ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Σ Π Κ

YOAKİMİON RUM KIZ LİSESİ
Kayıt No.
Dolap No.
Seri No.
Sıra No.

YOAKİMİON RUM KIZ LİSESİ
728
C
Sıra

Ἐκ τῶν τοῦ Σωκράτους Π. Κόντη

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ Ἀριθ. 41ον

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗ ΜΑΘΗΣΙΝ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΣΧΟΛΗΣ

Ἀδεία τοῦ Ὑπουργείου τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ὑπ' ἀριθμὸν 1022 καὶ χρονολογίαν 23 Μουχαρρὲμ 1310 4 Αὐγούστου 1305 (1892).

καὶ ἐγκρίσει

τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς

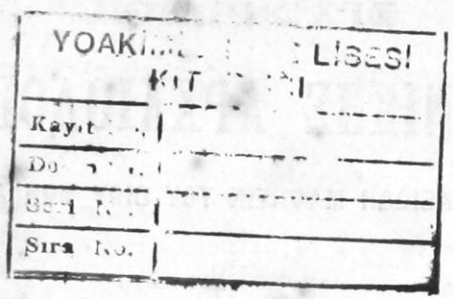
YOAKİMİON RUM KIZ LİSESİ
KİT. PULİ
Kayıt No. 907
Dolap No. F
Seri No. C
Sıra No. 26

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Ἀριθ.
ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ Π. ΚΟΝΤΗ

FENER
YOAKİMİON RUM KIZ LİSESİ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
1892

ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

YOAK... LISES!
Kayıt ...
Do... ...
Sert K...
Sıra No.

Καταδιώκεται πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ἐν τέλει τοῦ Προλόγου ἰδιόχειρον ὑπογραφήν μου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον τῆς **Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας** *συνετάχθη ἐρανισθὲν ἐκ τῶν διαφόρων πηγῶν καὶ ἐκ νεωτέρων βοηθημάτων πρὸς στοιχειώδη μάθησιν τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων, καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν ἐν ταῖς γυμνασιακαῖς τάξεσι κατατασσομένων.*

Ἐπιθυμῶν δὲ ὀνησιμωτέρον τὸ πόνημα τοῦτο νὰ καταστήσω ἐπιφυλάσσομαι ὅπως βραδύτερον ἐκδῶ ἐν ἰδιαιτέρῳ παραρτήματι καὶ τὰς κυριωτέρας τῶν ἐν τῷ περὶ τέχνης κεφαλαίῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἀναφερομένων εἰκόνων, πεποιθὼς ὅτι τεύξεται καὶ τόδε τῆς αὐτῆς ἀποδοχῆς, ἧς ἔτυχον καὶ τὰ προδημοσιευθέντα πονήματά μου, ἅπερ χάριν ἰδίᾳ τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ (Μεγάλῃ τοῦ Γένους) Σχολῇ φοιτώντων καὶ ἐν ταῖς ὑπ' ἐμοῦ διδασκομέναις τάξεσιν ἀκροωμένων ἐξεπόνησα ἀπὸ τριακονταπενταετίας ἐν ταύτῃ περὶ ταῦτα ἀσχολούμενος.

Εἰδὼς ἐν τούτοις ὅτι ὁ μὲν χρόνος ἐν τῷ βίῳ βραχὺς, ἡ δὲ τέχνη μακρὰ, καίτοι παντὶ σθένει προσεπάθησα ἵνα ταξιθετήσω τὴν ὕλην ὅσον ἔνεστιν εὐμεθόδως καὶ ἁπλῶς καὶ εὐκρινέστερον νὰ ἐκθέσω τὰ καθέκαστα, εὔχομαι ὅπως ἄλλοι τελειότερόν τι καὶ εὐμεθοδέστερον τούτου ἐπιχειρήσωσι πρὸς δημοσίευσιν, ἀλλ' οὐχὶ ἀντιγραφὴν οἵαν τὴν ἐκ τῆς ἐμῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ Κοσμογραφίας, ἅσπερ πολλαχοῦ καὶ διέστρεψαν. Καὶ ἐμὲ μὲν δῆλον καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων τυγχάνει ὅτι τὸ καθῆκον εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς συγγραφῆς ἐμβάλλει, ἐκείνους δὲ τί τὸ κινοῦν εἰς τὸ τὰ γεγραμμένα καπηλεύειν ἄλλοι εὑρέτωσαν καὶ ὅ,τι ἂν αὐτοῖς προσήκῃ κρινάτωσαν.

Ἐν Φαναρίῳ τῇ 2 Ἰουλίου 1393. Κ. Σκαρλάτος

B 526/19

ΔΗΛΩΣΙΣ.

Τῇ χορηγίᾳ ὁμογενοῦς, ἐπιθυμοῦντος ὅπως τὰ ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκπονηθέντα διδακτικὰ βιβλία καταστῶσιν ὅσον ἔνεστιν εὔωνα τοῖς μαθηταῖς, ὑποβιβάζεται ἡ τιμὴ αὐτῶν ὡς ἀκολούθως·

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ βιογραφικῶς. **Τεῦχος Πρῶτον**, περιέχον τὴν ἱστορίαν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. . . . . γρ. ἀργ. 2

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ βιογραφικῶς. **Τεῦχος Δεύτερον**, περιέχον τὰ ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι τέλους τῶν Μηδικῶν. . . . . γρ. ἀργ. $2\frac{1}{2}$

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ βιογραφικῶς. **Τεῦχος Τρίτον**, περιέχον τὰ μετὰ τὰ Μηδικὰ μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἁλώσεως. γρ. ἀργ. $3\frac{1}{2}$

Στοιχειώδης **ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ** (Κ. Ζ. καὶ Α. Σ.) **Τεῦχος πρῶτον**, περιέχον τὰς στοιχειώδεις γενικὰς περὶ γεωγραφίας γνώσεις, τὰ περὶ τῆς Εὐρώπης ἐν συνόψει καὶ τὰ κράτη τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου . . . . . γρ. ἀργ. 5

Στοιχειώδης **ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ** (Κ. Ζ. καὶ Α. Σ.). **Τεῦχος Δεύτερον**, περιέχον τὰ ἐκτὸς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου κράτη τῆς Εὐρώπης καὶ τὰς λοιπὰς ἠπείρους . . . . . γρ. ἀργ. $7\frac{1}{2}$

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ τῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων . . . . . γρ. ἀργ. $7\frac{1}{2}$

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ. Τεῦχος Πρῶτον, περιέχον τοὺς θεοὺς τῶν ἀρχαίων . . . . . γρ. ἀργ. 6

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ. Τεῦχος Δεύτερον, περιέχον τὴν ἱστορίαν τῶν Ἡρώων . . . . . γρ. ἀργ. 4

Στοιχειώδης ἀρχαία ἱστορία **ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΕΘΝΩΝ** (ἔκδοσις τρίτη). . . . . γρ. ἀργ. $4\frac{3}{4}$

Ἐγχειρίδιον **ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ διὰ τὰ σχολεῖα** (ἔκδοσις ἕκτη). . . . . γρ. ἀργ. $4\frac{3}{4}$

Στοιχειώδης **ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ διὰ τὰ γυμνάσια** (ἔκδοσις τετάρτη τοῦ 1886) . . . . . γρ. ἀργ. $6\frac{1}{2}$

Στοιχειώδης ἱστορία τῆς Ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τῆς ἐπιλεγομένης **ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ** . . . . . γρ. ἀργ. $5\frac{1}{2}$

Ἐπίτομος **ΚΟΣΜΟΓΡΑΦΙΑ** ἢ μαθηματικὴ Γεωγραφία μετὰ τοῦ παραρτήματος (ἔκδοσις δευτέρα) . . . . . γρ. ἀργ. 8

Τὰ ἀνωτέρω βιβλία, ἐκδοθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀδείᾳ τοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, εὑρηνται ἐν τοῖς βιβλιοπωλείοις τῶν κ. κ. ἀδελφῶν **Δεπάστα**, τῶν κ. κ. ἀδελφῶν **Σφύρα** καὶ τοῦ κ. **Α. Γεράρδου** καὶ Σας ἐν Γαλατᾷ.

Στοιχειώδης ἱστορία **ΡΩΜΑΙΚΗ** καὶ **ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ**, ἡ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις διαγωνισμῷ ὑποβληθεῖσα καὶ ὡς μόνον διδακτικὸν βιβλίον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Βυζαντινῆς ἱστορίας ἐγκριθεῖσα διὰ τὴν Β΄ τάξιν τῶν γυμνασίων (ἐν Ἑλλάδι). Ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις 1884 καὶ 1886. Εὑρηται ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις βιβλιοπωλείῳ Wilberg.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εἰσαγωγὴ . . . . . σελ. 1

Κεφάλαιον πρῶτον.

Θρησκευτικά.

I. **Θεοὶ** τῶν Ἑλλήνων . . . . . σελ. 4
II. Ναοί, βωμοί, ἀγάλματα καὶ ἄσυλα . . . . . » 6
III. Λειτουργοὶ τῆς θρησκείας . . . . . » 12
IV. **Θυσίαι** καὶ ἀναθήματα . . . . . » 15
V. Τελετὴ τῆς θυσίας . . . . . » 20
VI. Προσευχαί, ἱκεσίαι καὶ ὅρκοι . . . . . » 27
VII. Μαντεία . . . . . » 33
VIII. Ἀμφικτυονίαι . . . . . » 61
IX. Ἑορταί . . . . . » 64
X. Δημόσιοι ἀγῶνες . . . . . » 90

Κεφάλαιον δεύτερον.

Τέχνη.

I. Καλλιτεχνία . . . . . σελ. 106
II. Γυμναστικὴ . . . . . » 108
III. Ὀρχηστικὴ . . . . . » 109
IV. Μουσικὴ . . . . . » 111
V. Ἀρχιτεκτονικὴ . . . . . » 117
VI. Γλυπτικὴ . . . . . » 127
VII. Γραφικὴ . . . . . » 138

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ ΣΧΟΛΗ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

Κεφάλαιον τρίτον.

Πολιτεύματα.

I. Ἀνάπτυξις τῶν πολιτευμάτων . . . . . σελ. 141
II. Πολίτευμα Ἀθηνῶν . . . . . » 146
Α'. Χωρογραφία τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν » 146
Β'. Ἱστορικὴ ἔποψις τοῦ πολιτεύματος Ἀθηνῶν » 164
Γ'. Κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς . . . . . » 171
Δ'. Βουλὴ τῶν πεντακοσίων . . . . . » 178
Ε'. Ἐκκλησίαι . . . . . » 183
ΣΤ'. Ἄρχοντες . . . . . » 187
Ζ'. Βουλὴ καὶ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου πάγου . » 192
Η'. Δικαστήρια . . . . . » 196
III. Πολίτευμα Σπάρτης . . . . . » 206
Α'. Χωρογραφία Λακωνίας καὶ Σπάρτης . . . » 206
Β'. Ἱστορικὴ ἔποψις τοῦ πολιτεύματος Σπάρτης » 209
Γ'. Κάτοικοι τῆς Λακεδαίμονος . . . . . » 211
Δ'. Γερουσία . . . . . » 214
Ε'. Ἐκκλησία . . . . . » 215
ΣΤ'. Βασιλεῖς . . . . . » 217
Ζ'. Ἔφοροι . . . . . » 218
Η'. Οἱ λοιποὶ ἄρχοντες παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις » 220
Θ'. Δικαστικὰ . . . . . » 222
Ι'. Συσσίτια . . . . . » 223

Κεφάλαιον τέταρτον.

Στρατιωτικά.

I. Ὅπλα . . . . . σελ. 226
II. Στρατιωτικὸς ἱματισμὸς . . . . . » 233
III. Στρατολογία καὶ μισθὸς . . . . . » 234
IV. Διάφορα εἴδη στρατιωτῶν . . . . . » 237

V. Ἄρχοντες τοῦ στρατοῦ . . . . . σελ. 241
VI. Ἐπωνυμία τῶν μερῶν τοῦ στρατοῦ 244
VII. Τακτικὴ . . . . . » 249
VIII. Αἱ πρὸ τοῦ πολέμου διατυπώσεις . . . . . » 251
IX. Στρατόπεδον . . . . . » 254
X. Μάχη . . . . . » 256
XI. Πολιορκία καὶ πολιορκητικαὶ μηχαναί . . . . » 258
XII. Ἐνταφιασμὸς τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων . . . » 263
XIII Λεία, θρίαμβος, τρόπαια . . . . . » 265
XIV. Στρατιωτικαὶ ποιναὶ καὶ ἀμοιβαὶ . . . . . » 268
XV. Πλοῖα . . . . . » 270
XVI. Ἐξάρτυσις καὶ ἐξοπλισμὸς τοῦ πλοίου . . . » 276
XVII. Τὸ πλήρωμα καὶ οἱ ἄρχοντες . . . . . » 282
XVIII. Πλοῦς, ναυμαχία. . . . . » 285

Κεφάλαιον πέμπτον.

Ἤθη καὶ ἔθιμα.

I. Γάμος . . . . . σελ. 289
II. Περιορισμὸς καὶ ἔργα τῶν γυναικῶν . . . . . » 300
III. Τέκνα . . . . . » 304
IV. Δικαιώματα καὶ καθήκοντα τῶν τέκνων . . . » 310
V. Σιτία καὶ ποτὰ . . . . . » 313
VI. Δεῖπνα καὶ συμπόσια . . . . . » 315
VII. Ξενία. . . . . » 323
VIII. Ἱματισμὸς . . . . . » 325
IX. Παιδιαί . . . . . » 331
X. Κηδεῖαι . . . . . » 338
XI. Χρόνος . . . . . » 346
XII. Νομίσματα, σταθμά, μέτρα . . . . . » 355

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἐν σελίδι 6, σειρᾷ 10 πρόσθες. Ἡ δὲ Ἑστία ἦν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων θεοτήτων τῶν ἁπλοϊκῶν Λατίνων, καὶ ἐλατρεύετο ὡς ἔφορος ἐπὶ τῶν ἑστιῶν καὶ ὡς σύμβολον τῶν ἁγνῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐπικρατῶσιν ἐν ταῖς οἰκίαις.

ἐν σελ.	32	σειρᾷ	29	ἀντὶ	Γλαύκου	γράφε Μιλησίου
»	48	»	26	»	§ 20	» § 19
»	82	»	8	»	κήρυξ	» κῆρυξ
»	87	»	15	»	ὁ	» τὸ
»	179	»	18	»	ἀναπληρόνουσιν	» ἀναπληρόνωσιν
»	202	»	5	»	ἐφύδωρ	» ὁ ἐφ' ὕδωρ
»	208	»	7	»	βειδιαῖοι	» βιδιαῖοι
»	224	»	3	»	§ 2	» § 3
»	241	»	1	»	VI	» V
»	258	»	31	»	οὕτως,	» οὕτως.
»	334	»	19	»	κτυτῶν	» κτυπῶν

Ἐν σελίδι δὲ 211 ἡ τελευταία σειρά: μῖγμα βασιλείας κτλ. τεθείσθω πρώτη ἐν τῇ σελίδι.—Καὶ ἀπὸ τῆς σελίδος 242, σειρᾷ 16 ἀντὶ τῶν § 6. 7. 8. 9. 10. 11. γράφε § 4. 5. 6. 7. 8. 9.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. **Ἀρχαιολογία.** Καλεῖται ἀρχαιολογία ἡ ἐπιστήμη ἡ πραγματευομένη περὶ τῆς ἀρχαιότητος, τουτέστι περὶ τοῦ μεμακρυσμένου παρελθόντος[1]. Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ὀνομάζουσιν οὕτω τὰς παναρχαίας καὶ μετὰ μύθων μεμιγμένας παραδόσεις τῶν ἐθνῶν. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ λέγει, ὅτι συνέγραψεν ἐν βιβλίοις ἓξ τὰς πρὸ τῶν Τρωϊκῶν πράξεις καὶ μυθολογίας· προστίθησι δὲ, ὅτι τρία ἐξ αὐτῶν τῶν βιβλίων τὰς τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολογίας περιέχουσιν. Ὁ Πλούταρχος, μέλλων νὰ ὁμιλήσῃ περὶ μυθωδῶν χρόνων, εὔχεται τυχεῖν ἀκροατῶν πρᾴως τὴν ἀρχαιολογίαν προσδεχομένων. Εἰς τοιαῦτά τινα περιστρέφεται καὶ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως ἡ Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία καὶ

1. Παρελθὸν δὲν δύναται βεβαίως νὰ κληθῇ ἡ χθὲς καὶ πρῴην, ἀλλὰ μόνον τὸ τοσοῦτον ἀφ' ἡμῶν ἀφεστὼς, ὥστε αἱ ἀπ' αὐτοῦ σχέσεις καὶ περιστάσεις νὰ ἔχωσιν ὀλίγην τὴν μετὰ τῶν ἡμετέρων πραγμάτων συνάφειαν. Ὅθεν ὅριον αὐτοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ πᾶσα ἐποχὴ, καθ' ἣν ἀλλοιοῦται ἡ φάσις τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτό τινες τιθέασι τὸ ὅριον τοῦ παρελθόντος εἰς τὴν διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς Δυτικορρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἄλλοι εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς. Ἡμεῖς ἐνταῦθα θέτομεν ὡς ὅριον τοῦ παρελθόντος τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν βίος νέαν περιδύεται μορφὴν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων γενομένην ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος 146 π. Χ.

τοῦ Ἰωσήπου ἡ Ἰουδαϊκή[1]. Τῶν νεωτέρων ὅμως πολλοὶ ἀποκαλοῦσιν ἀρχαιολογίαν μόνον τὴν ἔρευναν καὶ περιγραφὴν τῆς τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνίας.

§ 2. **Ἡ ἀρχαιολογία καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι αἱ τὴν ἀρχαιότητα ἀντικείμενον ἔχουσαι.** Ἡ ἀρχαιολογία, ὡς ἐπιστήμη πραγματευομένη περὶ τῆς ἀρχαιότητος, κατὰ τοῦτο διακρίνεται τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, ὅσαι ἀντικείμενον ἔχουσι τὴν ἀρχαιότητα, καθ' ὅ,τι αὕτη εἰδικώτερον ἐμβατεύει εἰς τὰ καθέκαστα, ἐνῷ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν ἐξετάζουσι τὰς περὶ τῶν πάλαι χρόνων εἰδήσεις. Οἷον ἡ γενικὴ τῶν ἀρχαίων χωρῶν περιγραφὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν· ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς καὶ λεπτολόγος τῶν τόπων ἔρευνα τὴν ἀρχαιολογικὴν τοπογραφίαν. Ἡ γραμματικὴ διδάσκει γενικῶς τοὺς κανόνας τοῦ ὕφους τῆς συντάξεως καὶ τῆς ὀρθογραφίας· ἡ δὲ ἐπιγραφικὴ (κλάδος τῆς ἀρχαιολογίας) τὰ ἐπὶ τῶν λίθων γεγραμμένα κείμενα. Ἡ ἱστορία πραγματευομένη περὶ τῶν πολιτικῶν συμβάντων, τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῶν, καταλείπει εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν τὴν μελέτην τῶν πολιτευμάτων, τῶν οἰκονομικῶν πόρων, τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἄλλων ὀργανισμῶν. Ἡ ἀρχαιολογία λοιπὸν ὡς ἐπιστήμη, ἥτις πραγματεύεται περὶ τῆς ἀρχαιότητος, ἀσχολεῖται περὶ τὴν λεπτομερῆ ἐξακρίβωσιν πάντων τῶν ἀφορώντων τοὺς ἐν τῇ ἀρ-

1. Ὁ Διόδωρος ἐγεννήθη ἐν Σικελίᾳ περὶ τὸ 50 ἔτος π. Χ. Ἐκ τῶν 40 βιβλίων, εἰς ἃ ἦτο διῃρημένη ἡ ἱστορία αὐτοῦ, σώζονται μόνον 15 μετά τινων ἀποσπασμάτων. Ὁ Πλούταρχος ἐγεννήθη ἐν Χαιρωνείᾳ περὶ τὸ 100 ἔτος μ. Χ. Ὁ Διονύσιος ἔζη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου, ὁ Ἰώσηπος ἐπὶ Βεσπασιανοῦ καὶ Τίτου· οὗτος συνέγραψεν ἐν βιβλίοις ἑπτὰ Ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν.

χαιότητι ὑπάρξαντας ἢ μᾶλλον διαπρέψαντας λαούς, καὶ δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τοσαῦτα μέρη, ὅσας ἐπόψεις ἐπιδέχεται ἡ σπουδὴ παντὸς ἔθνους[1]. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν γένει ἀρχαιολογία.

§ 3. **Ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία.** Τῆς ἐν γένει ἀρχαιολογίας ἰδιαίτερος κλάδος δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων (ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία). Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔθνος τοῦτο, διαλάμψαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, οὐ μόνον ἐδόξασεν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα διαπρέψαντας λαοὺς ἐποδηγέτησεν, ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας καθίσταται ἀναγκαία. Διαιροῦμεν δὲ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιολογίαν εἰς τὰ ἑξῆς κεφάλαια· α'] περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· β'] περὶ τῶν στρατιωτικῶν (πεζικῶν καὶ ναυτικῶν)· γ'] περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων· δ'] περὶ τέχνης· ε'] περὶ τοῦ πολιτεύματος ἰδίᾳ τῶν δύο πόλεων, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης.

1. Ὁ σημερινὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πολιτισμὸς δὲν εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα αὐτοῦ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀναπτύξεως· ἐν τῇ ἀρχαιότητι πολλὰ παρήχθησαν παρὰ διαφόροις ἔθνεσι καθ' ὅλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς τε ὑλικῆς καὶ διανοητικῆς ἐνεργείας θαυμάσια καὶ πολλάκις ἀμίμητα προϊόντα· οὐ σπανίως δὲ ἀνευρίσκονται ἐν αὐτῇ τὰ σπέρματα πολλῶν ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἀνακαλύψεων καὶ προόδων. Διὰ τοῦτο ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαιολογίας ὡς πηγὴ πάσης τῆς μετὰ ταῦτα ἐπιδόσεως ἐνδιαφέρει πάντα ἄνθρωπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ

Ι. ΘΕΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

§ 1. **Πολυθεΐα.** Οἱ Ἕλληνες ἔλαβον, φαίνεται, τὴν θρησκείαν αὐτῶν ἀπὸ διαφόρων ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα ἀπῴκησαν ἐν Ἑλλάδι. Οὕτως ἐν Θήβαις μὲν, ἔνθα ἀποκατέστη ὁ ἐκ Φοινίκης Κάδμος, ὑποτίθεται ὅτι διετηρήθη μέγα μέρος τῆς φοινικικῆς λατρείας· ἐν Ἀθήναις δὲ εἰσήχθησαν ὑπὸ τοῦ ἐξ Αἰγύπτου ἐλθόντος Κέκροπος στοιχεῖα τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας· καὶ ἐν Ἄργει ὡσαύτως ἐδιδάχθη ἡ θρησκεία τῶν Αἰγυπτίων ὑπὸ τοῦ Δαναοῦ. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν λατρείαν τῶν ἀρχαίων θεῶν αὐτῶν, καθιέρουν συνεχῶς καὶ ἄλλους, οὓς αὐτοὶ ἔπλαττον, καὶ ἀπεδέχοντο ἑκάστοτε τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, πρὸς ἃ συνεκοινώνουν. Διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι ἐπὶ Ἡσιόδου ἠριθμοῦντο τριάκοντα χιλιάδες θεῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα τοσοῦτον ἐφοβοῦντο μὴ παραλίπωσι θεόν τινα, ὥστε ἀνήγειραν βωμὸν καὶ τῷ ἀγνώστῳ θεῷ. Δὲν ἐπετρέπετο ἐν τούτοις αὐτοῖς νὰ λατρεύωσι νέον τινὰ θεὸν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ Ἀρείου πάγου. Ἕνεκα τούτων ὁ μὲν Σωκράτης κατεδικάσθη εἰς θάνατον ὡς διδάσκων καινὰ δαιμόνια, ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος, ὅτε ἐκήρυττε τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, προσεκλήθη νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τῶν Ἀρειοπαγιτῶν, ἵνα δώσῃ λόγον περὶ τοῦ νέου δόγματος αὐτοῦ.

§ 2. **Τάξεις τῶν θεῶν.** Ἐκ τῶν θεῶν, οὓς ἐλάτρευον οἱ Ἕλληνες, ἄλλοι μὲν ἦσαν ἄναρχοι, ὡς τὸ Χάος καὶ τὸ Ἔρεβος, ἅτινα ἀρχὴν μὲν δὲν εἶχον, ἔλαβον ὅμως τέλος, ἄλλοι δὲ ὑστερογενεῖς καὶ ἀθάνατοι. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι διηροῦντο πάλιν εἰς Οὐρανίους, Ἐπιχθονίους, Θαλασσίους, Ὑποχθονίους ἢ Καταχθονίους, Ἀλληγορικοὺς καὶ τοὺς Ἥρωας. Διακρίνονται δ' ἐπίσης οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων εἰς μεγάλους καὶ εἰς δευτερεύοντας. Ἐκ δὲ τῶν Μεγάλων θεῶν δώδεκα ἦσαν οἱ καλούμενοι Ὀλύμπιοι· ὁ Ζεύς, ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ποσειδῶν, ὁ Ἥφαιστος, ὁ Ἄρης, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἥρα, ἡ Δημήτηρ, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἄρτεμις, ἡ Ἀφροδίτη καὶ ἡ Ἑστία.

§ 3. **Οἱ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λατρείας διαδοθέντες τοῖς Ρωμαίοις θεοί.** Ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν Ρωμαίων λατρεία ἀναφέρεται εἰς τέσσαρας θεούς, τὸν Δία, τὸν Ἄρην, τὸν Κυρῖνον καὶ τὴν Ἑστίαν. Ὁ Ζεὺς ἦτο ὁ μόνος σωτὴρ καὶ προστάτης τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας· διὸ καὶ οἱ νεωστὶ ἐκλεγόμενοι ὕπατοι προσέφερον αὐτῷ ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου θυσίαν· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἐκ τῆς μάχης ἐπανερχόμενος καὶ θριαμβεύων νικητὴς ἐπετέλει αὐτῷ θυσίαν μεγαλοπρεπεστάτην. Ἐκαλεῖτο δὲ ὁ Ζεὺς νικητής, τροπαιοῦχος, κράτιστος, μέγιστος καὶ Καπιτωλῖνος, ὡς ὑπερασπίζων τὴν πόλιν καὶ τὰ πέριξ. Εἷς τῶν ἱερέων αὐτοῦ ἐφόρει περιπόρφυρον ἐσθῆτα, καὶ εἶχεν ἐλεφάντινον δίφρον καὶ ψῆφον ἐν τῇ Βουλῇ. Ὁ Ἄρης ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ἐλατρεύετο ὑπὸ τὸ σύμβολον λόγχης, ἧς ὁ σεισμὸς ἐδήλου πόλεμον. Ὠνομάζετο δὲ θούριος, ἀμύντωρ καὶ Κυρῖνος. Ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἄρεως ἐτελεῖτο τῇ πρώτῃ Μαρτίου, ὅτε δώδεκα ἱερεῖς οἱ Σάλιοι (νέοι ἐξ ἐντιμοτάτου γένους) ἔνοπλοι διήρχοντο τὰς ὁδοὺς, ὀρχούμενοι καὶ κρούοντες τὰς ἀσπίδας πρὸς ἀλλήλας, δώδεκα οὖ-

σας τὸν ἀριθμόν· μετὰ δὲ τὴν ἑορτὴν ἐκρέμων πάλιν αὐτὰς ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀσπίδων ὑπῆρχε καὶ ἡ ὁμοιόμορφος οὐρανοπετὴς τοῦ Ἄρεως κατὰ τὰ περὶ Νουμᾶ παραδεδομένα, καθ' ἃ, ἐπειδὴ μετ' αὐτῆς συνεδέετο καὶ ἡ τύχη τῆς Ρώμης, ὁ εὐσεβὴς ἐκεῖνος βασιλεὺς κατεσκεύασεν ἕνδεκα ἄλλας ὁμοιοτάτας ἐκείνῃ, ἵνα μὴ δύνηται νὰ ὑποκλαπῇ ἡ οὐρανοπετὴς, ἀδιάκριτος οὖσα. Ὁ δὲ Κυρῖνος, οὗτινος ἡ ἐτυμολογία δύσκολον νὰ ἀνευρεθῇ, ἦτο θεὸς ὅμοιος περίπου τῷ Ἄρει, καὶ κατὰ μεταγενεστέραν παράδοσιν αὐτὸς ὁ ἀποθεωθεὶς Ρωμύλος.

II. ΝΑΟΙ, ΒΩΜΟΙ, ΑΓΑΛΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΣΥΛΑ

§ 1. **Ποῦ ἐλάτρευον κατ' ἀρχὰς τοὺς θεοὺς οἱ ἄνθρωποι.** Κατ' ἀρχὰς οἱ ἄνθρωποι ἐλάτρευον τοὺς θεούς των ἐν ὑπαίθρῳ, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς κορυφαῖς τῶν ὀρέων. Καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ Γραφῇ βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὄρους τινὸς διετάχθη νὰ θυσιάσῃ τὸν υἱόν του. Ἐν γένει τὰ ὄρη ἐθεωροῦντο ἱερὰ καὶ ὅσια κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· διότι οἱ ἄνθρωποι τότε ἐνόμιζον, ὅτι ἀναβαίνοντες ἐπὶ τῶν κορυφῶν αὐτῶν εὑρίσκονται πλησιέστεροι πρὸς τοὺς ἐπουρανίους θεοὺς, καὶ ἐπομένως ὅτι αἱ προσευχαὶ αὐτῶν εὐκολώτερον ἀνέρχονται εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν θεῶν. Ὅτι δὲ ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ἐν ταῖς κορυφαῖς τῶν ὀρέων ἐλάτρευον τοὺς θεούς των οἱ ἀρχαῖοι, τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἐν τοῖς ἀγροῖς κείμενοι κατόπιν ναοὶ περιεκυκλοῦντο ὑπὸ βαθυτάτων καὶ μεγαλοπρεπῶν ἄλσεων ἀφιερωμένων εἰς τὸν προστάτην τῆς πόλεως θεόν. Ταῦτα δὲ τὰ ἄλση φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ μέρη, ἔνθα ἀρχαιότερον προσηύχοντο οἱ ἄνθρωποι.

§ 2. **Εἰς τί ὀφείλεται ἡ κατασκευὴ τῶν ναῶν.** Ἡ κατασκευὴ τῶν ναῶν ὀφείλεται κατά τινας μὲν εἰς τὸν μέγαν σεβασμὸν, ὃν οἱ ἀρχαῖοι ἀπένεμον εἰς τοὺς ἀποθανόντας αὐτῶν φίλους, οἰκείους ἢ καὶ εὐεργέτας, καὶ ἐξ ὧν πολλοὺς ἐθεοποίουν, καὶ πρὸς τιμὴν τῶν ὁποίων ἀνήγειρον μεγαλοπρεπῆ μνημεῖα. Διὰ τοῦτο μάλιστα οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μετεχειρίζοντο τὴν λέξιν τύμβος ἀντὶ τῆς λέξεως ναός. Ἐκοσμοῦντο δὲ οἱ ναοὶ τῶν ἀρχαίων μετὰ πλείστης μεγαλοπρεπείας καὶ ὡραιότητος, ἵνα ἀρέσκωσι τοῖς θεοῖς, καὶ ἵνα προξενῶνται σέβας τοῖς προσερχομένοις. Διὸ καὶ ὁ παρά τινι ποταμῷ ἢ ὁδῷ κείμενος ναὸς κατεσκευάζετο οὕτως, ὥστε νὰ ἑλκύῃ τὰ βλέμματα τοῦ διαβάτου, καὶ νὰ διεγείρῃ τὸ αἴσθημα τῆς θείας λατρείας. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ αὐτὸς ναὸς ἀφιεροῦτο πολλάκις εἰς πολλοὺς συνάμα θεοὺς, καὶ τότε οὗτοι ὠνομάζοντο σύνναοι, συνοικέται, σύμβωμοι.

§ 3. **Τὰ μέρη τοῦ ναοῦ.** Οἱ ναοὶ ἐπιμήκεις, τετράγωνοι, ἢ κυκλοτερεῖς ὄντες διηροῦντο εἰς δύο μέρη τὸ ἱερὸν, εἰς ὃ οὐδεὶς βέβηλος ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ, καὶ τὸ βέβηλον, ἐν ᾧ παντὶ ἐπετρέπετο νὰ βαδίζῃ. Τὰ ὅρια τὰ χωρίζοντα τὸ βέβηλον ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ὑπεδείκνυντο κατ' ἀρχὰς διὰ μίτου ἢ σχοινίου. Εἰς δὲ τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ, ἥτις ἦν συνήθως ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ, ὑπῆρχε τὸ Περιρραντήριον, ἀγγεῖον λίθινον ἢ χαλκοῦν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιείχετο τὸ ἡγιασμένον ὕδωρ, δι' οὗ οἱ εἰσερχόμενοι ἐρραντίζοντο. Ἐκ τούτου δὲ τὸ μὲν ἱερὸν ἐκαλεῖτο τὸ ἔσω περιρραντηρίων, τὸ δὲ βέβηλον τὸ ἔξω περιρραντηρίων. Ὅτε δὲ τὰ ὅρια τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ βεβήλου περιεβάλλοντο διὰ τοίχου καὶ ἡ εἴσοδος διεκοσμεῖτο μεγαλοπρεπέστι προπυλαίοις, τότε ὁ ναὸς περιελάμβανε τρία μέρη, τὸν πρόναον, ἤτοι τὸν πρὸ τῶν πυλῶν χῶρον, ἐν ᾧ ὑπῆρχε

καὶ βωμὸς, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον μόνος ὁ ἱερεὺς εἰσήρχετο, τὸν κυρίως ναὸν, ὅστις ἐλέγετο καὶ ἱερὸν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ὁ σηκὸς[1], ἐν ᾧ ἦν ἱδρυμένον τὸ ἄγαλμα τοῦ Θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο ἀφιερωμένος ὁ ναὸς, καὶ τελευταῖον τὸ ἱερὸν ἢ ἄδυτον[2], ὅπερ καὶ ὀπισθόδομος ἦ καὶ ἀνάκτορον καὶ θησαυρὸς ἐκαλεῖτο, διότι εἰς τοῦτο ἐφυλάττοντο τὰ κειμήλια καὶ οἱ θησαυροὶ τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ ἡ περιουσία τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ ἀσφαλίσωσιν αὐτήν. Ἐντεῦθεν τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ναοῦ ἔλαβε καὶ τὰ ἐπίθετα μεγαλόπλουτον, πολύχρυσον καὶ ἀρχαιόπλουτον.

§ 4. **Τεμένη καὶ ἄλση.** Τέμενος ἐκαλεῖτο τόπος τετμημένος, κεχωρισμένος δηλαδὴ ἀπὸ βεβήλου χρήσεως καὶ ἀφιερωμένος τῷ θεῷ. Ὅθεν καὶ ὁ χῶρος ὁ περιέχων τὸν σηκὸν, καὶ ἀγροὶ, περικεκλεισμένοι καὶ ἀφιερωμένοι εἰς θρησκευτικὰς χρείας καὶ τῶν ὁποίων τὸ εἰσόδημα ἐχρησίμευεν εἰς διατροφὴν τῶν ἱερέων ἢ δι' ἄλλους θρησκευτικοὺς σκοπούς, ἐκαλοῦντο τεμένη, καθὼς καὶ ὁλόκληρος ὁ περικεκλεισμένος τόπος, ὅστις ἐν γένει ἦτο πεφυτευμένος δένδροις καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔκειτο ἡ ἱερὰ οἰκοδομή. Ἱεροὶ δὲ σύνδενδροι τόποι, ἐν οἷς ἐλατρεύοντο οἱ θεοὶ καὶ βωμοὶ δὲ πολλάκις ἀνηγείροντο ἐν αὐτοῖς πρὸς τιμὴν ἐκείνων, ἐκαλοῦντο ἄλση. Λέγεται δὲ, ὅτι πρῶτος ὁ **Κάδμος** καθιέρωσε τοὺς περὶ τοὺς ναοὺς καὶ βωμοὺς συνδένδρους τόπους· ἀλλ' ἀναμφισβήτητον ὑπάρχει ὅτι πάντα τὰ τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης ἔθνη ὡς ἱερὰ ἐθεώρησαν τὰ ἄλση, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσε κατ' ὀλίγον, οἰκοδομηθέντων ναῶν, ἡ συνήθεια τοῦ λατρεύειν τοὺς θεοὺς αὐτῶν ἐν τοῖς ἄλσεσι. Διὸ καὶ ὁ καταστρέψας ἢ ὁπωσδήποτε φθείρας τι τῶν ἄλσεων τούτων ἐθεωρεῖτο ὡς κακοῦργος καὶ ἱερόσυλος καὶ ἔνοχος θανάτου. Δὲν συνεχωρεῖτο ὅμως νὰ φυτεύωνται ἐν αὐτοῖς κάρπιμα δένδρα.

§ 5. **Βωμοί.** Ἡ λέξις βωμὸς σημαίνει κυρίως ὕψωμα· ὕστερον δὲ μετέπεσεν εἰς τὸ σημαίνειν ὕψωμα χρησιεῦμον εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ, ἤτοι θυσιαστήριον. Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πᾶσα τελετὴ συνωδεύετο καὶ ὑπὸ θυσιῶν, καθίστατο πολλάκις ἀναγκαῖον νὰ κατασκευάζωνται βωμοὶ ἐν τυχαίᾳ ἀνάγκῃ ἐκ χώματος, ἐκ τέφρας ἢ ἐκ λίθων, καὶ ἐκ κεράτων ἔστιν ὅτε. Ὁ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς βωμὸς κατεσκευάσθη ἐκ τῆς σποδοῦ τῶν θυσιασθέντων ζώων, ὡς καὶ ἐν Θήβαις ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις καὶ σπόδιον ἐκλήθη. Ἦσαν δὲ οἱ βωμοὶ ἀρχαιότεροι τῶν ναῶν καὶ εἶχον διάφορα ὕψη. Διότι οἱ μὲν τῶν ἐπουρανίων θεῶν ἦσαν ὑψηλότεροι ἢ οἱ τῶν ἐπιγείων· οἱ δὲ βωμοὶ τῶν Ἡρώων, οἵτινες ὠνομάζοντο καὶ ἐσχάραι καὶ ἐχρησίμευον εἰς τὴν διὰ πυρὸς θυσίαν, ἦσαν χθαμαλώτεροι ἑκατέρων, διότι ὑψοῦντο ἓν βῆμα μόνον ὑπεράνω τῆς γῆς. Οἱ ὑποχθόνιοι θεοὶ εἶχον τοὺς ὀνομαζομένους λάκκους ἢ βόθρους. Ἐὰν δὲ πρό τινος ἀγάλματος ὑψοῦτο

1. Σηκὸς κυρίως σημαίνει μάνδραν, ἀκολούθως δὲ τόπον ἐγκεκλεισμένον ἢ πεφραγμένον καὶ ἀφιερωμένον εἴς τινα θεὸν ἡ ἥρωα. Ἐπειδὴ δὲ ἐντὸς τοῦ τόπου τούτου ἦτο τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ περικεκλεισμένον γύρω διὰ κιγκλίδων, ὁ χῶρος οὗτος ὡς ἔχων ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν μάνδραν ἐκλήθη σηκός. Ἀλλ' ἐκ τοῦ μέρους ὕστερον καὶ ὁλόκληρος ὁ ναὸς ἐλέγετο σηκός. Ναοὶ δέ τινες εἶχον πλείους τοῦ ἑνὸς σηκοὺς τὸν ἕνα ὄπισθεν τοῦ ἄλλου.

2 Τοὺς πλείστους τῶν ὅρων τούτων μεταχειρίζονται διαφόρως οἱ διάφοροι συγγραφεῖς. Τινὲς λέγουσιν ὅτι ἱερὸν εἶναι ὅλος ὁ τόπος ὁ καθιερωμένος εἰς τὸν θεὸν, καὶ ὅτι ναὸς εἶναι τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔκειτο τὸ ἄγαλμα. Ἄλλοι δὲ θεωροῦσι τὸ ἄδυτον καὶ τὸν σηκὸν ὡς συνώνυμα.

βωμός τις, οὗτος ἦτο πάντοτε χθαμαλώτερος τοῦ ἀγάλματος. Καὶ κατὰ τὸ σχῆμα δὲ διέφερον οἱ βωμοί· διότι ἄλλοι μὲν ἦταν τετράγωνοι, ἄλλοι δὲ στρογγύλοι ἢ ἐπιμήκεις· ἐκοσμοῦντο δὲ καὶ διὰ κεράτων καὶ ἀνθέων. Τὰ κέρατα ἐχρησίμευον καὶ ὡς ὑποστήριγμα εἰς τοὺς ἱκέτας καὶ εἰς τὸ νὰ δένωσι τὰ πρὸς θυσίαν ζῶα· ἦσαν δὲ καὶ ὡς ἔμβλημα ἰσχύος καὶ δυνάμεως. Ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ἦτο ἐγγεγλυμμένον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο οὗτος ἀφιερωμένος. Ἐλέγοντο προσέτι οἱ βωμοὶ ἔμπυροι ἢ ἄπυροι καὶ ἀναίμακτοι, ὅταν δὲν ἐπετρέπετο νὰ χύνηται ἐπ' αὐτοῖς αἷμα, ἢ νὰ ἀναφθῇ πῦρ. Αἱ δὲ θυσίαι, αἵτινες ἐγίνοντο ἄνευ βωμῶν, ἐκαλοῦντο ἀπόβωμοι.

§ 6. **Ἀγάλματα.** Οἱ Ἕλληνες μέχρι Κέκροπος ἐτίμων τοὺς θεοὺς αὐτῶν χωρὶς νὰ παριστῶσιν αὐτοὺς ὑπὸ μορφήν τινα. Καὶ τὰ πρῶτα δὲ εἴδωλα ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἄνευ μορφῆς καὶ κάλλους κατεκευασμένα ἐκ στελεχῶν, σανίδων, καλάμων καὶ λίθων. Ὡς ἀγάλματα προσέτι ἐθεώρουν οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἀκατεργάστους τινὰς πέτρας ἐπιμήκεις καὶ ὠνόμαζον αὐτὰς βαιτύλους (ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ βαιθὴλ, ὅπερ σημαίνει λίθον, βωμὸν, στήλην, ἢ τὸν λίθον, ὃν κατέπιεν ὁ Κρόνος ἀντὶ τοῦ Διός). Ἐν Ἀχαΐᾳ ὑπῆρχον τριάκοντα λίθοι μεγάλοι φυλασσόμενοι μετ' εὐλαβείας, καὶ ἐπὶ τούτων ἦσαν γεγραμμένα τὰ ὀνόματα ἰσαρίθμων θεῶν, μολονότι δὲν παρίστων οὐδεμίαν μορφὴν ἢ ὁμοίωμά τι. Ἡ Δῆλος εἶχεν ἐπίσης ἓν ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης, ὅπερ ἀντὶ ποδῶν εἶχε λίθον μέγαν. Τὰ εἴδωλα ταῦτα ἐκ τοῦ Δαιδάλου, ὅστις διεχώρισε τοὺς πρότερον εἰς ἓν τεμάχιον ἡνωμένους αὐτῶν πόδας, καὶ παρέστησεν αὐτὰ οἱονεὶ βαίνοντα, ὠνομάσθησαν δαίδαλοι καὶ ξόανα ἐκ τοῦ ξεῖσθαι. Ἀφοῦ δὲ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰ ἄμορφα ξόανα ἔλαβον σχήματα ἐμψύχων ὄντων καὶ μάλιστα ἀνθρώπων, ὠνομάσθησαν βρέτη ἐκ τοῦ βροτοῖς ἐοικέναι. Κατεσκευάζοντο δὲ ταῦτα ἐκ ξύλου κυπαρίσσου, κέδρου, δρυὸς, ἐκ μαρμάρου, πέτρας, χαλκοῦ, σιδήρου, ἐλέφαντος, ἀργύρου, χρυσοῦ καὶ ἐκ παντοίων ἄλλων μετάλλων.

§ 7. **Ἄσυλα.** Οἱ ναοὶ, οἱ βωμοὶ καὶ τὰ ἀγάλματα ἐθεωροῦντο τοσοῦτον ἱερὰ, ὥστε πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶχον τὸ προνόμιον νὰ προστατεύωσι τοὺς κακούργους καταφεύγοντας εἰς αὐτά. Διότι ἐλογίζετο ἱεροσυλία τὸ νὰ ἀποσπάσωσιν αὐτοὺς ἐκεῖθεν. Ἐνόμιζον μάλιστα ὅτι τὸ αἷμα αὐτῶν ἤθελε πέσει ἐπὶ ἐκείνου, ὅστις τοὺς ἀπέσπα. Ἐντεῦθεν οἱ τόποι οὗτοι ὠνομάζοντο ἄσυλα (ἐκ τοῦ στερητικοῦ α καὶ συλάω). Ἀλλὰ καὶ ὁλόκληροι πόλεις καὶ νῆσοι ἐθεωροῦντο ἐνίοτε ὡς ἄσυλα, ὡς ἡ Σικυών, καθ' ἃ ἐξάγεται ἔκ τινος ἐπιγραφῆς ἀρχαίων νομισμάτων «Σικυωνίων τῆς ἱερᾶς καὶ ἀσύλου». Τὸ αὐτὸ ἀναφέρεται καὶ περὶ τῆς νήσου Δήλου. Καί τινα μὲν τῶν ἀσύλων ἦσαν κοινὰ τοῖς πᾶσιν, ἄλλα δὲ ἐπροστάτευον τοὺς οὕτως ἢ ἄλλως πταίσαντας (ὡς ὁ ἐν Ἐφέσῳ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος τοὺς ἕνεκα χρεῶν καταφεύγοντας εἰς αὐτὸν, ὁ δὲ ἐν Ἀθήναις τοῦ Θησέως τοὺς δούλους). Τινὲς δὲ ἰσχυρίζονται ὅτι πρῶτος ὁ Κάδμος εἰσήγαγεν ἐν Ἑλλάδι τὴν χρῆσιν τῶν ἀσύλων, ἵνα διευκολύνῃ τὸν συνοικισμὸν τῶν Θηβῶν, καὶ τοῦτον ἐμιμήθη καὶ ὁ Ρωμύλος ἀκολούθως. Ἐπειδὴ δὲ ἐθεωρεῖτο ἄνομον νὰ ἀποσπῶσι τοὺς εἰς τὰ ἄσυλα φεύγοντας διὰ τῆς βίας, ἠνάγκαζον αὐτοὺς πολλάκις νὰ ἀπομακρύνωνται ἐκεῖθεν ἀνάπτοντες πυρὰν περὶ τὸν βωμὸν ἢ κλείοντες τὴν θύραν τοῦ ναοῦ καλῶς καὶ ἀφαιροῦντες τὴν στέγην αὐτοῦ, ἵνα οὕτως ἀποθάνῃ ἐκ τῆς πείνης ἢ τοῦ ψύχους ὁ καταδιωκόμενος. Ἐπὶ Τιβερίου, ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀσίᾳ ἀσύλων ἐγένετο τοσοῦτος, ὥστε ἀνεστέλλετο οὐσιωδῶς ἡ ἐκτέλεσις τῆς δικαιοσύνης,

ἡ σύγκλητος τῆς Ρώμης κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος περιώρισεν αὐτὰ ἐν ὀλίγαις πόλεσι.

III. ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΙ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

§ 1. **Ἱερεῖς.** Κατ' ἀρχὰς οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχον ὡρισμένους λειτουργοὺς τῆς θρησκείας, ἀλλ' ἐτέλουν τὰς θρησκευτικὰς λειτουργίας οἱ ἐπισημότεροι ἢ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν οἰκιῶν, τῶν πόλεων καὶ τῶν στρατευμάτων. Ὕστερον δὲ κατέστησαν κανονικοὺς ἱερεῖς, ἐλευθέρους πάσης ἄλλης φροντίδος καὶ μόνον διὰ τὰς ἱεροπραξίας ὡρισμένους. Οὗτοι δὲ ὡς ἐκ τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν ἐκαλοῦντο ὑπηρέται θεῶν, ἱερουργοί, θεουργοί, θῦται, ὡς προσφέροντες θυσίας, ἀρητῆρες, ὡς προσευχόμενοι. Οἱ ποιηταὶ ἀπεκάλουν αὐτοὺς θυηπόλους, θυτῆρας. Θεῶν μάλιστά τινων οἱ ἱερεῖς εἶχον ἴδια ὀνόματα· ὡς οἱ τοῦ Ποσειδῶνος ἐκαλοῦντο Ἱερομνήμονες, οἱ τῆς Ρέας Κορύβαντες, Κούρητες, Ἰδαῖοι, Δάκτυλοι καὶ Γάλλοι, καὶ ἀρχίγαλλος ὁ ἀρχιερεὺς αὐτῶν[1]. Αἱ ἱέρειαι τῆς Δήμητρος ὠνομάζοντο πρῶτον Μητροπόλοι, ἔπειτα Μέλισσαι, καὶ ὁ εἰς τὰ μυστήρια αὐτῆς εἰσάγων τοὺς ἄλλους Ἱεροφάντης ἢ μυσταγωγός. Αἱ τῆς Περσεφόνης ἱέρειαι ἐκαλοῦντο Θυσιάδες, καὶ αἱ τοῦ Βάκχου Γέραραι, Βάκχαι, Μαινάδες, Θυάδες· Προφητίδες δὲ ἐκαλοῦντο ἰδίως αἱ ἱέρειαι τοῦ Ἀπόλλωνος.

---

1. Ὠνομάσθησαν Δάκτυλοι διὰ τὴν ἐπιτηδειότητα, ἣν εἶχον εἰς τὰς χεῖρας ὡς πρὸς τὴν τέχνην. Γάλλοι δὲ ἀπό τινος ὁμωνύμου ποταμοῦ τῆς Φρυγίας, οὗ τὰ ὕδατα καθίστων αὐτοὺς οἱονεὶ μανιώδεις. Ἰδαῖοι ἐκ τοῦ ὄρους τῆς Τροίας Ἴδης, ἔνθα ἐλατρεύετο ἡ θεὰ ὡς Ἰδαία μήτηρ.

§ 2. **Ἀριθμὸς τῶν ἱερέων.** Εἰς τὰς μικρὰς πόλεις ἅπασαι αἱ ἱεραὶ λειτουργίαι ἐξετελοῦντο ὑφ' ἑνὸς μόνον ἱερέως. Οὗτος προσέφερε τὰς θυσίας, ἐπεμελεῖτο τοῦ ναοῦ, εἰσέπραττε τὰ εἰσοδήματα αὐτοῦ καὶ εἶχε τὴν φροντίδα καὶ ἄλλων πραγμάτων ἀναγομένων εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν. Ἀλλ' ὅπου οἱ λατρευταὶ ἦσαν πολλοί, ἐκεῖ ἐψηφίζοντο πολλοὶ ἱερεῖς, ὡς ὑπηρέται αὐτῶν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν προέκυπτε μεγάλη ποικιλία τῶν ἱερῶν ἀξιωμάτων· διότι ὄχι μόνον ἕκαστος θεὸς εἶχε διάφορον τάξιν ἱερέων καθιερωμένων αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ὑπῆρχον πολλοὶ καὶ διάφοροι ἱερεῖς, ἀναγόμενοι κατὰ τὰ καθήκοντα αὐτῶν εἰς διαφόρους τάξεις.

§ 3. **Τάξεις ἱερέων.** Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων τάξεων τῶν ἱερέων κυριώτεραι ἦσαν αἱ ἑξῆς. Οἱ Ἀρχιερεῖς, οἱ Παράσιτοι, οἱ Κήρυκες, οἱ Νεωκόροι καὶ Ναοφύλακες, καὶ οἱ Πρόπολοι θεῶν.

§ 4. **Ἀρχιερεῖς.** Ὁ Ἀρχιερεὺς ἦτο ὁ ἀνώτατος τῶν ἱερέων. Οὗτος ἔργον εἶχε νὰ ἐφορεύῃ ἐπὶ τῶν κοινῶν ἱερέων καὶ νὰ τελῇ τὰς ἱερωτάτας τελετὰς τῆς θρησκείας. Οἱ Δελφοὶ εἶχον πέντε Ἀρχιερεῖς, ἐξ ὧν ὁ ἐπὶ τῶν θυσιῶν ἐλέγετο Ὁσιωτὴρ (ὅπερ ἰδίως τὸ θυσιαζόμενον πρὸς ὁσίωσιν ἢ καθιέρωσίν τινος σημαίνει), ὁ δὲ ἐπὶ τῶν χρησμῶν ἐκαλεῖτο Ἀφήτωρ (ἐπίθετον τοῦ Ἀπόλλωνος σημαῖνον τοξευτὴς, ἐνταῦθα δὲ ἀντὶ τοῦ ὁμοφήτωρ ὁ τὰ πάντα ἀληθῆ λέγων). Παρὰ δὲ τοῖς Ὀπουντίοις ὑπῆρχον δύο Ἀρχιερεῖς, ὁ μὲν τῶν ἐπουρανίων θεῶν, ὁ δὲ τῶν δαιμόνων ἢ ἡμιθέων. Ἐν Ἀθήναις δὲ ἕκαστος σχεδὸν θεὸς εἶχεν ἴδιον Ἀρχιερέα. Ὠνομάζοντο δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ Βασιλεῖς, Πρυτάνεις, Ἱεροδιδάσκαλοι, Ἱεροφύλακες, Ἱεροφάνται, Στεφανηφόροι.

§ 5. **Παράσιτοι.** Οὗτοι ἔργον εἶχον νὰ συλλέγωσιν

ἀπὸ τῶν γεωργῶν τὸν σῖτον τὸν προσδιωρισμένον εἰς δημοσίας θυσίας. Ὠνομάζοντο δὲ οὕτω, διότι ἐλάμβανον καὶ οὗτοι, ὡς ὁ ἱερεύς, μεριδιόν τι ἀπὸ τῶν θυσιῶν. Εἰς τοὺς τελευταίους ὅμως χρόνους ἡ λέξις παράσιτος ἐσήμαινε κόλακα, ἄνθρωπον δηλονότι, ὅστις χάριν τροφῆς κατεδέχετο νὰ κολακεύῃ.

§ 6. **Κήρυκες.** Ἔργον τῶν Κηρύκων ἦτο νὰ δηλοποιῶσιν εἰς τὸν λαὸν τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν, διὸ καὶ Διὸς ἄγγελοι ἐκαλοῦντο· προσέτι δὲ νὰ ἐπιτάττωσι σιωπὴν κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς θυσίας, λέγοντες «εὐφημεῖτε, σιγᾷ πᾶς ἔστω λαός». Νὰ ἀπολύωσιν αὐτὸν μετὰ τὸ τέλος τῆς θυσίας λέγοντες «λαῶν ἄφεσις». Ἐχρησίμευον δὲ καὶ ὡς σφαγεῖς καὶ μάγειροι εἰς τὰς θυσίας καὶ ὡς πρέσβεις. Οἱ κήρυκες ἐλάμβανον ἐκ τῆς θυσίας μόνον τὰς γλώσσας.

§ 7. **Νεωκόροι, Ναοφύλακες, Πρόπολοι θεῶν.** Οἱ Νεωκόροι ὠνομάζοντο οὕτως ἀπὸ τοῦ κορεῖν τοὺς νεώς, ἤτοι διατηρεῖν αὐτοὺς καθαρούς. Οὗτοι ἐκόσμουν τοὺς ναούς, ἐπεμελοῦντο τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ ἐφρόντιζον νὰ ἐπισκευάζωσι τὰ ἔχοντα χρείαν ἐπισκευῆς. Οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ Ναοφύλακες ἐπεκαλοῦντο. Πρόπολοι δὲ θεῶν ἐλέγοντο οἱ ἱερεῖς ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐδέοντο ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἐν καιρῷ τῶν θυσιῶν. Τὸ δέρμα, οἱ πόδες, ἡ καρδία καὶ τὸ ἧπαρ τοῦ θύματος ἀνῆκον τοῖς Προπόλοις[1].

§ 8. **Προσόντα τῶν ἱερέων.** Οὐδεὶς ἐγίνετο δεκτὸς εἰς τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα, ἐὰν δὲν ἦτο ὑγιὴς καὶ τέλειος· ἔτι δὲ σώφρων καὶ ἀμωμήτου ὑπολήψεως· διότι ἐφρόνουν, ὅτι οὐδεὶς μεμολυσμένος ἔπρεπε νὰ προσέρχηται τῷ θεῷ. Ὁ γάμος ἐν τούτοις δὲν ἦτο ἀπηγορευμένος κατ' ἀρχὰς τοῖς ἱερεῦσιν. Ἀπόδειξις τούτου ἡ παρ' Ὁμήρῳ ἀναφερομένη Θεανώ, ἥτις ἦν ἱέρεια τῆς Ἀθηνᾶς καὶ σύζυγος τοῦ Ἀντήνορος, προσέτι δὲ ἡ θυγάτηρ τοῦ ἱερέως Χρύσου καὶ οἱ δύο υἱοὶ τῆς ἐν Ἄργει ἱερείας ὁ Κλεόβις καὶ ὁ Βίτων. Δεύτερος ὅμως γάμος δὲν ἐπετρέπετο τῇ ἱερείᾳ.

§ 9. **Κληρονομικὸν ἀξίωμα τοῦ ἱερέως.** Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως ἦτο εἴς τινα γένη κληρονομικόν. Ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχε γένος τι τῶν Κηρύκων, ὅπερ ἐνομίζετο ἱερόν· κατήγετο δὲ ἀπὸ τοῦ Κήρυκος, υἱοῦ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Πανδρόσου. Τοιαύτη οἰκογένεια ἦτο καὶ ἡ τῶν Εὐμολπιδῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλαμβάνετο ὁ ἱεροφάντης καὶ ἄλλοι τρεῖς τελετάρχαι ἐν τῇ τελετῇ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Ἡ οἰκογένεια αὕτη κατήγετο ἐκ τοῦ Εὐμόλπου τοῦ πρώτου εἰσαγαγόντος ἐν Ἐλευσῖνι τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια. Οἱ εὐπατρίδαι ἦσαν ἐκεῖνοι, εἰς οὓς ὁ Θησεὺς ἔδωκε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐξετάζειν καὶ ἐρευνᾶν τὰ τῆς θρησκείας. Οἱ Ἐτεοβουτάδαι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ Βούτου, υἱοῦ τοῦ Πανδίονος· ἐκ δὲ τούτων ἐλαμβάνετο ἡ πρὸς ὑπηρεσίαν τῆς Πολιούχου Ἀθηνᾶς ἱέρεια. Ἐν Ἄργει δὲ παρόμοια κληρονομικὰ δικαιώματα εἶχον οἱ Ἀκεστορίδαι.

1. Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι, οἱ Πυροφόροι, οἱ ἀνάπτοντες δηλαδὴ πῦρ εἰς τὰς θυσίας, οἱ θῦται, βουθῦται καὶ οἱ βουτύποι, οἱ τύπτοντες δηλονότι πελέκει τὸν βοῦν. Οἱ ὑμνῳδοὶ καὶ αἱ ὑμνήτριαι, οἵτινες ᾖδον πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν· οἱ δᾳδοῦχοι, οἱ τὰς δᾷδας φέροντες κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἐλευσινίων.

IV. ΘΥΣΙΑΙ ΚΑΙ ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ

§ 1. **Ἐπωνυμίαι τῶν θυσιῶν ὡς ἐκ τῆς αἰτίας ἢ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν.** Αἱ προσφερόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς θυσίαι ἐλέγοντο εὐκταῖαι μὲν ἢ χαριστήριαι ἐκεῖναι αἱ

ἐκούσιαι προσφοραί, ἃς ὑπισχνοῦντο εἰς τοὺς θεοὺς πρὸ νίκης τινὸς καὶ προσέφερον μετ' αὐτήν. Τοιαῦται ἦσαν καὶ αἱ ἀπαρχαί, αἱ προσφερόμεναι ὑπὸ τῶν γεωργῶν μετὰ τὸ θέρος. Αἰτητικαὶ δὲ ἐκαλοῦντο αἱ προσφερόμεναι πρὸ ἐπιχειρήσεώς τινος πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιχειρουμένου ἔργου. Ἱλαστικαὶ δὲ ὠνομάζοντο αἱ θυσίαι, αἱ γινόμεναι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ καταπραΰνωσι τὴν ὀργὴν θεοῦ τινος, πρὸς ὃν εἶχον ἁμαρτήσει. Αἱ δὲ ἀπὸ μαντείας θυσίαι ἦσαν ὅσαι ἐπεβάλλοντο ὑπὸ χρησμοῦ ἢ μάντεως.

§ 2. **Εἴδη θυσιῶν.** Εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους οὔτε ἔμψυχα οὔτε πολύτιμα ἢ μεγαλοπρεπῆ πράγματα ἐχρησίμευον ὡς θυσίαι· ἀλλὰ μόνον κατεκαίοντο ἐνώπιον τῶν θεῶν χόρτα καὶ φυτὰ μετὰ τῶν φύλλων καὶ καρπῶν αὐτῶν. Ὅτε ὅμως ἤρξατο νὰ γίνηται ἡ χρῆσις τῆς ζωικῆς τροφῆς, τότε ἀντὶ χόρτων καὶ ριζῶν ἤρξαντο ὡσαύτως νὰ θύωσι καὶ ἔμψυχα εἰς τοὺς θεούς. Τοσοῦτον δὲ δυσειδαίμονες ἦσαν κατ' ἀρχὰς οἱ ἄνθρωποι, ὥστε ὑπέθετον ὅτι ὁ θεὸς εὐχαριστεῖται καὶ εἰς ἀνθρωποθυσίας. Ἂν δὲ καὶ σπανιώτερον ἐν τούτοις ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀνθρωποθυσίας, ἄλλας μὲν χάριν τῶν τεθνεώτων, ἄλλας δὲ πρὸς ἐπίτευξιν προσδοκωμένου τινὸς ἀγαθοῦ. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐσφαγίασε κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ Πατρόκλου δώδεκα Τρῶας, ἡ Πολυξένη ἐσφαγιάσθη ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως. Ἡ Ἰφιγένεια προσήχθη εἰς θυσίαν κατὰ τὴν εἰς Τροίαν ἐκστρατείαν, ὁ Ἀριστομένης προσήνεγκε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θυγατέρα πρὸς σωτηρίαν τῆς Μεσσηνίας· ὁ Θεμιστοκλῆς, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, ἐθυσίασέ τινας τῶν αἰχμαλωτισθέντων Περσῶν, ἵνα ἐπιτύχωσι τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Ὡς ἴχνη ἀνθρωποθυσιῶν παρ' Ἕλλησι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ἡ διαμαστίγωσις, ἥτις ἐγίνετο ἐν Σπάρτῃ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρ-

τέμιδος, ὡς καὶ ὁ ἐν Ἀρκαδίᾳ πρὸς ἁγνισμὸν βωμὸς τοῦ Βάκχου, ἐφ' οὗ ἐμαστιγοῦντο ἀνηλεῶς πολλαὶ ὁμοῦ παρθένοι μεχρισοῦ αὗται ἀπέθνησκον ἐπὶ τέλους[1]. Αἱ πάνδημοι ὅμως τῶν Ἑλλήνων θυσίαι συνίσταντο ἐκ σπονδῆς θυμιαμάτων καὶ ἱερείου. Ὠνομάζοντο δὲ αἱ θυσίαι καὶ δῶρα. Αἱ δὲ συνήθως ἀναφερόμεναι περὶ τούτων λέξεις ἦσαν θύειν, προσφέρειν, ἢ ἀναφέρειν, ἢ ποιεῖν θυσίας, ἢ παρὰ ποιηταῖς ῥέζειν καὶ ἔρδειν θυσίας.

§ 2. **Σπονδή.** Ἡ σπονδὴ ἢ λοιβὴ (ἐκ τοῦ σπένδω καὶ λείβω, ἅπερ ταὐτοσήμαντα) ἐγίνετο ἐξ ὑγρῶν. Τινὲς σημειοῦσιν ὅτι τὸ πρώτιστον ὑγρὸν, ὅπερ οἱ Ἕλληνες μετεχειρίσθησαν εἰς τὰς θυσίας των ἦτο τὸ ὕδωρ, μετέπειτα τὸ μέλι, καὶ ἐπὶ τέλους τὸ ἔλαιον καὶ ὁ οἶνος, ὅστις ἐλέγετο διὰ τοῦτο καὶ ἔνσπονδος, καὶ ὅστις ἔπρεπε νὰ ᾖ καθαρὸς, μὴ μεμολυσμένος δηλαδὴ ἔκ τινος συμβεβηκότος κατὰ τὴν κατασκευήν, καὶ ἄκρατος. Ἀναφέρεται ἐν τούτοις, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι μετεχειρίζοντο ἐνίοτε καὶ κεκραμένον οἶνον εἰς τὰς θυσίας· πιθανὸν ὅμως ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ὑγρὸν δὲν ἦτο ἀναμεμιγμένον μεθ' ὕδατος, ἀλλὰ μετ' ἄλλων διαφόρων εἰδῶν οἴνου. Ἵνα δὲ αἱ σπονδαὶ ὦσιν εὐπρόσδεκτοι, ἔπρεπε τὰ ποτήρια νὰ ἦναι ὑπερπληρωμένα, ὅπερ οἱ ποιηταὶ ἐπιστέφειν κρατῆρα καλοῦσι. Νηφάλιοι δὲ θυσίαι (ἐκ τοῦ νήφειν) ἐλέγοντο αἱ ἄνευ οἴνου τελούμεναι. Αὗται δὲ ἦσαν τεσσάρων εἰδῶν· τὰ ὑδρόσπονδα, τὰ μελίσπονδα, τὰ γαλακτόσπονδα καὶ τὰ ἐλαιόσπονδα. Καὶ σπονδαὶ μὲν ἄνευ θυμιαμάτων προσεφέροντο, ἱερεῖα ὅμως σπανίως προσεφέροντο ἄνευ σπονδῆς καὶ ἅλατος.

1. Πρῶτος ὁ Λυκάων σύγχρονος τοῦ Κέκροπος ἀναφέρεται ὅτι εἰσήγαγεν ἐν Ἑλλάδι τὴν ἀνθρωποθυσίαν, προσενεγκὼν βρέφος ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς καὶ σπείσας ἐπ' αὐτοῦ τὸ αἷμα.

§ 3. **Θυμιάματα.** Ὑπὸ τὸ ὄνομα θυμιάματα συμπεριλαμβάνονται ὅλαι αἱ πρὸς τοὺς θεοὺς προσφερόμεναι ἀναίμακτοι θυσίαι. Ἐπὶ τῆς προσφορᾶς δὲ ταύτης μετεχειρίζεται ὁ Ὅμηρος τὸ ῥῆμα θύειν. Συνέκειντο δὲ εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους αἱ προσφοραὶ αὗται, αἵτινες ἐκαλοῦντο θύη, ἐκ χόρτων, ἐκ σίτου, ἐκ φύλλων καὶ καρπῶν. Μετὰ ταῦτα ὅμως μετεχειρίζοντο καὶ τὰ θυμιάματα καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἀρώματα, ἅτινα ἔχυνον ἐπὶ τοῦ βωμοῦ πρὶν ἢ σφαγῇ τὸ θῦμα. Εἰς τὴν τάξιν δὲ τῶν θυμιαμάτων ἀνάγονται καὶ αἱ οὐλαὶ καὶ οἱ οὐλοχύται, αἵτινες ἦσαν πλακοῦντες ἐκ κριθῶν καὶ ἅλατος (ἐξ οὗ καὶ τὸ ῥῆμα οὐλοθυτεῖν). Ὑπῆρχον προσέτι καὶ ἄλλα εἴδη πλακούντων, αἱ σελῆναι, αἵτινες ὠνομάζοντο οὕτως ἐκ τοῦ σεληνοειδοῦς σχήματος αὐτῶν, ὡς καὶ οἱ βόες, ὧν τὸ σχῆμα ἦν κερατοειδές, καὶ οἵτινες προσεφέροντο εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, τὴν Ἄρτεμιν, τὴς Ἑκάτην καὶ τὴν Σελήνην.

§ 4. **Ἱερεῖον.** Τὸ τρίτον καὶ κύριον μέρος τῆς θυσίας ἦτο τὸ ἱερεῖον, ἤτοι τὸ ζῶον, ὅπερ ἔπρεπε νὰ ᾖ ὁλόκληρον, τέλειον καὶ ὑγιές, ἄνευ κηλίδος καὶ ἐλαττώματος. Σχεδὸν πάντα τὰ εἴδη τῶν ζώων ἐθεωροῦντο κατάλληλα πρὸς θυσίαν. Οὐχ ἧττον ὅμως ἡ προσφορὰ διέφερεν ἀναλόγως τοῦ ἐπιτηδεύματος ἑκάστου, κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν θεῶν καὶ κατὰ τὴν χρηματικὴν δύναμιν τοῦ προσφέροντος. Οὕτως ὁ μὲν προβατοβοσκὸς ἐθυσίαζε πρόβατον, ὁ δὲ βουκόλος βοῦν, ὁ αἰγιβότης αἶγα, ὁ ἁλιεὺς ἰχθῦν. Εἰς τοὺς ὑποχθονίους θεοὺς ἐθυσίαζον μέλανα ζῶα, εἰς τοὺς οὐρανίους λευκά, εἰς ἄλλους τὰ ἀγαπητὰ αὐτοῖς ζῶα, καὶ εἰς ἄλλους τὰ ἐχθρὰ αὐτοῖς. Εἰς τὴν Ἑκάτην τὸν κύνα, εἰς τὴν Ἀφροδίτην περιστερὰν, εἰς τὸν Ἥλιον τὸν ἵππον, εἰς τὴν Ἄρτεμιν τὴν ἔλαφον, εἰς τὸν Ἄρην ἄγρια ζῶα, εἰς τὴν Δήμητραν τὸν χοῖρον, ὡς ἐκριζοῦντα

τὸν σῖτον, εἰς τὸν Βάκχον τὸν τράγον, ὡς καταστρέφοντα τὰς ἀμπέλους. Ἔπρεπεν ὅμως οἱ μὲν βόες καὶ οἱ χοῖροι νὰ ἦναι πενταετεῖς, τὰ δὲ πρόβατα διετῆ. Οἱ βόες μάλιστα ἔπρεπε νὰ ἦναι ἄζυγοι, ἤτοι ἐξ ἐκείνων οἵτινες δὲν ὑπεβλήθησάν ποτε εἰς ζυγὸν ἢ εἰς ἄροτρον, διότι οὗτοι ἐθεωροῦντο ὡς συνεργάται τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ἀλέκτορα καὶ χῆνα ἠδύνατό τις νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν Θεὸν, ἐὰν ἡ κατάστασις αὐτοῦ δὲν τῷ ἐπέτρεπε νὰ δαπανήσῃ πολλά. Ἐὰν δὲ πτωχός τις δὲν ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ ζῶντα βοῦν, κατεσκεύαζε βοῦν ἐξ ἀλεύρου, καὶ ἡ ἐκ τούτου θυσία ἐνομίζετο ὅτι ἤρεσκε τῷ θεῷ[1]. Βαθύπλουτοι δὲ ἄνδρες προσέφερον ἑκατόμβας καὶ χιλιόμβας[2]. Ὑπῆρχον προσέτι καὶ θυσίαι, καθ' ἃς τρία μόνον διάφορα ζῶα ἐθυσιάζοντο· ἡ δὲ τοιαύτη θυσία ἐκαλεῖτο τριττύς.

§ 5. **Ἀναθήματα.** Ἐκτὸς τῶν θυσιῶν προσεφέροντο εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἄλλα εἴδη δώρων, ὡς στέφανοι, ἐνδύματα, χρυσᾶ, ἀργυρᾶ καὶ χάλκινα ποτήρια ἢ ἄλλα σκεύη, ἅτινα ἀνηρτῶντο ὁτὲ μὲν εἰς τοὺς κίονας, ὁτὲ δὲ εἰς τοὺς τοίχους τῶν ναῶν. Τὰ τοιαῦτα δωρήματα ἐκαλοῦντο κοινῶς ἀναθήματα καὶ ἐνίοτε ἀνακείμενα. Συνήθως δὲ, ὁπότε ἐγήρασκον οἱ ἄνθρωποι καὶ ἠναγκάζοντο νὰ μεταβάλωσι

1. Ἐν Βοιωτίᾳ ἠθέλησάν ποτε νὰ θύσωσι βοῦν τῷ Ἡρακλεῖ· ἀλλ' ὁ βοῦς ἀγριωθεὶς ἔφυγε. Δύο παῖδες παίζοντες ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ κατεσκεύασαν ἐν τῷ μεταξὺ ἔκ τινος μεγάλου μήλου βοῦν, εἰς ὃν ἀντὶ ποδῶν καὶ κεράτων προσήρμοσαν ξύλάρια, καὶ τοῦτον τὸν βοῦν ἔθυσαν τότε τῷ Ἡρακλεῖ. Ἡ παιδικὴ αὕτη θυσία λέγεται ὅτι τοσοῦτον εὐχαρίστησε τῷ θεῷ, ὥστε ἔκτοτε ἀπεδόθη αὐτῷ καὶ τὸ ὄνομα Μήλιος.

2. Κατὰ πιθανωτέραν γνώμην ἑκατόμβη ἐκαλεῖτο ἡ θυσία, ἐν ᾗ ἐδαπανῶντο ἑκατὸν βόες. Βοῦς δὲ ἦτο νόμισμα ἀρχαῖον, ὅπερ εἶχεν ἐγκεχαραγμένον ἐπ' αὐτοῦ τύπον βοός. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ἡ παροιμία «βοῦς ἐπὶ γλώσσης βέβηκε», λεγομένη ἐπὶ τῶν δωροδοκουμένων.

τρόπον ζωῆς, ἢ ὅτε παρητοῦντο ἀπὸ τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν, ἀφιέρουν εἰς τοὺς θεοὺς τὰ ἐργαλεῖα τοῦ ἐπιτηδεύματός των. Αἰγύπτιός τις ἁλιεὺς γηράσας ἀνέθηκεν εἰς τὰς Νύμφας τὸ δίκτυον αὐτοῦ. Ἡ ἐκ Σικελίας ἐν Κορίνθῳ ἀποκαταστᾶσα (περὶ τὰ 400 π. Χ.) Λαΐς, ὅτε ἐγήρασεν, ἀνέθηκε τῇ Ἀφροδίτῃ τὸ κάτοπτρον αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ τὸ δέκατον πολλῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἐκ τῶν πολέμων λαφύρων ἀφιέρουν εἰς τοὺς θεούς. Εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα ἀφιέρωσαν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην χρυσοῦν τρίποδα. Ἡ δὲ τοιαύτη συνήθεια ἦτο τοσοῦτον κοινή, ὥστε δεκατεύειν κεῖται πολλαχοῦ ἀντὶ τοῦ καθιεροῦν, λαφυραγωγεῖν καὶ τελεῖν.

V. ΤΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ

§ 1. **Καθαρμοί.** Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ παρασταθῇ εἰς τὰς πανδήμους θυσίας, ἂν δὲν ἐκαθαρίζετο ὀλίγας ἡμέρας πρότερον, καὶ δὲν ἀπεῖχε πάσης τέρψεως καὶ ἡδονῆς. Τοσοῦτον δὲ αὐστηρῶς ἐφυλάσσετο τοῦτο, ὥστε οἱ ἱερεῖς καὶ αἱ ἱέρειαι ὡρκίζοντο εἴς τινας περιστάσεις, ὅτι προσηκόντως ἐκαθαρίσθησαν. Ἐλέγετο δὲ ὁ καθαρισμὸς καὶ ἁγνισμός, καθαρμός, ἱλασμός, τελετή, καὶ ἐγίνετο δι' ὕδατος καὶ δι' ἄλλων διαφόρων τρόπων.

§ 2. **Ὁ δι' ὕδατος καθαρμός.** Ἐπειδὴ πᾶς μέλλων νὰ συμμετάσχῃ οἱασδήποτε θυσίας ἔπρεπε προηγουμένως νὰ καθαρθῇ δι' ὕδατος, πρὸς τοῦτο ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ περιῤῥαντηρίου ὕδωρ, ὅπερ καθηγιάζετο διὰ δαλοῦ, λαμβανομένου ἀπὸ τοῦ βωμοῦ καὶ σβεννυμένου ἐν αὐτῷ. Διὰ τοῦ ὕδατος λοιπὸν τούτου ἐκαθαίρετο ὁ προσερχόμενος. Οὐδενὶ ὅμως ἐπετρέπετο νὰ διαβῇ πρὸ τοῦ περιῤῥαντηρίου,

ἂν πρότερον δὲν ἐνίπτετο καλῶς. Καὶ οἱ μὲν θέλοντες νὰ θυσιάσωσιν εἰς τοὺς οὐρανίους θεοὺς ὤφειλον προηγουμένως νὰ πλύνωσιν ὁλόκληρον τὸ σῶμα, ἢ, ἂν τοῦτο ἦτο δύσκολον, τοὐλάχιστον τὰς χεῖρας αὐτῶν. Εἰς τοὺς θυσιάζοντας ὅμως εἰς τοὺς καταχθονίους θεοὺς, ἤρκει ἁπλοῦς μόνον ραντισμός. Ἔνιπτον δὲ ἐκτὸς τῶν χειρῶν καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἐνίοτε. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία «ἀνίπτοις χερσὶ καὶ ἀνίπτοις ποσί», λεγομένη ἐπὶ τῶν ἀπαρασκευάστως καὶ ἀπερισκέπτως ἐπιχειρούντων τι. Τὸ ὕδωρ ἦτο πηγαῖον καὶ ποτάμιον ὡς ἐπὶ τὸ πολύ· ἀλλὰ καὶ τὸ θαλάσσιον ἐθεωρεῖτο κατάλληλον, ἕνεκα τῆς καθαρτικῆς ἐνεργείας τοῦ ἐν αὐτῷ ἅλατος. Μετὰ τοῦ ἁλατούχου ὕδατος ἀνεμίγνυον πολλάκις καὶ θεῖον[1].

§ 3. **Διάφοροι τρόποι καθαρμοῦ.** Ὁ καθαρμὸς τῶν ἐνόχων μεγάλων ἐγκλημάτων ἐγίνετο κατὰ τρεῖς τρόπους. Πρῶτον, περιαγομένης περὶ τὸν ἔνοχον σκίλλης, ἤτοι σκιλλοκρομμύδου· δεύτερον, περιαγομένου σκύλακος περὶ αὐτὸν (ὅπερ καὶ περισκυλακισμὸς ἐλέγετο)· καὶ τρίτον, γινομένης χρήσεως ὠῶν πρὸς τοῦτον τὸν σκοπόν. Περιέῤῥαινον ἐπίσης τὸν ἔνοχον τρὶς δι' ὕδατος. Οἱ δευτερόποτμοι ἢ ὑστερόποτμοι, ἐκεῖνοι δηλαδή, οἵτινες ἐνομίσθησαν ὡς ἀποθανόντες καὶ ἀπροσδοκήτως ἐπανῆλθον εἰς τὰς πατρίδας των, ἐκαθαίροντο τυλισσόμενοι διὰ σπαργάνων, ἵνα δηλωθῇ οὕτως ὅτι ἀνεγεννήθησαν. Οἱ ἀκάθαρτοι ἐκαλοῦντο βέβηλοι, ἀλιτροί, ἐναγεῖς, ἀνόσιοι, μιαροί.

§ 4. **Ὁ κατὰ τὰς θυσίας στολισμὸς τῶν ἐε-**

---

1. Ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῶν ἁγνισμῶν συνήθιζον νὰ περιάγωσι τὸ ὕδωρ, ὅπως ραντίζωνται ἐξ αὐτοῦ οἱ παρόντες διὰ κλάδου ἐλαίας ἢ δάφνης, ἐντεῦθεν καὶ πολλαὶ λέξεις σημαίνουσαι ἁγνισμὸν εἶναι σύνθετοι ἐκ τῆς προθέσεως περί, ὡς περιαγνίζειν, περιθειοῦν, περικαθαίρειν.

ρέων. Τὰ ἐνδύματα τῶν ἱερέων ἐν ταῖς θυσίαις ἦσαν ἀκηλίδωτα, πλατέα καὶ ἐλεύθερα πανταχόθεν, καθ' ὑπερβολὴν δὲ ὡραῖα καὶ μεγαλοπρεπῆ, μηδόλως ἢ μικρὸν διαφέροντα τῶν βασιλικῶν ἐνδυμάτων. Τὸ χρῶμα αὐτῶν ἦτο διάφορον κατὰ τὰς περιστάσεις· διότι, ὁσάκις μὲν ἔθυον εἰς οὐρανίους θεούς, οἱ ἱερεῖς ἐνεδύοντο πορφυροβαφῆ ἐνδύματα· ὁσάκις δὲ εἰς ὑποχθονίους μέλανα, καὶ ὁσάκις εἰς τὴν Δήμητραν λευκά· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς ἔφερον στεφάνους, οὓς ἔπλεκον ἐκ τῶν φύλλων τοῦ δένδρου, ὅπερ ἦν ἀφιερωμένον εἰς τὸν θεόν, ὃν ἐλάτρευον. Οὕτως οἱ μὲν ἱερεῖς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκοσμοῦντο διὰ στεφάνων ἐκ δάφνης, οἱ τοῦ Διὸς ἐκ δρυός, οἱ τῆς Ἀφροδίτης ἐκ μύρτου, οἱ τοῦ Βάκχου ἐκ κισσοῦ, οἱ τῆς Δήμητρος ἐκ στάχεων, οἱ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἡφαίστου ἐκ πεύκης. Ἐκτὸς δὲ τῶν στεφάνων ἔφερον περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ ταινίας ἐξ ἐρίου κατεσκευασμένας. Τοιαύταις δὲ ταινίαις περιετυλίσσοντο καὶ τὰ κέρατα τῶν σφαγίων, ὡς καὶ οἱ βωμοί. Ἱερουργοῦντες δὲ καὶ θυσιάζοντες οἱ ἱερεῖς, παρὰ τοῖς Ρωμαίοις πρὸ πάντων, εἶχον κεκαλυμμένην τὴν κεφαλήν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ἀκάλυπτον, τοὺς δὲ πόδας πάντοτε γυμνούς.

§ 5. **Προπαρασκευαστικαὶ τελεταί.** Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς τελετῆς ὁ κῆρυξ ἢ ἐνίοτε οἱ ἱερεῖς προσέταττον μεγαλοφώνως τοῖς βεβήλοις νὰ ἀπομακρυνθῶσιν, «Ἑκάς, ἑκάς, ὅστις ἀλιτρός». Ἀφοῦ δὲ τὰ πάντα παρεσκευάζοντο, προσεκομίζοντο ἐντὸς κανισκίου, ὀνομαζομένου κανοῦ, οἱ σύλοχύται μετὰ τῆς πρὸς σφαγὴν ἀναγκαίας μαχαίρας, καὶ οἱ στέφανοι, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο ἡ κεφαλὴ τοῦ ἱερέως, τὰ κέρατα τοῦ θύματος καὶ οἱ βωμοί. Ἀκολούθως ἠλαύνετο ἢ ἐφέρετο εἰς τὸν βωμὸν τὸ θῦμα, ἐστεφανωμένον καὶ ἔχον τὰ κέρατα κεχρυσωμένα· παρηκολουθεῖτο δὲ τοῦτο ἐνίοτε καὶ ὑπὸ μουσικῶν. Εἶτα, στρεφόμενος ὁ ἱερεὺς περὶ τὸν βωμὸν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά, περιήρχετο καὶ ἐρράντιζεν αὐτὸν δι' ἀλεύρου καὶ ὕδατος· λαβὼν δὲ καὶ ἐκ τοῦ βωμοῦ δαλὸν ἢ κλάδον δάφνης περιέρραινε τοὺς περιεστῶτας δι' ὕδατος, ὅπερ διάφορον ὂν ἐκείνου, δι' οὗ ἔπλυνον τὰς χεῖρας, ἐκαλεῖτο χέρνιψ. Ἐκαθαίροντο δὲ καὶ τὰ ἀγγεῖα διὰ κρομμύων, ὠῶν, θείου καὶ ὕδατος.

§ 6. **Προσευχή.** Ἀφοῦ ἐγίνετο ἡ προπαρασκευαστικὴ τελετή, ὁ κῆρυξ ἐκήρυττε μεγαλοφώνως «Τίς τῇδε»; Ὁ δὲ λαὸς ἀπεκρίνετο «Πολλοὶ καὶ ἀγαθοί». Εἶτα ὁ ἱερεὺς προέτρεπε τοὺς παρόντας νὰ ἑνωθῶσι μετ' αὐτοῦ λέγων «Εὐχώμεσθα»· ὁ δὲ κῆρυξ ἐπέταττε σιωπήν, φωνῶν «Εὐφημεῖτε. Σίγα, σίγα, πᾶς ἔστω λεώς». Ἀκολούθως προσηύχοντο.

§ 7. **Ἐξέτασις τοῦ θύματος.** Μετὰ τὸ πέρας τῆς προσευχῆς ὁ ἱερεὺς ἐξήταζεν ἂν ὅλα τὰ μέλη τοῦ θύματος ἦσαν ἀβλαβῆ, καὶ ἐδοκίμαζε προσέτι αὐτό, ἐὰν ἦτο ὑγιὲς καὶ ἐσωτερικῶς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐτίθετο τροφὴ ἐνώπιον τοῦ θύματος, καὶ ἂν τοῦτο δὲν ἤθελε νὰ φάγῃ, ἐκρίνετο ἀσθενές. Μετὰ ταῦτα ἐδοκίμαζον καὶ ἂν ἤθελε τὸ θῦμα νὰ θυσιασθῇ εἰς τοὺς θεούς. Τοῦτο δὲ διεγίνωσκον ἄγοντες μάχαιραν ἀπὸ τοῦ μετώπου μέχρι τῆς οὐρᾶς. Καὶ ἂν μὲν τὸ θῦμα ἐταράττετο, ἀπεβάλλετο· ἂν δὲ ἔμενεν ἥσυχον καὶ ἐδήλου τὴν συγκατάθεσίν του διὰ νεύματός τινος, ὅπερ προὐκάλουν χύνοντες ὕδωρ εἰς τὸ οὖς αὐτοῦ, τότε ἐθεωρεῖτο τὸ ζῶον εὐπρόσδεκτον εἰς τοὺς θεούς.

§ 8. **Προθύματα.** Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ θύματος εἴπετο πάλιν προσευχή· καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν ὁ ἱερεὺς ἐλάμβανε ποτήριον πλῆρες οἴνου καὶ γευσάμενος αὐτοῦ ἔδιδε καὶ εἰς τοὺς περιεστῶτας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἔχυνε μεταξὺ τῶν κεράτων τοῦ θύματος. Μετὰ δὲ τοῦτο ἐσκορπίζετο θυμίαμα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καὶ ἐρρίπτετο ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ θύματος μέρος τῶν οὐλῶν, ἤτοι τοῦ κριθίνου

ἀλεύρου καὶ τοῦ ἅλατος[1], καὶ τὸ ὑπόλοιπον τούτου ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα ὠνομάζοντο προθύματα, ὡς προσφερόμενα πρὸ τοῦ θύματος.

§ 9. **Ὁ τοῦ θύματος σφαγιασμός.** Τὸ πρὸς θυσίαν ἀγόμενον ζῶον ἐσφαγιάζετο ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ ὑπὸ τοῦ κήρυκος, καὶ ἐνίοτε, ὅπου δὲν παρευρίσκετο ἱερεύς, ὑπὸ τοῦ ἐπισημοτέρου τῶν παρόντων. Ὁ δὲ σφαγιασμὸς ἐγίνετο ἢ διὰ βιαίου κτύπου μετὰ σκυτάλεως ἢ ροπάλου, ἢ δι' ἀποκοπῆς τοῦ λάρυγγος μετὰ μαχαίρας, ὀνομαζομένης σφαγίδος.

§ 10. **Σπλαγχνοσκοπία.** Μετὰ τὸν σφαγιασμὸν τοῦ ἱερείου οἱ κήρυκες ἀφῄρουν ἀμέσως τὴν δορὰν αὐτοῦ καὶ ἤναπτον συγχρόνως πυράν. Ἀφοῦ δὲ ἤνοιγον καὶ τὸ θῦμα, ὁ ἐπὶ τῆς θυσίας ἱερεὺς ἀνέστρεφε τὰ σπάγγνα διὰ μακρᾶς μαχαίρας (καθότι ἦτο ἀνόσιον νὰ ἐγγίσῃ τις ταῦτα διὰ τῶν χειρῶν), καὶ παρατηρῶν αὐτὰ ὡδήγειτο εἰς τὰς προρρήσεις του. Ἡ τελετὴ αὕτη ὠνομάζετο σπλαγχνοσκοπία, καὶ ὁ τελῶν αὐτὴν σπλαγχνοσκόπος.

§ 11. **Ἀνάφλεξις τοῦ θύματος.** Ἀφοῦ καὶ τὸ αἷμα τοῦ σφαγέντος ζώου συνηθροίζετο ἐντὸς ἀγγείου καλουμένου σφαγείου, καὶ ἐχύνετο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ἐπεχέετο ἐπὶ τοῦ πυρὸς οἶνος καὶ θυμίαμα, ἵνα αὐξηθῶσιν αἱ φλόγες, καὶ εἶτα ἔφερον καὶ ἔθετον τὸ θῦμα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους κατεκαίετο ὁλόκληρον τὸ ἱερεῖον, ὡς καὶ αἱ λέξεις ὁλοκαύτωμα καὶ ὁλόκαυστον ὑποδηλοῦσι τοῦτο· εἰς τοὺς κατόπιν ὅμως χρόνους κατέπαυσε τὸ ἔθος τοῦτο καὶ ἐτίθετο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ μέρος τοῦ θύματος. Κυρίως δὲ ἦσαν ὡρισμένοι

1. Οὐδεμία προσφορὰ ἐθεωρεῖτο θεάρεστος ἄνευ τῆς χρήσεως τοῦ ἅλατος· διότι τὸ ἅλας οὐ μόνον ἐλογίζετο ὡς ἔνδειγμα φιλίας, ἀλλὰ καὶ ὡς παρέχον εὐάρεστον γεῦσιν εἰς τὰ ἐδέσματα.

διὰ τοὺς θεοὺς οἱ μηροί, οἵτινες, ἵνα κατακαῶσι κάλλιον ὑπὸ τῶν φλογῶν, περιεκαλύπτοντο διὰ λίπους, τῆς κνίσσης λεγομένης. Ἐτίθεντο δὲ οὗτοι ἐπὶ τοῦ βωμοῦ μετὰ μικρῶν τεμαχίων κρέατος, τὰ ὁποῖα ἐκόπτοντο ἀφ' ἑκάστου μέρους τοῦ θύματος ὡς ἀπαρχαὶ τοῦ ὅλου, καὶ τοῦτο καλεῖ ὁ Ὅμηρος ὠμοθετεῖν, ἢ διότι ἀπεκόπτετο ὁ ὦμος ἐν πρώτοις, ἢ διότι τὰ τεμάχια ταῦτα ἐτίθεντο ὠμὰ ἐπὶ τῶν μηρῶν. Ἕκαστον δὲ τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα προσεφέροντο ὡς θυσία, ἐπάσσετο διὰ λεπτοῦ κριθίνου ἀλεύρου.

§ 12. **Ὕμνος.** Καθ' ὃν χρόνον ἐκαίετο τὸ θῦμα, ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ προσενεγκόντος αὐτὸ προσηύχοντο εἰς τὸν θεόν, ἀμφότεροι ἔχοντες τὰς χεῖρα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Ἔψαλλον δὲ καὶ διάφορα ᾄσματα χορεύοντες συνάμα περὶ τὸν βωμόν. Τὰ δὲ τοιαῦτα ᾄσματα συνέκειντο ἐκ τριῶν μερῶν, τῆς στροφῆς, τῆς ἀντιστροφῆς καὶ τῆς ἐπῳδοῦ. Καὶ τὴν μὲν στροφὴν ἔψαλλον φερόμενοι ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, τὴν δὲ ἀντιστροφὴν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς· ἡ ἐπῳδὸς ἦτο τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ᾄσματος. Ἐκαλοῦντο δὲ τὰ ᾄσματα ταῦτα, ἅπερ καὶ ὕμνοι ἐλέγοντο, διαφόρως ὡς ἐκ τῶν διαφόρων θεῶν, πρὸς οὓς ἐψάλλοντο. Οὕτως ὁ μὲν τῆς Ἀφροδίτης ἐκαλεῖτο ὕμηγγος, ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος παιάν, ὁ τοῦ Βάκχου διθύραμβος. Ἀλλὰ τὸ γενικὸν ὄνομα αὐτῶν ἦτο παιᾶνες. Καὶ μουσικὰ δὲ ὄργανα ἐνίοτε ἐκροῦοντο. Συνηθέστερον δὲ μετεχειρίζοντο τὸν αὐλὸν ἐν ταῖς θυσίαις· ὁ δὲ αὐλητὴς ἐλάμβανε μάλιστα ἀνάλογόν τι μερίδιον ἐξ αὐτῶν. Ὅθεν καὶ ἡ παροιμία «αὐλητοῦ βίον ζῇν» λεγομένη ἐπὶ ἀνθρώπων, οἵτινες παρ' ἄλλων τρέφονται καὶ διατηροῦνται.

§ 13. **Τέλος τῆς τελετῆς.** Περατωθείσης τῆς θυσίας, ὁ ἱερεὺς ἐλάμβανε τὸ μερίδιόν του, μέρος δὲ τοῦ θύματος ἐδίδετο εἰς τὸν ἱεροθύτην, ὅστις τὸ ἔφερεν εἰς τὴν

οἰκίαν του ὡς καλὸν οἰωνὸν, καὶ τοῦτο ὠνομάζετο ὑγιεία, ὡς συντελοῦν εἰς τὴν ὑγείαν καὶ εὐδαιμονίαν[1]. Συνήθως, καὶ μαλιστα ὁσάκις ἐνόμιζον ὅτι ἡ θυσία ἦν εὐπρόσδεκτος τῷ Θεῷ, ἐτελεῖτο μετὰ ταύτην συμπόσιον, παρακαθημένων τῶν παρεστώτων εἰς τραπέζας, αἵτινες ὑπῆρχον ἐν τοῖς ναοῖς κεκοσμημέναι καὶ ἐκ πολυτίμου ὕλης ἐξειργασμέναι. Εὐθύμουν δὲ καὶ ἐτέρποντο ψάλλοντες ὕμνους πρὸς τοὺς θεούς[2]. Διήρκουν δὲ τὰ συμπόσια συνήθως μέχρι δυσμῶν ἡλίου, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν βωμὸν προσέφερον εἰς τὸν Δία τὸν Τέλειον λοιβὴν, καὶ τὰς γλώσσας τῶν θυμάτων εἰς τὸν Ἑρμῆν ὡς θεὸν τῆς εὐγλωττίας. Ἔπειτα εὐχαριστοῦντες τὸν θεὸν, διότι ἠξιώθησαν νὰ μετάσχωσι καὶ αὐτοὶ τοῦ θύματος, ἀπελύοντο ὑπὸ τοῦ κήρυκος λέγοντος «Λαοῖς ἄφεσις».

§ 14. **Διαφορὰ τῶν εἰς τοὺς οὐρανίους καὶ καταχθονίους προσφερομένων θυσιῶν.** Αἱ προσφερόμεναι εἰς τοὺς καταχθονίους θεοὺς θυσίαι διέφερον ἀπὸ τὰς προσφερομένας εἰς τοὺς οὐρανίους κατὰ τὰ ἀκόλουθα. Κατὰ τὸν χρόνον· διότι εἰς μὲν τοὺς ἐπουρανίους θεοὺς ἔθυον κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἢ τοὐλάχιστον ἐν καιρῷ ἡμέρας, εἰς δὲ τοὺς καταχθονίους περὶ τὴν δύσιν

1. Ἐν Ἀθήναις καὶ οἱ Πρυτάνεις ἐλάμβανον μέρος, τὴν δεκάτην λεγομένην. Οἱ δὲ ἐν Σπάρτῃ βασιλεῖς οὐ μόνον τὸ ἐκλεκτότερον μέρος πάσης δημοσίου θυσίας εἶχον, ἀλλὰ καὶ τὴν δορὰν τῶν ἱερείων. Οὐχὶ σπανίως δὲ τὰ περισσεύματα τῆς θυσίας ἀπεστέλλοντο πρὸς τοὺς ἀπόντας φίλους.

2. Ἐπειδὴ οἱ συμποσιάζοντες ἐνόμιζον ἀναγκαῖον οἰνοῦσθαι διὰ τοὺς θεούς, ἵτοι νὰ πίνωσι μέχρι κόρου οἶνον, προῆλθεν ἐκ τούτου τὸ μεθύειν, ἵτοι μετὰ τὴν θυσίαν πίνειν καθ' ὑπερβολὴν, καὶ τὸ συμπόσιον θοίνη ἐκλήθη.

τοῦ ἡλίου ἢ κατὰ τὸ μεσονύκτιον. Κατὰ τὸν ἱματισμὸν τῶν ἱεροθυτῶν· διότι οὗτοι, ὅτε ἔθυον εἰς τοὺς καταχθονίους, ἐφόρουν μέλαινα ἱμάτια. Κατὰ τὸ χρῶμα τοῦ θύματος· διότι ἔπρεπε νὰ ᾖ μέλαν, ὅτε ἡ θυσία ἐγίνετο εἰς καταχθονίους θεούς. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σφάζειν τὸ θῦμα· διότι ἐν ταῖς θυσίαις τῶν οὐρανίων θεῶν ἡ κεφαλὴ τοῦ θύματος ἐστρέφετο πρὸς τὰ ἄνω (καὶ τοῦτο ὁ Ὅμηρος αὐερύειν ἀποκαλεῖ), ἐν δὲ ταῖς τῶν καταχθονίων ἢ τῶν ἡρώων ἡ κεφαλὴ τοῦ ἱερείου ἐκάμπτετο πρὸς τὰ κάτω. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦ χύνειν τὸ αἷμα· διότι ἐπὶ τῶν θυσιῶν τῶν πρὸς τοὺς καταχθονίους τοῦτο ἐχύνετο οὐχὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ἀλλ' εἰς λάκκον τινά. Ἂν δὲ ἡ θυσία ἐγίνετο εἰς θαλασσίους θεούς, τὸ αἷμα ἐχύνετο εἰς ἁλμυρὸν ὕδωρ, ἢ καὶ εἰς τὴν θάλασσαν, ὁπόταν αὕτη ἐτελεῖτο παρὰ τὴν ἀκτήν· ἐνίοτε μάλιστα καὶ τὸ σφάγιον ἐρρίπτετο εἰς τὴν θάλασσαν.

VI. ΠΡΟΣΕΥΧΑΙ, ΙΚΕΣΙΑΙ ΚΑΙ ΟΡΚΟΙ.

§ 1. **Ἑωθινὴ καὶ ἑσπερινὴ προσευχή.** Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σπανίως ἐπεχείρουν ἔργον τι πρὶν ἢ ἐπικαλεσθῶσι πρῶτον τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν· καὶ ἂν δὲ δὲν ἐπρόκειτο νὰ ζητήσωσιν ἰδίαν τινὰ χάριν, συνήθιζον ὅμως νὰ ἐπικαλῶνται ὑπὲρ ἑαυτῶν τοὺς διαφόρους θεοὺς κατὰ πᾶσαν πρωΐαν καὶ ἑσπέραν. Ὠνομάζοντο δὲ αἱ προσευχαὶ αὗται, εὐχαὶ καὶ δεήσεις, εὔγματα, ἱκεσίαι, αἰτήματα, λιταὶ, εὐχαριστίαι.

§ 2. **Τρόποι τῆς ἱκεσίας.** Αἱ πρὸς τοὺς θεοὺς ἱκεσίαι καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους παρακλήσεις ἐγίνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Οἱ πρὸς τοὺς θεοὺς ἢ τοὺς ἀνθρώπους ἱκέται ἔφερον συνήθως στεφάνους

ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν καὶ περὶ τὸν τράχηλον, καὶ χλωροὺς κλάδους εἰς τὰς χεῖρας ὀνομαζομένους ἱκετηρίους. Ἦσαν δὲ οὗτοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐξ ἐλαίας ἢ δάφνης. Προὐτίμων δὲ τούτους τοὺς κλάδους, διότι ἦσαν ἀειθαλεῖς, καὶ διότι ἡ μὲν ἐλαία ἦτο τὸ ἔμβλημα τῆς εἰρήνης καὶ εὐμενείας, ἡ δὲ δάφνη τῆς νίκης, χαρᾶς καὶ εὐτυχίας. Περιέστεφον δὲ συνάμα τοὺς τοιούτους κλάδους διὰ μαλλίνων ταινιῶν, ἃς ὠνόμαζον στέμματα. Διὰ τῶν κλάδων τούτων καὶ ἐνίοτε διὰ τῶν χειρῶν ἥπτοντο οἱ ἱκέται τῶν γονάτων (ὡς εὐλυγίστων) τοῦ ἀγάλματος ἢ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς ὃν προσείρχοντο ἱκετεύοντες. Καὶ ἐὰν μὲν εἶχον ἐλπίδας ὅτι ἡ δέησις αὐτῶν ἤθελεν εἰσακουσθῆ, ἥπτοντο τῆς δεξιᾶς χειρὸς, οὐδέποτε ὅμως τῆς ἀριστερᾶς, διότι τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς κακὸν καὶ ἀπαίσιον. Ἐὰν δὲ ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς ἐπιτυχίας, τότε ἀνύψουν τὸν κλάδον μέχρι τοῦ γενείου καὶ τῶν παρειῶν. Ἥπτοντο δὲ καὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς κεφαλῆς· διότι διὰ τῆς κατανεύσεως αὐτῆς ἐδηλοῦτο ἡ συγκατάθεσις τοῦ ἱκετευομένου. Ἐὰν δὲ οἱ δεόμενοι εἶχον πολὺν φόβον, ἐφίλουν τὰς χεῖρας, τὰ γόνατα καὶ τοὺς πόδας. Εἶχον δὲ καὶ ἄλλον τρόπον ἱκεσίας· ἀπέσπων τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς των καὶ προσέφερον αὐτὰς πρὸς ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον παρεκάλουν. Ἐνίοτε ἐφίλουν τὰς ἰδίας χεῖρας καὶ ἐξέτεινον αὐτὰς πρὸς τοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους ἐλάτρευον[1]. Συχνάκις δὲ, ἵνα διεγείρωσι συμπάθειαν, ἐνεδύοντο ράκη ἢ πένθιμα ἐνδύματα.

§ 3. **Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἵσταντο οἱ ἱκετεύοντες.** Οἱ ἀρχαῖοι ἱκέτευον, ὁτὲ μὲν ἱστάμενοι, ὁτὲ δὲ καθήμενοι καὶ ἄλλοτε γονυκλινεῖς. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ λέξεις

1. Ἡ συνήθεια τοῦ φιλεῖν ἦτο τοσοῦτον γενικὴ εἰς τοὺς ἱκέτας, ὥστε ἡ λέξις προσκυνεῖν κυριολεκτικῶς σημαίνει φιλεῖν.

γουνάζεσθαι καὶ γονυπετεῖν κεῖνται πολλαχοῦ ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ δέεσθαι ἢ ἱκετεύειν. Συχνάκις δὲ προσέπιπτον καὶ ἐνώπιον τῶν εἰκόνων, τῶν βωμῶν καὶ τῶν κατωφλίων τῶν ναῶν ἐνίοτε. Καὶ ὅσοι μὲν προσηύχοντο εἰς τοὺς ἐπουρανίους θεοὺς ἐξέτεινον τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανόν· ὅσοι δὲ εἰς τοὺς θαλασσίους, οὗτοι ἔτεινον τὰς χεῖρας αὐτῶν πρὸς τὴν θάλασσαν· ὅσοι δὲ ἐπεκαλοῦντο τοὺς καταχθονίους θεοὺς, οὗτοι ἐδέοντο ἔχοντες τὰς χεῖρας ἐστραμμένας πρὸς τὰ κάτω· ἔτυπτον μάλιστα ἐνίοτε τὴν γῆν διὰ τῶν χειρῶν ἢ τῶν ποδῶν, φωνοῦντες αὐτούς[1].

§ 4. **Τόπος πρὸς ἱκεσίαν.** Μετὰ τοὺς ναοὺς καὶ βωμοὺς ὁ τόπος ὁ προσφορώτερος τοῖς ἱκετεύουσι θεοὺς ἢ ἀνθρώπους ἦτο ἡ Ἑστία, ὁ τόπος δηλαδὴ, ἐν ᾧ ἦν ὁ βωμὸς τῆς θεᾶς Ἑστίας καὶ τῶν Ἐφεστίων θεῶν. Συνήθιζον δὲ οἱ καταφεύγοντες εἰς τοὺς θεοὺς, ἵνα ζητήσωσιν ἄσυλον ἢ βοήθειαν, πρῶτον νὰ στεφανῶσι τοὺς βωμοὺς διὰ στεφάνων, καὶ εἶτα νὰ ἐκδηλῶσι τὰς παρακλήσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς θεοὺς, ἔχοντες συνήθως τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν βωμῶν[2].

§ 5. **Ἀραί.** Ἀραὶ ἐκαλοῦντο αἱ κατάραι, τὰς ὁποίας κυρίως ἐξέφερον κατὰ τῶν διαπραξάντων ἢ σκοπούντων νὰ διαπράξωσι κακόν τι. Ἐξεφέροντο δὲ αὐταὶ ὑπὸ γονέων, ἱερέων, μάντεων ἢ ἄλλων ἱερῶν προσώπων. Αἱ δὲ ἐκφερόμεναι δεόντως ἐνομίζοντο τοσοῦτον ἰσχυραὶ, ὥστε ἐδοξάζετο, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐξαφανίσωσιν αὗται ὁλοκλή-

1. Οὕτως ἀπαντῶμεν ἐν Ἑκάβῃ τοῦ Εὐριπίδου «Ὦ χθόνιοι θεοὶ σώσατε παῖδ' ἐμόν».

2. Οἱ Μολοσσοὶ εἶχον ἴδιον τρόπον τοῦ ἱκετεύειν. Κατὰ τοῦτον ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτε καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων κατέφυγεν εἰς τὸν Ἄδραστον τὸν βασιλέα τῆς χώρας ἐκείνης, ἔλαβεν εἰς τὰς χεῖράς του τὸν υἱὸν αὐτοῦ τοῦ βασιλέως νήπιον ὄντα καὶ προσέπεσεν οὕτως ἐνώπιον τῶν ἐφεστίων θεῶν τοῦ Ἀδράστου.

ρους οἰκογενείας καὶ πόλεις. Παραδείγματα δὲ τῶν φρικτῶν ἀποτελεσμάτων τοιούτων ἀρῶν ἔχομεν τὰ δεινοπαθήματα τοῦ οἴκου τοῦ Ἀτρέως, τὰ ἐκ τῶν ἀρῶν τοῦ Θυέστου ἢ Μυρτίλου προελθόντα, ὡς καὶ ἄλλα διάφορα.

§ 6. **Ὅρκος.** Κατ' ἀρχὰς οἱ ἄνθρωποι συνήθιζον φαίνεται νὰ ὁρκίζωνται μόνον εἰς σοβαρὰς καὶ σπουδαίας περιστάσεις· προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ὤμνυον καὶ διὰ τὰ μικρότερα πράγματα. Τοῦτο δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ὅρκου εἰς μέγαν καὶ μικρόν. Ἄλλοι δὲ παραδέχονται ὅτι μέγας ὅρκος ἦτο ἐκεῖνος, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι ἐπεκαλοῦντο ὡς μάρτυρας τοὺς θεούς, μικρὸς δὲ ἐλέγετο, ὁσάκις ὤμνυον εἰς τὰ δημιουργήματα αὐτῶν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ θεοὶ εἶχον τὸν μέγαν ὅρκον, ὅστις ἐγίνετο εἰς τὰ ὕδατα τῆς Στυγός[1].

§ 7. **Θεοὶ πρὸς οὓς ὤμνυον οἱ ἀρχαῖοι.** Ὁ ἐπὶ τῶν ὅρκων εἰδικώτερον ἐφορεύων θεὸς ἦτο κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν δόξαν ὁ Ζεύς· ὅθεν καὶ ὅρκιος ἐκαλεῖτο. Ἀλλὰ συνήθιζον οἱ ἀρχαῖοι νὰ ὀμνύωσι καὶ πρὸς ὅλους τοὺς θεούς. Αἱ γυναῖκες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὤμνυον εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἥρας, τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς Ἀφροδίτης, τῶν δύο θεῶν (Νὴ τὼ θεὼ) τῆς Δήμητρος δηλονότι καὶ τῆς Περσεφόνης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐν γένει ὡρκίζοντο εἰς ἐκεῖνον τὸν θεόν, εἰς ὃν ἀνῆκεν ἡ προκειμένη ὑπόθεσις, ἢ εἰς ὃν ἀνῆκεν ὁ

1. Τὸν ὅρκον τοῦτον διέταξεν ὁ Ζεὺς εἰς τοὺς λοιποὺς θεούς, ἢ διότι ἡ Στὺξ κατὰ τὴν Γιγαντομαχίαν ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς πρὸ τῶν ἄλλων θεῶν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἢ διότι πιὼν ἐκ τῶν ὑδάτων αὐτῆς ἐν καιρῷ τῆς μάχης κατέπαυσε τὴν ὑπερβολικὴν αὐτοῦ δίψαν. Ὅστις δὲ τῶν θεῶν ψευδῶς ὡρκίζετο εἰς τὸ ὄνομα τῆς Στυγός, οὐ μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ πίῃ πλέον νέκταρ, ἀλλ' ἐστερεῖτο ἐπὶ 100 ἔτη καὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ.

τόπος, ἐφ' οὗ ἵσταντο. Οὕτως οἱ μὲν ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἤτοι οἱ ἔμποροι, ὤμνυον εἰς τὸν κερδῷον Ἑρμῆν, οἱ γεωργοὶ εἰς τὴν Δήμητραν, οἱ ποιηταὶ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, οἱ θαλασσοπόροι εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Τινὲς δὲ τῶν ἀρχαίων εὐλαβούμενοι καὶ σεβόμενοι τοὺς θεούς, ὤμνυον, ὁσάκις μάλιστα ἐπρόκειτο περὶ ἀσημάντου τινὸς πράγματος, χωρὶς οὐδόλως νὰ προφέρωσι τὸ ὄνομα τῶν θεῶν, ἀλλ' ἁπλῶς λέγοντες, «Ναὶ μὰ τόν». Ἐνίοτε ὤμνυον εἰς ἄψυχα πράγματα, ποταμούς, πηγάς, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας. Ἄλλοτε ὤμνυον εἰς τὰ ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο εἰς τὰ ἴδια αὐτῶν ἐπαγγέλματα, οἷον ὁ στρατιώτης εἰς τὴν λόγχην, ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ σκῆπτρον. Καὶ ἄλλοτε πάλιν εἰς ἀνθρώπους ζῶντας καὶ τεθνεῶτας, ἢ εἰς τὰ προσφιλέστατα αὐτῶν, οἷον γονεῖς, τέκνα, συγγενεῖς, φίλους, τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν δεξιὰν χεῖρα, καὶ τὴν κεφαλὴν τῶν προσώπων τούτων. Ὁ Δημοσθένης ἔν τινι λόγῳ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὡρκίζετο εἰς τοὺς ἐν Μαραθῶνι πεσόντας· οἱ Πυθαγόρειοι εἰς τὸν διδάσκαλον αὐτῶν Πυθαγόραν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν ἢ τὰς δυστυχίας (ἄλγεα) ὤμνυον. Ὀμνύοντες δέ, ὁτὲ μὲν ἀνέτεινον τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανόν, ὁτὲ δὲ ἐν τῷ μεγάλῳ ὅρκῳ ἔθετον αὐτὰς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ.

§ 8. **Οἱ κατὰ τὰς ἐπισήμους συμμαχίας γινόμενοι ὅρκοι.** Αἱ ἐπίσημοι συμμαχίαι καὶ συμφωνίαι ἐγίνοντο δι' ὅρκων πρὸς τοὺς θεούς, εἰς τοὺς ὁποίους προσέφερον καὶ θυσίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ κάπρου, κριοῦ ἢ τράγου, ἢ καὶ ἐκ τῶν τριῶν τούτων, εἴς τινας δὲ περιστάσεις ἐκ ταύρου ἢ ἀρνίου. Αἱ δὲ τελεταί, αἱ γινόμεναι ἐν τοιαύτῃ περιστάσει, ἦσαν αἱ ἑξῆς. Ἔκοπτον τρίχας τινὰς ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ θύματος καὶ διένεμον αὐτὰς εἰς ὅλους τοὺς περιεστῶτας, ἵνα μετάσχωσι καὶ

οὗτοι τοῦ ὅρκου. Μετὰ ταῦτα ἐπεκαλοῦντο τοὺς θεοὺς ὡς μάρτυρας τῆς συμφωνίας αὐτῶν, καὶ ὡς τιμωροὺς ἐκείνου, ὅστις πρῶτος ἤθελεν ἀθετήσει τὸν ὅρκον. Ἔπειτα ἔσφαζον τὰ θύματα κόπτοντες τὸν λαιμὸν αὐτῶν, καὶ ἐντεῦθεν ἡ φράσις ὅρκια τέμνειν, σημαίνει ποιεῖν συμφωνίαν. Μετὰ τοῦτο ἔσπενδον οἶνον κεκραμένον, ἵνα σημήνωσι τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων μερῶν συμφωνίαν. Εἶτα δὲ προσευχόμενοι πάλιν εἰς τοὺς θεοὺς ἔχυνον τὸν οἶνον τοῦτον, δεόμενοι ὅπως χυθῇ παρομοίως τὸ αἷμα ἢ ὁ ἐγκέφαλος παντὸς, ὅστις ἤθελε παραβῇ πρῶτος τὸν ὅρκον. Τὸ κρέας δὲ τοῦ θύματος τούτου δὲν τὸ ἔτρωγον, ὡς ἐν ταῖς λοιπαῖς θυσίαις, ἀλλὰ ἢ τὸ ἔθαπτον, ἢ τὸ ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν.

§ 9. **Ἐπίορκοι.** Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον μέγα σέβας εἰς τοὺς ὅρκους καὶ ἀποστροφὴν εἰς τοὺς παραβιάζοντας αὐτούς. Διὸ καὶ ὁ τηρῶν τὸν ὅρκον αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο εὐσεβὴς, καὶ ἡ λέξις εὔορκος ἐσήμαινε τὸν εὐσεβῆ καὶ χρηστὸν πολίτην· ἐνῷ ἐκ τοὐναντίου, ὅτε ἤθελον νὰ παραστήσωσι διεστραμμένον ἢ ἀποτρόπαιον ἄνθρωπον, ἐκάλουν αὐτὸν ἐπίορκον. Ἐπιστεύετο δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ, καὶ αὐτὰ τὰ ἄψυχα ὄντα ἐτιμώρουν τὸν παραβάτην τῶν ὅρκων. Γλαῦκος ὁ Σπαρτιάτης ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ἐτιμᾶτο μεγάλως ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἕνεκα τῆς εὐθύτητος καὶ δικαιοσύνης αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτον ἐλθὼν Μιλήσιός τις κάτοχος μεγάλου πλούτου ἐνεπιστεύθη σημαντικὴν ποσότητα χρημάτων, καθ' οὓς χρόνους ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τὰ πράγματα τῆς Ἰωνίας ἦσαν τεταραγμένα. Μετά τινα χρόνον ἦλθον εἰς Σπάρτην οἱ υἱοὶ τοῦ Γλαύκου ἵνα ζητήσωσι τὴν παρακαταθήκην τοῦ πατρός. Ἀλλ' ὁ Γλαῦκος, ἄγνοιαν ὑποκριθείς, τότε μόνον εἶπεν ὅτι θὰ ἀποτίσῃ αὐτὴν, ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι ὄντως εἶναι

ὀφειλέτης. Ἀπῆλθε δὲ πάραυτα εἰς Δελφοὺς ἵνα ἐρωτήσῃ τὸν Ἀπόλλωνα ἂν ἦτο συγκεχωρημένον διὰ ψευδοῦς ὅρκου νὰ σφετερισθῇ τὰ εἰς χεῖρας αὐτοῦ χρήματα. Ἀλλ' ὁ θεὸς ὀργισθεὶς διὰ τὴν ἀσέβειαν τοῦ ἀνδρὸς ἤλεγξεν αὐτόν. Καίτοι δὲ ὁ Γλαῦκος ἀπέδωκε τὰ ὀφειλόμενα, ἐτιμωρήθη ὅμως μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων γενεῶν ὁ οἶκος αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ἡ ἐπιορκία δὲν ἦτον ἀσυνήθης μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως δὲ οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ Λοκροὶ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν παροιμιακοὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν ὅρκον καταφρόνησίν των. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ παροιμίαι «Θεσσαλῶν νόμισμα καὶ Θεσσαλῶν σόφισμα», ὧν ἡ πρώτη ἐδήλου τὴν πανουργίαν καὶ ἀπάτην, ἡ δὲ δευτέρα τὸ ἄστατον καὶ εὐμετάβλητον αὐτῶν. Περὶ δὲ τῶν Λακεδαιμονίων λέγει ὁ Εὐριπίδης (ἐν Ἀνδρομάχῃ) «Ὦ πᾶσιν ἀνθρώποισιν ἔχθιστοι βροτῶν Σπάρτης ἔνοικοι, δόλια βουλευτήρια, ψευδῶν ἄνακτες, μηχανορράφοι κακῶν». Ἀττικὸς ὅμως μάρτυς καὶ ἀττικὴ πίστις σημαίνουσιν ἀξιόπιστον μάρτυρα καὶ ἄδολον πίστιν.

VII. ΜΑΝΤΕΙΑ

§ 1. **Ἔμπνευσις.** Οἱ Ἕλληνες ἔχοντες τὴν ἰδέαν τῆς θείας Προνοίας, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσωσιν αὐτὴν, ὡς ὁ Χριστιανισμὸς σαφῶς αὐτὴν ἐξηγεῖ, ἐφαντάσθησαν θεάν τινα ἀδυσώπητον τὴν Μοῖραν, ἥτις ἐκράτει τὸ βιβλίον, ἐν ᾧ ἦν γεγραμμένον τὸ μέλλον γενέσθαι. Τὸ μέλλον τοῦτο ἦτο γνωστὸν τοῖς θεοῖς· καὶ τοῖς ἀνθρώποις δ' ἐπίσης ἠδύνατο νὰ καταστῇ γνωστὸν, ἀλλ' ἔπρεπεν οὗτοι νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ θείας ἐμπνεύσεως. Ἡ ἔμπνευσις ὅμως αὕτη, ὡς ἐπιστεύετο, οὐ μόνον εἰς πάντας οὐ δέδοται, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς αὐτοὺς κατά τινας

μόνον στιγμὰς τοῦ βίου αὐτῶν. Διότι τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἡ φαντασία διὰ τῆς ἐμπνεύσεως προσπαθεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν, ἢ νὰ φαντασθῇ τὸ νοητὸν καλὸν ἐν τῇ τελειότητι αὐτοῦ, ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται εἰς ἔνθεον κατάστασιν (ἥτις ἕνεκα τούτου καὶ ἐνθουσιασμὸς καλεῖται), καὶ ζητεῖ τρόπον τινὰ νὰ πετάξῃ πρὸς τὸν θεόν, ἤτοι πρὸς αὐτὸ τὸ τέλειον ὄν. Ὅθεν πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς εὑρίσκονται τότε εἰς κίνησιν, προσπαθοῦσαι νὰ βοηθήσωσι τὴν φαντασίαν, ἵνα μεταρσιωθῇ αὕτη πρὸς τὸν θεόν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ σῶμα δὲν μένει τότε ἀπαθές, ἡ κυκλοφορία ἐπιταχύνεται, αἱ χεῖρες τρέμουσιν, αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πολλάκις ἀνορθοῦνται, καὶ ἄλλα ἔκτακτα συμβαίνουσιν. Ἡ τοιαύτη λοιπὸν ἔνθεος κατάστασις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολύ· διότι τὸ μὲν σῶμα δὲν ἀντέχει, ἡ δὲ ψυχὴ τείνει νὰ λύσῃ τὰ συνέχοντα αὐτὴν μετ' αὐτοῦ δεσμά. Ἕνεκα δὲ τῆς τοιαύτης καταστάσεως καὶ μάντεις οἱ τοιοῦτοι ἐκλήθησαν, διότι φαίνονται οἱονεὶ ὡς μαινόμενοι, καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν ἐκαλεῖτο μαντικὴ ἢ μαντεία.

§ 2. **Διαίρεσις τῆς μαντικῆς.** Ἡ λέξις μαντικὴ σημαίνει ὅλα τὰ εἴδη τῆς μαντείας. Διαιρεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων εἰς δύο, εἰς ἄτεχνον καὶ τεχνικήν. Καὶ τῆς μὲν ἀτέχνου μαντείας κάτοχοι ἦσαν ὅσοι προὔλεγον τὰ μέλλοντα διὰ τῆς ἐμπνεύσεως, μὴ παρατηροῦντες ἐξωτερικὰ σημεῖα ἢ συμβεβηκότα. Ἡ δὲ τεχνικὴ μαντεία ὠνομάζετο οὕτω, διότι δὲν ἀπεκτᾶτο διὰ τῆς ἐμπνεύσεως, ἀλλ' ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πείρας καὶ παρατηρήσεως, ἐξηρτᾶτο δηλαδὴ ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης.

§ 3. **Ἄτεχνος μαντεία.** Ἡ ἄτεχνος μαντεία περιλαμβάνει δύο μόνον εἴδη τὸν χρησμὸν καὶ τὴν θεομαντείαν.

§ 4. **Χρησμοί.** Ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς μαντείας οἱ χρησμοὶ εἶχον πάντοτε μεγίστην ὑπόληψιν, διότι ὑπετίθετο ὅτι προήρχοντο ἀμέσως ἀπὸ τῶν θεῶν. Οἱ χρησμοὶ ὅμως δὲν ἐδίδοντο πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὁμοιοτρόπως· ἀλλ' εἴς τινας μὲν τόπους ἀμέσως παρὰ τῶν θεῶν διὰ ζώσης φωνῆς ἢ διὰ κλήρου ἢ δι' ὀνείρων ἢ ἄλλως, εἰς ἄλλους δὲ πάλιν δι' ἑρμηνευτῶν (ὡς ἐν Δελφοῖς διὰ τῆς Πυθίας). Ὅθεν οἱ μὲν πρῶτοι αὐτόφωνοι ἐκαλοῦντο ὡς ὑπὸ τῶν θεῶν ἀπαγγελλόμενοι, οἱ δὲ δεύτεροι ὑποφητικοί. Ἐλέγοντο δὲ οἱ χρησμοὶ καὶ χρησμῳδίαι, χρησμῳδήματα, χρησμολογίαι, λόγια, μαντεύματα, θεοπρόπια, θεσπίσματα, θέσφατα. Οἱ ἐρωτῶντες τοὺς θεοὺς ὠνομάζοντο θεοπρόποι, θεωροὶ καὶ χρησμοφόροι· οἱ δὲ ἀποκρινόμενοι ἐκ μέρους τῶν ἐρωτωμένων θεῶν ἱερεῖς χρησμολόγοι, καὶ οἱ τόποι, ἐν οἷς ἐδίδοντο οἱ χρησμοί, ἐκαλοῦντο χρηστήρια καὶ μαντεῖα.

§ 5. **Μαντεῖα.** Ἐπισημότερα τῶν μαντείων ἦσαν τὰ τοῦ Διός, τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Τροφωνίου καὶ Ἀμφιαράου ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων κατωτέρων, κειμένων ἐν διαφόροις χώραις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔξω αὐτῆς.

§ 6. **Τὸ ἐν Δωδώνῃ μαντεῖον τοῦ Διός.** Τὸ ἀρχαιότερον μαντεῖον τῆς Ἑλλάδος ἦτο τὸ ἐν Δωδώνῃ τῆς Θεσπρωτίας μαντεῖον τοῦ Διός. Λέγεται δὲ ὅτι τῆς πόλεως ταύτης θεμελιωτὴς ἐγένετο ὁ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν εἰς τὸ μέρος τοῦτο καταφυγὼν Δευκαλίων, καὶ ὅτι αὐτὸς κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ᾠκοδόμησεν ἐκεῖ καὶ ναόν, ὃν ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Δία τὸν ἐκ τούτου Δωδωναῖον κληθέντα. Ἀλλ' ἕτεροι ἀναφέρουσι τὴν σύστασιν τοῦ χρηστηρίου τούτου εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους τῆς Ἑλλάδος οἰκιστὰς τοὺς Πελασγούς. Οἱ ἑρμηνεύοντες τὰ θεσπίσματα τῶν θεῶν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἦσαν τὸ κατ' ἀρχὰς ἄνδρες, οἵτινες ἐκαλοῦντο Σελλοὶ ἢ Ἕλλοι ἀπὸ τῶν ἑλῶν, ἅτι-

να ἦσαν πλησίον τοῦ ἐν Δωδώνῃ ναοῦ. Ἐλέγοντο δὲ καὶ Τομοῦροι οἱ ἐν τῷ ναῷ μαντεύοντες ἱερεῖς ἀπὸ τοῦ ἐν Θεσπρωτίᾳ ὄρους Τομούρου ἢ Τομάρου, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου ἔκειτο καὶ ὁ ναός. Ἐγγὺς τῆς Δωδώνης ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν ἄλσος δρυῶν, αἵτινες μυθολογεῖται ὅτι ἐμάντευον ἀνθρωπίνῃ φωνῇ, ὅθεν καὶ δρύες προσήγοροι καὶ μαντικαὶ ἐκαλοῦντο. Ὁ μῦθος οὗτος ἑρμηνεύεται εὐκόλως, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ἱερεῖς ἐκρύπτοντο εἰς τὰ κοιλώματα τῶν δένδρων τούτων καὶ ἐλάλουν ἐκεῖθεν. Ἐρρέθη ἐπίσης ὅτι οἱ χρησμοὶ ἐνταῦθα ἐδίδοντο ὑπὸ δύο περιστερῶν. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ λέξις Πελειὰς ἐσήμαινεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς χώρας ταύτης γραῖαν καὶ περιστεράν. Κατὰ τοὺς ὑστέρους δὲ χρόνους οἱ χρησμοὶ ἐδίδοντο διὰ χαλκίνων λεβήτων, οἵτινες ἦσαν οὕτω τεθειμένοι περὶ τὸν ναόν, ὥστε, ἐὰν εἷς καὶ μόνος ἐκ τούτων ἐκρούετο, πάντες οἱ λοιποὶ διέδιδον αὐθωρεὶ συνεχῆ ἦχον[1]. Ὅθεν καὶ ἡ παροιμία «Δωδωναῖον χαλκεῖον» λεγομένη ἐπὶ τῶν φλυάρων ἀνθρώπων, καὶ ἑτέρα «Κερκυραίων μάστιξ» ἐπὶ τῶν μέγα φωνούντων. Προῆλθε δὲ ἡ τελευταία αὕτη ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Κερκυραῖοι ἀφιέρωσαν εἰς τὸ μαντεῖον τὴν μάστιγα ταύτην δι' ἧς ἐκρούετο ὁ λέβης. Ἡ Δωδώνη ἦτο περίφημος καὶ διὰ τὴν πηγὴν αὐτῆς, ἐν ᾗ ἦσαν ἀνημμέναι δᾷδες[2].

§ 7. **Μαντεῖον τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος.** Τὰ μαντεῖα τοῦ Ἀπόλλωνος ἦσαν οὐ μόνον τὰ πολυαριθμότατα, ἀλλὰ καὶ τὰ περιφημότατα. Ἐνδοξότερον δὲ πάλιν μεταξὺ αὐτῶν ἦν τὸ ἐν Δελφοῖς, ὅπερ ἐθεωρεῖτο πολὺ ἀρχαῖον καὶ ἤκμαζε 400 ἔτη καὶ ἐπέκεινα πρὸ τοῦ

1. Ὁ λέβης ἐλέγετο ἀσίγητος καὶ θεσπρωταῖος ἢ θεσπρώτιος.

2. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἕτερον ἀρχαῖον μαντεῖον τοῦ Διὸς ἐν Κρήτῃ, καὶ ἄλλο ἐν Ἤλιδι καὶ ἐν Ἀφρικῇ τὸ τοῦ Διὸς Ἄμμωνος.

Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἐδόξαζον δὲ οἱ ἀρχαῖοι ὅτι ἡ πόλις Δελφοὶ ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τῆς γῆς· διότι καθ' ἃ ἐμυθολογεῖτο, ὁ Ζεὺς ὅπως γνωρίσῃ τὸ κέντρον τοῦ κόσμου ἐξαπέστειλε δύο ἀετούς, τὸν μὲν ἐξ ἀνατολῶν ἡλίου, τὸν δὲ ἐκ δυσμῶν αὐτοῦ, ἀμφότεροι δὲ οὗτοι συνῆλθον εἰς τοῦτο τὸ μέρος. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ποιηταὶ ὀμφαλὸν τῆς γῆς ἀποκαλοῦσι συνεχῶς τοὺς Δελφούς. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ἐν μέσῳ τῆς μικρᾶς πεδιάδος τῶν Δελφῶν κείμενον Μαντεῖον μεσόμφαλον ἐλέγετο. Τὴν ἀρχὴν δὲ τῆς συστάσεως τοῦ μαντείου τούτου διηγεῖται οὑτωσὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. Ἐπὶ τοῦ ὄρους Παρνασσοῦ, ἔνθα συνήθως πολλαὶ ἔβοσκον αἶγες, ὑπῆρχε βαθὺ σπήλαιον, ἐκ τῆς ὀπῆς τοῦ ὁποίου ὑπερμέτρως στενῆς οὔσης ἐξήρχοντο ἀναθυμιάσεις. Εἰς ταύτην μόλις ἐπλησίαζον αἱ αἶγες, ἤρχιζον ἀμέσως νὰ ἀναπηδῶσι καὶ νὰ ἐξάγωσιν ἀσυνήθεις φωνάς. Πλησιάσας δὲ καὶ ὁ αἰγιβότης εἰς αὐτὴν τὴν ὀπὴν ἔπαθε σχεδὸν τὰ αὐτά· διότι ἤρξατο νὰ πηδᾷ νὰ παραλαλῇ καὶ νὰ προμαντεύῃ. Τούτων γνωστῶν γενομένων, πολλοὶ ἐκ τῶν πέριξ κατοικούντων ἤρχοντο ἐνταῦθα καὶ πλησιάζοντες εἰς τὴν ὀπὴν ἵνα ἴδωσιν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου, κατελαμβάνοντο ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ὡς ἐκ τούτου συνέβησαν καὶ πολλὰ δυστυχήματα, ἀπηγορεύθη τοῦ λοιποῦ τὸ νὰ πλησιάζωσιν εἰς τὸ σπήλαιον, καὶ συγχρόνως ἐτέθη τρίπους περὶ τὴν ὀπὴν αὐτοῦ, ὁπόθεν παρθένος τις ἐξέφερε τὰς χρησμολογίας. Τὸν πρῶτον δὲ ναόν, ὅστις ἄγνωστόν ἐστι πότε ἐκτίσθη, διεδέξατο οἰκοδομὴ λιθίνη, ἥτις κατὰ συμβεβηκὸς ἐπυρπολήθη (τῷ 548 π. Χ.). Καὶ οἱ μὲν Ἀμφικτύονες ἔπειτα προέτειναν νὰ ἀνοικοδομηθῇ ἕτερος ναὸς ἀντὶ 300 ταλάντων, ἐξ ὧν τὸ τέταρτον μόνον ἔπρεπε νὰ πληρώσωσιν οἱ Δελφοί· οἱ δὲ ἐξ Ἀθηνῶν Ἀλκμαιωνίδαι, καίτοι συνεφώνησαν νὰ κατασκευά-

σωσι τὸν ναὸν τοῦτον διὰ πωρίνου λίθου, ἔκτισαν ὅμως τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ Παρίου μαρμάρου καὶ ἔλαβον, ὡς λέγεται, ἕνεκα τούτου μεγάλην ἰσχὺν παρὰ τοῖς Δελφοῖς.

§ 8. **Ἡ Πυθία καὶ ὁ τρίπους.** Ὁ τόπος ἔνθα ἐδίδοντο οἱ χρησμοὶ ἐκαλεῖτο Πύθιον, ἡ δὲ ἱέρεια Φοιβὰς καὶ Πυθία· διότι καὶ ὁ Ἀπόλλων ὠνομάζετο Φοῖβος καὶ Πύθιος ἀπὸ τοῦ δράκοντος, ὃν οὗτος ἐφόνευσε καὶ ὅστις ἐλέγετο Πύθων[1]. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν πᾶσαι αἱ Πυθίαι ἦσαν παρθένοι· ἀφότου ὅμως Θεσσαλός τις ἐξηπάτησε μίαν τούτων, τὸ ἔργον αὐτῶν ἀνετέθη εἰς γυναῖκας, αἵτινες ἦσαν ὑπερπεντηκοντούτιδες τὴν ἡλικίαν. Πρὸς ἔνδειξιν ὅμως τῆς ἁγνότητος αὐτῶν ἔφερον ἀείποτε καὶ αὗται παρθενικὴν ἐνδυμασίαν μεγαλοπρεπῆ μὲν, οὐχὶ ὅμως πολυτελῆ ἢ παράδοξον. Ἡ Πυθία, ἀφοῦ προηγουμένως ἔπλυνεν ὁλόκληρον τὸ σῶμα αὐτῆς, ἰδίᾳ δὲ τὰς χεῖρας, ἐν τῇ παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ Παρνασσοῦ κειμένῃ Κασταλίᾳ πηγῇ, ἐκάθητο ἔπειτα ἐπὶ τοῦ τρίποδος, καὶ σείουσα τὴν ἐνταῦθα ἱσταμένην δάφνην ἔκοπτε φύλλα ἐξ αὐτῆς καὶ ἐνίοτε ἔτρωγεν αὐτά· διότι ἐδόξαζον ὅτι ἡ δάφνη μεγάλως συντελεῖ πρὸς ταχεῖαν ἔμπνευσιν καὶ ἐνθουσιασμόν[2]. Ἐνθουσιῶσα δὲ ἤρχιζε νὰ ἐξάγῃ ἀφροὺς ἐκ τοῦ στόματος καὶ νὰ περιφέρηται κύκλῳ, νὰ ἀποσπᾷ τὰς τρίχας καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς, καὶ ἐν γένει νὰ παρίσταται ὡς ἔξαλλος καὶ μανιώδης[1]. Τότε ἐνομίζετο ὅτι αἱ προφητεῖαι ἐξήρχοντο ἐκ τῆς γαστρὸς αὐτῆς, ὡς εἰ

1. Ἐκ τοῦ πύθειν, ὅπερ σημαίνει σήπεσθαι, ἐκλήθη ὁ δράκων Πύθων ἕνεκα τῆς σήψεως, ἣν ὑπέστη ἐνταῦθα τὸ πτῶμα αὐτοῦ φονευθέντος. Καὶ ἡ πόλις δὲ τῶν Δελφῶν ἐκαλεῖτο Πυθὼ, ὅπερ ἦν ἀρχαῖον ὄνομα σημαῖνον κατ' ἀρχὰς πεδιάδα βαλτώδη βεβαίως. Τὸ πύθειν ἐν τούτοις σημαίνει εἶτα καὶ τὸ διὰ τῆς ὀσμῆς ἀναζητεῖν, ἀνερευνᾶν καὶ ἐρωτᾶν.

2. Ἐντεῦθεν τὸ φυτὸν τοῦτο ὠνομάζετο μαντικόν. Οὐ μόνον δὲ ἡ Πυθία, ἀλλὰ καὶ οἱ μάντεις ἐποιοῦντο χρῆσιν αὐτοῦ.

δαίμων τις ὡμίλει ἀπὸ ταύτης. Ὁ δὲ τρίπους, ὅστις ἵστατο ἐπὶ τῆς ὀπῆς τοῦ σπηλαίου, κατά τινας μὲν ἦτο εὐρύ τι ἐπὶ τριῶν ποδῶν στηριζόμενον ἀγγεῖον, ἐν ᾧ ἐβυθίζετο ἡ ἱέρεια ὅτε ἔμελλε νὰ προφητεύσῃ, κατ' ἄλλους δὲ ὁ τρίπους ἦν ἁπλῆ τις τράπεζα, ἐφ' ἧς ἐκάθητο ἡ Πυθία. Ὠνομάζετο δὲ ὁ τρίπους ἢ τὸ ἐπίβλημα ὅπερ ἐτίθετο ἐπὶ τῆς τραπέζης ὅλμος. Ἐκ δὲ τούτου καὶ ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ ἱέρεια λαμβάνουσι τὴν ἐπωνυμίαν ἔνολμος καὶ ἔνολμις.

§ 9. **Χρησμοὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου.** Οἱ χρησμοὶ τοῦ μαντείου τούτου ἐδίδοντο καθ' ἕνα μόνον μῆνα τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἐκαλεῖτο δὲ οὗτος ὁ μὴν Βύσιος ἀντὶ Πύσιος, διότι ἐπετρέπετο κατ' αὐτὸν νὰ ἐρωτῶσι τὸ μαντεῖον, ἢ Φύσιος ὡς συμπίπτων ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔαρος, ὁπότε πᾶν δένδρον ἀνθεῖ καὶ βλαστάνει. Μετὰ ταῦτα ὅμως συνεβουλεύοντο τὸ μαντεῖον περισσότερον μὲν οὐχὶ ὅμως πλέον ἢ ἅπαξ ἑκάστου μηνός. Οἱ χρησμοὶ ἐξεφέροντο ἀείποτε ἑλληνιστὶ καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐμμέτρως, διότι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν πᾶν περίεργον, σπουδαῖον καὶ θαυμαστὸν οὕτως ἐλέγετο καὶ οἱ φιλόσοφοι τὰς ἑαυτῶν διδασκαλίας ἐμμέτρως ἐξέφερον. Ἀκολούθως δὲ οἱ χρησμοὶ ἐδίδοντο καὶ πεζῇ[2]. Ἦσαν δὲ ἐν γένει οἱ χρησμοὶ σκοτεινοὶ καὶ ἀμφίβολοι· διὸ καὶ ὁ Ἀπόλλων Λοξίας ἐλέγετο διὰ τὰς λοξὰς καὶ σκολιὰς αὐτοῦ ἀπαντήσεις. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ἀπόλλων οὔτε ἔκρυπτεν, οὔτε ἔλεγεν, ἀλλ' ἐσήμαινε

1. Ὁ Πλούταρχος διηγεῖται ὅτι ἱέρειά τις ὑπὸ τοσούτου ποτὲ κατελήφθη ἐνθουσιασμοῦ, ὥστε οὐχὶ μόνον τοὺς θεοπρόπους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱερεῖς αὐτοὺς εἰς μέγαν ἐνέβαλε τρόμον καὶ εἰς φυγὴν αὐτοὺς ἠνάγκασε. Λέγεται δὲ ὅτι καὶ αὐτὴ ἀπέθανεν ὡς ἐκ τούτου.

2. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὑπῆρχον ἐν τῷ ναῷ ποιηταὶ, οἵτινες λαμβάνοντες τοὺς χρησμοὺς τῆς Πυθίας ἐποίουν αὐτοὺς πάραυτα ἐμμέτρους.

μόνον, διὰ τοῦτο οἱ μὲν χρησμοὶ τοῦ μαντείου τούτου ἐθεωροῦντο ἀλάνθαστοι, ὅθεν καὶ παροιμία «Τὰ ἐκ τρίποδος», λεγομένη ἐπὶ τῶν βεβαίων, ἡ δὲ ἀποτυχία τοῦ ἐπιχειρουμένου ἀπεδίδετο εἰς τὴν μὴ ὀρθὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ δοθέντος χρησμοῦ[1]. Οἱ περιφημότατοι ἐκ τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἦσαν οἱ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερόμενοι ὡς δοθέντες τῷ Κροίσῳ «Κροῖσος Ἅλυν ποταμὸν διαβὰς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσει», Γλαύκῳ τῷ Σπαρτιάτῃ «Ὀλέσει γενεὴν καὶ οἶκον ἅπαντα», τοῖς Ἀθηναίοις πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου «Τὸ ξύλινον τεῖχος ἀπόρθητον ἔσται, καὶ ἡ θεία Σαλαμὶς ἀπολεῖ πολλὰ τέκνα γυναικῶν», καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου περὶ Λυκούργου μνημονευόμενος «Καὶ τοὺς νόμους καλῶς κεῖσθαι καὶ τὴν πόλιν ἐνδοξοτάτην διαμενεῖν τῇ Λυκούργου χρωμένην πολιτείᾳ».

§ 10. **Τὰ ἐν τῷ Δελφικῷ ναῷ ἀναθήματα.** Ἐπειδὴ οἱ συμβουλευόμενοι τὸν θεὸν ὤφειλον νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ πλούσια καὶ πολυτελῆ δῶρα, ὁ ἐν Δελφοῖς ναὸς ἦτο πλήρης μεγαλοπρεπῶν ἀναθημάτων, δωρηθέντων ὑπὸ διαφόρων Ἑλλήνων καὶ ξένων[2]. Ὑπῆρχον δὲ ἐν τῷ ναῷ

1. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐν τούτοις χρόνους κατηγορήθη ἡ Πυθία ὅτι ἐδωροδοκήθη ὑπὸ τοῦ Κλεισθένους ὅπως προτρέψῃ τοὺς Λακεδαιμονίους πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ Ἱππίου καὶ Ἱππάρχου. Ἐπίσης ἐλέχθη ὅτι ἡ Πυθία Περίελλα εδωροδοκήθη ὑπὸ τοῦ Κλεομένους ὅπως εἴπῃ, ὅτι ὁ συνάρχων αὐτοῦ ἐν Σπάρτῃ Δημάρατος δὲν ἦτο γνήσιος υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος. Ἀλλ' αὕτη ἐδιώχθη κατόπιν ἐκ τοῦ ναοῦ. Καὶ ὁ Δημοσθένης δὲ κατηγορεῖ τὴν Πυθίαν ὡς φιλιππίζουσαν.

2. Τοιαῦτα ἦσαν ὁ ὑπὸ τῶν Κερκυραίων ἀποσταλεὶς χάλκινος ταῦρος· ἐννέα ἀνδριάντες δωρηθέντες ὑπὸ τῶν Τεγεατῶν μετά τινα νίκην κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων· οἱ ἀνδριάντες τῶν εἴκοσι καὶ ὀκτὼ Λακεδαιμονίων ἀρχόντων, τῶν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ἀγωνισθέντων· οἱ ὑπὸ

καὶ διάφοροι μικραὶ οἰκοδομαί, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς θησαυροφυλάκια διαφόρων πόλεων. Πλουσιώτατον μάλιστα ὅλων τούτων ἦτο τὸ τῶν Κορινθίων. Λέγεται δὲ ὅτι ἡ ποσότης τοῦ θησαυροῦ τοῦ ναοῦ, ὅτε οἱ Φωκεῖς κατέλαβον αὐτόν, ἐξετιμᾶτο εἰς δέκα χιλιάδας ταλάντων.

§ 11. **Αἱ περὶ τοῦ Δελφικοῦ μαντείου γνῶμαι ἀρχαίων καὶ νεωτέρων.** Τινὲς ἀπέδωκαν εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν θείαν τινὰ ἐνέργειαν λέγοντες ὅτι, καὶ ἂν τοῦτο διηυθύνετο μόνον ὑπὸ ἀνθρώπων, ἐνήργει ἐν τούτοις εἰς πλείστας περιστάσεις κατὰ ὑψηλὰς καὶ καθαρῶς ἠθικὰς ἀρχάς. Ἄλλος ἠγωνίσθη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τοῦτο διηυθύνετο ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατικῶν γενῶν τῶν Δελφῶν, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν εἰδός τι ἱεραρχικῆς Βουλῆς ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Τινὲς δὲ ἐθεώρησαν αὐτὸ ὡς ἐπιτήδειον ἐπινόημα τῶν ἱερέων. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ συγγραφεῖς παρίστων αὐτὸ ὡς καταγώγιον τοῦ δαίμονος. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ὑπόληψις αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν μαντείων ἐξέπεσε κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Καί τινες μὲν λέγουσιν ὅτι τὸ μαντεῖον τοῦτο ἔπαυσεν ὁλοτελῶς ἐνεργοῦν, ἀφότου ὁ Νέρων δυσαρεστηθεὶς ἐπί τινι τῶν χρησμῶν αὐτοῦ τὸ ἐβεβήλωσε φονεύσας ἀνθρώπους ἐν τῷ στομίῳ τοῦ σπηλαίου, ἐξ οὗ ἡ ἱερὰ ἐξήρχετο ἔμπνευσις, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἐξέλιπεν ἔκτοτε· διότι ἀναφέρεται ὅτι ἔδωκεν εἰς Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτην (ὅστις ἐβασίλευσε μετὰ τὰ 360 μ. Χ.) τὸν ἀκόλουθον χρησμόν.

τοῦ Φειδίου γεγλυμμένοι δέκα καὶ τρεῖς ἀνδριάντες, οὓς ἐδώρησαν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην· ὁ ὑπὸ τῶν ἐν Σαλαμῖνι νικητῶν δωρηθεὶς ἀνδριάς, ὅστις εἶχε δώδεκα πήχεων ὕψος, καὶ ὅστις ἔφερε κόσμημα πλοίου τινός. Τὰ λαμπρὰ δῶρα τῶν βασιλέων τῆς Λυδίας Γύγου καὶ Κροίσου τὰ ἐκ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ἀγγείων καὶ ἐκ λέοντος χρυσοῦ συνιστάμενα, καὶ ἄλλα διάφορα.

«Εἴπατε τῷ βασιλῆϊ χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλὰ,
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μαντίδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσαν, ἀπέσβετο καὶ καλὸν ὕδωρ».

§ 12. **Τὸ ἐν Δήλῳ μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος.** Ἐν τῇ Δήλῳ τῇ μεταξὺ πασῶν τῶν Κυκλάδων περιπύστῳ νήσῳ, ἥτις ὡς πατρὶς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος ἐτιμᾶτο μεγάλως[1], ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ Πέρσαι ἐσεβάσθησαν καὶ δὲν ἐτόλμησαν νὰ βλάψωσι κατὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκστρατείαν αὐτῶν. Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχε καὶ ἄγαλμα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅπερ μορφὴν δράκοντος ἔχον ἔδιδε χρησμούς, οἵτινες ὑπερέβαινον τοὺς τῶν ἄλλων μαντείων κατά τε τὴν εὐκρίνειαν καὶ ἀκρίβειαν. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι χρησμοὶ μόνον ἐν ὥρᾳ θέρους ἐδίδοντο, διότι ὁ Ἀπόλλων τότε διέτριβεν ἐν Δήλῳ, κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα μετέβαινεν εἰς τὰ Πάταρα, πόλιν τῆς Λυκίας. Ἐν Δήλῳ ὑπῆρχε καὶ βωμὸς, ὃν τετραετὴς ὢν ὁ Ἀπόλλων κατεσκεύασε καὶ διεκόσμησε διὰ τῶν κεράτων τῶν αἰγῶν, ἃς ἡ Ἄρτεμις ἐπὶ τοῦ ὄρους Κύθνου ἐφόνευσε, συνδέσας αὐτὰ ἄνευ τιτάνου ἢ ἑτέρας τινὸς συνδετικῆς ὕλης. Ἐπὶ τοῦ βωμοῦ δὲ τούτου ἐθεωρεῖτο ὡς βεβήλωσις νὰ προσφέρωσι θυσίαν ζῶντος ἱερείου.

§ 13. **Ἡ εἰς Δῆλον πομπή.** Οἱ Ἀθηναῖοι ἐποίουν ἐτησίως πομπὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος. Τὴν πομπὴν ταύτην καθιέρωσε πρῶτος ὁ Θησεὺς, διότι οὗτος,

1. Ὁ Θουκυδίδης ἱστορεῖ ὅτι ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς ἡ ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ διαμονὴ τῶν κυνῶν, καὶ ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ γεννηθῇ τις ἢ νὰ ἀποθάνῃ ἐν αὐτῇ. Διὰ τοῦτο, ὅτε τὸ μαντεῖον διέταξε τοὺς Ἀθηναίους νὰ καθαρίσωσι τὴν νῆσον, ἐξέθαψαν τότε πάντας τοὺς νεκροὺς ἐκ τῶν τάφων καὶ ἐνεταφίασαν τὰ ὀστᾶ αὐτῶν εἰς τὴν γειτονικὴν νῆσον Ρήνειαν.

ὅτε ἀπήρχετο εἰς Κρήτην, ὑπεσχέθη τῷ Ἀπόλλωνι, ὅτι θὰ πέμπῃ αὐτῷ ἐτησίως θεωρίαν, ἂν κατωρθοῦτο νὰ σωθῇ ἀπὸ τοῦ Μινωταύρου καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τῶν ἑταίρων αὐτοῦ ἀβλαβῶς οἴκαδε. Ὠνομάζοντο δὲ οἱ λαμβάνοντες μέρος εἰς τὴν πομπὴν ταύτην θεωροὶ καὶ δηλιασταὶ, καὶ ὁ προϊστάμενος αὐτῶν ἀρχιθέωρος· τὸ δὲ πλοῖον, ἐφ' οὗ οὗτοι ἐπέβαινον, ἐκαλεῖτο θεωρὶς καὶ δηλιάς. Ἦτο δὲ αὐτὸ τοῦτο, ἐφ' οὗ εἶχεν ἐπιβῆ ὁ Θησεὺς ὅτε ἀπῆλθεν εἰς Κρήτην· διότι ἐπιδιορθούμενον πάντοτε διετηρήθη, ὡς βεβαιοῖ ὁ Πλούταρχος, μέχρι τῆς ἐποχῆς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως (300 περίπου ἔτη π. Χ.). Ἡ εἰς Δῆλον πομπὴ ἤρχετο εὐθὺς ὅτε ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκόσμει τὸ πηδάλιον τοῦ πλοίου διὰ δάφνης. Ἀπὸ δὲ τῆς ἡμέρας ταύτης, μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ πλοίου, οὐδεμία θανατικὴ ποινὴ ἐπετρέπετο νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν Ἀθήναις, ὡς δῆλον γίνεται καὶ ἐκ τῶν μνημονευομένων περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους ἀναβληθέντος διὰ τοῦτο ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας. Οἱ θεωροὶ ἔφερον καὶ οὗτοι κλάδους δάφνης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν, καὶ συνωδεύοντο ὑπὸ δύο ἱερέων καταγομένων ἐκ τοῦ ἱεροῦ οἴκου τῶν Κηρύκων. Προεπορεύοντο δὲ αὐτῶν ὅλων ἄνδρες τινὲς κρατοῦντες εἰς χεῖρας πελέκεις, ὡσανεὶ ἤθελον νὰ καθαρίσωσι τὰς ὁδοὺς ἀπὸ λῃστῶν καὶ κακούργων, πρὸς ἀνάμνησιν τῆς εὐεργεσίας, ἣν προσήνεγκεν ὁ Θησεὺς τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τὴν ἐκ Τροιζῆνος εἰς Ἀθήνας μετάβασιν, ἐλευθερώσας πᾶσαν τὴν χώραν ἀπὸ τῶν λῃζομένων αὐτὴν κακούργων. Καὶ ἡ μὲν εἰς Δῆλον ἀναχώρησις ἐσημαίνετο διὰ τῆς λέξεως ἀναβαίνειν, ἡ δὲ ἐκ ταύτης ἐπάνοδος διὰ τῆς λέξεως καταβαίνειν. Ὅτε οἱ θεωροὶ ἔφθανον εἰς τὴν Δῆλον προσέφερον τῷ Ἀπόλλωνι θυσίαν, καὶ ἐτέλουν συνάμα πρὸς τιμὴν αὐτοῦ μεγαλοπρεπῆ ἑορτήν. Εἶτα ἐπέστρεφον εἰς Ἀθήνας ἐν μέσῳ με-

γάλης πομπῆς καὶ παρατάξεως καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀνευφημιῶν τοῦ λαοῦ, ὅστις ἤνοιγε τὰς πύλας τῆς πόλεως πρὸς ὑποδοχὴν αὐτῶν[1].

§ 14. **Μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου.** Ὁ Τροφώνιος, υἱὸς τοῦ Ἐργίνου καὶ ἔγγονος τοῦ βασιλέως Κλυμένους ἐκ τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενοῦ, ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς αὐτοῦ φιλαργυρίας κατεσκεύασεν ὑπογθόνιον ἄντρον ἐν Λεβαδείᾳ πόλει τῆς Βοιωτίας, ἐν ᾧ ὁσάκις οὗτος κατέβαινεν ἐθρύλει ὅτι κατελαμβάνετο ὑπὸ προφητικοῦ οἴστρου. Ἀποθανὼν δὲ ἐν τούτῳ τῷ ἄντρῳ μετ' οὐ πολὺν χρόνον ἢ ἐκ ταλαιπωρίας ἢ ἐκ στερήσεως ἐτιμήθη ὡς θεὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Τροφωνίου Διός[2]. Διεφημίσθη δὲ

1. Καὶ ἕτερον μαντεῖον ὑπῆρχε τὸ τοῦ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος, ὀνομασθέντος οὕτως ἀπὸ τοῦ διπλοῦ φωτὸς, ὅπερ πέμπει εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀπὸ τοῦ ἡλίου κατ' εὐθεῖαν προερχομένου, καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς σελήνης δι' ἀνταναλάσεως. Τὸ μαντεῖον τοῦτο ἔκειτο παρὰ τὴν Μίλητον εἰς τὸν τόπον ὅστις ἐκαλεῖτο Δίδυμα. Ὠνομάζετο δὲ καὶ μαντεῖον τῶν Βραγχιδῶν ἀπὸ τοῦ Βράγχου υἱοῦ ἢ προσφιλοῦς τῷ Ἀπόλλωνι. Ὁ ναὸς οὗτος ἐπυρπολήθη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου κατὰ τὰ μηδικὰ, ἀλλ' ἀνεκαινίσθη ὑπὸ τῶν Μιλησίων μετὰ τὴν ἧτταν τῶν Περσῶν. Ὑπῆρχεν ἐπίσης καὶ ἕτερον μαντεῖον ἐν τῇ ἰωνικῇ πόλει Κλάρῳ, οὐ μακρὰν τῆς Κολοφῶνος κειμένῃ. Τοῦτο καθίδρυσεν ἡ θυγάτηρ τοῦ Τειρεσίου Μαντὼ μετὰ τὸν δεύτερον θηβαϊκὸν πόλεμον.

2. Κατ' ἄλλην διήγησιν ὁ Τροφώνιος περίφημος ὢν ἀρχιτέκτων ἔκτισε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀγαμήδους τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐζητήσαντο ἀκολούθως παρὰ τοῦ θεοῦ ὡς ἀνταμοιβὴν τοῦ κόπου καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν χάριν τινὰ καὶ εὐεργεσίαν. Ὁ Ἀπόλλων ὑπεσχέθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν δέησιν αὐτῶν μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τῶν ἡμερῶν τούτων ἀμφότεροι εὑρέθησαν νεκροί. Ἀλλὰ καὶ ἕτερος μῦθος φέρεται περὶ τοῦ Τροφωνίου· ὅτι οὗτος μετὰ τοῦ Ἀγαμήδους κατεσκεύασεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος

ἀκολούθως τὸ μαντεῖον τοῦτο ὡς ἐξῆς. Ἐπειδὴ ἐπὶ διετίαν ὁλόκληρον δὲν εἶχε βρέξει ἐν Βοιωτίᾳ, ἀπεστάλησαν Βοιωτοί τινες ἵνα συμβουλευθῶσιν ἐπὶ τούτῳ τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, ἡ δὲ Πυθία ἀπήντησεν εἰς τοὺς θεωροὺς νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ συμβουλευθῶσι τὸν ἐν Λεβαδείᾳ Τροφώνιον. Τὸ μαντεῖον ἔκειτο ἐπί τινος ὄρους ἄνωθεν τοῦ ἄλσους. Ἡ εἴσοδος τοῦ ἄντρου, ἥτις εἶχε μόλις δύο πήχεων ὕψος, ἦτο κτιστὴ κατεσκευασμένη εἰς σχῆμα κλιβάνου· μετ' αὐτὴν ἤρχετο χασμὴ, εἶτα δὲ ὀπὴ μιᾶς σπιθαμῆς ὕψους καὶ δύο σπιθαμῶν πλάτους.

§ 15. **Οἱ καταβαίνοντες.** Ὁ θέλων νὰ μαντευθῇ εἰς τὸ μαντεῖον τοῦτο ὤφειλε νὰ προετοιμασθῇ διὰ καθαρμῶν καὶ πολλῶν τελετῶν, νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸν Τροφώνιον καὶ εἰς ἄλλους θεοὺς, νὰ πίῃ ἐκ τῶν ὑδάτων δύο πηγῶν, ὧν ἡ μὲν ἐκαλεῖτο Λήθη, ἡ δὲ Μνημοσύνη, ἵνα λησμονήσῃ τὰ παρελθόντα καὶ ἐνθυμῆται ὅσα ἂν ἴδῃ καὶ ἀκούσῃ, νὰ προσευχηθῇ ἐνώπιον τοῦ ἀγάλματος τοῦ Τροφωνίου, ὅπερ ἦν ἔργον τοῦ Δαιδάλου, καὶ ὅπερ μόνον οἱ εἰς τὸ μαντεῖον τοῦτο μέλλοντες νὰ μαντευθῶσιν ἔβλεπον, καὶ εἶτα νὰ καταβῇ εἰς τὸ ἄντρον μόνος. Ἐντεῦθεν τὸ μὲν μαντεῖον ἐκαλεῖτο Καταβάσιον, οἱ δὲ ἐν αὐτῷ μαντευόμενοι Καταβαίνοντες. Ὁ θεοπρόπος, ἀφοῦ διὰ τῆς εἰσόδου καὶ τῆς χασμῆς ἔφθανεν εἰς τὴν ὀπὴν, ἔθετεν εἰς αὐτὴν τοὺς πόδας μέχρι τῶν γονάτων, κρατῶν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ πλακοῦντας ἐκ μέ-

καὶ θησαυροφυλάκιον τοῦ βασιλέως τῆς Βοιωτίας Ὑριέως. Ἐν γωνίᾳ δέ τινι αὐτοῦ ἀφέντες λίθον κινητὸν εἰσήρχοντο καὶ ἀφήρουν τὸν θησαυρόν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς στήσας ἐν αὐτῷ παγίδας συνέλαβε τὸν Ἀγαμήδην. Ὁ δὲ Τροφώνιος φεύγων τότε κατεπόθη ὑπὸ τῆς γῆς ἐκεῖ, ὅπου ἐγένετο ἀκολούθως καὶ τὸ μαντεῖον τοῦτο, ὅπερ ἐκλήθη ἀπ' αὐτοῦ μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου.

λιτος διὰ τοὺς ἐκεῖ ἐνδιαιτωμένους ὄφεις, ἀληθῶς ὅμως ἵνα μὴ δύνηται νὰ ψαύῃ ἐντὸς τοῦ ἄντρου. Εἶτα ἠσθάνετο ἑαυτὸν συρόμενον μετὰ βίας καὶ ταχύτητος πρὸς τὰ κάτω. Ἀφοῦ δὲ ὡς ἐκ τῆς ταχύτητος, τῆς κινήσεως καὶ τοῦ φόβου καὶ ἄλλων προηγουμένων παρασκευῶν περιέπιπτεν εἰς ἔκστασιν, ἐγίνετο ἐκεῖ ἡ ἀποκάλυψις κατὰ διαφόρους τρόπους, ἤκουεν ἐντὸς τοῦ ἄντρου τρομεροὺς καὶ συγκεχυμένους ἤχους, ἔβλεπε παραδόξους ἐμφανίσεις, φῶτα διαπερῶντα τὸ σκότος καὶ διαφόρους ἄλλας φαντασίας, ἅτινα ἐξελαμβάνοντο ὡς αἱ ἀπαντήσεις τοῦ θεοῦ. Ἐπανερχόμενος δὲ ἐκ τοῦ ἄντρου ἐφέρετο ὑπὸ τῶν ἱερέων εἰς τὸν θρόνον τὸν λεγόμενον τῆς Μνημοσύνης καὶ ἐκεῖ, ἀφοῦ ἐκαθέζετο ἠρωτᾶτο περὶ ἐκείνων, ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσεν ἐν τῷ ἀδύτῳ. Ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ἐντυπώσεως, ἣν παρήγαγον αἱ ἐν τῷ ἄντρῳ ἐμφανίσεις καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐνεργείας μάλιστα τῶν ναρκωτικῶν, ὁ ἐκ τοῦ ἄντρου ἐπανερχόμενος παρίστατο ὡς νεκροφανὴς καὶ ἔξω φρενῶν, μηδένα ἀναγνωρίζων, μήτε λαλῶν, μήτε γελῶν. Βαθμηδὸν ἀκολούθως συνήρχετο. Ἀλλ' ἀναφέρεται καὶ ὅτι τινὲς ἔμειναν καθ' ὅλον τὸν λοιπὸν βίον σκυθρωποὶ καὶ ἐξηγριωμένοι τὰς ὄψεις. Ὅθεν καὶ ἡ παροιμία «Εἰς Τροφωνίου μεμάντευται», λεγομένη ἐπὶ τῶν μελαγχολικῶν καὶ δυσπροσίτων. Βεβαιοῦται ἐν τούτοις, ὅτι οὐδεὶς ποτε ἀπέθανεν ἐν τῷ ἄντρῳ, ἐκτὸς δορυφόρου τινὸς Δημητρίου τοῦ πολιορκητοῦ, ὅστις κατέβη ἐπὶ σκοπῷ νὰ κλέψῃ χρυσίον ἐκ τοῦ ἀδύτου[1].

§ 16. **Μαντεῖον τοῦ Ἀμφιαράου.** Ὁ Ἀμφιάραος, υἱὸς τοῦ Οἰκλέους, ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τοῦ Ἄργους Ἀδράστου Ἐριφύλην. Ἔμπειρος

1. Περὶ τοῦ μαντείου τούτου ἀναφέρει ὁ Παυσανίας καὶ ὁ Πλούταρχος.

περὶ τὸ προμαντεύειν προεῖδεν, ὅτι ἤθελεν ἀποθάνει ἐν τῷ Θηβαϊκῷ πολέμῳ. Ὅθεν ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ἐκστρατείαν ἐκρύβη εἰς ἄγνωστόν τι μέρος. Ἀλλ' ὁ μὲν Πολυνείκης, ἀπατήσας τὴν Ἐριφύλην διὰ χρυσῆς τινος ἁλύσεως, ἀνεκάλυψεν αὐτόν· ὁ δὲ Ἄδραστος τὸν ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους νὰ συνεκστρατεύσῃ εἰς Θήβας. Ἐν τῇ θέσει δὲ, ὅπου φεύγων ἐκ τῆς μάχης κατεπόθη μετὰ τῆς ἁμάξης καὶ τοῦ ἵππου του, ἐκτίσθη ἀκολούθως ναὸς δώδεκα περίπου στάδια μακρὰν τοῦ Ὠρωποῦ κατὰ τὰ μεθόρια τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας. Καθιδρύθη μάλιστα ἐνταῦθα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀμφιαράου καὶ βωμὸς διῃρημένος εἰς πέντε μέρη, ὧν ἕκαστον ἦν καθιερωμένον εἰς διαφόρους θεούς. Οἱ προσερχόμενοι ἵνα συμβουλευθῶσι τὸ μαντεῖον τοῦτο ἐκαθαίροντο πρῶτον, προσφέροντες θυσίας εἰς τὸν Ἀμφιάραον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς συνάμα θεούς, ὧν τὰ ὀνόματα ἦσαν ἐγγεγραμμένα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Τελευταῖον δὲ προσφέροντες κριὸν εἰς τὸν Ἀμφιάραον ἐκοιμῶντο ἐπὶ τοῦ δέρματος τοῦ θύματος τούτου καὶ περιέμενον τὴν ἀποκάλυψιν δι' ὀνείρων. Πλησίον τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε καὶ πηγή τις εἰς τὴν ὁποίαν, ὅσοι κατὰ συμβουλὴν τοῦ μαντείου ἀνελάμβανον ἀπὸ νόσον τινὰ, ὤφειλον νὰ ρίψωσι νόμισμα χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν[1].

§ 17. **Θεομαντεία.** Τὸ δεύτερον εἶδος τῆς ἀτέχνου μαντείας ἦτο ἡ θεομαντεία. Ἡ σύνθεσις τῆς λέξεως ταύτης δεικνύει ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντείας διέφερε τῆς τεχνικῆς, ἥτις ἦτο ἀποτέλεσμα πείρας καὶ παρατηρήσεως, διότι αὕτη προήρχετο ἀμέσως ἀπὸ τῶν θεῶν· διέ-

1. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλα κατώτερα μαντεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ τὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ἐπίδαυρον, περίφημον διὰ τὴν τῶν νόσων θεραπείαν, ἥτις ἀπεκαλύπτετο δι' ὀνείρων.

φερε δὲ καὶ τῶν χρησμῶν, διότι ἡ μαντεία δὲν ἐγίνετο ὡς ἐκεῖνοι ἐν τόπῳ ὡρισμένῳ καὶ χρόνῳ, ἀλλ' ἐξησκεῖτο ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν θεομάντεων ἐν παντὶ καιρῷ καὶ χρόνῳ. Ὑπῆρχον δὲ παρ' Ἕλλησι τρία εἴδη θεομάντεων, διακρινόμενα κατὰ τοὺς τρόπους, καθ' οὓς ἐλάμβανον οὗτοι τὴν θείαν ἔμπνευσιν. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ἐγγαστρίμυθοι, οἱ ἐνθουσιασταὶ καὶ οἱ ἐκστατικοί. Σχεδὸν δὲ πάντες οἱ ὑπὸ θείας ἐμπνεύσεως ἤτοι οἱ ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ καταλαμβανόμενοι ἔτρωγον, ὡς ἡ Πυθία, φύλλα δάφνης, ἔτι τὴν καρδίαν καὶ τὸ ἧπαρ ὀρνέων τινῶν, ἅτινα ἐνομίζοντο ὅτι εἶχον δύναμιν μαντικήν, ἐξήγαγον ἀφροὺς ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, ἐκραύγαζον φρικωδῶς, ἔτριζον τοὺς ὀδόντας, ἔτρεμον σύσσωμοι καὶ διαφόρους ἄλλας παραδόξους καὶ ἀσυνήθεις κινήσεις ἐποίουν. Ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ λέξις μάντις ἐκ τοῦ μαίνεσθαι λέγουσι παρήχθη.

§ 18. **Ἐγγαστρίμυθοι.** Οὗτοι ἐκαυχῶντο ὅτι εἶχον ἐν ἑαυτοῖς προφητεύοντας δαίμονας, οἵτινες ἐλάλουν ἐκ τῆς κοιλίας ἢ ἐκ τοῦ στήθους αὐτῶν, χωρὶς αὐτοὶ οἱ μάντεις νὰ φαίνωνται ὅτι κινοῦσι τὴν γλῶτταν ἢ τὰ χείλη. Ἐκαλοῦντο δὲ καὶ στερνομάντεις, ἐγγαστριμάντεις, ἐγγαστρῖται καὶ εὐρυκλεῖς ἢ εὐρυκλεῖται ἀπὸ τοῦ Εὐρυκλέους, ὅστις πρῶτος λέγεται ὅτι ἐφεῦρε καὶ ἐξήσκησε τὴν τέχνην ταύτην ἐν Ἀθήναις. Ἔτι δὲ ἐλέγοντο καὶ Πύθωνες, Πυθωνικοὶ καὶ δαιμονόληπτοι ἀπό τινος δαίμονος μαντικοῦ Πύθωνος καλουμένου.

§ 20. **Ἐνθουσιασταί.** Οὗτοι διέφερον κατὰ πολὺ τῶν δαιμονολήπτων, διότι ἐκεῖνοι μὲν εἶχον τοὺς δαίμονας ἐν τῇ γαστρί, οὗτοι δὲ μόνον ἔμπνευσιν καὶ ἐνθουσιασμὸν ἐλάμβανον παρὰ τῶν δαιμόνων πρὸς γνῶσιν τῶν μελλόντων. Ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἐνθουσιαστικοί, ἐνθεαστικοὶ καὶ θεόπνευστοι. Εἰς τὴν τάξιν τούτων ἀνάγονται οἱ

ποιηταὶ Ὀρφεύς, Ἀμφίων καὶ Μουσαῖος, ὡς καὶ αἱ Σιβύλλαι. Ἦσαν δὲ αἱ Σιβύλλαι γυναῖκες, αἵτινες περιτρέχουσαι πάντα τόπον καὶ πᾶσαν χώραν προὐμάντευον καὶ ἀπεκάλυπτον τὰ μέλλοντα διὰ στίχων[1].

§ 20. **Ἐκστατικοί.** Οὗτοι, παραδιδόμενοι εἰς ἐκστάσεις, ἐφαίνοντο ὡς νεκροί, ἀναίσθητοι καὶ ἀκίνητοι ὁτὲ μὲν ἐπὶ μίαν ἡμέραν, ὁτὲ δὲ ἐπὶ μῆνα ἢ καὶ ἔτη ὁλόκληρα. Κατὰ δὲ τὸ διάστημα τοῦτο ὑπετίθετο, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐγκαταλείπουσα τὸ σῶμα ἐλάμβανε παραδόξους ἀποκαλύψεις, τὰς ὁποίας ὅτε οὗτοι συνήρχοντο εἰς ἑαυτοὺς διηγοῦντο. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἐπιμενίδης ἐν Κρήτῃ διετέλεσεν ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ἑβδομήκοντα καὶ πέντε ἔτη· εἶτα συνελθὼν εἰς ἑαυτὸν διηγεῖτο ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσεν. Ὁ Πλάτων διηγεῖται ὅτι ἀνήρ τις Πάμφιλος τοὔνομα ἔκειτο νεκρὸς ἐπὶ δέκα ἡμέρας ὑπὸ τὰ πτώματα τῶν πεφονευμένων· ὅτε ὅμως ἔλαβον τὸ σῶμα αὐτοῦ ἵνα τὸ καύσωσι μετὰ τῶν ἄλλων, ἐπανῆλθεν αἴφνης εἰς τὴν ζωὴν καὶ διηγεῖτο ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῷ Ἅιδῃ. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς θεομαντείας κατατάσσονται καὶ αἱ προφητεῖαι, τὰς ὁποίας οἱ ἀποθνήσκοντες ἐπιστεύετο ὅτι ἔλεγον, ὅτε ἡ ψυχὴ εὑρίσκετο ἐν τῷ ἀποχωρίζεσθαι ἀπὸ τοῦ σώματος. Οὕτως ὁ Ἕκτωρ ἀποθνήσκων προαγγέλλει εἰς τὸν Ἀχιλλέα τὸν τόπον καὶ τοὺς φονεύσοντας αὐτόν[2].

---

1. Τὸ ὄνομα Σιβύλλα, ταὐτοσήμαντον ὂν τῷ θεοβούλη ἢ αἰολικῶς Σιοβούλη, παράγουσί τινες ἀπὸ τοῦ σιβυλλαίνειν ἤτοι προφητεύειν. Ἔφερον δὲ αὐταὶ συνήθως τὰ ὀνόματα τῶν χωρῶν ἐν αἷς διέτριβον, ὡς Σιβύλλα ἡ Δελφική, ἡ Λίβυσσα, ἡ Χαλδαία κτλ.

2. Ἦματι τῷ ὅτε κέν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
ἐσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαιῇσι πύλῃσιν (Ἰλιάδος Χ)

§ 21. **Τεχνικὴ μαντεία.** Αὕτη οὖσα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πείρας καὶ παρατηρήσεως διηρεῖτο εἰς πολλὰ εἴδη, ὧν κυριώτερά εἰσιν ἑπτά. Ἡ δι' ὀνείρων μαντεία, ἡ διὰ θυσιῶν, ἡ διὰ κλήρων, ἡ δι' οἰωνιστικῶν πραγμάτων, ἡ διὰ φαινομένων ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ αἱ μαγεῖαι.

§ 22. **Ὀνειρομαντεία.** Οἱ ἀρχαῖοι ἐδόξαζον ὅτι τὰ ὄνειρα ἐκ θεοῦ προέρχονται. Ὁ Ὅμηρος (ἐν Ἰλιάδος Α) λέγων

«Ἀλλ' ἄγε δή τινα μάντιν ἐρείομεν, ἢ ἱερῆα,
ἢ καὶ ὀνειροπόλον· καὶ γὰρ τ' ὄναρ ἐκ Διός ἐστιν»,

θεωρεῖ αὐτὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ Διός. Ὁ δὲ Εὐριπίδης (ἐν Ἑκάβῃ) πρὸς τὴν γῆν ἀναφωνῶν «Ὦ πότνια χθών, μελανοπτερύγων μᾶτερ ὀνείρων» αὐτὴν ὡς ὀνειροπομπὸν ὑποδεικνύει. Διαιρεῖται δὲ ἡ ὀνειρομαντεία εἰς τρία εἴδη· εἰς τὸν χρηματισμόν, τὸ ὅραμα καὶ τὸν ὄνειρον.

§ 23. **Χρηματισμός.** Χρηματισμὸς ἐλέγετο, ὅτε οἱ θεοὶ ἢ τὰ πνεύματα ἐνεφανίζοντο εἰς τὸν ὑπνώττοντα ἄνθρωπον ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἢ ὑπὸ οἱανδήποτε ξένην μορφὴν καὶ ὡμίλουν μετ' αὐτοῦ. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει (ἐν Ἰλιάδι) ὅτι ὁ Ὄνειρος λαβὼν τὸ σχῆμα τοῦ Νέστορος ἦλθε πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ παρεκίνει αὐτόν, ἵνα συνάψῃ μάχην μετὰ τῶν Τρῳαδιτῶν. Καθ' ἃ δὲ διηγεῖται καὶ ὁ Παυσανίας, ἡ Περσεφόνη φανεῖσα καθ' ὕπνον εἰς τὸν Πίνδαρον παρεπονέθη, διότι δὲν ἐξύμνησε καὶ αὐτὴν μετὰ τῶν λοιπῶν θεῶν, πλὴν ὅταν ἔλθῃς, εἶπεν, εἰς τὸν Ἅδην ἐκεῖ θὰ ἐξυμνήσῃς με. Ἀναφέρεται δὲ ὅτι μετά τινας ἡμέρας ἀπέθανεν ὁ Πίνδαρος, καὶ μετ' ὀλίγον ἐφάνη εἴς τινα συγγενῆ αὐτοῦ ψάλλων ὕμνον εἰς τὴν Περσεφόνην.

§ 24. **Ὅραμα.** Τὰ ὁράματα ἐλέγοντο καὶ θεωρητικά. Κατὰ τὸ ὅραμα αἱ εἰκόνες τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ συμβῶσι, παρίσταντο ἐναργῶς, ἔχουσαι τὸ ἴδιον αὐτῶν σχῆμα, ἢ ὁμοιότητά τινα πρὸς αὐτά. Οὕτως ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἶδεν ὅραμα, καθ' ὃ ἔμελλε νὰ φονευθῇ ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου, ὁ δὲ Κροῖσσος ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας, ὅτι ὁ διάδοχος καὶ υἱὸς αὐτοῦ Ἄτυς ἔμελλε νὰ διατρυπηθῇ ὑπὸ σιδηρᾶς λόγχης, ὅπερ καὶ ἐγένετο, διατρυπήσαντος αὐτὸν διὰ τῆς λόγχης τοῦ παρὰ τῷ Κροίσῳ ξενιζομένου Ἀδράστου ἐν τῇ θήρᾳ θηρίου τινός.

§ 25. **Ὄνειρος.** Κατὰ τοῦτον τὰ μέλλοντα ἀπεκαλύπτοντα διὰ τύπων καὶ ἀλληγοριῶν. Οὕτως ἡ Ἑκάβη συλλαβοῦσα τὸν Πάριν ὠνειρεύθη, ὅτι εἶχε δαλὸν πεπυρακτωμένον ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς. Ὁ δὲ Καῖσαρ εἶδεν ὅτι ἐκοιμᾶτο πλησίον τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τουτέστι τῆς Γῆς, ἧς κύριος ἐγένετο ἐπὶ τέλους. Ὁ Ἱππίας πρὸ τῆς εἰς τὸν Μαραθῶνα ἀποβιβάσεως τῶν Περσῶν εἶδεν, ὅτι συνεκοιμήθη μετὰ τῆς μητρός του, καὶ ὑπέλαβεν ὅτι γενήσεται κύριος τῆς πατρίδος του, ἀλλ' ὁ ὀδοὺς αὐτοῦ πταρνισθέντος τὴν ἐπιοῦσαν ἐτάφη ἐν τῇ ψάμμῳ. Οἱ ἐξηγοῦντες τοὺς ὀνείρους τούτους ἐκαλοῦντο ὀνειρομάντεις, ὀνειροκρίται, ὀνειράτων ὑποκριταί, ὀνειροσκόποι καὶ ὀνειροπόλοι. Καὶ ὅσοι μὲν προσεδόκων ὄνειρον ἔθυον εἰς τὸν Ἑρμῆν πρὶν ἢ ἀποχωρήσωσιν εἰς τὴν κλίνην, καὶ ἂν ἀσαφές τι ἢ σκοτεινὸν ὄνειρον ἐφαίνετο, καθυπέβαλλον τὴν λύσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς ὀνειροκρίτας. Ἐὰν δὲ τὸ ὄνειρον ἦτο ἀπαίσιον καὶ φοβερόν, ἐξέφραζον τὸν φόβον καὶ τὴν ταραχὴν αὐτῶν εἰς τοὺς θεοὺς προσφέροντες εἰς αὐτοὺς συνάμα λιβανωτὸν καὶ ἄλλας θυσίας πρὸς ἀποτροπὴν τῆς προσημαινομένης δυστυχίας.

§ 26. **Ἱερομαντεία.** Ἡ διὰ θυσιῶν μαντεία ἐκαλεῖτο ἱερομαντεία καὶ ἱεροσκοπία. Διηρεῖτο δὲ εἰς διάφορα εἴδη. Διότι ἐμαντεύοντο ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν μερῶν τοῦ θύματος, ἐκ τῶν κινημάτων αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς κινήσεως τῆς οὐρᾶς. Προσέτι δὲ ἀπὸ τῶν σπλάγχνων (σπλαγχνοσκο-

πία), ἀπὸ τοῦ πυρὸς τοῦ κατακαίοντος τὰ σπλάγχνα (δι' ἐμπύρων μαντεία), ἀπὸ τοῦ ἥπατος (ἡπατοσκοπία), ἀπὸ τῶν φλογῶν (πυρομαντεία), ἀπὸ τοῦ καπνοῦ (καπνομαντεία), ἀπὸ τῶν πλακουντίων τοῦ ἀλεύρου, ἀπὸ τοῦ οἴνου, τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ λιβάνου (οἰνομαντεία, ὑδρομαντεία, λιβανομαντεία). Καὶ ἀπαίσιοι μὲν οἰωνοὶ ἦσαν, ὅτε τὸ ζῶον ἐσύρετο διὰ τῆς βίας εἰς τὸν βωμόν, ἢ ἐσπαράττετο, ἢ ἀπέθνησκεν αἰφνιδίως πρὶν ἢ σφαγῇ διὰ τῆς μαχαίρας, ἢ ἀπέφευγε τὸν κτύπον, ἢ ἀνηγείρετο μετὰ τοῦτον, ἢ πεσὸν ἐκίνει τοὺς πόδας του, ἐσφάδαζε καὶ ἐφαίνετο οἱονεὶ παλαῖον κατὰ τοῦ θανάτου ἐν μέσῳ ἀλγηδόνων καὶ πολλῆς ἀγωνίας. Ἐπίσης ἐὰν τὸ ἧπαρ, ἡ καρδία, ἢ ἄλλο τι τῶν ἐντοσθίων δὲν ἦτο ὑγιές, ἢ ἂν ἔλλειπέ τι μέρος αὐτοῦ, ἢ ἐὰν ἔσπαιρον τὰ ἐντόσθια μετὰ τὴν ἀνατομὴν τοῦ θύματος, καὶ ταῦτα ἦσαν ἀπαίσια. Ἀπαίσιον ὡσαύτως ἐθεωρεῖτο καὶ ἐὰν ἡ οὐρά, βαλλομένη εἰς τὸ πῦρ, ἐγίνετο κυρτὴ ἢ ἐκρέματο χαλαρῶς εἰς τὴν γῆν· διότι τὸ μὲν πρῶτον ἐσήμαινε δυσχερείας πλείστας, τὸ δὲ δεύτερον ἦτο σημεῖον ἥττης καὶ δυστυχίας. Ἐὰν δὲ αὕτη ἵστατο ἠνωρθωμένη, τοῦτο προεμήνυε νίκην καὶ εὐτυχίαν. Ὅθεν καὶ τὸ γνωστὸν «Κέρκος ποιεῖ καλῶς». Αἴσιοι δὲ οἰωνοὶ ἦσαν, ὅτε τὸ ζῶον ἐφαίνετο ὑπεῖκον ἑκουσίως εἰς τὴν τύχην του, ὅτε τὸ πῦρ ἔκαιε λαμπρὸν καὶ καθαρὸν ἄνευ καπνοῦ καὶ ταχέως κατέφλεγε τὸ θῦμα. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἐὰν τὰ πράγματα ἐφαίνοντο τέλεια καὶ φυσικά, οἱ οἰωνοὶ ἦσαν αἴσιοι, ἐὰν δὲ ἀτελῆ ἢ ἦσαν ἐναντία τῆς φύσεως, οἱ οἰωνοὶ ἐθεωροῦντο ἀπαίσιοι.

§ 27. **Οἰωνοσκοπία.** Οἱ ἀπὸ τῶν πτηνῶν λαμβανόμενοι οἰωνοὶ ὠνομάζοντο ὄρνιες, ὀρνεοσκοπικά, αἴσιμα καὶ οἰωνίσματα· οἱ δὲ παρατηροῦντες αὐτὰ ὀρνεοσκόποι, οἰωνοπόλοι, ὀρνιθομάντεις, ὀρνιθοσκόποι, οἰωνισταί, οἰωνοθέ-

ται. Τὴν ἐφεύρεσιν τῆς τοιαύτης μαντείας τινὲς ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Προμηθέα καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλους. Ἰδίᾳ ὅμως ὁ Κάλχας ἀνέπτυξε καὶ ἐτελειοποίησε τὴν τέχνην ταύτην ἐν Ἑλλάδι, καθ' ἃ καὶ ὁ Ὅμηρος (ἐν Α Ἰλιάδος) ἀναφέρει

"Κάλχας Θεστορίδης, οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος,
Ὃς ἤδη τά τ' ἐόντα, τά τ' ἐσσόμενα, πρό τ' ἐόντα".

Οἱ Ἕλληνες οἰωνοσκόποι ἐνδεδυμένοι λευκὰ καὶ φέροντες χρυσοῦς στεφάνους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν ἵσταντο βλέποντες πρὸς ἄρκτον καὶ ἔχοντες οὕτω δεξιόθεν μὲν τὴν ἀνατολήν, ἀριστερόθεν δὲ τὴν δύσιν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ οὐράνια σώματα ἐξ ἀνατολῶν φαίνονται ἀνερχόμενα καὶ πρὸς δυσμὰς ἐξαφανίζονται, καὶ ἐπειδὴ ἐκ τοῦ μέρους τῆς ἀνατολῆς ἀπορρέει ἡ μεγάλη ἀρχὴ τοῦ φωτὸς καὶ τῆς θερμότητος, διὰ τοῦτο πᾶν σημεῖον, ὅπερ ἐφαίνετο πρὸς ἀνατολάς, ἐνομίζετο αἴτιον, τὰ δὲ πρὸς δυσμὰς ἀπαίσια. Ὅθεν καὶ πᾶν αἴτιον καὶ εὐτυχὲς ὀνομάζεται δεξιόν, τὸ δὲ ἀριστερὸν θεωρεῖται ἀτυχές. Οἱ Ρωμαῖοι ἐν τούτοις οἰωνοσκόποι, ἐπειδὴ βλέποντες πρὸς μεσημβρίαν εἶχον τὴν μὲν δεξιὰν πρὸς δυσμάς, τὴν δὲ ἀριστερὰν πρὸς ἀνατολάς, ἐθεώρουν ὡς αἴτιον μὲν τὸ ἀριστερόν, ὡς ἀπαίσιον δὲ τὸ δεξιόν.

§ 28. **Οἰωνοὶ ἐκ τοῦ εἴδους τῆς πτήσεως καὶ τῆς φωνῆς τῶν πτηνῶν.** Οἰωνοὶ ἐλαμβάνοντο ἐκ τοῦ εἴδους τῶν πτηνῶν, ἐκ τῆς πτήσεως καὶ τῆς φωνῆς αὐτῶν. Ὁ ἀετός, ἡ περιστερά, ὁ κύκνος ἐνομίζοντο αἴσια· ὁ ἱέραξ, ἡ χελιδών, ἡ γλαῦξ, ὁ κόραξ, αἱ κορῶναι ἐθεωροῦντο ἀπαίσια. Ἐντεῦθεν οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζον νὰ ἀποστέλλωσιν «Εἰς κόρακας» πάντας, εἰς οὓς ἤθελον νὰ εὐχηθῶσι δυστυχίαν καὶ συμφοράν. Ἐν Ἀθήναις ὅμως ἡ γλαῦξ ὡς ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς ἐθεωρεῖτο αἰσία· ὅθεν καὶ ἡ παροιμία «Γλαῦξ ἵπταται» ἐσήμαινε τὰς εὐτυχεῖς ἐπιχειρήσεις. Πολὺ ὅμως ἐξηρτᾶτο καὶ ἐκ τῶν θέσεων, καθ'

ἃς ἐφαίνοντο τὰ πτηνὰ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν παρίσταντο. Ὅτε ἀετὸς δεξιόθεν ὁρμώμενος ἥρπαζε, διέσχιζε, ἢ ἔτρωγεν ἕτερον πτηνὸν ἢ ζῶον, ἐθεωρεῖτο αἴτιον προμήνυμα. Τοῦτο παρετήρησεν ὁ Τηλέμαχος, ὅτε ἦλθεν εἰς Σπάρτην πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ πατρός του. Τοὐναντίον δὲ προεσήμανε τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Ἕκτορος θελήσαντος νὰ πυρπολήσῃ τὸν στόλον τῶν Ἑλλήνων ἀετός, ὅστις φανεὶς ἀριστερόθεν καὶ εἰς τοὺς ὄνυχας αὐτοῦ μέγαν ὄφιν φέρων ἀφῆκεν αὐτὸν ἀνθιστάμενον καὶ παλαίοντα νὰ πέσῃ κατὰ γῆς. Ἱέραξ κρατῶν λείαν εἰς τοὺς ὄνυχάς του προεδήλου θάνατον· ἂν ὅμως ἡ λεία ἔπιπτεν ἐκ τῶν ὀνύχων του, ἢ οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ τὸ καταδιωκόμενον ὑπ' αὐτοῦ πτηνόν, τοῦτο ἐθεωρεῖτο σημεῖον ἀποφυγῆς κινδύνου. Ὅτε πολλὰ καὶ διάφορα ὁμοῦ ὄρνεα ἐφαίνοντο περιπτάμενα πέριξ τινὸς ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο ἦτο σημεῖον μεγάλης καὶ ἀνελπίστου εὐτυχίας. Τοιοῦτόν τι ἀναφέρει Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ὅτι συνέβη εἰς τὸν Γόρδιον πρὶν ἢ οὗτος γείνῃ βασιλεὺς ἐν Φρυγίᾳ. Ὅτε αἱ χελιδόνες ἠκούοντο φωνάζουσαι ἢ ἐθεῶντο καθήμεναί που, τοῦτο ἐνομίζετο κακὸς οἰωνός. Τοιοῦτόν τι σημεῖον εἶδεν ὁ Δαρεῖος, ὅτε ἐξεστράτευε κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν Σκυθῶν. Καὶ τὰ μὲν πτηνά, τῶν ὁποίων τὴν πτῆσιν παρετήρει ὁ οἰωνοσκόπος, ὠνομάζοντο τανυπτέρυγες, ὅσα δὲ παρεῖχον οἰωνοὺς διὰ τῶν φωνῶν ἐκαλοῦντο ᾠδικά.

§ 29. **Οἰωνοὶ δι' ἐντόμων καὶ ζώων.** Καὶ τὰ ἔντομα καὶ ἄλλα τοιαῦτα ζωύρια ἐθεωροῦντο ὡς προμαντευτικά. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι οἱ μύρμηκες προεδήλωσαν τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος καὶ τὸν πλοῦτον τοῦ Μίδου βασιλέως τῆς Φρυγίας. Μέλισσαι δὲ ἐπικαθίσασαι ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ Πλάτωνος προεμήνυσαν τὴν μέλλουσαν εὐγλωττίαν καὶ σοφίαν αὐτοῦ· τοῦτ' αὐτὸ δὲ συνέβη

καὶ εἰς τὸν Πίνδαρον. Ὁ Κάλχας ἐξήγαγεν, ὅτι ἡ πολιορκία τῆς Τροίας ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἐννέα ἔτη, ἐκ τοῦ ὅτι ὄφις τις κατέφαγεν ὀκτὼ στρουθία μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν. Καὶ αἱ χελῶναι δὲ ἐθεωροῦντο ὡς ἀπαίσια προμηνύουσαι. Οἱ δὲ χοῖροι καὶ οἱ λαγωοὶ ἐνομίζοντο σημεῖα δειλίας καὶ λιποταξίας.

§ 30. **Κληρομαντεία.** Ἡ διὰ κλήρων μαντεία διῃρεῖτο εἰς δύο εἴδη, εἰς στιχομαντείαν καὶ εἰς κληρομαντείαν. Ἡ στιχομαντεία ἐγίνετο διὰ στίχων, τοὺς ὁποίους ἔγραφον ἐπὶ πινακίων καὶ ἔρριπτον αὐτούς εἴς τι ἀγγεῖον κάδδον ὀνομαζόμενον. Ἐκ τοῦ κάδδου τούτου ἐξήγετο ἀκολούθως καὶ ἀνεγινώσκετο ὁ πρῶτος τυχὼν στίχος, καὶ οὗτος ὑπετίθετο ὅτι ἀπεκάλυπτε τὴν τύχην τοῦ ἐξαγαγόντος. Ἄλλοτε δὲ πάλιν, ἐπειδὴ ἐθεώρουν τοὺς ποιητὰς ὡς πεπροικισμένους διὰ τοῦ δώρου τῆς θείας ἐμπνεύσεως, ἐλάμβανον τὰ ποιήματά τινος ἐξ αὐτῶν καὶ ἀνοίγοντες ἓν ἢ περισσότερα μέρη ἐδέχοντο τὸν πρῶτον ἀπαντώμενον στίχον ὡς πρόρρησιν. Ἡ δὲ μέθοδος αὕτη ἐκαλεῖτο ραψῳδομαντεία.[1] Ἡ δὲ κληρομαντεία ἐγίνετο διὰ κλήρων, οἵτινες ἦσαν κύαμοι λευκοὶ ἢ μέλανες τὸ χρῶμα, ἢ κύβοι ἢ ἀστράγαλοι ἢ λιθάρια ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Τούτους ἔρριπτον εἴς τι ἀγγεῖον, καὶ ἀφοῦ προσευχόμενοι παρεκάλουν τοὺς θεοὺς νὰ τοὺς καθοδηγήσωσιν, ἐξῆγον ἐξ αὐτοῦ τοὺς τυχόντας, καὶ παρατηροῦντες τὰ ἐπὶ τούτων σημεῖα ἂν ἦσαν αἴσια ἢ ἀπαίσια, ἐμάντευον ὅ,τι ἔμελλε νὰ συμβῇ.

---

1. Καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ καθήμενοί τινες καὶ ἔχοντες ἐνώπιον αὐτῶν τράπεζαν, ἐφ' ἧς ἦσαν ἐγγεγραμμένοι διάφοροι προφητικοὶ στίχοι προέλεγον εἰς τοὺς προσερχομένους τὸ μέλλον αὐτῶν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ μάντεις ἐλέγοντο ἀγύρται, καὶ ἡ τράπεζα αὐτῶν πίναξ ἀγυρτικὴς ἢ σανὶς ἀγυρτική.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν γένει οἱ κλῆροι ἦσαν ἱεροὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ἐντεῦθεν ἡ διὰ τούτων σημαινομένη εὐτυχία ἐκαλεῖτο εὑερμία[1].

§ 31. **Ἡ δι' οἰωνιστικῶν πραγμάτων μαντεία.** Ὑπῆρχον καὶ ἕτερά τινα εἴδη προοιωνιστικὰ τὰ ἐξῆς, ἐσωτερικά, ἐξωτερικὰ καὶ αἱ ἀπαίσιαι λέξεις καὶ φράσεις.

§ 32. **Ἐσωτερικὰ προοιωνιστικά.** Εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἀνάγονται αἱ ἐφηλίδες τοῦ προσώπου, ὁ αἰφνίδιος καὶ ἄνευ αἰτίας φόβος, ὅστις ὠνομάζετο πανικός, διότι ἀπεδίδετο ἡ γένεσις τούτου εἰς τὸν Πᾶνα, τὸν διὰ σάλπιγγος ἐκ κοιλώματος φοβήσαντα τοὺς Τιτᾶνας κατὰ τὴν Τιτανομαχίαν καὶ ἄλλοτε πάλιν διὰ μεγάλης κραυγῆς τρέψαντα ἐκ φόβου μέγα πλῆθος ἐχθρῶν κατὰ τὴν εἰς τὰς Ἰνδίας ἐκστρατείαν τοῦ Διονύσου. Ὑπὸ τοιούτου αἰφνιδίου φόβου καταληφθέντες καὶ οἱ Πέρσαι ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν Μαραθῶνι· ὑπὸ τοιούτου ἐπίσης τρόμου καὶ ταραχῆς καταληφθέντες καὶ ὅτε ἐπειράθησαν νὰ συλήσωσι τὸ Δελφικὸν μαντεῖον ἔπαθον μεγάλην φθοράν· ὑπὸ τοιούτου φόβου καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Βρέννον Γαλάται, ἀφοῦ κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καταληφθέντες κατὰ τὴν ἀκόλουθον νύκτα καὶ ἔντρομοι γενόμενοι συνεπλάκησαν καὶ ἐξηφάνισαν αὐτοὶ ἑαυτούς. Εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἐπίσης οἰωνιστικὰ ἀνάγονται καὶ οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας, οἱ τῶν ὀφθαλμῶν τρόμοι, ὁ βόμβος τῶν ὤτων καὶ ὁ πταρμός. Ἐν γένει δὲ πᾶσα αἰφνιδία καὶ ἀπρόοπτος διατάραξις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ πᾶσα ἀνέλπιστος ἔκπληξις ἐθεωρεῖτο ὡς

1. Εἰς τὴν κληρομαντείαν περιλαμβάνεται καὶ ἡ ραβδομαντεία, ἥτις ἐγίνετο οὕτως· Ἔστηνον δύο ῥάβδους ὀρθάς, καὶ ἀφοῦ ἐψιθύριζον συνάμα λέξεις τινὰς παρετήρουν ἂν αὗται ἤθελον πέσει ἔμπροσθεν ἢ ὄπισθεν, δεξιόθεν ἢ ἀριστερόθεν καὶ ἐκ τῆς τοιᾶσδε ἢ τοιᾶσδε κλίσεως ἢ πτώσεως προεμαντεύοντο.

ἀπαίσιον σημεῖον. Ὁ τρόμος ὅμως τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ὁ βόμβος τοῦ δεξιοῦ ὠτὸς ἐθεωρεῖτο καλὸν καὶ αἴσιον σημεῖον, ὡς καὶ ὁ πταρμός, ὅταν ἐστρέφετό τις πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἠκούετο τὸ πτάρνισμα πρὸς τὰ δεξιά. Καὶ ἐὰν κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρήσεώς τινος ἐπταρνίζετό τις δὶς ἢ τετράκις, ἐνομίζετο ἄριστος οἰωνός· ἂν ὅμως ἐπταρνίζετό τις ἅπαξ ἢ τρὶς ἐθεωρεῖτο κάκιστον σημεῖον. Ἐπειδὴ δὲ ἐθεωρεῖτο ὁ πταρμὸς καὶ ὡς σύμπτωμα ἀσθενείας, διὰ τοῦτο συνήθιζον νὰ λέγωσιν εἰς τοὺς πταρνιζομένους ἢ καὶ αὐτοὶ οἱ πταρνιζόμενοι «Ζῆθι», ἢ «Ζεῦ σῶσον».

§ 33. **Ἐξωτερικὰ προοιωνιστικά.** Ἀσύνηθές τι φῶς ἢ λάμψις παρατηρούμενά που ἦσαν καλὰ σημεῖα. Αἰφνιδία δὲ λάμψις τοῦ φωτός, καθίδρωσις ἢ πτῶσις ἀγάλματος Θεοῦ τινος, τερατώδεις καὶ φρικαλέοι τοκετοί, αἰφνιδία ἀποξήρανσις δένδρων καὶ φυτῶν, μεγάλαι καὶ ὁρμητικαὶ πλημμύραι, ταῦτα πάντα ἦσαν ἀπαίσια. Εἰς τὰ ἐξωτερικὰ δὲ ἀνάγονται προσέτι καὶ τὰ ἐνόδια λεγόμενα σύμβολα, ἤτοι τὰ καθ' ὁδὸν συναντώμενα. Ὡς ἐὰν ἀπήντα τις εὐνοῦχόν τινα μαῦρον, πίθηκον, ὄρνιν, λαγωόν, καὶ ἰδίως ἐχιδνα διασταυροῦσαν τὴν ὁδόν, ἐνομίζετο πολὺ κακὸν καὶ ἀπαίσιον. Ἐκαλοῦντο δὲ ταῦτα δυσάντητα, δυσοιώνιστα καὶ ἀποτρόπαια θεάματα. Καὶ τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ δὲ συμβαίνοντα, τὰ οἰκοσκοπικὰ λεγόμενα, ὡς ἡ εἴσοδος μέλανος κυνὸς ἢ ὄρεως, ἡ ἀνατροπὴ τοῦ ἁλατοδοχείου, τὸ χύσιμον τοῦ ὕδατος, τοῦ μέλιτος, τοῦ οἴνου καὶ τῶν τοιούτων ἐθεωροῦντο ὡς κακοὶ οἰωνοί.

§ 34. **Τὰ διὰ τῶν λέξεων καὶ φράσεων προοιωνίσματα.** Αἱ κακόν τι προσημαίνουσαι λέξεις ὠνομάζοντο δυσφημίαι καὶ βλασφημίαι. Οἱ δὲ ἀρχαῖοι προσεῖχον μεγάλως νὰ ἐκφέρωσι τὰς τοιαύτας λέξεις ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους ὁμιλίαις ἄλλως πως. Οὕτως ἀντὶ δεσμωτηρίου

ἔλεγον οἴκημα, ἀντὶ ὄξους μέλι, τὰς Ἐρινύας ἐκάλουν εὐμενίδας καὶ σεμνὰς θεάς, τὸν κλέπτην φυλάκτην καὶ οὕτω καθεξῆς. Καὶ ἐν τῇ ἐνάρξει δὲ οἱουδήποτε ἐπιχειρήματος ἀπέρευγον τὰς δυσφημίας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ περὶ Στεφάνου ἀποσιωπᾷ τὸ πόσον κακὸν ἔσται αὐτῷ τὸ διαμαρτεῖν τῆς εὐνοίας τῶν Ἀθηναίων, λέγων «Πολλὰ μὲν οὖν ἔγωγ' ἐλαττοῦμαι κατὰ τουτονὶ τὸν ἀγῶνα Αἰσχίνου· δύο δ', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ μεγάλα· ἓν μὲν ὅτι οὐ περὶ τῶν ἴσων ἀγωνίζομαι· οὐ γάρ ἐστιν ἴσον νῦν ἐμοὶ τῆς παρ' ὑμῶν εὐνοίας διαμαρτεῖν καὶ τούτῳ μὴ ἐλεῖν τὴν γραφήν. Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν ... οὐ βούλομαι δὲ δυσχερὲς εἰπεῖν οὐδὲν ἀρχόμενος τοῦ λόγου». Ἐν γένει δὲ ὁ τρόπος τοῦ νὰ ἀποτρέψῃ τις κακὸν οἰωνὸν ἦτο, ἐὰν μὲν ἐλέγετο λόγος, νὰ ἀντιστρέψῃ αὐτὸν πρὸς τὸν εἰπόντα λέγων «Εἰς κεφαλήν σοι»· ἐὰν δὲ ἐφαίνετο εἰς σχῆμα ζώου, νὰ φονεύσῃ αὐτό. Ἄλλοτε ἀντὶ τούτων ἔλεγον «Εἰς ἀγαθόν μοι, μὴ γένοιτο». Συνήθιζον προσέτι νὰ πτύωσι τρὶς εἰς τὸν κόλπον των, ὅτε ἀπήντων ἀπαίσιόν τι σημεῖον, καὶ τέλος διέκοπτον συχνάκις τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ ἤρχιζον αὐτὰ ἐκ νέου. Καὶ ἡμέραι δέ τινες ἐνομίζοντο αἴσιαι καὶ ἄλλαι ἀπαίσιαι.

§ 35. **Ἡ διὰ φαινομένων εἰς τὸν οὐρανὸν μαντεία.** Οἱ κομῆται ἐθεωροῦντο ὡς προάγγελοι μεγάλης τινὸς δυστυχίας, ὡς καὶ αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Ἔκλειψις ἡλίου ἠνάγκασε τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Κυαξάρην, πολεμοῦντα κατὰ τῶν Μήδων, νὰ συνθηκολογήσῃ μετ' ἐκείνων. Ἔκλειψις τῆς σελήνης ἐγένετο παραίτιος νὰ ἀναβάλωσιν ὁ Νικίας καὶ ὁ Δημοσθένης τὴν ἀπὸ τῆς Σικελίας ἀναχώρησιν, καὶ νὰ καταστραφῶσιν ἀκολούθως. Αἱ δὲ ἀστραπαί, ἐὰν μὲν ἐφαίνοντο δεξιόθεν, ἐθεωροῦντο αἴσιοι, ἐὰν δὲ ἀριστερόθεν, ἀπαίσιοι. Καὶ

εἰς τὰς βροντὰς δὲ ἀπέδιδον προμαντικὴν δύναμιν οἱ ἀρχαῖοι. Ὁ δὲ σεισμὸς ἐθεωρεῖτο ὡς κάκιστον σημεῖον. Διὰ τοῦτο οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὅτε συνέβαινε σεισμός, ἔψαλλον ὕμνον εἰς τὸν Ποσειδῶνα, ὅστις ἐνομίζετο αἴτιος τούτου ὡς ἐνοσίγαιος καὶ ἐνοσίχθων. Ὁ δὲ Κούρτιος παρὰ Ρωμαίοις, γενομένου σεισμοῦ καὶ βαράθρου ἀνοιχθέντος ἐκ τούτου ἐν τῇ πόλει, ἵνα ἐξιλεώσῃ τὸν θεόν, ἐρρίφθη ὡς θῦμα αὐτὸς ἐντὸς τοῦ βαράθρου.

§ 36. **Μαγεῖαι.** Οἱ Ἕλληνες ἐδόξαζον ὅτι αἱ μαγικαὶ τέχναι ἐφευρέθησαν τὸ πρῶτον ἐν Περσίᾳ. Εἶναι δὲ ἀληθὲς ὅτι οἱ μάγοι, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν μυστηρίων τῆς φύσεως, συνεβούλευον τὸν ἀνώτερον ἐκεῖ ἄρχοντα συνοδεύοντες πανταχοῦ αὐτόν. Κατόπιν ὅμως πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ μέλλοντος ἤρξαντο νὰ ἐπικαλῶνται τοὺς δαίμονας καὶ νὰ καταφεύγωσιν εἰς ἄλλα μέσα, ἅτινα ἀπετέλεσαν τὴν μαγείαν. Λέγεται δὲ ὅτι τὴν τέχνην ταύτην ἐδίδαξε τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι ὁ Πέρσης Οἰθάνης, ὅστις μετὰ τοῦ Ξέρξου ἦλθεν ἐνταῦθα. Μετέπειτα δὲ ὁ Δημόκριτος, ἀναγνοὺς πολλὰ βιβλία τῶν Φοινίκων, Αἰγυπτίων καὶ ἄλλων ἀνατολικῶν ἐθνῶν, ἐτελειοποίησεν αὐτὴν ἔτι μᾶλλον.

§ 37. **Τὰ κυριώτερα εἴδη τῆς μαγείας.** Τὰ εἴδη τῆς μαγείας ἦσαν πολλὰ καὶ διάφορα. Κυριώτερα μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ἡ νεκρομαντεία, καθ' ἣν ἐλάμβανον ἀποκρίσεις ἀπὸ τῶν νεκρῶν παρατηροῦντες τὰ ὀστᾶ ἢ τὰ νεῦρα αὐτῶν, ἢ ἐγχέοντες αἷμα θερμὸν εἰς τὰς φλέβας ἐκείνων, ὅπως τοὺς ἀνακαλέσωσι δῆθεν εἰς τὴν ζωὴν καὶ μάθωσι παρ' αὐτῶν τὸ μέλλον καὶ τὸ παρελθόν. Ἡ δὲ ὑδρομαντεία ἐγίνετο διὰ τοῦ ὕδατος. Κατὰ ταύτην παρετήρουν τὰς πομφόλυγας, τὴν κίνησιν καὶ τὸ χρῶμα τοῦ ὕδατος. Λεκανομαντεία δὲ ἐλέγετο, ὅταν ῥίπτοντες λίθους τινὰς

εἰς λεκάνην πλήρη ὕδατος ἐπεκαλοῦντο τὸν Δαίμονα, ὅστις ἀπεκρίνετο εἰς αὐτοὺς δι' ἀσθενοῦς φωνῆς προερχομένης ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ὕδατος. Ἡ Ἀλεκτρυονομαντεία δὲ ἐγίνετο οὕτω πως. Ἔγραφον εἰς τὸν κονιορτὸν τὰ εἰκοσιτέσσαρα στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου· ἐφ' ἑκάστου δὲ τούτων ἔθετον κόκκον σίτου ἢ κριθῆς· εἶτα ἀφίνοντες ἐκεῖ ἀλέκτορα, ὃν προπαρεσκεύαζον μαγικῶς, παρετήρουν ἐκ τίνων στοιχείων ἐλάμβανεν οὗτος κόκκους, καὶ ἑνοῦντες τὰ στοιχεῖα ταῦτα κατὰ τὴν σειρὰν, καθ' ἣν ἔλαβεν ὁ ἀλέκτωρ τοὺς κόκκους, εὕρισκον ὅ,τι ἐπεθύμουν νὰ γνωρίζωσιν. Οὕτως ὁ μάγος Ἰάμβλιχος ἐπεχείρησε νὰ εὕρῃ τὸν διάδοχον τοῦ Οὐάλεντος· ἀλλ' ὁ ἀλέκτωρ δὲν ἔφαγεν εἰ μὴ μόνον τοὺς κόκκους τοὺς ἐπὶ τῶν στοιχείων Θ. Ε. Ο. καὶ Δ. κειμένους. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἀκριβῶς, ἂν ὁ μέλλων διάδοχος τοῦ θρόνου θὰ ὠνομάζετο Θεοδόσιος, Θεόδωρος, Θεόδοτος ἢ Θεόδεκτος, διέταξε διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ νὰ φονεύσωσι πάντας τοὺς φέροντας τοιαῦτα ὀνόματα. Ὁ Ἰάμβλιχος φοβηθεὶς ἐθηλητηριάσθη.

§ 38. **Φαρμακεία, ἐπῳδαὶ καὶ βασκανία.** Εἰς τὰς μαγείας ἀνάγονται καὶ ἡ φαρμακεία, αἱ ἐπῳδαὶ καὶ ἡ βασκανία. Ἡ φαρμακεία ἐξετελεῖτο συνήθως διά τινων μαγικῶν γοητευμένων συνθέσεων φυτῶν, μετάλλων καὶ ἄλλων τοιούτων, ἅτινα ἐκαλοῦντο φάρμακα. Τινὰ τούτων λαμβανόμενα ἐσωτερικῶς ἐπέφερον παράδοξα ἀποτελέσματα, ἤτοι τύφλωσιν, μανίαν καὶ τὰ ὅμοια. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ φάρμακα, δι' ὧν ἡ Κίρκη μετεμόρφωσε τοὺς ἑταίρους τοῦ Ὀδυσσέως εἰς χοίρους καὶ ἡ Μήδεια ἐφόνευσε τὴν Κρέουσαν. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ ἀντιφάρμακα τούτων, δι' ὧν καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἀντέστη κατὰ τῆς μαγικῆς τέχνης τῆς Κίρκης. Ἐνησχολοῦντο δὲ εἰς τὴν φαρμακείαν κυρίως οἱ Θεσσαλοὶ καὶ μάλιστα αἱ γυναῖκες αὐτῶν, αἵτινες καὶ ἐκαυχῶντο ὅτι καταβιβάζουσι τὴν Σελήνην εἰς τὴν γῆν διὰ τῆς μαγείας. Ἐπειδὴ δὲ ἐνομίζετο ὅτι ἡ Ἑκάτη ἐπενόησε τὴν μαγικὴν τέχνην, οἱ μάγοι καὶ αἱ μάγισσαι ἀείποτε ἐπεκαλοῦντο αὐτὴν ὡς συνεργὸν εἰς τὰς μαγείας των. Αἱ ἐπῳδαὶ δὲ ἐνομίζοντο ὅτι μηδενίζουσι τὴν ἐνέργειαν τοῦ δηλητηρίου καὶ τὴν ὁρμὴν τῶν ἐκ τούτου προερχομένων ἀσθενειῶν καὶ παθήσεων. Τοιοῦτόν τι ὑπεμφαίνει καὶ ὁ περὶ Ὀρφέως μῦθος, καθ' ὃν διὰ τῆς ἡδύτητος τῆς μουσικῆς, ὡς λέγεται, κατεγοήτευσε καὶ ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν ζωὴν ἐκ τοῦ Ἅδου τὴν Εὐρυδίκην ὡς ἔμπειρος μάγος. Βασκανία δὲ ἐλέγετο ἡ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μαγεία. Ἐδοξάζετο δὲ ὅτι τὰ νέα καὶ τρυφερὰ παιδία ἐβασκαίνοντο πλειότερον, καὶ ὅτι ὑπέκειντο κυρίως εἰς τὴν βασκανίαν ἢ ὅσοι ὑπερεπήνεσαν ἑαυτοὺς ἢ ὅσοι παρ' ἄλλων ὑπερεπηνέθησαν. Μνημονεύεται ἐπίσης ὅτι οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ Τριβαλλοὶ οὐ μόνον ἐβάσκαινον, ἀλλὰ καὶ ἐθανάτουν διὰ τοῦ βλέμματος αὐτῶν. Διὸ καὶ τὴν λέξιν βασκαίνειν ἐκ τοῦ φάεσι καίνειν (ἤτοι διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ φονεύειν) παράγουσι. Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τῆς βασκανίας ἔπτυον εἰς τὸν κόλπον των, ἐκρέμων περὶ τὸν λαιμὸν τῶν παίδων τὰ βασκάνια καὶ προβασκάνια λεγόμενα, καὶ ἐπὶ τῶν θυρῶν τῶν ἐργαστηρίων ἔθετον οἱ τεχνῖται διάφορα σατυρικὰ καὶ γελοῖα προβασκάνια, ἢ ἐζωγράφουν τὸν Πρίαπον ὡς ἀποτρόπαιον τῆς βασκανίας καὶ τιμωρὸν τῶν βασκάνων.

VIII. ΑΜΦΙΚΤΥΟΝΙΑΙ

§ 1. **Θρησκευτικοὶ σύνδεσμοι.** Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπῆρχον τεθεσπισμένοι ἱεροί τινες δεσμοί, οἵτινες συνετέλεσαν οὐ μόνον εἰς ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ κα-

τάπαυσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους παθῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς σύνδεσμον μάλιστα τῶν διαφόρων πόλεων καὶ φυλῶν. Οἱ δεσμοὶ οὗτοι ἀπετελοῦντο διὰ τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν δημοσίων ἀγώνων τῶν ὑπὸ ἡρώων καὶ θεῶν συσταθέντων. Ἀλλ' ἐπιφανέστατος τῶν θρησκευτικῶν τούτων δεσμῶν ἦν ὁ τῶν ἀμφικτυονιῶν.

§ 2. **Σύστασις τῶν ἀμφικτυονιῶν.** Τινὲς παράγουσι τὴν λέξιν ἀμφικτυονία ἐκ τοῦ Ἀμφικτύονος, τοῦ υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος, τοῦ πρώτου ταύτην συστήσαντος. Ἀλλ' ὀρθότερόν ἐστιν ὅτι ἡ λέξις αὕτη σημαίνει σύνδεσμον ἀνθρώπων κατοικούντων περὶ ἱερόν τι (ὅθεν ἐκ τοῦ ἀμφικτίζεσθαι καὶ ἀμφικτιονίαι γράφουσί τινες), σκοπὸν ἔχοντα τὴν προστασίαν τοῦ ἱεροῦ τούτου καὶ τῆς λατρείας τοῦ ἐν αὐτῷ τιμωμένου Θεοῦ. Καὶ ἀμφικτυονίαι μὲν ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι· ἀλλ' ἡ ἐπισημοτέρα καὶ ἐκείνη, περὶ ἧς ἔχομεν πλείονας εἰδήσεις, ἐστὶ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον τῶν Δελφῶν.

§ 3. **Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον.** Ὁ ἀμφικτυονικὸς τῶν Δελφῶν σύνδεσμος λέγεται ὅτι συνέστη ὑπὸ τοῦ Ἀμφικτύονος, καὶ ὅτι συνέκειτο κατ' ἀρχὰς ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων, τοὺς ὁποίους ἔπεμπον τὰ ἀκόλουθα ἔθνη· Ἴωνες, Δωριεῖς, Περραιβοί, Βοιωτοί, Μάγνητες, Φθιῶται, Λοκροί, Μαλιεῖς, Φωκεῖς, Θεσσαλοί, Δόλοπες καὶ Οἰταῖοι. Ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου ἐθνῶν τινων, οἷον τῶν Ἀρκάδων καὶ ἄλλων, καὶ ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ παρουσίας τινῶν ἐξαλειφθέντων κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους συμπεραίνομεν ὅτι ὁ σύνδεσμος οὗτος ἦτο ἀρχαιότατος καὶ προϊστορικός. Προϊόντος τοῦ χρόνου ἔπεμπον καὶ ἄλλαι πόλεις ἀντιπροσώπους εἰς τὸ συνέδριον τῶν Ἀμφικτυόνων. Μετὰ τὸν ἱερὸν μάλιστα πόλεμον, ὅστις ἐκινήθη κατ' ἀπόφασιν τῶν Ἀμφικτυόνων ἐναντίον τῶν Φωκέων, οἵτινες ἐσύλησαν τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν, ἐστερήθησαν οἱ Φωκεῖς καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν Λακεδαιμόνιοι τοῦ δικαιώματος τοῦ συνεδριάζειν μετὰ τῶν Ἀμφικτυόνων, τὰς δὲ κενὰς τούτων θέσεις κατέλαβον τότε οἱ Μακεδόνες ὡς ἀμοιβήν, δι' ἣν παρέσχον οὗτοι συνδρομὴν κατὰ τὸν Φωκικὸν τοῦτον πόλεμον.

§ 4. **Σκοπὸς τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου.** Τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον συνήρχετο δὶς τοῦ ἔτους, τὸ μὲν ἐαρ εἰς Δελφούς, τὸ δὲ φθινόπωρον εἰς Ἀνθήλην (χωρίον ὀλίγα μίλια ἀπέχον τῶν Θερμοπυλῶν). Σκοπὸς δὲ τοῦ συνεδρίου τούτου ἦτο νὰ προστατεύῃ τὸν ναὸν τῶν Δελφῶν. Ἀλλ' ἀπέκτησε μετὰ ταῦτα ὁ σύνδεσμος οὗτος καὶ σκοπὸν πολιτικόν. Διότι αἱ πόλεις αἱ ἀπαρτίζουσαι αὐτὸν τὸν σύνδεσμον εἶχον συμμαχίαν πρὸς ἀλλήλας. Ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ διελύοντο αἱ δημόσιαι ἔριδες καὶ ἐδικάζοντο αἱ μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος διαφοραί, ὥστε οὐδὲν ἄλλο μέσον πρὸς συμβιβασμὸν ἔμενεν. Ὑπῆρξαν ὅμως περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ σύνδεσμος οὗτος ἐξῆλθε τῶν ὁρίων του, παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας. Οὕτως ἐπὶ Κίμωνος τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον κατεψήφισε κατὰ τῆς Σκύρου ἐπιβαλὸν εἰς αὐτὴν φόρον, διότι Δόλοπες λῃσταὶ ἐγύμνωσαν ἐμπόρους Ἀθηναίους. Ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ ἐγίνοντο καὶ ἐκκλησίαι τοῦ συνδέσμου, ἐν αἷς ἐλάμβανον μέρος ἐκτὸς τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πολιτειῶν καὶ οἱ προσκυνηταί. Αἱ ἐκκλησίαι αὗται βεβαίως δὲν εἶχον τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα καὶ αἱ συνεδριάσεις τῶν ἀπεσταλμένων, ἀλλ' ἀπέβλεπον εἰς τὰ περὶ τῆς θρησκευτικῆς τελετῆς.

§ 5. **Ἱερομνήμονες καὶ Πυλαγόραι.** Ἐν τῷ Ἀμφικτυονικῷ συνεδρίῳ ἑκάστη πολιτεία ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ δύο ἀπεσταλμένων, ὧν ὁ εἷς ἐξελέγετο διὰ κλήρου

καὶ ὠνομάζετο Ἱερομνήμων, ὁ δ' ἕτερος διὰ ψήφου καὶ ἐκαλεῖτο Πυλαγόρας. Ἐὰν δὲ κρίνωμεν ἐκ τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων, καθ' ἣν ἐκεῖνοι τὴν μὲν ψῆφον μετεχειρίζοντο ὅτε ἐπεζήτουν ἱκανότητα, τὸν δὲ κλῆρον ὅτε ἐπρόκειτο περὶ ἁπλοῦ ἔργου, μὴ ἔχοντος ἀνάγκην ἰδιαιτέρας ἱκανότητος, ἐφαρμόζοντες τοῦτο καὶ εἰς τὸ συνέδριον τῶν Ἀμφικτυόνων, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ μὲν Ἱερομνήμονες ἦσαν οἱ ἀληθεῖς ἀντιπρόσωποι τῶν πόλεων, οἵτινες ὤφειλον νὰ παρευρίσκωνται εἰς πᾶσαν θρησκευτικὴν ὑπόθεσιν εἰσαγομένην εἰς τὸ συνέδριον, οἱ δὲ Πυλαγόραι ἦσαν οἱ συνήγοροι τῶν πόλεων οἱ ἐπιφορτισμένοι νὰ ὑποστηρίζωσι διὰ λόγου τὴν ὑπὲρ ὑποθέσεώς τινος γνώμην, καὶ οἱ φροντίζοντες περὶ πολιτικῶν καὶ δικαστικῶν πραγμάτων εἰσαγομένων εἰς τὴν συζήτησιν τῆς συνελεύσεως. Τὴν προεδρείαν τοῦ συνεδρίου εἶχε πάντοτε εἷς τῶν Ἱερομνημόνων, ὅστις πιθανῶς ἐξελέγετο διὰ κλήρου. Πρὶν δὲ ἀρχίσωσι τὰ ἔργα αὐτῶν οἱ Ἀμφικτύονες ἔθυον εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα βοῦν κατατεταμημένον, σημαίνοντες διὰ τούτου τὴν ἕνωσιν καὶ συμφωνίαν τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας ἀντεπροσώπουν. Αἱ δὲ ἀποφάσεις αὐτῶν ἦσαν πάντοτε σεβασταὶ καὶ ἐθεωροῦντο ἀπαραβίαστοι· διότι οἱ Ἕλληνες ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐνωθῶσι κατ' ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἐπείθοντο εἰς αὐτάς, ὡς κατὰ κοινῶν ἐχθρῶν.

IX. ΕΟΡΤΑΙ

§ 1. **Αἰτία τῆς συστάσεως τῶν ἑορτῶν.** Αἱ ἑορταὶ συνεστήθησαν διὰ διαφόρους αἰτίας· πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν, πρὸς ἀπόλαυσιν εἰδικῆς τινος χάριτος παρὰ τοῦ θεοῦ, πρὸς ἀποτροπὴν δεινοῦ τινος, εἰς μνημόσυνον ἀποθανόντων φίλων ἢ εὐεργετῶν τῆς κοινωνίας, καὶ δι' ἀνάπαυσιν καὶ ψυχαγωγίαν τῶν γεωργῶν. Οὐχ ἧττον ὅμως συνετέλεσαν αὗται καὶ πρὸς ἀμοιβαίαν ἀγάπην καὶ φιλίαν. Καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους δύο ἦσαν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην αἱ ἑορταί· ἡ μὲν μετὰ τὴν συγκομιδὴν τοῦ σίτου, ἡ δὲ μετὰ τὸν τρυγητόν. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὅμως χρόνους, ὅτε ἐπολλαπλασιάσθη ὁ ἀριθμὸς τῶν θεῶν, ὑπερεπλεόνασαν καὶ αἱ ἑορταί, καὶ πολυπληθεῖς ἐν αὐταῖς εἰσήχθησαν ἀγῶνες καὶ πομπαί. Ἐπανηγυρίζοντο δὲ αὗται διὰ δημοσίων μὲν δαπανῶν, ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπιβαρύνηται ἐπὶ πολὺ τὸ κοινόν, ἐχρησίμευον πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν καὶ διάφοροι ἔκτακτοι πόροι, ὡς αἱ ἐκ τῶν δημεύσεων πρόσοδοι καὶ αἱ συνεισφοραὶ τῶν πλουσίων (ἰδίᾳ ἐν Ἀθήναις). Κυριώτεραι δὲ ἐκ τῶν ἑορτῶν ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι.

§ 2. **Ἀδώνια.** Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελέσθη κατὰ πρῶτον ἐν Φοινίκῃ, ἔνθα ἡ Ἀφροδίτη (ἡ παρὰ τοῖς Φοίνιξιν Ἀστάρτη) καὶ ὁ Ἄδωνις ἐβασίλευον τρέφοντες ἀμοιβαίαν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην. Ἤρξατο δὲ ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Ἄδωνις δηχθεὶς ὑπὸ ἀγρίου κάπρου ἐτελεύτησε. Διότι τότε ἡ μὲν Ἀφροδίτη κατελήφθη ὑπὸ ἀφάτου θλίψεως, πάντες δὲ ἐθρήνησαν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Ἀδώνιδος, καὶ πρὸς τιμὴν καὶ ἀνάμνησιν αὐτοῦ συνέστησαν ἐπέτειον ἑορτήν, ἥτις ἐτελεῖτο κατόπιν καθ' ὃν χρόνον ὁ ποταμὸς Ἄδωνις ἀπέβαινεν ἐρυθρός, πράγματι μὲν ὡς ἐκ τῆς ἐρυθρᾶς ἄμμου, ἣν ὁ ἄνεμος ἐκ τοῦ ὄρους Λιβάνου ἔφερε καὶ ἔρριπτεν εἰς τὰ ὕδατα αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ, ὡς δὲ ἡ δοξασία ἐπεκράτει, διότι τότε ὁ Ἄδωνις ἔπλυνεν ἐνταῦθα τὴν αἱμορροοῦσαν αὐτοῦ πληγήν. Ἡ ἑορτὴ αὕτη διεδόθη ἀκολούθως καὶ εἰς ἄλλα μέρη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔνθα πολλαὶ πόλεις ἑώρταζον αὐτὴν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ πεφιλημένου αὐτῇ Ἀδώνιδος. Διήρκει δὲ ἐνταῦθα δύο ἡμέρας.

§ 3. **Αἱ δύο ἡμέραι τῶν Ἀδωνίων.** Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν περιέφερον τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ἀγάλματα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἀδώνιδος μεθ' ὅλης τῆς κατὰ τὰς κηδείας εἰθισμένης πομπῆς καὶ παρατάξεως. Κατ' αὐτὴν αἱ γυναῖκες ἔτιλλον τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, ἔτυπτον τὰ στήθη αὐτῶν, ἔψαλλον ὕμνους ἐπικηδείους καὶ πενθίμους, θρηνοῦσαι ὡς εἰ ἐξέφερον νεκρόν. Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ τοιοῦτον πένθος ἀδωνία ἢ ἀδωνιασμός, καὶ ἀδωνίδια οἱ πένθιμοι ὕμνοι. Ἦσαν δὲ ἐν χρήσει κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην καὶ αὐλοί, οἵτινες ὠνομάζοντο γίγγραι, διότι Γίγγρης ἦν τὸ φοινικικὸν ὄνομα τοῦ Ἀδώνιδος. Ἐκ δὲ τούτου καὶ τὸ διὰ τοιούτων αὐλῶν αὔλημα ἐκαλεῖτο γιγγρασμός, καὶ γιγγρῶ ἢ γιγγραίνω παίζω τοιοῦτόν τινα αὐλὸν δηλοῖ. Ἡ ἀκόλουθος δὲ ἡμέρα ἦν ἡμέρα χαρᾶς καὶ θυμηδίας πρὸς ἀνάμνησιν τῆς χαρᾶς, ἣν ἡ Περσεφόνη ἐνεποίησε τῇ Ἀφροδίτῃ, ὅτε ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Ἄδωνιν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ζωὴν καὶ νὰ συζῇ μετ' αὐτῆς ἐπὶ ἓξ μῆνας κατ' ἔτος. Ὡς αἰτίαν τῆς λατρείας. ἣν ἀπένεμον πρὸς τὸν Ἄδωνιν οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ τοσαῦτα ἄλλα ἔθνη, παραδέχονται πολλοί, ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο παρίστατο ὁ ἥλιος, οὗ ἡ λατρεία ἀνέκαθεν ἦν πανταχοῦ σχεδὸν ἐξηπλωμένη.

§ 4. **Ἀνθεστήρια.** Ἡ ἑορτὴ αὕτη, ἥτις ἐτελεῖτο ἐν Ἀθήναις πρὸς τιμὴν τοῦ Βάκχου τῇ ἑνδεκάτῃ, δωδεκάτῃ καὶ δεκάτῃ τρίτῃ τοῦ Ἀνθεστηριῶνος μηνός, ἦτο ἡ ἀρχαία μεγάλη ἑορτὴ τοῦ Διονύσου. Μετεῖχε δὲ ταύτης καὶ ἡ σύζυγος τοῦ ἄρχοντος βασιλέως μετὰ 14 ἄλλων γυναικῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο γεραραὶ καὶ ἐγίνοντο δεκταὶ ὡς τοιαῦται, ἀφοῦ ἐνώπιον τῆς βασιλίσσης ἐξωρκίζοντο πρὸ τοῦ βωμοῦ ὅτι εἶχον καθαρθῆ καὶ ἁγνισθῆ προσηκόντως, καὶ ὅτι ἦσαν ἀφωσιωμέναι εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

§ 5. **Αἱ τρεῖς ἡμέραι τῶν Ἀνθεστηρίων.** Ἡ

πρώτη ἡμέρα τῆς ἑορτῆς ἐκαλεῖτο Πιθοιγία ἐκ τοῦ πίθους οἴγειν, διότι ἤνοιγον τότε τοὺς πίθους καὶ μετήγγιζον τὸν οἶνον εἰς ἄλλα ἀγγεῖα ἁρμοδιώτερα διὰ τοὺς χόας. Ἡ δευτέρα ἡμέρα ὠνομάζετο χόες, διότι ἔπινον ἐξ ἰδίου χοός[1]. Τὸ ἔθιμον τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς ἀκολούθου αἰτίας. Ὅτε ὁ μητροκτόνος Ὀρέστης κατέφυγε μετὰ τὴν νενομισμένην κάθαρσιν εἰς Ἀθήνας, συνέπεσε τότε νὰ ἑορτάζηται ἡ ἑορτὴ αὕτη. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἤθελον νὰ συμπίωσι μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἰδίου κρατῆρος διὰ τὴν μητροκτονίαν, δὲν ἤθελον ὅμως καὶ νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο ὁ Ὀρέστης, ἕκαστος ἔπιεν ἐξ ἰδίου ἀγγείου· ἡ δὲ συνήθεια αὕτη ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἡμέρᾳ ἐγίνετο πομπὴ παριστᾶσα τὴν εἰς τὴν πόλιν εἴσοδον τοῦ Θεοῦ. Κατ' αὐτὴν δηλονότι τὸ ἄγαλμα τοῦ Βάκχου ἐφέρετο ἐπὶ ἅρματος μεγαλοπρεποῦς ἐκ τοῦ ναϊδρίου τοῦ ἐν Ἐλευθεραῖς προαστείου, ἀκολουθοῦντος τοῦ κοινοῦ ἐφ' ἁμαξῶν, τῶν δὲ ἑορταζόντων ἐνδεδυμένων ἐν σχήματι Νυμφῶν, Ὡρῶν καὶ Βακχῶν, καὶ ὀρχουμένων περὶ τὸ ἅρμα. Ἡ πομπὴ ἀνεκώχευέ που, καὶ ἐκεῖ προσήγετο ἡ βασίλισσα τῷ ἀγάλματι ὡς σύζυγος τοῦ Διονύσου· παρακαθημένη δὲ αὐτῷ ἐπὶ τοῦ ἅρματος εἰσήρχετο εἰς τὴν πόλιν ὡς ἐν γάμῳ. Ἀφοῦ δὲ ἐφέρετο τὸ ἄγαλμα εἰς τὸν μικρὸν ναὸν τοῦ Κεραμεικοῦ, ἐν αὐτῷ ἐγίνετο ἡ δέουσα ὑπηρεσία ὑπὸ τῆς βασιλίσσης βοηθουμένης ὑπὸ τῶν γεραρῶν. Ἐτελεῖτο δὲ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν καὶ ἀγὼν πολυποσίας, καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ πίωσιν ἕκαστος ἐκ τῶν χοῶν αὐτῶν ἅμα τῆς σάλπιγγος ἠχούσης. Προεκήρυττε δ' ὁ κήρυξ «πίνειν πρὸς σάλπιγγας»,

1. Ἦσαν δὲ οἱ χόες ποτήρια, ἄτινα εἶχον ἰδιαίτερον σχῆμα καὶ ἐχρησίμευον μόνον κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην.

καὶ ὁ πρῶτος πιὼν ἐλάμβανεν ὡς βραβεῖον ἀπὸ τοῦ βασιλέως ἀσκὸν πλήρη οἴνου. Κατὰ παράδοξον δὲ ἀντίθεσιν τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑπέθετον ὅτι αἱ ψυχαὶ περιεπλανῶντο ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἔκλειον τὰς χασμὰς τῶν κλειδωνιῶν ἐπιμελῶς καὶ ἐξησφάλιζον τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἀγρῶν, ἵνα κρατήσωσιν αὐτὰς ὅσον ἦτο δυνατὸν μεμακρυσμένας. Τὴν τρίτην δὲ ἡμέραν ἐγίνετο ἡ ἔξοδος μετὰ χοῶν καὶ στεφάνων, μεταβαινόντων τῶν ἑορταζόντων εἰς Ἐλευθεράς. Ἐκεῖ ἡ ἱέρεια περιέβαλλε τὸν θεὸν τοὺς στεφάνους καὶ ἔσπενδεν αὐτῷ ὡς θανόντι. Ὠνομάζετο δὲ ἡ ἡμέρα χύτραι ἢ χύτροι, διότι περιέφερον χύτρας πλήρεις παντοδαπῶν σπερμάτων, ἅτινα ἦσαν προωρισμένα ὡς θυσία τῷ καταχθονίῳ Ἑρμῇ. Ἀφοῦ δὲ ἐπεκαλοῦντο τοῦτον ἵνα δῷ ἡσυχίαν ταῖς ψυχαῖς τῶν νεκρῶν, καὶ ἐποίουν ἑτέραν ἐπίκλησιν ἀπευθυνομένην πρὸς αὐτοὺς τοὺς νεκρούς, ἔκλειον τὴν ἑορτήν. Φαίνεται δὲ ὅτι, ἐπειδὴ τὰ Ἀνθεστήρια ἦσαν ἑορτὴ τοῦ ἔαρος, κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τῆς παγκοσμίου ἀφυπνώσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς μετὰ τὸν χειμῶνα ἀναφαινομένης ζωῆς καὶ αἱ ψυχαὶ ἐπιστεύετο ὅτι ἐπανήρχοντο εἰς τὸ φῶς. Ὁ δὲ Διόνυσος προήδρευεν ἐν ταύτῃ τῇ ἑορτῇ τῆς φυτείας καὶ τοῦ οἴνου καὶ ὡς θεὸς τῶν νεκρῶν συνάμα. Καθ' ὅλας δὲ τὰς ἑορτασίμους ταύτας ἡμέρας καὶ οἱ δοῦλοι ἀφιέμενοι ἐλεύθεροι διεσκέδαζον κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς. Πρὸς τὸ τέλος ὅμως τῆς ἑορτῆς ἔκραζον οἱ κήρυκες «Θύραζε κᾶρες οὐκ ἔτ' Ἀνθεστήρια».

§ 6. **Ἀπατούρια.** Ἡ ἑορτὴ αὕτη συνέστη κατὰ πρῶτον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη εἰς τοὺς λοιποὺς Ἴωνας. Καί τινες μὲν θεωροῦσιν ὅτι ἐγίγνετο πρὸς ἀνάμνησιν στρατηγήματός τινος, δι' οὗ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων Μέλανθος ἐπέτυχε νὰ νικήσῃ (1100 π. Χ.) τὸν βασιλέα τῶν Βοιωτῶν Ξάνθον δι' ἀπάτης, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐδόθη εἰς τὸν Δία καὶ ἡ ἐπωνυμία Ἀπατήνωρ. Ἄλλοι δὲ ἐκλαμβάνουσι τὴν λέξιν Ἀπατούρια ἀντὶ τοῦ ἀπατόρια, ἤτοι ὁμοπατόρια, διότι ἦτο πράγματι ἑορτὴ τῶν φατριῶν ἤτοι τῶν ὁμοπατόρων, τῶν γεννηθέντων δηλαδὴ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρός, τουτέστι τῶν φρατόρων λεγομένων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἔφερον τότε οἱ γονεῖς τοὺς ἑαυτῶν γνησίους υἱούς, ὅπως ἐγγράψωσι τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον. Ἐτελεῖτο δὲ ἡ ἑορτὴ κατὰ τὴν 22 τοῦ μηνὸς Πυανεψιῶνος καὶ διήρκει τρεῖς ἡμέρας.

§ 7. **Αἱ τρεῖς ἡμέραι τῶν Ἀπατουρίων.** Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς ἑορτῆς ταύτης ὠνομάζετο Δορπία ἐκ τοῦ δόρπου ἤτοι δείπνου, διότι κατὰ τὴν ἑσπέραν αὐτῆς ἑκάστη φρατρία συνήρχετο εἰς ἰδιαίτερον συμπόσιον. Ἡ δευτέρα ἐκαλεῖτο ἀνάρρυσις ἐκ τοῦ ἄνω ἐρύειν τὰς κεφαλὰς τῶν θυμάτων· διότι θυσιάζοντες κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς τὸν φράτριον καὶ Ἀπατήνωρα Δία, ὡς καὶ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ἔστρεφον πρὸς τὸν οὐρανὸν τὰς κεφαλὰς τῶν ἱερείων. Ἡ τρίτη ἡμέρα ἐλέγετο Κουρεῶτις, οὐχὶ διότι ἔκειρον τὰς κόμας τῶν παίδων, ἀλλ' ἐκ τοῦ κοῦρος, ὅπερ σημαίνει νέος, διότι οἱ κοῦροι, ἤτοι οἱ παῖδες, οἱ γεννηθέντες ἐντὸς τοῦ ἔτους ὑπὸ διαφόρων μελῶν τῆς φρατρίας, ἐνεγράφοντο τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς τὸ κοινὸν γραμματεῖον τῶν πολιτῶν, γινόμενοι παραδεκτοὶ ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς φρατρίας. Κατ' αὐτὴν δὲ καὶ οἱ πατέρες ὡρκίζοντο ὅτι ἐγέννησαν αὐτοὺς ἐκ γυναικῶν ἐλευθέρων καὶ πολιτίδων Ἀθηναίων.

§ 8. **Βοηδρόμια.** Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο ἐν Ἀθήναις· ὠνομάσθη δὲ οὕτως ἀπὸ τοῦ βοηδρομεῖν, ἤτοι τρέχειν πρὸς βοήθειαν, διότι συνέστη πρὸς ἀνάμνησιν τῆς βοηθείας, ἣν ἔσπευσε νὰ παράσχῃ Ἴων ὁ υἱὸς τοῦ Ξούθου τοῖς Ἀθηναίοις, ὅτε οὗτοι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἐρεχθέως

προσεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐμόλπου υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ Πλούταρχος ὅμως λεγει ὅτι ὁ Θησεὺς πρῶτος καθίδρυσε τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτε ἐνίκησε τὰς Ἀμαζόνας κατὰ τὸν μῆνα Βοηδρομιῶνα.

§ 9. **Βραυρώνεια.** Ἑορτὴ τῆς Ἀρτέμιδος, κληθεῖσα οὕτως ἀπὸ τοῦ δήμου τῆς Ἀττικῆς τοῦ παρὰ τὸν Μαραθῶνα Βραυρῶνος, ἔνθα ἐτελεῖτο αὕτη. Ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ περίφημόν τι τῆς θεᾶς ἄγαλμα, ὅπερ ἔφερεν ἡ Ἰφιγένεια ἀπὸ τῆς Ταυρικῆς Σκυθίας, ἐσώζετο δὲ μέχρι τοῦ δευτέρου μηδικοῦ πολέμου. Ἐπιστάται τῆς ἑορτῆς ταύτης, ἑορταζομένης κατὰ πενταετίαν, ἦσαν δέκα ἄνδρες ἱεροποιοὶ καλούμενοι. Ἀλλ' ἀφιεροῦντο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θεᾶς ταύτης καὶ παρθένοι ἀπὸ τοῦ πέμπτου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν μέχρι τοῦ δεκάτου, καὶ τοῦτο δεκατεύειν ἐλέγετο, συνάμα δὲ καὶ ἀρκτεύειν· διότι καὶ Ἄρκτοι αὗται ἐκαλοῦντο. Ἡ δ' ἐπωνυμία αὕτη ἐδόθη αὐταῖς δι' αἰτίαν τοιάνδε. Ἄρκτος τις ἱερὰ τῆς Ἀρτέμιδος ἤρχετό ποτε εἰς τὴν Ἀττικὴν τοσοῦτον ἥμερος οὖσα, ὥστε οἱ παῖδες ἔπαιζον μετ' αὐτῆς. Ἡμέραν ὅμως τινὰ παροξυνθεῖσα ὑπό τινος παρθένου διέρρηξε τὸ πρόσωπον αὐτῆς, οἱ δὲ ἀδελφοὶ τῆς νέας ἀγανακτήσαντες ἐφόνευσαν τὴν ἄρκτον. Ἐπειδὴ δὲ ἔκτοτε φοβεραὶ ἐνέσκηψαν νόσοι καθ' ὅλην τὴν Ἀττικὴν διὰ τὴν ὀργὴν τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ μαντεῖον ἐρωτηθὲν ἀπήντησεν ὅτι πρὸς ἐξιλέωσιν τῆς θεᾶς ἔπρεπε νὰ ἀφιερώσωσιν εἰς αὐτὴν ἀντὶ τῆς ἄρκτου παρθένους τινάς. Ἐντεῦθεν αὗται μὲν ἐκαλοῦντο Ἄρκτοι, ἀρκτεύειν δ' ἐλέγετο τὸ ἱερατεύειν ταύτας παρὰ τῇ θεᾷ.

§ 10. **Γυμνοπαιδεία.** Ἑορτὴ τελουμένη ἐν Σπάρτῃ, καθ' ἣν οἱ παῖδες καὶ κατ' ἄλλους καὶ οἱ ἄνδρες ἐχόρευον γυμνοί. Καὶ ὁ μὲν χορὸς ἐγίνετο πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου, οἱ δὲ παιᾶνες ἐψάλλοντο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος.

§ 11. **Δαφνηφορία.** Τὴν ἑορτὴν ταύτην ἑώρταζον οἱ Βοιωτοὶ κατὰ ἐννεατίαν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατ' αὐτὴν περιετύλιστον κλῶνον ἐλαίας διὰ στεφάνων δάφνης καὶ ἄλλων διαφόρων ἀνθέων· εἰς τὴν κορυφὴν δ' αὐτοῦ ἔθετον σφαῖραν σιδηρᾶν, ὁπόθεν ἐκρέμαντο ἄλλαι μικρότεραι σφαῖραι. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ κλώνου εἶχον ἕτερους στεφάνους ἐρυθροχρόους καὶ μίαν σφαῖραν μικροτέραν τῆς πρώτης. Τὸ δὲ κατώτατον τοῦ κλώνου μέρος ἦτο περιτετυλιγμένον δι' ὑάσματος κροκόχρου. Ἐξεικόνιζον δὲ ἡ μὲν ἄνω σφαῖρα τὸν ἥλιον, αἱ δ' ἐξ αὐτῆς ἐξαρτώμεναι μικρότεραι τοὺς ἀστέρας, ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλώνου τὴν σελήνην, καὶ οἱ στέφανοι, οἵτινες ἦσαν 366 τὸν ἀριθμὸν, τὰς ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ. Τοῦτον τὸν κλῶνον περιέφερον λιτανεύοντες μετὰ μεγάλης πομπῆς καὶ παρατάξεως. Ἐπισημότερος πάντων κατὰ τὴν τελετὴν ἦτο ὁ τὸν κλῶνον φέρων, ὁ Δαφνηφόρος καλούμενος, ὅστις νέος ὡραιότατος ὢν καὶ ἐξ ἐπισήμου καταγόμενος οἰκογενείας ἐφόρει ἔνδυμα μεγαλοπρεπὲς μέχρι ποδῶν φθάνον, στέφανον χρυσοῦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, πολύτιμα δὲ σανδάλια εἰς τοὺς πόδας, ἅπερ ἀπὸ τοῦ ἐφευρέτου αὐτῶν Ἰφικράτους ἰφικρατίδες ἐκαλοῦντο. Πρὸ τούτου, συνοδευομένου καὶ ὑπό τινος συγγενοῦς αὐτοῦ, προεπορεύετο ὁ χορὸς τῶν παρθένων τῆς πόλεως, μετὰ δὲ τούτους εἵπετο ὁ λαός. Μετὰ τὴν λιτανείαν εἰσήρχοντο πάντες ὁμοῦ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ὑμνῳδοῦντες καὶ κλώνους δάφνης ἐν χερσὶ κρατοῦντες. Ὅθεν καὶ ἡ ἑορτὴ Δαφνηφορία ὠνομάσθη.

§ 12. **Διαμαστίγωσις.** Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο ἐν Σπάρτῃ πρὸς τιμὴν τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος. Ἐν ταύτῃ ἐμαστιγοῦντο οἱ παῖδες περὶ τὸν βωμὸν τῆς Θεᾶς, ἔνθα παρίστατο καὶ ἱέρεια κρατοῦσα τὸ ἀγαλμάτιον αὐτῆς ἵνα μὴ ὁ ἐπὶ τῆς μαστιγώσεως αἰσθανθῇ οἰκτόν τινα ἢ ἔλεον.

Παρίσταντο προσέτι καὶ οἱ γονεῖς, ἵνα παρακινῶσι τὰ τέκνα εἰς καρτερίαν. Τοσαύτη δὲ ἦν ἡ ὑπομονὴ τῶν παίδων, ὥστε ἐνῷ ἡ μαστίγωσις ἐπέφερε ροὴν αἵματος ἢ καὶ θάνατον, αὐτὰ οὐδὲ φωνὴν οὐδὲ ἀναστεναγμὸν ἐξῆγον ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν. Ὁ νικητὴς ἐκαλεῖτο βωμονείκης, ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἐθάπτετο δημοσίᾳ δαπάνῃ φέρων στέφανον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Τινὲς ὑποθέτουσιν ὅτι συνέστησαν τὴν ἑορτὴν ταύτην οἱ Λακεδαιμόνιοι πρὸς ἀνάμνησιν τῆς καταδιώξεως καὶ φθορᾶς, ἣν ἐπήνεγκαν ἐν Πλαταιαῖς κατὰ τῶν Περσῶν μάστιξι καὶ ροπάλοις, ὅτε οἱ Πέρσαι ἐπέπεσαν καὶ διεσκόρπισαν τὴν θυσίαν τοῦ Παυσανίου.

§ 13. **Διάσια.** Ταῦτα ἑωρτάζοντο ἐν Ἀθήναις πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς τοῦ ἐπονομαζομένου Μειλιχίου κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ἀνθεστηριῶνος. Ὠνομάσθησαν δὲ οὕτως ἀπὸ τοῦ Διὸς καὶ τῆς ἄτης, ἤτοι βλάβης· διότι ἱκέτευον τὸν Δία νὰ προστατεύσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν κινδύνων καὶ δυστυχιῶν.

§ 14. **Διονύσια.** Αἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἑορταὶ τοῦ Διονύσου ὠνομάζοντο καὶ ὄργια· διότι καίτοι διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἐκαλοῦντο καὶ ἄλλων θεῶν μυστήρια, ἰδίᾳ ὅμως τὰ τοῦ Βακχου ἔφερον τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην. Ἔχουσι δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ταῦτα ἐν Θρᾴκῃ καὶ Μακεδονίᾳ, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν μυθολογουμένων περὶ Ὀρφέως, ὃν κατεσπάραξαν ἐν τῷ Παγγαίῳ ὄρει αἱ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἑορτάζουσαι Βάκχαι. Ἐκεῖθεν εἰσήχθησαν ταῦτα εἰς Βοιωτίαν, Φωκίδα, Πελοπόννησον καὶ εἴς τινας τῶν νήσων. Ἐν τῇ μικρᾷ δ' Ἀσίᾳ συνήρθη αὐτοῖς ἡ ἑορτὴ τῆς Κυβέλης, ἧς ἡ λατρεία ἔφερε φρυγικὸν χαρακτῆρα. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους οὐδὲν ἐπιδεικτικὸν ἐγίνετο κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Διονύσου· ἀλλ' αὗται ἐθεωροῦντο ὡς ἡμέραι χαρᾶς. Περιέφερον κατ'

αὐτὰς ἀγγεῖον πλῆρες οἴνου περιτετυλιγμένον διὰ φύλλων τῆς ἀμπέλου, καὶ μετ' αὐτὸ ἠκολούθει τράγος φέρων ἐπ' αὐτοῦ κανοῦν πλῆρες σύκων. Εἵπετο δὲ καὶ εἷς ἐκ τῶν μετεχόντων τῆς ἑορτῆς, ὅστις ἔφερε τὰ τῆς γονιμότητος σύμβολα. Ἦσαν δὲ πλεῖσται αἱ ἑορταὶ τοῦ θεοῦ τούτου καὶ ἑωρτάζοντο καὶ εἰς πολλὰς μὲν καὶ ἄλλας χώρας, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ καὶ διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη

§ 15. **Αἰτία τῆς πληθύος τῶν τοῦ Βάκχου ἑορτῶν.** Ὁ Διόνυσος ἐθεωρεῖτο μὲν ἐν γένει ὡς προστάτης καὶ ἔφορος τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν, ἐν χώρᾳ ὅμως οὐχὶ τοσοῦτον σιτοφόρῳ, ἐπειδὴ αἱ ἀγροτικαὶ ἐργασίαι περιορίζονται εἰς τοὺς ἀμπελῶνας, ὁ θεὸς οὗτος ἐτιμᾶτο πρὸ πάντων ὡς θεὸς τῆς ἀμπελουργίας, καὶ ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῆς σταφυλῆς. Ἐντεῦθεν λοιπὸν αἱ πολλαὶ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ συστᾶσαι ἑορταί. Διότι εἰς πᾶταν φάσιν τῆς φυτικῆς παραγωγῆς τῆς ἀμπέλου ἢ τῆς κατασκευῆς τοῦ οἴνου ἀνταπεκρίνετο καὶ ἑορτή τις τῶν Διονυσίων χαρμόσυνος ἢ πένθιμος.

§ 16. **Ἑορταὶ τοῦ Διονύσου χαρμόσυναι.** Ἡ προσέγγισις τῆς συγκομιδῆς προανηγγέλλετο διὰ πομπῆς, ἐν ᾗ οἱ νέοι ἐνδεδυμένοι τὸ μακρὸν ἰώνιον ἔνδυμα ἔφερον κλήματα μετὰ τῶν βοτρύων αὐτῶν, καὶ κλάδους ἐλαίας, ἀφ' ὧν ἦσαν ἐξηρτημένοι οἱ παντοδαποὶ ὧριμοι κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην τοῦ ἔτους καρποί. Ταῦτα δὲ φέροντες ἔψαλλον «Θεῖοι κλάδοι, ἐκ τῶν κλώνων ὑμῶν ῥέει τὸ μέλι, τὸ ἔλαιον καὶ τὸ καθαρὸν νέκταρ τὸ πληροῦν τὸ κύπελον, ἐν ᾧ εὑρίσκει τις τὸν ὕπνον.» Ἡ ἑορτὴ ἐπερατοῦτο διὰ πεζοδρομίας, καθ' ἣν ὁ νικητὴς ἐλάμβανεν ὡς ἆθλον δοχεῖον πλῆρες οἴνου μέχρι χειλέων. Ἄλλη ἑορτὴ ἐτελεῖτο, ὁπότε ἡ σταφυλὴ ἐτίθετο εἰς τὸν ληνόν. Κατ' αὐτὴν πρῶτον μὲν ἐγίνοντο σπονδαὶ ἐκ γλεύκους καὶ παρετίθετο

πολυτελὲς συμπόσιον, ἐν ᾧ δὲν ἐλησμόνουν οἱ ἑορτάζοντες νὰ τιμήσωσι τὸν θεὸν ποιοῦντες ἄρθονον χρῆσιν τῶν δώρων αὐτοῦ. Ἔπειτα ἐτελεῖτο μεγαλοπρεπὴς πομπή. Ἀνέβαινον δηλονότι ἡμίγυμνοι ἐπὶ τῶν ἁμαξῶν, αἵτινες ἔφερον τὴν συγκομιδὴν, καὶ τὴν κεφαλὴν ἔχοντες ἐστεμμένην διὰ κληματίδων ἢ διὰ κισσοῦ ἢ ἄλλου φυλλώματος, τὸ δὲ σῶμα κεκαλυμμένον διὰ δερμάτων ζώων ἢ δι' ἐνδυμασιῶν παραδόξων ὡς Σάτυροι καὶ Σιληνοὶ καὶ Πᾶνες, καὶ κρατοῦντες θύρσους[1] διέτρεχον τὰς κώμας ἐκτοξεύοντες σαρκασμοὺς καὶ ἀστειεύματα, τυμπανίζοντες, σαλπίζοντες, αὐλοῦντες, ψάλλοντες καὶ κράζοντες εὐοῖ Βάκχε, ἰὼ Βάκχε. Αἱ δὲ γυναῖκες μᾶλλον ἀφωσιωμέναι εἰς τὸν θεὸν τοῦτον καὶ Βάκχαι λεγόμεναι ἐσχημάτιζον ἰδιαίτερον θίασον, κρατοῦσαι καὶ αὗται θύρσους. Εἰς διαφόρους δὲ θέσεις ὑπῆρχεν ἑστημένος τρίπους, καὶ ἐκεῖ ἡ συνοδία ἵστατο, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἀνέβαινεν ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἵνα ἀπαγγείλῃ τὸν διθύραμβον, τὸν ὕμνον δηλονότι, δι' οὗ ἐξυμνοῦντο αἱ περιπέτειαι τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου καὶ τῆς φαιδρότητος. Οἱ χοροὶ ἀπήντων κάτωθεν, οἱ Πᾶνες καὶ οἱ Σάτυροι ἐχόρευον περὶ τὸν τρίποδα, ὁ δὲ Σιληνὸς καθήμενος ἐπὶ τοῦ ὄνου αὐτοῦ καὶ πίνων ἐξετόξευε σκώμματα. Ὡς ἀμοιβὴ εἰς τὸν συνθέσαντα τὰ διὰ τὴν ἑορτὴν ἄσματα ἐδίδετο εἷς τράγος, ὅστις ὡς λυμαντὴρ καὶ φθορεὺς τῆς ἀμπέλου ἐχρησίμευεν ὡς θῦμα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ θεοῦ, περὶ ὃν καιομένου τοῦ τράγου ἐχόρευον καὶ ἔψαλλον τοὺς διθυράμβους[2]. Μετὰ δὲ τὴν ζήμωσιν τοῦ οἴνου, ὅτε δηλαδὴ

1. Θύρσος ἦτο ξύλον περιτετυλιγμένον κισσῷ, ὅπερ καὶ νάρθηξ ἐλέγετο. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ λέξις ναρθηκοφόρος, καὶ ἡ παροιμία, ἥτις καὶ παρὰ Πλάτωνι (ἐν Φαίδωνι) ἀπαντᾷ «Πολλοί τοι ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε Βάκχοι», λεγομένη ἐπὶ τῶν ψευδῆ δόξαν ἐχόντων.

2. Ὁ διθύραμβος κατ' ἀρχὰς ἐξύμνει τὴν διπλῆν γέννησιν τοῦ Διονύσου. Ὕστερον ὅμως περιελάμβανε καὶ τὰ λοιπὰ ἄσματα, ἀφ' ὧν παρήχθη τὸ δρᾶμα. Διότι τῷ ὄντι ἐκ τῶν γελοίων τούτων μεταμφιεσμῶν, τῶν ἀσέμνων διαλόγων τῶν εὐσεβῶν καὶ μεμεθυσμένων ἀσμάτων παρήχθη ἡ τραγῳδία καὶ κωμῳδία, ὧν ἡ μὲν ἐκλήθη ἐκ τῶν ἀσμάτων, ἅπερ ᾖδον ὅτε ἑκαίετο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ὁ τράγος, ἡ δὲ ἐκ τῆς κατὰ τὰς κώμας γινομένης περιφορᾶς, ἐκ τῶν κώμων δηλονότι, ἤτοι τῶν βακχικῶν πομπῶν. Καὶ ὁ μὲν Θέσπις ἐνεπιστεύθη τὸν διθύραμβον εἰς ἕν μόνον πρόσωπον, ὁ δὲ Φρύνιχος προσέθετο εἰς τὸν ἱερὸν ὕμνον τὴν διήγησιν, καὶ ὁ Αἰσχύλος μίαν ὁλόκληρον πρᾶξιν τελουμένην ὑπὸ πολλῶν προσώπων. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ ἄσματα, ἅπερ ἔψαλλον οἱ ἑορτάζοντες, καὶ τραγῳδίαι ἐλέγοντο, ὡς χριομένων τρυγὶ τῶν μετόχων.

ἠνοίγοντο οἱ ληνοὶ καὶ ἐπίνετο οἶνος ὥριμος, ἐτελοῦντο τὰ Λήναια, καὶ ὅτε μετήγγιζον τὸν οἶνον τὰ Ἀνθεστήρια.

§ 17. Ἑορταὶ τοῦ Διονύσου πένθιμοι. Αἱ προεκτεθεῖσαι ἑορταὶ ἦσαν ἑορταὶ χαρᾶς, τὰ δὲ Νυκτέλια ἑορτὴ λύπης καὶ θλίψεως. Ταῦτα ἑωρτάζοντο ἐν νυκτὶ κατὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον, ὁπότε ἡ ἄμπελος ἀποξηρανθεῖσα καὶ οἱονεὶ νεκρὰ ἐδείκνυε τὴν ἀποκάρυνσιν τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἀνίσχυρον αὐτοῦ. Τὰς κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀγρίας τελετὰς ἐτέλουν μόνον γυναῖκες, αἱ Βάκχαι ἢ Μαινάδες λεγόμεναι. Αὗται τὴν κόμην λελυμένην ἔχουσαι καὶ ἡμίγυμνοι οὖσαι, δέρματα δὲ ἐλάφων, δορκάδων ἢ αἰγῶν φέρουσαι, ἔτρεχον ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δᾳδῶν καὶ πρὸς τὸν ἦχον τῶν κυμβάλων εἰς τὰ ὄρη τῆς Βοιωτίας εἰς τὸν Κιθαιρῶνα, εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ Παρναττοῦ καὶ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Ταϋγέτου, ἢ εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης, ἀγρίας ἀφιεῖσαι κραυγὰς καὶ παραφόρους ποιοῦσαι χειρονομίας· διότι ὁ νευρικὸς αὐτῶν ἐνθουσιασμὸς ἐπέφερε γενικὴν διατάραξιν τῶν αἰσθήσεων, τῶν ἰδεῶν, τοῦ λόγου καὶ τῶν κινημάτων. Οἱ δ' ἄσεμνοι λόγοι ἐθεωροῦντο ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὡς

ἐπιβαλλόμενοι ὑπὸ τῆς εὐσεβείας. Ὅταν δὲ ἡ Μαινὰς ἔξαλλος καὶ ἀπονενοημένη ἐχόρευεν ἀκόσμως, φέρουσα ὄφεις περὶ τοὺς βραχίονας[1], ἐγχειρίδιον ἢ θύρσον ἀνὰ χεῖρας, καὶ δι' αὐτῶν ἔτυπτε τὰ περὶ αὐτήν, ἡ δὲ μέθη καὶ ἡ μανία καὶ τὸ αἷμα ἐπλεόναζον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὑπὸ σπασμῶν κατεχομένου θιάσου τούτων, τότε ὁ Θεὸς ὑπετίθετο ὅτι ἐνήργει ἐν αὐταῖς, καθιερῶν ταύτας ἱερείας τῆς λατρείας αὐτοῦ. Δυστυχία εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελε τολμήσει νὰ ὑποκλέψῃ τὰ μυστήρια ταῦτα· οὗτος κατεκερματίζετο[2]. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ζῶα ταῦρος ἢ αἴξ κατεξεσχίζοντο, καὶ τὰ κρέατα τούτων ἀσπαίροντα ἐτρώγοντο[3].

§ 18. **Τὰ ἐν Ἀττικῇ Διονύσια.** Ἐκ τῶν πολλῶν ἑορτῶν τοῦ Διονύσου ἐνταῦθα γενήσεται μνεία τῶν ἐν Ἀττικῇ τελουμένων, περὶ ὧν γνωρίζομεν καὶ πλείω καὶ αἰτινές εἰσιν αἱ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαι. Διονύσια τὰ μικρὰ ἢ κατ' ἀγρούς, ἅπερ ἀναφέρει ὁ Ἀριστοφάνης (Ἀχαρνεῖς) καὶ καθ' ἃ παρθένοι ἔφερον τὰ κανᾶ πλήρη παντοδαπῶν καρπῶν. εἵπετο δὲ ὁ τὰ σύμβολα τῆς γονιμότητος φέρων, καὶ ἐθυσιάζετο αἴξ, ταῦτα ἦσαν ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν ἑορτῶν τοῦ Διονύσου. Ἑωρτάζοντο δέ, ὅταν ἐπλησίαζεν ἡ συγκομιδὴ τῶν καρπῶν κατὰ τὸν μῆνα Ποσειδεῶνα (Δεκέμβριον — Ἰανουάριον). Τινὲς συγχέουσιν αὐτὰ πρὸς τὰ Διονύσια τὰ Λήναια, ἅτινα ἑωρτάζοντο κατὰ τὸν Γαμηλιῶνα μῆνα (Ἰανουάριον—Φεβρουάριον). Εἶχον δὲ ταῦτα κέντρον τὸ

1. Τὰ μὲν σύμβολα τῆς γονιμότητος ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὰς χαρμοσύνους ἑορτάς, οἱ δὲ ὄφεις κατὰ τὰς πενθίμους.

2. Ὁ βασιλεὺς τῶν Θηβῶν Πενθεύς, θελήσας νὰ κατασκοπεύσῃ τὰς ἐμμανῶς τὰ ὄργια ταῦτα τελούσας ἐν Κιθαιρῶνι Μαινάδας, ἀνέβη ἐπί τινος δένδρου. Ἀνακαλυφθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ κατεσπαράχθη.

3. Ἐκ πλείστων γεγονότων καταφαίνεται προδήλως ὅτι ἡ σφαγὴ

Ληναῖον[1], καὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν ἐπαναλήψις ἀστικὴ τῶν ἀγροτικῶν Διονυσίων. Κατ' αὐτὰ δὲ ἔπινον τὸν πρῶτον οἶνον. Διονύσια τὰ Ἀνθεστήρια ἑωρτάζοντο, ὡς εἴδομεν, κατὰ τὸν Ἀθεστηριῶνα (Φεβρουάριον—Μάρτιον). Διονύσια τὰ μεγάλα τὰ ἀστικὰ ἢ κατ' ἄστυ λεγόμενα, διότι ἐτελοῦντο ἐν τῇ πόλει τὸν Ἐλαφηβολιῶνα (Μάρτιον—Ἀπρίλιον), ἦσαν τὰ πανηγυρικώτατα πάντων ἐν Ἀθήναις, καὶ ταῦτα ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν γέννησιν τῆς δραματικῆς ποιήσεως. Ὑποτίθεται δὲ ὅτι ἀντικατέστησαν ἀρχαίας ἑορτάς, ἀλλ' ἄγνωστον ποίας. Κατ' αὐτὰ ἐξέφερον ἐκ τοῦ Ληναίου τὸ παναρχαῖον ἐξ Ἐλευθερῶν κομισθὲν ἄγαλμα εἰς Ἀθήνας, καὶ συνοδεύοντες αὐτὸ περικυκλούμενον ὑπὸ τῶν Σατύρων πρὸς μικρόν τινα κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀκαδημίας ναόν, ὅπου φαίνεται τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἶχε τὸ πρῶτον ἀναστηλωθῇ, ἔψαλλον τὸν διθύραμβον, ἀναφωνοῦντες μετὰ χαρᾶς πρὸς τὸν λύτην τῶν φροντίδων καὶ τὸν τοῦ ἔαρος δωρητὴν Θεόν. Ἀπετελεῖτο δὲ ἡ συνοδία ὑπὸ παίδων καὶ ἀνδρῶν στεφανηφορούντων καὶ ποικίλας φερόντων ἀγροτικὰς στολάς. Ἐν αὐτοῖς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας δραματικοὶ διεξήγοντο ἀγῶνες, καὶ νέαι κωμῳδίαι καὶ τραγῳδίαι μετὰ πολλῆς ἐτελοῦντο πομπῆς. Τὰ Ὠσχοφόρια (ἐκ τοῦ ὄσχη ἢ ὤσχη, ὅπερ σημαίνει ἀμπέλου κλῆμα βοτρύων γέμον), ἅτινα ἀνεφέροντο εἰδικῶς εἰς τὸ ζεῦγος τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης, ταῦτα προηγοῦντο τῆς συγκομιδῆς. Κατ' αὐτά, ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (ἐν τῷ βίῳ Θησέως), ἐτελεῖτο πομπή, καθ'

τῶν ζώων ἦτο ἀντικατάστασις τῆς ἀρχαίας συνηθείας τῶν ἀνθρωπίνων θυσιῶν. Διότι καὶ κατὰ τὰ μηδικὰ ἀναφέρεται ὅτι τρεῖς αἰχμάλωτοι κατεσπαράχθησαν πρὸς τιμὴν τοῦ Βάκχου τοῦ Ὠμηστοῦ.

1. Ὁ ἱερὸς περίβολος, ὅπου ἦσαν οἱ δύο ναοὶ τοῦ Θεοῦ, ὠνομάζετο Ληναῖον. Ἐν τούτῳ ἐγίνοντο καὶ θεατρικαὶ παραστάσεις, πρὶν ἢ ἱδρυθῇ τὸ θέατρον.

ἦν δύο νέοι ἐνδεδυμένοι στολὴν παρθενικὴν ἔφερον κλάδον ἀμπέλου πλήρη βοτρύων. Ἐτελεῖτο δὲ ἐν αὐτοῖς καὶ ἀγὼν δρόμου, καθ' ὃν ἠγωνίζοντο νέοι ἐκλελεγμένοι ἐξ ἑκάστης φυλῆς. Ἔτρεχον δὲ οὗτοι, κρατοῦντες ὄσχας, ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διονύσου μέχρι τοῦ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς πρὸς τὸ Φάληρον· ὁ δὲ νικητὴς ἐλάμβανε φιάλην περιέχουσαν τὴν πενταπλόαν, ποτόν τι συγκείμενον ἐξ οἴνου, μέλιτος, τυροῦ, ἐλαίου καὶ ἀλεύρου. Διονύσια δὲ τὰ Νυκτέλια, ἅπερ ἐτελοῦντο τὴν νύκτα ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δᾳδῶν, ἃς ἐκράτουν αἱ Μαινάδες, καὶ καθ' ἃ ἦν ἐν χρήσει ὁ αὐλός, καὶ τὰ κύμβαλα, καθὼς καὶ τὰ Ὠμοφάγια Διονύσια, ἐν οἷς συνετελεῖτο ὁ κατακερματισμὸς ἀγρίου ζώου καὶ ἡ διανομὴ αὐτοῦ, ὅπως καταφαγωθῇ ὠμὸν τὸ κρέας πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου, ὅστις καὶ Ὠμοφάγος ἐκλήθη καὶ Ὠμιστὴς, δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγίνοντο εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Οὐδὲ δύναταί τις νὰ φαντασθῇ ὅτι αἱ γυναῖκες τῶν Ἀθηναίων εἰς τοσοῦτον βαθμὸν μανίας καὶ ἀναιδείας κατήντησαν, ὥστε νὰ πράττωσιν ὅσα ἀποδίδονται ταῖς Μαινάσιν. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὰ μυθικὰ ὄργια τῆς μυθικῆς ἐποχῆς[1].

§ 19. **Ἐλευθέρια.** Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς κατὰ πενταετίαν ἐν Πλαταιαῖς,

1. Κατὰ τὴν μυθώδη ἐκείνην ἐποχὴν αἱ Μαινάδες πρὸς ἀνάμνησιν τῶν παθημάτων τοῦ Διονύσου κατεξέσχιζον ταῦρον (ἐνιαχοῦ τράγον), φανταζόμεναι τὸν Θεὸν ὡς τοιοῦτον καὶ ἐκλαμβάνουσαι τὸν μυκηθμὸν τοῦ ταύρου ὡς ἐκδήλωσιν τῶν παθῶν ἐκείνου. Εἶτα ἐξελάμβανον αὐτὸν ὡς νεκρὸν, τὸν ἀνεζήτουν, ἀλλ' ἐκεῖνος ἐξηφανίζετο. Ἡ δὲ ἐκ τοῦ θανάτου ἀνάστασις τοῦ Θεοῦ, ἣν ἤλπιζον ἐκ τοῦ προσεγγίζοντος ἔαρος, ἐδηλοῦτο ὑπὸ τὸ σύμβολον τοῦ λίκνου, ὅπερ ἦν πεπλεγμένον καλάθιον, ἐν ᾧ ἔφερον κατὰ τὰς ἑορτὰς αὐτοῦ τὰ πρὸς θυσίαν σκεύη, καὶ ἐξ οὗ ὁ Διόνυσος Λικνίτης ἐπωνομάζετο.

ἔνθα ἀπέστελλον ἀντιπροσώπους ὅλαι σχεδὸν αἱ πόλεις τῆς Ἑλλάδος εἰς μνημόσυνον τῆς νίκης, ἣν ἤραντο κατὰ τοῦ Μαρδονίου ἐν Πλαταιαῖς οἱ Ἕλληνες.

§ 20. **Ἐλευσίνια.** Τὰ Ἐλευσίνια ἦσαν ἡ ἐπισημοτάτη καὶ μεγαλοπρεπεστάτη ἑορτὴ τῶν Ἑλλήνων, ἥτις ἐτελεῖτο πρὸς τιμὴν τῆς Δήμητρος, τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Ἰάκχου, τῶν τριῶν χθονίων θεοτήτων τῆς Ἀττικῆς, ὧν ἡ μυστηριώδης λατρεία ἐγίνετο ἐπὶ τὸ αὐτό. Ὠνομάσθησαν δὲ οὕτως ἀπὸ τῆς Ἐλευσῖνος, ἔνθα παλαιόθεν ἑωρτάζοντο μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ καὶ φόβου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν αὐτοῖς ἐγίνοντο μὲν καὶ δημόσιαι πομπαὶ, τῶν ὁποίων ὅλος ὁ λαὸς ἠδύνατο νὰ ᾖ θεατὴς, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ἀπόρρητά τινα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐγίνοντο δεκτοὶ μόνον οἱ μυούμενοι, διὰ τοῦτο καὶ μυστήρια ἐκλήθησαν τὰ Ἐλευσίνια καὶ μύσται δὲ ὠνομάζοντο οἱ μεμυημένοι τὰς μυστηριώδεις ταύτας τελετάς. Ἠδύναντο δὲ νὰ μυηθῶσιν ἐν τοῖς μυστηρίοις τούτοις, ἐξαιρουμένων τῶν κακούργων καὶ τῶν ξένων καὶ τῶν ἀθέων, πάντες ἄνευ διακρίσεως γένους καὶ ἡλικίας· ἀλλ' ὤφειλον οὗτοι νὰ κρύπτωσι τὰ ἱερὰ ταῦτα ἀπόρρητα μετὰ τοσαύτης δεισιδαιμονίας, ὥστε ἐάν τις ἀνεκοίνου τι ἐξ αὐτῶν ἐθανατόνετο ὡς δημόσιος ὑβριστής. Διηροῦντο δὲ τὰ μυστήρια ταῦτα εἰς μικρὰ καὶ μεγάλα.

§ 21. **Τὰ μικρὰ Ἐλευσίνια.** Τινὲς λέγουσιν ὅτι τὰ μὲν μεγάλα Ἐλευσίνια ἐπανηγυρίζοντο πρὸς τιμὴν τῆς Δήμητρος, τὰ δὲ μικρὰ πρὸς τιμὴν τῆς Περσεφόνης. Ἐν τούτοις τὰ μικρὰ ἀναφέρεται ἀκολούθως ὅτι συνεστήθησαν δι' αἰτίαν τοιαύτην. Ὅτε ποτὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανηγύριζον τὴν ἑορτὴν τῶν Ἐλευσινίων, ἐλθὼν καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐζήτει νὰ λάβῃ μέρος ἐν αὐτοῖς. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τοὺς τότε ἰσχύοντας νόμους οὐδεὶς ξένος ἠδύνατο

νὰ συμμετάσχῃ τούτων, οἱ Ἀθηναῖοι μὴ θέλοντες νὰ δυσαρεστήσωσι τὸν τοσαῦτα καλὰ διαπράξαντα τοῦτον ἄνδρα, συνέστησαν χάριν αὐτοῦ τὰ μικρὰ Μυστήρια, ἅτινα κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐτελοῦντο κατὰ τὸν Ἀνθεστηριῶνα ἐτησίως ἐν Ἀγραῖς (περὶ τὸν Ἰλισσὸν ποταμὸν), ἔνθα ἡ Δήμητρα εἶχε καὶ ναὸν Ἐλευσίνιον καλούμενον, καὶ ἐχρησίμευον πρὸς παρασκευὴν διὰ τὰ μεγάλα. Φαίνεται δὲ ὅτι ταῦτα μὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰς ἀγροτικὰς τοῦ ἔαρος ἐργασίας, τὰ δὲ μεγάλα ἐγίνοντο πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς εὐχαριστήσεως, ἥτις διαδέχεται τὴν συγκομιδήν, καὶ τῆς ἀνησυχίας ἐπίσης, ἣν αἰσθάνεταί τις διὰ τοὺς σπόρους κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ χειμῶνος.

§ 22. **Τὰ μεγάλα Ἐλευσίνια.** Ταῦτα ἐτελοῦντο κατὰ πενταετίαν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἐλευσῖνι τῆς Ἀττικῆς. Ἐν αὐτοῖς οἱ μύσται ἐλάμβανον τὴν ἐπωνυμίαν ἐπόπται. Ἀρχομένη δὲ ἡ ἑορτὴ αὕτη ἀπὸ τῆς δεκάτης πέμπτης τοῦ μηνὸς Βοηδρομιῶνος, διήρκει ἐννέα ἡμέρας, ἐξ ὧν ἡ πανηγυρικωτάτη ἦτο ἡ ἕκτη.

§ 23. **Αἱ πρῶται πέντε τῆς ἑορτῆς ἡμέραι.** Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς ἑορτῆς ὠνομάζετο «ἀγυρμὸς»· διότι κατ' αὐτὴν συνήρχοντο οἱ τιμῶντες τοὺς θεούς, ὁ δὲ πρῶτος ἀρχιερεὺς τῶν Ἐλευσινίων ὁ ἐκ τῶν Εὐμολπιδῶν ἱεροφάντης, οὗτινος ἡ ἱερωσύνη ἦτο ἰσόβιος, μετέβαινεν εἰς τὴν ποικίλην στοὰν καὶ ἐκήρυττε τὴν ἔναρξιν τῆς ἑορτῆς, ὡς καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τὰς ἐπιβαλλομένας εἰς τοὺς μεμυημένους καὶ εἰς τοὺς μύστας ἤτοι τοὺς νεοφωτίστους[1]. Ἡ δευτέρα ἡμέρα ἐκαλεῖτο «ἅλαδε μύσται»·

1. Συγκινητικὸν μέρος τῆς τελετῆς ἦν πρὸ πάντων τοῦτο. Παῖς ἢ καὶ μικρὰ κόρη ἐξ αὐτοχθόνων Ἀθηναίων καταγομένη καὶ παιδίον τῆς ἑστίας καλούμενον, ὡς ἱστάμενον ἀμέσως παρὰ τὸ θυσιαστήριον καὶ τὰς φλόγας τοῦ θύματος, ἐξετέλει διαφόρους προσευχὰς ἐξιλαστηρίους

διότι κατὰ ταύτην οἱ μυούμενοι ἐπορεύοντο εἰς τὴν θάλασσαν μετὰ πομπῆς πρὸς καθαρμόν. Ἡ τρίτη ἦτο ἡμέρα νηστείας. Κατὰ τὴν τετάρτην περιέφερον ἐν μεγαλοπρεπεῖ πομπῇ ἐπὶ ἱεροῦ ἅρματος τὸν Κάλαθον, ὅστις παρίστα τὸ κάνιστρον ἐν ᾧ ἡ Περσεφόνη ἔθετε τὰ ἄνθη, τὰ ὁποῖα ἔκοπτε πλησίον τῆς Αἴτνης ὅτε ἡρπάγη ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος. Ἡ πέμπτη ὠνομάζετο λαμπάδων ἡμέρα, διότι ἄνδρες καὶ γυναῖκες περιήρχοντο νύκτωρ κρατοῦντες λαμπάδας ἀνημμένας πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ὅτι μετὰ λαμπάδων πλανωμένη ἡ Δημήτηρ ἐζήτει τὴν Κόρην.

§ 24. **Ἡ πανηγυρικωτάτη ἡμέρα τῆς ἑορτῆς.** Ἡ ἕκτη ἡμέρα ἦτο ἡ πανηγυρικωτάτη. Αὕτη ἐκαλεῖτο Ἴακχος ἀπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δήμητρος Ἴακχου, ὅστις συνώδευε τὴν θεὰν ἀναζητοῦσαν τὴν Περσεφόνην, πυρσὸν ἐν χερσὶ κρατῶν. Κατὰ ταύτην δὲ τὴν ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μεγάλη ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσῖνα ἔξοδος· διότι ἤρχετο τὸ μέγα πλῆθος ἵνα μεταφέρῃ τὸν Ἴακχον εἰς Ἐλευσῖνα[1]. Ἡ πομπὴ ἐξήρχετο ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐλευσινίου ναοῦ, ἐξ οὗ ἐκόμιζον τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἰάκχου ἐστεμμένον στεφάνῳ μυρσίνης, παρακολουθούντων τῶν ἱερέων καὶ τῶν μυστῶν, καὶ τούτων ἐστεμμένων ἁπάντων κισσῷ καὶ μύρτῳ καὶ φερόντων στάχυας, σκεύη γεωργι-

δι' ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον νὰ μυηθῶσι τὰ μυστήρια ταῦτα. Τοῦτο δὲ διότι ἐνόμιζον ὅτι αἱ παρακλήσεις αἱ ἀπὸ χειλέων ἁγνῶν ἐκφερόμεναι ἦσαν μᾶλλον εὐπρόσδεκτοι τοῖς θεοῖς.

1. Ὁ Ἴακχος ἦτο Ἀθηναϊκὴ θεότης, προσωποποιοῦσα τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου. Ἦτο λοιπὸν αὐτὸς ὁ Βάκχος, ὅστις συνηνώθη μετὰ τῶν ἀρχαϊκῶν θεοτήτων τῆς Ἐλευσῖνος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μεταξὺ Ἐλευσῖνος καὶ Ἀθηνῶν Θριάσιον πεδίον ὑπῆρξεν ἓν τῶν πρώτων κέντρων καλλιεργείας δημητριακῶν, ἡ ἑνότης αὕτη τῶν τριῶν θεῶν φαίνεται ὅτι περιλαμβάνει ὅλην σχεδὸν τὴν ἀγροτικὴν καλλιέργειαν τῆς Ἀττικῆς.

κὰ καὶ λαμπάδας ἐν χερσίν. Οὗτοι ἀναχωροῦντες μετὰ μεσημβρίαν ἐξ Ἀθηνῶν διήρχοντο τὸν Κεραμεικὸν καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ τῆς ἐν τῇ μεγάλῃ πεδιάδι, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὁποίας ὑπῆρχον ἱερὰ ἱδρύματα, κατέφθανον εἰς τὴν Ἐλευσῖνα τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα ἕνεκα τῶν πολλῶν σταθμῶν τῶν γινομένων πρὸ τῶν ναῶν διὰ τὰς θυσίας, τοὺς καθαρμοὺς καὶ τὰ ἄσματα καὶ ἕνεκα τῆς μεγάλης συρροῆς[1]. Ἐκεῖ ὁ κήρυξ πρὶν ἢ ἀνοίξῃ τὰς ἱερὰς τοῦ ναοῦ πυλας ἐκραύγαζε «Μακρὰν οἱ βέβηλοι καὶ ἀσεβεῖς, οἱ μάγοι καὶ ἀνθρωποθῦται». Ἀφοῦ δὲ οἱ μεμυημένοι, οἵτινες ἔφερον μακρὰν ἐκ λινοῦ ἐσθῆτα καὶ τὴν κόμην εἶχον ἀναδεδεμένην διὰ χρυσῶν τετίγων, ἐστεμμένοι μύρτῳ εἰσήρχοντο ἐν τῷ ναῷ τῆς Δήμητρος, ὅστις ἦτο ὁ μεγαλείτερος ἐκ τῶν ναῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐτελεῖτο ἐν τούτῳ τὸ ἅγιον ὄργια, καθ' ὃ παρίστατο εἰς τοὺς ἐπόπτας μετὰ μεγάλης λαμπρότητος ἡ ἱστορία τῆς Δήμητρος, τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Ἰάκχου δι' ἐπιδείξεων διαφόρων συμβόλων, διὰ προσφωνήσεων καὶ ὕμνων[2].

1. Ἡ ὁδὸς ἔχουσα ὡς ἔγγιστα 150 στάδια ἦτο 4 ὡρῶν δι' ἵππου.

2. Ἀνεγινώσκοντο τῷ μύστῃ τὰ ἱερὰ μυστήρια, ὧν ἡ συλλογὴ ὠνομάζετο Πέτρωμα, διότι ἦσαν ἐγγεγλυμμένα εἰς δύο πέτρας ἡνωμένας ὁμοῦ τεχνηέντως. Αἴφνης ἐφαίνοντο μυρία πράγματα φανταστικὰ καὶ τρομακτικά. Ὁ μύστης ἔβλεπε τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ διαλάμποντας ἀπὸ ἀκτινοβόλου φωτὸς, ὅπερ διεδέχοντο εὐθὺς πυκνότατα σκότη· ἡ γῆ ἐσείετο ὑπὸ τὰ βήματα αὐτοῦ καὶ ἐφαίνετο ὡς ἑτοίμη νὰ ἀνοιχθῇ· ἡ βροντὴ ἐβρόντα ὑπὲρ τὴν κεφαλήν αὐτοῦ, διὰ δὲ τοῦ ἀμυδροῦ φωτὸς τῶν ἀστραπῶν ἐφαίνοντο φαντάσματα περιπλανώμενα ἐν τῇ σκιᾷ· αὐτοῦ. Ὁ δὲ Duruy ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιολογίᾳ αὐτοῦ. Ὁ δὲ Duruy ἐν τῇ ἑλληνικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ ὧδε πως). Διὰ συμβολικῶν ἱεροτελεστιῶν ὑπεμιμνήσκετο ἡ ἁρπαγὴ τῆς Περσεφόνης, ἡ ἐν τῷ Ἅδῃ διαμονὴ αὐτῆς, ἡ λύπη τῆς Δήμητρος καὶ αἱ παραπλανήσεις αὐτῆς. Αἱ δὲ ἱεραὶ αὗται τελεταὶ ἐγίνοντο νυκτὸς, ὡς μᾶλλον προσφόρου οὔσης ταύτης διὰ μυστηριώδη πράγματα καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν μέθην τὴν ὑπὸ ἐξημμένης φαντασίας γεννωμένην. Ἡ περιφημοτέρα δὲ τῶν τελετῶν ἦτο ἡ λαμπαδηφορία. Κατ' αὐτὴν ἐξερχόμενοι νύκτωρ ἐκ τοῦ μυστικοῦ σηκοῦ ἐβάδιζον ἀνὰ δύο ἀθρούβως, κρατοῦντες δᾷδα ἀνημμένην, καὶ εἶτα εἰσερχόμενοι εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον ἔτρεχον κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν καὶ ἐκίνουν τὰς δᾷδας, ἵνα ἐξέλθωσιν ἐξ αὐτῶν σπινθῆρες, οἵτινες ἐνομίζετο ὅτι καθαρίζουσι τὰς ψυχάς. Μετεβίβαζον δὲ τὰς δᾷδας ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα ἵνα σημάνωσιν ὅτι τὸ φῶς καὶ ἡ θεία ἐπιστήμη κοινωνοῦσι καὶ ζωογονοῦσιν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ δᾷδες ἐσβέννυντο, καὶ τότε ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ σκότους ἐξήρχοντο φωναὶ μυστηριώδεις, τρομακτικαὶ δὲ ἐφαίνοντο εἰκόνες κατὰ τὰς στιγμιαίας ἀστραπάς. Ταὐτοχρόνως ἡ γῆ ἐμυκᾶτο, κρότος δ' ἠκούετο ἀλύσεων καὶ θλιβεραὶ συνάμα ὀρυγαί. Τρόμος κατελάμβανε τὴν καρδίαν. Μετὰ δὲ τὰς δοκιμασίας ταύτας, αἵτινες ἐνίσχυον τὴν πίστιν τῶν πιστῶν, ἐξηκολούθει ἐκτυλισσόμενον τὸ ἱερὸν δρᾶμα. Ἡ Περσεφόνη ἀνευρίσκετο· καὶ τότε τὰς πενθίμους σκηνὰς διεδέχοντο φαιδρόταται, τὴν δὲ φρίκην τοῦ Ταρτάρου ἀντικαθίστα οὐράνιος χαρά· διότι μυρίαι φλόγες κατασελαγίζουσαι διεσκέδαζον τὸ πυκνὸν σκότος, τὸ δὲ ἱερὸν ἐπληροῦτο φωτὸς καὶ ἁρμονίας. Τέλος θαυμάσιαι ὀπτασίαι, ἱερὰ ἄσματα καὶ χοροὶ ἔρρυθμοι ἀνήγγελον τὴν ἐπισφράγισιν τῶν μυστηρίων.

§ 25. **Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τῆς ἑορτῆς.** Ἡ ἐπιστροφὴ ἐγίνετο τὴν ἑβδόμην ἡμέραν καὶ ὠνομάζετο Γεφυρισμός· διότι οἱ κάτοικοι τῶν περιχώρων, ἱστάμενοι ἐπὶ τῆς γεφύρας τοῦ Κηφισσοῦ ποταμοῦ, πρὸς ἀνάμνησιν τῶν ἀστειϊσμῶν, δι' ὧν ἡ Ἰάμβη διεσκέδασε πρὸς στιγμὴν τὴν μελαγχολίαν τῆς θεᾶς, ἠστείζοντο καὶ οὗτοι καὶ ἔσκωπτον τὴν ἐπιστρέφουσαν λιτανείαν, καὶ αὕτη πάλιν ἀμοιβαίως ἐκείνους. Ἐντεῦθεν δὲ καί τινες τὸ γεφυρίζειν ἀντὶ τοῦ σκώπτειν λέγουσι καὶ τοὺς σκώπτας γεφυριστὰς καλοῦσιν. Ἡ ὀγδόη ἡμέρα ἐκαλεῖτο Ἐπιδαυρία· διότι ὁ Ἀσκληπιὸς, ἐλθὼν ἐξ Ἐπιδαύρου πολὺ βραδύτερον, κατὰ

ταύτην τὴν ἡμέραν ἐμυήθη δευτέραν τινὰ μύησιν, καὶ ἡ συνήθεια αὕτη ἐτηρήθη κατόπιν χάριν τῶν βραδέως ἐρχομένων. Ἡ ἐννάτη ἐλέγετο Πληοχόαι ἐκ δύο ἀγγείων πηλίνων, ἅτινα ἐπληροῦντο οἴνου, καὶ τὸ μὲν ἐχύνετο τὴν πρωΐαν τὸ δὲ τὴν ἑσπέραν ὡς σπονδὴ εἰς τὴν Γῆν.

§ 26. **Οἱ ἐπὶ τῆς τελετῆς.** Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν παρευρισκομένων εἰς τὴν μύησιν ἦτο ὁ ἱεροφάντης, ὅστις ἀπεκάλυπτε τὰ ἱερὰ καὶ ἦτο ὁ τύπος τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός· ἔφερε δὲ οὗτος μεγαλοπρεπῆ στολὴν καὶ διάδημα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Τρεῖς ἄλλοι ἦταν βοηθοὶ αὐτοῦ· ὁ Δᾳδοῦχος ὅστις ἦτο ὁ τύπος τοῦ Ἡλίου, ὁ Κῆρυξ ὅστις παρίστα τὸν Ἑρμῆν, καὶ ὁ ἐπὶ τῷ βωμῷ ὅστις εἰκόνιζε τὴν Σελήνην. Ὑπῆρχον δὲ καὶ δημόσιοι ἄρχοντες, οἵτινες εἶχον ἔργον νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῶν νενομισμένων. Τούτων εἷς ἦν ὁ ἐκ τῶν ἀρχόντων βασιλεύς, τέσσαρες δὲ ἐπιμεληταί, καὶ δέκα ἄλλοι ἱεροποιοὶ καλούμενοι· διότι οὗτοι προσέφερον τὰς θυσίας.

§ 27. **Ἑρμηνεία τῶν Μυστηρίων.** Τὰ Ἐλευσίνια, ὧν ἡ μυστικὴ σημασία καὶ ὁ σκοπὸς δὲν ἡρμηνεύθησαν εἰσέτι, συνίσταντο κατ' ἀρχὰς εἰς ἁπλᾶς ἀγροτικὰς ἑορτάς, αἵτινες εἶχον ἀναφορὰν πρὸς τὸν σπόρον τῶν σιτηρῶν, πρὸς τὸν θερισμὸν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὕστερον ὅμως εἰσήχθησαν φαίνεται εἰς αὐτὰ ἀντὶ τῶν ἀρχαίων δοξασιῶν νέαι δόξαι περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῆς ψυχῆς. Ὅθεν αἱ περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς φύσεως ἢ εἰδικῶς τοῦ σπέρματος δοξασίαι, ἃς παρίστα ἡ τῆς Δήμητρος λατρεία, καὶ ὁ περὶ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Περσεφόνης μῦθος, ἐρρυθμίσθησαν ὅλως οὕτως, ὥστε νὰ ἀναφέρωνται πρὸς ταύτας αἱ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς δόξαι. Οὕτως ὁ (υἱὸς τοῦ Κελεοῦ καὶ τῆς Μετανείρας) Δημοφῶν, ὃν ἡ Δημήτηρ ἔθετεν ἐν μέσῳ

τῶν φλογῶν ἵνα καταστρέψῃ τὰς θνητὰς σάρκας αὐτοῦ, ἦτο φαίνεται ἡ ψυχή, ἥτις καθαρίζεται διὰ διαφόρων δοκιμῶν. Ἡ δὲ ἐν τῷ Ἅδῃ ἁρπαγεῖσα Περσεφόνη ἐδήλου τὸν φαινομενικὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ εἰς Ὄλυμπον ἐπιστροφὴ αὐτῆς τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς.

§ 28. **Ἡραῖα.** Ταῦτα ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας ἐν Ἄργει ἀνὰ πᾶν πέμπτον ἔτος μετὰ μεγάλης ἐπισημότητος. Συνηθροίζοντο δὲ κατ' αὐτὰ πολυάριθμοι νέοι, οἵτινες ἐβάδιζον ἔνοπλοι εἰς τὸν μεταξὺ Ἄργους καὶ Μυκηνῶν μέγαν ναὸν τῆς Ἥρας, προηγουμένων ἑκατὸν βοῶν. Ἡ πομπὴ συνωδεύετο ὑπὸ τῆς ἱερείας τῆς Ἥρας φερομένης ἐφ' ἅρματος ἑλαυνομένου ὑπὸ δύο λευκῶν βοῶν. Γενομένης δὲ τῆς ἑκατομβης, τὰ κρέατα τῶν βοῶν διενέμοντο τοῖς πανηγυρισταῖς καὶ μετὰ ταῦτα ἐτελοῦντο ἀγῶνες.

29. **Ἡφαίστεια.** Ταῦτα ἐπανηγύριζον οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡφαίστου. Κατ' αὐτὰ ἐτελεῖτο ἐν Ἀκαδημίᾳ καὶ ἀγὼν ὁρόμου, λαμπαδοῦχος καλούμενος, διότι οἱ ἀγωνιζόμενοι ἔτρεχον μεταδιδόντες ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα λαμπάδα, ἥτις δὲν ἔπρεπε νὰ σβεσθῇ· ἐκεῖνος δὲ ἦτο νικητής, ὅστις ἔφερεν αὐτὴν εἰς τὸ τέρμα τοῦ σταδίου ἀνημμένην. Τοῦτο δὲ ἦτο προφανὲς ἔμβλημα τῆς ζωῆς, ἣν ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν αἰώνων μεταδιδοῦσιν οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἀλλήλους ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν.

§ 30. **Θεσμοφόρια.** Τὰ Θεσμοφόρια ἦσαν ἡ ἑορτὴ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τοῦ διεπομένου ὑπὸ τῶν ἱερῶν νόμων, οὓς ἡ Δημήτηρ ἐδίδαξε τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἐθέσπισεν ἐπὶ τῆς καλλιεργείας καὶ ἰδιοκτησίας, ὅπως αἱ μὲν οἰκογένειαι καταστῶσιν εὐτυχεῖς δι' ἐθίμων τιμίων, οἱ δὲ ἀγροὶ ἀποδῶσι παραγωγοὶ διὰ κανονικῆς ἐργασίας.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ θεὰ θεσμοφόρος ἐκλήθη καὶ ἡ ἑορτὴ αὕτη ἑωρτάζετο πρὸς τιμὴν αὐτῆς ἐν πολλαῖς μὲν καὶ ἄλλαις χώραις τῆς Ἑλλάδος, οὐδαμοῦ ὅμως τοσοῦτον ἐπισήμως καὶ πομπωδῶς ὅσον ἐν Ἀθήναις. Ἐτελοῦντο δὲ ταῦτα κατὰ τὴν φθινοπωρινὴν σποράν, καὶ ἐλάμβανον μέρος εἰς αὐτὰ μόνον ἔγγαμοι γυναῖκες, ὧν οἱ ἄνδρες ὑπεχρεοῦντο νὰ χορηγήσωσι τὰ ἔξοδα τῆς τελετῆς. Αἱ γυναῖκες αὗται ὤφειλον ἡμέρας τινὰς πρὸ τῆς ἑορτῆς νὰ καθυποβάλωσιν ἑαυτὰς εἰς αὐστηρὰν ἐγκράτειαν· καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἑορτὴν ἔφερον τὰς ἱερὰς βίβλους, ἐν αἷς ἦσαν ἐγγεγραμμένοι οἱ θεσμοί, ὠνομάζοντο θεσμοφοριάζουσαι. Θεσμοφορεῖον δὲ ἐκαλεῖτο ὁ τόπος, ἐν ᾧ διέτριβον καὶ ἐδιδάσκοντο παρθένοι τινὲς, περὶ τῆς ἐγκρατείας καὶ σεμνοπρεπείας τῶν ὁποίων κατεβάλλετο μεγάλη φροντίς. Ἐχρησίμευον δὲ αἱ ἱέρειαι αὗται μετὰ τοῦ ἱερέως τοῦ καλουμένου Στεφανηφόρου ὡς βοηθοὶ τῶν θεσμοφοριαζουσῶν κατὰ τὴν τελετήν. Οἱ ἑορτάζοντες ἐξήρχοντο πάντες ὁμοῦ λιτανεύοντες εἰς Ἐλευσῖνα. Ἐν τῇ ἑορτῇ δὲ ταύτῃ ὑπῆρχε καὶ ἔθος νὰ ἀστεΐζωνται αἱ γυναῖκες πρὸς ἀλλήλας πρὸς ἀνάμνησιν τῶν πρὸς τὴν Δήμητρα ἀστεϊσμῶν τῆς Ἰάμβης.

§ 31. **Κάρνεια.** Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο ἐν πλείσταις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐν Σπάρτῃ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἐπωνομάσθη Κάρνειος ἔκ τινος νέου ὡραίου Κάρνου καλουμένου, ἢ ἔκ τινος Κάρνου Ἀκαρνᾶνος, πρὸς ὃν αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων ἐδίδαξε τὴν τέχνην τῆς μαντικῆς. Ἡ ἑορτὴ διήρκει ἐννέα ἡμέρας, ἀρχομένη τὴν δεκάτην τρίτην τοῦ μηνὸς Καρνείου τοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν τῶν Ἀθηναίων Μεταγειτνιῶνα. Τότε ἔστηνον ἔξω τῆς πόλεως ἐννέα σκηνάς, σκιάδας καλουμένας, εἰς ἑκάστην τῶν ὁποίων ἐκάθηντο ἐννέα ἄνδρες. Διὰ τῆς ἑορτῆς

δὲ ταύτης ἐμιμοῦντο τὴν τάξιν καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνήθιζον νὰ ζῶσιν ἐν τοῖς στρατοπέδοις.

§ 32. **Μαιμακτήρια.** Τὰ Μαιμακτήρια ἦσαν πάνδημοι θυσίαι, τὰς ὁποίας προσέφερον οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸν Μαιμακτηριῶνα τῷ Μαιμάκτῃ ἤτοι ταραχώδει Διΐ, ὅστις ὡς κύριος τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους ἐθεωρεῖτο καὶ ἡ αἰτία τῆς κακοκαιρίας τοῦ χειμῶνος. Παρεκάλουν δὲ αὐτὸν νὰ πέμψῃ εὐπνοὸν καὶ εὔκρατον καιρόν.

§ 33. **Τὰ Παναθήναια.** Τὰ Παναθήναια τελούμενα πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἔφερεν ἐν χερσὶ τὸ δόρυ καὶ ἥτις παρήγαγε τὴν ἐλαίαν καὶ ἐδίδαξε τὰς τέχνας, ἦσαν ἡ ἑορτὴ τοῦ πολέμου καὶ τῆς γεωργίας, ὅλων δηλαδὴ τῶν προτερημάτων τοῦ σώματος καὶ τῶν δώρων τοῦ πνεύματος. Ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη ἑορτή, ἥτις ἐτελεῖτο ἐν Ἀθήναις, συνέστη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου καὶ ὠνομάσθη Ἀθήναια ὅτε δὲ ὁ Θησεὺς συνήγαγεν ἀκολούθως τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς εἰς μίαν πόλιν, ἐπωνομάσθη Παναθήναια. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἑωρτάζοντο μίαν μόνον ἡμέραν· ὀψιαίτερον δὲ ὡρίσθησαν δύο τοιαῦται ἑορταὶ τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα Παναθήναια, καὶ ἑωρτάζοντο ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας.

§ 34. **Τὰ μικρὰ Παναθήναια.** Ταῦτα ἑωρτάζοντο κατὰ τριετίαν ἢ κατ' ἄλλους κατ' ἔτος τῇ εἰκοστῇ ἢ εἰκοστῇ πρώτῃ τοῦ Θαργηλιῶνος, ὁπότε ἐτελοῦντο καὶ τριῶν εἰδῶν ἀγῶνες, ὧν προστάται ἐξελέγοντο δέκα ἄρχοντες, εἷς ἀφ' ἑκάστης φυλῆς, ἀγωνοθέται ἢ ἀθλοθέται λεγόμενοι. Ὁ πρῶτος ἀγὼν ἐγίνετο τῇ ἑσπέρᾳ τῆς πρώτης ἡμέρας διὰ λαμπαδηφορίας· διότι ἔτρεχον πρῶτον μὲν οἱ πεζοὶ καὶ εἶτα οἱ ἱππεῖς κρατοῦντες λαμπάδας εἰς τὰς χεῖρας· ἦν δὲ τὸ στάδιον ἐν τῷ Κεραμεικῷ. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπανελαμβάνετο καὶ κατὰ τὰ μεγάλα Παναθήναια.

Ὁ δεύτερος ἐτελεῖτο τὴν δευτέραν ἡμέραν καὶ ὠνομάζετο ἀγὼν εὐανδρίας, διότι ἐν τούτῳ οἱ ἀγωνιζόμενοι ἐπεδείκνυον τὴν ἀνδρίαν καὶ ῥώμην αὐτῶν. Ἐγίνετο δὲ οὗτος παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ποταμὸν ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ σταδίῳ. Ὁ τρίτος ἦτο ἀγὼν κιθαρῳδίας καὶ αὐλῳδίας, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ ποιητικός. Ἐγίνοντο δὲ οὗτοι ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Περικλέους κατασκευασθέντι ᾠδείῳ. Συνίστατο δὲ καὶ χορὸς Πυρρίχιος καλούμενος, ὅστις ἐτελεῖτο ὑπὸ νέων ἐνδεδυμένων πανοπλίαν κατὰ μίμησιν τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἐχόρευε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θριαμβεύσασα κατὰ τῶν Τιτάνων[1]. Ἐκτὸς τούτων ἐγίνετο καὶ ναυμαχία τις εἰς τὸ Σούνιον, ἅμιλλα νεῶν καλουμένη. Ἡ ἑορτὴ ἐπερατοῦτο διὰ θυσίας βοῶν.

§ 35. **Τὰ μεγάλα Παναθήναια.** Ταῦτα ἐπανηγυρίζοντο κατὰ πενταετίαν, ἀρχόμενα τῇ εἰκοστῇ δευτέρᾳ τοῦ μηνὸς Ἑκατομβαιῶνος, μετὰ μεγαλειτέρας πομπῆς καὶ μεγαλοπρεπείας· διότι οἱ ἀγῶνες μὲν καὶ τὰ γυμνάσματα ἦσαν τὰ αὐτὰ ὡς καὶ ἐν τοῖς μικροῖς, ἀλλ' ἀτυγκρίτως ἐπιδεικτικώτερα. Ἡ πομπὴ μάλιστα, καθ' ἣν περιήγετο κατ' αὐτὰ ὁ ἱερὸς τῆς Ἀθηνᾶς πέπλος, ἦν μεγαλοπρεπεστάτη. Ἦτο δὲ ὁ πέπλος οὗτος λευκόν τι ἄνευ χειρίδων καὶ χρυσοκέντητον ἔνδυμα, ὅπερ παρθένοι Ἀθηναῖαι Ἐργαστῖναι καλούμεναι, ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων οἰκογενειῶν λαμβανόμεναι, ἐξύφαινον καὶ ἐπιμελῶς ἀπειργάζοντο, ἀρχόμεναι τοῦ ἔργου κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χαλκείων ἑορταζομένων τῇ τριακοστῇ τοῦ μηνὸς Πυανεψιῶνος[2]. Παρίσταντο δὲ ἐπὶ τοῦ πέπλου διὰ τῶν ποικιλμάτων

1. Πυρρίχιος ἐκ τοῦ Λάκωνος Πυρρίχου, ὅστις, ἐφεῦρεν αὐτὸν, ἢ ἐκ τοῦ πυρροειδοῦς χρώματος τῶν ἐκ χαλκοῦ ὅπλων.

2. Ἡ ἑορτὴ αὕτη συνέστη πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ χαλκοῦ ἀποδιδομένης εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

οἱ θρίαμβοι τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὴν γιγαντομαχίαν καὶ τὰ ἐνδοξότερα κατορθώματα τοῦ Διὸς καὶ τῶν Ἡρώων[1]. Τὸν πέπλον τοῦτον ἀναρτῶντες ἐν εἴδει ἱστίου εἰς μηχανήν τινα, ἔγουσαν σχῆμα πλοίου καὶ κινουμένην διὰ μηχανισμοῦ, ἔφερον λιτανεύοντες μέχρι τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ναοῦ τῆς Δήμητρος, καὶ ἐκεῖθεν ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐκάλυπτον δι' αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπερ ἔθετον ἐπὶ κλίνης ἀνθοστολίστου Πλακίδος ὀνομαζομένης. Ἡ πομπὴ αὕτη, εἰς ἣν ἦσαν δεκτοὶ πάσης ἡλικίας καὶ τάξεως ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἤγετο οὕτω. Προεπορεύοντο οἱ γέροντες καὶ αἱ γραῖαι κρατοῦντες κλάδους ἐλαίας, θαλλοφόροι καλούμενοι. Μετὰ τούτους ἤρχοντο οἱ ἐν ἀκμαίᾳ ἡλικίᾳ ἄνδρες δόρατα καὶ ἀσπίδας φέροντες· παρακολούθουν δὲ οἱ μέτοικοι κρατοῦντες ἕκαστος ἀνὰ μίαν σκάφην, ὡς ἔμβλημα τοῦ πλοίου δι' οὗ ἦλθον ἔξωθεν. Ἀκολούθως εἵποντο αἱ γυναῖκες τῶν μετοίκων βαστάζουσαι ὑδρίας, ὑδριαφόροι καλούμεναι· εἶτα δὲ οἱ νέοι ψάλλοντες ὕμνους, καὶ μετ' αὐτοὺς αἱ Κανηφόροι, παρθένοι ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων οἰκογενειῶν, αἵτινες διὰ τῆς ὡραιότητος, τῆς χάριτος καὶ τῶν πλουσίων ἐνδυμασιῶν αὐτῶν προσείλκυον ὅλων τὰ βλέμματα· ἐκράτουν δὲ αὗται τὰ κανᾶ, ἅπερ περιεῖχον πάντα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν τελετὴν καὶ τὴν θυσίαν, καὶ τῶν ὁποίων τὴν ἐποπτείαν εἶχε μία ἐξ αὐτῶν ἡ ἀρχιθέωρος καλουμένη. Πλησίον τῶν Κανηφόρων ἦσαν αἱ θυγατέρες τῶν μετοίκων βαστάζουσαι δίφρους καὶ σκιάδια ἵνα σκιάζωσι τὰς κανηφόρους· ἐλέγοντο δὲ αὗται διφροφόροι. Τέλος ἠκολούθουν οἱ παῖ-

1. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ φράσις «Ἄξιοι πέπλου» ἐφηρμόζετο εἰς τοὺς διακριθέντας ἐπὶ μεγαλοψυχίᾳ καὶ ἀνδρείᾳ εἰς τοὺς πολέμους, διότι καὶ οὗτοι ἦσαν ἄξιοι νὰ γραφῶσιν ἐπὶ τοῦ πέπλου ὡς οἱ Ἥρωες.

δες φέροντες τοὺς διὰ τὴν τελετὴν ταύτην παρεσκευασμένους χιτῶνας τοὺς Πανδημικοὺς καλουμένους. Ἐψάλλοντο δὲ κατ' αὐτὴν τὴν ἑορτὴν καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου, καθ' ἣν συνήθειαν εἰσήγαγεν ὁ Ἵππαρχος ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου. Τέλος προσηύχοντο καὶ ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας τῶν Πλαταιέων, διότι αὐτοὶ μόνοι ἔδραμον εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων ἐν Μαραθῶνι.

§ 36. **Πυανέψια.** Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο ἐν Ἀθήναις τῇ ἑβδόμῃ τοῦ Πυανεψιῶνος πρὸς τιμὴν τοῦ Θησέως, ὅστις ὅτε ἐπανῆλθεν ἐκ Κρήτης εἰς Ἀθήνας, ἀφοῦ ἔθαψε τὸν πατέρα, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, τῇ ἑβδόμῃ τοῦ Πυανεψιῶνος ἀναβὰς εἰς τὸ ἄστυ μετὰ τῶν διασωθέντων ἀπέδωκε τὴν εὐχὴν τῷ Ἀπόλλωνι. Παράγουσι δὲ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς ἑορτῆς καὶ ἐκ τοῦ ἕψειν πύανα· διότι ἔβραζον ὅσπρια τὴν ἡμέραν ἐκείνην πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ὅτι καὶ οἱ σωθέντες συμμίξαντες τὰ λείψανα τῶν ροιῶν εἰς μίαν χύτραν κοινὴν καὶ ἑψήσαντες αὐτὰ συνέφαγον.

§ 37. **Ὑακίνθια.** Ἑορτὴ τῶν Λακεδαιμονίων τελουμένη ἐτησίως ἐν Ἀμύκλαις πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ περιλημένου αὐτῷ Ὑακίνθου κατὰ τὸν μῆνα Ἑκατομβαιῶνα. Διήρκει δὲ αὕτη τρεῖς ἡμέρας· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἦτο ἡμέρα πένθιμος, κατὰ δὲ τὰς δύο ἄλλας ἐγίνοντο ἀγῶνες μουσικοί, θυσίαι πολυτελεῖς, εὐωχίαι κοιναὶ καὶ χαρμόσυνοι.

Χ. ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΑΓΩΝΕΣ.

§ 1. **Οἱ τέσσαρες δημόσιοι ἀγῶνες.** Ἐνῷ αἱ πλεῖσται ἑορταὶ τῶν ἀρχαίων εἶχον χαρακτῆρα τοπικόν, ἄλλαι τινὲς πανηγύρεις ἔφερον χαρακτῆρα ἐθνικόν. Ἦσαν δὲ αὗται οἱ τέσσαρες δημόσιοι ἀγῶνες, τὰ Ὀλύμπια, τὰ

Πύθια, τὰ Νέμεα καὶ τὰ Ἴσθμια. Αἱ ἑορταὶ αὗται, ἐν αἷς πάντες οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν, ἐσχημάτιζον τὸν σύνδεσμον ὅλων τῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐξηνάγκαζον αὐτοὺς νὰ ἀπεκδύωνται τὰ πρὸς ἀλλήλους μίση καὶ νὰ συνδέωσι φιλίαν καὶ συμμαχίαν πολλάκις. Ἐτελοῦντο δὲ ἐν αὐτοῖς διάφοροι ἀγῶνες, ἐν οἷς καὶ τὸ καλούμενον πένταθλον.

§ 2. **Τὸ πένταθλον καὶ οἱ λοιποὶ ἀγῶνες.** Τὸ πένταθλον ἦσαν αἱ κυριώτεραι γυμνάσεις, τὰς ὁποίας συνήθιζον εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας. Συνίστατο δὲ τοῦτο εἰς τὰ ἀκόλουθα, ἅλμα, ποδωκείην, δίσκον, ἄκοντα, πάλην. Ἀντὶ τοῦ ἄκοντός τινες μνημονεύουσι τὴν πυγμήν. Ἐτελοῦντο ἐν τούτοις κατὰ τὰς πανηγύρεις ταύτας καὶ ἱπποδρομίαι καὶ ἁρματοδρομίαι καὶ πνευματικοὶ ἀγῶνες, ἤτοι ποιητικῆς, μουσικῆς καὶ ῥητορείας.

§ 3. **Ἅλμα.** Τὸ πήδημα ἐξετέλουν φέροντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤμων ἢ εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν βάρη ἐκ μετάλλου ἢ λίθων, ἅτινα ἐκαλοῦντο ἁλτῆρες. Καὶ τὸ μὲν σημεῖον, ἀφ' οὗ ἐπήδων ἐκαλεῖτο βατήρ, τὸ δὲ σημεῖον, μέχρις οὗ ἔπρεπε νὰ φθάσωσι, σκάμμα ἢ ἐσκαμμένα, διότι ἐσημειοῦτο διὰ σκαφῆς. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία «Πηδᾶν ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα» ἐπὶ τῶν ὑπερβαινόντων τὰ ὅρια λεγομένη.

§ 4. **Δρόμος.** Ὁ δρόμος ἢ ἡ ποδωκείη ἐξετελεῖτο ἐπί τινος τόπου ὀνομαζομένου σταδίου, ὄντος τῆς αὐτῆς ἐκτάσεως πρὸς τὸ ὁμώνυμον μέτρον, ὅπερ περιεῖχεν ἑκατὸν εἴκοσι πέντε βήματα. Ὠνομάζετο δὲ τοῦτο καὶ αὐλός, καὶ εἶχε δύο ὅρια, τὸ μέρος, ἀφ' οὗ ἤρχιζον νὰ τρέχωσιν, ὅπερ ἐκαλεῖτο ἄφεσις, ἀφετηρία, βαλβίς, γραμμὴ καὶ ὕσπληγξ, καὶ τὸ μέρος ὅπου ἔφθανον καὶ ὅπερ ἐλέγετο τέλος, τέρμα, σκοπὸς καὶ ἄκρα γραμμή, ἔτι δὲ καὶ σταθμὴ

καὶ καμπή. Ἐνίοτε τὸ μῆκος τοῦ σταδίου ηὐξάνετο, καὶ τότε δίαυλος μὲν ὠνομάζετο ὁ ἀγών, ὅτε οἱ ἀθληταί, οἵτινες καὶ συναγωνισταὶ καὶ ἀντίπαλοι ἐκαλοῦντο, ἔτρεχον δὶς τὸ στάδιον, ἤτοι ἐπέστρεφον πάλιν τρέχοντες εἰς τὸ σημεῖον, ἀφ' οὗ ἤρξαντο τρέχειν· δόλιχος δὲ ἐλέγετο ὁ ἀγών, ὅστις περιεῖχεν ἑπτάκις τὸ στάδιον. Ὁπλίτης δρόμος δὲ ἐλέγετο, ὅτε τὸ τρέξιμον ἐτελεῖτο ὑπὸ ἀνδρῶν ὡπλισμένων, φερόντων περικεφαλαίαν μόνον, ἀσπίδα καὶ κνημίδας. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ ὀνόματα σταδιοδρόμοι, διαυλοδρόμοι, δολιχοδρόμοι καὶ ὁπλιτοδρόμοι. Ὁ πρῶτος φθάνων εἰς τὸ τέρμα ἐλάμβανε τὸ ἆθλον ἢ βραβεῖον, ὅπερ ἦν καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἀγῶσι συνήθως στέφανος ἐξ ἐλαίας, πεύκης, ἢ ἐκ σελίνου. Αἱ συνήθεις φράσεις εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἦσαν «διώκειν», ὅπερ ἐσήμαινε τὴν προσπάθειαν τοῦ φθάσαι τὸν ἀνταγωνιστήν, «καταλαμβάνειν», ἀφίνειν δηλαδὴ αὐτὸν ὀπίσω· ὑστερεῖν δὲ καὶ ὑστερεῖσθαι καὶ καταλείπεσθαι, μένειν ὀπίσω ἐδήλου.

§ 5. **Δίσκος.** Ὁ δίσκος (ἐκ τοῦ δίκω ἤτοι βάλλω) ἦτο πινάκιον λίθινον χάλκινον ἢ σιδηροῦν, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο ἐνίοτε καὶ σόλος. Ἐρρίπτετο δὲ δι' ἱμάντος, ἤτοι λωρίου τινὸς καλουμένου καλωδίου, ὅπερ διήρχετο διά τινος ὀπῆς εὑρισκομένης ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ δίσκου. Οἱ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀγωνιζόμενοι ὠνομάζοντο δισκοβόλοι, καὶ ἡ περὶ τὸν δίσκον ἄσκησις δίσκον γυμνάζεσθαι, ἐρίζειν περὶ δίσκου, δισκεύειν, δισκοβολεῖν. Ἐκεῖνος δὲ ἦτο ὁ νικητής, ὅστις ἔρριπτε μακρύτερά τὸν δίσκον.

§ 6. **Ρίψις.** Τὸ ἀκόντισμα, ὅπερ καὶ ρίψις ἐλέγετο, ἐξετελεῖτο δι' ἀκοντίου, τὸ ὁποῖον ἔρριπτον ἢ διὰ γυμνῶν χειρῶν ἢ δι' ἱμάντος δεδεμένου ἀπὸ τοῦ μέσου αὐτοῦ. Ἐνίοτε ἐξετελεῖτο διὰ βέλους ἢ μικροῦ ἀκοντίου ριπτομένου ἀπὸ τόξου ἢ διὰ σφενδόνης, καὶ τοῦτο ἐλέγετο τοξική.

§ 7. **Πάλη.** Ἡ πάλη ἦτο δύο εἰδῶν, ὀρθία πάλη ἢ ὀρθοπάλη, καὶ ἀνακλινοπάλη. Ἐγίνετο δὲ εἰς τὸν ξυστόν, σκεπαστὴν στοάν, ὅπου οἱ δύο παλαισταὶ γυμνοὶ ἀφοῦ ἠλείφοντο ἐλαίῳ καὶ ἐτρίβοντο διὰ κόνεως ἠγωνίζοντο ἵνα ρίψωσιν ἀλλήλους[1]. Κατὰ τὴν ὀρθίαν πάλην οἱ παλαίοντες ἵσταντο ὄρθιοι, καὶ ὁ καταβαλὼν τρὶς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ ἐκηρύττετο νικητής. Ὅθεν καὶ τριακτὴρ οὗτος ἐκαλεῖτο, ἀτρίακτος δὲ ὁ ἀνίκητος, καὶ τριάγω, ἀποτριάγω νικῶ σημαίνει, καὶ ἀποτριαχθῆναι τὸ νικᾶσθαι[2]. Κατὰ δὲ τὴν ἀνακλινοπάλην οἱ παλαισταὶ ἐκυλίοντο ἑκουσίως χαμαὶ καὶ ἠγωνίζοντο κατὰ γῆς, κνίζοντες, δάκνοντες, ἀμύσσοντες καὶ πολυειδῶς ἄλλως βλάπτοντες ἀλλήλους. Τούτου ἕνεκα καὶ κυλιστικοὶ οὗτοι ἐλέγοντο, καὶ ἡ πάλη κύλισις ὠνομάσθη. Ἐδήλουν δὲ οἱ νικώμενοι ἐν ταύτῃ τῇ πάλῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν δι' ἀνατάσεως τοῦ δακτύλου. Ὅθεν καὶ ἡ παροιμιακὴ φράσις «αἶρε δάκτυλον», σημαίνουσα ὁμολόγησον σεαυτὸν ἡττημένον. Αἱ συνήθεις λέξεις ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἦσαν θλίβειν, κατέχειν, καταβάλλειν, συνέχειν, μέσον ἔχειν, ἀντιλαμβάνεσθαι, δράσσειν ἤτοι λαμβάνειν ἀπὸ τῆς χειρὸς, ὑποσκελίζειν, ἀγκυρίζειν καὶ πτερνίζειν, ἀνατρέπειν δηλαδὴ διὰ τοῦ ποδός.

§ 8. **Πυγμή.** Ἡ πυγμὴ ἢ πυγμικὴ (ἐκ τοῦ ἐπιρρή-

1. Τὸ μὲν ἔλαιον ἐνομίζετο ὅτι ποιεῖ τὸ σῶμα εὔστροφον, ἡ δὲ ἐπιπασσομένη κόνις ὅτι ἐμποδίζει τοὺς παλαίοντας συμπλεκομένους νὰ διολισθαίνωσιν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ φράσις «ἀκονιτὶ νικᾶν» νικᾶν δηλαδὴ ἄνευ δυσκολίας.

2. Μίλων ὁ Κροτωνιάτης περίφημος ἀθλητὴς, ζητήσας ποτὲ μεταξὺ τοῦ πλήθους ἀντίπαλον καὶ μὴ εὑρών, ἐκρίθη ἄξιος τοῦ βραβείου. Πηδήσας δὲ ἵνα ἀναλάβῃ αὐτὸ ἔπεσεν ἐξ ἀπροσεξίας. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο οἱ θεαταὶ ὡς ἤτταν ἐθεώρησαν, ἐκεῖνος ἀναστὰς ἔπεσα μὲν, ἀνέκραξεν, ἀλλ' ἅπαξ μόνον· εὑρεθήτω τις ἵνα με δὶς ἔτι ρίψῃ.

ματος πύξ, ὅπερ σημαίνει ἔχειν κεκλεισμένους τοὺς δακτύλους ἐν σχήματι γρόνθου) ἐγίνετο οὕτως. Οἱ πύκται ἢ πυγμάχοι λεγόμενοι ἔχοντες ἱμάντας βοείους περὶ τὰς χεῖρας εἱλιγμένους ἵνα συνέχωσι τοὺς δακτύλους, πολλάκις δὲ καὶ ἥλους προσηλοῦντες εἰς αὐτοὺς ἢ μολυβδίνας σφαίρας, τοὺς μύρμηκας καλουμένους, ἔπληττον διὰ τῶν χειρῶν τοὺς κροτάφους καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ἀντιπάλου οὕτω σφοδρῶς, ὥστε καὶ ὀδόντες συνετρίβοντο καὶ ὦτα ἀπεκόπτοντο. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα ἤτοι αἱ πληγαὶ τῶν τοιούτων κτυπημάτων ἐκαλοῦντο ὑπώπια. Πυγμὴ δὲ καὶ πάλη ὁμοῦ ἐκαλεῖτο παγκράτιον. Ἐν τῷ παγκρατίῳ οἱ παγκρατιασταὶ ἀφῄρουν ἀπὸ τῶν χειρῶν τοὺς ἱμάντας ἵνα μεταχειρίζωνται αὐτὰς ἐλευθέρως κατὰ τὴν πάλην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ παμμάχιον ἐλέγετο τὸ παγκράτιον, καὶ πάμμαχοι οἱ ἀγωνιζόμενοι αὐτὸ ἐκαλοῦντο.

§ 9. **Ἱπποδρομίαι.** Αὗται ἐτελοῦντο δι' ἵππων εἰς τὸν ἱππόδρομον ἢ ἱπποδρόμιον ἢ καὶ ἱπποδρομίας στάδιον λεγόμενον, οἱ δὲ ἱππεῖς ἐκαλοῦντο ἀναβαταὶ καὶ ἔτρεχον ἢ δι' ἑνὸς μόνον ἵππου ὀνομαζομένου κέλητος ἢ μονάμπυκος, ἢ διὰ δύο ἵππων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιστάσει ὁ ἀναβάτης ἀφοῦ διέτρεχε τὸ στάδιον ἐπὶ τοῦ ἑνός, φθάσας εἰς τὸ τέρμα ἐπήδα ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἵππου καὶ ἐπέστρεφεν εἰς τὴν ἄφεσιν. Κάλπη δὲ ὠνομάζετο ἀγὼν ἱππικός, καθ' ὃν ὁ ἀναβάτης φθάσας εἰς διάστημά τι πλησίον τοῦ τέρματος χωρὶς νὰ σταματήσῃ τὸν ἵππον ἐπήδα κατὰ γῆς καὶ κρατῶν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ χαλινοῦ συνηκολούθει δρομαίως μέχρι τοῦ σημείου τοῦ τέρματος.

§ 10. **Ἁρματοδρομίαι.** Αἱ ἁρματηλασίαι, καθὼς καὶ αἱ ἱπποδρομίαι, ἦταν οὐχὶ ῥώμης καὶ εὐεξίας γυμνῶν σωμάτων ἐπίδειξις, ὡς ἐγίνετο ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν, ἀλλ' ἐπιστήμης ἡνιόχων καὶ ἵππων ὠκύτητος ἔνδειξις.

Διὰ δὲ τὸ δαπανηρὸν τῶν ἱπποτροφιῶν ἐκ παλαιοτάτου χρόνου οἱ ἄριστοι καὶ οἱ δυνάμενοι νὰ δαπανήσωσιν ἠγωνίζοντο αὐτοὶ, ἢ αὐτοὶ οὗτοι οἱ κύριοι τῶν ἁρμάτων, ἢ πέμποντες ἀντ' αὐτῶν ἄλλους ἐπιτηδείους εἰς τὸ ἡνιοχεῖν[1]. Διὰ ταῦτα ἐξ ὅλων τῶν ἀγώνων ἡ ἁρματοδρομία ἦν ἡ μεγαλοπρεπεστάτη. Ἦσαν δὲ τὰ ἅρματα ἀνοικτὰ ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν καὶ ἔχοντα δύο τροχοὺς ἠλαύνοντο ὑπὸ τεσσάρων ἵππων ἢ ὑπὸ δύο· καὶ τὰ μὲν ἐλέγοντο τέθριππα, τὰ δὲ συνωρίδες, καὶ κοινῶς ἀμφότερα ἐκαλοῦντο τέλεια ἅρματα. Ὕστερον δὲ εἰσῆλθον εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ ἐκ πώλων ἐζευγμένα ἅρματα, τὰ πωλικὰ λεγόμενα, ὧν τὸ μὲν ἐκ τεσσάρων πώλων ἐζευγμένον ἐκαλεῖτο ἰδίως ἅρμα, τὸ δὲ ἐκ δύο μόνον συνωρὶς πώλων, καὶ τὸ ἐξ ἡμιόνων ἀπήνη. Ἀναφέρεται ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἔζευγον καὶ τοὺς τέσσαρας ἵππους κατὰ σειρὰν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γραμμήν. Μετέπειτα δὲ συνέζευγον μόνον τοὺς δύο μεσαίους εἰς τὸ ἅρμα ἵππους, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ζύγιοι ὠνομάζοντο· ἂν δὲ προσετίθετο καὶ τρίτος, οὗτος ἐδένετο διὰ ρυτήρων (σχοινίων, λωρίδων) καὶ ἐχρηστίμευεν ἵνα λάβῃ τὴν θέσιν ἐκείνου τῶν ζυγίων ἵππων, ὅστις ἤθελε τυχὸν ἀπαυδήσει ἢ καταντήσει ἀνίκανος. Οἱ οὕτω δὲ προσαρτώμενοι ἵπποι ἐλέγοντο σειραῖοι, σειραφόροι, παράσειροι, ἀορτῆρες, παρήοροι. Ἐν τῷ τῆς ἁρματοδρομίας τέρματι ὑπῆρχε στήλη, περὶ τὴν ὁποίαν ἔπρεπε δωδεκάκις νὰ περιστραφῇ τὸ ἅρμα, διότι δωδεκάκις διέτρεχε τὸ ὡρισμένον ἐν ἱπποδρόμῳ διάστημα. Ἐπειδὴ δὲ, ἵνα συντάμωσιν οἱ ἁρματοδρόμοι τὸ ἀπόστημα,

1. Ἀναφέρεται ὅτι ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀλκιβιάδου ἠγωνίσθησαν ἐν τοῖς ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσιν ἑπτὰ ἅρματα αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἄλλος οὔτε ἰδιώτης οὔτε βασιλεὺς κατώρθωσεν.

ἐπληγίαζον πολὺ εἰς τὴν στήλην, καὶ ἵνα περικάμψωσι τὴν στήλην ἔνυσσον τὸν πρὸς τὰ δεξιὰ ἵππον ὅπως τρέχῃ ταχύτερον, τὸ μὲν τέρμα ἐνταῦθα ὠνομάζετο καὶ νύσσα, ἡ δὲ μεγάλη τέχνη τοῦ ἁρματοδρόμου συνίστατο εἰς τὸ να μὴ προσεγγίσῃ τὸ ἅρμα εἰς τὴν νύσσαν, διότι οὐ μόνον ἦτο κίνδυνος να ἀνατραπῇ αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ μέγιστον αἶσχος.

§ 11. **Πνευματικοὶ ἀγῶνες.** Ἐκτὸς τῶν ἀγώνων τοῦ σώματος ἐγίνοντο ἐν ταῖς πανηγύρεσι ταύταις καὶ ἀγῶνες τοῦ πνεύματος, οἷον μουσικῆς, ποιητικῆς καὶ ρητορείας, ὡς καὶ ἐκθέτεις ἄλλων τεχνικῶν ἔργων. Ἐν τοιούτοις δὲ ἀγῶσιν εὐφημίσθησαν καὶ ἐδοξάσθησαν οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ Εὐριπίδης καὶ Ξενοκλῆς (οἱ Ἀθηναῖοι), οἱ ῥήτορες Γοργίας (ὁ ἐκ Λεοντίου τῆς Σικελίας), Πρόδικος (ὁ ἐκ Κέω), Λυσίας καὶ Ἰσοκράτης, ὡς καὶ ὁ (ἐκ Προύσης ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀκμάσας) στωϊκὸς φιλόσοφος Δίων ὁ Χρυσόστομος, οἵτινες ἀνέγνωσαν ἐκεῖ τινα τῶν ἔργων αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτος ἐν τοῖς ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσι διηγήθη τὰ κατορθώματα τῶν πατέρων εἰς τὰ τέκνα ἐκείνων. Ὁ δὲ (ἐκ Χίου σύγχρονος τοῦ Ἀναξαγόρα) Οἰνοπίδης ἐξέθετο ἐκεῖ τοὺς ἀστρονομικοὺς αὐτοῦ πίνακας, καὶ ὁ (σύγχρονος τοῦ Λουκιανοῦ) Ἀετίων τὰς εἰκόνας αὐτοῦ. Ἐν τοῖς Πυθικοῖς δὲ ἀγῶσι βιασθεὶς ὑπὸ τῆς ὁμηγύρεως καὶ ὁ Πίνδαρος ἐκάθισεν ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ, καὶ ἐστεμμένος τὴν κεφαλὴν, τὴν δὲ λύραν ἐν χερσὶ κρατῶν, προεκάλεσε διὰ τῶν ᾀσμάτων αὐτοῦ ἐνθουσιώδεις ἐπευφημίας.

§ 12. **Οἱ δικασταί.** Ἐν τοῖς ἀγῶσι τούτοις ἐχειροτονοῦντο δικασταὶ, ἵνα προεδρεύωσι καὶ ἐπιδικάζωσι τὰ βραβεῖα τοῖς νικηταῖς. Ὠνομάζοντο δὲ οὗτοι ῥαβδοῦχοι καὶ ῥαβδονόμοι ἐκ τῆς ῥάβδου ἤτοι τοῦ σκήπτρου, ὃ ἔφερον ἐν χερσί· προσέτι δὲ καὶ ἀθλοθέται, ἀγωνοθέται, ἀγωνοδίκαι, ἀγωνάρχαι, βραβευταὶ καὶ αἰσυμνῆται, καὶ ἐν

τοῖς ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσιν ἑλλανοδίκαι. Ὁ ἀριθμὸς ἐν τούτοις αὐτῶν δὲν ἦτο πάντοτε ὁ αὐτός.

§ 13. **Αἱ πρὸς τοὺς νικῶντας ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἀπονεμόμεναι τιμαί.** Οἱ νικήσαντες ἐν τοῖς ἀγῶσι τούτοις ἐθαυμάζοντο ὑπὸ πάντων καὶ ἐστεφανοῦντο ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν. Τὴν περὶ αὐτῶν δὲ κρίσιν τῶν δικαστῶν ἐκήρυττεν ὁ δημόσιος κῆρυξ ἀναφέρων τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ, τὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τὴν πατρίδα καὶ τὸν ἀγῶνα, ἐν ᾧ ἠρίστευσεν. Ὅτε δὲ οὗτοι ἐπέστρεφον εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν, ἐκεῖ ὑπεδέχοντο αὐτοὺς οἱ πολῖται θριαμβευτικῶς, ἐκρήμνιζον μάλιστα μέρος τοῦ τείχους καὶ ἐκεῖθεν εἰσῆγον αὐτοὺς, δηλοῦντες διὰ τούτου ὅτι πόλις, ἥτις ἔχει τοιούτους ἄνδρας, δὲν ἔχει ἀνάγκην τειχῶν. Γονεῖς τινες, ἐναγκαλιζόμενοι τὰ τέκνα αὐτῶν νικήσαντα ἐν τοῖς ἀγῶσι τούτοις, ἀπέθανον ἐκ τῆς συγκινήσεώς των. Οἱ Σπαρτιᾶται ἔτασσον αὐτοὺς ἐν τῇ πρώτῃ θέσει τῆς παρατάξεως, ἀλλαχοῦ ἔδιδον αὐτοῖς τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν τοῖς θεάμασι καὶ σύνταξιν ἐκ τοῦ ταμείου τῆς πόλεως. Οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος ἔδιδον 500 δραχμὰς ἐτησίως τοῖς Ὀλυμπιονίκαις καὶ 100 τοῖς Ἰσθμιονίκαις. Ἐτιμῶντο δὲ οὗτοι καὶ μετὰ θάνατον, καὶ ἀνδριάντες ἐστήνοντο πρὸς τιμὴν αὐτῶν. Ὁ νικήσας εἷς ἕνα τῶν ἀγώνων τούτων ὠνομάζετο Ἱερονίκης καὶ μερικώτερον Ὀλυμπιονίκης, Ἰσθμιονίκης, Πυθιονίκης, Νεμεονίκης. Ὁ ἅπαξ νικήσας ἐλέγετο εὐδαίμων, ὁ πολλάκις εὐδαιμονέστατος· οἱ δὲ συγγενεῖς αὐτοῦ ἐκαλοῦντο μακάριοι καὶ οἱ γονεῖς τρισμακάριοι. Συνετιμῶντο δὲ μετὰ τοῦ νικητοῦ καὶ οὗτοι καὶ ἡ πόλις αὐτοῦ[1].

1. Ὁ Πίνδαρος ἐγκωμιάζει 13 Ὀλυμπιονίκας, 9 Πυθιονίκας, 9 Νεμεονίκας καὶ 8 Ἰσθμιονίκας.

§ 14. **Αἱ ἐν τοῖς πνευματικοῖς ἀγῶσιν ἀπονεμόμεναι ἀμοιβαί.** Ἐν τοῖς πνευματικοῖς ἀγῶσιν αἱ ἀμοιβαὶ περιωρίζοντο εἰς τὰς ἐπευφημίας τοῦ πανελληνίου. Τῷ Πινδάρῳ ἐπευφημισθέντι ἐν τοῖς Πυθίοις ἐπεφυλάττετο ἔκτοτε μέρος τῶν ἀπαρχῶν τῶν προσφερομένων εἰς τοὺς Θεούς. Ἐτιμήθη μάλιστα οὗτος καὶ μετὰ θάνατον, διότι ὁ θρόνος ἐφ' οὗ ἐκάθισεν ἐτέθη ἐν Ὀλυμπίᾳ μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν. Παρομοίων τιμῶν εἶχον ἀξιωθῆ καὶ οἱ ἀρχαιότεροι αὐτοῦ ποιηταὶ Ἀρχίλοχος καὶ Σιμωνίδης. Πολλάκις μάλιστα καὶ ἔνδοξοι ἄνδρες προσερχόμενοι ὡς θεαταὶ ἐτιμῶντο ἐν τοῖς ἀγῶσι τούτοις διὰ τὰ κατορθώματα αὐτῶν, προσελκύοντες τὰ βλέμματα τοῦ δημοσίου ἐκ τοῦ σταδίου πρὸς ἑαυτοὺς καὶ γινόμενοι αὐτοὶ τὸ ἀντικείμενον τοῦ θεάματος. Ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων ἠξιώθησαν τῆς τιμῆς ταύτης. Ὁ πρῶτος τούτων μάλιστα ὡμολόγησεν ὅτι ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἠσθάνθη τὴν γλυκυτέραν ἀπόλαυσιν τοῦ βίου του.

§ 15. **Οἱ λαμβάνοντες μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας.** Εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας συνήρχοντο οὐ μόνον ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀποικιῶν καὶ ἐκ τῶν ξένων χωρῶν. Ἐν τούτοις μόνοι οἱ Ἕλληνες ἐπετρέπετο νὰ ἀγωνισθῶσιν. Ἀλέξανδρος ὁ Α' ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντου, νέος ὢν ἐπεθύμησε νὰ ἀγωνισθῇ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἀλλ' οἱ δικασταὶ τότε μόνον τῷ ἐπέτρεψαν τοῦτο, ὅτε ἀπέδειξεν ὅτι εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἄργους. Δὲν ἦτο ὅμως οὗτος ὁ μόνος βασιλεύς, ὅστις ἐθήρευσε τὴν δόξαν τῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ νίκης· διότι ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν νικητῶν ἀνεγινώσκοντο τὰ ὀνόματα τοῦ Γέλωνος καὶ τοῦ Ἱέρωνος τυράννων τῶν Συρακουσῶν, τοῦ Θήρωνος βασιλέως τῶν Ἀκραγαντίνων, τοῦ Ἀρχελάου τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Παυσανίου βασιλέως τῆς Σπάρτης. Ἐν τούτοις εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐβασίλευε πλήρης ἰσότης· διότι οὔτε ὁ πλοῦτος οὔτε ἡ καταγωγὴ εἶχον ἐκεῖ ἐξαιρετικήν τινα θέσιν· ἀλλὰ πάντες πλούσιοι καὶ πένητες, εὐγενεῖς ἢ ἰδιῶται ἐγίνοντο παραδεκτοί· ἤρκει μόνον ἐὰν ἦσαν Ἕλληνες καὶ ἐὰν δὲν ἔπραξαν ἄτιμόν τινα πρᾶξιν. Οὕτως ἐκεῖ συνεμάχει ἡ ἰσότης μετὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τιμιότητος. Πᾶς ὅμως ὁ προξενῶν ἀταξίαν τινὰ ἐτιμωρεῖτο ἢ ἐξεδιώκετο ἀμέσως ὑπὸ τῶν δικαστῶν. Αἱ δὲ γυναῖκες ἦτο αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον νὰ παρευρίσκωνται ἐν τοῖς ἀγῶσιν. Οἱ Ἠλεῖοι μάλιστα ἦσαν τοσοῦτον αὐστηροὶ κατὰ τοῦτο, ὥστε ἔθεσαν καὶ νόμον, καθ' ὃν πᾶσα γυνή, ἥτις ἤθελε φωραθῆ εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνα ἢ πέραν τοῦ Ἀλφειοῦ, ἐρρίπτετο ἀπὸ τῆς ἄκρας τοῦ ἐν Τριφυλίᾳ τῆς Ἤλιδος Τυπαίου Ὄρους. Τὸν νόμον ἐν τούτοις τοῦτον παρέβη γυνή τις Φερενίκη καλουμένη. Αὕτη ἐνδυθεῖσα ἀνδρικὰ ἐνδύματα ἔφερε τὸν υἱὸν αὐτῆς Πεισίδωρον ἵνα ἀγωνισθῇ. Νικήσαντα δὲ τὸν Πεισίδωρον ἔδραμε παρευθὺς ἡ μήτηρ εἰς τὸ στάδιον ἵνα ἐναγκαλισθῇ. Ἀλλὰ καίτοι ἐφωράθη, ἀπέφυγεν ὅμως τὸν θάνατον αὕτη ἀπολογουμένη ὅτι εἶχε πατέρα, ἀδελφοὺς καὶ υἱὸν Ὀλυμπιονίκας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Παυσανίας μνημονεύει καὶ γυναικῶν τινων Ὀλυμπιονικῶν, ὡς τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀρχιδάμου βασιλέως τῶν Λακεδαιμονίων Κυνίσκαν, ἥτις πρώτη ἔθρεψεν ἵππους καὶ πρώτη τῶν γυναικῶν ἐνίκησε καὶ ἔλαβε στέφανον ἐν Ὀλυμπίοις, ἐντεῦθεν ἐνόμισάν τινες ὅτι καὶ γυναῖκες κατὰ καιροὺς ἠγωνίζοντο.

§ 16. **Ὀλύμπια.** Οἱ ἀγῶνες οὗτοι ὠνομάσθησαν Ὀλυμπιακοὶ ἢ ἀπὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἢ ἀπὸ τῆς ἐν Ἤλιδι Ὀλυμπίας, τῆς χώρας ἐν ᾗ ἐτελοῦντο. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Ζεὺς πρῶτος συνέστησεν αὐτούς, ἀφοῦ ἐνίκησε τοὺς Τιτᾶνας. Ἕτεροι παραδέχονται ὅτι ἱδρυτὴς τούτων ἐγέ-

νετο ὁ Πῖσος, ἀφ' οὗ ὠνομάσθη καὶ ἡ ἐν Ἤλιδι πόλις Πῖσα. Ἀλλὰ καὶ εἷς τινα ἐκ τῶν Δακτύλων, ὅστις ἐγκαταλιπὼν τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἐν Ἴδῃ κατοικίαν ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη ἐν Ἤλιδι μετὰ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ ἀδελφῶν, ἀποδιδοῦσι τὴν σύστασιν αὐτῶν. Ἕτεροι ἀναφέρουσι τὸν Πέλοπα ὡς καθιδρύσαντα τοὺς ἀγῶνας τούτους πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος, διὰ τῆς ἁρωγῆς καὶ προστασίας τοῦ ὁποίου ἐνίκησε τὸν Οἰνόμαον καὶ ἔλαβεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἱπποδάμειαν. Εἰσὶ δὲ καὶ οἱ διατεινόμενοι ὅτι ὁ τῆς Ἀλκμήνης υἱὸς Ἡρακλῆς συνέστησε τούτους πρὸς τιμὴν τοῦ ἐκ μητρὸς συγγενοῦς αὐτοῦ Πέλοπος, ἢ πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, βοηθήσαντος αὐτὸν νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν Αὐγείαν βασιλέα τῆς Ἤλιδος. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἦ οἱ ἀγῶνες οὗτοι, λησμονηθέντες ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, ἀνενεώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰφίτου, ὅστις κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Παυσανίου καὶ Ἀριστοτέλους ἦτο σύγχρονος τοῦ Λυκούργου νομοθέτου τῆς Σπάρτης. Ἑκατὸν περίπου ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰφίτου γενομένην ἀνασύστασιν τῶν ἀγώνων πρῶτοι οἱ Ἠλεῖοι ἐνέγραψαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν νικητῶν τὸ ὄνομα τοῦ συμπολίτου αὐτῶν Κοροίβου νικήσαντος δρόμῳ ἐν τῷ σταδίῳ (776 π.Χ.), καὶ ἔκτοτε ἤρξαντο αἱ Ὀλυμπιάδες. Ἐπανηγυρίζοντο δὲ κατὰ πενταετίαν ἢ μᾶλλον κατὰ πεντήκοντα μῆνας, δύο δηλαδὴ μῆνας μετὰ τὴν πάροδον τῶν τεσσάρων ἐτῶν. Ἀρχόμενοι δὲ τὴν ἐνδεκάτην τοῦ Ἑκατομβαιῶνος διήρκουν μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἤτοι ἐπὶ πέντε ἡμέρας, καθ' ἣν δηλονότι ἐποχὴν ἡ πρώτη Σελήνη τοῦ ἔτους ἦτο πλήρης.

§ 17. **Ἐπιστάται τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.** Τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἀγώνων τούτων εἶχον οἱ Πισᾶται τὸ πρῶτον, ἔπειτα δὲ κατά τινα χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἔλαβον αὐτὴν οἱ Ἠλεῖοι, οἵτινες ἔκτοτε δὲν ἔπρεπε κατὰ τὸν χρησμὸν νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τοὺς πολέμους τῶν Ἑλλήνων[1]. Διεφιλονείκησαν ἐν τούτοις τὸ δικαίωμα τοῦτο πρὸς τοὺς Ἠλείους οἱ Πισᾶται καὶ οἱ Ἀρκάδες, ἀλλ' ὑπερίσχυσαν ἐπὶ τέλους οἱ Ἠλεῖοι. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν εἷς καὶ μόνος εἶχε τὴν ἐπιστασίαν· μετέπειτα ὅμως ὡρίσθησαν δύο ἀνθ' ἑνὸς καὶ ἀκολούθως ηὐξήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐφόρων τούτων εἰς δώδεκα, διότι ἐξελέγετο εἷς ἐξ ἑκάστης φυλῆς τῶν Ἠλείων. Ὅτε δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλῶν ἠλαττώθη, τότε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιστατῶν μετεβλήθη εἰς ὀκτώ, εἰς ἐννέα καὶ τέλος εἰς δέκα, καὶ τοιοῦτος διέμεινε μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ. Οἱ ἐπιστάται οὗτοι, οἵτινες ἐκαλοῦντο Ἑλλανοδίκαι, συνήρχοντο καὶ ἀπεφάσιζον εἰς τὸ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Ἠλείων κείμενον Ἑλλανοδικεῖον. Πρὸς διατήρησιν δὲ τῆς τάξεως καὶ εὐνομίας ἦσαν προσδιωρισμένοι καὶ δημόσιοι ὑπηρέται, οὓς οἱ μὲν Ἠλεῖοι ἀλύτας ἐκάλουν, οἱ δὲ λοιποὶ Ἕλληνες ραβδοφόρους ἢ μαστιγοφόρους, διότι ἐκράτουν μάστιγας, δι' ὧν ἐμαστίγουν τοὺς ἀτακτοῦντας, οἱοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οὗτοι[2]. Ὁ ἀρχηγὸς δὲ αὐτῶν ἐκαλεῖτο ἀλυτάρχης.

§ 18. **Τὸ ἐν Ἤλιδι γυμνάσιον.** Οἱ ἀθληταὶ ὤφειλον νὰ ἔλθωσι δέκα μῆνας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἑορτῆς εἰς τὸ ἐν Ἤλιδι γυμνάσιον, καθὼς καὶ οἱ Ἑλλανοδίκαι. Οὗτοι μὲν ἵνα διδαχθῶσι τὸν τρόπον, δι' οὗ ἤθελον

1. Ὁ χρησμὸς εἶχεν οὕτω:

« Τὴν αὐτὴν ῥύεσθε πάτραν, πολέμου δ' ἀπέχεσθε
καινοδίκου φιλίας ἡγούμενοι Ἑλλήνεσσιν,
ἔστ' ἂν πενταέτης ἔλθῃ φιλόφρων ἐνιαυτός».

2. Ὑπὸ τούτων ἐμαστιγώθη, ὡς ἀναφέρεται, καὶ ἓν ἐκ τῶν σημαινόντων ἐν Σπάρτῃ προσώπων ὁ Λίλας.

δυνηθῆ νὰ γνωρίσωσι τὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα τῶν ἀγωνισθησομένων, ἐκεῖνοι δὲ ἵνα προγυμνασθῶσι. Καὶ τοὺς μὲν ἐννέα μῆνας προεγυμνάζετο ἕκαστος κατ' ἀρέσκειαν εἰς οἱανδήποτε ἄσκησιν, τὸν δὲ δέκατον μῆνα ἐπεδίδοντο εἰς τὰ προγυμνάσματα τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Ὁ ἐπιχειρῶν νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν ἀντίπαλόν του ἐτιμωρεῖτο διὰ προστίμου· καὶ ὁ μὴ προσελθὼν ἐγκαίρως ἵνα προγυμνασθῇ δὲν εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ ἀγωνισθῇ. Ὅσοι δὲ προεγυμνάζοντο, ἤρχοντο ἀκολούθως εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ἔνθα ὡρκίζοντο ἐνώπιον τοῦ Ὁρκίου Διὸς ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, ὅτι προεγυμνάσθησαν κατὰ τὸ δεκάμηνον εἰς ὅσα μέλλουσι νὰ ἀγωνισθῶσι καὶ ὅτι τηρήσουσιν ἀπαραβιάστως τοὺς κειμένους ἐν τοῖς ἀγῶσι νόμους. Ὤμνυον δὲ καὶ οἱ Ἑλλανοδίκαι, ὅτι ἀποφασίσουσιν ἀμερολήπτως περὶ τῶν νικητῶν ἀνδρῶν τε καὶ ἵππων, καὶ ὅτι οὐδέποτε δηλώσουσιν οὐδὲ τὰς ἀρετάς, ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἐλαττώματα δι' ἃ ἐπήνουν καὶ ἐβράβευον τοὺς μέν, ἀπέρριπτον δὲ τοὺς δέ.

§ 19. **Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐτάσσοντο οἱ ἀθληταί.** Οἱ ἀθληταὶ δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἀγωνισθῶσι κατὰ ἰδιαιτέραν τινὰ προτίμησιν ἢ συμφωνίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν διάθεσιν τοῦ κλήρου. Ἐπὶ τούτῳ ἐντὸς ἀργυροῦ τινος ἀγγείου, ὅπερ ὠνομάζετο κάλπις, ἐρρίπτοντο μικρὰ σφαιρίδια, ἐφ' ἑκάστου τῶν ὁποίων ἐσημειοῦτο ἓν γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου. Τὸ αὐτὸ γράμμα ἐσημειοῦτο ἐπὶ δύο σφαιριδίων καὶ ἓν ἐκ τῶν γραμμάτων ἐπὶ ἑνὸς μόνου, ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀθλητῶν ἦτο περιττός. Εἶτα οὗτοι προσευχηθέντες πρῶτον εἰς τὸν Δία ἐλάμβανον ἕκαστος ἕνα κλῆρον καὶ ἐτοποθετοῦντο κατὰ τάξιν. Καὶ οὗτοι μὲν δὲν ἐπετρέπετο νὰ παρατηρήσωσι τὸν κλῆρον αὐτῶν· ἐλθὼν δὲ ὁ ἀλυτάρχης ἀνεγίνωσκεν αὐτούς. Καὶ οἱ μὲν λαβόντες τὰ αὐτὰ γράμματα ἀντηγωνίζοντο, ὁ δὲ λαβὼν τὸν περιττὸν

κλῆρον, ὡς μὴ ἔχων ἀνταγωνιστήν, ἔπρεπε νὰ περιμείνῃ νὰ ἀγωνισθῇ μετὰ τοῦ νικητοῦ, διὸ καὶ ἔφεδρος ἐκαλεῖτο. Τοῦτο δὲ ἐθεωρεῖτο εὐτύχημα· διότι οὗτος ἔμελλε νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς ἀντίπαλον κεκμηκότα ἤδη.

§ 20. **Τὸ βραβεῖον.** Πρὸ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἐκάθηντο οἱ Ἑλλανοδίκαι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἀγώνων, ὑπῆρχε τράπεζα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος ἀπειργασμένη, ἐφ' ἧς ἔκειντο οἱ στέφανοι τῶν ἀθλητῶν, συνιστάμενοι ἐκ κοτίνου ἤτοι ἀγριελαίας, λαμβανομένης ἐκ τοῦ ἐκεῖ παρακειμένου ἱεροῦ ἄλσους τοῦ Διός, ὅπερ ἐκαλεῖτο Ἄλτις καὶ ὅπερ ἦν πλῆρες ἀγρίων ἐλαιοδένδρων[1]. Πρὸς τὴν τράπεζαν ταύτην προσερχόμενος ὁ νικητής, ἀφοῦ ὁ κῆρυξ περιήρχετο πανταχοῦ ἀνακηρύττων αὐτὸν καὶ τὸ ἀγώνισμα, ἐν ᾧ ἠρίστευσεν, ἐλάμβανε παρὰ τῶν Ἑλλανοδικῶν τὸν στέφανον. Τοῦτο δὲ τὸ εὐτελοῦς ἀξίας δῶρον μετέδιδεν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀθλητῶν τὸν εὐγενῆ πρὸς τὴν δόξαν ἔρωτα, χωρὶς νὰ ὑποθάλπῃ τὴν πλεονεξίαν αὐτῶν[2].

§ 21. **Πύθια.** Οἱ πυθικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο πλησίον τῶν Δελφῶν. Συνεστήθησαν δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς μνημόσυνον τῆς κατὰ τοῦ ὄφεως Πύθωνος νίκης αὐτοῦ, ἢ ὡς ἄλλοι λέγουσιν ὑπὸ τοῦ Ἀμφικτύονος υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος, ἢ καὶ κατ' ἄλλους ὑπὸ τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐπανηγυρίζοντο κατὰ ἐννεαετίαν, ὕστερον δὲ κατὰ πεταετίαν. Πάν-

1. Τινὲς μὲν ἀναφέρουσιν ὅτι τὴν ἀγριελαίαν ἐκόμισεν ὁ Ἡρακλῆς ἐκ τῶν Ὑπερβορείων καὶ ἐφύτευσεν ἐν τῷ ἄλσει τούτῳ. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι τὸ φυτὸν τοῦτο εὑρέθη ἐκεῖ κατὰ πρῶτον παρὰ τὸν Ἀλφειὸν ποταμόν.

2. Οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες κατηργήθησαν τῷ 394 μ. Χ. ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου.

τες δὲ παραδέχονται ὅτι κατ' ἀρχὰς μουσικαὶ μόνον ἄμιλλαι ἐγίνοντο κατ' αὐτούς, καὶ ὅτι ἐκεῖνος, ὅστις καλλίτερον τῶν ἄλλων ἔψαλλε τὰ κατορθώματα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐλάμβανε τὸ βραβεῖον, ὅπερ συνέκειτο εἰς ἄργυρον ἢ χρυσόν· ἐντεῦθεν δὲ οἱ ἀγῶνες ἐκαλοῦντο ἀργυρῖται. Ἀλλὰ τὸ ἆθλον τοῦτο μετεβλήθη ἀκολούθως εἰς ἁπλοῦν στέφανον ἐκ φύλλων δάφνης, καὶ ἐντεῦθεν ἐκαλοῦντο οἱ ἀγῶνες οὗτοι φυλλῖται. Εἰσήχθησαν δὲ ἀκολούθως καὶ εἰς τοὺς πυθικοὺς ἀγῶνας καὶ αἱ ἄλλαι γυμνάσεις αἱ ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς, ὡς καὶ αἱ ἱπποδρομίαι καὶ αἱ ἁρματοδρομίαι, οἱ ποιητικοὶ καὶ οἱ λοιποὶ ἀγῶνες. Ἐτελοῦντο δὲ τὴν ἑβδόμην τοῦ μηνὸς Βυσίου, ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν Θαργηλιῶνα. Ἄγνωστον ὅμως πόσας ἡμέρας διήρκουν. Ἐπιστάται δὲ τούτων ἦσαν οἱ Ἀμφικτύονες.

§ 22. **Ὁ πυθικὸς νόμος.** Εἰς τοὺς πυθικοὺς ἀγῶνας ἐψάλλετο πάντοτε καὶ ὁ ὕμνος ὁ ὀνομαζόμενος πυθικός, παρακολουθούμενος καὶ ὑπὸ χοροῦ καὶ διαιρούμενος εἰς πέντε μέρη. Ἦσαν δὲ τὰ μέρη ταῦτα τὰ ἑξῆς. Ἡ ἀνάκρουσις, ἡ ἄμπειρα, ὁ κατακελευσμός, οἱ ἴαμβοι καὶ αἱ σύριγγες. Ἐξεικόνιζον δὲ τὰ μέρη ταῦτα τὴν μετὰ τοῦ Πύθωνος μάχην τοῦ Ἀπόλλωνος· διότι ἡ μὲν ἀνάκρουσις ἐδήλου τὴν προπαρασκευήν, ἡ δὲ ἄμπειρα τὴν πρώτην δοκιμήν, ὁ κατακελευσμὸς αὐτὴν τὴν μάχην, οἱ ἴαμβοι τὴν περιφρόνησιν καὶ τὴν λοιδορίαν τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ τὴν νίκην (τὸ γὰρ λοιδορεῖν ἰαμβίζειν ἐλέγετο), καὶ αἱ σύριγγες τὸν συριγμόν, ὃν ἐποίει τὸ θηρίον ὅτε ἐφονεύετο. Καὶ ὁ χορὸς δέ, ὅστις ἐτελεῖτο δημοτελῶς, εἰς πέντε ὡσαύτως μέρη ἦτο διηρημένος.

§ 23. **Νέμεα.** Οἱ Νεμεαῖοι ἀγῶνες ὠνομάσθησαν οὕτως ἀπὸ τῆς Νεμέας, πολιχνίου καὶ συνδένδρου τόπου μεταξὺ Κλεωνῶν καὶ Φλιοῦντος, ὅπου ἐτελοῦντο κατὰ

τριετίαν τῇ δεκάτῃ τοῦ Κορινθιακοῦ μηνὸς Πανέμου συμπίπτοντος τῷ Ἀθηναϊκῷ Βοηδρομιῶνι. Αἱ γυμνάσεις δὲ ἐν αὐτοῖς ἦσαν ἡ ἁρματοδρομία καὶ οἱ ἄλλοι ἀγῶνες τοῦ πενταθλου. Συνεστήθησαν δὲ κατά τινας ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους μετὰ τὴν νίκην τοῦ Νεμεαίου λέοντος πρὸς τιμὴν τοῦ Διός, κατ' ἄλλους πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχεμόρου, ὅστις πρῶτος αὐτὸς ἐτελεύτησεν ὑπὸ τῶν θηρίων κατασπαραχθεὶς κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας. Ἐπειδὴ δὲ εἶχον διὰ τοῦτο χαρακτῆρα πένθιμον, καὶ οἱ ἐπιστάται αὐτῶν, οἵτινες ἐλαμβάνοντο ἐκ τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους καὶ τῶν Κλεωνῶν, ἔφερον λευκὰ ἐνδύματα ὡς ἐν πενθίμῳ τελετῇ, καὶ τοῖς νικηταῖς ἐδίδετο στέφανος ἐκ σελίνου, τοῦτο μέν, διότι ἐνόμιζον ὅτι τὸ φυτὸν αὐτὸ παρήχθη ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Ἀρχεμόρου, τοῦτο δέ, διότι ἦτο εὔχρηστον κατὰ τὰς κηδείας, καθ' ἅπερ καὶ παροιμία τις τοῦτο ἐμφαίνει «δεῖται οὗτος τοῦ σελίνου», λεγομένη ἐπὶ τῶν ἐπισφαλῶς νοσούντων.

§ 24. **Ἴσθμια.** Οἱ ἰσθμικοὶ ἀγῶνες ὠνομάζοντο οὕτω, διότι ἐτελοῦντο ἐν τῷ Ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ ἐκ πιτύων ἱεροῦ ἄλσους τοῦ ἀφιερωμένου τῷ θεῷ τούτῳ. Συνεστήθησαν δὲ πρὸς τιμὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῶν Θηβῶν Ἀθάμαντος Παλαίμονος ἢ Μελικέρτου καὶ τῆς Ἰνοῦς δι' αἰτίαν τοιαύτην. Ἡ Ἰνὼ ἵνα ἀποφύγῃ τὴν μανίαν τοῦ συζύγου αὐτῆς Ἀθάμαντος ἐρρίφθη μετὰ τοῦ Μελικέρτου εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκεῖ αὐτὴ μὲν συνηριθμήθη ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος μετὰ τῶν θαλασσίων θεῶν, ὁ δὲ Μελικέρτης ἀπέθανεν ἐντὸς τῶν κυμάτων. Ὅτε δὲ δελφίν τις ἐκόμισε τὸν νεκρὸν τούτου εἰς τὰ παράλια τῆς Κορίνθου, ὁ βασιλεὺς τῆς πόλεως ταύτης Σίσυφος, ἐνταφιάσας καὶ παραστήσας αὐτὸν ὡς θαλάσσιον θεόν, ἵδρυσε τὴν ἑορτὴν τῶν Ἰσθμίων. Ἄλλη

τις παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ὁ Θησεὺς συνέστησε τὴν ἑορτὴν ταύτην πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος. Ἐτελεῖτο δὲ κατὰ τριετίαν, ἢ κατ' ἄλλους κατὰ πενταετίαν. Οἱ νικηταὶ ἐν τούτοις τοῖς ἀγῶσιν ἠμείβοντο στεφάνοις ἐκ κλάδων πίτυος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΕΧΝΗ

Ι. ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

§ 1. **Περὶ τέχνης ἐν γένει.** Ἡ λέξις τέχνη, παραγομένη ἐκ τοῦ τέκω (τίκτω) καὶ συγγενὴς πρὸς τὴν λέξιν τέκτων (ἥτις σημαίνει τὸν ἀσκοῦντα τὴν τέχνην) καὶ πρὸς τὸ τεῦχος (τὸ προϊὸν τῆς ἐξασκήσεως), δηλοῖ κυρίως πᾶσαν γένεσιν καὶ παραγωγήν. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα περιορίζει αὐτὴν εἰς μόνην τὴν παραγωγὴν τὴν προκύπτουσαν ἐξ ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Δὲν εἶναι φέρ' εἰπεῖν τεχνούργημα τὸ δένδρον, τὸ ὁποῖον αὐτομάτως καὶ διὰ φυσικῆς δυνάμεως φύεται, ὡς οὐδ' ὁ κορμός, ὅστις ὑπὸ τοῦ ὑλοτόμου εἰκῇ κόπτεται, ἵνα παραδοθῇ εἰς τὸ πῦρ. Καθ' ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ κηπουροῦ πρὸς βλάστησιν τοῦ δένδρου, ἢ τὴν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν οὗτος κατέβαλεν, ἵνα ὁ κορμὸς γείνῃ σκεῦος χρήσιμον, τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τέχνη. Εἶναι δὲ ἡ τέχνη κατ' ἀρχὰς ἀποκύημα τῆς ἀνάγκης[1], καὶ διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς θείας τέχνης, ἥτις

1. Ἀναγκαῖαι τέχναι εἰσὶν ἡ γεωργία, ἡ ὑφαντικὴ, ἡ τεκτονικὴ καὶ ἄλλαι.

ἐστὶν ἡ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος δημιουργία, ἐνῷ ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ὄντος παραγωγή.

§ 2. **Αἱ καλαὶ τέχναι.** Ὁ ἄνθρωπος καθ' ὃ ὕλη καὶ πνεῦμα πρὸς δύο τινὰ δημιουργεῖ, πρὸς θεραπείαν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ, καὶ δεύτερον πρὸς τέρψιν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς διανοίας. Ὀνομάζεται δὲ ἡ τέχνη ἡ τὸν πρῶτον σκοπὸν κυρίως ἐπιδιώκουσα, καὶ πρὸς ἐξάσκησιν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται καταβολὴ σωματικῶν δυνάμεων μᾶλλον ἢ διανοητικῶν, βιομηχανία, βαναυσουργὸς ἢ χειρωνακτική· ἡ δὲ πρὸς τέρψιν μάλιστα ἀφορῶσα τέχνη καλεῖται ὑπὸ μὲν τῶν ἀρχαίων ἐλευθέριος, ὡς ἐλευθέρῳ ἀνδρὶ προσήκουσα, ὑπὸ δὲ τῶν νεωτέρων καλλιτεχνία· διότι τὸ καλὸν, τὸ ὡραῖον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τέρπει τὴν αἴσθησιν, καὶ τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ διὰ τῆς τέχνης ὁ ἄνθρωπος. Δύνανται δὲ νὰ διαιρεθῶσιν αἱ ἐλευθέριοι τέχναι αἱ καὶ καλαὶ καὶ ὡραῖαι λεγόμεναι εἰς παραστατικὰς, εἰς λογοποιητικὰς καὶ εἰκαστικὰς ἢ πλαστικάς. Καὶ εἰς μὲν τὰς παραστατικὰς ἀνάγονται ἡ Γυμναστικὴ, ἡ Ὀρχηστικὴ καὶ ἡ Μουσική· λογοποιητικαὶ δέ εἰσιν ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ ποίησις· εἰς τὰς εἰκαστικὰς δὲ ὑπάγονται ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ Γλυπτικὴ καὶ ἡ Ζωγραφική[1].

1. Ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ ὀρχηστικὴ ἔχουσι μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἁρμονικὴν τοῦ σώματος μόρφωσιν. Ἡ δὲ μουσικὴ ἐθεωρεῖτο ὡς μέσον πρὸς ἐξημέρωσιν τοῦ πνεύματος καὶ πρὸς ἔξαρσιν ὁμοῦ καὶ κατάστολὴν τῶν παθῶν. Ἔχει δὲ ἡ μὲν μουσικὴ ὡς ἀντικείμενον τὴν ἐν χρόνῳ ἔκτασιν, αἱ δὲ εἰκαστικαὶ τέχναι τὴν ἐν χώρῳ ἔκτασιν. Τούτων πάλιν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ γλυπτικὴ ἔχουσι τὰς τρεῖς τοῦ χώρου διαστάσεις (μῆκος, πλάτος καὶ ὕψος), ἡ δὲ ζωγραφικὴ τὰς δύο μόνον (μῆκος καὶ πλάτος). Αἱ λογοποιητικαὶ δὲ τέχναι ἔχουσιν ἀντικείμενον τὰς λέξεις καὶ τὸν δι' αὐτῶν ἐξυφαινόμενον λόγον.

II. ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ.

§ 1. **Ἡ περὶ τῆς γυμναστικῆς γνώμη τῶν ἀρχαίων.** Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ γυμναστικὴ, ἥτις ἐτάσσετο ἐν τῇ παιδείᾳ[1], καὶ ἣν ἐδιδάσκοντο οἱ παῖδες περὶ τὴν τῶν ἑκκαίδεκα ἐτῶν ἡλικίαν, ἐθεωρεῖτο περισπούδαστόν τι χρῆμα, ὡς καθιστᾶσα τὰ μὲν σώματα ἰσχυρὰ, κοῦφα καὶ εὔτονα, τὰς δὲ ψυχὰς ἀγαθάς. Διότι ἐκεῖνοι ἐφρόνουν ὅτι ἐν σώματι ὑγιεῖ κεῖται καὶ νοῦς ὑγιὴς καὶ ψυχὴ ἀνδρώδης. Καὶ ἀδελφὴν δὲ τῆς ἰατρικῆς τὴν γυμναστικὴν οἱ ἀρχαῖοι ὑπέλαβον, ὥς ἐστι μαθεῖν ἐκ τῶν νουθεσιῶν τοῦ ἀθανάτου Ἱπποκράτους, καὶ ἐκ τῶν γυμνασίων, ἅπερ ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς ἐθεώρησαν. Ἕνεκα τούτων καὶ δι' ἀγώνων ἐτίμων τὰς ἑορτὰς τῶν θεῶν, καὶ οἱ νομοθέται τὸ ἐκ τῶν γυμνασίων καλὸν κατιδόντες ἀπεῖπον τοῖς δούλοις μὴ μετέχειν (κατ' Αἰσχίνην).

§ 2. **Οἱ τόποι ἐν οἷς ἐγυμνάζοντο.** Τὸ πάλαι ἐγυμνάζοντο οἱ Ἕλληνες οὐχὶ ἐν ἰδρύμασιν ἐπίτηδες κατεσκευασμένοις, ἀλλ' ἐν ὑπαίθρῳ ἐκτὸς ἢ ἐντὸς τῆς πόλεως. Ὕστερον ὅμως ἱδρύθησαν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀξιόλογα ἱδρύματα, γυμνάσια ἐπονομασθέντα, διότι ἠσκοῦντο ἐν αὐτοῖς γυμνοὶ οἱ ἐξασκούμενοι. Ἐν αὐτοῖς ἔκειτο ὑπὸ τὰς στοὰς τὸ ἐφηβεῖον, ὁ τόπος ἔνθα ἐγυμνάζοντο οἱ ἔφηβοι, τὸ κονιστήριον, τὸ ἐλαιοθέσιον, ἔνθα ἠλείφοντο ἐλαίῳ οἱ ἀγωνιζόμενοι. Ἐν ἄλλαις στοαῖς περιείχοντο αἱ ἐξέδραι, τόποι εὐρύχωροι μετὰ ἑδρῶν, ἔνθα φιλόσοφοι καὶ διδάσκαλοι τῆς ῥητορικῆς καὶ ἄλλοι ἐπι-

1. Ἡ ὅλη παίδευσις τῶν νέων τὸ πάλαι διῃρεῖτο εἰς τρία, γράμματα, μουσικὴν καὶ γυμναστικήν, εἰς ἃ προστίθησιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τέταρτον τὴν γραφικήν.

τερπόμενοι ταῖς σοφαῖς διαλέξεσι συνωμίλουν καὶ συνδιελέγοντο. Μετὰ τῶν εἰρημένων μερῶν συνείχοντο καὶ ἕτεραι στοαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἦν τὸ σκάμμα ἔνθα κατέβαινον διὰ βαθμίδων καὶ ἐγυμνάζοντο τὸν χειμῶνα· ἐλέγοντο δὲ αὗται ξυστοί. Παρὰ δὲ τοῖς ξυστοῖς ἦσαν κατάφυτοι καὶ σύσκιοι τόποι καὶ περίπατοι μεταξὺ τῶν δένδρων[1].

§ 3. **Ἐπιστάται τῶν γυμνασίων.** Ἐπιστάται τῶν γυμνασίων ἦσαν οἱ γυμνασταὶ καὶ παιδοτρίβαι. Τούτων οἱ μὲν παιδοτρίβαι ἦσαν οἱ θεωρητικοὶ οὕτως εἰπεῖν διδάσκαλοι, διότι οὗτοι ἐγνώριζον πάσας τὰς ἐν τοῖς γυμνασίοις τελουμένας ἀσκήσεις· οἱ δὲ γυμνασταὶ, ἦσαν οἱ πρακτικοὶ διδάσκαλοι, οἵτινες ὥριζον ἑκάστῳ τὰς μάλιστα προσφόρους αὐτῷ ἀσκήσεις. Ὑπῆρχον δὲ καὶ οἱ ἔφοροι οἱ καλούμενοι σωφρονισταὶ, ὧν ἔργον ἦτο νὰ ἐφορεύωσι τὴν ἀγωγὴν τῶν ἀγωνιζομένων καὶ νὰ προτρέπωσιν αὐτοὺς εἰς σωφροσύνην καὶ κοσμιότητα. Ὁ δὲ γυμνασίαρχος ἢ γυμνασιάρχης εἶχε τὴν ὅλην τῶν γυμνασίων διοίκησιν, καὶ ἠδύνατο νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τῶν γυμνασίων καὶ φιλοσόφους καὶ διδασκάλους ἀκοσμοῦντας, ὡς μνημονεύεται ὅτι ἐξεβλήθη Πρόδικος ὁ σοφιστὴς ὡς οὐκ ἐπιτήδεια τοῖς νέοις συνδιαλεγόμενος.

III. ΟΡΧΗΣΤΙΚΗ.

§ 1. **Σκοπὸς τῆς ὀρχηστικῆς.** Ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὀρχηστικὴ σκοπὸν εἶχε διὰ τῶν ῥυθμικῶν κινήσεων τοῦ σώματος νὰ μιμηθῇ καὶ ἐκδηλώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνοδευούσης αὐτὴν μουσικῆς καὶ ᾠδῆς νοούμενα καὶ

1. Ἐν τοῖς γυμνασίοις τούτοις εὗρεν ἡ πλαστικὴ τὴν πρώτην καὶ κυρίαν αὐτῆς τροφήν,

λεγόμενα, καθάπερ καὶ ὁ Λουκιανὸς ἐν τῇ χαριεστάτῃ αὐτοῦ περὶ ὀρχήσεως διατριβῇ λέγει «Μιμητική τίς ἐστιν ἐπιστήμη καὶ δεικτικὴ καὶ τῶν ἐννοηθέντων ἐξαγορευτικὴ καὶ τῶν ἀφανῶν σαφηνιστική».

§ 2. **Πῶς ἐξεδηλοῦντο τὰ ἀφανῆ ἐν τῇ ὀρχηστικῇ.** Ἡ ἐν τῇ ὀρχήσει ἐκδήλωσις τῶν ἀφανῶν καὶ λεγομένων δὲν ἐγίνετο διὰ μόνων τῶν εὐτάκτων βηματισμῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φορᾶς τοῦ σώματος, διὰ τῶν σχημάτων αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ποικίλης καὶ δεικτικῆς τῶν νοουμένων κινήσεως ἁπάντων τῶν μελῶν. «Οὐδὲν γὰρ ἀργὸν τοῦ σώματος ἐν τῇ ὀρχήσει ἦν, ἀλλ' ἅμα καὶ τράχηλος καὶ σκέλη καὶ χεῖρες ἐγυμνάζοντο», λέγει ὁ Ξενοφῶν. Ὑπεκρίνετο δὲ ὁ ὀρχηστὴς πᾶν ὅ,τι ἐμιμεῖτο· διότι ἐγίνετο νῦν μὲν ἐρῶν, νῦν δὲ ὀργιζόμενος, ἄλλοτε μεμηνώς, ἄλλοτε λελυπημένος, καθόλου δὲ πᾶν ὅ,τι ἤθελε. Διὸ καὶ ὁ κατήγορος τῆς ὀρχήσεως Δημήτριος ὁ κυνικός, καθ' ἃ ἱστορεῖ ὁ Λουκιανός, ὅτε εἶδεν ὀρχηστὴν μιμούμενον ἄνευ αὐλοῦ καὶ ᾀσμάτων πολλὰ περὶ θεῶν μυθολογούμενα, οὕτως ὑπερήσθη τοῖς γιγνομένοις, ὥστε ἀνέκραξε μεγάλῃ τῇ φωνῇ «Ἀκούω, ἄνθρωπε, ἃ ποιεῖς, οὐχ ὁρῶ μόνον, ἀλλά μοι δοκεῖς ταῖς χερσὶν αὐταῖς λαλεῖν».

§ 3. **Εἴδη ὀρχήσεων.** Ὀρχήσεων εἴδη ἦσαν πολλά. Πρῶτον αἱ ἑορταστικαὶ ὀρχήσεις, ἃς ὠρχοῦντο ἐν ταῖς ἑορταῖς τιμῶντες τοὺς Θεούς[1]. Δεύτερον αἱ δραματικαὶ ὀρχήσεις, ἃς ὠρχοῦντο κατὰ τὴν ἐν θεάτροις διδασκαλίαν τῶν δραμάτων. Τρίτον αἱ πολεμικαὶ ἢ ἐνόπλιοι ὀρχήσεις, ἃς ὠρχοῦντο κρούοντες τὰ ξίφη πρὸς τὰς ἀσπίδας

1. Ἐκ τούτων ἦν καὶ ὁ γέρανος, «μίμημα (κατὰ Πλούταρχον) τῶν ἐν Λαβυρίνθῳ περιόδων καὶ διεξόδων ἔν τινι ῥυθμῷ, περιελίξεις καὶ ἀνελίξεις ἔχοντι».

καὶ πηδῶντες[1]. Τέταρτον αἱ τερπναὶ ὀρχήσεις, ἃς ὠρχοῦντο ἐν πανηγύρεσι καὶ συμποσίοις καὶ ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους διατριβαῖς. Ὠρχοῦντο δ' αὐτὰς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁμήρου οὕτως. Οἱ ὀρχησταὶ λαμβανόμενοι ἀπὸ τῶν χειρῶν ἐχόρευον κυκλικῶς, ἔχοντες ἡγε μόνα ἀοιδὸν παίζοντα κιθάραν ἢ φόρμιγγα.

§ 4. **Ἡ ἐκ τῆς ὀρχήσεως ὠφέλεια.** Ἡ ὀρχηστικὴ τὰ μὲν σώματα καθίστα ἰσχυρὰ καὶ κοῦφα καὶ εὐχερῆ πρὸς πᾶσαν μεταβολήν, τὰς δὲ ψυχὰς ἐνεγύμναζε τοῖς καλλίστοις θεάμασι καὶ ἀκούσμασιν. Ὅθεν μετὰ τοῦ τερπνοῦ καὶ ὠφέλειαν ἀπειργάζετο, ἐπιδεικνυμένη κοινόν τι κάλλος ψυχῆς τε καὶ σώματος.

IV. ΜΟΥΣΙΚΗ.

§ 1. **Ἡ παρ' Ἕλλησι μουσική.** Ὠνομάζετο μουσικὴ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πᾶσα ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Μουσῶν διατελοῦσα τέχνη· ἀλλ' ἐνίοτε τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδήλου ἰδίως ὅ,τι καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. Ἁρμονικὴν δὲ ὠνόμαζον οἱ ἀρχαῖοι ὅ,τι νῦν ὀνομάζομεν ἡμεῖς μουσικήν. Παράγεται δὲ ἡ λέξις κατά τινας μὲν συγγραφεῖς ἀπὸ τὰς Μούσας, κατ' ἄλλους δὲ ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴν λέξιν μοσὰρ, ἥτις σημαίνει τέχνην, ἐπιστήμην. Ἦτο δὲ ἡ μουσικὴ τῶν Ἑλλήνων φωνητικὴ καὶ ὀργανική.

§ 2. **Νόμος.** Ὁ τρόπος καθ' ὃν οἱ μουσικοὶ ἔπαιζον καὶ ἔψαλλον ὠνομάζετο νόμος. Ὑπῆρχον δὲ τέσσαρες διάφοροι νόμοι, ὁ Φρύγιος, ὁ Λύδιος, ὁ Δώριος καὶ ὁ Ἰωνι-

1. Τοιαύτην ὄρχησιν ὠρχοῦντο τὸ πάλαι καὶ οἱ Κούρητες. Ἐκ δὲ τῆς πολεμικῆς ταύτης ὀρχήσεως προῆλθε καὶ ἡ πυρρίχη, τὸ προγύμνασμα πολέμου τῶν τε Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων.

κός. Ἐν τούτοις προσθέτουσί τινες καὶ πέμπτον τὸν Αἰολικόν. Τούτων ὁ μὲν Φρύγιος ἦτο θρησκευτικός, ὁ δὲ Λύδιος μελαγχολικός, ὁ Δώριος πολεμικός, ὁ Ἰωνικὸς ἀνθηρὸς καὶ ὁ Αἰολικὸς ἁπλοῦς. Ὁ δὲ ἦχος, τὸν ὁποῖον μετεχειρίζοντο, ἵνα ἐμψυχόνωσι τοὺς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης πολεμιστάς, ἐλέγετο ὄρθιος. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ λέξις νόμος ἐσήμαινεν ὕμνον ψαλλόμενον καθ' ἕνα τῶν ἀνωτέρω τρόπων.

§ 3. **Μουσικὰ ὄργανα.** Τὰ μουσικὰ ὄργανα ἦσαν δύο εἰδῶν· ἐμπνευστά, ὄργανα δηλαδὴ διὰ τῆς πνοῆς, καὶ ἐντατὰ ἤτοι ὄργανα διὰ τῶν χορδῶν, ἅπερ καὶ νευρόδετα ἐλέγοντο. Ἐκ τῶν ὀργάνων δέ, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι, τὰ κυριώτερα ἦσαν ἡ λύρα, ὁ αὐλός, ἡ σύριγξ καὶ ἡ σάλπιγξ.

§ 4. **Λύρα.** Περιφημότατον τῶν ὀργάνων ἦτο ἡ λύρα, ἥτις ὠνομάζετο κιθάρα καὶ φόρμιγξ, καὶ δι' ἧς ἔψαλλον τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων καὶ τὰ ἐρωτικὰ ἄσματα. Καὶ ὅτι μὲν κατ' ἀρχὰς τὰ δύο ταῦτα ὄργανα κιθάρα καὶ λύρα ἢ οὐδόλως ἢ μικρὸν διέφερον ἀλλήλων, τοῦτο φαίνεται ἐκ τῆς φράσεως (ἐν τῷ εἰς Ἑρμῆν ὕμνῳ τοῦ Ὁμήρου) «λύρῃ κιθαρίζειν»· ὅτι δὲ φόρμιγξ καὶ κίθαρις ἦσαν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὄργανον γίνεται δῆλον ἐκ τῆς φράσεως τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ (Ὀδ. Α') «φόρμιγγι κιθαρίζειν» καὶ «κίθαρι φορμίζειν»[1]. Εἶχε δὲ ἡ λύρα μέγα καὶ ἠχηρὸν κύτος, ὅπερ κατεσκευάζετο ἐν γένει ἐκ χελωνίου, ἐξ οὗ ἀνεφύοντο τὰ κέρατα αὐτῆς ὡς ἀπὸ κεφαλῆς ἐλάφου. Τὸ συνέχον τὰ

1. Παρ' Ὁμήρῳ τὸ ὄνομα λύρα μόνον ἐν τῷ πρὸς Ἑρμῆν ὕμνῳ ἀπαντᾷ. Ἡ κιθάρα ἐλέγετο καὶ κίθαρις (κίθαρι δὲ ἀντὶ κιθάριδι). Φόρμιγξ δὲ ἐκλήθη ἐκ τοῦ φέρω φορέω φόριμος· διότι ἐκρέμων αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὤμων διὰ ταινίας καὶ παίζοντες ἐβάδιζον.

δύο κέρατα κατὰ τὰ ἀνωτέρω αὐτῶν ἄκρα ξύλον ἐλέγετο ζυγός, καὶ ἐχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ προσδέωσιν αὐτῷ τὰς χορδάς· ἐλέγοντο δὲ τὰ κέρατα καὶ πήχεις. Ἡ λύρα ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ὄργανα διεκοσμοῦντο πολλάκις πολυδαπάνως χρυσῷ καὶ ἐλέφαντι. Εὑρέτην τῆς λύρας ἔλεγον οἱ Ἕλληνες τὸν Ἑρμῆν κατασκευάσαντα τοιαύτην ἐκ κύτους χελώνης καὶ ἐντείναντα χορδὰς ἐκ τῶν νεύρων βοῶν κατ' ἄλλους μὲν τρεῖς, κατ' ἄλλους δὲ τέσσαρας καὶ κατ' ἄλλους ἑπτά. Ἡ κοινοτέρα ὅμως παρ' Ἕλλησι καὶ Ρωμαίοις λύρα ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Τερπάνδρου (περὶ τὰ 650 π. Χ.) εἰσαχθεῖσα ἑπτάχορδος. Εἶναι ἐν τούτοις δῆλον, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐχρῶντο ποικίλαις λύραις, ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν χορδῶν αὐτῶν, ὡς ἐν ταῖς σωζομέναις ἐξεικασίαις φαίνεται, ἀναβαίνει ἀπὸ τριῶν μέχρις ἑνδεκα. Περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Πινδάρου (520) φαίνεται ὅτι βελτιωθεῖσα ἡ λύρα κατέστη διάφορος τῆς κιθάρας, ἧς εὑρέτην ἔλεγον τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀλλ' ἡ λύρα ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνδρικώτερον τῆς κιθάρας ὄργανον, διότι ἡ κιθάρα δὲν ἐξέπεμπεν ἕνεκα τοῦ μικροῦ αὐτῆς κύτους τελείους καὶ βαθεῖς φθόγγους, οὖσα μᾶλλον εἰς μέσους φθόγγους εὔθετος. Ἡ λύρα ἐκρούετο τιθεμένη ὀρθία μεταξὺ τῶν γονάτων τοῦ παίζοντος, ἐνῷ ἡ κιθάρα ἐτίθετο ἐπὶ τῶν γονάτων. Ἀμφότερα δὲ τὰ ὄργανα ταῦτα ἐκρατοῦντο διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ ἐκρούοντο διὰ τῆς ἀριστερᾶς πλήκτρῳ αἱ χορδαί, μολονότι ἐν ταῖς ἀνακαλυφθείσαις ἐν Ἡρακλείῳ γραφαῖς εὑρίσκομεν λύρας διὰ τῶν δακτύλων κρουομένας[1]. Ἦν δὲ ἡ λύρα τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ ἐπικῶν ποιημάτων· δὲν ἐκρούετο ὅμως ἐν ᾧ χρόνῳ ταῦτα ἀπηγγέλλοντο, ἀλλὰ μό-

1. Τὸ κρούειν τὴν κιθάραν ὠνομάζετο κιθαρίζειν, κρούειν πλήκτρῳ, διώκειν, δακτυλίοις κρούειν καὶ ψάλλειν.

νον πρὶν ἢ ὁ ἀοιδὸς ἐξήρχετο τῆς ἀπαγγελίας τοῦ μύθου, καὶ ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν διαφόρων μερῶν αὐτοῦ ἀναπαύλαις. Ἡ λυρικὴ ὅμως ποίησις, ἐπειδὴ κατ' ἀρχὰς οὐδέποτε ἀπηγγέλλετο ἢ ᾄδετο ἄνευ τῆς συνοδείας τῆς λύρας, ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τῆς λύρας.

§ 5. **Διάφορα ἔγχορδα ὄργανα.** Περὶ τοὺς χρόνους τῆς Σαπφοῦς καὶ τοῦ Ἀνακρέοντος[1] διάφορα ἔγχορδα ὄργανα ἦσαν εἰσηγμένα ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἷον ἡ μάγαδις ἢ πυκτὶς, τὸ βάρβιτον καὶ ἄλλα[2]. Τούτων ὁ ἀριθμὸς τῶν χορδῶν ἦν πολὺ πλείων τῶν τῆς λύρας· διότι γνωρίζομεν ὅτι τινὰ τούτων εἶχον σύστημα δύο ὀκταφωνιῶν, ἄλλα δὲ καὶ μέχρις εἴκοσι χορδῶν· ὥστε ὡμοίαζον πάντως μᾶλλον ταῖς νῦν ἅρπαις (ἐπιγονείοις). Ἡ μάγαδις ἔχουσα εἴκοσι χορδὰς ἐπαίζετο διὰ τῶν δύο χειρῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἀριστερὰ ἔκρουε τὰς βαθυτέρας χορδὰς, ἡ δὲ δεξιὰ ταὐτοχρόνως τὰς ὑψηλοτέρας ἐν ἀντιφωνίᾳ. Τὸ βάρβιτον (ὁ βάρβιτος καὶ ἡ βάρβιτος) ἦτο μεγαλείτερον τῆς λύρας καὶ ἔδιδε φθόγγους ὑψηλοτέρους καὶ ἐντελεστέρους.

§ 6. **Χορδαί.** Αἱ χορδαὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν ἀπὸ νῆμα λινόν, μετὰ δὲ ταῦτα ἀπὸ ἔντερα. Ἐτίθεντο δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν τρεῖς, ἐξ ὧν καὶ ἡ λύρα ὠνομάσθη τρίχορδος· ὅτε δὲ προσετέθησαν καὶ ἄλλαι τέσσαρες χορδαὶ, τότε καὶ ἡ λύρα ἐπωνομάσθη ἑπτάχορδος ἑπτάφθογγος καὶ ἑπτάγλωσσος.

§ 6. **Φθόγγοι.** Οἱ φθόγγοι διεκρίνοντο διὰ τῶν ἑξῆς

1. Ἀμφότεροι ἔζων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου.

2. Τοιαῦτα ἦσαν ἡ πρὸς τὴν μάγαδιν ὁμοιάζουσα σαμβύκη, ἡ ναβλὰς παρεμφερὴς πρὸς τὴν νῦν ἅρπαν καὶ ἡ πανδοῦρα, ἥτις ἦν τρίχορδος κατά τινας δὲ μονόχορδος. Ἐν τῇ ὀργιαστικῇ δὲ μουσικῇ μετεχειρίζοντο καὶ κρουστὰ ὄργανα, οἷον τύμπανα, κρόταλα, κύμβαλα καὶ ἄλλα·

ὀνομασιῶν· ὑπάτη (δηλαδὴ χορδὴ), αὕτη ἦν ἡ κατωτάτη· παρυπάτη, ἡ ἀμέσως πρὸ τῆς ὑπάτης· λίχανος (διότι πιθανῶς ἔν τισιν ἀρχαίοις ὀργάνοις ἡ ἀντιστοιχοῦσα τῷ φθόγγῳ τούτῳ χορδὴ ἐκρούετο διὰ τοῦ λιχανοῦ δακτύλου)· μέση, παραμέση, τρίτη, παρανήτη καὶ νήτη (ἡ ὑψίστη).

§ 7. **Αὐλός.** Ὁ αὐλὸς ἦν συνήθως κάλαμος ἔχων τρυπήματα εἰς ἁρμόδια μέρη. Κατεσκευάζετο δὲ ἐνίοτε καὶ ἐκ ξύλου καὶ ἀπὸ ὀστῶν ἡμιόνων, ὄνων, ἐλεφάντων καὶ νεβρῶν. Ὅτε δὲ τὸ μέγεθος τοῦ αὐλοῦ ηὐξήθη καὶ συνεδέθη οὗτος ἅμα καὶ διεκοσμήθη διὰ μεταλλίνων ἢ ἐλεφαντίνων δακτυλίων, ὡμοίαζε πάντως τοῖς νῦν ἐν χρήσει. Ὁ πλάγιος αὐλὸς ἢ πλαγίαυλος εἶχε γλωσσίδα ὀρθογωνίως εἰς αὐτὸν ἐμβεβλημένην. Ἐξευρέτης δὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοῦ αὐλοῦ θεωρεῖται ὁ Πάν. Ἀλλὰ παρ' Ἕλλησι καὶ Ρωμαίοις ἦν πολὺ συνηθέστερον τὸ αὐλεῖν διὰ δύο συγχρόνως αὐλῶν, ἑνὸς μόνον πολλάκις αὐλητοῦ εἰς ἀμφοτέρους ἐμφυσῶντος. Οἱ δύο δὲ οὗτοι αὐλοὶ ἦσαν τελείως κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων, καὶ οὐχὶ συνδεδεμένοι ὡς ἐνόμισάν τινες διὰ μιᾶς μόνης γλωσσίδος. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι μετεχειρίζοντο τὸν αὐλὸν ἐν τρισὶ περιστάσεσιν, ἐν θυσίαις, ἐν συμποσίοις καὶ ἐν κηδείαις[1]· διότι κυρίως διὰ τοῦ αὐλοῦ ἐκανονίζοντο αἱ ὀρχήσεις ἔν τε ταῖς θυσίαις, ταῖς ἑορταῖς καὶ ταῖς ἰδιωτικαῖς εὐωχίαις. Διὰ τοῦ αὐλοῦ ἐπίσης ἐρρύθμιζον καὶ τὴν κωπηλασίαν οἱ τῶν τριηρῶν ἐρέται· ἀλλ' ὁ πρὸς τὴν χρῆσιν ταύτην μικρὸς αὐλὸς ἐκαλεῖτο νίγλαρος. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεώρουν τὸν αὐλὸν ὡς ἀγενὲς καὶ πολὺ ὑποδεέστερον τῆς λύρας ὄργανον· οἱ Λυδοὶ δὲ, οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι δι' αὐτοῦ ὡδήγουν τὰ στρατεύματα αὐτῶν εἰς τὰς μάχας. Οἱ τελευταῖοι, ἵνα διακρίνωσιν, ὡς εἶπεν ὁ Ἀγη-

1. Ἐν ταῖς δημοσίαις ἑστιάσεσιν οἱ αὐληταὶ ἔφερον χιτῶνας ποδήρεις.

σίλαος, τοὺς δειλοὺς ἀπὸ τοὺς ἀνδρείους· διότι ἐκ τοῦ φόβου οἱ δειλοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ βαδίσωσι σταθερῶς κατὰ τὸν ρυθμὸν τοῦ αὐλοῦντος. Ηὗλουν δὲ τὸ πάλαι, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν νῦν, ἄνδρες· ἀλλ' ὡς γνωστὸν ὑπῆρχον καὶ πλεῖσται αὐλητρίδες.

§ 8. **Σύριγξ.** Ἡ σύριγξ κατεσκευάζετο ἐξ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ διατρήτων καυλῶν, οὓς συνέδεον διὰ κηροῦ, κόπτοντες αὐτοὺς πρότερον εἰς ἀνάλογον μέγεθος καὶ προσαρμόζοντες αὐτοὺς οὕτως, ὥστε νὰ ἀποτελῶσιν ὀκταφωνίαν· ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἐννέα καυλῶν, ποιοῦντες αὐτὴν ἐννεάφωνον. Ἵνα προσαρμόζηται δὲ εἰς τὰ χείλη τοῦ στόματος, κατεσκεύαζον τὸ ὄργανον τοῦτο τελειότερον ποιοῦντες αὐτὸ κυρτόν. Διέφερε δὲ ἡ σύριγξ τοῦ αὐλοῦ, διότι αὕτη εἶχε λεπτὸν καὶ ὀξὺν ἦχον, ἐνῷ ὁ ἦχος τοῦ αὐλοῦ ἐν σχέσει πρὸς ἐκείνην ἦτο πλήρης καὶ βαρύς. Ἐντεῦθεν αὐτὴ μὲν ὠνομάζετο λεπταλέα, ἐκεῖνος δὲ βαρύβρομος. Οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν πάντοτε τὴν σύριγγα ὡς ἀγροτικὸν ὄργανον, χρήσιμον ἰδίως τοῖς ποιμέσιν, ἀλλ' ἐχρῶντο αὐτῇ καὶ εἰς χορούς. Εὑρέτην τοῦ ὀργάνου τούτου θεωροῦσι τὸν προστάτην τῶν ποιμένων Πᾶνα.

§ 9. **Σάλπιγξ.** Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἐμπνευστῶν ὀργάνων ὑπῆρχε καὶ ἡ σάλπιγξ, ἥτις κατεσκευάζετο ἐκ χαλκοῦ καὶ διέφερε τοῦ κέρατος, ὅπερ ἦν ἕτερον εἶδος σάλπιγγος· διότι αὕτη μὲν ἦτο εὐθεῖα, ἐκεῖνο δὲ κυρτόν. Ἡ ἐφεύρεσις τῆς σάλπιγγος ἀποδίδεται συνήθως τοῖς Τυρρηνοῖς· καὶ τὸ ἐπίθετον δὲ αὐτῶν λητοσαλπιγκταὶ ὑπεμφαίνει ὅτι οἱ Τυρρηνοὶ κατέστησαν αὐτὴν περίφημον διὰ τῶν πειρατειῶν αὐτῶν. Ἡ σάλπιγξ, εἰ καὶ γνωστὴ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου, εἰσήχθη ὅμως βραδύτερον ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ νεωτέραν ἐποχὴν ἐν τοῖς στρατοῖς τῶν ἐπικρατεστέρων πολιτειῶν, μολονότι αὕτη

ἐστὶν ὄργανον ἐξόχου πολεμικοῦ χαρακτῆρος. Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν οὐσιώδης διαφορὰ τοῦ σχήματος τῶν ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ἢ τυρρηνικῶν σαλπίγγων· διότι ἀμφοτέρων αἱ σάλπιγγες ἦσαν μακραὶ εὐθεῖαι καὶ χαλκαῖ καταλήγουσαι εἰς κωνοειδῆ ὀπήν, κατὰ μικρὸν αὐξανομένης τῆς διαμέτρου αὐτῶν[1].

V. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.

§ 1. **Νεωδομία.** Ὡς ἐκ τῶν ἀντικειμένων, περὶ ἃ ἀσχολεῖται ἡ ἀρχιτεκτονική, περιλαμβάνει διαφόρους κλάδους (τὴν οἰκοδομίαν, τὴν κατασκευὴν τάφων, τὴν ὀχυρωματικήν, τὴν τῶν πόλεων οἰκοδομικήν), ἐν οἷς καὶ τὴν νεωδομίαν, ἤτοι τὴν κατασκευὴν τῶν ναῶν.

§ 2. **Ἀρχαῖοι ναοὶ τῶν Ἑλλήνων.** Ναός, καθὼς καὶ τὸ ὄνομα ἐμφαίνει, ἦτο κυρίως κατοικία τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ ἀγάλματος. Ἀλλ' ὡς τοιαῦται ἐν παναρχαίοις χρόνοις καὶ κοῖλα δένδρα λέγονται χρησιμεύσαντα. Οὕτως ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς κατῴκει ἐν πυθμένι φηγοῦ (καθ' Ἡσίοδον). Μεταγενεστέρως ὅμως φαίνεται ὅτι ἀνηγείροντο ἰδιαίτερα πρὸς τοῦτο οἰκοδομήματα, ἀλλὰ πιθανῶς ὀλίγον ἐπιφανῆ κατ' ἀρχάς, καὶ ἴσως μάλιστα ξύλινα· δι' ὃ καὶ ἐρείπια αὐτῶν ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐδόλως

1. Ἀναφέρονται ἓξ εἴδη σαλπίγγων· α' ἡ σάλπιγξ, ἣν εὗρεν ἡ Ἀθηνᾶ· β' ἡ παρ' Αἰγυπτίοις στρογγύλη, ἣν εὗρεν ὁ Ὄσιρις, καλουμένη χνούη· γ' ἡ Γαλατική, ἥτις εἶχε τὸν κώδωνα (τὸ στόμιον δηλαδὴ τὸ πρὸς τὸ οὖς τοῦ ἀκούοντος) θηριόμορφόν τινα, καὶ αὐλὸν εἰς ὃν ἐμφυσῶσιν οἱ σαλπιγκταὶ μολύβδινον, ἐκαλεῖτο δὲ αὕτη ὑπὸ τῶν Κελτῶν κάρνυξ· δ' ἡ Παφλαγονική, ἧς ὁ κώδων βοὸς ἦν προτομή· ἐκαλεῖτο δὲ βόϊνος· ε' ἡ Μηδική, τὸν αὐλὸν ἔχουσα καλάμινον· ς' ἡ Τυρσηνική, ἧς εὑρέται οἱ Τυρσηνοὶ (αὕτη ἦν ἀναντιρρήτως ἡ λεγομένη ἱερατικὴ σάλπιγξ).

σώζονται. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐρεχθεῖον, ὁ Παυσανίας τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς πολὺ πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Τροφωνίου ὑπάρχοντα· ἀλλ' οὐδὲν δυνάμεθα βέβαιον νὰ εἴπωμεν ὡς πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ᾠκοδομοῦντο οἱ ναοὶ τότε. Ὁ ἐν Δελφοῖς ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος λέγεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ᾠκοδομήθη ξύλινος, ἔπειτα δὲ χαλκοῦς (πιθανῶς χαλκοῖς ἐλάσμασιν ἔνδον ἐπικεκαλυμμένος). Καὶ ὁ ἐν Σπάρτῃ δὲ ναὸς τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, θεμελιωθεὶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Τυνδάρεω, μεταξὺ τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης πρέπει νὰ συγκαταριθμηθῇ. Περὶ λιθίνων δὲ ναῶν οὐδὲν θετικὸν δύναται νὰ ρηθῇ ὡς πρὸ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἐκτὸς ἐὰν θεωρηθῶσιν ὡς ναοὶ παναρχαῖά τινα ἐρείπια ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σωζόμενα, ὧν ὁ χαρακτὴρ ἐστι δυσδιάκριτος.

§ 3. **Μεταβολὴ εἰς τὴν νεωδομίαν.** Σπουδαία μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ναῶν, ὅτε οἱ Δωριεῖς εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ δὲ ρυθμὸς τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ὑπὸ συγγραφέων μαρτυρεῖται καὶ ἐκ συχνῶν λειψάνων ἐστὶ γνωστός. Τὸ σχῆμα τούτων ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα χρόνοις εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸ σχῆμα τῶν συνήθων κατοικιῶν. Οὕτως ὁ δώριος ναὸς ἦτο αὐτὴ ἡ τῶν Δωριέων καλύβη (ἥτις ἐν τῇ ὀρεινῇ καὶ πολυδένδρῳ Δωρίδι ἦτο βεβαίως ξυλίνη). Τῷ ὄντι ἡ πρώτη οἰκοδομὴ τοῦ εἴδους τούτου, τὸ ὁποῖον ἀκολούθως ὠνομάσθη δωρικόν, ἦτο (κατὰ τὸν Βιτρούβιον[1]) ὁ ναὸς τῆς Ἥρας ἐν Ἄργει, ὅστις ἐπειδὴ εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν τῶν τοῦ εἴδους τούτου οἰκοδομῶν, ὁμοιάζει σχεδὸν περισσότερον παρὰ πᾶσαν ἄλλην τὰς ἀτέχνους ἐκείνας καλύβας, αἵτινες ὑπηγόρευσαν κατ' ἀρχάς, ὡς ὑποτίθεται, τὴν ἰδέαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

§ 4. **Τὰ διάφορα μέρη τῆς στερεᾶς οἰκοδομῆς.** Παραδεχόμενοι ὅτι, ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ ἐγείρωσι στερεὰς οἰκοδομάς, ἐμιμήθησαν τὰ διάφορα μέρη τῶν πρώτων καλυβῶν, βλέπομεν ὅτι ὁ μὲν ἀκατέργαστος κορμὸς τοῦ δένδρου, ὅστις ὑπεστήριζε τὴν οἰκοδομήν, ἔδωκε γένεσιν εἰς τὸν κίονα, ὁ δὲ λίθος, ὅστις ἐτίθετο ὑποκάτω ἵνα προφυλάττῃ τὴν κάτωθεν ἄκραν τοῦ ἀκατεργάστου κορμοῦ ἀπὸ τῆς σήψεως, ἔγεινεν ἡ βάσις τοῦ κίονος· ἐνῷ ὁ λίθος, ὅστις ἵστατο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ κορμοῦ, ἔγεινε τὸ κιονόκρανον· αἱ ἄκραι δὲ πάλιν τῶν δοκῶν τῆς στέγης ἀπετέλεσαν τὰς τριγλύφους, τὸ δὲ κεραμωτὸν ἢ ἡ ἄλλη ὕλη, ἣν ἔθετον ἵνα ἀναπληρώσωσι τὸ μεταξὺ τῶν ἄκρων τῶν διαφόρων δοκῶν διάστημα, παρήγαγε τὸ ἐπιστύλιον, τὸ διάζωμα καὶ τὸ γεῖσον, τὰ τρία δηλαδὴ μέρη τοῦ πέρατος ὅλων τῶν στεγαζόντων τὴν οἰκοδομήν, τὰ ὁποῖα συμπεριλαμβάνονται ὑπὸ τὸ ὄνομα θριγκός[1].

§ 5. **Ρυθμός.** Ρυθμὸς ὀνομάζεται ὁ τρόπος, καθ' ὃν κατεσκευάζοντο οἱ κίονες καὶ ἐκοσμεῖτο ὁ θριγκός. Δὲν ἦτο ὅμως πάντοτε ὁ αὐτός, ἀλλὰ μετεβλήθη κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Διὰ τοῦτο διακρίνονται τρεῖς ρυθμοί· ὁ δωρικός, ὁ ἰωνικὸς καὶ ὁ κορινθιακός, ἕκαστος τῶν ὁποίων συνίσταται ἐκ δύο μερῶν, ἐκ τοῦ κίονος καὶ τοῦ θριγκοῦ. Καὶ ὁ μὲν κίων ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία μέρη, εἰς τὴν βάσιν, ἤτοι τὸ κατώτατον μέρος, εἰς τὴν στήλην, ἤτοι τὸ

1. Ρωμαῖος ἀρχιτέκτων ἀκμάσας περὶ τὸν α' π.Χ. αἰῶνα· ἔγραψε περὶ ἀρχιτεκτονικῆς εἰς 10 βιβλία. Αὐτὸς λέγει ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Δώρου υἱοῦ τοῦ Ἕλληνος.

1. Κατά τινας τὸ σχῆμα τοῦ ναοῦ ὑπηγόρευσαν τὰ τεμένη· διότι αἱ μὲν δενδροστοιχίαι ἀπετέλεσαν τὰ περιστύλια, ὁ δὲ ἐν τῷ μέσῳ βωμὸς ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἀγάλματος.

μεσαῖον μέρος, καὶ εἰς τὸ κιονόκρανον, ἤτοι τὸ ἀνώτατον μέρος· ὁ δὲ θριγκὸς ὡσαύτως σύγκειται ἐκ τριῶν μερῶν, τοῦ ἐπιστυλίου, ἤτοι τοῦ κατωτάτου μέρους (ὅπερ στηρίζεται ἀμέσως ἐπὶ τῶν κιονοκράνων), τοῦ διαζώματος, ἤτοι τοῦ μεσαίου μέρους, καὶ τοῦ γείσου ἤτοι τοῦ ἀνωτάτου μέρους.

§ 6. **Οἱ κίονες.** Οἱ κίονες ἦσαν στρογγύλοι, μειούμενοι ὀλίγον πρὸς τὰ ἄνω, κατὰ δὲ τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους αὐτῶν ἐξοιδαινόμενοι ὀλίγον. Συνέκειντο δὲ οἱ μὲν ἐλάσσονες (καὶ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις καὶ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι) ἐξ ἑνὸς μόνου τμήματος, οἱ δὲ μείζονες ἐκ πολλῶν τμημάτων, τὰ ὁποῖα κατ' ἀναλογίαν τοῦ σπονδιλιακοῦ ὀστοῦ ὠνόμασάν τινες σπονδύλους. Ταῦτα δὲ τὰ τμήματα ἐπέκειντο ὁριζοντίως ἐπ' ἀλλήλων, καὶ ἐλάμβανον τὴν στερεότητα αὐτῶν ἐκ μόνης τῆς μεγίστης ἀκριβείας, μεθ' ἧς ἦσαν προσηρμοσμένα· ἀλλ' εἰς τὰ μείζονα οἰκοδομήματα τὰ τμήματα ταῦτα ἔχουσι πολλάκις προσέτι κατὰ τὸ κέντρον τετράγωνον ὀπήν, εἰς ἣν ἐνετίθετο ξύλινος κύβος, ὅστις συνεῖχεν αὐτὰ ἐλαστικώτερον τοῦ λίθου. Ὅσον δ' ἀρχαιότεροι ἦσαν οἱ κίονες, τόσον ἦσαν βραχύτεροι καὶ παχύτεροι, στερεότητα ἐπιζητοῦντες μᾶλλον ἢ χάριν. Ἦσαν δὲ οἱ κίονες ραβδωτοί, ἔχοντες συνήθως 20 διαξέσματα κοῖλα, ἀβαθῆ μᾶλλον καὶ εἰς ὀξεῖαν γωνίαν διατεμνόμενα. Ἐνιαχοῦ δὲ εἰς τὰ ἀρχαιότερα μάλιστα οἰκοδομήματα τὰ διαξέσματα ταῦτα ἦσαν μόνον 16[1]. Ἐτίθεντο δὲ οἱ κίονες ἄξεστοι ἐν τῇ προσηκούσῃ χώρᾳ

1. Ὑπάρχουσι προσέτι σπάνια παραδείγματα ὀκταπλεύρων κιόνων. Οὗτοι προέκυψαν προφανῶς ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ τετραγώνου κίονος, καὶ παρήγαγον μετὰ ταῦτα τὸν ἐκκαιδεκάγωνον, κοσμηθέντα διὰ τῶν διαξεσμάτων. Ὁ εἰκοσάγωνος εἶναι μεταγενεστέρα διάπλασις. Σπανιώτατα ἀπαντῶσι καὶ κίονες ἔχοντες 32 διαξέσματα, ἤτοι τὰ 16 διπλασιασθέντα.

καὶ διεξέοντο κατόπιν κατ' ἐξακολούθησιν τοῦ ἀνωτάτου σπονδύλου, ὅστις ἀπετέλει μέρος τοῦ κιονοκράνου (τὸ ὑποτραχήλιον), καὶ ὅστις μόνος προηγουμένως διεξέετο.

§ 7. **Τὰ μέρη τοῦ κιονοκράνου.** Τὸ κιονόκρανον, τὸ ὀποῖον καὶ ἐπίκρανον καὶ κεφαλὴ λέγεται, ἔχει τρία μέρη· τὸ ὑποτραχήλιον, ἤτοι τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ραβδωτοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου διαιρεῖται δι' ἐντομῆς· ἄνωθεν δὲ τοῦ ὑποτραχηλίου τὸν ἐχῖνον, ἤτοι στρογγύλον οἴδημα ἐξέχον τοῦ κίονος καὶ κοσμούμενον διὰ 3 ἕως 5 ἱμάντων, οἵτινες ἴσως παριστῶσι χαλκᾶ ἐπικοσμήματα τῶν ξυλίνων κιόνων· καὶ τὴν πλίνθον, ἤτοι πλάκα παραλληλόγραμμον προέχουσαν ὑπὲρ τὸν ἐχῖνον[1].

§ 8. **Ὁ θριγκός.** Ὁ θριγκὸς ἐπικάθηται ἐπὶ τῶν κιονοκράνων μικρὸν εἰσέχων. Καὶ πρῶτον μὲν τὸ ἐπιστύλιον, ἤτοι ἡ ἄκρα δοκὸς τῆς στέγης ἡ ἀπὸ κίονος εἰς κίονα ὑπερτείνουσα· δεύτερον δὲ ἡ ζώνη ἢ τὸ διάζωμα, ὅπερ ἐμφαίνει τὰ πέρατα ἢ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου κειμένων ἐγκαρσίων δοκῶν τῆς ἐσχάρας τῆς ὀροφῆς καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα· καὶ τρίτον τὸ γεῖσον, ὅπερ παριστᾷ τὴν προέχουσαν ἄκραν τῆς ὀροφῆς.

§ 9. **Κοσμήματα τῶν τριῶν τοῦ θριγκοῦ μερῶν.** Τοῦ μὲν ἐπιστυλίου τὸ ἀνώτατον μέρος κοσμεῖται ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διὰ πλατείας ταινίας κυματίου λεγομένης, ἥτις ἔχει κάτωθεν πρὸς τὰ ἔξω (ὑπὸ τὰς τριγλύφους) κανόνας καὶ ὑπ' αὐτοὺς σταγόνας συνήθως ἓξ, αἵτινες παριστῶσι δῆθεν τὸ ἐκ τῶν τριγλύφων σταλάζον ὕδωρ. Τοῦ δὲ διαζώματος κοσμήματά εἰσιν αἱ τρίγλυφοι καὶ αἱ μετόπαι. Καὶ αἱ μὲν τρίγλυφοι παριστῶσι τὰ πέ-

1. Εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ναοὺς αἱ πλίνθοι εἰσὶ μᾶλλον ἐξέχουσαι, καὶ οἱ ἐχῖνοι μᾶλλον πεπιεσμένοι.

ρατα ἢ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐγκαρσίων δοκῶν τῆς ἐσχάρας τῆς ὀροφῆς, αἱ δὲ μετόπαι τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα (ταῦτα εἰς τὸ δωρικὸν διάζωμα). Αἱ τρίγλυφοι ἔκειντο μία συνήθως ὑπὲρ ἕκαστον κίονα καὶ ὑπὲρ ἕκαστον μεταστύλιον· συνέκειντο δὲ ἐκ τριῶν γωνιαίως ἐξεχόντων μηρῶν, δύο γλυφῶν μεταξὺ αὐτῶν καὶ δύο ἡμισείων γλυφῶν ἑκατέρωθεν ὁμοῦ ὑπὸ μίαν ταινίαν, κεφαλὴν καλουμένην τῶν τριγλύφων. Τὰ μεταξὺ τῶν τριγλύφων διαστήματα ἦσαν, φαίνεται, εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους (ἴσως τοὺς ξυλίνους) δωρίους ναούς, ὁπαὶ ἀνοικταί· ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἐκλείσθησαν πιθανῶς διὰ σανίδων, ὅπως προφυλάττηται ὁ ναὸς κατὰ τῶν στοιχείων, καὶ εἰς πολυτελέστερα οἰκοδομήματα αἱ σανίδες ἴσως ἦσαν γραπτοὶ πίνακες. Εἰς τοὺς λιθίνους ὅμως ναοὺς τὴν θέσιν τῶν ὀπῶν κατέχουσιν αἱ μετόπαι, πλάκες λίθιναι, κοσμούμεναι συνεχῶς διὰ γλυφῶν, ἴσως καὶ διὰ γραφῶν. Τὸ δὲ τρίτον μέρος τοῦ θριγκοῦ, ἤτοι τὸ γεῖσον ἔχει (ἐκτὸς ἄλλων) εἰς τὴν πλαγίαν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν ὑπὲρ πᾶσαν τρίγλυφον καὶ πᾶσαν μετόπην τὰς προμόχθους, τετραγώνους διαιρέσεις μετὰ σταγόνων συνήθως εἰς τρεῖς σειρὰς ἀνὰ ἕξ.

§. 10. **Ἡ ζωοφόρος καὶ αἱ παραστάδες.** Εἰς τὸ μέρος τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν ζώνην τῶν τριγλύφων καὶ μετοπῶν ἔχει εἰς τοὺς μεγαλειτέρους ναοὺς καὶ αὐτὸς ὁ τοῖχος ζώνην περιέχουσαν ἀνάγλυφα, τὴν καλουμένην ζωοφόρον, καὶ ἄνωθεν κυμάτιον. Ὅπου δὲ περατοῦται ὁ τοῖχος ἄνευ συνεχείας, οἷον εἰς θύρας ἢ ἐξοχάς, ἐκεῖ κοσμεῖται τὸ πέρας αὐτοῦ διὰ τετραγώνων μικρῶν ἐξογκώσεων, αἵτινες ὀνομάζονται παραστάδες. Ἔχουσι δὲ καὶ αἱ παραστάδες ἐπίκρανον, ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κιονόκρανον καὶ κεκοσμημένον ἀναλόγως τοῦ θριγκοῦ ἢ τοῦ κίονος, ἀλλὰ συνήθως ἁπλούστερον.

§. 11. **Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ καὶ τὰ ἀετώματα.** Ἡ στέγη ἦν ἡ κεκλιμένη ὀροφὴ πρὸς τὰς δύο μακρὰς πλευράς, ἥτις πρὸς τὰς δύο μικροτέρας ἀπέληγεν ἐπομένως εἰς κάθετα τρίγωνα κληθέντα ἀετοὺς ἢ ἀετώματα· διότι τὸ σχῆμα αὐτῶν ἀνεπόλει τὸν βασιλέα τῶν ὀρνέων ἀναπεπταμένας ἔχοντα τὰς πτέρυγας. Εἰσὶ δὲ τὰ ἀετώματα ἐν τοῖς δωρικοῖς ναοῖς λίαν ταπεινά, κοσμούμενα μετὰ ταῦτα διὰ διαφόρων γλυπτικῶν συμπλεγμάτων καὶ ἰδίως ἀγαλμάτων. Τὸ ἐμβαδὸν αὐτῶν τῶν ἀετωμάτων ὀνομάζεται τύμπανον. Εἰς τοὺς μεγάλους δὲ ναοὺς ἡ στέγη ἡ ὑπὲρ τὸν σηκὸν τοὐλάχιστον, ὅπου ὑπῆρχεν, ἦν βεβαίως ξυλίνη, καὶ οὐδ' εὑρέθησάν ποτε ἐν ναῶν ἐρειπίοις λείψανα λίθινα αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς στέγης. Φῶς δὲ ἐλάμβανον οἱ πλεῖστοι τῶν ναῶν διὰ φεγγιτῶν κατεσκευασμένων ἐν τῇ ὀροφῇ. Ἀλλ' οἱ μείζονες αὐτῶν ἦσαν, φαίνεται, ὕπαιθροι πρός τε τὸν ἔκπνουν τοῦ τῶν θυμιατηρίων καπνοῦ καὶ πρὸς φωτισμὸν ἐπαρκέστερον. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι καὶ ἐν τοῖς ὑπαίθροις ναοῖς ὑπῆρχον κινηταὶ ὀροφαί, αἷς ἐχρῶντο πρὸς στέγασιν τοῦ ὑπαίθρου μέρους.

§ 12. **Διαφορὰ τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τοῦ δωρικοῦ.** Ὁ ἰωνικὸς ρυθμὸς εἶναι ἁπλῆ μόνον μεταρρύθμισις τοῦ δωρίου· διαφέρει δὲ αὐτοῦ μόνον κατὰ τὰς ἀναλογίας καὶ τὰ κοσμήματα, τείνων μᾶλλον πρὸς τὸ εὔχαρι καὶ ἐπιδεικτικόν. Ἐν γένει δὲ τὰ σχήματα τοῦ ἰωνίου ρυθμοῦ εἰσιν ἧττον ὀξέα τῶν τοῦ δωρίου, στρογγυλότερα καὶ εὐκοσμότερα. Ἐν τῷ ρυθμῷ τούτῳ οἱ κίονες κατ' ἀναλογίαν εἰσὶ λεπτότεροι τῶν δωρίων καὶ ὑψηλότεροι· εἴτε δὲ μονόλιθοί εἰσιν, εἴτε ἐκ σπονδύλων σύγκεινται, ἔχουσι ῥαβδώσεις ὡς καὶ οἱ δώριοι, ἀλλὰ συνήθως 24, καὶ ἐπομένως βαθυτέρας ἐκείνων, διατεμνομένας οὐχὶ ὀξέως εἰς γραμμὴν ὡς ἐπὶ τῶν δωρίων, ἀλλ' εἰς ἐπίπεδον

FENER
YOAKIMION RUM KIZ LİSESİ
Sayı :

ἐπιφάνειαν. Προσέτι δὲ εἰς τὴν προσάλληλον θέσιν αὐτῶν εἰσιν ἀραιότεροι, καὶ δὲν ἀνεγείρονται ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀμέσως, ἀλλὰ βαίνουσιν ἐπὶ βάσεων, αἵτινες δὲν ὑπάρχουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς δωρικοὺς κίονας. Καὶ ἡ μὲν βάσις τοῦ ἰωνικοῦ κίονος σύγκειται ἐκ τετραγώνου πλίνθου καὶ ἐκ καμπύλης γραμμῆς, ἥτις ἔχει εἰσέχοντα καὶ ἐξέχοντα μέρη. Τὸ δὲ κιονόκρανον ἔχει ὑπὲρ τὸν ἐχῖνον εἰς τὰς δύο πλευρὰς χαριέντως κυματοῦντας αὐλακας καὶ λήγοντας εἰς τὰς ἕλικας, ὧν τὸ κέντρον καλεῖται ὀφθαλμὸς ἢ ἄξων. Ταύτας ἄλλοι μὲν εἰκάζουσι πρὸς κέρατα κριοῦ, ἄλλοι δὲ θεωροῦσιν ὡς ὑπαγορευθείσας πιθανῶς ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ φλοιὸς ἀπογυμνούμενος ἐν μέρει ἐκ τοῦ δένδρου βοστρυχοῦται περὶ τὴν ἀνωτέραν αὐτοῦ ἄκραν· ἄλλοι δὲ ὡς δεικνυούσας ἀνειλιγμένον ὕφασμα κατὰ μίμησιν τῶν καλυμμάτων, ἅτινα εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐνέδυον οὐ μόνον τὰ ξόανα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ ἀντὶ ξοάνων ἀνατεθειμένους κίονας, καὶ ἅτινα εἰς ἐπισήμους ἡμέρας ἴσως ἀνειλίσσοντο καταλείποντα τὸν κίονα ἐμφανῆ καὶ γυμνόν. Ὁ δὲ θριγκὸς τοῦ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ὡς στηριζόμενος εἰς ὑψηλοὺς καὶ ἀραιοὺς κίονας, ἐστὶν ἧττον ὀγκώδης καὶ δι' αὐτὸ χαριέστερος τοῦ δωρίου. Ἔχει δὲ ὑπὲρ τὸ ἐπιστύλιον τὴν ζωοφόρον, καὶ ἐν τῷ γείσῳ ἀντὶ προμόχθων καὶ σταγόνων πυκνὴν σειρὰν προὐχόντων κύβων, οἵτινες καλοῦνται ὀδόντες.

§ 13. **Διαφορὰ τοῦ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ.** Ὁ κορινθιακὸς ρυθμὸς διαφέρει καὶ τοῦ ἰωνικοῦ, διότι ἔχει τάσιν πρὸς κομψοτέραν καὶ πλουσιωτέραν μετάπλασιν· αὕτη δὲ παρήγαγε καὶ ἰδιαίτερον σχῆμα κιονοκράνου τὸ ἐπικληθὲν κορίνθιον. Ὁ Βιτρούβιος διηγεῖται, ὅτι ἐπὶ τάφου νέας κόρης τροφὸς κατέθετο κάλαθον πλήρη τῶν παιδικῶν αὐτῆς ἀθυρμάτων, κεκαλυμμένον τετραγώνῳ πλίνθῳ, καὶ ὅτι περὶ αὐτὸν τὸν κάλαθον ἰδὼν φυόμενα φύλλα ἀκάνθου ὁ ἀρχιτέκτων Καλλίμαχος (περὶ Ὀλ. 86) συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου. Εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦτον τὸ ἐπιστύλιον καὶ ὁ λοιπὸς θριγκός εἰσιν ἰώνια, οἱ δὲ κίονες ἐπιμηκέστεροι τῶν ἰωνικῶν.

§ 14. **Ἐμβάτης.** Τὸ μέτρον δι' οὗ ἐμετροῦντο αἱ ἀναλογίαι τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κίονος ὠνομάζετο ἐμβάτης. Ἦτο δὲ ὁ ἐμβάτης τὸ ἥμισυ τῆς διαμέτρου τῆς βάσεως τοῦ κίονος. Ἡ δὲ ἀναλογία τοῦ ὕψους τοῦ κίονος καὶ τοῦ θριγκοῦ ἦν ἡ ἑξῆς. Εἰς μὲν τὸν δωρικὸν ρυθμὸν ὁ κίων εἶχεν ὕψος 16 ἐμβατῶν (ἤτοι ὀκταπλάσιον τῆς διαμέτρου τῆς βάσεως), ὁ δὲ θριγκὸς 4 ἐμβατῶν· ὁ δὲ ἰωνικὸς κίων εἶχεν ὕψος 18 ἐμβατῶν καὶ ὁ θριγκὸς αὐτοῦ 4 $^1/_2$ ἐμβατῶν. Τὸ ὕψος δὲ τοῦ κορινθιακοῦ κίονος ἦν 20 ἐμβατῶν, τοῦ δὲ θριγκοῦ αὐτοῦ 5 ἐμβατῶν.

§ 15. **Πρόναος, ὀπισθόδομος καὶ σηκός.** Τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου διάστημα, ἤτοι τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἀμέσως πρὸ αὐτῆς ἱσταμένων κιόνων, ἐκαλεῖτο πρόναος, καὶ ἐκλείετο πολλάκις διὰ κιγκλίδων, αἵτινες συνήνουν τοὺς κίονας μετὰ τῶν παραστάδων. Τὸ αὐτὸ δὲ διάστημα τῆς ἀντιπέραν, συνήθως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὅπερ ἐκλείετο πολλάκις καὶ αὐτὸ διὰ κιγκλίδων, ἐλέγετο ὀπισθόδομος, χωρὶς ἡ σύνθεσις τῆς λέξεως νὰ αἰνίττηται ἀναγκαίως δωμάτιον· διότι καὶ ὁ πρόναος ἐλέγετο καὶ πρόδομος. Τὸ δὲ ὑπὸ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ περιλαμβανόμενον μέρος ἦν ὁ σηκός, ἐνίοτε μὲν ἁπλοῦς, πολλάκις δὲ διὰ διατειχίσματος διαιρούμενος εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρὸς τὴν εἴσοδον περιεῖχε τὸ ἄγαλμα, τὸ δὲ ἕτερον συγκατηριθμεῖτο μετὰ τοῦ ὀπισθοδόμου, ὀπισθόδομος καὶ αὐτὸ λεγόμενον, καὶ ἐχρησίμευεν ὡς ἀποθήκη ἢ ταμεῖον τοῦ ναοῦ.

§ 16. **Ἡ εἰς τὸν ναὸν εἴσοδος καὶ τὸ περιστύ-**

λιον. Ὁ δωρικὸς ναὸς συνέκειτο ἐκ σηκοῦ παραλληλογράμμου, σπανίως εὐρυχώρου, μὴ ἔχοντος παράθυρα πρὸς τὰ ἔξω. Ἐν αὐτῷ δ' οὐδ' ὁ λαὸς συνήρχετο, οὐδὲ περιείχοντο πάντοτε οἱ βωμοί. Ἵνα δὲ φαίνηται ὁ σηκὸς ὑψηλότερος, ἀνιδρύετο ἐπὶ βάσεως ἐχούσης βαθμίδας περιττοῦ ἀριθμοῦ συνήθως, μάλιστα δὲ τρεῖς, ὅπως ὁ τῆς πρώτης διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἐπιβαίνων φθάνῃ διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ναοῦ. Ὅπου δὲ διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ναοῦ αἱ βαθμίδες ἀπέβαινον ὑπὲρ τὸ δέον ὑψηλαί, ἐκεῖ παρενετίθεντο καὶ ἄλλαι διάμεσοι ἐμπρὸς τῆς εἰσόδου. Ἦτο δὲ ἡ εἴσοδος ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς τῶν ἐλασσόνων πλευρῶν, καὶ κυρίως τῆς ἐστραμμένης πρὸς ἀνατολάς, ὅπως τὸ ἄγαλμα δέχηται τὰς πρώτας τοῦ ἀνατέλλοντος Ἡλίου ἀκτῖνας. Περὶ δὲ τοὺς ναοὺς ὑπῆρχεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ περιστύλιον στηρίζον τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἐπέκτασιν τῆς ὀροφῆς, ἵνα παρέχῃ εἰς τὸν συρρέοντα λαόν, ὅστις διέμενε μᾶλλον ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, τόπον ἀναπεπταμένον ἐνταύτῳ καὶ ὑπόστεγον.

§ 17. **Οἱ ναοὶ ὡς ἐκ τῆς διατάξεως τῶν κιόνων.** Οἱ ἐλάσσονες καὶ ἁπλούστεροι ναοὶ εἶχον μόνον δύο κίονας ἐμπρὸς τῆς θύρας μεταξὺ δύο παραστάδων, ἤτοι τῶν κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ἐπεκτάσεων τῶν δύο πλαγίων τοίχων. Οἱ ναοὶ οὗτοι ὠνομάζοντο ναοὶ ἐν παραστᾶσιν. Ὁ δὲ ναὸς ὁ ἔχων πρὸ ὁλοκλήρου τῆς πλευρᾶς τῆς εἰσόδου σειρὰν κιόνων, συνήθως τεσσάρων, ὠνομάζετο πρόστυλος, καὶ ὁ ἑκατέρωθεν πρόστυλος ἐλέγετο ἀμφιπρόστυλος. Περίπτερος δὲ ἐλέγετο ὁ ναὸς ὁ πανταχόθεν ὑπὸ κιόνων περιλαμβανόμενος· διότι πτερὸν ἐλέγετο σειρὰ κιόνων πρὸ πλευρᾶς τινος οἰκοδομήματος. Εἶχον δὲ οἱ περίπτεροι ναοὶ καὶ κίονας ἐν παραστᾶσι κατὰ τὰς βραχείας πλευράς, ἢ δευτέραν σειρὰν κιόνων ὡς οἱ ἀμφιπρόστυλοι.

Ψευδοπερίπτερος δ' ἐκαλεῖτο ὁ ναὸς ὁ εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀντὶ κιόνων ἡμικίονας ἔχων εἰς τὸν τοῖχον προσηλωμένους. Ὁ δ' ἔχων πέριξ καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν διπλῆν σειρὰν κιόνων ἐλέγετο δίπτερος· οἱ μείζονες μάλιστα τούτων εἶχον ἐνίοτε καὶ τριπλοῦν τὸ πτερὸν εἰς τὰς βραχείας πλευράς. Ὁ δ' ἔχων μίαν μὲν σειρὰν κιόνων, ἀλλ' ἀπέχουσαν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ διπλασίως τῆς συνήθους ἀποστάσεως, ἐλέγετο ψευδοδίπτερος.

§ 18. **Οἱ ναοὶ ὡς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων.** Οἱ ναοὶ ἐπωνομάζοντο καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κιόνων, ἀλλὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πλευρῶν, τετράστυλοι, ἑξάστυλοι, ὀκτάστυλοι καὶ δεκάστυλοι. Εἶχον δὲ αἱ μακραὶ πλευραὶ ἐν Ἑλλάδι συνήθως ἀριθμὸν κιόνων διπλάσιον πλέον ἑνὸς τῶν κατὰ τὰς βραχείας πλευράς.

VI. ΓΛΥΠΤΙΚΗ

§ 1. **Ἡ πρώτη εἰς τὴν γλυπτικὴν χρησιμεύσασα ὕλη.** Ἡ τέχνη τοῦ κατασκευάζειν ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντας ἐξ εὐχρήστου ὕλης ὠνομάζετο γλυπτική. Καὶ καθόλου μὲν φαίνεται ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετεχειρίσθησαν οἱ ἀρχαῖοι πᾶσαν ἀνεξαιρέτως εὔχρηστον ὕλην. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἄργιλος εὐμάλακτος οὖσά ἐστιν ἡ μᾶλλον εὔπλαστος, καθότι εὐκόλως διατυποῦται καὶ λαμβάνει ὅ,τι δήποτε σχῆμα, καὶ πάλιν εὐκόλως ξηραίνεται ἢ εἰς τὸν ἥλιον ἢ εἰς τὸ πῦρ, διὰ τοῦτο πιθανώτατόν ἐστιν ὅτι αὕτη ἦν ἡ κατὰ πρῶτον εἰς κατασκευὴν ἀγαλμάτων χρησιμεύσασα ὕλη, καὶ ὡς ἐκ τούτου μάλιστα οἱ ἀρχαῖοι μεταχειρίζονται τὴν λέξιν πλαστικὴ, δηλοῦντες δι' αὐτῆς τὴν γλυπτικήν.

§ 2. **Διάφοροι πρὸς τὴν γλυπτικὴν ὕλαι.** Δευ-

τέρα μετὰ τὴν ἄργιλον ὕλη χρήσιμος πρὸς τὴν πλαστικὴν ἦ γλυπτικὴν ἦτο τὸ ξύλον, ἐξ οὗ καὶ τὰ ξόανα ἐκλήθησαν. Ὅτι δὲ καὶ ὁ λίθος δὲν ἀπεκλείετο εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους δεικνύουσιν οἱ ἀνάγλυφοι λέοντες τῶν Μυκηνῶν καί τις κακότεχνος ἐν Ἄργει Γοργόνος κεφαλή. Ἐπὶ δὲ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ἐγίνετο χρῆσις ὅλων τῶν εἰδῶν τοῦ λευκοῦ λίθου, ὧν περιφημότατοι ἦσαν ὁ Πεντελήσιος καὶ ὁ Πάριος, ἀμφότεροι λευκῆς θαυμαστῆς ὡραιότητος[1]. Ἀλλὰ καὶ ὁ χαλκός, ὁ ἄργυρος καὶ ὁ χρυσὸς ἀναφέρεται καὶ ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς αὐτοῖς ἔπεσιν, ἐν οἷς ὁ ποιητὴς ἐκθέτει χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀγάλματα, κοσμοῦντα ἐπ' αὐτοῦ τοὺς οἴκους τῶν ἀνάκτων. Ἡ δὲ τοῦ σιδήρου χώνευσις εὑρέθη ἀκολούθως[2]. Ὁ ἐλέφας ἐτέθη ἐν χρήσει μεταγενεστέρως ἢ πᾶσαι αἱ ρηθεῖσαι ὕλαι. Ἐχρησίμευε δὲ εἰς τὴν πλαστικὴν συνδεδυασμένος τῷ χρυσῷ, καὶ παρίστα αὐτὸς μὲν τὸ γυμνὸν σῶμα, ὁ δὲ χρυσὸς τὰ ἐνδύματα.

§ 3. **Τὰ πρῶτα εἴδωλα.** Εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας ἁπλοῦς τις λίθος ἢ δένδρον ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἀντικείμενα, ἅπερ ἔτυχον τῆς λατρείας τῶν ἀνθρώπων. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως ἐπεχείρησαν οἱ ἄνθρωποι νὰ δώσωσιν εἰς τοὺς ἀμόρφους τούτους ὄγκους τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν. Οὕτω στρογγυλάναντες τὴν ἄνω ἄκραν ἐκείνων παρέστησαν τὴν κεφαλήν, διὰ γραμμῶν δὲ, ἃς ἐχάραξαν διὰ τοῦ πελέκεως καλῶς ἢ κακῶς, ὑπέδειξαν τοὺς πόδας καὶ τὰς

1. Ἐνίοτε εἰς τοὺς κατόπιν χρόνους συνετίθετο τὸ ἄγαλμα ἐκ διαφόρων καὶ διαφοροχρόων λίθων, καὶ ἡ τέχνη αὕτη ἐκλήθη πολύχρους πλαστική.

2. Αὕτη ἀποδίδεται εἰς τοὺς Σαμίους Ροῖκον καὶ Θεόδωρον, ἢ εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς Τηλεκλῆν καὶ Θεόδωρον τοὺς περὶ τὰ 600 π. Χ. γενομένους.

χεῖρας. Μνημεῖα τῆς τοιαύτης γλυπτικῆς ἦσαν τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἑρμοῦ.

§ 4. **Ὁ Δαίδαλος.** Τῶν ἀγαλμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον τὰ μὲν ὄμματα μεμυκότα, τὰς δὲ χεῖρας προσκεκολλημένας εἰς τὸ σῶμα καὶ τὰ σκέλη συμβεβηκότα, πρῶτος ὁ Δαίδαλος ἠνέῳξε τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἀπεχώρισε τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας καὶ παρέστησεν αὐτὰ οἱονεὶ κινούμενα. Οὗτος ἀναφέρεται προσέτι ὅτι κατεσκεύασε τὸν λαβύρινθον τῆς Κρήτης, ἀκρόπολιν ἐν Σικελίᾳ καὶ δεξαμενὴν, δι' ἧς ὁ ποταμὸς Ἀλαβὼν ἐξέβαλλεν εἰς τὴν θάλασσαν· ἔτι δὲ μεγάλα οἰκοδομήματα ἐν Σαρδοῖ, καὶ πλεῖστα ἀγάλματα, δι' ὧν ἐκοσμήθησαν πολλαὶ πόλεις. Αὐτὸς θεωρεῖται καὶ ὡς ἐξευρὼν τὰ πλεῖστα τῶν ἐργαλείων τῆς ξυλογραφίας μάλιστα. Ὡς δὲ ὁ Δαίδαλος, θεωρούμενος Ἀθηναῖος ἢ ἐκ Κρήτης, ἀποτελεῖ τὸν μυθικὸν ἱδρυτὴν τῆς Ἀττικῆς καὶ Κρητικῆς σχολῆς, οὕτω καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ ἐξ Αἰγίνης Σμίλης ἀποτελεῖ τὸν μυθικὸν ἀρχηγὸν τῆς Αἰγινιτικῆς γλυπτικῆς σχολῆς. Φαίνεται ὅμως ὅτι οὗτος μὲν ἦτο προσωποποίησις τοῦ γλυπτικοῦ ἐργαλείου τῆς σμίλης, ὁ δὲ Δαίδαλος καὶ οἱ Δαιδαλίδαι, οἵτινες ἐξελαμβάνοντο ὡς ἄμεσοι τοῦ Δαιδάλου ἀπόγονοι, ἢ ὡς συγγενεῖς ἢ καὶ μόνον μαθηταὶ αὐτοῦ, εἰσὶ συμβολικὰ πρόσωπα, ἐν οἷς περιλαμβάνονται πάντες οἱ περὶ τὰ παναρχαῖα δαιδάλεα (ἐκ τοῦ δεδάλειν ἤτοι διαποικίλλειν καὶ γλύφειν) ἔργα ἀσχοληθέντες. Τοῦθ' ὅπερ συμπεραίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι εἰς μίαν καὶ μόνην ἐποχὴν συγκεντροῦνται ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Δαιδάλου καὶ τῶν Δαιδαλιδῶν διάφορα ἱστορήματα, ἀφορῶντα διαφόρων πολλάκις αἰώνων ἔργα.

§ 5. **Πρόοδος τῆς γλυπτικῆς.** Τὰ στοιχεῖα, ἅτινα συνδυασθέντα κατέστησαν τὴν γλυπτικὴν τέχνην ἀκ-

μαίαν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος, ἤρξαντο νὰ ἀναπτύσσωνται ἐν αὐτῇ ἀπὸ τοῦ 580 μέχρι τοῦ 460 π. Χ. Ἦσαν δὲ ταῦτα, ἡ μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς σχέσις τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἀκμαῖον ἐμπόριον ἐν διαφόροις αὐτῆς πόλεσιν (οἷον ἐν Κορίνθῳ, Αἰγίνῃ, Σάμῳ, Μιλήτῳ, Φωκαίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ), ὁ ἀφθονώτερον συρρέων ἐν τῇ χώρᾳ χρυσός, ἡ διὰ τῆς ποιήσεως καὶ φιλοσοφίας ἀνάπτυξις, ἡ ἀθλητικὴ, ἡ ὀρχηστικὴ καὶ τὰ διάφορα γυμνικὰ ἀγωνίσματα. Πάντα ταῦτα συνετέλεσαν τῷ ὄντι εἰς τὴν πρόοδον τῆς τέχνης ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν, ἐν αἷς ἱδρύθησαν σχολεῖα καὶ ἐργαστήρια τεχνῶν. Ἐκ δὲ τῶν σχολῶν τούτων ἐξῆλθον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ τεχνῖται[1]. Εἰς τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἀνάγονται καὶ αἱ μετόπαι τοῦ ἐν Σικελίᾳ ναοῦ τοῦ Σελινοῦντος, αἵτινες κεῖνται νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Πανόρμου, καὶ τὰ ἀγάλματα ἐπίσης, ἅτινα ἐκόσμουν τὰ ἀετώματα τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ὀνομαστοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἅτινα εὑρηνται νῦν ἐν Μονάχῳ.

§ 6. **Ἀκμὴ τῆς γλυπτικῆς.** Ἡ γλυπτικὴ προήχθη καὶ ἐτελειοποιήθη θαυμαστῶς ἀπὸ τοῦ 460 μέχρι τοῦ 336 π. Χ. καθ' οὓς χρόνους συμπίπτει καὶ ἡ ἐκ τῶν μηδικῶν προελθοῦσα δόξα καὶ δύναμις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τὸν εἰρημένον χρόνον ἐγένοντο πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ τεχνῖται, ὧν τὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἀμίμητα καὶ ἀνέφικτα. Πάντων δὲ τῶν τεχνιτῶν εὐφυέστατος καὶ ἐξοχώτατος ἐγένετο ὁ (κατὰ τὸ 485 π. Χ. γεννηθεὶς) Φειδίας ὁ Ἀθηναῖος, ὃν ὁ μεγαλεπήβολος Περι-

1. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἐκ Κρήτης Δίποινος καὶ Σκύλλις, οἵτινες ἐποίησαν ἔργα ἐκ μαρμάρου. Χαλκοπλάσται δὲ διέπρεψαν ἐξ Αἰγίνης ὁ Κάλλων, ἐκ Σικυῶνος ὁ Ὀνάτας καὶ ἐξ Ἄργους ὁ Ἀγελάδας, καὶ ἄλλοι ἐξ αὐτοῦ καὶ ἀλλαχόθεν.

κλῆς ἐπέστησεν ἀρχιτέκτονα ἁπάντων τῶν ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομηθέντων οἰκοδομημάτων.

§ 7. **Τὰ τοῦ Φειδίου ὀνομαστὰ ἔργα.** Ὀνομαστὰ ἔργα τοῦ Φειδίου ἦσαν πλὴν ἄλλων τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ζεύς. Τὰ δύο ταῦτα περιφημότερα τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου, τὰ κινήσαντα ὅλων τῶν αἰώνων τὸν θαυμασμὸν, εἰσὶ κυρίως δύο μεγαλουργήματα τῆς χρυσοελεφαντίνης τέχνης. Ἦτο δὲ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ὄρθιον, χιτῶνα φέρον ποδήρη καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους ἔχον κρεμαμένην τὴν αἰγίδα μετ' ἐλεφαντίνης τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης, κρατοῦν δὲ εἰς τὴν μὲν τῶν χειρῶν χρυσοῦν ἄγαλμα Νίκης τετραπηχυαῖον, εἰς τὴν ἑτέραν δὲ δόρυ, παρ' ᾧ ἠγείρετο δράκων, τὸ σύμβολον τοῦ γηγενοῦς Ἐριχθονίου. Εἶχε δὲ παρὰ τοὺς πόδας χρυσῆν ἀσπίδα, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κράνος κοσμούμενον κατὰ τὴν κορυφὴν ὑπὸ δύο γρυπῶν καὶ σφιγγὸς ἐν τῷ μέσῳ. Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἦσαν ἐκ πολυτίμων λίθων, τὸ δὲ ὕψος πήχεων 26. Ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ἐποίησεν ὁ Φειδίας διὰ τορευμάτων ἔξωθεν μὲν Ἀμαζονομαχίαν, ἔσωθεν δὲ Γιγαντομαχίαν. Ἐν δὲ τῇ Ἀμαζονομαχίᾳ ἐνετύπωσε κατὰ Πλούταρχον τοῦ μὲν Περικλέους πάγκαλον ὁμοίωμα ὡς Ἀθηναίου πρὸς Ἀμαζόνα μαχομένου, ἑαυτοῦ δὲ εἰκόνα ὡς πρεσβυτέρου φαλακροῦ[1]. Ἀλλὰ τὸ ἀθῶον τοῦτο τέχνασμα ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν φυλάκισιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ ὑπάτου τούτου τῶν καλλιτεχνῶν. Τὸ δεύτερον τῶν μεγαλουργημάτων τοῦ Φειδίου, οὔ ἀνώτερον οὐδ' ἐνδοξότερον οὐδέποτε ἡ γλυπτικὴ τέχνη παρήγαγεν, ἦν ὁ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἐν Ἤλιδι Ὀλυμπίας χρυσοε-

1. Τὸ φειδαϊκὸν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς φαίνεται μιμουμένη ἡ ἐν Ρώμῃ Ἀλβανιανὴ Παλλὰς καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως.

λεφάντινος καὶ αὐτὸς ἱδρυθεὶς Ὀλύμπιος Ζεύς, καθ' ἣν ἰδέαν ἔλεγε καὶ αὐτὸς ὁ Φειδίας ὅτι τῷ ἐνέπνευσαν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καὶ ἰδίως οἱ ἀκόλουθοι στίχοι.

«Ἦ, καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρῦσι νεῦσε Κρονίων.
Ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ὀλόλυξεν Ὄλυμπον».

Παρίστατο δὲ ὁ Ζεὺς μεγαλοπρεπῶς καθήμενος ἐπὶ θρόνου καὶ τοσοῦτον κολοσσιαῖος, ὥστε ἐὰν ἤθελεν ἐγερθῆ, τὸ μέτωπον αὐτοῦ θὰ ἔθραυε τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ, ὅστις τὸν περιέκλειε. Μόνη ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Φειδίου ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ διὰ τῆς παραβάσεως ταύτης τῶν κανόνων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τὸ ἐν παντὶ ἀχώρητον τοῦ θεοῦ. Τὸ ἄνω τοῦ ἀγάλματος ἐλεφάντινον ὅλον ἦν γυμνόν, καὶ ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ εἶχε χρυσοελεφαντίνην Νίκην ἐστεμμένην, ταινίαν κρατοῦσαν καὶ ἐστραμμένην πρὸς τὸν Δία, αὐτὸν ὄντα τὸ μόνον κέντρον τῆς ὅλης παραστάσεως· ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ ἐκράτει σκῆπτρον διὰ ποικίλων μετάλλων διηνθισμένον, ἐφ' οὗ ἐκάθητο χρυσοῦς ἀετός. Τῆς δὲ κεφαλῆς χρυσοῦς ἦν ὁ δασὺς πώγων, ὡς καὶ οἱ ἐπὶ τῶν ὤμων του κεχυμένοι βαθεῖς βόστρυχοι, οὓς ἔστεφε χρυσοῦν στέμμα ἐλαίας. Τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγάλματος ἐκάλυπτεν ἐπὶ τῶν γονάτων ἐρριμένος μανδύας χρυσοῦς, ζώδια ἔχων καὶ κρίνα ἐνειργασμένα. Ὁ δὲ θρόνος, ἐφ' οὗ ἐκάθητο, ἦτο θαῦμα πολυτελείας καὶ τέχνης ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ἐβένου καὶ πολυτίμων λίθων πεποιημένος καὶ παντοίαις γλυφαῖς ἐξαισίως πεποικιλμένος[1]. Δικαίως λοιπὸν ἐλογίζετο τοῦτο ἐν τοῖς ἑπτὰ θαύμασι τῶν ἀρχαίων, καὶ δικαίως περὶ τοῦ Φειδίου ἐλέχθη ὡς ἐν τῷ ἑπομένῳ ἐπιγράμματι.

1. Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας Α. Ρ. Ραγκαβῆ.

Ἦ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ εἰκόνα δείξων,
Φειδία, ἢ σύ γ' ἔδης τὸν θεὸν ὀφόμενος[1].

§ 8. **Ἄλλοι πλὴν τοῦ Φειδίου τεχνῖται.** Τῷ Φειδίᾳ ἐφάμιλλος ἦν ὁ (ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀκμάσας) ἐκ Σικυῶνος Πολύκλειτος, οὗ ἔργα ἦσαν πλὴν ἄλλων καὶ ἡ ἐν τῷ Ἡραίῳ τῷ ἐν Ἄργει χρυσοελεφάντινος Ἥρα. Συμπατριώτης δὲ καὶ σύγχρονος καὶ συμμαθητὴς τοῦ Φειδίου, καθ' ὁ μαθητεύσας, ὡς ἐκεῖνος, παρὰ τῷ Ἀργείῳ Ἀγελάδᾳ, ἦν Μύρων ὁ ἐξ Ἐλευθερῶν κώμης τῆς Ἀττικῆς, οὗ τὴν μυκωμένην χαλκῆν βοῦν ὑμνεῖ πᾶσα ἡ ἀρχαιότης.

§ 9. **Οἱ μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον τεχνῖται.** Ὀνομαστοὶ μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον περὶ τοὺς χρόνους τούτους (ἀπὸ τοῦ 392 μέχρι τοῦ 352 π. Χ.) τεχνῖται ἦσαν ὁ ἐκ Πάρου Σκόπας, Πραξιτέλης ὁ Ἀθηναῖος καὶ Λύσιππος ὁ ἐκ Σικυῶνος. Ἔργον περίφημον τοῦ Σκόπα λέγεται τὸ σύμπλεγμα τῶν Νιοβιδῶν, ὅπερ παριστᾷ τὴν Νιόβην ἀπολιθουμένην καὶ τοὺς παῖδας αὐτῆς θνήσκοντας. Τοῦ συμπλέγματος τούτου, ὅπερ συνέκειτο ἐκ δεκαὲξ τοὐλάχιστον ἀγαλμάτων, εἰς ἀνασκαφὰς γενομένας ἐν Ρώμῃ ἀνευρέθησαν (κατὰ τὸ 1583) δεκατρία τεμάχια, ἅτινα συμπληρωθέντα διατηροῦνται ἤδη ἐν Φλωρεντίᾳ. Ὑπάρχουσι δέ τινων ἐξ αὐτῶν καὶ ἐπαναλήψεις, ὡς μία ἐν Ρώμῃ, ἄλλη ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἄλλαι ἀλλαχοῦ. Τοῦ δὲ μετὰ τὸν Σκόπαν (ἀπὸ τοῦ 364 π. Χ.) ἀκμάσαντος Πραξιτέλους περίφημα ἔργα ἐκ μαρμάρου

1. Μεταξὺ ὅλων τῶν σωζομένων ἀγαλμάτων τοῦ Διὸς ἰδέαν τινὰ ὁπωσοῦν πρὸς τὸ πρωτότυπον τοῦτο προσεγγίζουσαν, σκιὰν τῆς ἐντελείας τῆς ὅλης διαθέσεως καὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ ἀριστουργήματος δίδωσι τὸ ἐν τῷ Βατικανῷ Μουσείῳ κατατεθειμένον ἄγαλμα, τὸ καλούμενον Βερόσπιος Ζεύς.

μνημονεύονται ἡ ἐν Κνίδῳ ἀκάλυπτος Ἀφροδίτη. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο παρίστα τὴν θεὰν γυμνὴν, ὡς ἀποδυομένην ἵνα λουσθῇ· ὠνομάσθη δὲ Κνιδία Ἀφροδίτη, ὡς ἀγορασθεῖσα ὑπὸ τῶν Κνιδίων. Ἔτι δὲ ἡ ἐνδεδυμένη Ἀφροδίτη, ἣν ὡς σεμνοτέραν προὐτίμησαν τῆς Κνιδίας οἱ Κῶοι. Ταύτης μίμησις ἴσως ἐστὶν ἡ ἐν Νεαπόλει ἐνδεδυμένη. Ἐκ δὲ τῶν σωζομένων ὡραιοτέρων καὶ περιφανεστέρων ἀγαλμάτων ἡ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου Ἀφροδίτη τῶν Μεδίκων, ἥτις σώζεται νῦν ἐν Φλωρεντίᾳ, φαίνεται μεταγενεστέρα μετάπλασις τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης. Ἡ δὲ τὸ ἐν Παρισίοις μουσεῖον τοῦ Λούβρου κοσμοῦσα νῦν Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, ἡ Μηλία λεγομένη, διότι εὑρέθη (τῷ 1833 μ. Χ.) ἐν τῇ νήσῳ Μήλῳ, καὶ ἀφ' ἧς ἐλλείπουσιν οἱ δύο βραχίονες, παριστᾷ αὐτὴν ἡμίγυμνον, καὶ ἔχει μὲν θαυμαστὴν ἐργασίαν, δὲν εἶναι ὅμως οὐδὲ αὕτη ἔργον τοῦ Πραξιτέλους. Μιμητὴς καὶ σύγχρονος τοῦ Πραξιτέλους ὑπῆρξεν ὁ χαλκοπλάστης Λύσιππος, εἰς ὃν ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐπέτρεψε νὰ ποιήσῃ τοὺς ἀνδριάντας αὐτοῦ, ὡς καὶ τῶν ἐν Γρανικῷ πεσόντων 25 ἐφίππων ἑταίρων τοῦ βασιλέως. Ἔργον αὐτοῦ περιφημότατον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦν καὶ ὁ τοῦ Τάραντος Ἡρακλῆς, ὃν ὁ μὲν Φάβιος Μάξιμος μετέφερεν εἰς τὸ Καπιτώλιον, ὁ δὲ Μέγας Κωνσταντῖνος εἰς τὸ ἱπποδρόμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα κατέστρεψαν αὐτὸν (τῷ 1202 μ.Χ.) χωνεύσαντες εἰς χαλκὸν οἱ Σταυροφόροι. Εἰς τὸν Λύσιππον τέλος ἀπεδόθησαν ὑπό τινων καὶ οἱ ὡραῖοι τέσσαρες χαλκοῖ ἵπποι, οἱ ἐξ Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐντεῦθεν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων εἰς Ἐνετίαν μετακομισθέντες καὶ ἐκεῖ σωζόμενοι εἰσέτι[1].

1. Ὁ Λύσιππος διέπλασε τὸν Ἡρακλέα πολλάκις εἰς διαφόρους θέ-

§ 10. **Τὰ ἀπὸ τῆς Μακεδονοκρατίας ἔργα τῆς τέχνης.** Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Μακεδονοκρατίας (ἀπὸ τοῦ 336 μέχρι τοῦ 146 π. Χ.) πρωτότυπα μὲν ἔργα πλαστικῆς δὲν γίνονται· οὐχ ἧττον ὅμως καὶ τότε ἐγένοντο καλοὶ τεχνῖται, οἵτινες ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀπομιμῶνται τὰ πρὸ αὐτῶν ὀνομαστὰ ἔργα. Περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης (π. Χ.) ἑκατονταετηρίδος ἀναφέρεται ὁ Ἀγήσανδρος ἐκ Ρόδου, ὅστις μετὰ δύο ἄλλων (τοῦ Πολυδώρου καὶ Ἀθηνοδώρου) ἐποίησαν ἐν συνεργασίᾳ τὸν Λαοκόοντα μονόλιθον μετὰ τῶν παίδων καὶ τοῦ θαυμασίου συμπλέγματος τῶν δρακόντων. Τὸ εὐγενὲς τοῦτο καλλιτέχνημα, ὅπερ εὑρέθη (ἐν ἔτει 1506) ἐν Ρώμῃ, εἶναι ἤδη κατατεθειμένον ἐν τοῖς μουσείοις τοῦ Βατικανοῦ. Ἐκ τῶν ἐργαστηρίων τῆς Ρόδου κατάγεται ἐπίσης καὶ ὁ Φαρνέσιος[1] ταῦρος, ὅστις μετεκομίσθη εἰς Ρώμην καὶ ἀνευρέθη ἐπὶ τοῦ πάπα Παύλου τοῦ Γ' (1232—49). Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο, ὅπερ παριστᾷ τὴν Δίρκην[2] προσδεδεμένην εἰς κέρατα ταύρου ἀγρίου, μετενεχθὲν εἰς Νεάπολιν διατηρεῖται ἤδη ἐν τῷ Βουρβωνικῷ μουσείῳ. Ἐξαίσιον ἐπίσης ἔργον εὕρηται ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ μουσείῳ τοῦ Καπιτωλείου τὸ καλούμενον ὁ θνή-

σεις. Μίαν δὲ ἐξ αὐτῶν μὴ σωζομένην ἤδη ἐμιμήθησαν, ὡς γενήσεται μνεία ἐν τοῖς ἑπομένοις, καὶ οἱ μεταγενέστεροι.

1. Φαρνέζε ἔνδοξος ἰταλικὴ οἰκογένεια, ἥτις ἔσχεν ἄνδρας πολεμιστὰς καὶ ἕνα πάπαν Παῦλον τὸν Γ' καὶ δοῦκας βασιλεύσαντας ἐν Πάρμᾳ.

2. Ὁ μῦθος τῆς Δίρκης ἔχει ὡς ἑξῆς. Αὕτη ἦτο δευτέρα σύζυγος τοῦ Λύκου βασιλέως τῶν Θηβῶν. Ζηλοτυποῦσα δὲ τὴν πρώτην γυναῖκα αὐτοῦ Ἀντιόπην εἶχεν αὐτὴν κατάκλειστον καὶ τὴν ἐτυράννει. Ἀλλ' οἱ ἐκ τοῦ Διὸς υἱοὶ τῆς Ἀντιόπης Ἀμφίων καὶ Ζῆθος, συλλαβόντες τὴν Δίρκην ἐν μέσῳ βακχικῆς ἑορτῆς ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος, προσδέουσιν αὐτὴν εἰς κέρατα ταύρου, ἵνα οὕτω συντριβῇ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τῶν βράχων τοῦ Κιθαιρῶνος.

σκων μονομάχος». Εἶναι δὲ τοῦτο λίθινον ἄγαλμα ἀνδρὸς τετρωμένου, ὅστις κατὰ γῆς κείμενος στηρίζει εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τὸ ἄνω σῶμα ὑπεγειρόμενον. Αὐτὸ ὅμως φαίνεται ἔργον Κελτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν τελευταίων προϊόντων τῆς τέχνης ἐστὶ καὶ τὸ ἐν Βατικανῷ ὡραῖον τοῦ Νείλου ἄγαλμα, ὅπερ παριστᾷ τὸν μέγαν ποταμὸν ὡς γέροντα ἐκτάδην καὶ μεγαλοπρεπῶς κείμενον. Εἶναι δὲ κατεσκευασμένον τοῦτο διὰ τὴν λιβυκὴν αὐτοῦ πατρίδα ἐκ μέλανος λίθου. Ὁ δ' ἐν τῷ μουσείῳ τῶν Παρισίων Βοργεσιανὸς[1] μονομάχος καλούμενος, στρατιώτης πεζός, ὅστις προβεβλημένῃ τῇ ἀσπίδι καὶ τὸ ξίφος ἐν τῇ δεξιᾷ κρατῶν φαίνεται ἀμυνόμενος κατὰ ἱππέως, εἶναι ἔργον καλλιτέχνου τινὸς Ἀγασίου καταγομένου ἐξ Ἐφέσου, ἐν ᾗ φαίνεται ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἡ περὶ τὴν τέχνην σπουδή.

§ 11. **Ἡ τέχνη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου.** Καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου διάφορα ἔξοχα μιμήματα ἀρχαίων ἀριστουργημάτων ἀναφέρονται. Τοιοῦτόν ἐστιν ὁ Φαρνέσιος Ἡρακλῆς. Τὸ λίθινον τοῦτο κολοσσιαῖον ἄγαλμα, ὅπερ εὑρέθη ἐν Ρώμῃ καὶ φέρει ἐπιγραφὴν «Γλαύκων Ἀθηναῖος ἐποίει», ἐστὶν ἀντίγραφον ἑνὸς ἐκ τῶν πολλῶν Ἡρακλέων, οὓς διέπλασεν ὁ Λύσιππος. Ὅμοιον τούτῳ ἀντίγραφον ἐπίσης τοῦ ἰδίου ἔργου τοῦ Λυσίππου ἐστὶ καὶ τὸ ἐν Ρώμῃ μὲν καὶ αὐτὸ εὑρεθέν, ἐν Φλωρεντίᾳ δὲ ἤδη διατηρούμενον καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «Λυσίππου ἔργον». Ἀμφότερα ταῦτα παριστῶσι τὸν ἥρωα κεκμηκότα ἤδη ἐκ τῶν κατορθωμάτων του καὶ ἐπὶ τοῦ ροπάλου τὴν λεοντῆν ἐρριμμένην ἔχοντα, τὸ δὲ ρόπαλον εἰς βράχον ἐρείδοντα καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἀριστερὰν μάλην στηρίζοντα. Ἀπομίμημα ἐπίσης ἀρχαίας τέχνης ἐστὶ καὶ ὁ ἐν Ρώμῃ εὑρεθείς, ἐν τῷ Βατικανῷ δὲ νῦν κείμενος Ἀπόλλων τοῦ Βελβεδέρ[1]. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο, παριστὰν τὸν Ἀπόλλωνα ὡς νεανίαν θείαν ἔχοντα μορφὴν, κατὰ τὴν τοῦ προσώπου ἔκφρασιν καὶ τὴν θέσιν τοῦ σώματος ὑπομιμνήσκει τὸν κεχολωμένον Ἀπόλλωνα τοῦ Ὁμήρου

«Βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων χωόμενος κὴρ
τόξ' ὤμοισιν ἔχων ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην».

καὶ δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὡς ὁ Πυθοκτόνος, ὅστις ἀφοῦ ἐπέρριψε τὸ βέλος αὐτοῦ κατὰ τοῦ Πύθωνος, ἐν περιφρονήσει ἀποστρεφόμενος, τοξεύει βλέμμα τελευταῖον πρὸς τὸ πτῶμα, ἢ καὶ ὡς ὁ φονεύσας τὰ τέκνα τῆς ἀγερώχου Νιόβης. Ἡ δὲ Ἄρτεμις, ἡ λεγομένη τῶν Γαβιῶν[2] καὶ διατηρουμένη ἐν Παρισίοις, εἶναι μορφὴ θεοπρεπεστάτη. Αὕτη βραχὺν ἐνδεδυμένη χιτῶνα ἄνευ χειρίδων, διάδημα ἀναδεδυμένη καὶ πέδιλα εἰς τοὺς πόδας, ὡς ὁ Ἀπόλλων τοῦ Βελβεδὲρ, φέρουσα ἔχει τὸ τόξον της ἐν τῇ ἀριστερᾷ, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς λαμβάνει βέλος ἐκ τῆς φαρέτρας καὶ φαίνεται εἰς τὰ πρόσω χωροῦσα διὰ κινήσεως τοῦ σώματος δραστηρίας καὶ τολμηρᾶς, ἴσως ἵνα ἀπειλήσῃ τὸν Ἡρακλέα, ὅταν ἤθελε νὰ συλλάβῃ τὴν ἔλαφόν της, ἢ νὰ κατατοξεύσῃ καὶ αὐτὴ μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος τοὺς Νιοβίδας. Καὶ Κλεοπάτρα δὲ ἡ κοιμωμένη, ἥτις κεῖται ἐν τῷ Βατικανῷ, ὡς καὶ ἡ ἐν αὐτῷ Ἀφροδίτη ἡ λουομένη, καὶ ἡ ἐν Νεαπόλει

1. Borghèse ρωμαϊκὴ οἰκογένεια, ἥτις διεκρίθη πάντοτε διὰ τὸν πρὸς τὰς τέχνας ἔρωτα αὐτῆς. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο εὑρεθὲν ἐν Ρώμῃ μετηνέχθη εἰς Παρισίους τῷ 1815, ἀλλ' ἐπεστράφη κατόπιν. Ἐκεῖ δὲ κεῖται νῦν ἡ ἐπανάληψις αὐτοῦ.

1. Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ bello καὶ vedere, περίπτερον, ἀφ' οὗ τὸ βλέμμα περιλαμβάνει μεγάλην ἔκτασιν.

2. Πόλις ἐπίσημος τοῦ ἀρχαίου Λατίου.

χαριεστάτη καὶ ὡραιοτάτη καλλίπυγος Ἀφροδίτη, καὶ ταῦτα κρίνονται ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ ἐργαστήριον τῶν αὐτῶν χρόνων.

VII. ΓΡΑΦΙΚΗ.

§ 1. **Γένεσις τῆς γραφικῆς.** Ἡ ἀνεύρεσις τῆς καταγωγῆς τῆς περιφήμου τέχνης ταύτης, ἥτις καλεῖται γραφικὴ καὶ ζωγραφική, ἐστὶν ἓν τῶν δυσκολωτέρων σημείων τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης. Κατά τινας αὕτη ἐγεννήθη ἐν Αἰγύπτῳ καὶ κατ' ἄλλους ἐν Ἑλλάδι. Μῦθός τις διαλαμβάνει τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς σκιαγραφίας, ἥτις ἐστὶν ἡ οὐσιώδης ἀρχὴ τῆς ζωγραφικῆς καὶ ἐν γένει τῶν μιμητικῶν καὶ πλαστικῶν τεχνῶν. Ἡ θυγάτηρ Λιβουτάδου τινός, κεραμέως ἐν Σικυῶνι τῆς Κορίνθου, συγκινηθεῖσα ἐπὶ τῇ σκιᾷ τοῦ μέλλοντος ν'ἀπέλθῃ ἐραστοῦ αὐτῆς, τῇ ἀποτελεσθείσῃ ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐκ τοῦ ἀντικειμένου λύχνου, περιέγραψεν αὐτὴν τόσον ζωηρῶς καὶ ἀπαραλλάκτως, ὥστε ὁ πατὴρ αὐτῆς ἡσθεὶς ἀνέγλυψε τὸ περίγραμμα, καὶ προσαναπληρώσας αὐτὸ πηλῷ ἔλαβε πρόπλασμα καὶ ὤπτησε τοῦτο μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ἀγγείων. Ἄλλοι ὅμως, ἀντιποιούμενοι τῆς τιμῆς τῆς ἐφευρέσεως τῆς σκιαγραφίας, ἀναφέρουσι Σαύριον τὸν Σάμιον περιγράψαντα διὰ τῆς αἰχμῆς τῆς λόγχης του τὴν ἐκ τοῦ ἡλίου ἀποτελεσθεῖσαν σκιὰν τοῦ ἵππου αὐτοῦ. Ἄλλοι δὲ Εὔχειρα τὸν συγγενῆ τοῦ Δαιδάλου ὡς ἐξευρέτην τῆς γραφικῆς ἀναφέρουσιν. Ἐξ εἰκασίας ὅμως δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ μὲν γλυπτικὴ ὀφείλει τὴν γέννησιν αὐτῆς εἰς τὴν θρησκείαν, ἡ δὲ ζωγραφικὴ εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἄλλων ὡραίων τεχνῶν. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεώς ἐστιν ὅτι ἡ ζωγραφικὴ ἐν τῇ γενέσει αὐτῆς ἦτο τοσοῦτον ἀτελὴς, ὥστε οἱ πρῶτοι τεχνῖται ἐφρόντιζον πάντοτε νὰ θέτωσι κάτωθεν τῶν ἔργων αὐτῶν τὸ ὄνομα τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἤθελον νὰ παραστήσωσι.

§ 2. **Πρόοδος τῆς τέχνης.** Μέχρι τοῦ τρωικοῦ πολέμου ἡ τέχνη οὐδὲν εἰσέτι ἐποιήσατο βῆμα πρὸς τὴν πρόοδον. Ἐκ τῆς πρώτης ὅμως Ὀλυμπιάδος ἀναφέρεται ὅτι Κλεόφαντος ὁ Κορίνθιος ἐζωγράφησεν ἀνθρωπίνους μορφὰς, χρωματίσας αὐτὰς διὰ κεραμίων τετριμμένων. Κίμων δὲ ὁ ἐκ Κλεωνῶν, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ μηδικὰ, ἐφεῦρε τὴν καταγραφὴν, ἤτοι τὸ ἐκ πλαγίου ἐξεικονίζειν μορφάς. Ἀφοῦ δὲ ὁ (περὶ τὰ 400 π. Χ. ἀκμάσας περίφημος ζωγράφος) Εὔπομπος ἀπήτησε παρὰ τῶν ἀρχόντων τῆς Σικυῶνος νὰ διατάξωσιν ὅπως ἡ σπουδὴ τῆς ζωγραφικῆς ἀποτελῇ μέρος τῆς παιδεύσεως, τότε καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ ἀκολουθήσωσι τὸ παράδειγμα τοῦτο.

§ 3. **Περίφημοι ζωγράφοι.** Ἀξιοσημείωτόν ἐστιν ὅτι αἱ νῆσοι τῆς Ἑλλάδος ἐχορήγησαν αὐταὶ μόναι περισσοτέρους ζωγράφους παρ' ὅσους αἱ ἄλλαι ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ ἑλληνικαὶ πόλεις. Τοιοῦτοι δὲ περίφημοι ζωγράφοι εἰσὶ, Πολύγνωτος ὁ ἐκ Θάσου, σύγχρονος τοῦ Παναίνου (ἀδελφοῦ τοῦ Φειδίου), μετὰ τοῦ ὁποίου εἰργάσθη τὴν ἐν Ἀθήναις ποικίλην στοάν. Τίμανθος ὁ Σάμιος (σύγχρονος τοῦ Ζεύξιδος), τοῦ ὁποίου ὀνομαστὴ γραφὴ ἦν ἡ τῆς Ἰφιγενείας θυσία. Πρωτογένης ὁ Ρόδιος (περὶ τὰ 332), ὃν ἐπισκεψάμενος ὁ ἐκ τῆς νήσου Κῶ Ἀπελλῆς ἐν Ρόδῳ ἐξετίμησε προσενεγκὼν δι' ἔργον τι ἐκείνου 50 τάλαντα. Αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἀπελλοῦ περιώνυμον ἔργον ἦν ἡ ἀναδυομένη Ἀφροδίτη· εἰς αὐτὸν ἀνήκει καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ περιγραφόμενος πίναξ τῆς Διαβολῆς. Περίφημοι ἐπίσης ζωγράφοι μνημονεύονται καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ πελο-

ποννησιακοῦ πολέμου ἀκμάσαντες Ζεῦξις καὶ Παρράσιος, ὁ μὲν ἐξ Ἡρακλείας τῆς Ἰταλίας (ἢ κατ' ἄλλους ἐξ Ἐφέσου), ὁ δὲ ἐξ Ἐφέσου. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ζεύξιδος ἐν Κρότωνι ἢ κατ' ἄλλους ἐν Ἀκράγαντι γραφεῖσα εἰκών, ἐν ᾗ οὗτος ἐμιμήθη ὅ,τι ὡραιότερον εὗρεν ἐν ταῖς ὡραιοτέραις κόραις, ἐθαυμάσθη μεγάλως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ὁ Λουκιανὸς ἀφιεροῖ ὁλόκληρον λόγον ἐπιγραφόμενον Ζεῦξιν εἰς τὸ ἔργον, ὅπερ οὗτος ἐκαλλιτέχνησε, τὴν θηλείαν Κένταυρον, ἥτις καθημένη ἐπὶ χλόης θηλάζει δύο παιδία αὐτῆς τὸ μὲν ὡς βρέφος, τὸ δὲ ὡς πῶλον, ἐνῷ ὁ Κένταυρος ἐκ θυρίδος ἐπιτηρῶν κρατεῖ σκύμνον λέοντος ὡς ἵνα φοβήσῃ τὰ νήπια. Τοῦ δὲ Παρρασίου τὰς δύο εἰκόνας, ὧν ἡ μὲν παρίστα ἀλληγορικῶς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηνῶν, ἡ δὲ τὸν Μελέαγρον καὶ τὴν Ἀταλάντην, ἠγόρασεν ὁ Τιβέριος πλέον τῶν 120 χιλιάδων δραχμῶν περίπου.

§ 4. **Ἐργαλεῖα τῆς ζωγραφικῆς.** Ἐργαλεῖα, ἅπερ μετεχειρίζοντο εἰς τὴν ζωγραφικὴν, ἦσαν ὁ ὀκρύβας ἢ καλύβας, τὸ κλιμακωτὸν δηλαδὴ βάθρον, ἐφ' οὗ ἐστήριζον τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἐζωγράφουν· οἱ πίνακες καὶ τὰ πινάκια, ἤτοι μικρὰ σανίδια ἢ καννάβιον ὕφασμα πρὸς ζωγραφίαν· αἱ λήκυθοι, ἤτοι μικραὶ θῆκαι, ἐν αἷς ἐφύλαττον τὰ χρώματα· ὁ κηρὸς, τὰ χρώματα, ἤτοι τὰ ἀπαρασκεύαστα χρώματα· τὰ φάρμακα, ἤτοι τὰ παρεσκευασμένα χρώματα· ἡ γραφὶς, ἤτοι τὸ κονδύλιον τῶν ζωγράφων. Καὶ τὸ μὲν ἀνεπεξέργαστον σχέδιον ἐκαλεῖτο ὑποτύπωσις, ὑπογραφὴ, σκιὰ καὶ σκιαγραφία· ἡ δὲ τελειοποιηθεῖσα ζωγραφία ὠνομάζετο εἰκὼν ἢ πίναξ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ

1. ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ

§ 1. **Ἡ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ νηπιώδει αὐτῶν ἡλικίᾳ.** Ἐν τῇ νηπιώδει ἡλικίᾳ τῶν διαφόρων φυλῶν τῶν Ἑλλήνων ὑπερίσχυε τοῦ δικαίου ἡ ἀνδρία, ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ πρωτίστη ἀρετή. Καίτοι δὲ ὑπῆρχόν τινες ἐλευθεροῦντες διὰ τῆς ἀνδρίας αὐτῶν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῶν λῃστειῶν (ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Θησεὺς), πρὸ πάντων ὅμως τοῦτο ἐγίνετο ἵνα ἐπιδειχθῇ ἡ ἀνδρία ἑκάστου. Καὶ συνεχωρεῖτο μὲν τότε εἰς τὸν μὲν νὰ κακοποιῇ τὸν δὲ, ἀλλὰ καὶ ἐπετρέπετο εἰς τοῦτον νὰ ἐκδικηθῇ οὐ μόνον τὸν βλάψαντα, ἀλλὰ καὶ τὴν πατρίδα ἐκείνου. Τοῦτο δὲ ἐκαλεῖτο «Ρύσια ἐλαύνεσθαι». Ἐν τῇ ἐποχῇ λοιπὸν ἐκείνῃ ἡ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων ἦτο συνεχῶς πολεμική· ὁ δὲ πόλεμος πᾶν μέσον ἐθεώρει ἑαυτῷ θεμιτὸν, οἷον δηλητηριώδη ὅπλα, ἐνέδρας καὶ τὰ παρόμοια· δικαίωμα δὲ τοῦ νικητοῦ ἦτο ἡ λεηλασία καὶ ὁ ἀνδραποδισμὸς, ὅστις ἐξετείνετο οὐ μόνον εἰς τοὺς συλλαμβανομένους ἐνόπλους, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὅλων τῶν κατοίκων τῆς νικηθείσης πόλεως. Ἐν τῇ ἐποχῇ ἐπίσης ἐκείνῃ πᾶς ξένος ἐθεωρεῖτο ἐχθρός[1]. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ξενία μεγάλη ἐλογίζετο δυστυχία καὶ ἡ ἐξορία τὸ μεγαλείτερον κακόν. Ἐπῆλθεν ὅμως μετ' ὀλίγον ὡς φάρμακον ἐν τῇ τοιαύτῃ κα-

1. Καὶ ὁ Ἡρόδοτος ξένους ὀνομάζει τοὺς Πέρσας, δηλαδὴ ἐχθρούς. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ ἐχθρὸς ἐκ τοῦ ἐκτὸς παράγουσι.

ταστάσει ἡ θρησκεία, ἥτις ἂν καὶ ἡ μὴ ἀληθὴς συνετέλεσεν ἐν τούτοις εἰς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως ἐκείνης.

§ 2. **Ἡ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπενεχθεῖσα βελτίωσις ἐν τῇ τῶν Ἑλλήνων καταστάσει.** Ἡ θρησκεία διὰ τῶν ἱερῶν αὐτῆς δεσμῶν οὐ μόνον συνέδεσε τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ ἀφῄρεσεν ἀπ' αὐτῶν τὰ πρὸς τοὺς ξένους μίση. Διότι αἱ μὲν ἀμφικτυονίαι, αἱ ἑορταὶ καὶ οἱ δημόσιοι ἀγῶνες συνετέλεσαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἰς τὸν πρὸς ἀλλήλους σύνδεσμον, τὸ δὲ πρὸς τοὺς θεοὺς σέβας ἐπήνεγκε τὸν πρὸς τὴν ἱκεσίαν καὶ τὴν ἀσυλίαν σεβασμὸν καὶ ἐν καιρῷ μάλιστα πολέμου, προσέτι δὲ καὶ τὴν πρὸς τὰς συνθήκας εὐλάβειαν· διότι ἀσέβεια τῷ ὄντι πρὸς τοὺς θεοὺς ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ κακοποιήσῃ τις τὸν ἱκέτην, ὡς καὶ τὸ νὰ παραβῇ τὰς συνθήκας, αἵτινες μάλιστα, ὅτε εὑρέθη ἡ γραφή, ἐγράφοντο ἐπὶ χαλκίνων πλακῶν καὶ ἀνηρτῶντο εἰς τοὺς ναοὺς ἀμφοτέρων τῶν ἐμπολέμων ἐθνῶν. Μετὰ τὴν βελτίωσιν δὲ τὴν ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπενεχθεῖσαν ἐπῆλθε καὶ ἡ πολιτικὴ βελτίωσις.

§ 3. **Πατριαρχικὴ ἐξουσία.** Ὅσον ἀναβαίνομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν κοινωνιῶν, τοσοῦτον βλέπομεν τὸν κύκλον τῆς ἐξουσίας στενούμενον καὶ πλησιάζοντα εἰς τὸν πατριαρχικὸν τύπον. Πᾶσα δηλαδὴ κοινωνία ἐγεννήθη ἐκ μικροτέρων κοινωνιῶν ἐκ τῶν οἰκογενειῶν. Ἑκάστης δὲ τοιαύτης κοινωνίας ἦρχεν ὁ γενάρχης, ὁ πατριάρχης οὕτως εἰπεῖν, ὅστις εἶχεν ἀπόλυτα δικαιώματα καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐξουσία δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἐκλεκτική, ἀλλ' ὡς ἱερὰ καὶ θεία. Ὁ πατριάρχης οὗτος δὲν ἦτο ἄλλο τι, εἰ μὴ ὁ ἄναξ ὁ βασιλεὺς τῆς κοινωνίας ἢ πολιτείας ταύτης. Τοιοῦτοι ἦσαν καὶ οἱ βασιλεῖς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους.

§ 4. **Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐν τῇ ἀρχαιότητι θεία τοῦ**

βασιλέως ἐξουσία. Ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν μανθάνομεν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν ἡρωικὴν ἐποχὴν ἦτο διῃρημένη εἰς πλῆθος μικρῶν ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων πολιτειῶν κυβερνωμένων ὑπὸ βασιλέων, τῶν ὁποίων ἡ ἐξουσία ἐθεωρεῖτο ἱερὰ καὶ θεία, διότι ἐπιστεύετο ὅτι οὗτοι ἀπὸ Διὸς κατήγοντο. Τοῦτο δὲ διὰ τὸν ἑξῆς λόγον. Καθὼς τὸ πλοῖον ἵνα διατηρῆται ἀσφαλὲς ἐν τῷ λιμένι πρέπει νὰ ἔχῃ ἓν ἐκτὸς αὐτοῦ σταθερὸν σημεῖον, οὕτω καὶ τὸ σκάφος τῆς πολιτείας ἵνα διατηρῆται ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀνάγκη ὅπως ὑπάρχῃ σημεῖόν τι προεξέχον, κατὰ τοῦ ὁποίου οὐδὲν δύναται νὰ ἀντιστῇ. Ὡς τοιοῦτον λοιπὸν σημεῖον ἐθεωρεῖτο ὁ ἄναξ, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐκ τοῦ Διὸς ἐπήγαζεν. Ὅθεν καὶ τὰ τοῖς ἄναξιν ἀποδιδόμενα ἐπίθετα ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου Διογενής, Διοτρεφής, δὲν εἶναι κεναὶ λέξεις πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ μέτρου, ἀλλὰ σκόπιμοι καὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖαι πρὸς συντήρησιν τῆς τότε κοινωνίας. Ἐννοεῖται δὲ οἰκοθεν ὅτι εἰς τὸν πρὸς τὸν θεσμὸν τῆς βασιλείας ἀπόλυτον τοῦτον σεβασμὸν συνετέλει πρὸ πάντων ἡ ἀφελὴς τῶν ἡρωικῶν χρόνων πίστις, ὅτι οἱ βασιλεῖς ἢ ἄμεσοι ἀπόγονοι τοῦ Διὸς ἢ ἄλλου τινὸς θεοῦ ἦσαν, ἢ ἐμμέσως ἀπὸ τούτων κατήγοντο. Ὡς λόγου χάριν ὁ Μέμνων ἐπιστεύετο ὅτι ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Διὸς κατήγετο, ὁ Θησεὺς ἀπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ Ἀχιλλεὺς ἀπὸ τῆς Θέτιδος· ἐμμέσως δὲ οἱ Ἡρακλεῖδαι, Αἰακίδαι, Ἀτρεῖδαι, Πελοπίδαι, ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους, Αἰακοῦ, Περσέως, Ταντάλου, υἱῶν τοῦ Διός. Κατὰ φυσικὸν λοιπὸν λόγον, ἐπειδὴ ὁ ἄναξ ἦτο ὁ πατὴρ τῆς φυλῆς, κατόπιν δὲ αὐτοῦ ἤρχετο ὁ πρωτότοκος υἱὸς ὡς ὁ πρῶτος διάδοχος τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ βασιλέως ἦτο διαδοχική· διότι ἄλλως ἔπρεπε νὰ μεταβῇ αὕτη εἰς τοὺς ἱερεῖς ὡς ἀντιπροσώπους τοῦ θεοῦ, ἢ ἂν μετέβαινεν εἰς τὸν δῆμον, δὲν

θὰ ἐθεωρεῖτο πλέον ὡς διογενὴς ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ δῆμος θὰ ἀνέτρεπεν εὐκόλως αὐτὸν καὶ θὰ τὸν ἀντικαθίστα, καὶ τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε σημεῖόν τι προεξέχον ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὅπερ νὰ διατηρῇ αὐτὴν ἐν ἀσφαλείᾳ.

§ 5. **Δικαιώματα τοῦ βασιλέως.** Εἰς τὸν ἄνακτα ἀνῆκεν ἡ στρατιωτικὴ ἐξουσία, ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ δικαστική. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο εἶχε γερουσίαν καὶ ἐκκλησίαν, ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι δὲν διέφερε τοῦ νῦν συνταγματικοῦ. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα σώματα δὲν εἶχον τὸν χαρακτῆρα τῶν σημερινῶν παρὰ ταῖς συνταγματικαῖς ἐπικρατείαις σωμάτων. Ὁ ἄναξ ἐζήτει μὲν τὴν γνώμην τῆς γερουσίας, ἀλλὰ δὲν ἐμποδίζετο νὰ ἐκτελέσῃ τὴν θέλησίν του· ἡ δὲ ἐκκλησία ἤκουε μόνον τὰς ἀποφάσεις τῆς βασιλείας.

§ 6. **Πῶς ἡ βασιλεία ἐξέπεσεν εἰς ἀριστοκρατίαν καὶ δημοκρατίαν.** Ἐπειδὴ τὰ ὅρια τῆς βασιλείας πρὸς τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ τὸν λαὸν δὲν ἦταν βεβαίως ὡρισμένα εἰς τὰς πολιτείας ἐκείνας, κατὰ μικρὸν (1100—900) μετεβλήθη τὸ πολίτευμα, καὶ τέλος ἐξέπεσεν εἰς ἀριστοκρατίαν καὶ δημοκρατίαν, ἥτις πολὺ ἠγαπήθη ὑπ' ἐκείνων διὰ τὸν ἔμφυτον αὐτῶν ἔρωτα πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν, διὰ τὴν μικρὰν ἔκτασιν τῶν πολιτειῶν καὶ διὰ τὴν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθοῦσαν ἀνάπτυξιν τοῦ δήμου. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις τοῦ δήμου ἐπειδὴ συνέβαινε κατὰ μικρόν, προώδευε δὲ πρὸ αὐτοῦ ἡ ἀριστοκρατία, διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι ἡ τελευταία αὕτη κατέπαυσε τὰς βασιλείας. Ἀπετέλουν δὲ τὰς ἀριστοκρατίας οἱ λεγόμενοι εὐπατρίδαι, εὐγενεῖς, γεωμόροι, ἱπποβόται, ὑστερώτερον δὲ καὶ οἱ πλούσιοι.

§ 7. **Νομοθέται καὶ τύραννοι.** Ἐπειδὴ ἡ ἀριστοκρατία ἐξεφυλίζετο πολλάκις εἰς καταθλιπτικὴν ὀλιγαρχίαν καὶ ἕνεκα τούτου περιέπιπτεν αὕτη εἰς σπουδαίας

συγκρούσεις πρὸς τὸν ἀναπτυσσόμενον δῆμον, ἤρξαντο παντοῦ τῆς Ἑλλάδος στάσεις μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ δήμου. Ἡ τοιαύτη δὲ τῶν κομμάτων ἔρις ἐγίνετο ἐνίοτε αἰτία ἵνα διοργανωθῇ τὸ πολίτευμα δι' αἰσυμνητῶν (Πιττακὸς ἐν Λέσβῳ), ἢ διὰ νομοθετῶν (Λυκοῦργος ἐν Σπάρτῃ, Ζάλευκος παρὰ τοῖς Λοκροῖς τοῖς Ἐπιζεφυρίοις, Χαρώνδας ἐν Κατάνῃ, περὶ τὰ 650 ἀμφότεροι, Σόλων ἐν Ἀθήναις). Συνέβαινε δὲ καί ποτε ὁ ἐξημμένος κατὰ τῆς ὀλιγοκρατίας ὄχλος νὰ ἐγείρῃ καὶ τύραννον (Κύψελλος ἐν Κορίνθῳ 655, ὅστις κατέλυσε τὴν κυριαρχίαν τῶν Βακχιαδῶν, Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, Πεισίστρατος ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλοι ἄλλ χοῦ).

§ 8. **Στοιχεῖα παντὸς ἑλληνικοῦ πολιτεύματος.** Στοιχεῖα παντὸς ἑλληνικοῦ πολιτεύματος ἀριστοκρατικοῦ τε καὶ δημοκρατικοῦ εὑρίσκομεν τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ εἰς μὲν τὰς δημοκρατικὰς πόλεις κυριαρχικὴν δύναμιν εἶχεν ἡ ἐκκλησία, εἰς δὲ τὰς ἀριστοκρατικὰς ἡ γερουσία, τουτέστιν ἡ συνέλευσις τῶν ἀρίστων. Ἐκτελεστικὴν δὲ δύναμιν εἶχε πλῆθος διαφόρως ὀνομαζομένων ἀρχόντων. Ἡ δὲ δικαστικὴ δύναμις ἦτο μεταξὺ λαοῦ, βουλῆς καὶ ἀρχόντων διανενεμημένη· διότι τὰ μὲν σπουδαιότερα ἐδίκαζεν ὁ λαὸς ἢ ἡ βουλή, τὰς δὲ ἰδιωτικὰς διαφορὰς ἤκουον οἱ ἄρχοντες ἢ τὰ δικαστήρια.

§ 9. **Ἰωνικὰ καὶ δωρικὰ πολιτεύματα.** Εἰς τὸ ἰωνικὸν φῦλον προώδευσεν ἡ δημοκρατία, ἥτις τὰ μάλιστα ἤκμασεν ἰδίᾳ ἐν Ἀθήναις. Ἀριστοκρατίαν δὲ ἀπετέλουν ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται, ὧν ἡ πόλις ἦτο ἡ σημαντικωτέρα τῶν δωρικῶν πόλεων. Ἕνεκα τούτου παραλείποντες τὰ τῶν λοιπῶν πόλεων καὶ τὰ λοιπὰ παναρχαῖα καὶ σκοτεινὰ πολιτεύματα, θέλομεν ἐκθέσει τὰ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους πολιτεύματα τῶν δύο τούτων ἐπισημοτέρων τῆς Ἑλλάδος πόλεων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης.

II. ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΑΘΗΝΩΝ.

Α' ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ.

§ 1. **Ἀττική.** Ἡ Ἀττικὴ ὀρεινὴ χερσόνησος κεῖται μεταξὺ τῆς Βοιωτίας (ἀφ' ἧς χωρίζεται διὰ σειρᾶς ὀρέων Κιθαιρῶνος καὶ Πάρνηθος) τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους· διαιρεῖται δὲ ἐκ φύσεως εἰς τρία μέρη. Τούτων τὸ ἀνατολικὸν ὀρεινὸν μέρος ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ ὄρους Πάρνηθος μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Κυνοσούρας, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ ὀρεινὴ ἢ διακρία λεγομένη. Τὸ δυτικὸν μέρος εἶναι ἧττον ὀρεινὸν καὶ φθάνει μέχρι τοῦ Ζωστῆρος ἀκρωτηρίου, αὕτη ἐστὶν ἡ πεδινὴ Ἀττική, ἡ πεδιὰς ἢ τὸ πεδίον λεγόμενον. Ἡ δὲ μεσημβρινὴ ἄκρα τῆς χώρας, ἡ εἰς τὸ Σούνιον ἀκρωτήριον ἀπολήγουσα, αὕτη ἐστὶν ἡ παραλία. Εἶναι δὲ ἡ Ἀττικὴ χώρα λεπτόγεως· διὸ καὶ ἔμεινεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀστασίαστος καὶ ἀνεπηρέαστος τῶν μεταναστεύσεων. Τὸ ὀρεινὸν ἐν τούτοις αὐτῆς μέρος προὐκάλεσε τὴν κτηνοτροφίαν· καὶ ἐκ τῶν ὀρυκτῶν αὐτῆς μνήμης ἀξιά εἰσι τὰ μάρμαρα ἰδίως τῆς Πεντέλης, ὅπου καὶ νῦν πλούσια λατομεῖα ἠνεῴχθησαν οὐ μόνον λευκοῦ, ἀλλὰ καὶ φαιοῦ μαρμάρου. Τὰ δὲ ἀργύρου καὶ μάλιστα μολύβδου μέταλλα ἐν Λαυρίῳ ἐφάνησαν καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν λίαν πλούσια[1]. Αἱ μακραὶ δὲ παραλίαι καὶ οἱ καλοὶ λιμένες τῆς Ἀττικῆς ἐγένοντο ἀφορμαὶ εἰς ἁλιείαν, ναυτιλίαν καὶ ἐμπορίαν. Εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπίσης ἀνῆκον καὶ πολλαὶ μικραὶ νῆσοι καθὼς καὶ ἡ Σαλαμίς. Ἀλλὰ καὶ τὸ κλίμα τῆς χώρας ταύτης ἦν ὑγιεινὸν καὶ τερπνόν. Ἡ δὲ τοιαύτη κλιματικὴ φύσις τῆς χώρας συνετέλεσεν εἰς πρωϊμωτέραν καὶ τελειοτέραν ἐν Ἀθήναις ἀνάπτυξιν ἀκραιφνοῦς δημοκρατίας.

§ 2. **Ἀθῆναι.** Ἡ πόλις αὕτη, ἥτις ἀπὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἐκλήθη Ἀθῆναι καὶ ἥτις πλεῖστον συνεβάλετο εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἄστυ καὶ πόλις, ὡς ἡ πρώτη τῶν τότε πόλεων οὖσα. Διεκρίνετο δὲ κατ' ἀρχὰς εἰς ἄνω καὶ κάτω πόλιν. Καὶ ἡ μὲν ἄνω πόλις ἦτο ἡ ἀρχαία ἡ ὑπὸ τοῦ Κέκροπος κτισθεῖσα καὶ Κεκροπία ἀπ' αὐτοῦ κληθεῖσα. Ἔκειτο δὲ αὕτη ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὑψηλοῦ βράχου ἀνυψωμένου ἐκ τῆς πεδιάδος, ἥτις μεσημβρινῶς μὲν ἐκτείνεται πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς λιμένας Φάληρον, Μουνυχίαν καὶ Πειραιᾶ, κατὰ τὰ ἄλλα δὲ μέρη περικλείεται ὑπὸ ὀρέων, τοῦ Ὑμηττοῦ, τῆς Πεντέλης καὶ Πάρνηθος. Ἡ δὲ κάτω πόλις ἦτο ἡ πεδιάς, ἥτις μετὰ τὴν αὔξησιν τῶν κατοίκων πληρωθεῖσα ἅπασα οἰκοδομῶν ὠνομάσθη οὕτω κατ' ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὴν ἄνω, τὴν Ἀκρόπολιν κληθεῖσαν[1].

1. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι τὸ προϊὸν τῶν μεταλλείων τούτων διενέμετο εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ ὅτι ἕκαστος τούτων ἐλάμβανε δέκα δραχμάς. Ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει ἂν ἡ διανομὴ αὕτη ἐγίνετο κατ' ἔτος. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὅμως ἐν καιρῷ πολέμου κατὰ τῆς Αἰγίνης συνεβούλευσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ προσδιορίσωσι τὸ ἀργύριον τοῦτο εἰς κατασκευὴν διακοσίων τριηρῶν, ἡ δὲ πρᾶξις αὕτη συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων ὑπεροχήν. Τὸ προϊὸν ἐν τούτοις τῶν μεταλλείων τούτων εἶχεν ἐλαττωθῇ ἐπὶ τοῦ Ξενοφῶντος. Ἀπὸ δὲ τῆς διηγήσεως αὐτοῦ τούτου εἰκάζεται, ὅτι τὰ μεταλλεῖα ταῦτα ἐμισθοῦντο τότε ὑπὸ ἰδιωτῶν, οἵτινες ἀναλόγως τοῦ ποσοῦ τοῦ ἐξαγομένου μετάλλου ἐπλήρονον ὡρισμένον τι ποσὸν εἰς τὴν πολιτείαν. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Νικίας ἐνησχόλει ποτὲ χιλίους δούλους εἰς ταῦτα τὰ μεταλλεῖα. Ὠνομάζοντο δὲ τὰ ἰδιαίτερα ταῦτα καταστήματα ἐργαστήρια ἐν τοῖς ἀργυρίοις.

1. Δύο ποτάμια ὀνομαστὰ ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιρρέουσι τὴν πόλιν ταύτην ὁ Ἰλισσὸς καὶ ὁ Κηφισσός, ὁ μὲν πρὸς ἀνατολάς, ὁ δὲ ἀπὸ δυ-

§ 3. **Τὰ τῆς Ἀκροπόλεως τείχη.** Ἡ Ἀκρόπολις, ἐντὸς τῆς ὁποίας ᾠκοδομήθη κατόπιν τὸ ἄκρον ἄωτον, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχιτεκτονικῶν καλλιτεχνημάτων ὁ Παρθενών, περιεκυκλοῦτο ὑπὸ τειχῶν ἀνυψωμένων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Τὸ ἀρχαιότατον τῶν τειχῶν τούτων, ὅπερ ὠνομάζετο Πελασγικόν, ἐκτίσθη ὑπὸ Τυρρηνῶν Πελασγῶν, οἵτινες ἐπὶ τῶν μετοικεσιῶν αὐτῶν συνῳκίσθησαν ἐν τῇ Ἀττικῇ. Ἦτο δὲ τοῦτο πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς Ἀκροπόλεως. Τὸ νότιον τεῖχος ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Κίμωνος ἐκ τῶν λαφύρων τῆς ἐν Εὐρυμέδοντι μάχης· διὸ καὶ Κειμόνιον ἐκλήθη. Ἀλλὰ μέρος τι αὐτοῦ φαίνεται ἐκ τοῦ Θουκυδίδου ὅτι ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἦτο δὲ προσιτὴ ἡ Ἀκρόπολις μόνον ἐκ τοῦ δυτικοῦ μέρους, διότι αἱ λοιπαὶ πλευραὶ αὐτοῦ τοῦ βράχου ἦσαν κρημνώδεις. Ὅθεν καὶ ἡ μόνη ὁδὸς ἡ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἄγουσα εἰς τὸ δυτικὸν αὐτῆς μέρος ἔκειτο· φέρει δὲ αὕτη πρὸς τὰ Προπύλαια.

§ 4. **Τὰ Προπύλαια.** Τὰ Προπύλαια ἦσαν ἡ κυρίως εἴσοδος τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐκεῖ μετὰ τὴν κλίμακα[1]

σμῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἰλισσός, πηγάζων ἐκ τοῦ Ὑμηττοῦ καὶ δεχόμενος τὸν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ὄρους κατερχόμενον Ἠριδανὸν καὶ τὴν περιώνυμον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐννεάκρουνον καὶ δωδεκάκρουνον καλουμένην Καλλιρρόην, χάνεται ὡς χείμαρρος ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ δὲ Κηφισσός, πηγάζων ἐκ τῆς ὑπωρείας τοῦ Βριλησσοῦ (πλησίον τῆς Κηφισσίας) ἐκβάλλει εἰς τὸ Φάληρον. Ἡ ἐπίκλησις δὲ τῆς ἐννεακρούνου προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ὑπῆρχον ἐννέα ὀπαὶ ἐν τῷ βράχῳ, ἢ διότι διωχετεύετο τὸ ὕδωρ εἰς δεξαμενὴν ἔχουσαν ἐννέα κρουνούς. Συμβάλλουσα δὲ εἰς τὸν Ἰλισσὸν πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἦτο ἡ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις, ἐξαιρουμένων τῶν φρεάτων, ἡ μόνη πηγὴ ποσίμου ὕδατος ἐν Ἀθήναις.

1. Ἡ σήμερον ὑπάρχουσα κλίμαξ δὲν εἶναι ἡ ἀρχαία, ἀλλ' ἐκτίσθη

ὑψοῦτο ἑξάστυλον δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ ὄπισθεν τούτου τοῖχος, ἐν ᾧ ὑπῆρχον πέντε πύλαι, μεγαλοπρεπεστέρα καὶ πλατυτέρα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ μεσαία ὑψηλὴ καὶ πλατεῖα. Αἱ ἑκατέρωθεν δὲ ταύτης ἀνὰ δύο κείμεναι ἐτμικρύνοντο κατὰ τοσοῦτον, καθ' ὅσον ἀφίσταντο ἀπ' αὐτῆς. Εἰς τοὺς σταθμοὺς τῶν πέντε πυλῶν ἀντιστοιχοῦσιν οἱ ἓξ πρὸ αὐτῶν κείμενοι κίονες, οἵτινες διὰ τοῦτο οὐδὲ ἀπέχουσιν ἀπ' ἀλλήλων ἐξ ἴσου. Διότι τὸ μεταξὺ τῶν ἐν τῷ μέσῳ δύο κιόνων διάστημα, ὡς ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν μεγάλην τοῦ τοίχου πύλην εἶναι μεγαλείτερον· τὰ δὲ διαστήματα τῶν ἑκατέρωθεν κιόνων ἐλαττοῦνται κατὰ τοσοῦτον, καθ' ὅσον ἀφίστανται ἀπὸ τῶν μέσων κιόνων. Καὶ πάλιν τὸ διάστημα τὸ μεταξὺ τῶν ἑκατέρων σταθμῶν τῆς μεγάλης πύλης καὶ τῶν εἰς αὐτοὺς ἀντιστοιχούντων κιόνων κατεῖχον ἀνὰ τρεῖς ἑκατέρωθεν ἰωνικοῦ ρυθμοῦ κίονες[1]. Καὶ ὄπισθεν δὲ τοῦ τοίχου, ἐν ᾧ ὑπῆρχον αἱ πύλαι, ὑψοῦτο ἕτερον ἑξάστυλον ὅμοιον τῷ ἑξαστύλῳ τῷ ἀποτελοῦντι τὰ ἔμπροσθεν τῶν Προπυλαίων. Τὰ Προπύλαια ταῦτα ἦσαν

ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, τοῖς χρόνοις τοῦ Αὐγούστου. Ἡ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐποχῇ κλίμαξ εἶχε περίπου 16 βαθμίδας καὶ ἦτο οὕτω κατεσκευασμένη, ὥστε νὰ δύνανται νὰ διέρχωνται διὰ τοῦ μέσου ἵπποι καὶ ἅμαξαι. Καὶ τὰ σημερινὰ δὲ τείχη τὰ πρὸ τῶν Προπυλαίων ὡς καὶ ἡ πύλη εἶναι μεταγενέστερα κτίρια.

1. Ἡ μοναδικὴ αὕτη ἕνωσις δύο κόσμων τοσοῦτον διαφόρων κατὰ τὸν χαρακτῆρα, τοῦ ἰωνικοῦ καὶ δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἔχει διπλοῦν λόγον, αἰσθητικὸν καὶ στατικόν. Αἰσθητικὸν μέν, διότι τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλότεχνον τοῦ προστύλου, ὅπερ ἦν μέρος τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, ἀκαδέγεται ὁ κομψὸς καὶ γλαφυρὸς ἰώνιος ρυθμός. Στατικὸν δέ, διότι ἐὰν ἀντὶ ἰωνίων κιόνων ἔθετεν ὁ ἀρχιτέκτων δωρίους κίονας, οὗτοι ὡς ἀνέχοντες ἐγκεκλιμένον τέγος θὰ ἦσαν ὑψηλότεροι τῶν τοῦ προστύλου καὶ κατὰ συνέπειαν καθ' ὑπερβολὴν ὀγκώδεις.

τοσοῦτον περίφημα, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐνεκαυχῶντο ἐπ' αὐτοῖς. Ἡ οἰκοδομὴ αὐτῶν ἤρξατο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Μνησικλέους εἰς τὰ 437 π. Χ. καὶ διήρκεσε πέντε ἔτη. Ἐδαπανήθησαν δὲ τάλαντα ἀττικὰ 2 χιλιάδες περίπου, ἤτοι 11 ἑκατομμύρια φράγκων. Ὅλη ἡ αἴθουσα αὕτη ἡ κειμένη μεταξὺ τοῦ πενταπύλου τοίχου καὶ τῶν κιόνων τῶν κειμένων πρὸ τοῦ τοίχου τούτου, ὁπότε (περὶ τὰ 1455) ἐκυριεύθησαν αἱ Ἀθῆναι, ἐχρησίμευσεν ὡς ὁπλοθήκη καὶ κατὰ μέρος ὡς πυριτιδοθήκη. Κατὰ δὲ τὸ 1636 κεραυνὸς ἐνσκήψας ἐν τοῖς Προπυλαίοις ἐπήνεγκεν ἔκρηξιν καταστρέψασαν ὅλον τὸν πρὸς ἀνατολὰς θριγκόν. Ὁ δυτικὸς θριγκὸς παρέμεινε μέχρι τοῦ 1687, ὁπότε καὶ ἐζωγραφήθη ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων. Τελευταῖον ὁπότε αἱ Ἀθῆναι ἐγένοντο ἡ πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου, τὰ Προπύλαια εὑρέθησαν μεταβεβλημένα διὰ τοίχων ἐκτισμένων δι' ἀσβέστου εἰς θολωτὰς ἀποθήκας. Ἀνασκαφέντα δὲ τότε ἔλαβον, ὅσον ἦν δυνατόν, τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν σχῆμα. Ἀλλ' οὔτε ἡ ὀροφὴ ὑπάρχει, οὔτε τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα, διότι ἠφανίσθησαν ὁλοτελῶς. Οἱ σωζόμενοι ἤδη κίονες εἶναι εἴκοσι καὶ τέσσαρες, ἐξ ὧν οἱ δεκατρεῖς διατηροῦνται ἐντελῶς σῶοι.

§ 5. **Πινακοθήκη.** Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου τῶν Προπυλαίων ὑπῆρχε θαυμασία τις πινακοθήκη, ἐν ᾗ ἐξεικονίζετο ὁ Ὀδυσσεὺς κλέπτων μετὰ τοῦ Διομήδους τὸ Παλλάδιον ἐκ τῆς Τροίας, ὁ Διομήδης κομίζων τὰ βέλη τοῦ Φιλοκτήτου ἐκ τῆς Λήμνου, ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης δολοφονοῦντες τὸν Αἴγισθον, ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ τῆς Ναυσικάας καὶ τῶν θεραπαινίδων αὐτῆς λουομένων, ἡ Πολυξένη θυσιαζομένη ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως. Ἦσαν δὲ πάντα ταῦτα ἔργα τοῦ περιφήμου ζωγράφου τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς Πολυγνώτου.

§ 6. **Ναὸς τῆς ἀπτέρου Νίκης.** Δεξιόθεν τῶν Προπυλαίων ὑψοῦται ὁ ναὸς τῆς ἀπτέρου Νίκης τετράστυλος, ἀμφιπρόστυλος, ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου κατασκευασθείς. Οὗτος, ὡς συνηθίζετο εἰς τοὺς πλείστους μεγάλους ναοὺς τῶν Ἑλλήνων, ἤτο ναΐσκος, ὅστις ἐξαρτώμενος, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τοῦ μεγάλου ἐν τῇ Ἀκροπόλει ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς προπαρεσκεύαζε τὸ αἴσθημα τοῦ θεατοῦ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν προσέλευσιν. Ἦν δὲ ἡ Νίκη ἐπίθετον τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ἄπτερος ἐκλήθη κατ' ἀρχαῖόν τινα μῦθον ἀνανεωθέντα μετὰ τὰ μηδικά, ὡς δῆθεν ἡ Νίκη μετὰ τοὺς θριάμβους τῆς πόλεως εἰς αὐτὸν ἐγκατασταθεῖσα ἀπέθετο τὰ πτερὰ αὐτῆς, καθάπερ παρίστατο ταύτην ἀρχαῖόν τι ἐκεῖ ξόανον. Ὁ ναὸς οὗτος ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1676. Ἀλλὰ κατόπιν (εἰς τὰ 1751) δὲν ἐφαίνετο πλέον, διότι κατεστράφη ὡς εἶναι πιθανὸν ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῶν Ἐνετῶν (1687). Κατὰ δὲ τὸ 1833 ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἀνασκάψασα τὸν ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἀνεγερθέντα μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν (1455) προμαχῶνα, εὗρε πάντα σχεδὸν τοῦ ναΐσκου τὰ μέρη ἐν σωρῷ ἐρειπίων καὶ ἀνήγειρεν αὐτὸν ἐκ τῶν ἐνόντων. Ἕνεκα τῆς σμικρότητος αὐτοῦ δὲν ἀναπτύσσεται ἐν αὐτῷ ὁ ἰωνικὸς στολισμὸς καθ' ὅλον τὸν πλοῦτον, ὡς ἐπ' ἄλλων ἰωνικῶν οἰκοδομημάτων. Εἰκάζεται δὲ ὑπό τινων ὅτι τὸ μικρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα ἦτο προγενέστερον τοῦ Περικλέους καὶ ὅτι ἀνηγέρθη ἐπὶ Κίμωνος ἴσως.

§ 7. **Παρθενών.** Ἀνοδός τις ἠρέμα ἀνωφερὴς φέρει ἀπὸ τῶν Προπυλαίων εἰς τὸν Παρθενῶνα, κείμενον οὐχὶ ἀντικρὺ τῶν Προπυλαίων, ἀλλὰ δεξιόθεν ἐκ πλαγίου. Ἡ θέσις αὕτη ἡ ἀπόκεντρος, οὕτως εἰπεῖν, ἐξελέγη ἐπίτηδες ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος, ἵνα ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἔχῃ ἀμέσως ἀπέναντι αὐτοῦ οὐχὶ μίαν, ἀλλὰ δύο

ἐκ τῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ. Ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη οἰκοδομὴ ᾠκοδομήθη ἐπὶ τοῦ Περικλέους ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου, ὡς καὶ τὰ Προπύλαια. Ἄγνωστον μὲν πότε ἤρξατο, ἀπεπερατώθη ὅμως τῷ 438 περίπου ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν μὲν τοῦ Φειδίου, ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων δὲ τοῦ Καλλικράτους καὶ τοῦ Ἰκτίνου. Ὁ ναὸς οὗτος ἦτο δώριος τὸν ρυθμόν, περίπτερος, ἔχων κατὰ μὲν τὰς μακρὰς πλευρὰς 17 κίονας εἰς ἑκάστην, καὶ 8 εἰς ἑκάστην βραχεῖαν, ὅθεν καὶ ὀκτάστυλος λέγεται. Εἰς τὰς βραχείας μάλιστα πλευρὰς εἶχε διπλοῦν τὸ πτερόν. Οἱ κίονες οὗτοι ἵστανται ἐπὶ στερεοβάτου, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχει ἀνάβασις διὰ τριῶν ὑψηλῶν βαθμίδων· ἦταν ὅμως παρεντεθειμέναι καὶ δύο μικρότεραι βαθμίδες ἀπέναντι τῆς εἰσόδου. Ὁ σηκὸς τοῦ ναοῦ τούτου ἐτέμνετο ἐσωτερικῶς δι' ἐγκαρσίου τοίχου εἰς δύο μέρη. Ἡ ζωοφόρος καὶ τὰ ἀετώματα αὐτοῦ ἐκοσμοῦντο διὰ θαυμασίων κοσμημάτων, ἐξ ὧν τὰ τῆς ζωοφόρου παρίστων τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων· τὰ δὲ ἀνάγλυφα τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον προστύλου, ἤτοι τοῦ ἀετώματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἀνεφέροντο εἰς τὴν γέννησιν τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ δὲ ἀετώματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς παρίστων τὴν ἔριν, ἣν ἤρισεν ὁ Ποσειδῶν μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς περὶ τῆς ἐπωνυμίας τῆς πόλεως. Ὑψοῦτο δὲ τοσοῦτον ὁ ναὸς οὗτος ὑπὲρ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως, ὥστε πανταχόθεν καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς. Διῃρεῖτο δὲ εἰς τέσσαρα μέρη, τὸν Πρόναον, τὸ Ἑκατόμπεδον, τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸν Ὀπισθόδομον. Ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ἑκατομπέδου ἦτο ὁ Παρθενών, ἤτοι τὸ μέρος, ὅπου εὑρίσκετο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς[1], τὸ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐκ

1. Σώζεται εἰσέτι ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ ὁ ἐκ πωρίνου λίθου χῶρος, ἔνθα κατὰ πιθανωτάτην γνώμην ὑπῆρχε τὸ ἄγαλμα.

χρυσοῦ περιαιρετοῦ καὶ ἐλαφαντίνου ὀστοῦ κατασκευασθὲν (2808000 φράγκων περίπου δαπανηθέντων). Κατὰ τὸν πέμπτον μ.Χ. αἰῶνα ὁ Παρθενὼν μετεβλήθη εἰς ναὸν τῆς Παναγίας καὶ κατόπιν (κατὰ τὸ 1456) εἰς προσκυνητάριον. Κατεστράφη ἐν τούτοις (τῷ 1682), ὅτε ὁ ἐνετὸς Μοροζίνης ἐπολιόρκει τὰς Ἀθήνας. Ὁ δὲ λόρδος Ἔλγιν (τῷ 1811) ἀπέκοψε διὰ πρίονος τὰ πλεῖστα τῶν γλυπτικῶν κοσμημάτων τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τὰ ἐπώλησεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, ἥτις ἔθετο αὐτὰ ἐν τῷ μουσείῳ.

§ 8. **Τὸ Ἐρέχθειον.** Ἀριστερόθεν τῷ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἰσερχομένῳ πρὸς βορρᾶν τοῦ Παρθενῶνος ἐπὶ ἐδάφους ἀνωμάλου κεῖνται τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ, ὅστις ἐξήγειρε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὴν ἀνάμνησιν διαφόρων ἀρχαιοτάτων καὶ ἱερωτάτων μυθικῶν παραδόσεων. Ἐκεῖ ἀποβλέπων τις ἀνεμιμνήσκετο δύο μεγάλων θεοτήτων τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Διότι ἐκεῖ ἐδείκνυντο τὰ τεκμήρια τῆς ἔριδος αὐτῶν, τὰ ἴχνη δηλαδὴ τῆς τριαίνης, δι' ἧς ἠνοίχθη ἡ Ἐρεχθηὶς λεγομένη θάλασσα, καὶ ἡ ἐλαία, ἣν παρήγαγεν ἡ Ἀθηνᾶ. Ἐκεῖ συνελατρεύετο μετὰ τῆς πλουσίου Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ὁ ἐκ τῆς Γῆς γεννηθεὶς καὶ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἀνατραφεὶς Ἐρεχθεύς, ὁ τὴν δίκην μεταξὺ τῶν δύο τούτων θεῶν δικάσας. Ἀλλὰ καὶ δόμος τοῦ Ἐρεχθέως ἐλέγετο τὸ ἱερὸν τοῦτο· ἴσως διότι ᾠκοδομήθη ἐπὶ τῆς ἀρχαίας θέσεως τῆς οἰκίας τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως, ὅπερ πιθανολογεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀνωμαλίας τῆς οἰκοδομῆς καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως, ὅτι ὁ πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐρεχθέως ὑφιστάμενος ἐκεῖ παναρχαῖος ναὸς τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς εἶχε χρησιμεύσει ὡς πρώτη κατοικία τοῦ Ἐρεχθέως βρέφους ἔτι ὄντος. Τιμᾶμά τι μάλιστα τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα Πανδρόσειον ἐκ τῆς Πανδρόσου θυγατρὸς τοῦ Κέκρο-

πος, τῆς εὐπειθοῦς πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν φανείσης[1]. Ἐν τῷ Πανδροσείῳ ἦτο καὶ ὁ τάφος τοῦ Κέκροπος, τὸ Κεκρόπειον λεγόμενον. Οὐδὲν ὅμως ἴχνος αὐτοῦ σώζεται· διότι ἅπαν τὸ ἔδαφος τῆς διαιρέσεως ταύτης, ἀνασκαφὲν (ἴσως πρὸ τοῦ 1455 μ. Χ.) εἶχε μεταποιηθῆ εἰς δεξαμενήν. Τὸ λεγόμενον λοιπὸν ἱερὸν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἢ Ἐρέχθειον, ὅπερ ἀποτελεῖ δυσερμήνευτόν τι ὅλον, εἶναι περιληπτικὸν οἰκοδόμημα. Ἐν αὐτῷ ἐλατρεύετο ὁ Ἐρεχθεύς, ὁ Ποσειδών, ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἡ Πάνδροσος. Περιεῖχε δὲ τέσσαρα ἱερά. Ἀριστερόθεν μὲν πρὸς βορρᾶν πρόστασιν ἱερὰν τοῦ Ἐρεχθέως Ποσειδῶνος, ἐν ᾗ ἦν καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἐρεχθέως καὶ ἡ Ἐρεχθηΐς θάλασσα· δυτικῶς δὲ τὸ Πανδρόσειον, ἐν ᾧ ἦν ὁ τάφος τοῦ Κέκροπος καὶ ἡ πάγκυφος ἐλαία τῆς Ἀθηνᾶς, ἕνεκα τῆς ὁποίας κατ' ἐξαίρεσιν φαίνεται μόνον ἐνταῦθα ἐν τῷ δυτικῷ τοίχῳ ὑπῆρχον τρία παράθυρα μεγάλα· δεξιόθεν δὲ ὑπῆρχεν ἑτέρα πρόστασις, ὁ θριγκὸς τῆς ὁποίας ἀνείχετο ὑπὸ 6 γυναικείων ἀγαλμάτων ἐν στολῇ παναθηναϊκῇ ὀνομαζομένων Καρυατίδων[2], καὶ τέλος πρὸς ἀνατολὰς ἦν τὸ ἱερὸν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς συγκείμενον ἐκ τοῦ ἰωνικοῦ ἑξαστύλου ναοῦ, ὅπου ἐτηρεῖτο ὁ ἱερὸς ὄφις. Εἶχε δὲ ὁ ἐλάσσων οὗτος ναὸς τρεῖς θύρας, μίαν πρὸς ἀνα-

1. Ἡ Ἀθηνᾶ εἶχε δώσει ὡς παρακαταθήκην εἰς τὰς τρεῖς θυγατέρας τοῦ Κέκροπος Ἄγραυλον, Ἔρσην καὶ Πάνδροσον κιβώτιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ὁ υἱὸς τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Γῆς Ἐρεχθεύς, ἐντειλαμένη αὐταῖς νὰ μὴ τὸ ἀνοίξωσιν. Ἀλλ' αἱ μὲν δύο παραδᾶσαι τὴν ἐντολὴν τῆς Ἀθηνᾶς ἐτιμωρήθησαν, διότι μανεῖσαι κατερρίφθησαν ἀπὸ τῶν βράχων τῆς Ἀκροπόλεως· ἡ δὲ Πάνδροσος συνετιμήθη μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ.

2. Τὸ ἓν τῶν ἀγαλμάτων τούτων ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ Ἐλγίνου, καὶ ἀντικατεστάθη ὑπ' αὐτοῦ δι' ἄλλου ἐκ γύψου, ὅπερ διακρίνεται ἐκ τοῦ μέλανος χρώματός του.

τολὰς, μίαν πρὸς βορρᾶν καὶ μίαν πρὸς μεσημβρίαν. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἱερὸν, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος, καὶ τὸ ὁποῖον περιεῖχε τὸ ἀρχαῖον διιπετὲς ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς· διότι ἡ ἀρχαία ἐκείνη οἰκοδομὴ κατεστράφη ὑπὸ τῶν Περσῶν. Ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ ἐναπετέθησαν καὶ λάφυρά τινα τῶν Μήδων, ὡς καὶ ὁ ἀργυροῦς θρόνος τοῦ Ξέρξου, τὸ ξίφος τοῦ Μαρδονίου καὶ ὁ θώραξ τοῦ Μασιστίου[1].

§ 9. **Οἰκοδομαὶ τῆς κάτω πόλεως.** Ἡ κάτω πόλις περιεῖχεν ὅλας τὰς οἰκοδομὰς τὰς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἦτο περικυκλωμένη ὑπὸ τειχῶν, ἅτινα ἐκτίσθησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς ὑπὸ διαφόρων χειρῶν. Τὰ ἀξιολογώτατα δὲ κτίρια αὐτῆς ἦσαν ἱεραὶ οἰκοδομαὶ, στοαὶ, ἀγοραὶ, γυμνάσια καὶ θέατρα.

§ 10. **Μακρὰ τείχη.** Τὰ μακρὰ τείχη συνῆπτον τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς μετὰ τῆς πόλεως. Τὰ τείχη ταῦτα ἐσχεδίασε καὶ ἤρξατο νὰ κτίζῃ κατὰ πρῶτον ὁ Θεμιστοκλῆς μετὰ τὰ μηδικά· ἐξηκολούθησε δὲ καὶ διεπεραίωσε μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου τὸ μέγα τοῦτο ἐπιχείρημα ὁ Κίμων καὶ ἀπεπεράτωσε τέλος ὁ Περικλῆς. Ἐχρησίμευον δὲ ταῦτα εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσωσι πᾶν ἐχθρικὸν στράτευμα νὰ διακόψῃ τὴν κοινωνίαν μεταξὺ πόλεως καὶ Πειραιῶς. Τὰ τείχη ταῦτα ὀνομάζονται ἐνίοτε καὶ σκέλη. Καὶ τὸ μὲν ἐξ αὐτῶν ὀνομάζεται Πειραϊκὸν, τὸ δὲ Φαληρικόν.

§ 11. **Πύλαι.** Ὁ ἀριθμὸς τῶν πυλῶν τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν ἐστιν ἀβέβαιος. Ἐκ κλασικῶν ὅμως συγγρα-

1. Μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος, ἔνθα καὶ νῦν φαίνεται τετράγωνον λελαξευμένον ἐν τῷ βράχῳ, ἦτο τὸ ἄγαλμα τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς, οὗ τὸ ἄκρον τῆς περικεφαλαίας ἐφαίνετο τῷ παρακάμπτοντι τὸ Σούνιον.

φέων βεβαιοῦται ἡ ὕπαρξις ἐννέα πυλῶν[1]. Ἡ δὲ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ, ἥτις κοινῶς καὶ ἀψὶς τοῦ Ἀδριανοῦ καλεῖται, εἶναι τὸ ὅριον τὸ χωρίζον τὴν παλαιὰν πόλιν ἀπὸ τῆς νέας, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς γεγραμμένης ἐπὶ τοῦ μέρους τοῦ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν «Αἵδ' εἰσ' Ἀθῆναι Θησέως ἡ πρὶν πόλις», καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἐπὶ τοῦ ἀντιθέτου «Αἵδ' εἰσ' Ἀδριανοῦ κ' οὐχι Θησέως πόλις».

§ 12. **Ἄρειος Πάγος.** Ὁ Ἄρειος πάγος εἶναι ὁ λόφος, ὅστις ἐκλήθη ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἄρεως, διότι ἐπ' αὐτοῦ μυθολογεῖται ὅτι ἐδικάσθη ἡ μεταξὺ Ἄρεως καὶ Ποσειδῶνος δίκη[2]. Οὗτος χαμηλότερος ὢν τῆς Ἀκροπόλεως κεῖται ὀλίγον πρὸς δυτμὰς αὐτῆς καὶ συνίσταται ἐκ μεμονωμένης πέτρας ἀποκρήνου καὶ τεθρυπτμένης πρὸς νότον, κατὰ δὲ τὴν βορείαν πλευρὰν ἀποκλινούσης ἠρέμα πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Θησέως.

§ 13. **Πνύξ.** Πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀρείου πάγου εὑρίσκετο ἡ Πνύξ, ὁ τόπος δηλαδή, ἐν ᾧ συνήρχετο ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων. Τὸ βῆμα, ἐξ οὗ οἱ ῥήτορες ἐδημηγόρουν, σώζεται εἰσέτι κατεσκευασμένον ἐξ αὐτοῦ τοῦ βράχου καὶ εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος. Τὸ ὄνομα Πνύξ ἐλήφθη ἐκ τοῦ ὅτι συνεπυκνοῦντο ἐκεῖ καὶ κατὰ τὸ λεγόμενον ἐπνίγοντο ὑπὸ τῆς στενοχωρίας οἱ ἐκ-

1. Ἦσαν δὲ αὗται, τὸ Δίπυλον ὀνομαζόμενον καὶ Θριάσιαι πύλαι, Κεραμεικαὶ καὶ ἴσως Ἱεραί· αἱ Πειραϊκαί, αἱ Μελιτίδες, αἱ Ἰτώνιαι, αἱ Διοχάρους, αἱ Διόμειαι, αἱ Ἠρίαι, αἱ Ἀχαρνικαὶ καὶ αἱ Ἱππάδες.

2. Ὁ Ἄρης ἐγέννησεν ἐκ τῆς Ἀγραύλου θυγατρὸς τοῦ Ἀκταίου βασιλέως τῆς Ἀττικῆς τὴν Ἀλκίππην. Ταύτην ἐπειδὴ ἐζήτησε νὰ προσβάλῃ ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος Ἁλιρρόθιος, ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἄρεως. Τότε ὁ Ποσειδῶν ἐνήγαγε τὸν Ἄρην ἐνώπιον τῶν θεῶν. Δίκης δὲ γενομένης ἠθωώθη ὁ φονεύς, διότι ἐθεωρήθη ὁ φόνος ὡς γενόμενος ἐκ δικαίας ἀφορμῆς.

κλησιάζοντες. Ἦτο δὲ ἀξιοσημείωτος ἡ Πνὺξ διὰ τὴν εὐτέλειαν τῶν οἰκοδομῶν αὐτῆς, αἵτινες ἔμειναν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὡς μνημεῖον τῆς ἀρχαίας ἁπλότητος[1].

§ 14. **Κεραμεικός.** Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως (πλησίον τοῦ νῦν σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς) κεῖται ὁ Κεραμεικός, ὅστις ἦτο τὸ δημόσιον νεκροταφεῖον, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν πολλῶν τάφων καλῆς μάλιστα τέχνης, οἵτινες εὑρέθησαν ἐνταῦθα κατὰ τὰς γενομένας πρὸ ἐτῶν ἀνασκαφάς. Ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ Κεραμεικὸς ἐντὸς τῆς πόλεως. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ παράγεται ἀπὸ τοῦ Κεράμου υἱοῦ τοῦ Βάκχου καὶ τῆς Ἀριάδνης, ἢ ἐκ τῶν κεραμουργείων, ἅτινα ἔκειντο εἰς ἕνα ἐκ τῶν τόπων τούτων.

§ 15. **Ἀγοραί.** Αἱ ἀγοραὶ τῶν Ἀθηναίων ἦσαν πολυάριθμοι. Ἐκ τούτων ἡ ἀρχαία ἔκειτο εἰς τὸν ἐντὸς τῆς πόλεως Κεραμεικόν. Εἰς αὐτὴν ἐγίνοντο καὶ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου. Ἀλλ' ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἀγορᾶς ἦτο νὰ

1. Πλησίον τῆς Πνυκὸς κεῖνται καὶ ἄλλοι δύο λόφοι, ὧν ὁ μέν ἐστιν ὁ λόφος τῶν Νυμφῶν, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ᾠκοδομήθη σήμερον τὸ ἀστεροσκοπεῖον· ὁ δ' ἕτερός ἐστιν ὁ λόφος τοῦ Μουσαίου, κληθεὶς οὕτως ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ Μουσαίου, μαθητοῦ τοῦ Ὀρφέως, ὅστις ἐνταῦθα ἔψαλλε τὰ ποιήματα αὐτοῦ καὶ ἐνταῦθα ἐτάφη. Ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (περὶ τὰ 108 π. Χ.) ἀνηγέρθη ἐν τῷ λόφῳ τούτῳ ὑπὸ Ἀντιόχου τοῦ Φιλοπάππου μνημεῖον πρὸς τιμὴν τοῦ πάππου αὐτοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς, τελευταίου βασιλέως τῆς Κομμαγηνῆς, ἐκθρονισθέντος ὑπὸ τοῦ Βεσπεσιανοῦ. Τὸ μνημεῖον τοῦτο κατασκευασθὲν ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου ἵσταται ἐπὶ ἑδάφους Πειραϊκοῦ λίθου. Κατὰ δὲ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ λόφου τοῦ Μουσαίου ὑπάρχουσιν ὀρύγματα, ἅτινά τινες μὲν καλοῦσιν ἀρχαῖα λουτρά, ἄλλοι δὲ φυλακάς· κοινῶς δὲ καὶ ἀναποδείκτως λέγεται ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει δῆθεν ἡ φυλακὴ τοῦ **Σωκράτους**.

συνέρχωνται ἀγορασταὶ καὶ πωληταὶ εἰς αὐτήν. Κατὰ δὲ τὰ ἐμπορεύματα τὰ πρὸς πώλησιν ἐκτεθειμένα διηρεῖτο εἰς διάφορα μέρη, ἅτινα ὡς ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν πωλουμένων ἐν αὐτοῖς πραγμάτων ὠνομάζοντο, ἀγορὰ τοῦ οἴνου, ἀγορὰ τοῦ ἐλαίου, καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἀναλόγως. Παρὰ τοὺς τόπους τούτους οἱ ἔμποροι εἶχον καὶ τὰ βουλευτήριά των, ἐν οἷς ἕκαστος σύλλογος συνήρχετο καὶ ἐβουλεύετο περὶ τῶν ὑποθέσεών του. Ὁ δὲ χρόνος, καθ' ὃν τὰ πράγματα ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς πώλησιν καὶ συνήρχετο πλῆθος ἀνθρώπων, ὠνομάζετο πλήθουσα ἀγορὰ (πλήρης ἀγορά).

§ 16. **Μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους.** Ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως κεῖται τὸ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου οἰκοδομηθὲν κομψότατον μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, ὅπερ ἐναπελείφθη ὡς τέλειον δεῖγμα τοῦ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ[1]. Ὠκοδομήθη δὲ (τὴν 111 Ὀλυμ. 6') ὑπὸ τοῦ Λυσικράτους πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἔν τινι χορῷ νίκης τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς, εἰς ἣν καὶ οὗτος ἀνῆκεν.

§ 17. **Σπήλαιον τοῦ Πανός.** Κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς Ἀκροπόλεως κάτωθεν τῆς Πινακοθήκης ὑπάρχει σπήλαιον, ὅπερ ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Πᾶνα. Κατέρχεταί δέ τις εἰς αὐτὸ διὰ 47 βαθμίδων ἐγκεκομμένων ἐν τῷ βράχῳ.

§ 18. **Θησεῖον.** Πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἀρείου Πάγου κεῖται τὸ ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου Θησεῖον, ἤτοι ὁ πρὸς τιμὴν τοῦ Θησέως ἀνεγερθεὶς οὗτος ναός. Ὠκοδομήθη δὲ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κίμωνος (465 π. Χ.), ὅτε οὗτος ἐκόμισεν ἐκ Σκύρου τὰ ὀστᾶ τοῦ ἥρωος τούτου. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶναι δωρίου ρυθμοῦ περίπτερον ἑξάστυλον,

1. Κοινῶς Φανάρι τοῦ Διογένους λέγεται σήμερον.

ἔχον καὶ ἀνὰ δύο κίονας ἐν παραστάσι κατὰ τὰς δύο βραχείας πλευράς. Ἐπὶ τῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοίχων ὑπῆρχον γραφαὶ παριστᾶσαι Κενταυρομαχίαν καὶ Ἀμαζονομαχίαν. Ἐπὶ δὲ τῶν μετοπῶν τῶν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὑπάρχουσι ζῴδια, ἅτινα παριστῶσιν ἆθλα τοῦ Ἡρακλέους· καὶ ἐπὶ τῶν μετοπῶν τῶν ἑκατέρωθεν ταύτης ἆθλα τοῦ Θησέως. Καὶ ἡ ζωοφόρος δὲ ἔχει ζῴδια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὑπὲρ τὸν ὀπισθόδομον παριστῶσι Κενταυρομαχίαν, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς δὲν εἶναι εὐκατάληπτα. Καὶ τὰ ἀετώματα εἶχον ἀγάλματα, ἀλλ' οὐδὲν τμῆμα τούτων διετηρήθη. Ὁ ναὸς οὗτος, ὅστις σώζεται σχεδὸν ἀκέραιος, μετεβλήθη κατὰ τὸ 667 μ. Χ. εἰς ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

§ 19. **Ναὸς τοῦ Αἰόλου.** Πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς Ἀκροπόλεως κεῖται ὁ ναὸς τοῦ Αἰόλου, ὅστις καὶ Κλεψύδρα τοῦ Κυρρήστου λέγεται. Τὸ ὀκτάγωνον τοῦτο μνημεῖον κατεσκευάσθη ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου (περὶ τὰ 100 π. Χ.) ὑπὸ τοῦ ἀστρονόμου Ἀνδρονίκου τοῦ ἐκ Κύρρας τῆς Συρίας. Ἐφ' ἑκάστης τῶν ὀκτὼ αὐτοῦ προσόψεων φέρει ἐν ἀναγλύφῳ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀντιστοιχοῦντος αὐτῇ ἀνέμου. Ἐν δὲ τῇ θολοειδεῖ κορυφῇ τοῦ οἰκοδομήματος ἵστατο χάλκινος Τρίτων, ὅστις ἔχων ῥαβδίον ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ περιεστρέφετο καὶ ἐδείκνυε δι' αὐτοῦ τὸν ἄνεμον, ὅστις ἔπνεεν. Ὑπεράνω ἑκάστης πλευρᾶς ὑπῆρχε καὶ ἡλιακὸν ὡρολόγιον. Ἐντὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος ὑπῆρχε καὶ κλεψύδρα, ἥτις ἐχρησίμευεν ἵνα δεικνύῃ τὰς ὥρας ἐν νυκτί, ἢ ὅτε ὁ καιρὸς νεφελώδης ὢν καθίστα ἄχρηστον τὸ ἡλιακὸν ὡρολόγιον.

§ 20. **Ὀλύμπιον.** Ἡ διακόσμησις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἐν αὐτῇ φιλοτεχνία ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πεισιστράτου. Ἐπ' αὐτοῦ ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τοῦ κολοσσαίου ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τοῦ ἐπὶ τοῦ αὐ-

τοκράτορος Ἀδριανοῦ περατωθέντος κατὰ τὸν δεύτερον μ. Χ. αἰῶνα, ἤτοι 600 ἔτη μετὰ τὸν Πεισίστρατον. Τοῦ ναοῦ τούτου σώζονται σήμερον μόνον 16 κίονες κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, ὧν ἡ μία κατερριφθη ὑπὸ θυέλλης (τῷ 1852).

§ 21. **Παναθηναϊκὸν στάδιον.** Παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ὑμηττοῦ κατὰ τὴν χαράδραν τὴν πέραν τοῦ Ἰλισσοῦ, ἔνθα ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐτελοῦντο τὰ Ἀθήναια καὶ Παναθήναια, κατεσκευάσθη (τῷ 350 π. Χ. ὑπὸ Λυκούργου τοῦ Λυκόφρονος) το Παναθηναϊκὸν στάδιον. Μετὰ 500 δὲ ἔτη Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς[1] ἐξωράϊσε τὸ στάδιον τοῦτο δι' ἐδωλίων ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου, ἐν οἷς παρεκάθηντο 40 χιλιάδες ἀνθρώπων καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἰσάριθμοι τούτοις εἰς τὰς ὑπεράνω τῶν ἐδωλίων κλιτύας[2].

§ 22. **Στοαί.** Μεταξὺ τῶν πολλῶν στοῶν, αἵτινες ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις, ἡ ἀξιολογωτάτη ὠνομάζετο Ποικίλη ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν διαφόρων εἰκόνων, τὰς ὁποίας αὕτη περιεῖχεν. Ἐζωγραφήθησαν δὲ αὗται αἱ εἰκόνες ὑπὸ τοῦ Πολυγνώτου καὶ Παναίνου, καὶ ἐξεικόνιζον τὰς μαχας

1. Ὁ Ἡρώδης ἦν υἱὸς τοῦ Ἀττικοῦ τοῦ ἐκ Μαραθῶνος καὶ ἀπὸ Μιλτιάδου καταγομένου. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νέρβα εὗρεν ἐν μιᾷ τῶν οἰκιῶν, ἃς παρὰ τῷ θεάτρῳ τοῦ Διονύσου ἐκέκτητο, θησαυρὸν καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα «Θησαυρὸν, ὦ βασιλεῦ, ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ οἰκίας εὗρηκα. Τί οὖν περὶ αὐτοῦ κελεύεις;» Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο «Χρῶ». Ὅτε δὲ οὗτος ἀνταπήντησεν, ὅτι ὁ θησαυρὸς πολύς ἐστιν, «Παραχρῶ» εἶπεν αὐτῷ ὁ αὐτοκράτωρ. Τότε τὸν πλοῦτον τοῦτον μετεχειρίσθη ὁ Ἡρώδης εἰς μεγαλοπρεπεῖς εὐεργεσίας.

2. Τὰ μάρμαρα τῶν ἐδωλίων τούτων ἐχρησίμευσαν δυστυχῶς εἰς μεταγενεστέρους χρόνους πρὸς κατασκευὴν ἀσβέστου, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἐκεῖ εὑρεθεισῶν ἀσβεστοκαμίνων. Ἦτο δὲ τὸ στάδιον κεκαλυμμένον μέχρι τοῦ 1870, ὅτε γενομένων ἀνασκαφῶν ἀπεκομίσθησαν ἐκεῖθεν τὰ περιττὰ χώματα.

τοῦ Θησέως κατὰ τῶν Ἀμαζόνων, τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην καὶ ἄλλα κατορθώματα τῶν Ἀθηναίων. Ἐνταῦθα ἦσαν ἀνηρτημέναι καὶ αἱ ἀσπίδες τῶν Λακεδαιμονίων, τὰς ὁποίας οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον ἐν τῇ νήσῳ Σφακτηρίᾳ. Ἐνταῦθα ὁ Ζήνων ἐδίδασκε τὴν φιλοσοφίαν καὶ συνέστησε τὴν αἵρεσιν ἐκείνην, ἥτις ἐκλήθη ἐκ τοῦ τόπου τούτου Στωϊκή. Πρὸς τὸ δυτικὸν δὲ μέρος τοῦ ναοῦ τοῦ Αἰόλου κεῖται ἡ στοὰ τῆς ἀρχηγέτιδος Ἀθηνᾶς, τετράστυλος δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἡ κοινῶς πύλη τῆς ἀγορᾶς λεγομένη. Αὕτη ἀνηγέρθη ἐκ τῶν δωρεῶν τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου[1].

§ 23. **Γυμνάσια.** Ἐκ τῶν διαφόρων γυμνασίων τῶν Ἀθηναίων τρία ἦσαν τὰ ἀξιολογώτατα. 1] Τὸ Λύκειον, ὅπερ ἔκειτο παρὰ τῷ Ἰλισσῷ καὶ ἦν ἀφιερωμένον τῷ Λυκείῳ Ἀπόλλωνι. Ἐν τούτῳ ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις ἐπεκλήθη περιπατητικὸς, διότι συνήθιζε νὰ διδάσκῃ περιπατῶν. 2] Τὸ Κυνόσαργες, ὅπερ ἔκειτο οὐ μακρὰν τοῦ Λυκείου πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Λυκαβητοῦ. Τοῦτο δὲ ἦτο ἀφιερωμένον τῷ Ἡρακλεῖ καὶ ἐχρησίμευεν ὡς γυμνάσιον τῶν ξένων καὶ τῶν ἐχόντων τὸν ἕνα μόνον τῶν γονέων Ἀθηναῖον. Ἐκλήθη δὲ οὕτω διότι, ὅτε ἔθυέ ποτε Δίομος ὁ Ἀθηναῖος τῷ Ἡρακλεῖ, ὁ ταχύπους κύων αὐτοῦ ἥρπασε μέρος τοῦ σφαγίου καὶ ἀφῆκεν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ μέρους, ἔνθα ἐκτίσθη ἔπειτα τὸ γυμνάσιον. 3] Ἡ Ἀκαδημία, ἥτις ἦτο πρότερον χωρίον τοῦ ἥρωος Ἀκαδήμου καὶ μετεποιήθη μετὰ ταῦτα εἰς γυμνάσιον. Ἔκειτο δὲ εἰς τόπον ἑλώδη μὲν, ἀλλ' ἀποξηρανθέντα κατόπιν ὑπὸ τοῦ Κίμωνος καὶ σύνδενδρον γενόμενον. Ἐν αὐτῇ ἐδίδαξεν ὁ Πλάτων[2].

1. Πλησίον τῆς στοᾶς τῆς ἀρχηγέτιδος ὑπάρχει οἰκοδόμημα ἐκ μεγάλων τετραγώνων μαρμάρων, ὅπερ κατά τινας εἶναι τὸ γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου.

2. Ἡ μὲν Ἀκαδημία εὑρίσκετο μεταξὺ τῶν σημερινῶν ὁδῶν Κολο-

§ 24. **Ὠδεῖον.** Τὰ ᾠδεῖα ἐχρησίμευον ἰδίως εἰς μουσικὰς ἀσκήσεις, διʼ ὃ καὶ ἦσαν ὑπόστεγα καὶ εἶχον ὑψηλὰς ὀροφάς. Ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχεν ᾠδεῖον παρὰ τὴν ἐννεάκρουνον, καὶ ἐν αὐτῷ, ὡς φαίνεται, ἐδιδάσκοντο τὰ δράματα πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου. Μετὰ ταῦτα δὲ ᾠκοδόμησεν ὁ Περικλῆς ἕτερον, ὅπερ ἐχρησίμευε διὰ τοὺς μουσικοὺς ἀγῶνας τοὺς γινομένους κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων. Τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου τούτου ὑπεμίμνησκε τοῖς Ἀθηναίοις τὴν μεγαλοπρεπῆ σκηνήν, ἣν εἶχε στήσει ὁ Ξέρξης ἐν Ἀθήναις ὡς νικητής. Ἡ περικλινὴς αὐτοῦ στέγη ἐβαστάζετο ὑπὸ πολλῶν στύλων, οἵτινες, ὡς διηγοῦνται, ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐξ ἱστῶν περσικῶν πλοίων. Κυκλοτερῶς δὲ περὶ τὴν σκηνὴν ἦσαν τὰ βάθρα. Οὐδὲν ὅμως ἴχνος αὐτοῦ σώζεται· διότι ἐκάη ἐπὶ τῆς πολιορκίας τοῦ Σύλλα, ἵνα μὴ χρησιμεύσῃ αὐτῷ ἡ ἐκ τῶν περσικῶν ἱστῶν ὀροφὴ εἰς πολιορκητικὰς μηχανάς[1].

§ 25. **Θέατρον τοῦ Βάκχου.** Ἀφʼ ὅτου τὸ δρᾶμα ἤρξατο τακτικῶς διαπλαττόμενον ἐν Ἀθήναις, αἱ παραστάσεις ἐγίνοντο ἐντὸς ξυλίνου θεάτρου. Ἐπειδὴ ὅμως κατέπεσάν ποτε ἔν τινι παραστάσει τὰ ἀρχαῖα ἰκρία ἕνεκα τῆς πληθύος τῶν θεατῶν, ἐγένετο τότε (500 περίπου π. Χ.) ἔναρξις οἰκοδομῆς ἑτέρου θεάτρου ἐκ λίθων, ὅπερ ἐπερατώθη τῷ 340 π. Χ. Ἔκειτο δὲ τοῦτο ὑπὸ τοὺς νοτιοανατολικοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ἐν ᾗ θέσει σώζονται σήμερον μεγάλα ρωμαϊκῆς αὐτοῦ μετασκευῆς λείψανα καὶ ὀλίγα τινὰ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ διακοσμήσεως.

κυνθοῦς καὶ Σεπωλίων, μικρὸν δὲ πρὸς τὸ βορειανατολικὸν αὐτῆς ἔκειτο καὶ ὁ ἐκ τοῦ δράματος τοῦ Σοφοκλέους γνωστὸς λόφος Κολωνός.

1. Ἀνῳκοδόμησεν αὐτὸ (τῷ 63—50 π. Χ.) ὁ βασιλεὺς τῆς Καππαδοκίας Ἀριοβαζάνης ὁ Β'. Τοῦτο δὲ κατὰ τὸν Βιτρούβιον ἔκειτο πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεάτρου.

Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς πεδιάδος ἀνυψοῦτο βαθμηδὸν ἡμικύκλιόν τι ὄρυγμα μέχρι τῆς κλίσεως τοῦ λόφου. Περιξ τοῦ κοίλου τούτου ἦσαν τὰ βάθρα διὰ 30 χιλιάδας θεατῶν. Τὰ βάθρα ταῦτα ἔφθανον μέχρι τοῦ βράχου, καί τινα μάλιστα ἐξ αὐτῶν εἶχον λαξευθῆ, ὡς φαίνονται εἰσέτι, ἐπὶ τοῦ βράχου. Τὰ κατώτερα ἐκ τῶν βάθρων ὡς ἁρμοδιώτερα πρὸς τὸ θεωρεῖν καὶ ἀκούειν ἦσαν ὡρισμένα τοῖς ἱερεῦσι καὶ ἱερείαις, καὶ τὸ ἐν τῷ μέσῳ τούτων τῷ ἀρχιερεῖ τοῦ Βάκχου· τὰ ἀμέσως μετὰ ταῦτα τοῖς ἄρχουσι καὶ τοῖς βουλευταῖς, καθʼ ἃ φαίνεται ἐκ τῶν ἐπὶ τούτων ἐπιγραφῶν. Δώδεκα πόδας ὑποκάτω τῆς κατωτάτης σειρᾶς τῶν βάθρων ἦτο ἐπίπεδος τόπος, ὀνομαζόμενος ὀρχήστρα· ἐν τῷ μέσῳ ταύτης ὑψοῦτο μικρόν τι βῆμα τετράγωνον, ὀλίγον ὑψηλόν, ὀνομαζόμενον θυμέλη καὶ χρησιμεῦον καὶ ὡς βωμὸς διὰ τὰς θυσίας, αἵτινες προηγοῦντο τῶν παραστάσεων, καὶ ὡς κεντρικὸν μέρος, πρὸς ὃ ἀνεφέροντο ὅλα τὰ τοῦ χοροῦ κινήματα. Ἀπέναντι δὲ τοῦ ἀμφιθεάτρου τῶν βάθρων ἐπὶ ἐπιφανείας ἀκριβῶς ἰσοπέδου πρὸς τὴν κατωτάτην σειρὰν αὐτῶν ἔκειτο ἡ σκηνή. Ἦτο δὲ τὸ Διονυσιακὸν θέατρον ἄστεγον· καὶ ἐν τῇ κορυφῇ αὐτοῦ, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Παυσανίας «Ἐν ταῖς πέτραις ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν» ὑπῆρχε σπήλαιον, ὅπερ ἦν ἱερὸν τοῦ Διονύσου, νῦν δʼ ἐστὶν ἀφιερωμένον τῇ Θεοτόκῳ. Ἄνω τοῦ σπηλαίου εὑρίσκονται δύο κίονες, λείψανα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Πιθανῶς τὸ Διονυσιακὸν θέατρον κατεστράφη τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς πολιορκίας τοῦ Σύλλα. Ἀνοικοδομηθὲν δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ κατεστράφη καὶ πάλιν, καὶ ἐκ τῶν λειψάνων αὐτοῦ ἀνῳκοδομήθη ἕτερον, οὗ τινος κατὰ πᾶσαν πιθανότητά εἰσι τὰ σωζόμενα ἐρείπια[1].

1. Παρὰ τῷ θεάτρῳ ἁπαντᾷ τὸ Ἀσκληπιεῖον, σπήλαιον ἀφιερωμένον τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐν ᾧ ἔτι καὶ νῦν πηγὴ σιδηρούχου ὕδατος ὑπάρ-

§ 26. **Ὠδεῖον τοῦ Ἡρώδου ἢ τὸ ἐπὶ Ρηγίλλῃ.** Πρὸς δυσμὰς τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν κάτωθεν τοῦ ναοῦ τῆς ἀπτέρου Νίκης κατεσκεύασε καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς κατὰ τὸν δεύτερον μ. Χ. αἰῶνα θέατρον, ὅπερ ἐκλήθη ᾠδεῖον τοῦ Ἡρώδου ἢ τὸ ἐπὶ Ρηγίλλῃ, ὡς οἰκοδομηθὲν πρὸς τιμὴν καὶ ἀνάμνησιν τῆς ἀποθανούσης αὐτοῦ συζύγου Ρηγίλλης. Τὸ σωζόμενον ἰσχυρὸν ἐρείπιον ἔχει ρωμαϊκὸν τὸ διάγραμμα, τὰς θύρας καὶ τὰς θυρίδας καμαρωτὰς καὶ τὰ ἐδάφη ψηφόθετα. Ἐκ τῶν ἐδωλίων τούτου τινὰ μέν εἰσι λελαξευμένα ἐν τῷ βράχῳ, τινὰ δὲ κατεσκευάσθησαν ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κτιρίου εἰσὶν ἐκ μεγάλων πειραϊκῶν λίθων κατεσκευασμένα.

Β' ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ.

§ 1. **Βασιλεῖς.** Εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην περίοδον καὶ αἱ Ἀθῆναι, ὧν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι ἦσαν οἱ ἐκ πελασγικοῦ γένους Κραναοὶ (οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς αὐτόχθονες), ἐκυβερνῶντο ὑπὸ βασιλέων. Μεταξὺ τῶν βασιλέων τούτων μνημονεύεται ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ὁ Κέκροψ, ὅστις ὑπὸ μὲν τῶν παλαιοτέρων λέγεται αὐτόχθων, ὑπὸ δὲ τῶν ὑστεροτέρων μύθων θεωρεῖται οἰκιστὴς ἀποικίας ἐκ Σάϊδος τῆς Αἰγύπτου ἐλθούσης· ἐκ τούτου δὲ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς χώρας Κεκροπίδαι ἐκλήθησαν. Περίφημος ἐπίσης βασι-

χει. Ἴχνη δὲ εἰκόνων ἀνευρεθεισῶν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τούτου μαρτυροῦσιν, ὅτι μετετράπη ἀκολούθως τοῦτο εἰς χριστιανικὸν ναόν. Κατωτέρω τοῦ Ἀσκληπιείου εὑρίσκεται καὶ ἡ στοὰ τοῦ Εὐμένους, δι' ἧς συνεκοινόνει τὸ Διονυσιακὸν θέατρον μετὰ τοῦ ᾠδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ.

λεὺς λέγεται ὁ Ἐρεχθεύς, ὃν ὁ μῦθος συμπεριπλέκει μετὰ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος. Κατ' ἄλλον δὲ μῦθον, Ξοῦθος ὁ τοῦ Ἕλληνος υἱὸς ᾤκησεν ἐπὶ Ἐρεχθέως τὴν Ἀττικήν, καὶ ὁ λαὸς ἔλαβε τὸ ὄνομα Ἴωνες ἀπὸ τοῦ υἱοῦ του Ἴωνος, ὅπερ ἐπιδρομήν τινα τῶν Ἰώνων δηλοῖ, ἢ ἐπικράτησιν καὶ κυριαρχίαν ἑνὸς μόνου γένους. Εἰς τὸν Ἴωνα τοῦτον ἀποδίδουσι καὶ τὴν διαίρεσιν τοῦ λαοῦ εἰς τέσσαρας φυλὰς κατὰ τὰ ἐπαγγέλματα, εἰς Τελέοντας δηλαδὴ γεωργούς, Ὁπλητας ἤτοι πολεμιστάς, Ἀργαδεῖς ἤτοι τεχνίτας καὶ Αἰγικορεῖς ἤτοι ποιμένας. Μετὰ τὸν Ἴωνα ἀναφέρεται Πανδίων ὁ Β', οὗ υἱὸς ὁ Αἰγεύς, μετὰ τὸν ὁποῖον ἐβασίλευσεν ὁ Θησεύς.

§ 2. **Οἱ ἀπὸ Θησέως μέχρι Κόδρου βασιλεῖς.** Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Θησέως ἡ χώρα ἦτο διῃρημένη εἰς πολλὰς μικρὰς κώμας· ἀλλ' ὁ Θησεὺς συνῴκησε τοὺς κατοίκους αὐτῶν εἰς μίαν πόλιν. Αὐτὸς ἐστήριξε τὴν βασιλείαν ἐπὶ δημοκρατικῶν βάσεων· διότι κατέλυσε τοὺς κατὰ δήμους ἄρχοντας καὶ τὰ κατὰ δήμους βουλευτήρια, καὶ ἀναδείξας ἓν μόνον βουλευτήριον ἐκολόβωσεν οὕτω τὴν κατὰ τόπους ἀριστοκρατίαν. Ὁ Θησεὺς διῄρεσε προσέτι τοὺς κατοίκους τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνοικισθείσης πόλεως εἰς τρεῖς τάξεις· εἰς εὐπατρίδας ἤτοι εὐγενεῖς, γεωμόρους ἤτοι γεωργούς, καὶ δημιουργοὺς ἤτοι τεχνίτας. Καὶ ἡ μὲν κυβέρνησις ἐπὶ τοῦ Θησέως ἦτο βασιλική, τὸ πολίτευμα ὅμως ἀριστοκρατικόν. Μετὰ τὸν Θησέα περιῆλθεν ἡ ἐξουσία εἰς τὸν Μενεσθέα ἀπόγονον τοῦ Ἐρεχθέως. Μετὰ δὲ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ὅτε οἱ Ἴωνες διωχθέντες ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἐκ τοῦ αἰγιαλοῦ κατέφυγον εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀναφέρεται ὁ ἐκ Πύλου Νηλείδης Μέλανθος, υἱὸς τοῦ Νέστορος. Οὗτος ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀττικὴν διεκρίθη εἰς μάχην τινὰ κατὰ τῶν Βοιωτῶν, οἵτινες ἐπεχείρησαν

νὰ εἰσβάλωσιν εἰς αὐτὴν, δι' ὃ καὶ ἀνηγορεύθη βασιλεύς. Ἐκ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ κατήγετο ὁ ὑπὲρ πατρίδος πεσὼν Κόδρος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου οἱ Ἀθηναῖοι κατήργησαν τὴν βασιλείαν. Τότε δὲ καὶ ὁ ἕτερος τῶν υἱῶν τοῦ Κόδρου Νηλεὺς ἀπῴκησε μετὰ τῶν Ἰώνων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν.

§ 3. **Ἄρχοντες.** Ἐνῷ ἐν Ἀθήναις ἐπεκράτουν ταραχαὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας, ἡ μὲν ἀριστοκρατία κατώρθωσε νὰ αὐξήσῃ τὴν δύναμιν αὐτῆς, ἀντὶ δὲ βασιλέως διωρίσθη ἰσόβιος ἄρχων (περὶ τὰ 1068) ὁ υἱὸς τοῦ Κόδρου ὀνομαζόμενος Μέδων. Τοιοῦτοι ἰσόβιοι ἄρχοντες, ἔχοντες τὸ ἀξίωμα κληρονομικὸν καὶ ὄντες ὑπεύθυνοι ἐνώπιον τῶν εὐπατριδῶν, ἐγένοντο ἐπὶ 300 περίπου ἔτη (μέχρι τοῦ 752) δεκατρεῖς, τελευταῖος τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Ἀλκαίων. Μετὰ τοῦτον ἐξελέγοντο ἄρχοντες δεκαετεῖς ἐκ τῆς τάξεως τῶν εὐπατριδῶν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἦσαν ὡσαύτως Κοδρίδαι τὸ γένος. Μετὰ ἑπτὰ δὲ τοιούτους δεκαετεῖς ἄρχοντας, οἵτινες ἦρξαν μέχρι τοῦ 683, ἡ μὲν ἀρχοντία περιωρίσθη εἰς ἓν μόνον ἔτος, ἀντὶ δὲ ἑνὸς ἄρχοντος ἐξελέγοντο ἔκτοτε ἐκ τῶν εὐγενῶν ἐννέα ἄρχοντες. Τούτων ὁ πρῶτος ἐκαλεῖτο ἐπώνυμος, καθότι ἀπ' αὐτοῦ ὠνομάζετο τὸ ἔτος, ὁ δεύτερος βασιλεὺς καὶ εἶχεν ἰδίως τὴν ἐπιστασίαν τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων, ὁ τρίτος πολέμαρχος, ὅστις κύριον ἔργον εἶχεν τὰ πολεμικά, καὶ οἱ ἄλλοι ἓξ, εἰς οὓς ἀπέκειτο ἡ ἀνωτάτη δικαστικὴ ἐξουσία, ἐκαλοῦντο θεσμοθέται.

§ 4. **Δράκων.** Ἐπειδὴ καὶ μετὰ τὴν σύστασιν τῶν ἐννέα ἀρχόντων πάλιν ἡ δύναμις τῆς ἀριστοκρατίας ηὔξανεν, οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἀπέβησαν προϊόντος τοῦ χρόνου τυραννικοί, μετεχειρίσθησαν δηλαδὴ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν αὐθαιρέτως διὰ τὴν ἔλλειψιν μάλιστα γραπτῶν νόμων, ὁ λαὸς ἀπῄτησε νὰ τεθῶσι νόμοι ὡρισμένοι καὶ γραπτοί.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπετράπη (τῷ 624) εἰς τὸν εὐπατρίδην Δράκοντα, ὅστις συνέταξε νομοθεσίαν ὑπὲρ τὸ μέτρον αὐστηράν, διότι καὶ τὸ ἐλάχιστον πταῖσμα κατ' αὐτὴν ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου.

§ 5. **Κυλώνειον ἄγος.** Ἐπειδὴ ἡ αὐστηρότης τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος καθίστα τοὺς νόμους αὐτοῦ ἀνεφαρμόστους καὶ γενικὴ ἐπεκράτει ἀνομία, ὁ λαὸς παρωργισμένος κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν εὐπατριδῶν, ἐπεθύμει νὰ τύχῃ μεταβολῆς τινος. Ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ταύτης καὶ τῆς ἀγανακτήσεως τοῦ λαοῦ ἐπωφελούμενος τότε ὁ εὐπατρίδης Κύλων ἐκίνησεν αὐτὸν εἰς ἐπανάστασιν· καὶ καταλαβὼν τὴν Ἀκρόπολιν ἐπεχείρησε νὰ καταστῇ τύραννος. Ἀλλ' οἱ λοιποὶ εὐπατρίδαι καὶ ἰδίως οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, ὧν ὁ ἀρχηγὸς Μεγακλῆς ἦτο ἄρχων ἐπώνυμος κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν (612), ἐπολιόρκησαν τὸν Κύλωνα καὶ τοὺς συνωμότας του ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Ἐπειδὴ δὲ οἱ πολιορκούμενοι ἔπασχον στερούμενοι τροφῆς καὶ ὕδατος, ὁ μὲν Κύλων ἐδραπέτευσεν, οἱ δὲ ἄλλοι ἐκάθησαν ἱκέται εἰς τὸν ναὸν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς. Ἀλλ' ὁ Μεγακλῆς, ὑποσχόμενος εἰς αὐτοὺς δικαιοσύνην, τοὺς κατέπεισε νὰ παραιτήσωσι τὸν ναόν. Οὗτοι δὲ δέσαντες κλωστὴν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ κατέβαινον κρατοῦντες αὐτήν. Κατὰ τύχην ὅμως, ὡς ἔφθασαν πρὸ τοῦ ναοῦ τῶν Εὐμενίδων, τὸ νῆμα ἐκόπη καὶ οἱ ἄρχοντες ἐκραύγασαν ὅτι ἡ θεὰ παραδίδει αὐτούς. Ὅθεν ἐπιπεσόντες κατέσφαξαν αὐτοὺς ἀνηλεῶς. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἐθεωρήθη ὡς ἀσέβημα (τὸ Κυλώνειον ἄγος), δι' ὃ οἱ Ἀλκμαιωνίδαι εἴλκυσαν καθ' ἑαυτῶν τὸ κοινὸν μῖσος, καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῆς πόλεως. Ἐπειδὴ δ' ἐνέσκηψε τότε λοιμὸς, οἱ Ἀθηναῖοι μετεκαλέσαντο ἐκ Κρήτης κατὰ συμβουλὴν τῶν μάντεων τὸν Ἐπιμενίδην, ὅστις ἐξήγνισε τὴν πόλιν διὰ τῶν ἀναγκαίων θυσιῶν.

§ 6. **Σόλων.** Ὁ μεταξὺ τοῦ δήμου καὶ τῶν εὐπατριδῶν καὶ τῶν διαφόρων κομμάτων ἐρεθισμὸς ηὔξανεν ὁσημέραι καὶ μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμενίδου ἐξαγνισμόν· διότι οἱ μὲν πεδιεῖς, εἰς οὓς συνηριθμοῦντο οἱ κτηματίαι καὶ πλούσιοι, ἐπεθύμουν ἀριστοκρατικὴν ἢ ὀλιγαρχικὴν κυβέρνησιν, οἱ δὲ διάκριοι ἔκλινον πρὸς τὴν δημοκρατίαν, οἱ δὲ πάραλοι προετίμων μικτόν τι ἐκ τούτων τῶν δύο πολίτευμα. Μετὰ τῶν διακρίων ἠνώθη καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν πενήτων, οἵτινες καταχρεωμένοι εἰς τοὺς πλουσίους ὄντες ἔπασχον δεινὰ ἀφόρητα. Ὅθεν ἀπὸ κοινῆς γνώμης ἁπάντων τῶν κομμάτων ἐξελέγη (τῷ 594 π. Χ.) ὡς ἄρχων ἐπώνυμος ὁ περίφημος Σόλων, Κοδρίδης τὸ γένος, μεγάλην χαίρων ὑπόληψιν ὡς σοφὸς καὶ στρατιωτικὸς συνάμα, καὶ εἰς αὐτὸν ἀνετέθη νὰ ρυθμίσῃ τὸ πολίτευμα.

§ 7. **Ἡ διὰ τοῦ Σόλωνος τροποποίησις τοῦ πολιτεύματος.** Ὁ Σόλων ἀνήγειρε νέον πολίτευμα, στηριζόμενος μὲν ἐπὶ τῶν ὑπαρχουσῶν βάσεων, ὁρμώμενος δὲ ἐκ τῶν τελῶν ἢ τιμημάτων. Διήρεσε τοὺς πολίτας εἰς τέσσαρας τάξεις· εἰς πεντακοσιομεδίμνους, ἱππεῖς, ζευγίτας καὶ θῆτας. Ἡ τελευταία τάξις ἦτο ἐλευθέρα τῶν φόρων, δὲν μετεῖχεν ὅμως τῶν ἀρχῶν· ἐν πολέμῳ δὲ ἐχρησίμευον οἱ θῆτες πρότερον μὲν ὡς ψιλοί, κατόπιν δὲ ὡς ναῦται. Τὰς ἀρχὰς δὲ διεχειρίζοντο αἱ λοιπαὶ τρεῖς τάξεις, καὶ τούτων πάλιν τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος κατ' ἐξοχὴν καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ προκύπτον τοῦ Ἀρειοπαγίτου ἦτο μόνον τῆς πρώτης τάξεως προνόμιον. Ἐν δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπου ἐξελέγοντο οἱ ἄρχοντες καὶ ἐθεωροῦντο αἱ πολιτικαὶ ὑποθέσεις, πάντες οἱ πολῖται εἶχον ἴσον δικαίωμα ψηφορίας, καθὼς καὶ ἐκ πάντων τῶν πολιτῶν ἐξελέγοντο οἱ δικασταί. Ἡ βουλὴ τῶν τετρακοσίων εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ προτείνῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὰ πρὸς διαψήφισιν ἀντικείμενα, τὸ δὲ συνέδριον τοῦ Ἀρείου πάγου ἐφρόντιζεν οὐ μόνον περὶ τῶν πράξεων τῶν διαφόρων ἀρχόντων, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἠθῶν τῶν πολιτῶν. Τοιουτοτρόπως ὁ Σόλων διὰ τῶν σοφῶν αὐτοῦ νόμων ἐθεμελίωσεν ἐλεύθερον πολίτευμα.

§ 8. **Ἐπίδοσις τῆς δυνάμεως τοῦ λαοῦ.** Μετὰ τὸν Σόλωνα ἐξήφθησαν πάλιν αἱ ἔριδες μεταξὺ τοῦ δήμου καὶ τῆς ἀριστοκρατίας, κατὰ τῆς ὁποίας ἠγέρθη πρόσκαιρος τυραννία (Πεισίστρατος καὶ Πεισιστρατίδαι 560). Μετὰ δὲ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς (510) ηὔξησαν αἱ δυνάμεις τῆς δημοκρατίας καὶ διὰ τοῦ Κλεισθένους, υἱοῦ τοῦ Ἀλκμαιωνίδου Μεγακλέους, προσεκτήσατο αὕτη μεγαλειτέραν ἐξουσίαν· διότι προσέλαβε πολλοὺς νέους πολίτας καὶ πολλὰς δημοκρατικὰς διατάξεις, οἷον τὴν εἰς δέκα φυλὰς διαίρεσιν τῶν πολιτῶν καὶ τὸν ἐξοστρακισμόν[1]. Ἀλλ' ἐξαι-

1. Ὁ ἐξοστρακισμὸς ἐξετελεῖτο οὕτως. Εἰς ὡρισμένον καιρὸν τοῦ ἔτους οἱ πρυτάνεις συνεκάλουν τὸν δῆμον καὶ ἠρώτων αὐτὸν ἂν ἤθελε νὰ ἐκτελεσθῇ ὁ ἐξοστρακισμὸς (τὸ ὄστρακον ἐκφέρειν), καὶ τότε ἕκαστος λαμβάνων ὄστρακον ἔγραφεν ἐπ' αὐτοῦ τὸ ὄνομα τοῦ ἐξοστρακιστέου. Εἶτα ἔφερεν αὐτὸ εἴς τι μέρος τῆς ἀγορᾶς, ὅπερ ἦν πεφραγμένον διὰ ξυλίνων κιγκλίδων, καὶ εἶχε δέκα πύλας, διότι ἑκάστη τῶν φυλῶν εἰσήρχετο δι' ὡρισμένης αὐτῇ πύλης. Μετὰ ταῦτα ἠρίθμει ὁ ἄρχων τὰ ὄστρακα, καὶ ὅτῳ ἑξακισχίλια γένοιτο τὰ ὄστρακα τοῦτον φυγεῖν ἐχρῆν. Εἶναι ἐν τούτοις ἀβέβαιον, ἐὰν ἓξ χιλιάδες ἔπρεπε τὸ ὅλον νὰ ψηφίσωσι καὶ γενομένης τῆς διαλογῆς τῶν ὀνομάτων ἐκεῖνος νὰ ἐξοστρακισθῇ, ὅστις εἶχε τὰς περισσοτέρας ψήφους, ἢ ἐὰν ἓξ χιλιάδες ἔπρεπε νὰ ὦσιν αἱ καταδικάζουσαι εἰς ἐξοστρακισμὸν ψῆφοι. Διέφερε δὲ ὁ ἐξοστρακισμὸς τῆς φυγῆς· διότι οἱ μὲν εἰς φυγὴν καταδικαζόμενοι ἐστεροῦντο τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ ἠναγκάζοντο νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς πατρίδος ἄνευ ἐλπίδος ἐπιστροφῆς· ὁ δ' ἐξοστρακιζόμενος ἠδύνατο μετὰ δεκαετῆ ἀπουσίαν νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὰ κτήματα αὐτοῦ,

ρέτως μετὰ τὸν δεύτερον περσικὸν πόλεμον(480) ὑπερίσχυσεν ἡ δύναμις τοῦ λαοῦ, καθόσον ὁ μὲν κατὰ θάλασσαν πόλεμος, ὅστις ἀπήτει τὴν ἐνέργειαν τῆς κατωτέρας τάξεως τῶν πολιτῶν, ἐγένετο πολὺ ἐπίσημος, αἱ δὲ περιουσίαι πολλῶν πλουσίων ἐξηφανίσθησαν, καὶ ὁ δῆμος φρονηματισθεὶς ὑπὸ τῆς νίκης ἐζήτει μεγαλειτέραν μετοχὴν εἰς τὰ τῆς πόλεως πράγματα. Καὶ ἐπὶ μὲν Κλεισθένους ἐγένοντο αἱ ἀρχαὶ κληρωταί, νῦν δὲ κατὰ τὸν τοῦ Ἀριστείδου νόμον κατηργήθησαν οἱ ἀπὸ τοῦ τιμήματος διορισμοὶ τῶν ἀρχῶν, καὶ οὕτω προώδευεν ἡ δημοκρατία ὁλονὲν, ἔχουσα ὡς νομοθετικὴν ἀρχὴν τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ὡς ἐκτελεστικὴν δὲ ἐξουσίαν τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὡς δικαστικὴν τὴν βουλὴν τοῦ Ἀρείου πάγου καὶ τὰ δικαστήρια[1].

ἅπερ ἐφυλάττοντο ἀκέραια καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ. Ἐπεβάλλετο δὲ ὁ ὀστρακισμὸς οὐχὶ τοσοῦτον ὡς ποινή, ὅσον ὡς μέσον τοῦ νὰ ἀπαλλαχθῇ ὁ δῆμος ἀπ' ἐκείνων, οἵτινες διὰ τῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων ἢ τοῦ πλούτου αὐτῶν εἶχον διεγείρει τὸν φθόνον τῶν πολιτῶν. Διὸ βλέπομεν ὅτι εἰς ἐξοστρακισμὸν ἐξέπεσον οἱ μέγιστοι ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων. Μόνος ὁ δημαγωγὸς Ὑπέρβολος ἐξωστρακίσθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλέωνος, οὐχὶ δι' ὑποψίαν τυραννίδος, ἀλλὰ διὰ μοχθηρίαν τρόπων, καὶ ἔκτοτε ἔπαυσεν ὁ ἐξοστρακισμός.

1. Ἀφοῦ διὰ τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας συνηθροίσθη ἐν Ἀθήναις πολὺς πλοῦτος καὶ ἐκ τούτου διεφθάρησαν τὰ ἤθη, γεννηθείσης τρυφῆς καὶ σπατάλης, ὁ δῆμος τότε ἤρξατο νὰ καταχρᾶται τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν Περικλῆς διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἱκανότητος ἐκράτει πως τὸν λαὸν εἰς ὡρισμένα ὅρια· μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τούτου οἱ δημαγωγοὶ, κολακεύοντες τὴν ἰδιοτέλειαν τοῦ λαοῦ, ὠφελοῦντο ἀπὸ τῆς εὐπιστίας αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τέλους κατωρθώθη νὰ ἀποκατασταθῇ ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα ἡ βουλὴ τῶν 400 (ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέ-

Γ. ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ.

§ 1. **Διαίρεσις καὶ πληθυσμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς.** Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς διῃροῦντο εἰς τρεῖς τάξεις, εἰς πολίτας, εἰς μετοίκους καὶ εἰς δούλους. Ὁ ὅλος δὲ πληθυσμὸς αὐτῶν κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν, ἥτις ἐγένετο (κατὰ τὸ 317 π. Χ). ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως εὑρέθη 528 χιλιάδων. Ἐκ τούτων οἱ μὲν πολῖται συνεποσοῦντο εἰς 21 χιλιάδας, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδίων, ἀλλὰ μόνον τῶν ἐχόντων δικαίωμα ψήφου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Οἱ δὲ μέτοικοι ἀνήρχοντο εἰς 10 χιλιάδας, καὶ οἱ δοῦλοι εἰς 400 χιλιάδας.

§ 2. **Διάκρισις μεταξὺ τῶν πολιτῶν.** Ἐν Ἀθήναις ἐγίνετο διάκρισις μεταξὺ τῶν πολιτῶν ἐκείνων, ὅσοι εἶχον ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς Ἀθηναίους, καὶ ἐκείνων ὅσοι εἶχον μόνον ἕνα τῶν γονέων ἐλεύθερον πολίτην. Οἱ δεύτεροι οὗτοι δὲν ἐπετρέπετο νὰ γυμνάζωνται εἰς τὰ γυμνάσια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφοίτων οἱ ἔχοντες ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς Ἀθηναίους, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ Κυνόσαργες. Ἐκεῖ δὲ ὑπῆρχε καὶ δικαστήριον, ὅπου κατηγοροῦντο ὅλοι ὅσοι ἐνομίζοντο ὅτι δολίως εἰσέφρησαν εἰς τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰ προνόμια τῶν πολιτῶν. Ἡ κατηγορία αὕτη ὠνομάζετο δίκη ξενίας. Ἵνα προληφθῇ δὲ πᾶς τοιοῦτος δόλος, ὅλοι οἱ πατέρες ὤφειλον νὰ ἐγγράφωσι τοὺς υἱούς των εἰς τὸ βιβλίον τῆς ἰδίας αὐτῶν φυλῆς (κοινὸν γραμματεῖον), ὅτε

μου), καὶ μετ' αὐτὴν τὸ ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα τῶν 30 τυράννων, ὅπερ κατέλυσε μὲν ὁ Θρασύβουλος καὶ ἐπανήγαγε τὴν δημοκρατίαν, ἀλλ' αἱ ἀνανεωθεῖσαι καταχρήσεις αὐτῆς, ἡ μακεδονικὴ ἐπιρροή, καὶ εἶτα ἡ τῶν Ρωμαίων ἐπίδρασις μόλις τύπους τινὰς τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας ἀφῆκαν νὰ διατηρηθῶσι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Καισάρων.

οὗτοι ἦσαν τριετεῖς ἢ τετραετεῖς τὴν ἡλικίαν. Ὑπῆρχον ὡσαύτως δύο ἄλλοι χρόνοι, κατὰ τοὺς ὁποίους οἱ νέοι ἐνεγράφοντο δεκαοκταετεῖς δηλαδὴ καὶ εἰκοσαετεῖς. Καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης τῶν ἐγγραφῶν τούτων κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἐφήβους, διὰ δὲ τῆς δευτέρας ἐνεγράφοντο εἰς τοὺς ἄνδρας (εἰς ἄνδρας ἐγγράφεσθαι) καὶ ἐγίνοντο ἔκτοτε αὐτεξούσιοι.

§ 3. **Μέτοικοι.** Μέτοικοι ἐκαλοῦντο οἱ ξένοι, οἵτινες ἤρχοντο ἐξ ἀλλοδαπῆς καὶ γινόμενοι δεκτοὶ ὑπὸ τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου πάγου καὶ ἐγγραφόμενοι εἰς δημόσιόν τι βιβλίον ἐγκαθίσταντο εἰς τὴν Ἀττικήν. Καὶ οὗτοι δὲ καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν καταγόμενοι διέφερον τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, διότι ἦτο μὲν ἐπιτετραμμένον εἰς αὐτοὺς νὰ κατοικῶσιν ἐν τῇ πόλει καὶ νὰ μετέρχωνται τὰ ἴδια αὐτῶν ἔργα ἀνενοχλήτως, δὲν ἠδύναντο ὅμως νὰ λάβωσι δημοσίαν τινὰ ἀρχήν, νὰ ψηφοφορῶσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου, ἢ νὰ συμπράττωσιν ὁπωσδήποτε εἰς τὴν κυβέρνησιν. Ἀντὶ δὲ τῆς εἰς αὐτοὺς χορηγουμένης προστασίας ὑπεβάλλοντο εἰς διάφορα χρέη, καὶ οἱ μὲν ἄνδρες ἐπλήρονον κατ' ἔτος 12 δραχμὰς φόρον (μετοίκιον), αἱ δὲ γυναῖκες, ὅσαι δὲν εἶχον υἱούς, ἓξ δραχμάς. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ μέτοικοι πολλάκις προσέφερον ἀξιολόγους ὑπηρεσίας, δὲν ὑπηρέτουν ὅμως εἰς τὸ ἱππικόν.

§ 4. **Ἀμοιβαὶ ἀποδιδόμεναι εἰς τοὺς μετοίκους.** Οἱ μέτοικοι εἰς ἀμοιβὴν ἐξόχων ὑπηρεσιῶν αὐτῶν κατετάσσοντο εἰς τοὺς πολίτας, καὶ τότε ἦσαν αἱρέσιμοι εἰς ὅλας τὰς δημοσίας ἀρχάς, ἐξαιρουμένης τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς ἀρχοντίας. Κοινότερον ὅμως ἀπελάμβανον ἀτέλειαν ἀπὸ παντὸς φόρου καὶ ἀπὸ ἄλλων τελῶν, ἐκτὸς ἐκείνων ὅσα ὤφειλον νὰ πληρόνωσι καὶ οἱ ἐλεύθεροι πολῖται. Οἱ δὲ τῆς τιμῆς ταύτης ἀξιούμενοι ἐκαλοῦντο ἰσοτελεῖς, ὡς ἴτα τελοῦντες τοῖς ἀστοῖς.

§ 5. **Οἱ δοῦλοι.** Οὗτοι διηροῦντο εἰς δύο τάξεις. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν κατετάσσοντο ὅσοι, ἐλεύθεροι πολῖται ὄντες, ἕνεκα τῆς πτωχείας των ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετῶσιν ἐπὶ μισθῷ. Οὗτοι ἐκαλοῦντο θῆτες. Ἡ δευτέρα τάξις περιελάμβανε τοὺς δούλους, οἵτινες ἀγορασθέντες οὐ μόνον ὑπέκειντο ἐντελῶς εἰς τὰς προσταγὰς τῶν κυρίων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐτιμωροῦντο μάλιστα ὑπ' ἐκείνων καὶ διὰ θανάτου. Οἱ ἐκ τῆς τάξεως ταύτης καταγόμενοι ἐγίνοντο κτῆμα τοῦ κυρίου αὐτῶν εὐθὺς ἀπὸ τῆς γεννήσεώς των.

§ 6. **Ἀγορὰ τῶν δούλων.** Ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον τόποι προσδιωρισμένοι εἰς ἀγορὰν τῶν δούλων. Κατὰ τὴν πρώτην δὲ ἡμέραν ἑκάστου μηνὸς οἱ ἔμποροι (ἀνδραποδοκάπηλοι) ἔφερον αὐτοὺς εἰς τὴν λεγομένην ἀγορὰν τῶν δούλων, καὶ τοὺς ἐξέθετον εἰς πώλησιν. Τότε ὁ κῆρυξ ἀνέβαινεν ἐπὶ λίθου τινός, ἑστημένου ἐπὶ τούτῳ καὶ ὀνομαζομένου πρατῆρος λίθου, καὶ συνεκάλει τὸν λαόν. Ἡ δὲ ἀγορασία τιμὴ τῶν δούλων, ἐξαιρουμένων τῶν μεταβολῶν, οἵτινες προήρχοντο ἐκ τῆς μεγαλειτέρας ἢ μικροτέρας ζητήσεως καὶ περισσείας, ἦτο πολὺ διάφορος κατὰ τὴν ἡλικίαν, ὑγείαν, ρώμην, καλλονήν, τὰ φυσικὰ προτερήματα, τὴν μηχανικὴν εὐφυΐαν καὶ τὰ ἠθικὰ πλεονεκτήματα αὐτῶν. Οἱ δοῦλοι, τοὺς ὁποίους μετεχειρίζοντο εἰς τοὺς μύλους καὶ εἰς τὰ μεταλλεῖα, ἦσαν ἀναμφιβόλως οἱ τῆς κατωτάτης τάξεως. Ὁ μέσος ὅρος τῆς τιμῆς ἑνὸς ἐξ αὐτῶν δὲν ἦτο, ὡς φαίνεται, ἀνώτερος τῆς μνᾶς. Ἀλλ' οἱ περί τινα τέχνην ἔμπειροι δοῦλοι ἐπωλοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντὶ πέντε μνῶν· καὶ οἱ εὐνοῦχοι, ἢ αἱ γυναῖκες αἱ κιθαρίζουσαι ἐπωλοῦντο συνήθως ἀντὶ 20 ἢ 30 μνῶν. Ὑπῆρχε δὲ ἡ συνήθεια, ὁπότε ἐφέρετο κατὰ πρῶτον δοῦλός τις εἰς τὴν οἰκίαν, νὰ τὸν ὑποδέχωνται εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ ὑπηρεσίαν ἔχοντες ἕτοιμον γεῦμα, καὶ νὰ χύνωσιν

ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ πλακούντιά τινα, ἅτινα ἐκαλοῦντο καταχύσματα.

§ 7. **Κατάστασις τῶν δούλων.** Οἱ ἐν Ἀθήναις δοῦλοι ἦσαν πολὺ ἐξουθενημένοι· διότι δὲν ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ ἐνδύωνται ὡς οἱ ἐλεύθεροι[1], οὐδὲ νὰ κείρωνται ὡς ἐκεῖνοι, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, ὅστις ὠνομάζετο θρὶξ ἀνδραποδώδης. Ἀπεκλείοντο ὡσαύτως ἀπὸ τῆς λατρείας θεοτήτων τινῶν, οἷον ἀπὸ τῆς τῶν Εὐμενίδων. Ἐν γένει δὲ εὑρίσκοντο οἱ δοῦλοι εἰς κατάστασιν κτηνώδους ἀμαθείας. Καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἦσαν διάφορα τῶν ὀνομάτων τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν· διότι σπανίως ταῦτα συνίσταντο ἐκ πλειοτέρων τῶν δύο συλλαβῶν, οἷον Γέτα, Δᾶβος. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἐλαμβάνετο φροντὶς ἵνα μὴ φέρωσιν οἱ δοῦλοι ὅπλα· μόνον δὲ ἐν καιρῷ μεγάλου κινδύνου ὡπλίζοντο ἵνα ὑπερασπίσωσι τοὺς κυρίους αὐτῶν καὶ ἑαυτούς. Εἰργάζοντο προσέτι πρὸς ὄφελος τοῦ κυρίου των, ἢ ἐργαζόμενοι πρὸς ἴδιον ὄφελος ἐπλήρονον ὡρισμένην τινὰ ποσότητα εἰς τὸν κύριον αὐτῶν. Ἄλλοτε ἐμισθοῦντο διὰ τὰ μεταλλεῖα, ἢ διὰ πᾶν ἄλλο εἶδος ἔργου καὶ μάλιστα εἰς ξένα ἐργαστήρια, ἢ παρεχωροῦντο ὡς δοῦλοι ἐπὶ πληρωμῇ (ἀποφορᾷ). Παρομοίαν δὲ πληρωμὴν ἐλάμβανον ἅπαντες οἱ κύριοι παρὰ τῶν δούλων αὐτῶν, ὑπηρετούντων εἰς τὸν στόλον. Ἐδίδοντο δὲ προσέτι καὶ ἐλαμβάνοντο οἱ δοῦλοι ὡς ἐνέχυρα, καθάπερ καὶ πᾶν ἄλλο κτῆμα.

§ 8. **Ποιναὶ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς δούλους.** Συνήθη κακουργήματα διαπραττόμενα ὑπὸ τῶν δούλων ἦσαν ἡ πρὸς τὸν ἐχθρὸν αὐτομόλησις ἐν καιρῷ πολέμου,

1. Ὁ μὲν χιτὼν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν εἶχε δύο χειρίδας καὶ ὠνομάζετο ἀμφιμάσχαλος· ὁ δὲ χιτὼν τῶν δούλων εἶχε μίαν μόνην χειρίδα καὶ ἐκαλεῖτο ἑτερομάσχαλος.

καὶ ἡ κλοπή. Ἡ δ' ἐπὶ τοῖς ἐγκλήμασι τούτοις κοινὴ τιμωρία ἦν ἡ μαστίγωσις, ἥτις ἐγίνετο μετὰ μεγάλης αὐστηρότητος· διότι ὁ ἔνοχος ἐδένετο εἰς τροχὸν ἢ εἰς στήλην ἐν καιρῷ τῆς τιμωρίας. Οἱ ἀποδεικνυόμενοι ἔνοχοι μεγάλου τινὸς κακουργήματος κατεδικάζοντο νὰ ἀλήθωσιν εἰς τὸν μύλον. Ἦτο σύνηθες ὡσαύτως νὰ στιγματίζωσι τοὺς δούλους οὐ μόνον πρὸς τιμωρίαν τῶν ἐγκλημάτων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἵνα διακρίνωσιν αὐτοὺς εἴ ποτε ἀπεδίδρασκον ἀπὸ τοῦ κυρίου των. Συχνάκις δὲ καὶ ἐβασάνιζον τοὺς δούλους, ἵνα ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς εἰς μαρτυρίαν τινά. Ἀλλ' ὁ ζητῶν νὰ βασανίσῃ ἀλλότριον δοῦλον (καὶ τοῦτο ὠνομάζετο πρόκλησις) ὤφειλε νὰ δώσῃ ἐγγύησιν, ὅτι ἤθελεν ἀποτίσει τὴν τιμὴν αὐτοῦ, ἐὰν ἀπέθνησκεν ὑπὸ τὴν βάσανον.

§ 9. **Διαφορὰ μεταξὺ οἰκετῶν καὶ δούλων.** Οἱ δοῦλοι, ἐνόσῳ ἦσαν ὑπὸ τὴν διάκρισιν τῶν κυρίων αὐτῶν, ὠνομάζοντο οἰκέται· ἀλλ' ἀφοῦ ἠλευθεροῦντο ἐκαλοῦντο ἐν γένει δοῦλοι, διότι δὲν ἦσαν πλέον ὡς πρότερον κτῆμα τοῦ κυρίου αὐτῶν, ἀλλ' ὑπεχρεοῦντο μόνον νὰ τιμῶσιν ἐκείνους καὶ νὰ τοῖς παρέχωσι μικράς τινας ὠφελείας. Σπανίως ὅμως οἱ δοῦλοι ἀπελάμβανον πλῆρες τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου. Οἱ δὲ ἀπελεύθεροι ὤφειλον νὰ πληρόνωσι κατ' ἔτος φόρον 12 δραχμῶν καὶ τριῶν ὀβολῶν, ἤτοι τρεῖς ὀβολοὺς περισσότερον τοῦ φόρου τῶν μετοίκων. Ὤφειλον ἐπίσης νὰ ἐκλέγωσι τότε καὶ προστάτην, ὅστις ἔπρεπε νὰ ἦναι ὁ κύριος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τῆς δουλείας ἀπηλλάγησαν.

§ 10. **Φυλαί.** Ἅπασα ἡ Ἀττικὴ διῃρεῖτο ἐπὶ τοῦ Κέκροπος εἰς τέσσαρας φυλάς. Ἦσαν δὲ αὗται ἡ Κεκροπὶς, Ἀκταία, Αὐτόχθων καὶ Παραλία. Ἀλλ' αὗται ηὐξήθησαν ἀκολούθως (510 π. Χ.) ὑπὸ τοῦ Κλεισθένους εἰς δέκα. Ἑκάστη δὲ αὐτῶν ἔλαβεν ἴδιον ὄνομα ἀπὸ ἥρωός

τινος Ἀθηναίου, ὅστις ἐνομίζετο ὁ ἀγαθὸς τῆς φυλῆς δαίμων, ὁ θεῖος ἀρχηγὸς ἢ ἀρχηγέτης αὐτῆς. Οὕτως ἡ μὲν Κεκροπὶς ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ Κέκροπος, ἡ δὲ Ἐρεχθηὶς ἀπὸ τοῦ Ἐρεχθέως· ἡ δὲ Πανδιωνὶς ἀπὸ τοῦ Πανδίωνος υἱοῦ τοῦ Ἐρεχθέως· ἡ δὲ Αἰγηὶς ἀπὸ τοῦ Αἰγέως πατρὸς τοῦ Θησέως· ἡ δὲ Ἀκαμαντὶς ἀπὸ τοῦ Ἀκάμαντος υἱοῦ τοῦ Θησέως· ἡ δὲ Λεοντὶς ἐκ τῶν τριῶν θυγατέρων τοῦ Λέω, αἵτινες ὡς λέγεται ἐθυσιάσθησαν ἵνα ἀποτρέψωσι λοιμόν τινα ἀπὸ τῆς πατρίδος αὐτῶν· ἡ Οἰνηὶς ἐκλήθη ἀπὸ τοῦ Οἰνέως ἐγγόνου τοῦ Κέκροπος· ἡ Ἱπποθωοντὶς ἀπὸ τοῦ Ἱπποθώοντος υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀλόπης· ἡ Αἰαντὶς ἀπὸ τοῦ Αἴαντος υἱοῦ τοῦ Τελαμῶνος καὶ ἡ Ἀντιοχὶς ἀπὸ τοῦ Ἀντιόχου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλέους[1]. Ἑκάστη φυλὴ εἶχε τὸν πρόεδρον ἢ ἀρχηγὸν αὐτῆς, ὅστις ὠνομάζετο φύλαρχος. Οἱ φύλαρχοι δὲ οὗτοι ἦσαν καὶ ἀρχηγοὶ τοῦ ἱππικοῦ.

§ 11. **Δῆμοι.** Ἑκάστη φυλὴ τῶν Ἀθηναίων ὑποδιῃρεῖτο εἰς δήμους ἤτοι κώμας. Τούτων ὁ ἀρχηγὸς ὠνομάζετο δήμαρχος. Ἡ ὑποδιαίρεσις αὕτη ὑπό τινων μὲν ἀποδίδεται εἰς τὸν Σόλωνα, ὑπ' ἄλλων δὲ εἰς τὸν Κλεισθένην. Ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν δήμων τούτων ἦτο 174, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιολογώτατοι ἦσαν αἱ Ἀχαρναὶ (νῦν Μενίδι) ὁ μέγιστος τῶν δήμων τῶν Ἀθηναίων· ἡ Δεκέλεια, ὁ Ραμνοῦς κατὰ τὸ παράλιον πρὸς ἀνατολὰς τῆς Δεκελείας· ὁ Μαραθὼν πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ραμνοῦντος· ὁ Βραυρὼν πρὸς τὸ μεσημβρινώτατον μέρος τοῦ Μαραθῶνος κατὰ τὸ παράλιον· ἡ Ἐλευσὶς κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τῶν Ἀθηνῶν, περίφημος διὰ τὸν ἐν αὐτῇ ναὸν τῆς Δήμητρος· ὁ δῆμος Κολωνός, περίφημος ἐπίσης διὰ τὴν τραγῳδίαν τοῦ ἐπὶ Κολωνῷ Οἰδίποδος τοῦ Σοφοκλέους[1].

§ 12. **Φρατρίαι καὶ γένη.** Ἡ διαίρεσις εἰς δώδεκα φρατρίας καὶ ἑκάστης πάλιν φρατρίας εἰς 30 γένη, ὧν ἕκαστον ὑποδιῃρεῖτο εἰς 30 οἰκογενείας, αὕτη ἦτο ἀνεξάρτητος τῶν προηγουμένων διαιρέσεων, καὶ ἀρχαία διάταξις, ἡ ὁποία δὲν ἔπαθεν οὐδεμίαν μεταβολὴν διὰ τοῦ Κλεισθένους, ὡς φαίνεται. Ἦσαν δὲ αἱ φρατρίαι οὐχὶ πολιτικαὶ ἀλλὰ μᾶλλον θρησκευτικαὶ κοινότητες καὶ ἰδιωτικαί, συσταθεῖσαι κατ' ἀρχὰς ἢ ἐκ τῶν σχέσεων τῶν οἰκογενειακῶν, ἢ διοργανωθεῖσαι κατ' αὐτὰς τὰς σχέσεις. Ἐντεῦθεν παρατηροῦμεν ὅτι οἱ δημοποίητοι πολῖται, ἐνῷ ἐξ ἀνάγκης ὤφειλον νὰ συγχωνευθῶσι μετὰ φυλῆς τινος καὶ δήμου, ἔμενον ἀποκεκλεισμένοι τῶν κατὰ γένη διαιρέσεων· ὅθεν οὔτε ἄρχοντες, οὔτε ἱερεῖς ἠδύναντο νὰ γείνωσι. Διὰ ψηφίσματος ὅμως τοῦ δήμου, ἢ δι' υἱοθεσίας παρὰ γνησίων πολιτῶν, ἠδύναντο νὰ γείνωσι καὶ οὗτοι φράτορες. Ἕνεκα τούτων ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ γνησιότης καὶ ἡ νομιμότης τοῦ ἐκ γενετῆς πολίτου, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀπατουρίων κατεγράφοντο τὰ νεογνὰ τέκνα εἰς τὸ φρατορικὸν γραμματεῖον. Ἐν τῶν καθηκόντων τῶν φρατό-

1. Ὅτε κατὰ τὰ 306 π. Χ. ὁ Ἀντίγονος καὶ ὁ Δημήτριος ἠλευθέρωσαν τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ μακεδονικοῦ ζυγοῦ, προσετέθησαν τότε δύο ἕτεραι φυλαί, αἵτινες ἐκλήθησαν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων ἐκείνων Ἀντιγονὶς καὶ Δημητριάς. Αἱ φυλαὶ δὲ αὗται ἐπωνομάσθησαν μετὰ ταῦτα Ἀτταλὶς καὶ Πτολεμαὶς πρὸς τιμὴν τῶν βασιλέων Ἀττάλου καὶ Πτολεμαίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Λάγου.

1. Οἱ εἰς μίαν φυλὴν ἀνήκοντες δῆμοι δὲν συνώρευον πάντοτε, ἀλλὰ πολλάκις ἦσαν κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ υἱοὶ κατεγράφοντο πάντοτε εἰς τὴν φυλὴν καὶ τὸν δῆμον τοῦ πατρός, δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν κατόπιν εἰς τὴν διαίρεσιν ταύτην ἡ ἀληθὴς οἴκησις καὶ ἡ διαμονὴ τοῦ πολίτου.

ρων ἦτο καὶ τὸ νὰ ὑποστηρίζωσι τοὺς συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος, ἐνάγοντες τὸν φονέα εἰς δίκην. Τὰ πράγματα τῶν φρατριῶν ἐκυβέρνα ὁ φρατρίαρχος.

§ 14. **Τριττύες καὶ ναυκραρίαι.** Αἱ τοιαῦται διαιρέσεις εἰσὶ μεταγενέστεραι. Ἀναφέρονται δὲ δώδεκα τριττύες (τρεῖς ἐν ἑκάστῃ φυλῇ), καὶ προσέτι ὅτι ἑκάστη τριττὺς εἶχε τέσσαρας ναυκραρίας· ὥστε ἐν συνόλῳ ἐν ὅλῃ τῇ Ἀττικῇ ὑπῆρχον 48 ναυκραρίαι[1]. Φαίνεται δὲ ὅτι αὗται εἶχον οἰκονομικὸν σκοπόν· ἀλλ' ὀλίγα περὶ αὐτῶν γνωρίζομεν.

Δ'. ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΩΝ.

§ 1. **Γένεσις τῆς Βουλῆς.** Διὰ τοῦ πολιτεύματος τοῦ Σόλωνος ἅπασα ἡ ἐξουσία καὶ ἡ διεύθυνσις τῶν πραγμάτων ἀνετέθη εἰς τὸν δῆμον. Ἀλλ' ὁ Σόλων, θέλων νὰ ἀποφύγῃ τοὺς κινδύνους τοὺς δυναμένους νὰ προκύψωσιν ἐπὶ τῶν ἐσπευσμένων ἀποφάσεων τοῦ ἀπερισκέπτου πλήθους, ἔκρινεν ἀπολύτως ἀναγκαῖον πρὸς συντήρησιν τοῦ σκάφους τῆς πολιτείας νὰ θέσῃ δύο ἀγκύρας εἰς αὐτὸ τὴν βουλὴν τῶν τετρακοσίων καὶ τὴν τοῦ Ἀρείου πάγου. Ἡ βουλὴ τῶν τετρακοσίων, συνισταμένη ἐκ τῶν ἐξοχωτάτων καὶ ἀρίστων ἀνδρῶν τῆς πόλεως, ἔργον εἶχε νὰ ἐξετάζῃ πάσας τὰς ὑποθέσεις, πρὶν ἢ αὗται προταθῶσιν εἰς τὸν δῆμον. Τὸ συμβούλιον τοῦτο, ὅπερ ἐπὶ τοῦ Σόλωνος συνέκειτο ἐκ τετρακοσίων μόνον μελῶν λαμβανομένων 100 ἐξ ἑκάστης τῶν τεσσάρων φυλῶν, μετὰ 86 ἔτη ὅτε ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλῶν ηὐξήθη εἰς δέκα ἀπετελεῖτο ἐκ πεντακοσίων ἀνδρῶν, λαμβανομένων ἀνὰ 50 ἐξ ἑκάστης φυλῆς.

§ 2. **Τρόπος τῆς ἐκλογῆς τῶν βουλευτῶν.** Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ μηνὸς Ἑκατομβαιῶνος ἐν ὡρισμένῃ ἡ-

1. Κατά τινας ναυκραρίαι εἶναι ἀττικὸς τύπος ἀντὶ ναυκληρίαι.

μέρᾳ ὁ πρόεδρος ἑκάστης φυλῆς παρέδιδε τὰ ὀνόματα ὅλων ἐκείνων, ὅσοι ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς φυλῆς αὐτῶν εἶχον ὑπεροχήν τινα καὶ ἐνόμιζον ὅτι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τεθῶσιν ὑποψήφιοι. Τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἐγχαραττόμενα ἐπὶ χαλκίνων πινακίων, ἐρρίπτοντο εἰς ἰδιαίτερον ἀγγεῖον, καὶ εἰς ἕτερον ἐρρίπτοντο ἰσάριθμοι κύαμοι, ὧν πεντήκοντα ἦσαν λευκοί, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες μέλανες. Ὅσων δὲ τὰ ὀνόματα ἐξήγοντο μετὰ λευκῶν κυάμων, ἐκεῖνοι ἐξελέγοντο βουλευταὶ τῆς φυλῆς ἐκείνης. Ὅθεν καὶ βουλευταὶ ἀπὸ κυάμου ἐκαλοῦντο. Οὗτοι πρὶν ἢ ἀναλάβωσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἐξητάζοντο αὐστηρῶς καὶ ὤμνυον ὅτι ἐκτελέσουσιν αὐτὰ πιστῶς. Ἐὰν δὲ ἀπεδεικνύετό τις ἐξ αὐτῶν ὡς ἐπίορκος ἢ ἄδικος, ἢ ἐν γένει κακῶς πολιτευθείς, οἱ λοιποὶ ἀπέβαλλον αὐτὸν πάραυτα. Τοῦτο δὲ ἐκαλεῖτο «ἐκφυλλοφορῆσαι»[1].

§ 3. **Ἐπιλαχόντες.** Ἐκτὸς τῶν βουλευτῶν διωρίζοντο καὶ συνεργοί, ἤτοι βοηθοί, οἵτινες ἐν περιπτώσει θανάτου ἢ ἐξώσεως βουλευτοῦ τινος ἠδύναντο νὰ ἀναπληρόνουσιν αὐτὸν ἀμέσως. Οἱ τοιοῦτοι ἐκαλοῦντο ἐπιλαχόντες.

§ 4. **Πρυτάνεις.** Ἀφοῦ ἐξελέγοντο οἱ βουλευταὶ διὰ κληρώσεως, ὡς ἐρρέθη, προέβαινον ἀκολούθως οὗτοι εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν πρυτάνεων. Ἐκαλοῦντο δὲ πρυτάνεις ἑκάστης φυλῆς οἱ βουλευταί, καθ' ὃν χρόνον ἐξ αὐτῆς ἐλαμβάνετο ὁ πρόεδρος τῆς βουλῆς. Ἡ δὲ χρονικὴ αὕτη περίοδος, καθ' ἣν ἑκάστη φυλὴ ἔδιδε τὸν πρόεδρον, ἐκα-

1. Ἡ ἐπωνυμία αὕτη προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ἀντὶ ψήφων μεταχειρίζοντο οἱ βουλευταὶ εἰς τὴν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ψηφοφορίαν φύλλα, ὡς ὁ λαὸς ἐν τῷ ἐξοστρακισμῷ ὄστρακα. Εἰσήχθη δὲ ὁ τρόπος οὗτος τῆς ψηφοφορίας ἀφ' ὅτου Ξενότιμός τις ἀλλάξας τοὺς κυάμους ἔφθειρε τὰς κατατεθείσας ψήφους.

λεῖτο πρυτανεία. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀττικὸν ἔτος διῃρεῖτο κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν φυλῶν εἰς δέκα μέρη, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ 35 ἡμερῶν, ἡ μὲν πρυτανεία ἑκάστης φυλῆς περιελάμβανε 35 ἡμέρας, ἡ δὲ σειρὰ τῆς πρυτανείας τῆς φυλῆς ὡρίζετο οὕτω. Τὰ ὀνόματα τῶν φυλῶν ἐρρίπτοντο εἰς ἓν ἀγγεῖον, καὶ εἰς ἕτερον ἐννέα μέλανες κύαμοι μεθ' ἑνὸς λευκοῦ. Ἡ φυλή, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐξῄρχετο μετὰ τοῦ λευκοῦ κυάμου, προήδρευεν ἤτοι ἐπρυτάνευε πρώτη, αἱ δὲ λοιπαὶ φυλαὶ ἐπρυτάνευον μετ' αὐτὴν κατὰ σειράν, καθ' ἣν τάξιν ἐξήγοντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἀγγείου[1].

§ 5. **Πρόεδροι καὶ ἐπιστάτης.** Πρὸς ἀποφυγὴν πάσης διενέξεως καὶ ἀνωμαλίας οἱ πεντήκοντα πρυτάνεις ἑκάστης φυλῆς διῃροῦντο εἰς πέντε δεκάδας. Ἑκάστη δὲ δεκὰς προήδρευεν ἐπὶ μίαν μόνην ἑβδομάδα, τὰ δὲ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα ἄτομα ἐκαλοῦντο πρόεδροι. Ἐκ τούτων δὲ τῶν δέκα προέδρων ἐξελέγετο διὰ κλήρου καθ' ἑκάστην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος εἷς, ὅστις προήδρευε τῶν λοιπῶν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Οὗτος δὲ ὁ πρόεδρος τῶν προέδρων ὠνομάζετο ἐπιστάτης. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος εἰσὶν ἑπτά, ἐκ τῶν δέκα προέδρων τρεῖς ἀπεκλείοντο τοῦ ὑπουργήματος τούτου, ἤτοι ἐξ ὅλης τῆς φυλῆς 15. Οὗτος δὲ ὁ ἐπιστάτης ἐφύλαττε τὴν δημοσίαν

1. Τὰ πρῶτα τέσσαρα μέρη τοῦ ἀττικοῦ ἔτους ἠρίθμουν 36 ἡμέρας, ἵνα ἀποτελεσθῇ τέλειον τὸ σεληνιακὸν ἔτος, ὅπερ συνίστατο κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνων ἐκ 354 ἡμερῶν. Ἀλλ' ἔνιοι, λογίζοντες ὅλα τὰ μέρη ἐκ 35 ἡμερῶν, νομίζουσιν ὅτι κατὰ τὰς τέσσαρας ταύτας περισσὰς ἡμέρας οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον παντάπασιν ἀρχὰς, ἀλλ' ἐνησχολοῦντο τότε εἰς τὸ νὰ ἐκλέγωσιν αὐτάς. Ἐντεῦθεν καὶ ἄναρχοι αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι ἐκαλοῦντο καὶ ἀρχαιρέσιοι. Ὅτε δὲ μετὰ ταῦτα αἱ φυλαὶ ηὐξήθησαν εἰς δώδεκα, τότε ἑκάστη τούτων ἐπρυτάνευεν ἐπὶ ἕνα ὁλόκληρον μῆνα.

σφραγῖδα, τὰς κλεῖς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὰς τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη ἦτο τοσοῦτον σπουδαία καὶ τοσοῦτον μεγάλης ἐμπιστοσύνης καὶ ἐξουσίας, οἱ νόμοι εἰς οὐδένα ἐπέτρεπον νὰ διαμείνῃ εἰς αὐτὴν ὑπὲρ τὴν μίαν ἡμέραν, οὐδὲ νὰ ἐκλεχθῇ οὗτος καὶ δεύτερον.

§ 6. **Πρυτανεῖον.** Οἱ πρυτάνεις ἵνα ὦσι προσιτοὶ εἰς πάντας, ὅσοι εἶχον νὰ προτείνωσί τι περὶ τῆς πολιτείας, συνήρχοντο καθ' ἑκάστην εἰς δημόσιόν τινα οἶκον, κείμενον πλησίον τοῦ βουλευτηρίου καὶ ὀνομαζόμενον πρυτανεῖον. Ἦν δὲ ἐν αὐτῷ αἴθουσα, ἥτις ἐκαλεῖτο θόλος ἢ σκιὰς, καὶ ἦτο κεκοσμημένη διὰ τῶν ἀγαλμάτων τῶν πολιούχων θεῶν, καὶ διὰ τῶν ἀνδριάντων πολλῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Ἐν αὐτῷ ἐφυλάττοντο καὶ οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος καὶ ἐτρέφοντο δημοσίᾳ οἱ πρυτάνεις[1].

§ 7. **Ἡ τῆς βουλῆς ἐργασία.** Οἱ πρυτάνεις συνεκάλουν τὴν βουλὴν (ἐξαιρουμένων τῶν ἑορτασίμων ἡμερῶν) ἅπαξ τῆς ἡμέρας· ἐνίοτε ὅμως ἐν δειναῖς περιστάσεσι καὶ συχνότερον. Καὶ ἡ μὲν ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς βουλῆς ἐγίνετο διὰ θυμάτων· τοῦτο δὲ ἐκαλεῖτο «Εἰσιτήρια θύειν». Αἱ δὲ καθ' ἡμέραν συνεδριάσεις αὐτῆς, αἵτινες ἐγίνοντο ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, ὅπερ ἔκειτο ἐν τῷ ἔσω Κεραμεικῷ, ἤρχοντο δι' εὐχῶν ἰδίως πρὸς τὸν βουλαῖον Δία καὶ τὴν βουλαίαν Ἀθηνᾶν καὶ τὴν Ἑστίαν, ὧν οἱ βωμοὶ ὑπῆρχον πλησίον τοῦ βουλευτηρίου. Ἐάν τις ἐν τῇ βουλῇ προέτεινε πρότασίν τινα ἀξίαν σκέψεως, αὕτη ἐνεχαράτ-

1. Τῆς ἐν πρυτανείῳ σιτήσεως μετεῖχον καὶ οἱ ποιήσαντες μέγα τι ἀγαθὸν εἰς τὴν πόλιν, οἱ ὀλυμπιονίκαι καὶ ἐκεῖνοι, ὧν οἱ πατέρες ἔπεσον ἐν τῇ μάχῃ. Ἔτι δὲ καὶ οἱ ξένοι πρέσβεις. Καίτοι δὲ τὰ ἐν πρυτανείῳ συμπόσια ἐγίνοντο ἄνευ πολυτελείας καὶ δαπάνης μεγάλης, ἐθεωροῦντο ὅμως οἱ ἐν αὐτῷ ὑπὸ τῶν πρυτάνεων φιλοξενούμενοι μεγάλης τιμῆς ἄξιοι.

τετο ἐπὶ πινακίων, ὅπως προγινώσκωσιν οἱ βουλευταὶ τὴν ὑπόθεσιν, ἣν ἔμελλον νὰ συζητήσωσιν ἐν τῇ προσεχεῖ συνεδριάσει. Ἐν ταύτῃ δὲ, ἀφοῦ οἱ πρυτάνεις ἢ ὁ ἐπιστάτης εἰσῆγε τὴν πρότασιν, τότε ἕκαστος εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ ἐκφέρῃ γνώμην, ἱστάμενος ὅμως ὄρθιος καθ' ὃν χρόνον ἐλάλει καὶ οὐχὶ καθήμενος. Ἀφοῦ δὲ πάντες ἐδήλουν προφορικῶς τὴν γνώμην αὐτῶν, ἐγράφοντο ὑφ' ἑνὸς τῶν πρυτάνεων τὰ ἀποφασισθέντα καὶ ἀνεγινώσκοντο δημοσίᾳ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ. Μετὰ ταῦτα ἐλάμβανον τὴν ἄδειαν οἱ βουλευταὶ παρὰ τοῦ ἐπιστάτου νὰ ψηφοφορήσωσι, ῥίπτοντες εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ ἐκεῖ προητοιμασμένον ἀγγεῖον κυάμους λευκοὺς ἢ μέλανας. Καὶ εἰ μὲν ὁ ἀριθμὸς τῶν μελάνων εὑρίσκετο πλείων, ἡ πρότασις ἀπερρίπτετο, εἰ δὲ ὑπερέβαινε τὸν τῶν μελάνων ὁ τῶν λευκῶν, τὸ ψηφισθὲν, ὅπερ ὠνομάζετο προβούλευμα, ἐστέλλετο τότε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, καὶ ἐκεῖ ἐὰν ἐπεκυροῦτο, ἐκαλεῖτο ψήφισμα καὶ τότε εἶχεν ἰσχὺν νόμου.

§ 8. **Ἕτερα καθήκοντα τῶν βουλευτῶν.** Ἡ βουλὴ εἶχε καὶ ἄλλα πολλὰ καθήκοντα· οἷον νὰ ἐξετάζῃ τοὺς ἀπολογισμοὺς τῶν ἀρχόντων, νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν πτωχῶν τῶν διατρεφομένων διὰ δημοσίων δαπανῶν, νὰ διορίζῃ τοὺς ἐπιστάτας τῶν δεσμωτηρίων, καὶ νὰ ἐπιμελῆται τοῦ στόλου· ἔτι δὲ ἐδικαιοῦτο καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ χρηματικὴν ποινὴν, ἤτοι πρόστιμον εἰς τοὺς πλημμελήσαντας, οὐχὶ ὅμως ἀνωτέραν τῶν 500 δραχμῶν[1]. Μετὰ δὲ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς, εἰς τὸ τέλος δηλονότι τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὅτε πάντες οἱ ἄρχοντες ἀπετίθεντο τὴν ἐξουσίαν, τότε καὶ οἱ βουλευταὶ ἔδιδον λόγον τῆς διαχειρίσεως αὐτῶν.

1. Ἐὰν ἡ τοιαύτη ποινὴ δὲν ἐθεωρεῖτο ἀρκετὴ, τότε ἔπεμπε τὸν ἐγκλημα τίαν ἡ βουλὴ πρὸς τοὺς ἄρχοντας τοὺς καλουμένους θεσμοθέτας.

§ 9. **Ἀμοιβὴ τῶν βουλευτῶν.** Πᾶς βουλευτὴς ἐλάμβανε μίαν δραχμὴν τὴν ἡμέραν πρὸς διατροφήν. Ἐὰν δὲ ἐνυπηγεῖτο ἐπὶ τῆς ἀρχῆς βουλῆς τινος πολεμικόν τι πλοῖον, τότε ὁ δῆμος ἐψήφιζεν ἐπ' ἐκκλησίας νὰ φέρωσιν οἱ βουλευταὶ οὗτοι στέφανον.

Ε'. ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ.

§ 1. **Εἴδη ἐκκλησιῶν.** Ἐκκλησία ἐλέγετο ἡ συνάθροισις τοῦ δήμου, ὅστις συνήρχετο κατὰ νόμον ἵνα βουλεύηται περὶ τῶν συμφερόντων τῆς πολιτείας. Συνεκροτεῖτο δὲ αὕτη ἐξ ὅλων τῶν ἐλευθέρων Ἀθηναίων, ἐξαιρουμένων μόνον τῶν ἀτίμων, τῶν δούλων, τῶν ξένων, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων. Ἦσαν δὲ αἱ ἐκκλησίαι τριῶν εἰδῶν· κύριαι, σύγκλητοι καὶ κατεκκλησίαι.

§ 2. **Κύριαι ἐκκλησίαι.** Αὗται ἐκαλοῦντο οὕτως ἢ διότι ἐν αὐταῖς ὁ δῆμος ἐπεκύρου τὰ τῆς βουλῆς προβουλεύματα, ἢ διότι αἱ ἡμέραι αὐτῶν ἦσαν ὡρισμέναι ὑπὸ τοῦ νόμου. Ἐτελοῦντο δὲ τετράκις αἱ ἐκκλησίαι αὗται ἐν τῷ διαστήματι 35 ἡμερῶν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐκκλησία ἔργον εἶχε νὰ ἐπιδοκιμάζῃ ἢ ἀποδοκιμάζῃ τοὺς ἄρχοντας (χειροτονεῖν καὶ ἀποχειροτονεῖν) καὶ νὰ συζητῇ τὰς προτάσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ δημόσιον καλόν· ἡ δὲ δευτέρα ἐφρόντιζε περί τε τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ. Ἐν τῇ τρίτῃ ἠκροάζοντο τοὺς πρέσβεις τῶν ξένων πολιτειῶν· καὶ ἡ τετάρτη ἠσχολεῖτο εἰς καθαρῶς θρησκευτικὰ πράγματα. Ἐγίνετο δὲ ἡ μὲν πρώτη ἐκκλησία κατὰ τὴν ἑνδεκάτην ἡμέραν τῆς πρυτανείας, ἡ δὲ δευτέρα κατὰ τὴν εἰκοστὴν, ἡ τρίτη κατὰ τὴν τριακοστὴν καὶ ἡ τελευταία μετὰ τὴν τριακοστὴν τρίτην. Ἄλλοι διισχυρίζονται ὅτι τρεῖς μόνον ἐκκλησίαι κατὰ μῆνα ἐγίνοντο.

§ 3. **Σύγκλητοι ἐκκλησίαι.** Αὗται ἐκλήθησαν οὕ-

τως ἐκ τοῦ συγκαλεῖν· διότι ἐνῷ εἰς τὰς κυρίας ὁ δῆμος συνήρχετο μὴ προσκαλούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, εἰς ταύτας συνεκαλεῖτο. Οἱ δὲ συγκαλοῦντες ἦσαν οἱ στρατηγοί, ὁ πολέμαρχος καὶ οἱ κήρυκες.

§ 4. **Κατεκκλησίαι.** Κατεκκλησίαι ἐκαλοῦντο αἱ συνελεύσεις, αἵτινες ἐγίνοντο διὰ σπουδαίαν καὶ κατεπείγουσαν ὑπόθεσιν. Διέφερον δὲ τῶν συγκλήτων, διότι εἰς ταύτας συνεκάλουν οὐ μόνον τοὺς ἐν τῇ πόλει διαμένοντας πολίτας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀγρῶν καὶ τοὺς ἐν τοῖς πλοίοις τοῖς προσωρμισμένοις εἰς τὸν λιμένα.

§ 5. **Ἀμοιβαὶ τῶν συνερχομένων εἰς ἐκκλησίαν.** Ἐπειδὴ οἱ πολῖται δὲν ἦσαν πρόθυμοι νὰ συνέλθωσιν ἐγκαίρως εἰς τὰς ἐκκλησίας, περιέτρεχεν ὁ κῆρυξ προσκαλῶν αὐτοὺς ἅπαξ καὶ δὶς καὶ τρίς. Ἐὰν δὲ καὶ πάλιν ἀπουσίαζον, ἐπέμποντο δύο τοξόται εἰς τὴν ἀγοράν, οἵτινες ἐδίωκον ὅσους εὕρισκον ἐκεῖ καὶ ἐσημείονον τοὺς συλλαμβανομένους διὰ σχοινίου μεμιλτωμένου, ἵνα καθυποβάλωσιν αὐτοὺς ὕστερον εἰς πρόστιμον. Μετὰ ταῦτα ὅμως ἵνα καταστήσωσι τὸν λαὸν πρόθυμον εἰς τὸ συνεδριάζειν, ἔδιδον τρεῖς ὀβολοὺς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τῷ εἰσερχομένῳ ἐγκαίρως εἰς τὸν προσδιωρισμένον διὰ τὴν ἐκκλησίαν τόπον.

§ 6. **Ἄρχοντες τῶν ἐκκλησιῶν.** Οἱ ἄρχοντες οἱ τὴν φροντίδα καὶ διεύθυνσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἔχοντες ἦσαν οἱ πρυτάνεις, οἱ πρόεδροι καὶ ὁ ἐπιστάτης. Καὶ οἱ μὲν πρυτάνεις συνεκάλουν τὸν δῆμον καὶ ἀνεστήλουν εἰς τόπον, ὅπου τὸ πλῆθος συνέρρεεν ἐν γένει, πρόγραμμα περιλαμβάνον τὰς ἐν τῇ ἑπομένῃ ἐκκλησίᾳ συζητηθησομένας προτάσεις. Οἱ δὲ πρόεδροι, οἵτινες ὠνομάζοντο οὕτως ὡς τὰς πρώτας ἕδρας κατέχοντες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἦσαν ἐννέα τὸν ἀριθμόν, ἐνόσῳ αἱ φυλαὶ ἦσαν μόνον δέκα·

ἐξελέγοντο δὲ οὗτοι διὰ κλήρου ἐκ τῶν ἐννέα φυλῶν, αἵτινες τότε ἦσαν ἀπηλλαγμέναι τῆς πρυτανείας. Ἔργον αὐτῶν ἦτο νὰ προτείνωσιν εἰς τὸν δῆμον τὰς ὑποθέσεις, ἐφ' ὧν ἔμελλεν οὗτος νὰ βουλευθῇ. Ἡ ἀρχὴ αὐτῶν ἔπαυεν ἅμα τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπολυομένης. Παρεκάθηντο δὲ παρὰ τοὺς προέδρους κατὰ πᾶσαν ἐκκλησίαν καὶ οἱ νομοφύλακες, ἵνα ἐμποδίζωσι τὸν δῆμον ἀπὸ τοῦ νὰ ψηφίσῃ τι ἐναντίον τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Ὁ δὲ ἐπιστάτης, ὅστις ἐξελέγετο διὰ κλήρου ἐκ τῶν ἐννέα τούτων προέδρων, κύριον καθῆκον εἶχε νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς τὸν δῆμον νὰ ψηφοφορῇ.

§ 7. **Τόποι πρὸς ἐκκλησίαν.** Τόπος εἰς ὃν συνήρχοντο αἱ ἐκκλησίαι ἦτο ἡ ἀγορά. Οὐχὶ δὲ μόνον οἱ Ἀθηναῖοι ἀλλὰ καὶ πλεῖσται ἄλλαι πόλεις συνήρχοντο εἰς τὰς ἀγορὰς αὐτῶν, καὶ ἐντεῦθεν αἱ ἐκκλησίαι ὠνομάζοντο ἀγοραί, καὶ τὸ λέγειν ἐν αὐταῖς ἀγορεύειν ἐκλήθη. Συνήρχοντο ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι καὶ εἰς τὴν Πνύκα, καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους συνήθης τόπος τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο τὸ θέατρον τοῦ Βάκχου. Ἀλλ' εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις συνεκροτοῦντο αἱ ἐκκλησίαι καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ εἰς ἄλλον τόπον ἀποχρώντως εὐρύχωρον.

§ 8. **Ἐξιλεωτικαὶ τελεταὶ καὶ προσευχαί.** Ἀφοῦ συνήρχετο ὁ λαὸς εἰς τὸν προσδιωρισμένον τόπον, ἐὰν μὲν συνέβαινεν ἄνεμος ἢ αἰφνιδία βροχὴ ἢ σεισμός, ἢ ἄλλο τι ἀπαίσιον σημεῖον ἐφαίνετο, ἡ ἐκκλησία ἀνεβάλλετο ἀμέσως· ἐὰν δὲ οὐδὲν τοιοῦτον συνέβαινεν, ἐκαθαίρετο ὁ τόπος διὰ θυσίας χοιριδίων, ἅτινα περιήγοντο ἐντὸς αὐτοῦ. Εἰς οὐδένα δὲ ἐπετρέπετο νὰ σταθῇ ἔξω τοῦ τόπου τούτου, διότι οἱ ἐκτὸς τόποι ἐθεωροῦντο βέβηλοι καὶ ἀκάθαρτοι. Μετὰ τὴν ἐξιλεωτικὴν ταύτην τελετὴν ὁ δημόσιος κῆρυξ προσηύχετο σεμνοπρεπῶς διὰ τὴν εὐτυχίαν τῆς πολιτείας καὶ τὴν καλὴν ἔκβασιν τῶν βουλῶν καὶ τῶν

ἐπιχειρήσεων αὐτῆς. Εἶτα ἐξεφώνει κατάραν κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον προβάλει τι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην πρὸς βλάβην τῆς πολιτείας.

§ 9. **Οἱ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἀγορεύοντες.** Γενομένης τῆς προσευχῆς ὁ κῆρυξ κατ' ἐντολὴν τῶν προέδρων ἀνεγίνωσκε τὸ προβούλευμα, ἐφ' οὗ ἡ ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ βουλευθῇ. Εἶτα ἠρωτᾶτο ὁ λαὸς πότερον, δοκεῖ περὶ τῶν προβουλευθέντων σκέψασθαι τὸν δῆμον, ἢ ἀρκεῖ τὸ προβούλευμα; ὁ δὲ δῆμος ἐδήλου τὴν γνώμην αὐτοῦ διὰ χειροτονίας. Ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἀπῄτει διεξοδικὴν συζήτησιν, τότε ὁ κῆρυξ ἐκήρυττε μεγάλῃ τῇ φωνῇ «Τίς ἀγορεύειν βούλεται τῶν ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων»; Ἀφοῦ δὲ οὗτοι ἔλεγον, τότε πάλιν ὁ κῆρυξ ἐκήρυττε «Λέγειν τῶν Ἀθηναίων τὸν βουλόμενον οἷς ἔξεστι»· διότι οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ γνώμην, ἐὰν εἶχεν ἡλικίαν κατωτέραν τῶν 30 ἐτῶν, ἢ ἐὰν εἶχε καταδικασθῇ δι' ἔγκλημά τι, ἢ εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν σημαίαν του, ἢ ὤφειλεν εἰς τὴν πολιτείαν. Ἕκαστος δὲ μόνον ἅπαξ ἐπετρέπετο νὰ ὁμιλήσῃ· ὁ δὲ ἀγορεύων δὲν διεκόπτετο, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ παρεκβῇ τοῦ προκειμένου. Ὅταν δὲ ἔπραττέ τι παρὰ τὴν τάξιν, κατεβιβάζετο ἐκ τοῦ βήματος ὑπὸ τῶν προέδρων, καὶ ἐξεδιώκετο τῆς ἐκκλησίας, τιμωρούμενος μάλιστα καὶ διὰ προστίμου 50 δραχμῶν. Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν τῶν προέδρων αὐστηρὰ ποινὴ ἦν ὡρισμένη, ἂν παρανόμως ἐμπόδιζον ἢ ἐπέτρεπον τὴν ἐπιψήφισιν[1].

§ 10. **Ψηφοφορία.** Ἀφοῦ κατεπαύοντο αἱ συζητήσεις, ἐδήλουν τὴν γνώμην αὐτῶν χειροτονοῦντες ἢ ἀποχειροτονοῦντες, τουτέστι δι' ἀνατάσεως τῶν χειρῶν παρα-

1. Ἐπιψηφίζει μὲν ὁ πρόεδρος, ἤτοι δίδει ἄδειαν τοῦ ψηφίζειν· ἐπιψηφίζεται δὲ ὁ δῆμος, ἤτοι ἐγκρίνει διὰ τῆς ψήφου.

δεχόμενοι ἢ ἀναιροῦντες τὸ προταθέν. Εἴς τινας ὅμως περιστάσεις, καὶ ἰδίως ὅτε ἀπεχειροτόνουν τοὺς ἄρχοντας διὰ τὴν κακὴν διοίκησιν αὐτῶν, ἔρριπτον ἐν μυστικότητι ψήφους, καὶ πρὸ τῆς χρήσεως τῶν ψήφων κυάμους εἰς ἀγγεῖα (κάδους), τὰ ὁποῖα οἱ πρυτάνεις ὤφειλον νὰ θέτωσιν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἀφοῦ δὲ ἔληγεν ἡ ψηφοφορία, οἱ πρόεδροι ἠρίθμουν ἐπιμελῶς τὰς ψήφους καὶ ἐκήρυττον, ὅτι τὸ ψήφισμα ἐπεκυρώθη ἢ ἀπερρίφθη, καθόσον ἡ πλειοψηφία ἐνέκρινεν ἢ ἀπέρριπτεν αὐτό. Περαιωθέντος δὲ καὶ τούτου οἱ πρυτάνεις ἀπέλυον τὴν ἐκκλησίαν.

Ϛ'. ΑΡΧΟΝΤΕΣ.

§ 1. **Προσόντα τῆς ἀρχοντίας.** Κατὰ τοὺς θεσμοὺς τοῦ Σόλωνος οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γείνῃ ἄρχων, ἐὰν δὲν ἦτο κάτοχος μεγάλης περιουσίας. Ἐνῷ δὲ ἠκυρώθη ὁ νόμος οὗτος μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου, ὁ κοινὸς λαὸς ὅμως μετριοφρονῶν ἀνέθετεν εἰσέτι ἁπάσας τὰς πρώτας ἀρχὰς εἰς τοὺς ἐξόχους ἄνδρας.

§ 2. **Αἱ τρεῖς τάξεις τῶν ἀρχόντων.** Οἱ ἄρχοντες κατὰ τοὺς διαφόρους τρόπους τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν διῃροῦντο εἰς τρεῖς τάξεις· εἰς χειροτονητούς, εἰς κληρωτοὺς καὶ εἰς αἱρετούς. Καὶ χειροτονητοὶ μὲν ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ δήμου συνηγμένου ἐν κυρίᾳ ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ συνήρχετο εἰς τὴν Πνύκα. Ἐκλήθησαν δὲ οὕτω, διότι ἡ ἐκλογὴ αὐτῶν ἐγίνετο δι' ἀνατάσεως τῶν χειρῶν. Κληρωτοὶ δὲ ἦσαν ὅσοι ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν θεσμοθετῶν ἐν τῷ Θησείῳ διὰ κλήρου. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπετρέπετο νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην αὐτοῦ διὰ κλήρου, ἐὰν ὁ δῆμος δὲν ἐνέκρινεν αὐτόν. Ἡ δὲ κλήρωσις ἐγίνετο καὶ ἐνταῦθα οὕτως. Ἐνεγράφετο ἐπὶ χαλκίνου πινακίου τὸ ὄνομα ἑκάστου τῶν ὑπο-

ψηφίων καὶ ἐρρίπτετο εἰς κάλπην τινὰ μετὰ κυάμων λευκῶν καὶ μελάνων· ἐψηφίζοντο δ' ἐκεῖνοι, ὧν τὰ πινάκια ἐξήρχοντο μετὰ λευκῶν κυάμων. Ἐτιμωρεῖτο δὲ διὰ θανάτου πᾶς, ὅστις ἔρριπτε πλέον τοῦ ἑνὸς πινακίου εἰς τὴν κάλπην. Αἱρετοὶ δὲ ἦσαν οἱ ἔκτακτοι ἄρχοντες, οἵτινες ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν ἰδίων φυλῶν ἢ δήμων ἵνα ἐπιστατῶσιν ἢ εἰς τὰ δημόσια ἔργα ἢ ἐπιμελῶνται ἄλλης τινὸς ὑποθέσεως. Ἀλλ' ὁ ἀναδεχόμενος τοιαύτην ἀρχὴν ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου, ἐὰν ἦτο ἀνίκανος νὰ ἀποτίσῃ τὰ χρέη του. Κυριώτεροι δ' ἐκ τῶν ἀρχόντων ἦσαν οἱ ἀκόλουθοι.

§ 3. **Οἱ ἐννέα ἄρχοντες.** Οἱ πρῶτοι ἄρχοντες τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν οἱ ἐννέα ἄρχοντες, οἵτινες ἐξελέγοντο διὰ κλήρου. Οὗτοι ἀνελάμβανον τὰ καθήκοντα αὐτῶν, ἀφοῦ ὑφίσταντο διπλῆν ἐξέτασιν, τὴν μὲν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ὀνομαζομένην ἀνάκρισιν, τὴν δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ καλουμένην δοκιμασίαν. Καὶ οἱ μὲν βουλευταὶ ἠρώτων αὐτοὺς ἂν οἱ πρόγονοί των ἦσαν πολῖται ἀπὸ τρίτης γενεᾶς, ποία ἦτο ἡ φυλὴ αὐτῶν καὶ ποῖοι οἱ συγγενεῖς των, ἐὰν ἐφάνησαν εὐπειθεῖς εἰς τοὺς γονεῖς των, ἐὰν εἶχον ἀρκοῦσαν περιουσίαν, καὶ ἐὰν ἦσαν τέλειοι καθ' ὅλα τὰ μέλη (ἀφελεῖς). Ἐν δὲ τῇ ἀγορᾷ ὤμνυον, ὅτι πολιτεύσονται κατὰ τοὺς κειμένους νόμους, ὅτι ἀπονεμοῦσι τὴν δικαιοσύνην ἀδεκάστως καὶ ἀπροσωπολήπτως, καὶ ὅτι ἂν ἀπεδείκνυντο ἔνοχοι δωροδοκίας ἀφιερώσουσι χρυσοῦν ἀνδριάντα εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα. Ἐκ τῆς ἀγορᾶς δ' ἀνερχόμενοι εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἐπανελάμβανον καὶ ἐκεῖ τὸν αὐτὸν ὅρκον. Ἐκ τῶν ἐννέα τούτων ἀρχόντων οἱ μὲν πρῶτοι τρεῖς ἐκαλοῦντο ἄρχων ἐπώνυμος, βασιλεύς, καὶ πολέμαρχος· οἱ δὲ λοιποὶ ἓξ θεσμοθέται.

§ 4. **Καθήκοντα καὶ ἀμοιβαὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων.** Οἱ ἐννέα ἄρχοντες εἶχον τὴν ἐξουσίαν νὰ τιμωρῶσι τοὺς κακούργους διὰ θανάτου, καὶ καθῆκον νὰ ἐξετάζωσι τὴν διαγωγὴν τῶν ἄλλων ἀρχόντων καὶ νὰ καθαιρῶσι τοὺς διὰ τῶν ψήφων τοῦ δήμου κηρυττομένους ἀναξίους τῆς ἐμπιστευθείσης αὐτοῖς ἀρχῆς. Εἰς ἀμοιβὴν δὲ τῶν κόπων αὐτῶν ἀπηλλάσσοντο τῶν φόρων καὶ συνεισφορῶν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς λοιποὺς πολίτας. Ἔφερον δὲ ἅπαντες οὗτοι οἱ ἄρχοντες στεφάνους ἐκ μύρτου, καὶ τοσοῦτον ἐτιμῶντο, ὥστε ἐάν τις ὕβριζεν αὐτοὺς ἐτιμωρεῖτο δι' ἀτιμίας.

§ 5. **Οἱ πρῶτοι τρεῖς ἄρχοντες.** Ὁ πρῶτος τῶν ἐννέα ἀρχόντων ὁ καλούμενος ἐπώνυμος, καθῆκον εἶχε νὰ θεωρῇ τὰς μεταξὺ συζύγων διενέξεις, ἅμα δὲ καὶ τας ἐκ διαθηκῶν, προικῶν καὶ κληρονομιῶν προερχομένας διαφοράς· νὰ μεριμνᾷ περὶ τῶν ὀρφανῶν, προμηθεύων αὐτοῖς κηδεμόνας καὶ παιδαγωγούς, νὰ ἀκροάζηται τοὺς ὑβριζομένους ὑπὸ ἄλλων πολιτῶν καὶ νὰ τιμωρῇ τὴν μέθην. Εἶχε δὲ τὸ δικαστήριον αὐτοῦ ἐν τῷ Ὠδείῳ, ἐν ᾧ ἀπεφασίζε περὶ τῶν δικῶν τῶν ἀναγομένων εἰς τὰ τρόφιμα καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα. Ὁ βασιλεὺς εἶχε τὸ δικαστήριον αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλικῇ στοᾷ, ἔνθα ἀπεφάσιζε περὶ ὅλων τῶν διαφορῶν τῶν μεταξὺ ἱερέων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκογενειῶν, οἷον Ἐτεουβουταδῶν, Κηρύκων καὶ Εὐμολπιδῶν. Ἐδίκαζεν ὡσαύτως τοὺς ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἢ βεβηλώσει τινὸς τῶν μυστηρίων κατηγορουμένους. Εἶχεν ἐπίσης ἔργον νὰ ἐξετάζῃ τὰς περὶ φόνου κατηγορίας καὶ νὰ εἰσάγῃ αὐτὰς εἰς τὸν Ἄρειον πάγον, ἔνθα εἶχε μὲν δικαίωμα ψήφου, ὤφειλεν ὅμως νὰ ἀποθέτῃ τὸν στέφανον ἐν καιρῷ τῆς δίκης. Ὁ δὲ πολέμαρχος ἐφρόντιζε περὶ ὅλων τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων καὶ μετοίκων, ἔχων ἐπ' αὐτῶν τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν, οἵαν καὶ ὁ ἐπώνυμος ἄρχων ἐπὶ τῶν πολιτῶν. Ἕκαστος τῶν τριῶν τούτων ἀρχόντων ἐξέλεγε καὶ δύο

παρέδρους ἐκ τῶν μᾶλλον προβεβηκότων ἐντίμων πολιτῶν, οἵτινες παρήδρευον αὐτοῖς ὡς συμβουλοι καὶ σύμβουλοι, ὅτε ἡ χρεία τὸ ἐκάλει.

§ 6. **Θεσμοθέται.** Οὗτοι καθῆκον εἶχον νὰ ἀκούωσι καὶ νὰ δικάζωσι τοὺς καταμηνυομένους ἐπὶ συκοφαντίᾳ, δωροδοκίᾳ καὶ ἀσεβείᾳ. Συνεβίβαζον δὲ καὶ τὰς διαφορὰς τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ ξένων, τῶν μετοίκων καὶ δούλων· συνέλεγον τὰς ψήφους ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ ἐφρόντιζον νὰ μὴ εἰσάγωνται νόμοι ἀντιβαίνοντες εἰς τὰ συμφέροντα καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς πολιτείας.

§ 7. **Οἱ ἔνδεκα.** Οὗτοι ὠνομάζοντο οὕτως ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, διότι ἑκάστη φυλὴ ἐξέλεγεν ἕνα, λαμβάνουσα αὐτὸν ἐκ τοῦ πλήθους· εἰς δὲ τοὺς δέκα τούτους προσετίθετο καὶ εἷς γραμματεύς. Καθῆκον τούτων ἦτο νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς ποινῆς τῶν κακούργων, καὶ νὰ ἐπιμελῶνται τῶν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Ὡσαύτως εἶχον οὗτοι τὴν ἐξουσίαν νὰ συλλαμβάνωσιν ὑπόπτους ἐπὶ κλοπῇ καὶ ληστείᾳ καὶ νὰ θανατόνωσιν αὐτούς, ἂν ὡμολόγουν τὸ ἔγκλημα· ἂν δὲ ἠρνοῦντο, ὤφειλον νὰ ἐγκαλῶσιν αὐτοὺς εἰς τὸ δικαστήριον. Τὸ μέρος δὲ, ὅπου συνήγοντο οἱ ἔνδεκα, ὠνομάζετο Νομοφυλάκιον καὶ εἶχεν ὄπισθεν αὐτοῦ θύραν χαρώνιον καλουμένην, δι' ἧς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπήγοντο οἱ καταδικαζόμενοι.

§ 8. **Νομοφύλακες.** Οὗτοι ἐφρόντιζον ὅπως μὴ εἰσάγωσι καινοτομίας εἰς τοὺς νόμους μήτε οἱ ἄρχοντες μήτε ὁ δῆμος, καὶ ὅπως τιμωρῶσι τοὺς αὐθάδεις καὶ ἀπειθεῖς. Ὡς δεῖγμα δὲ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν βαθμοῦ ἔφερον κατὰ τοὺς δημοσίους ἀγῶνας καὶ τὰς ἑορτὰς λευκὴν ταινίαν, καὶ ἐκαθέζοντο ἐπὶ ἰδιαιτέρων θρόνων ἀπέναντι τῶν ἐννέα ἀρχόντων.

§ 9. **Νομοθέται.** Οὗτοι ἦσαν χίλιοι τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐξελέγοντο ἐκ τῶν μᾶλλον ἐναρέτων πολιτῶν διὰ κλήρου. Καθῆκον δὲ εἶχον νὰ ἐπιθεωρῶσι τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ νὰ ἐνεργῶσι διὰ τοῦ δήμου τὴν κατάργησιν τῶν ἀχρήστων.

§ 10. **Φύλαρχοι, δήμαρχοι καὶ φρατρίαρχοι.** Οἱ φύλαρχοι ἔργον εἶχον νὰ ὑπερασπίζωνται τὰ συμφέροντα τῶν φυλῶν καὶ νὰ προσκαλῶσι τὰ μέλη τῆς φυλῆς εἰς ἐκκλησίαν, ὁσάκις ἐπρόκειτο περὶ σπουδαίου τινὸς πράγματος. Οἱ δήμαρχοι προΐσταντο τῶν δήμων καὶ διεχειρίζοντο τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν, ἐπλήρονον τὰ χρέη, τὰ ὁποῖα ὁ δῆμος ὤφειλεν εἰς τὴν πολιτείαν ἢ εἰς ἄλλους, καὶ προήδρευον εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν βουλευτῶν καὶ ἄλλων ἀρχόντων. Τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν εἶχον καὶ οἱ φατρίαρχοι εἰς τὰς φρατρίας αὐτῶν.

§ 11. **Οἱ τεσσαράκοντα.** Οὗτοι ἦσαν τεσσαράκοντα ἄνδρες, οἵτινες περιήρχοντο τοὺς διαφόρους δήμους καὶ ἐδίκαζον περὶ ὅλων τῶν χρηματικῶν διαφορῶν, ὅτε ἡ ποσότης δὲν ὑπερέβαινε τὰς δέκα δραχμάς. Ἀπεφάσιζον ἐπίσης περὶ δικῶν ἀφορωσῶν ἐπιθέσεις καὶ αἰκίας.

§ 12. **Διαιτηταί.** Οἱ διαιτηταὶ ἦσαν δύο εἰδῶν κληρωτοὶ καὶ διαλλακτήριοι. Καὶ οἱ μὲν κληρωτοὶ ἦσαν 44 ἄνδρες, οἵτινες ἐξελέγοντο ἐν ἑκάστῃ φυλῇ διὰ κλήρου ἐκ τῶν ἐπέκεινα τῶν 50 ἢ κατ' ἄλλους τῶν 60 ἐτῶν ὄντων· ἔργον δὲ εἶχον οὗτοι νὰ ἀποφασίζωσι περὶ χρηματικῶν διαφορῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν φυλῇ, ὅτε ἡ ποσότης ὑπερέβαινε τὰς δέκα δραχμάς. Αἱ ἀποφάσεις αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκκληθῶσιν εἰς τὰ ἀνώτερα δικαστήρια· ἡ δὲ ὑπηρεσία αὐτῶν ἦτο ἐνιαύσιος. Οἱ διαλλακτήριοι δὲ διωρίζοντο ὑπὸ τῶν διαφερομένων, ἵνα ἀποφασίζωσι περὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν διαφορᾶς. Ἀλλ' οἱ διαφερόμενοι, ὅτε διωρίζον διαιτητάς, ὑπεχρεοῦντο ὑπὸ τοῦ νόμου νὰ δεχθῶσι τὴν ἀπόφασιν ἐκείνων.

§ 13. **Λογισταί.** Οὗτοι ἦσαν δέκα ἄρχοντες, οἵτινες ἐξελέγοντο διὰ κλήρου καὶ ἐξήλεγχον τοὺς λογαριασμοὺς τῶν διαχειρισάντων χρήματα τοῦ δημοσίου, ἢ ἐλάμβανον τοὺς λογαριασμοὺς καὶ τοὺς παρέδιδον εἰς τοὺς εὐθύνους[1].

§. 14. **Πωληταί.** Οὗτοι ἦσαν δέκα ἄρχοντες, οἵτινες καθῆκον εἶχον νὰ ἐκμισθόνωσι πᾶσαν δημοσίαν πρόσοδον, οἷον τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ μεταλλεῖα, καὶ νὰ πωλῶσι τὰ δημευόμενα κτήματα.

§ 15. **Ταμίαι τῶν θεῶν.** Οὗτοι ἐκλεγόμενοι διὰ κλήρου ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων ἦσαν δέκα τὸν ἀριθμόν· παρελάμβανον δὲ ἐκ τῶν χρηματικῶν ποινῶν τὸ δέκατον διὰ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸ πεντηκοστὸν διὰ τοὺς ἐπιλοίπους θεούς.

Ζ'. ΒΟΥΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ.

§ 1. **Βουλὴ τοῦ Ἀρείου πάγου.** Τὸ ὄνομα τῆς βουλῆς ταύτης ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ τόπου, εἰς ὃν συνήρχετο. Πότε δὲ αὕτη διεμορφώθη κατὰ πρῶτον εἶναι ἀβέβαιον, διότι τινὲς μὲν λέγουσιν ὅτι συνέστη ἐπὶ τοῦ Κέκροπος, ἄλλοι δὲ ἐπὶ τοῦ Σόλωνος. Καὶ πόσος μὲν ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρειοπαγιτῶν εἰς τοῦτο δὲν συμφωνοῦσιν οἱ συγγραφεῖς· πάντες ὅμως οἱ ἄρχοντες μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχοντίας των, ἐὰν εἶχον ἐκπληρώσει καλῶς τὰ καθήκοντα αὐτῶν, ἐξεταζόμενοι αὐστηρῶς ὑπὸ τῶν λογιστῶν ἐκηρύττοντο ὑπ' αὐτῶν ἄξιοι νὰ καταταχθῶσιν εἰς τοὺς ἀρειοπαγίτας. Ἐγίνοντο δὲ δεκτοὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ πολλοὶ ἔξοχοι ἄνδρες. Καὶ πρότερον μὲν ὁ Ἄρειος πάγος εἶχε

1. Πῶς εἶχον οἱ λογισταὶ πρὸς τοὺς εὐθύνους δὲν εἶναι ἀρκετὰ σαφές. Τινὲς παραδέχονται ὅτι λογισταὶ καὶ εὔθυνοι ἦσαν ἓν καὶ τὸ αὐτό.

λίαν ἐκτεταμένην ἐνέργειαν, διότι οὐ μόνον ὡς δικαστήριον ἀλλὰ καὶ ὡς βουλὴ ἐνήργει, ἐπιμελουμένη τῆς τηρήσεως τῶν νόμων καὶ τῆς πολιτικῆς τάξεως, ἐμποδίζουσα τὴν δημοκρατικὴν ἀκολασίαν καὶ τὰ ἀνομήματα τῶν ἀρχόντων, κολάζουσα τὴν ἀργίαν, τὴν τρυφὴν καὶ τὸν ἀκόλαστον βίον, καὶ ἐπαγρυπνοῦσα εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν καὶ εἰς τὴν ἀκεραιότητα τῆς θρησκείας. Καὶ περὶ τῶν δημοσίων προσόδων ἡ βουλὴ αὕτη κυρίως ἀπεφάσιζε, καὶ ἐξουσίαν εἶχε νὰ ἀναιρῇ τὰς ἀποφάσεις τοῦ δήμου, ὅτε οὗτος συνεχώρει ἀξιόποινα πταίσματα, καὶ νὰ ἐλευθεροῖ ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τοὺς ἕνεκα προλήψεων ἢ ἀτελῶν πληροφοριῶν καταδικασθέντας. Ἀπὸ τῶν χρόνων ὅμως τοῦ Περικλέους ἠλαττώθη πολὺ ἡ δύναμις τοῦ Ἀρείου πάγου. Καίτοι δὲ μετὰ τοὺς 30 τυράννους ἐγένοντο πάλιν οἱ ἀρειοπαγῖται ἐπιτηρηταὶ τῶν νόμων, ἀλλ' ὕστερον, ἀφοῦ ἡ δημοκρατικὴ ἀκολασία καὶ κακοήθεια ηὔξησε, δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ ἀναλάβωσι τὴν προτέραν αὐτῶν ἰσχύν.

§ 2. **Δικαστήριον τοῦ Ἀρείου πάγου.** Ὁ Ἄρειος πάγος ὡς δικαστήριον λέγεται ὅτι πρῶτος ἐδίκασε περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Οἱ πυρποληταί, οἱ ἐκ προνοίας τραυματίσαντες, οἱ φονεῖς, οἱ ἐπιβουλευθέντες τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου ἐδικάζοντο ὑπὸ τοῦ Ἀρείου πάγου, καὶ ἂν ἐξηλέγχοντο ἔνοχοι, ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου. Τινὲς δοξάζουσιν ὅτι αἱ ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου τούτου ἦσαν ἀνέκκλητοι· ἄλλοι δὲ διαβεβαιοῦσιν ὅτι οὐ μόνον ἀνεθεωροῦντο, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἀνηροῦντο ἐπὶ δημοσίου ἐκκλησίας, καὶ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρειοπαγῖται, ἐὰν παρεξετρέποντο τῶν ὁρίων τῆς μετριότητος καὶ ἐπιεικείας, ὑπεχρεοῦντο νὰ δίδωσι λόγον εἰς τοὺς λογιστάς.

§ 3. **Χρόνος καὶ τόπος τῆς συνελεύσεως τῶν ἀρειοπαγιτῶν.** Οἱ ἀρειοπαγῖται συνήρχοντο ἐν τῷ Ἀρείῳ

πάγῳ τρὶς κατὰ μῆνα, ἤτοι τὴν 27, 28 καὶ 29 ἡμέραν. Ὁσάκις ὅμως ἦτο ἀνάγκη νὰ σκεφθῶσι καὶ νὰ ἀποφασίσωσιν ἐν τάχει περί τινος ὑποθέσεως, τότε συνήθιζον νὰ συνέρχωνται ἐν τῇ βασιλείῳ λεγομένῃ στοᾷ, τὴν ὁποίαν περιεζώννυον διὰ σχοινίου, ὅπως μὴ ἐνοχλῶνται ὑπὸ τοῦ ὄχλου.

§ 4. **Τρόπος τῆς διαδικασίας.** Τὸ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου πάγου, προεδρεύοντος τοῦ βασιλέως, ἐδίκαζεν ἐν ὑπαίθρῳ, τοῦτο μὲν ἵνα μὴ ἴωσιν οἱ δικασταὶ εἰς ταὐτὸ τοῖς μὴ καθαροῖς τὰς χεῖρας, τοῦτο δὲ ἵνα μὴ ὁ διώκων τὴν δίκην τοῦ φόνου ὁμωρόφιος γίνηται τῷ δράσαντι τὸν φόνον. Ἔτι δὲ ἐδίκαζον ἐν νυκτὶ καὶ σκότῳ, ἵνα μὴ εἰς τοὺς λέγοντας ἀλλ' εἰς τὰ λεγόμενα ἀποβλέπωσι[1]. Πρὶν δ' ἢ ἀρχίσῃ ἡ ἐξέτασις, ὅ τε ἐγκαλῶν καὶ ὁ ἐγκαλούμενος ὤμνυον εἰς τὰς Εὐμενίδας, ὁ μὲν πρῶτος, ὁπότε περὶ φόνου προὔκειτο, ὅτι ἔχει συγγένειαν τῷ φονευθέντι, διότι μόνον οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ κατηγορήσωσι τὸν φονέα, καὶ ὅτι ὁ κατηγορούμενος εἶναι ὁ αἴτιος τοῦ θανάτου· οὗτος δὲ ὤμνυεν ὅτι ἦτο ἀθῶος. Ἔπειτα ἐπεσφράγιζον τὸν ὅρκον διὰ φρικτῶν καταρῶν, λέγοντες ὅτι, ἂν ὀμνύωσι ψευδῶς, καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ οἶκοι αὐτῶν νὰ τιμωρηθῶσιν ὑπὸ τῆς θείας δίκης. Μετὰ ταῦτα ἀμφότεροι ἐκαθέζοντο ἐπὶ δύο ἀργυρῶν ἑδρῶν (ἀργυρῶν λίθων), ὁ μὲν κατήγορος ἐπὶ τῆς ἕδρας τῆς Ὕβρεως, ὁ δὲ κατηγορούμενος ἐπὶ τῆς ἕδρας τῆς Ἀναιδείας ἢ κατ' ἄλλους τῆς Ἀναιτίας[2]. Τότε ὁ κατήγορος ἀπηύθυνε τρεῖς ἐρωτήσεις εἰς τὸν κατηγορούμενον, πρῶτον «εἰ κατέκτονας», ἐκεῖνος δὲ ἀπεκρίνετο «κατέκτονα ἢ οὐ κατέκτονα»· δεύτερον «ὅπως κατέκτονας», καὶ τρίτον «τίνος βουλεύματι κατέκτονας»; (ποῖοι δηλαδὴ εἶναι συνεργοί σου).

1. Πόσῳ δὲ τοῦτο ἦτο ἐπωφελὲς κατανοοῦμεν ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς Φρύννης, ἥτις καθ' ἣν στιγμὴν ἤκουσε τὴν καταδίκην αὐτῆς ἀποκαλυφθεῖσα τοσαύτην ἐπέφερε μεταβολὴν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν δικαστῶν διὰ τῆς ὡραιότητός της, ὥστε ἀμέσως ἀπέφυγε τὴν τιμωρίαν.

2. Αὗται ἦσαν δύο θεότητες, εἰς ἃς πρῶτον μὲν βωμοὺς εἶτα δὲ καὶ ναοὺς ἀνίδρυσαν.

§ 5. **Δικανικοὶ λόγοι.** Ἀμφότεροι οἱ διάδικοι ἠδύναντο νὰ ἐκφωνήσωσι δύο λόγους. Μετὰ τὸν πρῶτον ὅμως λόγον τῆς ὑπερασπίσεως ὁ κατηγούμενος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ σώσῃ ἑαυτὸν δι' ἑκουσίας ἐξορίας, ἐὰν ὑπῆρχεν αὐτῷ ὑπόνοια περὶ ἀπωλείας τῆς δίκης. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει τὰ κτήματα αὐτοῦ ἐδημεύοντο καὶ ἐπωλοῦντο δημοσίᾳ ὑπὸ τῶν πωλητῶν. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐλάλουν αὐτὰ τὰ ἀντιφερόμενα μέρη, ἀπαγγέλλοντα τυχὸν καὶ ὑφ' ἑτέρων συνταχθέντας λόγους. Ὀψιαίτερον ὅμως ἐπετρέπετο μὲν νὰ λάβωσι συνηγόρους, ἀλλ' ὁστισδήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ ὁμιλῶν, ἢ αὐτὸς ὁ ἐνδιαφερόμενος ἢ ὁ συνήγορος αὐτοῦ, ὤφειλε νὰ λέγῃ γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν, ἄνευ προλόγου καὶ ἐπιλόγου καὶ ῥητορικῶν σχημάτων, καὶ νὰ ἀποφεύγῃ πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ κινήσῃ τὸν οἶκτον καὶ τὸ ἔλεος τῶν δικαστῶν.

§ 6. **Ἀπόφασις.** Ἀφοῦ οἱ ἀρειοπαγῖται ἤκουον ἀμφότερα τὰ μέρη, καθ' ἣν περίπτωσιν ὁ κατηγορούμενος ἀπεφάσιζε νὰ ὑποστῇ τὴν δίκην, προέβαινον εἰς τὸ νὰ ἐκδώσωσι τὴν ἀπόφασιν διὰ ψηφοφορίας. Ἐπὶ τούτῳ ἦσαν τεθειμένοι ἐν τῷ δικαστηρίῳ δύο καδίσκοι, ὧν ὁ μὲν ἦν χάλκινος καὶ ὠνομάζετο ὁ ἔμπροσθεν, ὡς ἐκ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἔκειτο, καὶ κύριος, διότι αἱ ἐν αὐτῷ ριπτόμεναι ψῆφοι ἀπεφαίνοντο τὴν κατηγορίαν ἔγκυρον, καὶ θανάτου, διότι ἐψήφιζον τὸν θάνατον· ὁ δὲ ἦν ξύλινος καὶ ἔκειτο ὄπισθεν τοῦ πρώτου, καὶ εἰς αὐτὸν ἔρριπτον τὰς ψήφους ὅσοι ἤθελον νὰ ἀθωώσωσι τὸν κατηγορούμενον· διὸ καὶ ὠνομάζετο οὗτος ὁ ὀπίσω, ὁ ἄκυρος καὶ ὁ ἐλέου. Ἐγίνετο δὲ ἡ

ψηφοφορία ἐν μέσῳ βαθυτάτης σιωπῆς καὶ σοβαρότητος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία «ἀρειοπαγίτου σιωπηλότερος» καὶ «ἀρειοπαγίτου στεγανώτερος». Ἐὰν ἐν τῇ ψηφοφορίᾳ ἐπήρχετο ἰσοψηφία, τότε ὑπετίθετο ὅτι ἔθετε καὶ ἡ Ἀθηνᾶ τὴν ψῆφον αὐτῆς ἐν τῇ τοῦ ἐλέου κάλπῃ.

Η'. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ.

§ 1. **Σύστασις τῶν δικαστηρίων.** Περὶ τῶν ἀρχαίων δικαστηρίων τῆς Ἀττικῆς ὀλίγα μόνον γνωρίζομεν. Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπὸ τῶν βασιλέων μετέβη πρῶτον εἰς τοὺς ἄρχοντας. Ἀλλὰ παρὰ τούτοις μνημονεύονται ἔκπαλαι καὶ τὸ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου πάγου καὶ τὸ τῶν ἐφετῶν. Ἐκ τούτων τὸ μὲν τῶν ἐφετῶν ἐνισχύθη ὑπὸ τοῦ Δράκοντος, τοῦ δὲ Ἀρείου πάγου ἡ δύναμις ἐξετάθη ὑπὸ τοῦ Σόλωνος. Δὲν κατηργήθησαν ὅμως εὐθὺς τὰ δικαστικὰ δικαιώματα τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ὁ λαὸς ἐπεξέτεινε τὴν δικαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν, μέχρις οὗ ἐναπελείφθη εἰς τοὺς ἄρχοντας μόνον ἡ προεδρία ἐν τοῖς δικαστηρίοις. Δικαστήρια δὲ ἐσχηματίσθησαν διάφορα, οἷον ἐκτὸς τοῦ τῶν ἀρειοπαγιτῶν καὶ τοῦ τῶν ἐφετῶν καὶ ἄλλα ποινικά, δικάζοντα τὰς περὶ φόνου δίκας, καὶ πολιτικά, ἐν οἷς καὶ τὸ τῶν Ἡλιαστῶν, δικάζοντα τὰς πολιτικὰς δίκας. Ἦσαν δὲ τὰ πολιτικὰ ταῦτα ἐν συνόλῳ δέκα, κεχρωματισμένα ἅπαντα καὶ ἔχοντα ἕκαστον ἐπ' αὐτοῦ ἓν ἐκ τῶν πρώτων γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου ἐγκεχαραγμένον (ἀπὸ Α μέχρι Κ).

§ 2. **Ποινικὰ δικαστήρια.** Ποινικὰ δικαστήρια ἐκτὸς τοῦ Ἀρείου πάγου ἦσαν τέσσαρα. Τὸ ἐπὶ Παλλαδίῳ δικαστήριον, ὅπερ ὠνομάσθη οὕτω, διότι ἔκειτο πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς· ἦτο δὲ ἰσχυρότερον καὶ τοῦ Ἀρείου πάγου πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σόλωνος. Τούτου

τὴν δικαιοδοσίαν περιώρισεν ὁ Σόλων εἰς δίκας ἀνδροφονίας ἀκουσίου φόνου, καὶ ὥς τινες λέγουσιν εἰς δίκας συνωμοσιῶν κατὰ τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν ἀνακαλυφθεισῶν πρὸ τῆς ἐκτελέσεως. Οἱ ἐν τῷ δικαστηρίῳ τούτῳ δικασταὶ ὠνομάζοντο ἐφέται[1]. Τὸ δὲ ἐπὶ Δελφινίῳ δικαστήριον ἦν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Δελφινίας Ἀρτέμιδος. Εἰς τὸ δικαστήριον τοῦτο ἐδίκαζον οἱ ἐφέται τοὺς φόνους, καθ' οὓς ὁ κατηγορούμενος ὡμολόγει μὲν τὴν πρᾶξιν, διισχυρίζετο ὅμως ὅτι ἔπραξε ταύτην δυνάμει τῶν νόμων. Τὸ ἐπὶ Πρυτανείῳ δὲ ἦτο δικαστήριον, ὅπερ ἐδίκαζε τοὺς ἀπὸ ἀψύχων πραγμάτων, οἷον λίθων, σιδήρου καὶ τῶν τοιούτων, προελθόντας φόνους. Ἐὰν δὲ ταῦτα ἀπεδεικνύοντο ἔνοχα, ἐρρίπτοντο πέραν τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς. Τὸ δικαστήριον τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡσαύτως καὶ ὡς κοινὸν κατάστημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο δημόσια δεῖπνα. Τὸ ἐν Φρεαττοῖ δικαστήριον ἦτο εἰς τὸ παράλιον, καὶ ὠνομάσθη οὕτω, διότι ἔκειτο ἐντὸς φρεάτός τινος. Τὸ δικαστήριον τοῦτο ἐδίκαζεν ἐκείνους, οἵτινες καταδικασθέντες εἰς ἐξορίαν δι' ἀκούσιον φόνον, πρὶν ἢ συμβιβασθῶσι πρὸς τοὺς ἐνεργήσαντας τὴν ἐξορίαν αὐτῶν, κατηγοροῦντο δι' ἕτερον ἑκούσιον. Οὗτοι δὲν ἐπετρέποντο νὰ ἀποβῶσιν εἰς τὴν ξηράν, ἀλλ' ἀπελογοῦντο ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ ἐὰν ἀπεδεικνύοντο ἔνοχοι παρεδίδοντο εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀνέμων καὶ τῶν κυμάτων.

§ 3. **Ἡλιαία καὶ ἡλιασταί.** Ἡλιαία ἐκλήθη τὸ δικαστήριον τῶν ἡλιαστῶν ἢ διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἁλιάζεσθαι

1. Οὗτοι, πεντήκοντα καὶ εἷς τὸν ἀριθμὸν ὄντες, ἔκρινον τὰς ἧττον σπουδαίας φονικὰς δίκας, συνερχόμενοι εἰς τὸ ἐπὶ Παλλαδίῳ μὲν δικαστήριον διὰ τοὺς ἀκουσίους φόνους, εἰς τὸ ἐπὶ Δελφινίῳ δὲ διὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ νόμου συγκεχωρημένους.

τουτέστιν ἀθροίζεσθαι (ἐκ τοῦ ἁλία ἤτοι ἐκκλησία), ἢ διὰ τὸ ἡλιοῦσθαι ἐν τόπῳ ὑπαίθρῳ. Ἦτο δὲ αὕτη τὸ μέγα δικαστήριον, τοῦ ὁποίου οἱ δικασταὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς δικαστικῆς δυνάμεως ὅλου τοῦ λαοῦ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡλιαστῶν ἀνήρχετο εἰς 6 χιλιάδας (λαμβανομένων πιθανῶς 600 ἐξ ἑκάστης φυλῆς). Τούτων οἱ μὲν 5 χιλιάδες διηροῦντο εἰς δέκα τμήματα, οἱ δὲ λοιποὶ χίλιοι ἐχρησίμευον ἴσως ὡς ἀναπληρωταί. Πάντες δὲ οἱ διοριζόμενοι δικασταὶ ὤφειλον νὰ ὀμόσωσι τὸν δικαστικὸν ὅρκον, ἐν ᾧ περιείχετο καὶ τόδε «καὶ ἀκροάσομαι τοῦ τε κατηγόρου καὶ τοῦ ἀπολογουμένου ὁμοίως ἀμφοῖν». Ὅτε δὲ ἔμελλε νὰ γείνῃ δίκη τις, προσδιωρίζετο ἀπὸ πρωίας διὰ τῶν διαφόρων χρωμάτων καὶ γραμμάτων εἰς ποῖον δικαστήριον καὶ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τίνος ἕκαστον τμῆμα θὰ κρίνῃ. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν δικαζόντων ἦν πολὺ διάφορος κατὰ τὰς περιστάσεις· διότι ἐνίοτε μὲν ἔκρινον πολλὰ τμήματα, ἄλλοτε δὲ οὐδὲ ἓν ὁλόκληρον· ἦτο ὅμως πάντοτε ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαζόντων περιττός. Καλοῦνται δὲ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν οὐ μόνον τὰ εἰρημένα τμήματα, ἀλλὰ καὶ οἱ τόποι, ἐν οἷς οἱ ἡλιασταὶ ἐδίκαζον. Τὰ πλεῖστα τούτων ἔκειντο ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Περικλέους οἰκοδομηθὲν ᾠδεῖον καὶ τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς δικαστήριον τῶν ἡλιαστῶν.

§ 4. **Διορισμὸς τῶν δικαστῶν.** Οἱ δικασταὶ ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν πολιτῶν ἄνευ διακρίσεως τάξεως· διότι κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος πάντες οἱ πολῖται ἠδύναντο νὰ ἀποφασίζωσι περὶ δικῶν, ἐὰν ἦσαν τριακοντούτεις τὴν ἡλικίαν, καὶ ἐὰν δὲν εἶχον καταδικασθῇ δι' ἀτιμωτικόν τι ἔγκλημα. Διωρίζοντο δὲ οὗτοι κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ὅσοι ἐκ τῶν Ἀθηναίων εἶχον εὐκαιρίαν νὰ δικάζωσιν, οὗτοι παρέδιδον εἰς τοὺς θεσμοθέτας τὰ ὀνόματα

αὐτῶν, ἐγγεγραμμένα μετὰ τῶν ὀνομάτων τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ δήμου αὐτῶν ἐπὶ πινακίου. Τὰ πινάκια ταῦτα ἐπέστρεφον αὐτοῖς οἱ θεσμοθέται μετ' ἄλλου πινακίου, ἐφ' οὗ ἦν ἐγγεγραμμένον τὸ γράμμα τοῦ δικαστηρίου, ὅπερ εἶχε προσδιορισθῇ ἑκάστῳ διὰ κλήρου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο πινάκιον ἔφερεν ὁ πολίτης εἰς τὸν κήρυκα τοῦ δικαστηρίου, καὶ ἐλάμβανε παρ' ἐκείνου ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον πινάκιον, ἐφ' οὗ ἦν ἐγγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ δικαστοῦ καὶ τὸ τοῦ δικαστηρίου, ὅπερ ἔλαχεν αὐτῷ. Ταὐτοχρόνως ὁ κῆρυξ ἔδιδε τῷ δικαστῇ καὶ σκῆπτρον, ὅπερ οὗτος ὤφειλε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς πρυτάνεις, ἀφοῦ ἤκουε τὴν δίκην, ἣν ἔπρεπε νὰ δικάσῃ. Οὐδενὶ δὲ ἐπετρέπετο νὰ δικάσῃ ἐν δυσὶ δικαστηρίοις τὴν αὐτὴν ἡμέραν. Ἐὰν δέ τις τῶν δικαστῶν ἐκηρύττετο ἔνοχος δωροδοκίας, οὗτος ἐτιμωρεῖτο διὰ χρηματικῆς ποινῆς. Ὡς ἀντιμισθίαν (ὀνομαζομένην κρέας) ἐλάμβανον κατόπιν οἱ δικασταὶ τρεῖς ὀβολοὺς δι' ἑκάστην δίκην, τὴν ὁποίαν ἐδίκαζον.

§ 5. **Πρόεδροι τῶν δικαστηρίων.** Ἐκ τῆς ἰδιότητος τῆς δίκης ἐξηρτᾶτο τίς τῶν ἐννέα ἀρχόντων ὤφειλε νὰ ἐπιμεληθῇ τῆς προδικασίας καὶ νὰ λάβῃ τὴν προεδρίαν τοῦ δικαστηρίου. Οὕτω λοιπὸν ὁ κατ' ἐξοχὴν ἄρχων, ὁ ἐπώνυμος δηλαδή, ἐλάμβανε τὴν προεδρίαν εἰς τὰς οἰκογενειακὰς καὶ κληρονομικὰς ἔριδας τῶν πολιτῶν· ὁ πολέμαρχος εἰς τὰς αὐτὰς πάλιν δίκας μεταξὺ μετοίκων καὶ ξένων. Εἰς τὰς θρησκευτικὰς δὲ καὶ παντὸς εἴδους φονικὰς δίκας πρόεδρος ἦν ὁ βασιλεύς· καὶ οἱ θεσμοθέται εἰς πάσας τὰς ἄλλας δημοσίας τε καὶ ἰδιωτικὰς δίκας, καθ' ὅσον αὗται δὲν ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ὡρισμένου τινὸς ἄρχοντος.

§ 6. **Διαφορὰ μεταξὺ τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν δικῶν.** Αἱ δημόσιαι δίκαι, αἵτινες καὶ γραφαὶ

ἐλέγοντο, ἦσαν ἐκεῖναι, ἐν αἷς ἡ πόλις ἐδείκνυτο ὡς ἀδικουμένη. Πολλάκις ὅμως αὕτη δὲν διαστέλλεται ἀκριβῶς τῆς ἰδιωτικῆς, καὶ διὰ τοῦτο εἷς τινας περιστάσεις ὁ κατήγορος ἦτο ἐλεύθερος νὰ εἰσαγάγῃ τὴν δίκην ὡς ἰδιωτικὴν ἢ ὡς δημοσίαν. Ἴδιον ἐν τούτοις πάσης δημοσίας δίκης ἦν πρῶτον, ὅτι πᾶς πολίτης ἠδύνατο νὰ κινήσῃ αὐτήν, καίπερ αὐτὸς προσωπικῶς μὴ παθὼν βλάβην τινά· δεύτερον, ὅτι ἡ ὁριζομένη ζημία ἦτο κανονικῶς εἰς ὄφελος τῆς πόλεως, καὶ ὅτι ὁ κατήγορος, ἐὰν ἔχανε τὴν δίκην, ἢ ἐὰν δὲν ἐλάμβανεν εἰς τὴν ψηφοφορίαν τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων, ὤφειλε νὰ πληρώσῃ ζημίαν 1000 δραχμῶν. Εἰς τὰς ἰδιωτικὰς δὲ δίκας τὸ πρόστιμον, ὅπερ προσδιωρίζετο, ἀνῆκεν εἰς τὸν ἐνάγοντα, καὶ ὁ ἐναγόμενος, ἐὰν ἀπεδεικνύετο ἀθῶος, διὰ τὴν ἐνόχλησιν τὴν προξενηθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ μὴ ἀναγκαίας δίκης ἀπεζημιοῦτο, λαμβάνων τὸ ἕκτον μέρος τοῦ τιμήματος (ἐπωβολίαν)[1]. Ἡ γενικὴ ἔκφρασις διὰ τὰς δημοσίας κατηγορίας ἦν γραφή· δίκη δὲ ἐκαλεῖτο ἡ ἰδιωτικὴ κατηγορία. Ἀλλ' αἱ μὲν γραφαὶ ἐλέγοντο καὶ δίκαι· οὐχὶ ὅμως καὶ τοὐναντίον. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ γραφὴ κατὰ τὰς διαφόρους αὐτῆς μορφὰς εἶχε διάφορα ὀνόματα.

§ 7. **Κλήτευσις καὶ ἀνάκρισις.** Πᾶσα κατηγορία ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀρχίσῃ ἐντὸς πέντε ἐτῶν, ἀφ' ὅτου τὸ ἀδίκημα διεπράχθη. Ὁ κατήγορος παρέδιδε τὸ ὄνομα τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸν δικαστήν, ὅστις εἶχε καθῆκον νὰ εἰσαγάγῃ τὴν δίκην εἰς τὸ δικαστήριον, ἐν ᾧ παρόμοιαι δίκαι ἐδικάζοντο· ὁ δὲ δικαστής, βεβαιωθεὶς ὅτι ἡ δίκη ἦτο τῆς δικαιοδοσίας τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ, ἐπέτρεπεν

1. Ἡ δραχμὴ εἶχεν ἓξ ὀβολούς. Ὅθεν ἐπωβολία ἐλέγετο τὸ ἕκτον τοῦ τιμήματος.

εἰς τὸν κατήγορον νὰ κλητεύσῃ τὸν κατηγορούμενον. Ὅτε δὲ ἀμφότεροι οἱ διάδικοι ἤρχοντο ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ, οὗτος ἠρώτα τὸν κατήγορον, ἐὰν εἶχεν ἑτοίμους ὅλας τὰς μαρτυρίας του, ἢ εἶχεν ἀνάγκην νὰ κλητεύσῃ καὶ ἄλλους μάρτυρας. Τοῦτο δὲ ὠνομάζετο ἀνάκρισις.

§ 8. **Ὅρκος τῶν διαδικαζομένων.** Καὶ ὁ κατήγορος καὶ ὁ κατηγορούμενος ἠδύναντο νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐξέτασιν τῆς δίκης ὀμνύοντες, ὅτι ἦτο ἀναγκαία ἡ ἀναβολή. Ἐὰν δὲ δὲν ἐζητεῖτο ἀναβολή, ἐδίδετο ὅρκος εἰς ἀμφότερα τὰ μέρη. Καὶ ὁ μὲν κατήγορος ὤμνυεν «ἀληθῆ κατηγορήσειν»· ὁ δὲ κατηγορούμενος «ἀληθῆ ἀπολογήσεσθαι».

§ 9. **Ἐξέτασις τῆς δίκης.** Ἀρχομένης τῆς δίκης ὁ δημόσιος κῆρυξ διέταττε πάντας τοὺς μὴ ἔχοντας ὑπόθεσιν νὰ ἀναχωρήσωσι «μετάστητε ἔξω». Εἶτα ὁ πρόεδρος εἰσῆγε τὴν δίκην εἰς τοὺς δικαστὰς καὶ ἔδιδεν αὐτοῖς τὴν ἄδειαν νὰ δικάσωσιν αὐτήν. Τότε ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τοῦ δημοσίου κήρυκος τὸ ἔγγραφον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐμπεριείχοντο οἱ λόγοι τῆς κατηγορίας καὶ ἐξιστορεῖτο ἡ βλάβη, ἣν ὁ κατήγορος διισχυρίζετο ὅτι ἔπαθε. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ κατηγορούμενος δὲν ἐνεφανίζετο, ἐψηφίζετο ἀμέσως ἀπόφασις κατ' αὐτοῦ· ἀλλ' ἐὰν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἐμφανιζόμενος ἀπεδείκνυεν ὅτι ἐκωλύθη ὑπὸ ἀσθενείας ἢ ἄλλης τινὸς ἀναποφεύκτου ἀνάγκης, τότε ἡ πρώτη ἀπόφασις ἠκυροῦτο ὑπὸ τὸν ὅρον ἐντὸς δύο μηνῶν νὰ ἀρχίσῃ νέαν δίκην ὁ κατηγορούμενος. Ἐὰν δὲ ὁ κατηγορούμενος ἐνεφανίζετο ἀπ' ἀρχῆς τῆς δίκης, ἀφοῦ οἱ μάρτυρες ὤμνυον, ὁ μὲν κατήγορος ἱστάμενος πρὸς τὰ ἀριστερά, ὁ δὲ κατηγορούμενος πρὸς τὰ δεξιά, ἀπήγγελον τοὺς ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτῶν ὑποθέσεως λόγους ἢ αὐτοὶ οὗτοι, ἢ οἱ συνήγοροι, οὓς ἐλάμβανον ἵνα συνηγορήσωσιν ὑπὲρ αὐτῶν. Ἀλλ' ἵνα μὴ μακρηγορῶσιν ὑπὲρ τὸ δέον περιωρίζοντο εἰς ὡρισμέ-

νον χρόνον (τὴν διαμεμετρημένην ἡμέραν), ὅστις προσδιωρίζετο διὰ τῆς κλεψύδρας, ἤτοι ἀμμομετρικοῦ ὡρολογίου, εἰς ὃ ἀντὶ ἄμμου ἔθετον ὕδωρ διανεμόμενον ἐξ ἴσου εἰς ἀμφότερα τὰ μέρη ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος, ὅστις ἦν ὡρισμένος ἐπὶ τούτῳ καὶ ἐκαλεῖτο ἐφύδωρ. ἡ ἐφ' ὕδατι.

§ 10. **Ψηφοφορία.** Ἀφοῦ ἀμφότερα τὰ μέρη κατέπαυον τὸν λόγον, ὁ δημόσιος κῆρυξ κατὰ προσταγὴν τοῦ προεδρεύοντος δικαστοῦ προσεκάλει τοὺς δικαστὰς νὰ ψηφίσωσι. Καὶ ἀφοῦ ἐλάμβανε τέλος ἡ ψηφοφορία, ὁ δημόσιος κῆρυξ πάλιν ἐκήρυττεν «εἴ τις ἀψήφιστος ἀνιστάσθω». Ἔπειτα ἠνοίγοντο οἱ καδίσκοι καὶ ἠριθμοῦντο αἱ ψῆφοι ἐνώπιον τοῦ ἄρχοντος, ὅστις ἵστατο κρατῶν ἐν τῇ χειρὶ ράβδον, ἣν ἐξέτεινεν ἐπὶ τῶν κυάμων ἀριθμουμένων, ἵνα μὴ συμβῇ ἀπάτη τις. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ ἀριθμὸς τῶν μελάνων κυάμων ἦτο πλείων, ὁ ἄρχων ἐκήρυττε τὸν κατηγορούμενον ἔνοχον, ἐὰν δὲ οἱ λευκοὶ ὑπερέβαινον τοὺς μέλανας ἢ καὶ ἦσαν ἴσοι πρὸς ἐκείνους, ὁ ἄρχων ἐκήρυττε τὴν ἀθῴωσιν τοῦ κατηγορουμένου. Ἐν τῇ τελευταίᾳ δὲ ταύτῃ περιπτώσει ὁ ἄρχων εἶλκεν ἐπὶ πινακίου κεκυρωμένου γραμμὴν βραχεῖαν· ὅτε δὲ ὁ κατηγορούμενος ἐξηλέγχετο ἔνοχος, τότε ὁ ἄρχων εἶλκε μακρὰν γραμμὴν ἐπὶ τοῦ πινακίου τούτου· καὶ τοῦτο ἐκαλεῖτο «τιμᾶν τὴν μακράν».

§ 11. **Ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως.** Ὅτε τὸ ἔγκλημα δὲν ἦτο θανάσιμον, οἱ δικασταὶ εἶχον τὴν ἐξουσίαν νὰ μεταβάλωσι τὴν σωματικὴν εἰς χρηματικὴν ποινήν. Ὅτε δὲ ὁ κατηγορούμενος ἦτο ἔνοχος θανασίμου ἐγκλήματος, παρεδίδετο εἰς χεῖρας τῶν ἕνδεκα, ἵνα ὑποστῇ τὴν προσήκουσαν ποινήν. Ἀλλ' ὅτε κατεδικάζετο εἰς χρηματικὴν ποινήν, οἱ ταμίαι τῶν θεῶν ἐφρόντιζον νὰ εἰσπράξωσιν αὐτήν· καὶ ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτίσῃ ταύτην ὁ ἔνοχος, ἐφυλακίζετο διὰ βίου. Εἰς δημόσια δὲ πράγματα ὅσοι κατεδικάζοντο ὡς χρεῶσται τοῦ δημοσίου, ἐγίνοντο ἄτιμοι[1].

§ 12. **Ἐπωνυμίαι τοῦ κατηγόρου, τοῦ κατηγορουμένου καὶ τῆς δίκης.** Ὁ κατήγορος ὠνομάζετο καὶ διώκων καὶ ἐνάγων, ὁ δὲ κατηγορούμενος φεύγων καὶ ἐναγόμενος, καὶ ἡ δίκη δίωξις. Ἡ κατηγορία δὲ πρὸ τῆς ἀποδείξεως ὠνομάζετο αἰτία, καὶ μετὰ τὴν ἀπόδειξιν ἔλεγχος, καὶ μετὰ τὴν καταδίκην ἀδίκημα. Ἐνόσῳ δὲ ἡ δίκη ἔμενεν ἐκκρεμὴς καὶ ἀναποφάσιστος, ἐγκεχαραγμένη οὖσα ἐπὶ πινακίου μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κατηγορουμένου καὶ ἀνηρτημένη εἰς τὰ ἀγάλματα τῶν Ἡρώων ἔκειτο ἐκτεθειμένη οὕτως εἰς τὰ ὄμματα τοῦ κοινοῦ. Τοῦτο δὲ ὠνομάζετο «ἐκκεῖσθαι τὴν δίκην».

§ 13. **Πρυτανεῖα.** Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς δίκης ἀμφότερα τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη ὤφειλον νὰ καταθέσωσι χρηματικήν τινα ποσότητα, ὀνομαζομένην πρυτανεῖα, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ δικαστοῦ τοῦ εἰσάγοντος τὴν δίκην εἰς τὸ δικαστήριον. Ἦτο δὲ ἡ κατατιθεμένη αὕτη ποσότης ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιδίκου ὑποθέσεως[2].

§ 14. **Περὶ μαρτυριῶν.** Οἱ μαρτυροῦντες ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀμέμπτου διαγωγῆς ἄνδρες, ἐλεύθεροι καὶ ἀφιλοκερδεῖς. Αἱ δὲ μαρτυρίαι ἦσαν διτταί, μαρτυρίαι καὶ ἐκμαρτυρίαι. Καὶ μαρτυρία μὲν ἐλέγετο, ὅτε ὁ ὀμνύων ἦτο αὐτόπτης τῆς πράξεως, ἐκμαρτυρία δέ, ὅτε ὁ μάρτυς

1. Ἀτιμίας εἴδη ἦσαν τρία. Κατὰ τὸ πρῶτον παρηκολούθει τὴν ἀπώλειαν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ ἡ δήμευσις τῶν ὑπαρχόντων. Ἐν τῷ δευτέρῳ ἔλειπεν ἡ ἀπώλεια τῆς περιουσίας. Κατὰ τὸ τρίτον πολιτικά τινα δίκαια μόνον ἐστερεῖτο ὁ εἰς ἀτιμίαν ὑποβληθείς.

2. Τὰ Πρυτανεῖα ἦσαν προσδιωρισμένα πρὸς πληρωμὴν τοῦ δικαστικοῦ μισθοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ κατόπιν ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκῆ, συνεισέφερον πρὸς τοῦτο καὶ οἱ ἄλλοι κλάδοι τῆς κοινῆς προσόδου καὶ ἰδίᾳ τὰ πρόστιμα.

ἔμαθεν ὅσα ἐβεβαίου παρ' ἄλλου αὐτόπτου, ὅστις ἢ εἶχεν ἀποθάνει, ἢ εἶχεν ἀποδημήσει, ἢ εἶχεν ἐμποδισθῆ νὰ ἐμφανισθῆ ἐξ ἀναποφεύκτου τινὸς συμβεβηκότος. Ὤφειλον δὲ κατὰ νόμον οἱ μάρτυρες νὰ δίδωσιν ἐγγράφως τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. Ὁ ψευδομάρτυς ἐτιμωρεῖτο αὐστηρῶς, εἰσαγομένης δίκης κατ' αὐτοῦ ἐπὶ ψευδομαρτυρίᾳ. Καὶ ὁ κατήγορος δὲ, ἐὰν ἐσυκοφάντει[1], ἤτοι ἐὰν εἶχε κατηγορήσει τὸν ἀντίδικον αὐτοῦ ἀδίκως ἢ προσήγαγε ψευδῆ μαρτυρίαν κατ' αὐτοῦ, ἐτιμωρεῖτο ὡσαύτως διὰ χρηματικῆς ποινῆς.

§ 15. **Ψῆφοι.** Τὸ πάλαι οἱ δικασταὶ τῆς Ἡλιαίας μετεχειρίζοντο ἀντὶ ψήφων χοιρίνας[2], αἵπερ ἦσαν κόγχαι θαλάσσιαι· ἔπειτα δὲ ἐποίησαν χαλκᾶς. Καὶ σπόνδυλοι δὲ καὶ φρυκτοὶ ἐκαλοῦντο αἱ δικαστικαὶ ψῆφοι. Μετεχειρίζοντο ἐν τούτοις οἱ δικασταὶ καὶ λιθαρίων λευκὰς καὶ μελαίνας ψήφους καὶ κυάμους. Οἱ δὲ κατὰ δήμους δικάζοντες μετεχειρίζοντο, καθάπερ καὶ ἐν τῇ βουλῇ τῶν 500 εἴδομεν, φύλλα ἀντὶ ψήφων. Καὶ ὄστρακα δὲ, ἤτοι συντρίμματα πηλίων ἀγγείων, μετεχειρίζετο ὁ δῆμος ἀντὶ ψήφων.

§ 16. **Σχῆμα τῆς ψήφου.** Τὸ σχῆμα τῶν χαλκίνων δικαστικῶν ψήφων ἐγνώσθη τὸ πρῶτον (τῷ 1861), ὅτε εὑρέθησαν ἐν Ἀθήναις δύο, μετέπειτα δὲ καὶ δέκα ἄλλαι. Εἰσὶ δὲ αὗται δισκάρια μικρὰ στρογγύλα, ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ ἄξονα λεπτόν. Ὁ ἄξων οὗτος, ὅστις

1. Συκοφάντης ἐκ τοῦ σῦκα φαίνειν, ἐλέγετο ὁ καταγγέλλων τοὺς ἐξάγοντας λαθραίως τὰς περιφήμους ἀττικὰς ἰσχάδας (σῦκα), ὧν ἡ ἐξαγωγὴ ἀπηγορεύθη ποτὲ διὰ νόμου. Εἶτα ἐκλήθη οὕτω καὶ ὁ κατηγορῶν τινα φιλαπεχθημόνως, ἤτοι ἐκ πάθους καὶ κλίσεως πρὸς τὸ κατηγορεῖν.

2. Ὅτε πρό τινων ἐτῶν ἀνεσκάφη τὸ θέατρον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, εὑρέθη ἐντὸς αὐτοῦ σωρὸς πολὺς κοχλιῶν θαλασσίων ἐκ τῶν ἐχόντων πολλὰς ἀκανθώδεις ἐξοχὰς, καὶ ἴσως αὗται ἦσαν αἱ χοίριναι. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ ἐν Ἀθήναις εὑρέθησαν σποράδην τοιοῦτοι κοχλίαι.

ἐκαλεῖτο καὶ αὐλίσκος, εἰς τὰς μὲν τῶν ψήφων εἶναι τετρυπημένος, εἰς τὰς δὲ ἀτρύπητος ἢ πλήρης. Ἐκ τούτου καὶ αἱ ψῆφοι ἐκαλοῦντο τετρυπημέναι καὶ ἀτρύπητοι ἢ πλήρεις· καὶ αἱ μὲν τετρυπημέναι ἦσαν καταδικαστικαὶ, ὥσπερ αἱ μέλαιναι, αἱ δὲ ἀτρύπητοι ἀθωωτικαὶ ὡς αἱ λευκαί. Πέριξ δὲ ἐπὶ τοῦ ἑνὸς μέρους ἔχει ἡ χαλκίνη ψῆφος ἐγκεχαραγμένα τάδε· ΨΗΦΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑ, καὶ προσέτι σφραγῖδα τριγωνικὴν μικρὰν, περιέχουσαν τὸ γράμμα τοῦ δικαστηρίου, οὗ ἦσαν αἱ ψῆφοι[1].

§ 17. **Χρῆσις τῆς ψήφου.** Ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἕκαστος δικαστὴς ἐλάμβανε δύο ἐκ τῶν εἰρημένων χαλκίνων ψήφων (φανερὰς ὁρᾷν τοῖς ἀντιδίκοις), μίαν τετρυπημένην καὶ μίαν ἀτρύπητον. Ὅτε δὲ ἐπρόκειτο νὰ ψηφοφορήσῃ, κρατῶν ταύτην διὰ τῶν τριῶν πρώτων δακτύλων, ἤτοι τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ μέσου τεθειμένων ἐπὶ τῶν ἄκρων τοῦ ἄξονος, καὶ τοῦ λιχανοῦ ἐπὶ τοῦ δίσκου, ἔθετεν αὐτὴν εἰς τὸν ἐκεῖ εὑρισκόμενον ἀμφορέα. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀμφορεὺς εἶχεν ἐπίθημα διερρινημένον σταυροειδῶς, εἰς ὃ μόνη ἡ ψῆφος ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμβληθῇ κρατουμένη διὰ τῶν τριῶν δακτύλων, διὰ τοῦτο καίτοι ἐγίνετο φανερῶς ἡ ψηφοφορία, ἐν τούτοις «κρύβδην ἐψηφίζοντο»· διότι οὐδεὶς τῶν βλεπόντων ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ποτέραν τῶν ψήφων ἐνέβαλεν εἰς τὸν ἀμφορέα ὁ δικαστὴς, τὴν τετρυπημένην ἢ τὴν ἀτρύπητον.

1. Ἐκ τῶν δέκα ψήφων, αἵτινες εὑρέθησαν ὁμοῦ ἐν φρέατι τῆς Μουνυχίας (τῷ 1864) αἱ ἐννέα εἰσὶ τετρυπημέναι καὶ ἡ μία πλήρης. Πρὸς σκάνδαλον ὅμως τῆς ἐπικρατούσης θεωρίας περὶ τῶν γραμμάτων τῶν δικαστηρίων (Α—Κ) μία τούτων φέρει Ξ, δύο δὲ Σ (ἢ Μ).

III. ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΣΠΑΡΤΗΣ.

Α' ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΗΣ

§ 1. **Λακωνία.** Ἡ Λακωνία εἶναι χώρα ὀρεινή· κεῖται δὲ πρὸς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Πελοποννήσου. Δύο σειραὶ ὀρέων ἐκ τοῦ Ἀρκαδικοῦ ὄρους Λυκαίου διακλαδιζόμεναι φέρονται ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, καὶ ἀπολήγουσιν ἡ μὲν ἀνατολικωτέρα ἡ τοῦ Πάρνωνος εἰς τὸ περίφημον ἀκρωτήριον τοῦ Μαλέα, ἡ δὲ δυτικωτέρα καὶ ὑψηλοτέρα ἡ τοῦ Ταϋγέτου εἰς τὸ μεσημβρινώτατον ἀκρωτήριον τῆς Πελοποννήσου Ταίναρον, ἔνθα ἔκειτο καὶ τὸ περίφημον ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τὸ ἐν ἄλσει ἱδρυμένον, ἔχον πλησίον αὐτοῦ ἄντρον, δι' οὗ μυθεύουσιν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἀνήγαγε τὸν Κέρβερον ἐξ Ἅιδου. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀρεινῶν σειρῶν ἐκτείνεται μεγάλη καρποφόρος κοιλάς, κοίλη Λακεδαίμων[1] καλουμένη παρ' Ὁμήρῳ, τὴν ὁποίαν διαρρέων ὁ ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀρκαδίας πηγάζων Εὐρώτας ἐκβάλλει εἰς τὸν Λακωνικὸν κόλπον. Οὖσα δ' ἐκ φύσεως ὠχυρωμένη ἡ χώρα δι' ὑψηλῶν ὀρέων, ἅτινα ἔχουσιν ὀλίγας καὶ στενὰς διαβάσεις, καθίσταται δυσέμβολος τοῖς πολεμίοις. Εἶναι δὲ καὶ εὔσειστος ἡ Λακωνία, καὶ καρποφόρος μέν, ἀλλ' οὐχὶ ὡς ἡ γείτων αὐτῆς Μεσσηνία. Ἡ μεταξὺ Λακωνίας καὶ Ἀργολίδος κειμένη Κυνουρία ἀνῆκε μὲν ἐξ ἀρχῆς τοῖς Ἀργείοις, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἀντικείμενον διηνεκοῦς πολέμου μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Σπαρτιατῶν.

§ 2. **Ἐπισημότεραι πόλεις τῆς Λακωνίας.** Ἐκ-

1. Λακεδαίμων λέγεται καὶ ἡ χώρα καὶ ἡ πόλις Σπάρτη ὡς πρωτεύουσα· συνηθέστερον ὅμως ἡ χώρα.

τὸς τῆς Σπάρτης ἀξιομνημόνευτοι πόλεις ἐν τῇ Λακωνίᾳ ἦσαν αἱ Ἀμύκλαι, τόπος καλλίδενδρος καὶ καλλίκαρπος. Ἐνταῦθα ἔζη ὁ Τυνδάρεως καὶ ἡ Λήδα. Πρὸς βορρᾶν δὲ τῆς Σπάρτης ἐπίσημος πόλις διὰ τοὺς ἐν αὐτῇ γενομένους πολέμους ἦν ἡ Σελασία, καὶ κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου παλαιοτάτη πόλις ἦν τὸ ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν καταστραφὲν Ἕλος. Ἐν τῷ αὐτῷ κόλπῳ κεῖται καὶ τὸ Γύθειον ἐπίνειον τῆς Σπάρτης, ἥτις εἶχε καὶ ἕτερον καλὸν λιμένα πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τὴν παραλίαν τῆς Κυπαρισσίας κείμενον τὸν τῆς Ἐπιδαύρου τῆς Λιμηρᾶς. Ἀλλὰ καὶ ἡ νῆσος τὰ Κύθηρα, κειμένη ἀντικρὺ σχεδὸν τῆς χερσονήσου Ὀνουγνάθου καὶ τοῦ κόλπου τῶν Βοιῶν, ἐχρησίμευε διὰ τοὺς λιμένας αὐτῆς ὡς καταφύγιον εἰς τοὺς σπαρτιατικοὺς στόλους.

§ 3. **Σπάρτη.** Ἡ πρωτεύουσα τῆς Λακωνίας Σπάρτη ἔκειτο πλησίον τῆς δεξιᾶς ἢ δυτικῆς ὄχθης τοῦ δαφνώδους Εὐρώτα. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Θουκυδίδου διατελοῦσα ἀτείχιστος, διότι ὁ Λυκοῦργος ἐθεώρει ὡς τείχη τὰ στήθη τῶν πολιτῶν, παρίστα μᾶλλον τὴν θέαν ἀθροίσματος κωμῶν ἢ τακτικῶς ἐσχεδιασμένης καὶ καλῶς ἐκτισμένης πόλεως· ἐτειχίσθη δὲ μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον. Καὶ ἀκρόπολιν μὲν ἀξίαν λόγου διὰ τὸ ὕψος αὐτῆς δὲν εἶχεν ἡ Σπάρτη, ἀλλ' ἐπειδὴ ὑπῆρχον διάφοροι λόφοι ἐντὸς τῆς περιφερείας τῆς πόλεως, ὁ ὑψηλότερος αὐτῶν ὠνομάζετο ἀκρόπολις. Τερπνοτάτη δ' ἐστὶν ἡ ἀπὸ τοῦ λόφου τούτου τῆς ἀκροπόλεως ἄποψις τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα, καὶ μεγαλοπρεπὴς ἡ θέα τοῦ Ταϋγέτου. Ἐπὶ τῶν κορυφῶν δέ τινων ἐξ αὐτῶν τῶν λόφων σώζονται καὶ ἐρείπειά τινα. Ὡς τοπικαὶ τῆς πόλεως διαιρέσεις ἢ τμήματα μνημονεύονται αἱ κῶμαι ἢ φυλαί, ἐξ ὧν γνωσταί εἰσι τέσσαρες, Πιτάνη, Λίμναι, Μεσσόα καὶ Κυνόσουρα.

Τὰ ἐρείπια τῆς Σπάρτης εὑρηνται δύο περίπου μίλια μακρὰν τῆς νεωτέρας πόλεως Μιστρᾶ.

§ 4. **Δημόσιαι ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Σπάρτης οἰκοδομαί.** Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχον πολλαὶ καὶ διάφοροι ἀγοραί. Ἀλλ' ἡ ἀξιοθέατος ἦτο ἐκείνη, ἐν ᾗ ἔκειντο αἱ δημόσιαι οἰκοδομαί. Τοιαῦται δὲ ἦσαν ἐκεῖναι, ἐν αἷς συνεδρίαζεν ἡ βουλή, οἱ ἔφοροι, οἱ νομοφύλακες καὶ οἱ βειδιαῖοι. Περιφανεστέρα δὲ τούτων ἦτο ἡ περσικὴ στοά, ἥτις ὠνομάσθη οὕτω, διότι ἐκτίσθη ἐκ τῶν λαφύρων τῶν Περσῶν. Ὑπεράνω τοῦ περιστυλίου αὐτῆς ἵσταντο οἱ ἀνδριάντες τῶν στρατηγῶν τῶν Περσῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ τοῦ Μαρδονίου, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου κατεσκευασμένοι· προσέτι δὲ καὶ ὁ ἀνδριὰς τῆς βασιλίσσης τῆς Ἁλικαρνασσοῦ Ἀρτεμισίας. Ἦτο πρὸς τούτοις κεκοσμημένη ἡ ἀγορὰ διὰ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Λητοῦς.

§ 5. **Αἱ λοιπαὶ οἰκοδομαί.** Οὐ μακρὰν τῆς ἀγορᾶς ἔκειτο ἡ Σκιάς, ἔνθα καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου συνήρχετο ἐκκλησιάζων ὁ λαός, ἓν θέατρον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, δύο λέσχαι, ἐξ ὧν ἡ μία ἐκαλεῖτο Ποικίλη στοά, οἱ τάφοι τῶν βασιλέων τῶν ἐκ τοῦ γένους τῶν Εὐρυπωντιδῶν, τὸ κενοτάφιον τοῦ Βρασίδα, ὁ τάφος τοῦ ἐν Πλαταιαῖς στρατηγήσαντος Παυσανίου καὶ ὁ τοῦ Λεωνίδου, οὗτινος τὰ ὀστᾶ μετεκομίσθησαν ἐκεῖσε ἐκ Θερμοπυλῶν τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου. Ἐπί τινος δὲ στήλης πλησίον τοῦ μνημείου ὑπῆρχον ἐγγεγραμμένα καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων εἰς τὰς Θερμοπύλας. Ἐκεῖ ἐξεφωνοῦντο κατ' ἔτος καὶ ἐπιτάφιοι λόγοι, καὶ ἐτελοῦντο ἀγῶνες, ἐν οἷς μόνοι οἱ Σπαρτιᾶται ἐπετρέπετο νὰ ἀγωνισθῶσι.

§ 6. **Ναοί.** Ἐν τῷ τόπῳ, τῷ ὀνομαζομένῳ Λιμναίῳ, ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀκροπόλεως ἔκειτο τὸ ἱερὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, ὅπερ ἐκλήθη οὕτω, διότι ὅ τε ναὸς καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἦσαν χαλκᾶ. Ἦτο δὲ ἔσω πλουσίως κεκοσμημένος καὶ δι' ἄλλων χαλκίνων ἀγαλμάτων, παριστάντων τοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους, τὰ ἔργα τῶν Τυνδαριδῶν, τὰ κατορθώματα τοῦ Περσέως καὶ τὴν γέννησιν τῆς Ἀθηνᾶς.

§ 7. **Δρόμος, Πλατανιστὰς καὶ Χορός.** Αὗται ἦσαν πλατεῖαι, ἐν αἷς οἱ νέοι ἐγυμνάζοντο. Καὶ ἐν μὲν τῷ Δρόμῳ, ὅπου ἔτρεχον, ὑπῆρχον τὰ ἀγάλματα τῶν Διοσκούρων, τεθειμένα πλησίον τῆς ἀφετηρίας αὐτοῦ. Ὁ δὲ Πλατανιστὰς ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν πλατάνων· περιεκυκλοῦτο δὲ ὑπὸ ὕδατος, καὶ διὰ τοῦτο ἤρχοντο εἰς αὐτὸν διὰ δύο γεφυρῶν οἱ ἔφηβοι Σπαρτιᾶται ἵνα γυμνασθῶσιν. Ὁ δὲ Χορὸς ἦτο ὁ τόπος, ὅπου ἠσκοῦντο εἰς τοὺς πολεμικοὺς χορούς (τὰς πυρρίχας).

Β'. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ.

§ 1. **Οἱ μέχρι τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν βασιλεῖς.** Ὡς ἀρχαιότεροι καὶ ὥσπερ αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Λακωνίας μνημονεύονται οἱ Πελασγοὶ (Λέλεγες). Κατόπιν κατέλαβον τὴν χώραν οἱ Ἀχαιοί, οἵτινες ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν ἀναφαίνονται ὡς κύριος λαὸς τῆς Πελοποννήσου. Ἐκ τῶν Ἀχαιῶν οἱ Ἀτρεῖδαι (Ἀγαμέμνων καὶ Μενέλαος), καθέδραν ἔχοντες τὰς Μυκήνας, ἐβασίλευσαν ἐπὶ πολὺ μέρος τῆς Ἀργολίδος, ἐπὶ πᾶσαν τὴν Λακωνίαν καὶ ἐπὶ πλεῖστον τῆς Μεσσηνίας. Ὀρέστης δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος, νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα τοῦ Μενελάου Ἑρμιόνην, ἤνωσεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ ἁπάσας ταύτας τὰς χώρας, καὶ κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τισαμενόν.

§ 2. **Οἱ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν βασιλεῖς.** Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Τισαμενοῦ, ὀγδοήκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας, οἱ Δωριεῖς ἐνωθέντες μετὰ τῶν Αἰτωλῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν Ἡρακλειδῶν εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ κατέσχον τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος. Τότε ὁ μὲν πρεσβύτατος τῶν Ἡρακλειδῶν Τήμενος ἔλαβε τὸ Ἄργος, ὁ δὲ νεώτερος Κρεσφόντης τὴν Μεσσηνίαν, καὶ οἱ δίδυμοι υἱοὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν Ἀριστοδήμου Εὐρυσθένης καὶ Προκλῆς τὴν Σπάρτην.

§ 3. **Λυκοῦργος.** Ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἦτο τὸ πολίτευμα τῶν Δωριέων ἐν Λακεδαίμονι μετὰ τὴν κάθοδον αὐτῶν, τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Φαίνεται ὅμως ὅτι, ἀφοῦ οὗτοι ἡσύχασαν ἐκ τῶν πολέμων, ἐγεννήθησαν ἔριδες ἐν Σπάρτῃ, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐπεκράτησεν ἀνομία καὶ ἀταξία ἐπὶ πολὺν χρόνον. Τότε ὁ Λυκοῦργος (888 π.Χ.) ἀνὴρ σοφὸς καὶ ἀγαθὸς κατώρθωσε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, εἰσαγαγὼν οὐχὶ νέαν νομοθεσίαν, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ὑπάρχουσαν πολιτείαν μεταρρυθμίσας καὶ στερεώσας ἐπὶ τῶν πατροπαραδότων ἐθίμων καὶ νομίμων. Γραπτὴν ὅμως νομοθεσίαν ὁ Λυκοῦργος δὲν ἔδωκεν, ἀλλὰ ῥήτρας. Ἦσαν δὲ αἱ ῥῆτραι συνθῆκαι διὰ λόγων μεταξὺ τῶν βασιλευόντων καὶ τοῦ λαοῦ. Ὠνομάσθησαν δὲ αὗται ῥῆτραι, διότι ἐνομίζοντο ὅτι παρὰ Θεοῦ ἐδόθησαν ὡς χρησμοί[1]. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ πολιτεία τοῦ Λυκούργου ἦτο

1. Οἱ Σπαρτιᾶται, παιδευθέντες ὑπὸ τῆς νομοθεσίας ταύτης, ἐν μικρῷ διαστήματι χρόνου ἐξέτειναν τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐπὶ πᾶσαν τὴν Πελοπόννησον, ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰ πράγματα τῶν πόλεων καὶ ὑπερασπίζοντες τὰ ἀριστοκρατικὰ πολιτεύματα κατὰ τῆς τυραννίας καὶ δημοκρατίας. Μετὰ δὲ τὰ μηδικὰ ἐξέτειναν αὐτὴν καθ' ἅπασαν τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς ἀποικίας. Οὕτως ἐμμένοντες εἰς τοὺς παλαιοὺς νόμους καὶ τὰ ἔθιμα, ἐπὶ 500 ἔτη (ἢ κατὰ Ἰσοκράτην ἐπὶ 700)

μὲν διὰ τοὺς βασιλεῖς, ὀλιγαρχία δὲ διὰ τὴν γερουσίαν, καὶ δημοκρατία διὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου (ἁλίαν), τὰ συσσίτια καὶ τὸν ἄλλον βίον τὸν καθ' ἡμέραν. Κεφάλαια δὲ τῆς νομοθεσίας ταύτης ἦσαν ὁμόνοια, πειθαρχία καὶ ἀνδρία. Συστατικὰ δὲ στοιχεῖα τῆς πολιτείας ἡ γερουσία, ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ βασιλεῖς μετὰ τῶν ἐφόρων καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων.

Γ'. ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ

§ 1. **Διαίρεσις τῶν κατοίκων τῆς Λακεδαίμονος.** Οἱ κάτοικοι τῆς Λακεδαίμονος διηροῦντο εἰς τρεῖς τάξεις, εἰς Σπαρτιάτας, Λακεδαιμονίους καὶ Εἵλωτας. Καὶ Σπαρτιᾶται μὲν ἦσαν οἱ καταλαβόντες τὴν χώραν καὶ καταστήσαντες πρωτεύουσαν αὐτῆς τὴν Σπάρτην· Λακεδαιμόνιοι δὲ οἱ ἐκ τῶν κατοίκων συμβιβασθέντες μετὰ τῶν κατακτητῶν καὶ παραλείψαντες τὸ δικαίωμα τοῦ διοικεῖν εἰς μόνους τοὺς Σπαρτιάτας. Ἀλλὰ καὶ πᾶς Σπαρτιάτης ἐκαλεῖτο Λακεδαιμόνιος, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ Λακεδαιμόνιος Σπαρτιάτης. Ἐκεῖνοι δέ, οἵτινες ἀντέστησαν κατὰ τῶν κατακτητῶν καὶ πολεμήσαντες ὑπετάγησαν, καὶ πάλιν δὲ μῖγμα βασιλείας, ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας. Βασιλεία

δὲν ἐκινήθησαν ὑπὸ κινδύνων καὶ συμφορῶν. Ἐπειδὴ ὅμως κατόπιν ἤρξαντο νὰ φέρωνται ἀγερώχως καὶ ὑβριστικῶς πρὸς τοὺς συμμάχους αὐτῶν, παρεσκεύασαν ἑαυτοῖς τὴν ἐν Λεύκτροις ἥτταν (371)· οἱ δὲ συχνοὶ πόλεμοι ἠλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν εἰς ἑπτακοσίους. Καὶ ἐδοκίμασαν μὲν οἱ βασιλεῖς Ἆγις ὁ Γ' καὶ Κλεομένης ὁ Γ' νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ πράγματα, ἀλλ' ὁ τελευταῖος νικηθεὶς ἐν Σελλασίᾳ (222) ἔφυγεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν· ἀποκατέστη δὲ τότε βασιλεὺς ἐν Σπάρτῃ ἰδιώτης τις (οὐχὶ ἐκ τῶν Ἡρακλειδῶν) Λυκοῦργος καλούμενος, καὶ μετ' αὐτὸν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν ὡς τύραννοι ὁ Μαχανίδας καὶ ὁ Νάβις, καὶ ἐπὶ τέλους ὑπέκυψαν (146 π.Χ.) εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Ρωμαίων.

μετὰ τὴν ὑποταγὴν αὐτῶν ἐπανέστησαν, κατεδικάσθησαν εἰς αἰωνίαν δουλείαν καὶ ἦσαν οὗτοι οἱ Εἵλωτες.

§ 2. **Διαίρεσις τῶν πολιτῶν.** Οἱ τέλειοι πολῖται, ἤτοι οἱ Σπαρτιᾶται, εἶχον 9000 κλήρους ἀγρῶν κατὰ τὸν ἀναδασμὸν τοῦ Λυκούργου[1]. Διεκρίθησαν δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου εἰς διαφόρους βαθμοὺς ἢ τάξεις· εἰς ὁμοίους καὶ ὑπομείονας, εἰς μόθακας, μόθωνας καὶ νεοδαμώδεις. Εἰς τὴν ταξιν τῶν ὁμοίων ἀνῆκον, ὅσοι ὑπέμενον τὴν ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν ἀκριβῶς· οὗτοι διεχειρίζοντο τὰ σπουδαιότερα ἔργα τῆς πολιτείας. Εἰς τοὺς ὑπομείονας δὲ μετέβαινον, ὅσοι τῶν Σπαρτιατῶν ἑκόντες ἢ ἄκοντες παρημέλουν τὰ νόμιμα. Μόθακες ἐλέγοντο ὅσοι ἦσαν μὲν ἐλεύθεροι, οὐχὶ ὅμως Λακεδαιμόνιοι, καὶ ἐπειδὴ ἀνετράφησαν μετὰ τῶν υἱῶν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ μετέσχον τῆς αὐτῆς ἀγωγῆς ἐθεωροῦντο πολῖται. Οὗτοι ἀνδραγαθήσαντες ἔφθανον εἰς μεγάλας τιμάς, ὥσπερ ὁ Λύσανδρος, ὁ Καλλικρατίδας καὶ ὁ Γύλιππος. Ὅμοιοι τούτοις ἦσαν οἱ μόθωνες, υἱοὶ δούλων ἐν τῇ οἰκίᾳ γεννώμενοι καὶ ἀνατρεφόμενοι κατὰ τὴν σπαρτιατικὴν ἀγωγήν. Τινὲς ταὐτίζουσιν αὐτοὺς πρὸς τοὺς μόθακας. Νεοδαμώδεις δ' ἐκαλοῦντο ὅσοι ἐκ τῶν Εἱλώτων ἀπηλευθεροῦντο ἢ ἕνεκα ἀνδραγαθήματος ἢ ἄλλης τινὸς ἀνάγκης.

§ 3. **Λακεδαιμόνιοι.** Οὗτοι ἔχοντες 30 χιλιάδας κλήρους ἐτέλουν φόρον εἰς τὸ κοινὸν τῆς Σπάρτης· ἐκτὸς δὲ αὐτοῦ ἔφερον καὶ ὅλα τὰ βάρη τῆς πολιτείας κοινῇ μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, καὶ ἐν πολέμῳ συνεξεστράτευον μετ' αὐτῶν. Ἠσχολοῦντο δὲ εἰς διάφορα ἐπιτηδεύματα καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον. Ἐκαλοῦντο δὲ καὶ περίοικοι, ὡς κατοικοῦντες τὰ περίχωρα τῆς Σπάρτης.

1. Ἕκαστος κλῆρος μετέβαινεν εἰς ἕνα μόνον ἐκ τῶν υἱῶν, ἴσως εἰς τὸν πρεσβύτερον, ὅστις ὑπεχρεοῦτο νὰ συντηρῇ καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας, φέρων καὶ τὸ ἀνάλογόν του εἰς τὰ συσσίτια.

§ 4. **Εἵλωτες.** Οἱ Εἵλωτες[1] ἦσαν δοῦλοι τοῦ δημοσίου καὶ οὐχὶ τῶν ἰδιωτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὸν ἀναδασμὸν τῆς γῆς συνδιεμοιράζοντο καὶ οὗτοι οὕτως, ὥστε ἀνῆκον εἰς ἐκεῖνον, εἰς ὃν καὶ ὁ κλῆρος. Ὁ κύριος ὅμως αὐτῶν οὔτε ἠδύνατο νὰ τοὺς πωλήσῃ, οὔτε νὰ τοὺς ἀπελευθερώσῃ, οὔτε νὰ τοὺς φονεύσῃ. Καίτοι δὲ μετεχειρίζετο αὐτοὺς καὶ ὡς ὑπηρέτας, ἀλλὰ κυρίως ἦσαν οὗτοι δοῦλοι τῆς γῆς τοῦ κυρίου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν Εἱλώτων[2] ἐφόβιζε τοὺς Σπαρτιάτας, οὗτοι ἐζήτουν νὰ καταδαμάσωσιν αὐτοὺς διὰ τῆς κρυπτείας, ἥτις κατὰ Πλούταρχον ἦτο πολύπονόν τι στρατιωτικὸν γύμνασμα πρὸς τὰς καρτερήσεις[3]. Πολλάκις ὅμως καὶ ἠλευθέρου ἡ πολιτεία πολλοὺς Εἵλωτας, ἢ ἠγόραζον οὗτοι τὴν ἀπελευθερωτίν των. Ἐργαζόμενοι δ' ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Εἵλωτες τὴν γῆν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δίδωσι τοῖς κυρίοις αὐτῶν ὡρισμένον φόρον, διαθέτοντες τὸ περίσσευμα κατ' ἰδίαν ἀρέσκειαν· διὸ καὶ πολλοὶ τῶν Εἱλώτων ἦσαν εὐπορώτεροι τῶν κυρίων αὐτῶν. Ἠσχολοῦντο δὲ προσέτι καὶ εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα, οἰκοδομοῦντες οἴκους καὶ κατασκευάζοντες διάφορα οἰκιακὰ καὶ ἀγροτικὰ σκεύη. Ἐν καιρῷ δὲ πολέμου συνεξεστράτευον μετὰ τῶν κυρίων αὐτῶν ὡς ψιλοί, καὶ ὡς ὁπλῖται μόνον εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις. Ἀπελευθερούμενοι

1. Τινὲς παράγουσι τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀπὸ τῆς πόλεως Ἕλους· τινὲς ἀπὸ τοῦ ἑλεῖν καὶ τότε σημαίνει τοὺς αἰχμαλώτους· ἄλλοι ἐκ τοῦ ὅτι εἰς ἑλώδεις τόπους κατῴκουν οἱ εἱλωτευθέντες. Ἐνδέχεται δὲ νὰ ὀνομάζοντο πρότερον ἄλλως, καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἕλους μετηνέχθη ἴσως τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς πάντας τοὺς καταδουλωθέντας.

2. Κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς πολιτείας ὁ ἀριθμὸς τῶν Εἱλώτων ὑπερέβη τὰς 200 χιλιάδας· τῆς ὅλης δὲ Λακωνίας ὁ πληθυσμὸς ἀνήρχετο εἰς 500 χιλιάδας σχεδόν.

3. Τινὲς συγγραφεῖς ὑποθέτουσιν ὅτι ἡ κρυπτεία ἦτο ἐτησία σφαγή.

δὲ κατετάσσοντο καὶ εἰς τὸν στόλον. Προσεῖχον δμως πάντοτε αὐτοὺς οἱ Σπαρτιᾶται, φοβούμενοι μὴ ἀποστατήτωσι.

§ 5. **Φυλαί.** Εἰς τὴν Σπάρτην, ὡς καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην δωρικὴν πολιτείαν, ὑπῆρχον τρεῖς φυλαί, οἱ Ὑλλεῖς, οἱ Δυμᾶνες καὶ οἱ Πάμφυλοι, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ὁ μῦθος ἀνήγαγεν εἰς τρεῖς ἥρωας, εἰς τὸν Ἡρακλείδην Ὕλλον καὶ εἰς τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ Αἰμιοῦ (υἱοῦ τοῦ Δώρου) Δυμᾶνα ἢ Δύμαντα καὶ Πάμφυλον. Αἱ τρεῖς αὗται φυλαί, αἵτινες κατῴκουν τὰς τέσσαρας κώμας (Πιτάνην, Λίμνας, Μεσσόαν καὶ Κυνόσουραν), ὑποδιηροῦντο ἑκάστη εἰς ὠβὰς δέκα, ὥστε ἀπετελοῦντο ἐν συνόλῳ 30 ὠβαί.

Δ'. ΓΕΡΟΥΣΙΑ.

§ 1. **Προσόντα τῶν γερουσιαστῶν.** Ἡ βουλὴ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκαλεῖτο γερουσία (γερωσία καὶ γερωνία). Συνέκειτο δὲ ἐξ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ γερόντων, ἐξ ὧν ἔλαβε καὶ τὴν ἐπωνυμίαν, καὶ προηδρεύετο ὑπὸ τῶν δύο βασιλέων· ὥστε ἐν συνόλῳ ἀπετελεῖτο ὑπὸ 30 μελῶν. Ἔπρεπε δ' ὁ ἀποτελέστων μέλος τῆς γερουσίας νὰ ἔχῃ συμπεπληρωμένον τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ καὶ ἄμεμπτον βίον· διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὅπερ ἐδίδετο αὐτῷ διὰ βίου, ἦτο ἆθλον τῆς ἀρετῆς.

§ 2. **Ἐκλογὴ τῶν γερόντων.** Ἐπειδὴ ἡ ἀρχὴ αὕτη ἦτο ἰσόβιος, συνέβαινε σχεδὸν πάντοτε νὰ ἐκλέγηται εἷς μόνος ἑκάστοτε. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔξοχοι ἄνδρες, ἔχοντες τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου ὡρισμένην ἡλικίαν, προσεφέροντο αὐθορμήτοι εἰς τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐξέλεγεν αὐτοὺς βοῇ καὶ οὐ ψήφῳ. Ὁ δὲ τρόπος τῆς ἐκλογῆς ἐστιν ἀξιοσημείωτος διὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἁπλότητα. Ἐκκλησίας ἀθροισθείσης, ἄνδρες αἱρετοὶ κατεκλείοντο εἰς οἴκημά τι ἐκεῖ πλησίον. Οὗτοι δὲ οὔτε τοὺς

ἔξω ἔβλεπον ἐκεῖθεν, οὔτε ὑπὸ τῶν ἔξω ἐβλέποντο, ἀλλὰ μόνον τὴν βοὴν τῶν ἐκκλησιαζόντων ἤκουον· διότι, ὅτε ἐπαρουσιάζετό τις τῶν ἐφιεμένων ἐκλεγῆναι, ἐβόα ὁ λαός, οἱ δὲ κατάκλειστοι ἐν τῷ οἰκήματι γραμματεῖς, οἵτινες ἠγνόουν τίς ἦτο ὁ παρουσιασθείς, ἐσημείουν πόση βοὴ ἐγένετο εἰς τὸν πρῶτον, πόση εἰς τὸν δεύτερον καὶ οὕτω καθεξῆς. Μετὰ ταῦτα ἐξητάζοντο αἱ σημειώσεις αὗται, καὶ εἰς ὄντινα ἐδείκνυτο ὅτι ἐγένετο ἡ πλείστη καὶ μεγίστη βοή, τοῦτον ἀνηγόρευον γερουσιαστήν. Οὗτος δὲ στεφανωθεὶς πότε περιήρχετο τὰ μέρη, ὅπου ἦσαν ἱδρυμένοι οἱ θεοί, εὐχαριστῶν αὐτοὺς διὰ τὸ νικητήριον. Νέοι δὲ πολλοὶ παρηκολούθουν μεγαλύνοντες τὸν ἄνδρα, καὶ γυναῖκες ἐγκωμιάζουσαι δι' ᾠδῆς τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν βίον αὐτοῦ. Ἕκαστος δὲ τῶν φίλων καὶ συγγενῶν παρελάμβανεν αὐτὸν εἰς δεῖπνον λέγων «ταύτῃ ἡ πόλις σε τιμᾷ τῇ τραπέζῃ».

§ 3. **Δύναμις τῆς γερουσίας.** Ἡ γερουσία ἀνεύθυνος οὖσα εἶχεν ἐξουσίαν βουλευτικὴν καὶ ἐκτελεστικήν. Καὶ ὡς βουλευτικὴ μὲν ἐξουσία προεβουλεύετο μετὰ τῶν βασιλέων περὶ τῶν ὑποθέσεων, τὰς ὁποίας ἔμελλε νὰ διακοινώσῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· ὡς ἐκτελεστικὴ δὲ ἐρρόντιζε μετὰ τῶν ἐφόρων περὶ τῶν σπουδαίων πραγμάτων τῆς πολιτείας. Αἱ συνεδριάσεις τῆς γερουσίας ἐγίνοντο αἱ μὲν ἰδίᾳ, παρόντων καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ δήμου τῶν ἐφόρων, αἱ δὲ δημοσίᾳ ἐν ὑπαίθρῳ μεταξὺ τῆς γεφύρας τῆς καλουμένης Βαβύκας καὶ τοῦ ποταμοῦ Κνακίωνος. Εἶχε δὲ ἡ γερουσία καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ ὡρισμένων ὑποθέσεων.

Ε'. ΕΚΚΛΗΣΙΑ.

§ 1. **Εἴδη ἐκκλησιῶν.** Ἡ ἐκκλησία ἐν ταῖς δωρικαῖς πόλεσιν ὠνομάζετο συνήθως ἁλία, καὶ ἀπελλάζειν (ἐκ τοῦ

ἀπέλλα, ὅπερ ἐτήμαινε σηκόν, ἤτοι τόπον περιπεφραγμένον) τὸ ἐκκλησιάζειν. Εἶχον δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι δύο εἴδη ἐκκλησιῶν, τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν καὶ τὴν μικρὰν ἐκκλησίαν.

§ 2. **Ἡ μεγάλη ἐκκλησία.** Αὕτη ὠνομάζετο ἁπλῶς καὶ ἐκκλησία· συνήρχετο δὲ κατὰ πᾶσαν πανσέληνον ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἐν ᾧ καὶ ἡ γερουσία, ἤτοι μεταξὺ τῆς γεφύρας Βαβύκας καὶ τοῦ ποταμοῦ Κνακίωνος, κατὰ δὲ τοὺς μετέπειτα χρόνους καὶ ἐν τῇ Σκιάδι. Εἰς κατεπειγούσας περιστάσεις συνήρχετο καὶ ἐκτάκτως πολλάκις κατὰ μικρὰ διαστήματα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν συνεκάλουν τὰς ἐκκλησίας οἱ βασιλεῖς καὶ ἡ γερουσία· μετέπειτα ὅμως ἔλαβον τὸ δικαίωμα τοῦτο οἱ ἔφοροι. Εἶχε δὲ δικαίωμα νὰ ἐκκλησιάζῃ πᾶς Σπαρτιάτης (οὐχὶ Λακεδαιμόνιος) τριάκοντα ἔτη γεγονώς. Ἡ ἐκκλησία αὕτη, εἰς ἣν λόγοι τεχνικοὶ ἢ δημηγορίαι δὲν συνεχωροῦντο, ἔργον εἶχε νὰ ἐκλέγῃ τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως, ἤγουν τὰ μέλη τῆς γερουσίας καὶ τῶν ἐφόρων, νὰ κρίνῃ περὶ διαδοχῆς τοῦ θρόνου, νὰ παραδέχηται ἢ νὰ ἀπορρίπτῃ τὰ προβαλλόμενα ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, καὶ νὰ ἀποφασίζῃ περὶ μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος ἢ εἰσαγωγῆς νόμων (ὅπερ σπανίως ἐγίνετο), περὶ πολέμου ἢ εἰρήνης· νὰ ἀκούῃ τοὺς πρέσβεις τῶν ξένων πόλεων, καὶ νὰ ἀπελευθεροῖ πληθύν τινα Εἱλώτων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐγίνοντο ἄνευ συζητήσεως, βοῇ καὶ οὐ ψήφῳ κυροῦντος ἢ ἀκυροῦντος τοῦ δήμου. Ὅτε δὲ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διακριθῇ ἡ ἀπόφασις διὰ τῆς βοῆς, οἱ ἔφοροι προσεκάλουν τὸν δῆμον νὰ χωρισθῇ εἰς δύο μέρη, καὶ ὑπερίσχυεν ἡ γνώμη τοῦ μέρους ἐκείνου, ὅπερ ἠρίθμει τοὺς περισσοτέρους. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ὅτι πρότερον οἱ Σπαρτιᾶται ἐκκλησιάζοντες ἔφερον βακτηρίαν· ἀφοῦ ὅμως τις διὰ τῆς βακτηρίας πληγώσας κατέστρεψε τὸν ἕνα ὀφθαλμὸν τοῦ Λυκούργου, ἔπαυσεν ἡ τοιαύτη συνήθεια.

§ 3. **Ἡ μικρὰ ἐκκλησία.** Ἡ μικρὰ ἐκκλησία, περὶ ἧς γίνεται μνεία ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, συνεστήθη φαίνεται, ἀφοῦ οἱ Σπαρτιᾶται διηρέθησαν εἰς ὁμοίους καὶ ὑπομείονας. Συνελέγετο δὲ αὕτη ὑπὸ τῶν ἐφόρων, τῶν γερόντων καὶ τῶν ὁμοίων, καὶ εἶχεν ἔργον νὰ ἀποφασίζῃ περὶ τῶν σπουδαίων τῆς κυβερνήσεως πραγμάτων, πολλάκις καὶ ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ δήμου.

ς'. ΒΑΣΙΛΕΙΣ.

§ 1. **Τὰ βασιλικὰ γένη.** Ἐπειδὴ οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ἀριστοδήμου Εὐρυσθένης καὶ Προκλῆς ἦσαν δίδυμοι, οἱ Σπαρτιᾶται κατά τινα χρησμὸν τῆς Πυθίας «ἀμφότερα τὰ παιδία ἡγήσασθαι βασιλῆας, τιμᾶν δὲ μᾶλλον τὸν γεραίτερον», ἀνηγόρευσαν ἀμφοτέρους βασιλεῖς, καὶ οὕτως ἔκτοτε ἐγένοντο δύο βασιλικοὶ οἶκοι, ἐξ ἑκατέρου τῶν ὁποίων ἐλαμβάνετο εἷς. Ὅταν δὲ δὲν ὑπῆρχεν υἱὸς ἢ ἀδελφὸς τοῦ ἀποθανόντος, ἡ βασιλεία μετέβαινεν εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῆ τοῦ αὐτοῦ οἴκου. Ὠνομάζοντο δὲ οἱ μὲν ἐκ τοῦ Εὐρυσθένους καταγόμενοι Εὐρυσθενεῖς καὶ Ἀγίδαι ἢ Ἀγιάδαι (ἀπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἄγιδος), οἱ δὲ ἐκ τοῦ Προκλέους καταγόμενοι ἐλέγοντο Προκλεῖδαι ἢ Εὐρυπωντίδαι ἀπὸ τοῦ Εὐρυπῶντος (ἐγγόνου τοῦ Προκλέους) τοῦ πρῶτον τοῖς πολλοῖς χαρισαμένου. Ἐλέγοντο δὲ οἱ βασιλεῖς ἀρχαγέται καὶ βαγοί.

§ 2. **Αἱ πρὸς τοὺς βασιλεῖς τιμαί.** Ἐν ταῖς δημοσίαις συνελεύσεσιν οἱ βασιλεῖς ἐτιμῶντο διὰ τῶν πρωτοκαθεδριῶν, καὶ πάντες πλὴν τῶν ἐφόρων ὤφειλον νὰ ἀνίστανται ἀπὸ τῶν ἑδρῶν αὐτῶν τούτων παρουσιαζομένων. Κατὰ μῆνα δὲ ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς ἱερεῖον, τὰ δέρματα καὶ τὰ νῶτα τῶν ἱερείων, καὶ μέδιμνος ἀλφίτων καὶ τετάρτη λακωνικὴ οἴνου. Καὶ ἐν τοῖς συσσιτίοις, ἐν οἷς κατεῖχον

τὴν προεδρίαν, παρείχετο αὐτοῖς διπλασία μερίς. Ἐκτὸς δὲ τῆς κατὰ τὴν παράδοσιν προγονικῆς αὐτῶν κατοικίας ἀπέδιδον οἱ Σπαρτιᾶται τοῖς βασιλεῦσι καὶ γῆν ἐκ τῆς χώρας τῶν περιοίκων, καὶ σκηνὴν κατεσκεύαζον αὐτοῖς ἐκτὸς τῆς πόλεως διὰ δημοσίων δαπανῶν.

§ 3. **Αἱ μετὰ θάνατον ἀπονεμόμεναι τοῖς βασιλεῦσι τιμαί.** Ὅτε ἀπέθνησκον οἱ βασιλεῖς ἐτιμῶντο οὐχὶ ὡς ἄνθρωποι, ἀλλ' ὡς ἥρωες τῶν Λακεδαιμονίων. Ἱππεῖς περιτρέχοντες κατὰ πᾶσαν τὴν Λακωνικὴν περιήγγελλον τὸ γεγονός, κατὰ δὲ τὴν πόλιν γυναῖκες περιφερόμεναι ἐκρότουν λέβητα[1]. Ἐξ ὅλης τῆς Λακωνικῆς συνήρχοντο πολλαὶ χιλιάδες ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐλευθέρων καὶ δούλων καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν ὡς ἄριστον τὸν βασιλέα τὸν ἑκάστοτε ἀποθνήσκοντα. Ἂν δὲ ὁ βασιλεὺς ἀπέθνησκεν ἐν πολέμῳ, τὸ εἴδωλον αὐτοῦ ἐκτεθὲν ἐπὶ λαμπρῶς κεκοσμημένης κλίνης ἐξεφέρετο. Τῶν δὲ μακρὰν τῆς πατρίδος ἀποθανόντων βασιλέων τὰ σώματα μετεκομίζοντο ἐν Σπάρτῃ ἐν μέλιτι ἐμβαλλόμενα, ἢ ἐν ἐλλείψει μέλιτος περικηρούμενα. Ἀφοῦ δὲ ἐθάπτετο ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν τάφον τὸν προσδιωρισμένον εἰς τὸ γένος, ἐξ οὗ κατήγετο, σεμνότερον ἢ κατὰ ἄνθρωπον, ἐπὶ δέκα ἡμέρας ἐπένθει αὐτὸν ἡ πόλις, παύουσα τῶν δημοσίων ἔργων· τρεῖς δὲ ἡμέρας οὐδὲν ἐπωλεῖτο, καὶ ἡ ἀγορὰ ἐστρώννυτο δι' ἀχύρων.

Ζ'. ΕΦΟΡΟΙ.

§ 1. **Σύστασις τῆς ἀρχῆς τῶν ἐφόρων.** Περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνέστη ἡ ἀρχὴ αὕτη τῶν ἐφόρων διαφωνοῦσιν οἵ τε ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι· διότι οἱ μὲν ἀναφέρουσι τὴν κατάστασιν αὐτῶν εἰς τὸν Λυκοῦργον, οἱ δὲ (Πλάτων, Ἀριστοτέλης καὶ Πλούταρχος) εἰς τὸν 130 ἔτη μετὰ τὸν Λυκοῦργον βασιλεύσαντα Θεόπομπον. Εἰσὶ δὲ καὶ οἱ παραδεχόμενοι ὅτι πρὸ τοῦ Λυκούργου ὑπῆρχον οἱ ἔφοροι. Βέβαιον ἐν τούτοις ἐστὶν ὅτι ἡ δύναμις τῶν ἐφόρων μικρὰ οὖσα κατ' ἀρχὰς ηὔξησε κατὰ μικρὸν καὶ κατέστη μεγίστη, καὶ τοῦτο μάλιστα ἀπὸ Θεοπόμπου, ὅστις ἵνα καταστήσῃ τὴν βασιλείαν πολυχρονιωτέραν ἐμετρίασε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς. Ἦταν δὲ οἱ ἔφοροι πέντε τὸν ἀριθμόν, καὶ ἐξελέγοντο ἐκ τοῦ δήμου καὶ ὑπὸ τοῦ δήμου καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν κατὰ τὴν μετοπωρινὴν ἰσημερίαν, ὅτε ἤρχετο τὸ ἔτος τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐκ δὲ τοῦ πρώτου τούτων τῶν πέντε ἐκαλεῖτο καὶ τὸ ἔτος, καὶ διὰ τοῦτο οὗτος ὠνομάζετο καὶ ἐπώνυμος. Δὲν εἶναι ὅμως σατῶς γνωστὸν κατὰ τίνα τρόπον ἐγίνετο ἡ ἐκλογὴ αὐτῶν. Ὠνομάζοντο δὲ οἱ ἔφοροι καὶ τὰ τέλη[1].

§ 2. **Καθήκοντα καὶ δικαιώματα τῶν ἐφόρων.** Οἱ ἔφοροι, ἀνεύθυνοι ὄντες καὶ μόνον μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς εὐθύνας διδόντες εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, ὅτε ἀνελάμβανον τὴν ἐξουσίαν, προεκήρυττον τοῖς πολίταις «προσέχειν τοῖς νόμοις ἵνα μὴ χαλεποὶ ὦτιν αὐτοῖς». Διότι οὗτοι περιφερόμενοι ὡς ἔμψυχοι νόμοι ἐτιμώρουν πᾶραχρῆμα πάντα ἁμαρτάνοντα, ἔχοντες τὴν ἀνωτάτην ἀστυνομικὴν δύναμιν. Συνήρχοντο δὲ καθ' ἑκάστην εἰς τὸ ἐφορεῖον καλούμενον, ἐν ᾧ ἐδίκαζον. Εἶχον ἐπίσης καὶ τὴν ἐξουσίαν νὰ ἐξετάζωσι τὴν διαγωγὴν ἑκάστου ἄρχοντος,

1. Ὁ τοῦ χαλκοῦ ἦχος ἦτο οἰκεῖος τοῖς ἀποθνήσκουσι, διότι ἐνομίζετο καθαρὸς καὶ ἀπελαστικὸς τῶν μιασμάτων.

1. Τὰ τέλη, εἴτε οἱ ἓν τέλει, λέγονται οἱ ἄρχοντες διὰ τὸ αὐτοὺς τὰ τέλη τοῖς πράγμασι τιθέναι. Ἐλέγοντο δὲ καὶ μόνοι οἱ ἔφοροι τὰ τέλη· διότι κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους αὐτοὶ μόνοι ἔθετον τὸ τέλος εἰς τὰ πράγματα.

πλὴν τῶν γερουσιαστῶν, καὶ νὰ παύωσιν αὐτοὺς προσωρινῶς ἢ ὁριστικῶς, ἐὰν παρέβαινον τὰ καθήκοντά των. Ἐπέβαλλον δὲ ποινὰς καὶ δι' ἠθικὰ ἁμαρτήματα, οἷον τὴν ῥᾳθυμίαν, μαλθακότητα, καὶ προσέτι ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων καὶ περὶ θυσιῶν τινων ἐν τῷ ναῷ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς. Καὶ προεδρίαν δὲ ἐν τῇ γερουσίᾳ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκτήσαντο, ἐν ᾗ εἶχον τὰ ἐφορικὰ δίφρα. Παρηκολούθουν δὲ καὶ τοὺς βασιλεῖς ἢ στρατηγοὺς ἐν πολέμῳ, ἵνα ἐπιτηρῶσι τὰς πράξεις. Συνδιελέγοντο προσέτι μετὰ τῶν πρέσβεων ξένων πόλεων, καὶ εἶχον τὴν ἐξουσίαν νὰ ἀποπέμψωσιν αὐτοὺς ἐκ τῶν ὁρίων, καὶ ξένους δὲ ὑπόπτους νὰ ἀπελάσωσιν ἐκ τῆς πολιτείας. Οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς στρατηγούς, καὶ διὰ τῆς σκυτάλης ἔπεμπον τὰς διαταγὰς αὐτῶν εἰς τοὺς μακρὰν ὄντας ναυάρχους ἢ στρατηγούς. Ἐφύλαττον προσέτι τοὺς θησαυροὺς τοῦ κοινοῦ καὶ ἐν γένει αὐτοὶ διῴκουν πάντα τὰ σπουδῆς ἄξια. Ἴδιον δὲ συσσίτιον ἔχοντες οἰαιταν πολὺ ἀναπαυτικωτέραν τῆς σκληρᾶς τῶν ἄλλων Σπαρτιατῶν διητῶντο. Ἡ ἐξουσία αὐτῶν, ἥτις κατέστη τοιαύτη, ὥστε νὰ θεωρῆται ἰσοτύραννος, κατελύθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως (υἱοῦ τοῦ Λεωνίδα) Κλεομένους· ἀνασυσταθεῖσα δὲ ἔμεινε μέχρι τῶν Καισάρων.

Η'. ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΣΠΑΡΤΙΑΤΑΙΣ

§ 1. **Βίδεοι.** Οἱ Βίδεοι ἢ Βιδιᾶται ἦσαν πέντε τὸν ἀριθμὸν καὶ εἶχον ἔργον νὰ ἐφορῶσιν εἰς τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις τῶν ἐφήβων. Τὸ ἀρχεῖον αὐτῶν ἦν ἐν τῇ ἀγορᾷ.

§ 2. **Νομοφύλακες.** Οὗτοι, πέντε ἢ ἓξ τὸν ἀριθμὸν ὄντες μετὰ τοῦ γραμματοφύλακος, καθῆκον εἶχον νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς διατηρήσεως καὶ καλῆς ἐφαρμογῆς τῶν κειμένων νόμων, καὶ τοὺς μὲν πειθομένους εἰς αὐτοὺς νὰ βραβεύωσι, τοὺς δὲ παραβάτας νὰ καταδιώκωσι καὶ

νὰ τιμωρῶσιν. Εἶχον δὲ καὶ οὗτοι τὸ ἀρχεῖον αὐτῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἄγνωστον ἐν τούτοις πότε κατεστάθησαν.

§ 2. **Ἁρμόσυνοι καὶ ἐμπέλωροι.** Οἱ μὲν ἁρμόσυνοι ἔργον εἶχον νὰ ἐπιτηρῶσι τὴν διαγωγὴν καὶ τὰ ἤθη τῶν Σπαρτιατίδων· οἱ δ' ἐμπέλωροι ἦσαν οἱ ἐπιστατοῦντες εἰς τὰ πρὸς πώλησιν ἐν τῇ ἀγορᾷ φερόμενα. Οὗτοι ἀλλαχοῦ ἐκαλοῦντο ἀγορανόμοι, οἱ δὲ ἁρμόσυνοι γυναικοκόσμοι.

§ 4. **Πύθιοι.** Οὗτοι ἦσαν τέσσαρες, δύο ὑφ' ἑκάστου τῶν βασιλέων ἐκλεγόμενοι, ἵνα εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἀποστέλλωνται διὰ χρησμούς. Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν καὶ πάρεδροι τῶν τε βασιλέων καὶ τῆς γερουσίας καὶ συνέτρωγον πάντοτε μετὰ τῶν βασιλέων καὶ ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν ἐκστρατείᾳ, διὰ τοῦτο καὶ σύσκηνοι ἐκαλοῦντο.

§ 5. **Πρόδικος.** Πρόδικος ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ὁ ἐπίτροπος βασιλέως τινὸς ἀνήλικος. Διωρίζετο δὲ πάντοτε ἐκ τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν αὐτοῦ τοῦ ἀνήλικος βασιλέως. Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Λυκοῦργος καὶ ὁ Παυσανίας.

§ 6. **Παιδονόμος.** Οὗτος ἐπεμελεῖτο τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων, ἔχων συμβοηθοὺς τοὺς μαστιγοφόρους, ἐκλεγομένους ἐκ τῶν νέων, καὶ τοὺς βουάγορας ἤτοι ἐπιμελητὰς τῶν βουῶν. Ἐκάλουν δὲ βουὰς οἱ Σπαρτιᾶται τὰς ἀγέλας, ἤτοι τὰς τάξεις.

§ 7. **Ἁρμοσταί.** Ἁρμοσταὶ ἐκαλοῦντο ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐπέμποντο εἰς τὰς ὑποτεταγμένας πόλεις, ἵνα φροντίζωσι παντὶ τρόπῳ νὰ μεταβάλλωσι τὸ καθεστὼς πολίτευμα τῆς πόλεως εἰς ἀριστοκρατίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐδίδοντο εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν καὶ δέκα πολῖται ἐκ τῶν φρονούντων τὰ τῶν Λακεδαιμονίων, αἱ δεκαρχίαι λεγόμεναι.

§ 8. **Πολέμαρχοι.** Οἱ πολέμαρχοι ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐτάσσοντο ἀμέσως μετὰ τὸν βασιλέα ἐν ταῖς ἐκστρατείαις, διοικοῦντες μίαν μόραν ἕκαστος, καὶ ἐνίοτε

ὅλον στρατόν. Ἐν Σπάρτῃ δὲ ἔργον εἶχον νὰ ἐπιστατῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ νὰ ἀποστέλλωσι τὸ ἀνῆκον μερίδιον εἰς τοὺς ἀπόντας. Εἰς αὐτοὺς ἦτο ἐπίσης ἀνατεθειμένη ἡ φροντὶς τῶν δημοσίων ὅπλων, τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων καὶ ἄλλων τοιούτων.

§ 9. **Πρόξενοι.** Οἱ πρόξενοι ἔργον εἶχον νὰ ὑποδέχωνται, νὰ φιλοξενῶσι τοὺς ξένους καὶ νὰ παρέχωσιν αὐτοῖς οἴκημα πρὸς κατάλυσιν.

§ 10. **Ἱππαγρέται.** Οὗτοι ἦσαν τρεῖς τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν ἐφόρων ἐκ τῶν ἐχόντων συμπεπληρωμένην τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν. Ἦσαν δὲ ἀρχηγοὶ ἐκλεκτοῦ τινος σώματος ἱππικοῦ συνισταμένου ἐκ 300 ἀνδρῶν τῶν καλουμένων λογάδων.

Θ'. ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ.

§ 1. **Δικαστήρια.** Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχον τρία δικαστήρια· τὸ τῶν βασιλέων, τὸ τῆς γερουσίας καὶ τὸ τῶν ἐφόρων. Οἱ μὲν πρῶτοι ἐδίκαζον, ὅτε πολλοὶ συνάμα συγγενεῖς ἐζήτουν εἰς γάμον ἐπίκληρόν τινα παρθένον. Ἐκτὸς δὲ τῶν περὶ ἐπικλήρων παρθένων δικῶν οὗτοι ἔκριναν καὶ τὰς περὶ υἱοθεσίας δίκας, καὶ τὰς διαφωνίας, αἵτινες προέκυπτον ἐκ τῆς ἐπιδιορθώσεως δημοσίων ὁδῶν, διανέμοντες αὐτοὶ καὶ τὰ βάρη εἴς τε τὴν κατασκευὴν καὶ ἐπιδιόρθωσιν αὐτῶν. Ἡ δὲ γερουσία ἐδίκαζε τὰς μεγίστας δίκας, τὰς περὶ θανάτου δηλονότι εἰς πολλὰς κατὰ συνέχειαν ἡμέρας· διότι τοῖς περὶ θανάτου διαμαρτάνουσιν οὐκ ἔστι μεταβουλεύεσθαι κατὰ Πλούταρχον. Οἱ δὲ ἔφοροι κατ' ἀρχὰς ἐδίκαζον τὰς ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις· μετέπειτα ὅμως τοσοῦτον ἰσχυροποιήθησαν, ὥστε οὐ μόνον πάντες οἱ λοιποὶ ἄρχοντες πρὸς αὐτοὺς μόνους ὤφειλον νὰ δίδωσι λόγον τῶν πράξεων καὶ ἀποφάσεων αὐτῶν, ἀλλὰ ἐκτήσαντο καὶ τὸ δικαίωμα νὰ κλητεύωσι καὶ αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς, οἵτινες ὅμως ἠδύναντο νὰ βραδύνωσι μέχρι τρίτης προσκλήσεως. Εἰς τὰς τῶν βασιλέων δὲ δίκας τὸ δικαστήριον, συγκροτούμενον ὑπὸ τῆς γερουσίας καὶ τῶν ἐφόρων, προηδρεύετο ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν βασιλέων.

§ 2. **Κλήτευσις καὶ συνήγοροι.** Ὅτε τις κατηγορεῖτο ἐπὶ ἀδικήματι, ἐκλητεύετο διὰ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ δικαστηρίου νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου εἰς ὡρισμένην ἡμέραν. Ἐὰν δὲ ἀπεδήμει δι' ὑπηρεσίαν τῆς πολιτείας, ἐστέλλετο εἰς αὐτὸν σκυτάλη ἐπιτάττουσα τὴν προσέλευσίν του. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον ῥήτορες ἐν Σπάρτῃ, ἕκαστος ἠναγκάζετο νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποθέσεως.

§ 3. **Μαρτυρία.** Ἐν Σπάρτῃ ἡ μαρτυρία τῶν δούλων σπανίως ἐγίνετο δεκτή. Εἰς τὰς ἰδιωτικὰς δὲ δίκας ἐγίνοντο δεκτὰ εἰς μαρτυρίαν ἀποδεικτικά, οἷον ὁμολογίαι, ἀναγνωρίσεις χρέους, ἅτινα ἐν τῇ δωρικῇ διαλέκτῳ κλαρία ἐκαλοῦντο, ἴσως διότι ἐδίδοντο πρὸς ἀσφάλειαν οἱ κλῆροι τῶν ἀγρῶν.

Γ'. ΣΥΣΣΙΤΙΑ.

§ 1. **Κοιναὶ τράπεζαι.** Τὰ συσσίτια ἦσαν κοιναὶ τράπεζαι τῶν Λακεδαιμονίων, αἵτινες συνεστήθησαν ὑπὸ τοῦ Λυκούργου κατὰ μίμησιν τῶν Κρητῶν. Ἐκαλοῦντο δὲ καὶ φιδίτια ἢ φειδίτια (ἐκ τοῦ φείδομαι, ἢ καὶ φιλίτια ἤτοι φιλικὰ δεῖπνα). Καὶ ἄνδρια δὲ ἢ ἀνδρεῖα ἐλέγοντο, διότι μόνον ἄνδρες ἐφοίτων εἰς αὐτά· αἱ δὲ γυναῖκες οὐ μετεῖχον. Ἦσαν δὲ ὅλα ὁμοῦ τὰ ἐν Σπάρτῃ συσσίτια δεκαπέντε τὸν ἀριθμόν, ἕκαστον τῶν ὁποίων συνέκειτο ἐκ διακοσίων, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἐκ τετρακοσίων πολιτῶν.

§ 2. **Τὰ ἐν τοῖς συσσιτίοις μέλη.** Ἐν τῷ οἴκῳ

ἢ ἐν τοῖς οἴκοις, ὅπου ἦσαν τὰ συσσίτια, παρέκειντο πολλαὶ τράπεζαι, εἰς ἑκάστην τῶν ὁποίων 10 ἕως 15 ἢ καὶ πλείονες συνήρχοντο, καὶ ἐλέγοντο οὗτοι οἱ συσσιτοῦντες σύσκηνοι. Ἵνα δὲ ἔχωσιν εὐάρεστον καὶ εὔθυμον τὴν περὶ τὸ δεῖπνον διατριβήν, δὲν παρεδέχοντο τὸν τυχόντα ὡς σύσκηνον, ἀλλ' ἐδοκίμαζον πρῶτον, ἂν οὗτος ὑφ' ὅλων τῶν μελῶν ἦτο εὐπρόσδεκτος. Τοῦτο δὲ ἐγίνετο οὕτως. Ὑπηρέτης τις περιῆγεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀγγεῖόν τι, ὀνομαζόμενον κάδδον ἢ κάδδιχον· ἕκαστον δὲ τῶν μελῶν τῆς τραπέζης ἐκείνης, εἰς ἣν ὁ ὑποψήφιος ἐζήτει νὰ καταταχθῇ, ἐλάμβανεν ἐκ τῆς τραπέζης τεμάχιον μαλακοῦ ἄρτου ὡς ψῆφον (ἀπομαγδαλίαν καλουμένην, ὅτι δι' αὐτῆς ἀπέματτον τὸ λίπος ἀπὸ τῶν χειρῶν), καὶ ἐὰν μὲν ἤθελε νὰ παραδεχθῇ τὸν ὑποψήφιον, ἔρριπτεν εἰς τὸ ἀγγεῖον τὸ σφαιρίδιον τοῦ ἄρτου χωρὶς νὰ ἀλλοιώσῃ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, ἐὰν δὲ ἤθελε νὰ ἐκφράσῃ ἀποδοκιμασίαν, ἔθλιβε τὸ σφαιρίδιον εἰς τὴν χεῖρα καὶ ἔρριπτεν αὐτὸ οὕτω τεθλιμμένον εἰς τὸν κάδδον. Καὶ ἓν δὲ μόνον τεθλιμμένον σφαιρίδιον ἦτο ἱκανὸν νὰ παρακωλύσῃ τὴν παραδοχὴν τοῦ ὑποψηφίου. Ἐντεῦθεν ἡ λέξις «κεκαδδίσθαι» σημαίνει ἀπορρίπτεσθαι.

§ 3 **Ὅ,τι ἕκαστος προσεκόμιζεν εἰς τὰ συσσίτια.** Εἰς τὰ συσσίτια ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἔρχωνται ἄδειπνοι ἅπαξ καθ' ἡμέραν πάντες, ὅσοι ἠδύναντο νὰ εἰσφέρωσι κατὰ κεφαλὴν ἕκαστος οἴκοθεν κατὰ μῆνα ἀλφίτων μέδιμνον, οἴνου χόας ὀκτώ, τυροῦ πέντε μνᾶς, σύκων ἡμίμναια πέντε, καὶ πρὸς τούτοις μικράν τινα ποσότητα νομίσματος δι' ὀψωνίαν.

§ 4 **Οἱ ἐν τοῖς οἴκοις δειπνοῦντες.** Τὸν ἐπὶ τὰ συσσίτια ἐρχόμενον πεπληρωμένον καὶ μὴ πίνοντα μηδὲ ἐσθίοντα μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκάκιζον ὡς ἀκρατῆ καὶ πρὸς τὴν κοινὴν ἀπομαλακιζόμενον δίαιταν. Ὁ δὲ γινόμενος φανερὸς ὅτι ἦλθε δειπνήσας ἐζημιοῦτο. Μόνον εἰς τοὺς θύοντας ἢ εἰς θήραν ἐξελθόντας συνεχωρεῖτο δειπνῆσαι εἰς τὰ ἴδια, ἐὰν ἔστελλον μερίδιά τινα θυμάτων ἢ τοῦ κυνηγίου εἰς τοὺς συσκήνους αὐτῶν ἤτοι τοὺς ὁμοτραπέζους. Ὅτε ὁ Ἄγις ἐπανελθὼν ἐκ τῆς ἐκστρατείας καταπεπολεμηκὼς τοὺς Ἀθηναίους ἠθέλησε παρὰ τῇ γυναικὶ δειπνεῖν καὶ μετεπέμπετο τὰς μερίδας, οἱ πολέμαρχοι οὐκ ἔπεμψαν, διότι ἡ μετακόμισις τῆς μερίδος εἰς τὴν οἰκίαν κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἐδικαιοῦτο. Ἡ δὲ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ πολῖται ἕνεκα δημοτελοῦς θυσίας ἢ ἄλλης τινὸς τοιαύτης αἰτίας δὲν συνήρχοντο εἰς τὰ συσσίτια, ἐκαλεῖτο ἀφίδιος.

§ 5. **Ἡ ἐν τοῖς συσσιτίοις τροφή.** Ἡ κυριωτέρα τροφὴ ἐν τοῖς συσσιτίοις ἦτο ὁ μέλας ζωμός, ὅστις καὶ βαφὰ καὶ βαφὴ καὶ αἱματία ἐλέγετο. Ἦτο δὲ αὕτη ἡ προσφιλεστέρα τροφὴ μάλιστα τῶν γερόντων, καὶ συνέκειτο ἀπὸ ζωμὸν χοίρου καὶ ἀπὸ ὄξος. Τὸ κρέας τοῦ χοίρου ἔτρωγον μετὰ ταῦτα κατὰ μικρὰς μερίδας· ἐκτὸς δὲ τούτων παρετίθεντο καὶ πλακούντια, ἐλαῖαι, ἡ τυρὸς καὶ οἶνος καὶ σῦκα. Ἀλλὰ τὸ ἁπλοῦν φαγητὸν ἐποικίλλετο πολλάκις διὰ τῆς προσθήκης ἑτέρου φαγητοῦ τοῦ ἐπαΐκλου, ὅπερ ἐλέγετο οὕτω, διότι αἴκλον παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις ἐσήμαινε δεῖπνον. Συνέκειτο δὲ τὸ ἐπάϊκλον ἐξ ἐκείνων, ἅπερ ἔπεμπον οἱ θύοντες καὶ οἱ εἰς θήραν ἐξελθόντες.

§ 6. **Οἱ ἐν τοῖς συσσιτίοις λόγοι καὶ οἱ παῖδες.** Τὰ συσσίτια ἐχρησίμευον οὐ μόνον πρὸς διατροφὴν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ὡς πνευματικὴ διδασκαλία· διότι ἐν αὐτοῖς δὲν ἦσαν μὲν ἀπηγορευμένα ὁ γέλως καὶ ἡ παιδιὰ καὶ τὰ ἄσματα, ἀλλὰ καὶ πολὺς λόγος ἐγίνετο περὶ τῶν τῆς πόλεως πραγμάτων, περὶ ὧν ἐλευθέρως ἐλάλουν· διότι ρητῶς ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς μετέχοντας αὐτῶν νὰ διακοινώσωσί τι τῶν ἐκεῖ εἰρημένων ἔξω. «Ἀπὸ τῆς θύρας

ταύτης λόγος οὐκ ἐξέρχεται». Καὶ εἰς τοὺς παῖδας δὲ συνεχώρουν τὴν εἴσοδον, ἵνα γυμνάζωνται καὶ οὗτοι εἰς τὴν ἀκρόασιν καὶ τήρησιν τῶν ἐν τοῖς συσσιτίοις ὑπὸ τῶν γεραιτέρων λεγομένων. Καὶ οἱ μὲν νέοι καὶ οἱ παῖδες οὐ μετεῖχον τῆς τροφῆς· τὰ δὲ μικρὰ παιδία ἐκάθηντο ἐπὶ χαμηλῶν σκαμνίων πλησίον τῶν ἑδρῶν τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ ἐλάμβανον ἥμισυ μερίδιον ἄνευ ὀσπρίων (ἀβαμβάκευτον), καὶ ὡς ἐπάϊκλον πλακούντιον ἐκ κριθίνου ἀλεύρου, ἐζυμωμένου ἐλαίῳ καὶ ἐψημένου εἰς φύλλα δάφνης. Καὶ τοῦτο μὲν ἐκαλεῖτο κάμμα, τὰ δὲ φύλλα καμματίδες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ.

Ι. ΟΠΛΑ.

§ 1. **Δύο εἴδη ὅπλων.** Τὰ ὅπλα τῶν ἀρχαίων ἦσαν δύο εἰδῶν ἀμυντικὰ καὶ ἐπιθετικά· καὶ διὰ μὲν τῶν πρώτων μαχόμενοι προεφύλαττον ἑαυτούς, διὰ δὲ τῶν δευτέρων ἔβλαπτον τὸν ἐχθρόν.

§ 2. **Ἀμυντικὰ ὅπλα.** Κυριώτερα τῶν ἀμυντικῶν ὅπλων ἦσαν τὸ κράνος, ἡ μίτρα, τὸ ζῶμα, ὁ θώραξ, αἱ κνημῖδες, αἱ χειρίδες καὶ ἡ ἀσπίς.

§ 3. **Κράνος.** Τὸ κράνος ἢ ἡ περικεφαλαία, ἡ παρὰ ποιηταῖς κόρυς καὶ πήληξ καλουμένη, κατεσκευάζετο κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐκ δέρματος ζώου τριχωτοῦ καὶ ὀδοντωτοῦ, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάζετο κυνέη, ἀλωπεκέη, λεοντέη, ταυρείη, ἰκτιδέη, αἰγείη. Ἡ ἐκ δέρματος ἢ σκύτους ἄνευ λόφου ἢ ἄλλου τινὸς κόσμου περικεφαλαία

(ἄφαλος καὶ ἄλοφος) ἐκαλεῖτο καὶ καταῖτυξ· ἦτο δὲ αὕτη ἁπλοῦν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς σύνηθες παρὰ τοῖς κυνηγοῖς. Ὅτε δὲ ἡ δερματίνη βάσις τοῦ κράνους ἐστερεοῦτο καὶ ἐπεκοσμεῖτο δι' ἐπιθέσεως χαλκοῦ ἢ χρυσοῦ, τότε ἡ περικεφαλαία ἐκαλεῖτο χαλκήρης, εὔχαλκος, χρυσείη· ἡ δὲ ὅλως ἐκ χαλκοῦ ἐλέγετο πάγχαλκος. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῆς ὑπῆρχε μέταλλόν τι ὀνομαζόμενον φάλος, καὶ ἐκ τούτου ἐξηρτᾶτο ὁ λόφος. Ἀλλὰ φάλοι ἐλέγοντο καὶ τὰ μετάλλινα τεμάχια, ἅπερ κατήρχοντο ἐκ τῆς κορυφῆς εἰς τὴν βάσιν, ἢ προῆκον ἐκ τῶν πλευρῶν κατὰ μέτωπον. Ἐκ δὲ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν ἐκαλεῖτο ἡ περικεφαλαία τότε ἀμφίφαλος, δίφαλος, τετράφαλος. Ἀμφίφαλος δὲ ἐλέγετο καὶ ἡ ἔχουσα ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν προβολήν. Ὁ δὲ λόφος τῆς περικεφαλαίας, ἤτοι ὁ θύσανος αὐτῆς, κατεσκευάζετο ἐκ πτερῶν, ἢ χαίτης, ἢ οὐρᾶς ἵππου, διὸ καὶ ἐλέγετο λόφος ἱππιοχαίτης, ἢ κόρυς ἱπποδάσεια, ἵππουρις. Ὁ ἑκατέρωθεν προήκων καὶ συνέχων τὴν περικεφαλαίαν ὑπὸ τὴν σιαγόνα τοῦ μαχητοῦ ἱμὰς ἐκαλεῖτο ὀχεύς. Ἔσωθεν δὲ τοῦ κράνους ὑπετίθεσαν πῖλον καὶ εἶδος μικροῦ καὶ πυκνοῦ σπόγγου.

§ 4. **Μίτρα.** Αὕτη κατεσκευάζετο ἐκ μεταλλίνου ἐλάσματος ἔχοντος ἔσωθεν ὑπερραμμένον δέρμα καὶ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ἐλάσματος ἐστρωμένον μαλλίον. Ἐφέρετο δὲ αὕτη ἀμέσως ἐπὶ τοῦ χρωτός, ἵνα καλύψῃ τὸ ὑπογάστριον.

§ 5. **Ζῶμα.** Τὸ ζῶμα ἡ ζώνη ἢ ὁ ζωστὴρ ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πεποικιλμένον. Ἐξετείνετο δὲ ἀπὸ τοῦ γόνατος μέχρι τῆς ὀσφύος καὶ συνεδέετο μετὰ τοῦ θώρακος περιβάλλον τὸν λοιπὸν ὁπλισμόν. Ἐθεωρεῖτο δὲ τοσοῦτον οὐσιῶδες μέρος τοῦ ἱματισμοῦ τοῦ στρατιώτου, ὥστε ζώννυσθαι ἐσήμαινεν ἐνδύεσθαι τὴν πανοπλίαν.

FENER
YUAKİMION RUM KIZ LİSESİ
Sayı

§ 6. **Θώραξ.** Ὁ θώραξ ἐχρησίμευεν εἰς προφύλαξιν τοῦ στήθους καὶ τῶν νώτων. Ὁ λινοθώραξ κατεσκευάζετο ἐκ λινοῦ, ἀλλὰ πολὺ ἰσχυροτέρα ὕλη πρὸς κατασκευὴν θωράκων ἦσαν τὰ κέρατα, ἅπερ ἀφοῦ καθίσταντο ἐπίπεδα καὶ στιλπνὰ προσηρμόζοντο ὡς πτερὰ ἐπὶ τῶν λινῶν χιτώνων. Ἀντὶ κεράτων μετεχειρίζοντο καὶ ὁπλᾶς ἵππων ἢ ἄλλων ζώων, τὰς ὁποίας παρεμφερεῖς πρὸς φολίδας ὄφεων ποιήσαντες καὶ διατρήσαντες νεύροις ἵππων καὶ βοῶν συνέρραπτον καὶ ἐπαλλήλως συνεκάλυπτον κατὰ καθέτους σειρὰς χωρὶς νὰ προσκολλήσωσιν αὐτὰς εἰς ἄλλο τι ὑπένδυμα. Ἐκ τούτου τοῦ εἴδους τοῦ θώρακος ἐγεννήθη καὶ ὁ ἐκ μετάλλου φολιδωτός, ἢ καὶ λεπιδωτὸς (ὡς ἔχων ὁμοιότητα πρὸς τὰς λεπίδας τῶν ἰχθύων) θώραξ, ἡ βάσις τοῦ ὁποίου ἐνίοτε μὲν ἦν δέρμα, ἄλλοτε δὲ ὕφασμα λινὸν, ἐφ' ὃ ἐρράπτοντο αἱ μεταλλικαὶ φολίδες ἢ λεπίδες. Ὁ θώραξ, οὗ αἱ μετάλλιναι πλάκες εἶχον σχῆμα κρίκου, ὠνομάζετο ἁλυσιδωτός. Ἐν γένει δὲ ὅλοι οἱ τοιοῦτοι θώρακες ἐκαλοῦντο διαλυτοὶ ἀντιθέτως πρὸς τὸν στάδιον ἢ στατὸν, ὅστις τιθέμενος κατὰ γῆς ἵστατο ὄρθιος. Συνίστατο δὲ οὗτος κυρίως ἐκ δύο γυάλων, δύο δηλαδὴ πλακῶν κοίλων κατεσκευασμένων ἐκ σκληροῦ δέρματος ἢ χαλκοῦ ἢ σιδήρου, ἐνίοτε καὶ ἐκ τιμαλφεστάτων μετάλλων οὕτως, ὥστε νὰ ἐφαρμόζωσι ταῦτα εἰς τὸ σῶμα. Τὰ ἄκρα τῶν γυάλων τούτων, ὀνομαζόμενα πτέρυγες, συνήπτοντο διὰ κομβίων. Ἐνῷ δὲ ταῦτα προεφύλαττον τὸ μὲν τὸ στέρνον καὶ τὴν γαστέρα, τὸ δὲ τὰ νῶτα, τὸ ἡμιθωράκιον λεγόμενον προεφύλαττε μόνον τὸ στῆθος, ἵνα ἔχοντες οἱ στρατιῶται τὰ νῶτα ἀφύλακτα καθίστανται ἧττον ἐπιρρεπεῖς εἰς φυγήν.

§ 7. **Κνημίδες, χειρίδες.** Αἱ κνημίδες κατεσκευάζοντο ἐκ χαλκοῦ ἢ ὀρειχάλκου ἢ κασσιτέρου, ἔχουσαι ἔσωθεν δέρμα τι ἢ ὕφασμα, ἢ καὶ σπόγγον· ἐχρησίμευον δὲ εἰς προφύλαξιν τῶν κνημῶν, καὶ συνηρμόζοντο εἰς τὰ πλάγια ἄνω τῶν ἀστραγάλων διὰ κομβίων, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε ἦσαν χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ. Αἱ δὲ χειρίδες ἐχρησίμευον πρὸς προφύλαξιν τῶν χειρῶν καὶ ἦσαν ἄνευ δακτυληθρῶν.

§ 8. **Ἀσπίς.** Ἡ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ὁμηρικοῖς ἥρωσιν ἀσπὶς ἦν τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ἐκάλυπτεν ὁλόκληρον τὸν φέροντα αὐτήν. Κατεσκευάζετο δὲ ἡ ἀσπὶς ἐν γένει ἐκ ξύλου, ὅπερ ἐκαλύπτετο διὰ πολλῶν πτυχῶν βοείου διφθέρας καὶ περιεδέετο μετάλλῳ. Τὸ μετάλλινον τοῦτο περίθεμα, ὅπερ ἦν τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀσπίδος, ἐλέγετο ἄντυξ, ἴτυς, περιφέρεια καὶ κύκλος. Εἰς τὸ κέντρον ἡ ἀσπὶς εἶχεν ἐξοχήν τινα, ἥτις ἐλέγετο ὀμφαλὸς ἢ μεσομφάλιον, καὶ ἐχρησίμευεν ἵνα ἀπωθῶνται τὰ βέλη τοῦ ἐχθροῦ πλαγίως. Ἐπὶ δὲ τοῦ ὀμφαλοῦ, τοῦ δευτέρου μέρους τῆς ἀσπίδος, προσηρμόζετο ἐνίοτε σαυρωτὴρ ἢ στύραξ, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον, ὅπερ ἐλέγετο ἐπομφάλιον. Τρίτον μέρος τῆς ἀσπίδος ἦτο τὸ ὄργανον, ὅπερ ἐχρησίμευε πρὸς συνοχὴν αὐτῆς. Ὡς τοιοῦτον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων μετεχειρίζοντο τὸν τελαμῶνα, πλατὺ δερμάτινον λωρίον, δι' οὗ ἀνηρτᾶτο ἐπὶ τῶν ὤμων ἡ ἀσπίς. Ἀλλ' ὡς δύσχρηστος ὁ τελαμὼν ἀντικατεστάθη ὕστερον διὰ τοῦ κανόνος. Ἦτο δὲ ὁ κανὼν μεταλλίνη, σκυτίνη, ἢ ξυλίνη ταινία ἔσωθεν πλαγίως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέρους τῆς ἄντυγος μέχρι τοῦ ἑτέρου ἐξικνουμένη ἐν εἴδει διαμέτρου. Εἰς ταύτην προσηλοῦντο μικρὰ σιδηρᾶ μοχλία διασταυρούμενα ἀλλήλοις ἐν εἴδει Χ. Ταῦτα δὲ ἀπαντῶντα τὸν πῆχυν τῆς χειρὸς ἔσωθεν τοῦ ἀγκῶνος συνεῖχον τὴν ἴτυν. Ἡ μηχανὴ αὕτη ἐκαλεῖτο ὄχανον ἢ ὀχάνη καὶ ἐλέγετο ὅτι ἐφευρέθη ὑπὸ τῶν Καρῶν. Πέριξ δ' ἔσωθεν περιέθεε τὴν ἴτυν σκύτινος πόρπαξ (κρίκος), ὅστις ἦτο προσηλωμένος κατὰ διαστήματα οὕτως,

ὥστε ἀπετέλει γύρωθεν σειρὰν θηλυκωτήρων, εἰς οὓς ἔθετε τοὺς δακτύλους ὁ στρατιώτης. Ὁποίαν δὲ σημασίαν εἶχον οἱ πόρπακες φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ὅτε ἐκρέμων τὰς ἀσπίδας εἰς τοὺς ναούς, ἀφῄρουν τοὺς πόρπακας, ἵνα μὴ χρησιμεύσωσιν αὗται ἐν ὀχλαγωγίᾳ. Ἡ δὲ συνήθεια τοῦ σηματολογεῖν τὰς ἀσπίδας διὰ διαφόρων συμβόλων εἶναι ἀρχαιοτάτη, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς περιγραφῆς, ἣν ποιεῖ ὁ Ὅμηρος περὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ὁ Αἰσχύλος ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας.

§ 9. **Διάφορα εἴδη ἀσπίδων.** Ὑπῆρχον ὡσαύτως καὶ ἄλλα εἴδη ἀσπίδων μικροτέρων καὶ ἑτεροειδῶν σχημάτων. Τοιοῦτον ἦν τὸ γέρρον (ἀσπὶς πλεκτή), ὅπερ εἶχε σχῆμα ρομβοειδές. Τοῦτο πρῶτοι οἱ Πέρσαι μετεχειρίσθησαν. Ὁ δὲ θυρεὸς ἦτο ἐπιμήκης καὶ συνήθως ἔκλινε πρὸς τὰ ἔνδον· ὠνομάσθη δ' οὕτως ὡς ἔχων σχῆμα θύρας. Τὸ λαισήιον, ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶχε σχῆμα θυρεοῦ, ἦν ἐλαφροτέρα ἀσπὶς κατεσκευασμένη ἐκ βοείου δέρματος καὶ παρίστα κεφαλὴν ζώου τινός· παράγουσι δὲ τὴν λέξιν ἐκ τοῦ λάσιος ἤτοι δασύμαλλος. Ἡ πέλτη ἦτο μικρὰ καὶ ἐλαφρὰ ἀσπίς, ἔχουσα σχῆμα ἡμισελήνου ἢ κισσοφύλλου· μετεχειρίσθησαν δὲ πρῶται αὐτὴν αἱ Ἀμαζόνες.

§ 10. **Ἐπιθετικὰ ὅπλα.** Τὰ μόνα ἐπιθετικὰ ὅπλα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι, ἦσαν αἱ πέτραι καὶ τὰ ῥόπαλα, ἢ κορύναι σιδηραῖ ἢ ξύλιναι. Εἰς τοὺς μετέπειτα δὲ χρόνους τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν ἐπιθετικῶν ὅπλων ἦσαν τὸ ἔγχος, τὸ ξίφος, ἡ ἀξίνη, τὸ τόξον, ἡ σφενδόνη καὶ τὰ πυροφόρα βέλη.

§ 11. **Ἔγχος.** Τὸ ἔγχος εἶχε τρία μέρη, τὸ δόρυ, τὴν αἰχμὴν καὶ τὸν σαυρωτῆρα. Καὶ τὸ μὲν δόρυ, ὅπερ κατεσκευάζετο ἐκ κλάδου μελίας ἀποπεφλοιωμένου καὶ

ἐστιλβωμένου, ἀπετέλει τὸ σῶμα τοῦ ἔγχους· ἡ δὲ αἰχμή, ἥτις ἀπετέλει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἦτο ἐκ μετάλλου, ὠνομάζετο δὲ καὶ λόγχη· ὁ δὲ σαυρωτήρ, ὅστις καὶ οὐρίαχος καὶ στύραξ καὶ στυράκιον ἐλέγετο, ἦτο τὸ χάλκινον θηκάριον, ὅπερ ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄκρου κοῖλον ὂν ἐκ τοῦ ἑτέρου ἀπέληγεν εἰς ὀξύ. Καὶ ἐντὸς μὲν τοῦ κοιλώματος αὐτοῦ ἐτίθετο τὸ ὀπίσω ἄκρον τοῦ ἔγχους, διὰ δὲ τοῦ αἰχμηροῦ ἐπήγνυον τὸ ἔγχος κατὰ γῆς, ἵνα ἵσταται ὀρθόν, ὅτε οἱ στρατιῶται ἀνεπαύοντο· ἐν τῇ μάχῃ ὅμως, ἐὰν συνεθλᾶτο ἡ αἰχμή, μετεχειρίζοντο τότε τὸν σαυρωτῆρα[1]. Τὸ καλὸν ἔγχος ἐφυλάττετο ἐν θήκῃ, ἥτις ὡς ἐκ τοῦ σχήματος ἐκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου σύριγξ. Ἐν μέσῳ τοῦ δόρατος ὑπῆρχεν ἱμὰς, ὅστις ἐλέγετο ἀγκύλη, καὶ συνέτεινε πρὸς ἐξακόντισιν τοῦ ἔγχους. Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ ἔγχος καὶ δόρυ καὶ λόγχη. Ἀλλ' ἡ λόγχη ἦν κυρίως λεπτοτέρα τοῦ ἔγχους, χρήσιμος τοῖς ἱππεῦσι μετά τινος προσαρτήματος, δι' οὗ ἀνέβαινον ἐπὶ τοῦ ἵππου· ὁ δὲ ἄκων ἢ τὸ ἀκόντιον ὡμοίαζε μὲν τῇ λόγχῃ κατὰ τὸ σχῆμα, ἦτο ὅμως μικρότερος καὶ κατάλληλος τοῖς ἐλαφροῖς στρατιώταις[2].

§ 12. **Ξίφος.** Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους τὰ ξίφη κατεσκευάζοντο ἐκ χαλκοῦ, εἶτα δ' ἐκ σιδήρου, καὶ εἶχον εὐθεῖαν καὶ δίκοπον λεπίδα σχεδὸν ἰσοπλατῆ ἀπὸ τῆς λαβῆς μέχρι τῆς αἰχμῆς. Ἀνηρτᾶτο δὲ τὸ ξίφος δι' ἱμάντος ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τοῦ στρατιώτου καὶ ἀπέλη-

1. Πολλοὶ τῶν συνοδευόντων τὸν βασιλέα τῆς Περσίας δορυφόρων ἐν τοῖς δόρασιν ἀντὶ σαυρωτῆρος εἶχον μῆλα ἢ ροιὰς χρυσᾶς.

2. Καὶ ἄλλα ὀνόματα διαφόρων εἰδῶν ἐγχῶν ἀναφέρονται παρὰ συγγραφεῦσιν, ὡς ὑσσός, ὅστις ἦν στερεώτερος τῆς λόγχης, παλτὸν (ἐκ τοῦ πάλλω) βραχύτερον τοῦ ἔγχους, σάρισσα (λόγχη), σαύνιον (ἀκόντιον ἐν χρήσει παρὰ διαφόροις λαοῖς).

γεν εἰς τὸν ἀριστερὸν μηρὸν, ἵνα ἀνασπᾷ αὐτὸ οὗτος ἐκ τοῦ κολεοῦ ἐπιλαμβάνων διὰ τῆς δεξιᾶς τὴν λαβήν. Καὶ τὰ μὲν ἀρχαιότερα ξίφη ἦσαν βραχύτατα, εἰς τοὺς κατόπιν ὅμως χρόνους ἐδιπλασιάσθη τὸ μῆκος αὐτῶν. Οἱ Πέρσαι ἐχρῶντο τῷ ἀκινάκῃ, ὅστις ἦν καμπύλος καὶ βραχύτερος τοῦ παρ' Ἕλλησιν ἐν χρήσει ξίφους.

§ 13. **Ἀξένη.** Ἡ ἀξίνη ἢ ὁ πέλεκυς ἦτο ὁτὲ μὲν ἑτερόστομος, ὁτὲ δὲ ἀμφίστομος. Εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους κατεσκευάζετο ἐκ πέτρας· ἀκολούθως ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου, καὶ σπανιώτερον ἐξ ἀργύρου.

§ 14. **Τόξον.** Τὸ τόξον (ὁ βιὸς) ἦτο τὸ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων πρὸς βολὴν βελῶν ὅπλον. Τινὲς λέγουσιν ὅτι ἐφεῦρεν αὐτὸ ὁ Ἀπόλλων, ὑποθέτοντες τοῦτο ἐκ τῶν ἐπιθέτων τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ «ἑκηβόλος, χρυσότοξος, ἀργυρότοξος». Τὸ σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ τόξου διέφερε τοῦ τῶν Σκυθῶν καὶ Πάρθων· διότι τούτων μὲν τὸ τόξον ἦν ἡμισεληνοειδὲς, τὸ δὲ ἑλληνικὸν εἶχε διπλῆν κύρτωσιν, συγκείμενον ἐκ δύο καμπύλων μερῶν συνδεομένων ἐν μέσῳ διὰ πήχεως. Κατεσκευάζετο δὲ ἐκ ξύλου ἢ ἐκ δύο κεράτων, διὸ καὶ κέρας πολλάκις λέγεται. Ἡ χορδὴ τοῦ τόξου (νευρὰ) ἐπλέκετο ἐκ τριχῶν ἵππου, ἢ κατεσκευάζετε ἐξ ἱμάντων δερματίνων (νεύρων βοείων) καὶ προσηλοῦτο εἰς τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων τοῦ τόξου· ὅτε δὲ ἡτοιμάζετο τὸ τόξον πρὸς χρῆσιν, προσεδέετο αὐτῆ εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, ὅπερ ὠνομάζετο κορώνη καὶ ἦτο χρυσῆ. Τὰ βέλη, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο καὶ ὀϊστοὶ καὶ ἰοὶ καὶ τοξεύματα, κατεσκευάζοντο συνήθως ἐξ ἐλαφροῦ ξύλου καὶ εἶχον σιδηρᾶν αἰχμὴν ὀδοντωτὴν, ὄπισθεν δὲ πτερὰ ἵνα παρέχωσι ταῦτα μεγαλειτέραν δύναμιν καὶ ταχύτητα. Ἐν τῇ μάχῃ ἐτίθεντο ταῦτα ἐντὸς θήκης τινὸς ὀνομαζομένης φαρέτρας, τὴν ὁποίαν μετὰ τοῦ τόξου ἔφερεν ὁ στρατιώτης

ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ. Τοξεύοντες δ' ἔσυρον τὴν χορδὴν πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ στήθους. Ὁπότε δὲ δὲν μετεχειρίζοντο τὸ τόξον, ἔθετον αὐτὸ ἐν τῇ τοξοθήκῃ, ἥτις ἐκαλεῖτο γωρυτὸς καὶ κατεσκευάζετο ἐκ δέρματος. Πολλάκις δὲ ἔθετον ἐν τῷ γωρυτῷ καὶ τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη καὶ τούτου ἕνεκα συγχέεται ἡ φαρέτρα τῷ γυρωτῷ.

§ 15. **Σφενδόνη.** Ἡ σφεδόνη κατεσκευάζετο ἐν γένει ἐκ δέρματος ζώου· ἦτο δὲ ἐν τῷ μέσῳ πλατεῖα καὶ εἰς τὰς ἄκρας ἐστένευεν εἰς δύο ἱμάντας, οὓς ἐκράτουν διὰ τῆς χειρός. Διὰ τῆς σφενδόνης ἔρριπτον βέλη, πέτρας καὶ μολυβδίνας σφαίρας ὀνομαζομένας μολυβδίδας, ἃς εἶχον ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ἱματίου αὐτῶν. Ἐσφενδόνιζον δὲ στρέφοντες δὶς ἢ τρὶς τὴν σφενδόνην περὶ τὴν κεφαλήν.

§ 16. **Πυροφόρα βέλη.** Ταῦτα ὠνομάζοντο καὶ σκυτάλια. Κατεσκευάζοντο δὲ ἐκ ξύλου καὶ εἶχον αἰχμὰς ὀξείας περιτετευγμένας διὰ σιδήρου καὶ φερούσας πυρτοὺς ἐκ καννάβεως, ἀσφάλτου καὶ ἄλλων εὐφλέκτων ὑλῶν. Τοῦ πυρὸς ἐντεθέντος ἐρρίπτετο τὸ βέλος εἰς τὸ μέσον τῶν ἐχθρικῶν τάξεων, καὶ αἱ σιδηραῖ αἰχμαὶ προσεκόλλων αὐτὸ ἰσχυρῶς εἰς τὸ μέρος, ἔνθα ἐνεπηγνύετο.

II. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΙΜΑΤΙΣΜΟΣ.

§ 1. **Ἱματισμὸς τῶν Σπαρτιατῶν.** Περὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ἱματισμοῦ τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχομεν θετικὰς εἰδήσεις. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι οἱ νόμοι τοῦ Λυκούργου ὥριζον ἐρυθρὰ ἐνδύματα τοῖς στρατιώταις τῆς Σπάρτης, καὶ διότι τὸ χρῶμα τοῦτο εἶναι ἀνεξίτηλον καὶ ζωηρὸν, καὶ διότι ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ ἀποκρύπτῃ τὸ ἐκ τῶν πληγῶν καταῤῥέον αἷμα. Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡδύ-

ναντο νὰ φέρωσιν οἱ Σπαρτιᾶται ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ οὐ μόνον λαμπρὰ ἐνδύματα ἀλλὰ καὶ πολύτιμα ὅπλα, καὶ ὅτι συγχνάκις ἠλείφοντο καὶ δι' ἀρωμάτων, καὶ ἐμάχοντο ἔχοντες τὴν κόμην ἐπιμελῶς ἐκτενισμένην καὶ φέροντες στεφάνους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς.

§ 2. **Γύλιον.** Ἕκαστος στρατιώτης ἔφερεν ἀγγεῖον πεπλεγμένον ἐξ ἰτέας καὶ ὀνομαζόμενον γύλιον· ἐντὸς δὲ αὐτοῦ ἐκόμιζε τὰς ἰδίας αὐτοῦ τροφάς, συνισταμένας ἐκ τεταριχευμένου κρέατος, τυροῦ, ἐλαιῶν, κρομμύων καὶ ἄλλων τοιούτων. Ὅπου δὲ τὸ στράτευμα κατέλυεν, ἐκεῖ ἐγίνετο ἀγορὰ τροφῶν, καὶ οἱ στρατιῶται ἠγόραζον περιπλέον σῖτον καὶ ὀπτὴν κριθήν.

§ 3. **Πανοπλία.** Ὁ ὁπλίτης, φέρων πάντοτε χιτῶνα περὶ τὸ σῶμα, ὅτε παρεσκευάζετο εἰς μάχην, ἐφόρει πρῶτον τὰς κνημίδας, δεύτερον τὸν θώρακα μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μίτρας καὶ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ζωστῆρος· τρίτον ἔφερε τὸ ξίφος, τέταρτον τὴν ἀσπίδα, πέμπτον τὸ κράνος, καὶ τελευταῖον ἐλάμβανε τὸ δόρυ, πολλάκις μάλιστα δύο δόρατα.

III. ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΙΣΘΟΣ

§ 1. **Στρατεύσιμοι.** Οἱ ἑλληνικοὶ στρατοὶ συνέκειντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πολιτῶν. Διότι πᾶς πολίτης ἦτο ὑποχρεωμένος ὑπὸ τοῦ ἐγχωρίου νόμου νὰ λαμβάνῃ ὅπλα καθ' ὡρισμένην τινὰ ἡλικίαν, ὅτε προσεκάλει αὐτὸν ἡ πολιτεία διὰ τοῦ ἁρμοδίου ἄρχοντος. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις οἱ δεκαοκταετεῖς νέοι διωρίζοντο νὰ φυλάττωσι τὴν πόλιν καὶ τὰ φρούρια αὐτῆς, καὶ ὠνομάζοντο περίπολοι, διότι περιήρχοντο πρὸς προφύλαξιν αὐτῶν· εἰκοσαετεῖς δὲ γενόμενοι ἐξήρχοντο καὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς

ἐκπεμπόμενοι εἰς ἐκστρατείαν. Παρὰ δὲ τοῖς Σπαρτιάταις σπανίως ὁ πολίτης πρὸ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἐξεπέμπετο ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Λακωνικῆς. Ὅλοι δὲ οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν στρατὸν κατεγράφοντο εἰς δημόσιόν τι βιβλίον ὀνομαζόμενον καταγραφὴν ἢ κατάλογον. Τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἐξηροῦντο ἕνεκα τῶν καθηκόντων αὐτῶν διάφοροι τάξεις ἱερέων, καὶ οἱ ἄρχοντες ἐκεῖνοι, ὧν ἡ παρουσία ἐν τῇ πόλει ἦν ἀπολύτως ἀναγκαία· ἐκτὸς δὲ τούτων οἱ ἀπόστρατοι. Ἀπεστρατεύοντο δὲ οἱ πολῖται ἐν πλείσταις μὲν πόλεσι μετὰ τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἐν Ἀθήναις δὲ μετὰ τὸ τεσσαρακοστόν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐν καιρῷ μεγάλου κινδύνου δὲν ἐξηροῦντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ὁ Δημοσθένης (ἐν Ὀλυνθ. Γ΄) ἀναφέρει «ὅτ' ἀπηγγέλθη Φίλιππος ἡμῖν... Ἡραῖον τεῖχος πολιορκῶν, ἐψηφίσασθε τετταράκοντα τριήρεις καθέλκειν καὶ τοὺς μέχρι πέντε καὶ τετταράκοντα ἐτῶν αὐτοὺς ἐμβαίνειν». Ἐν περιπτώσει δὲ κινδύνου καὶ αὐτοὶ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ξένοι, εἰς οὓς δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ κατατάττωνται εἰς τὸν στρατόν, ἐστρατολογοῦντο.

§ 2. **Μισθοδοσία.** Εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ὅλοι οἱ στρατιῶται ἐτρέφοντο ἰδίᾳ δαπάνῃ, καὶ ἐθεωρεῖτο μάλιστα ἄτιμον τὸ λαμβάνειν μισθόν. Πρῶτοι οἱ Κᾶρες ἐμισθοδοτήθησαν καὶ ἐξελήφθησαν ὡς ποταποὶ καὶ δουλόφρονες διὰ τοῦτο. Μετὰ ταῦτα ὅμως ἡ μισθοδοσία ἐγένετο δεκτὴ ἐν γένει παρ' ἁπάσαις ταῖς πολιτείαις τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις δὲ πρῶτος ὁ Περικλῆς εἰσήγαγε τὴν συνήθειαν τοῦ μισθοδοτεῖν τοῖς στρατιώταις. Εἶχε δὲ ἡ μισθοδοσία δύο διάφορα ὀνόματα· διότι ὠνομάζετο μισθὸς καὶ σιτηρέσιον. Καὶ μισθὸς μὲν ἦτο τὸ χρηματικὸν ποσόν, ἐξ οὗ οἱ στρατιῶται ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ προμηθεύωνται τὰ ὅπλα καὶ ἐνδύματα αὐτῶν· σιτηρέσιον δὲ, ὅπερ καὶ

σιτάρκεια καὶ σῖτος ἐλέγετο, τὸ πρὸς διατροφὴν αὐτοῦ χρησιμεῦον. Καὶ ὁ μὲν ἡμερήσιος μισθὸς τοῦ ὁπλίτου στρατιώτου δὲν ἦτό ποτε ἐλάσσων τῶν τριῶν ὀβολῶν, τὸ δὲ σιτηρέσιον ἦτο τῆς αὐτῆς ποσότητος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ φράσις «τετρωβόλου βίος» σημαίνουσα παροιμιωδῶς τὸν βίον τοῦ στρατιώτου, καὶ τετρωβολίζειν τὸ ὑπηρετεῖν ἐν πολέμῳ. Ὁ ἱππεὺς δὲ ἐλάμβανε μίαν δραχμὴν καθ' ἡμέραν ἵνα συντηρῇ καὶ τὸν ἵππον του.

§ 3. **Τιμὴ τακτή.** Τὸ πρὸς ἀπότισιν τῶν μισθῶν ἀπαιτούμενον ἀργύριον εἰσεπράττετο διά τινος φόρου, ὅστις ἐκαλεῖτο τιμὴ τακτή. Ἐπεβάλλετο δὲ οὗτος ὁ φόρος εἰς ὁλόκληρον τὴν πόλιν ἀναλόγως τῆς περιουσίας ἑκάστου. Τοῦτο ὅμως ἐγίνετο τότε μόνον, ὅτε ἐξηντλεῖτο τὸ κοινὸν ταμεῖον, καὶ ὅτε αἱ ἐτήσιοι πρόσοδοι αἱ ἐκ τῶν φόρων ὑποτελῶν πόλεων, δημοσίων ἀγρῶν, δασῶν, μεταλλείων καὶ χρηματικῶν ζημιῶν δὲν ἐπήρκουν. Ἐν δειναῖς δὲ περιστάσεσιν ὑπεχρεοῦντο οἱ πλουσιώτεροι πολῖται εἰς ἔκτακτον συνεισφοράν.

§ 4. **Κοινὴ συνεισφορά.** Οἱ συμμαχικοὶ πόλεμοι διεξήγοντο διὰ κοινῆς συνεισφορᾶς ὅλων τῶν συμμάχων. Ἡ δὲ πρώτη τοιαύτη παρ' Ἕλλησιν εἰσφορὰ ἐγένετο μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε συνηνώθησαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν Ἀθηναίων ἵνα εἰσβάλωσι πάντες ὁμοῦ εἰς τὴν χώραν τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Διότι τότε οἱ κάτοικοι ὅλων τῶν πόλεων τῇ γνώμῃ καὶ συγκαταθέσει αὐτῶν ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου εἰς φόρον (σύνταξιν) ἀναλόγως τῆς περιουσίας των.

IV. ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΔΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΩΝ.

§ 1. **Στρατιωτικὰ σώματα.** Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα συνεκροτοῦντο ἐκ διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων, τοῦ πεζικοῦ, τῶν ἐφ' ἁρμάτων μαχομένων καὶ τοῦ ἱππικοῦ.

§ 2. **Πεζικόν.** Τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ ἦτο συνήθως τὸ πεζικόν. Διεκρίνοντο δὲ οἱ πεζοὶ εἰς τρία εἴδη· εἰς ὁπλίτας, ψιλοὺς καὶ πελταστάς. Καὶ οἱ μὲν ὁπλῖται ἐφόρουν βαρεῖαν πανοπλίαν καὶ ἐμάχοντο κρατοῦντες πλατείας ἀσπίδας καὶ μακρὰς λόγχας· παρηκολουθεῖτο δὲ πᾶς ὁπλίτης ὑπό τινος ἀκολούθου ὑπηρέτου ἢ σκευοφόρου λεγομένου, ὅστις ἔφερε τὰ σκεύη καὶ τὴν ἀσπίδα του. Οἱ δὲ ψιλοί, ἤτοι ἐλαφρῶς ὡπλισμένοι, μαχόμενοι βέλεσιν, ἀκοντίοις, ἢ πέτραις καὶ σφενδόναις, ἔβλαπτον τὸν ἐχθρὸν μακρόθεν, μὴ δυνάμενοι νὰ συνάψωσι μάχην ἐκ τῶν συστάδην. Ἦταν λοιπὸν κατὰ τὴν ἀξίαν κατώτεροι τῶν βαρέως ὡπλισμένων στρατιωτῶν. Οἱ δὲ πελτασταὶ ἀπετέλουν μέσον τι εἶδος μεταξὺ τῶν βαρέως καὶ ἐλαφρῶς ὡπλισμένων· διότι εἶχον μὲν καὶ οὗτοι λόγχας καὶ ἀσπίδας, πολὺ ὅμως μικροτέρας τῶν βαρέως ὡπλισμένων στρατιωτῶν, καὶ ἀντὶ ἀσπίδων ἔφερον πέλτας, ἐξ ὧν καὶ ὠνομάσθησαν πελτασταί.

§ 3. **Ἅρματα.** Τὰ ἅρματα καθ' Ὅμηρον ἐσύροντο ὑπὸ δύο ἵππων συνεζευγμένων, οἷς προσετίθετο ἐνίοτε καὶ τρίτος ὁ σειραῖος ἢ παράσειρος καὶ σειραφόρος ἢ παρήορος λεγόμενος. Ἔφερε δὲ ἕκαστον ἅρμα δύο ἄνδρας, ἐξ οὗ καὶ δίφρος ἢ δίφορος ἐλέγετο. Ἐκ τούτων ἰσοβάθμων μαχητῶν ὄντων ὁ μὲν διώκει τὸ ἅρμα κρατῶν τὰς ἡνίας καὶ διὰ τοῦτο ἡνίοχος ἐλέγετο, ὁ δ' ἕτερος παραβάτης λεγόμενος ἐκανόνιζε διὰ τῶν προσταγμάτων αὐτοῦ τὴν πορείαν τοῦ

ἅρματος, καὶ συναντῶν ἀνταξιόν τινα μαχητὴν ἐσταμάτει αὐτὸ, ἐπήδα εἰς τὴν γῆν, ἐμάχετο, καὶ ἀποκάμνων ἐπέστρεφεν εἰς αὐτό. Ἄλλοτε ταχύνων τὴν πορείαν τοῦ ἅρματος ἀνὰ μέσον τῶν ἐχθρικῶν τάξεων ἔφερεν ἀκοντίζων πανταχοῦ τὸν θάνατον. Ἕτερον εἶδος ἁρμάτων ἦσαν τὰ δρεπανηφόρα, ἅτινα ὡπλισμένα δι' αἰχμῶν σιδηρῶν ἢ δρεπάνων διέκοπτον δι' αὐτῶν πᾶν ὅ,τι ἐνετύγχανον.

§ 4. **Ἱππεῖς.** Τὸ ἱππικὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἦτο κατ' ἀρχὰς εὐάριθμον· διότι συνέκειτο ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἠδύναντο νὰ διατηρῶσιν ἵππον ἰδίᾳ δαπάνῃ. Ἐντεῦθεν ἐν Ἀθήναις μὲν ὡς ἱππεῖς ὑπηρέτουν εἰς τὸν στρατὸν οἱ ἐν τῇ δευτέρᾳ τάξει τῆς πολιτείας ἀναγόμενοι· ἐν Σπάρτῃ δὲ τὸ ἱππικὸν τῶν Λακεδαιμονίων ἦτο ἀσήμαντον, διότι ἐπὶ τῶν ἵππων οἱ τυχόντες ἀνέβαινον, καὶ διαιρούμενοι εἰς οὐλαμούς, ὧν ἕκαστος συνέκειτο ἐκ πεντήκοντα ἱππέων, προεφύλαττον τὰς πτέρυγας τοῦ στρατοῦ. Ἦσαν δὲ οὗτοι διάφοροι τῶν 300 ἐκλεκτῶν ἐφήβων, οἵτινες ἐλέγοντο μὲν ἱππεῖς, ἀλλ' ἐμάχοντο μᾶλλον πεζῇ ὡς ὁπλῖται, καθάπερ οἱ ἐν Θερμοπύλαις μετὰ τοῦ Λεωνίδου. Περιφημότεροι ἱππεῖς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἦσαν οἱ Θεσσαλοί[1].

§ 5. **Ἡνίαι καὶ χαλινός.** Κατ' ἀρχὰς ἁπλοῦν τι σχοινίον τὸ ἡνίον ἤρκει πρὸς διοίκησιν τοῦ ἵππου. Βραδύτερον μετεχειρίσθησαν τὰς ἡνίας μετὰ τοῦ χαλινοῦ, οὗ μέρη ἦσαν τὸ δῆγμα, τὸ ψέλλιον, ὁ ρυταγωγεὺς καὶ τὰ παραγναθίδια. Καὶ τὸ μὲν δῆγμα, ὅπερ καὶ στόμιον ἐλέγετο ὡς παρεντιθέμενον μεταξὺ τῶν ὀδόντων τοῦ ἵππου, κατεσκευάζετο συνήθως ἐκ δέρματος, καὶ διὰ τοὺς δυσαγώγους ἵππους ἐκ σιδήρου εἰς σχῆμα ὀδόντων λύκου, οὓς διὰ τοῦτο καὶ λύκους ὠνόμαζον. Τὸ δὲ ψέλλιον ἦτο δερμάτινος ἱμὰς, ὅστις περιέθεε τὴν κάτω σιαγόνα καὶ συνεῖχε τὰ δύο ἄκρα τοῦ δήγματος. Ὁ δὲ ρυταγωγεὺς ἦτο σχοινίον ἁπλοῦν προσηρτημένον τῷ ψελλίῳ· δι' αὐτοῦ δὲ ἤγετο ὑπὸ τοῦ ἱπποκόμου ὁ ἵππος. Τὰ παραγναθίδια συνέδεον τὰ δύο ἄκρα τοῦ δήγματος μετὰ τῆς κορυφαίας, ἥτις περιεζώννυεν ὑπὸ τὰ ὦτα τὸ μέτωπον τοῦ ἵππου.

[1]. Τὴν τῆς ἱππευτικῆς ἐπινόησιν τινὲς μὲν τῶν συγγραφέων ἀποδίδουσιν εἰς τὰς Ἀμαζόνας, ἄλλοι δὲ εἰς τοὺς Κενταύρους, ἄλλοι εἰς τὸν Βελλεροφόντην καὶ ἄλλοι εἰς τὸν Ποσειδῶνα, τὸν ὁποῖον διὰ τοῦτο Ἵππιον, Ἵππαρχον καὶ Ἱππηγέτην προσηγόρευσαν.

§ 6. **Ἐφίππια καὶ ἀναβολεῖς.** Τὰ στρώματα καὶ ἐφίππια, ἅτινα κατεσκευάζοντο ἐκ πανίου καὶ χαλκοῦ, ἢ ἐκ δέρματος ἀγρίων ζώων, ἐφευρέθησαν τελευταῖον. Οἱ δὲ ἀναβολεῖς ἦσαν τὰ μέσα, δι' ὧν ἀνέβαινον ἐπὶ τῶν ἵππων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνέβαινον δι' ἅλματος, ἢ συνήθιζον τὸν ἵππον νὰ κάμπτῃ τὸ γόνυ ὅπως δεχθῇ τὸν ἱππέα. Ἐνίοτε δὲ μετεχειρίζοντο μικρὰς κλίμακας, ἢ τὸ δόρυ, ἐν ᾧ ὑπῆρχε μικρὰ σιδηρᾶ ἐξοχὴ, ἐφ' ἧς ὁ ἱππεὺς ἐστήριζε τὸν πόδα ἵνα ἀναβῇ. Ἄλλοτε ἀνέβαινον πατοῦντες ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν δούλων αὐτῶν. Ἐν ταῖς ὁδοῖς μάλιστα ἔκειντο κατὰ διαστήματα λίθοι τεθειμένοι πρὸς ταύτην τὴν χρῆσιν. Πάντα δὲ ταῦτα, ὡς καὶ οἱ δοῦλοι οἱ ἐπὶ τούτῳ ὡρισμένοι, ἐκαλοῦντο ἀναβολεῖς. Ἐκοσμοῦντο δὲ οἱ ἵπποι καὶ διὰ μεταλλίνων κοσμημάτων, ἅτινα ὠνομάζοντο φάλαρα.

§ 7. **Ἐξέτασις τῶν ἱππέων καὶ τῶν ἵππων.** Ἐν Ἀθήναις καὶ οἱ ἱππεῖς καὶ οἱ ἵπποι ὑπεβάλλοντο εἰς αὐστηρὰν ἐξέτασιν πρὶν ἢ καταγραφῶσι. Καὶ οἱ μὲν ἱππεῖς ἐξητάζοντο ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν καὶ τὴν σωματικὴν ἰσχύν· οἱ δὲ ἵπποι ὡς πρὸς τὸ θάρρος, τὴν ὑγείαν καὶ τὴν εὐπείθειαν εἰς τοὺς ἀναβάτας αὐτῶν. Ἐδοκιμάζετο δὲ τὸ θάρρος τῶν ἵππων διὰ κώδωνος, ὃν ἐκωδώνιζον πλησίον αὐτῶν. Ἐντεῦθεν καὶ «κωδωνίζειν» δοκιμάζειν σημαίνει. Οἱ

ἐκ μακρᾶς δὲ ὑπηρεσίας ἐξασθενήσαντες ἵπποι ἐστίζοντο ἐν τῇ σιαγόνι διὰ σημείου τινός, ἔχοντος σχῆμα τροχοῦ καὶ ὀνομαζομένου τροχοῦ ἢ τρυσιππίου, καὶ ἀπηλλάσσοντο πάσης περαιτέρω ἐργασίας. Ἐντεῦθεν ἡ φράσις «ἐπιβάλλειν τρυσίππιον» ἀπαλλάττειν τῆς ὑπηρεσίας δηλοῖ.

§ 8. **Διάφορα εἴδη ἱππέων.** Οἱ ἱππεῖς ἐκ τοῦ διαφόρου τρόπου τοῦ μάχεσθαι, ἢ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς πανοπλίας αὐτῶν, εἶχον διάφορα ὀνόματα. Ὠνομάζοντο ἄμφιπποι, ὅσοι χάριν εὐκολίας εἶχον δύο ἵππους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνέβαινον ἀλληλοδιαδόχως. Ὠνομάζοντο δὲ διμάχαι, ὅσοι βαρέως ὄντες ὡπλισμένοι ἠδύναντο νὰ μάχωνται εἴτε ἔφιπποι, εἴτε πεζοί, καὶ διὰ τοῦτο οὗτοι εἶχον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς ἱπποκόμους των, οἵτινες ἐκράτουν τοὺς ἵππους των, ὅτε ὁ στρατηγὸς προσέταττε τοὺς ἀναβάτας νὰ πεζεύσωσιν. Ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς δὲ τῆς πανοπλίας διεκρίνοντο οἱ ἱππεῖς εἰς καταφράκτους καὶ μὴ καταφράκτους, ἤτοι βαρέως καὶ ἐλαφρῶς ὡπλισμένους. Καὶ κατάφρακτοι μὲν ἐλέγοντο ὅσοι οὐμόνον ἑαυτοὺς εἶχον πεφραγμένους διὰ τῆς πανοπλίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἵππους αὐτῶν κεκαλυμμένους διὰ στερεῶν πλακῶν ἐκ χαλκοῦ ἢ ἄλλων μετάλλων. Ὠνομάζοντο δὲ αἱ πλάκες αὗται ὡς ἐκ τῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα προεφύλαττον, προμετωπίδια, παραπλευρίδια, προστερνίδια καὶ οὕτως ἀναλόγως[1].

---

1. Οὐδαμοῦ παρὰ τοῖς κλασικοῖς συγγραφεῦσιν ἀπαντᾷ ἡ χρῆσις ἐλεφάντων ἐν τοῖς στρατοῖς τῶν Ἑλλήνων. Αὕτη ἄρχεται μετὰ τὰς κατακτήσεις τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰσαχθεῖσα ἐκ τῶν Ἰνδιῶν. Ἔφερον δὲ οἱ ἐλέφαντες ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν πύργους περιέχοντας δέκα μέχρι δεκαπέντε καὶ τριάκοντα πολλάκις τοξότας, οἵτινες ἐκεῖθεν ἠκόν-

VI. ΑΡΧΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ.

§ 1. **Οἱ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἀρχιστράτηγοι.** Εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας, ὅτε αἱ πλεῖσται πολιτεῖαι ἐκυβερνῶντο ὑπὸ βασιλέων, οὗτοι εἶχον ὡς ἦτο ἐπόμενον τὴν ἀνωτάτην στρατηγίαν. Εἰς τινας ὅμως περιστάσεις ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ διορίσῃ ἄνδρα ἔξοχον καὶ ἀνδρεῖον ὡς πολέμαρχον ἢ στρατηγόν. Οὗτος δὲ ἢ ἐστρατήγει ὑπὸ τὸν βασιλέα, ἢ, ὅτε ἄλλαι ὑποθέσεις ἀπῄτουν τὴν ἀπουσίαν τοῦ βασιλέως, ἀνεπλήρου ἐκεῖνον.

§ 2. **Στρατηγοὶ τῶν ἐν Ἀθήναις φυλῶν.** Ὅτε ἡ κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν περιῆλθεν εἰς τὸν δῆμον, ἑκάστη φυλὴ ἐχειροτόνει στρατηγὸν ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς μελῶν. Ὅθεν ἦσαν δέκα οἱ στρατηγοὶ παρ' αὐτοῖς περιβεβλημένοι πάντες ἴσην δύναμιν. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐχειροτονεῖτο στρατηγός, ἐὰν δὲν εἶχε τέκνα καὶ κτήματα ἐντὸς τῆς Ἀττικῆς· διότι ταῦτα ἐλογίζοντο ὡς ἐχέγγυα πρὸς τὴν πολιτείαν. Ἐγίνετο δὲ ἡ χειροτονία τῶν στρατηγῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου συνερχομένου εἰς τὴν Πνύκα. Ἐπετρέπετο δὲ οἱ αὐτοὶ ἄνδρες νὰ χειροτονῶνται συχνάκις ἐκ νέου.

§ 3. **Καθήκοντα τῶν στρατηγῶν.** Οἱ στρατηγοὶ πρὶν ἢ ἀρχίσωσι τὰ ἔργα αὐτῶν ἔδιδον τὸν ὅρκον τῆς πί-

---

τιζον τοὺς ἐχθρούς. Οἱ φοβεροὶ ὀρυγμοὶ τῶν ἐλεφάντων ἐνέβαλλον τῷ ὄντι τρόμον. Διὰ τῶν προβοσκίδων αὐτῶν ἀνελάμβανον τοὺς στρατιώτας καὶ παρέδιδον αὐτοὺς εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐν τοῖς πύργοις τοξοτῶν. Παρετηρήθη πολλάκις μάχη μεταξὺ ἐλεφάντων συμμεριζομένων τὸ μῖσος τῶν ὁδηγούντων αὐτούς, καὶ ἐπιτιθεμένων κατ' ἀλλήλων διὰ τῶν φοβερῶν αὐτῶν ἀμυντηρίων.

στεως εἰς τὴν πολιτείαν· ἔπειτα ἀνελάμβανον τὴν στρατηγίαν ὅλων τῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσιν ὡς αὐτοὶ ἔκριναν εὔλογον. Μετὰ τὸ τέλος ὅμως τῆς στρατηγίας ὤφειλον νὰ δώσωσι λόγον τῆς διοικήσεώς των· μόνον δὲ εἴς τινας ἐκτάκτους περιστάσεις ἀπηλλάσσοντο τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης, καὶ τότε ἐκαλοῦντο στρατηγοὶ αὐτοκράτορες. Ἀποστελλόμενοι δὲ εἰς μεγάλας ἐκστρατείας εἶχον τὴν ὑπερτάτην στρατηγίαν ἀλληλοδιαδόχως, ἤτοι ἕκαστος ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν. Ἐπειδὴ δὲ αὐτοὶ ἦσαν δέκα, ἵνα μὴ ἐπὶ διαμφισβητουμένων ὑποθέσεων ἐπέρχηται ἐν ἰσοψηφίᾳ βραδύτης εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων αὐτῶν, προσῃρεῖτο ἐνδέκατος ὁ πολέμαρχος, οὗ ἡ ψῆφος ἦν ἐν ἰσοψηφίᾳ ἀποφασιστική. Εἰς τοῦτον δὲ ἀνῆκε καὶ ἡ ἀρχηγία τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τοῦ στρατοῦ.

§ 6. **Οἱ ἐπὶ τῆς διοικήσεως καὶ οἱ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγοί.** Ἐπειδὴ ἐνομίσθη περιττὸν νὰ στέλλωνται ἔξω τοσοῦτοι ὁμοῦ στρατηγοί, τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔμενον ἐν τῇ πόλει καὶ ὠνομάζοντο οἱ ἐπὶ τῆς διοικήσεως, οἱ δὲ μετὰ τοῦ στρατεύματος ἐξερχόμενοι ἐκαλοῦντο οἱ ἐπὶ τῶν ὅπλων. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι διηύθυνον ὅλα τὰ ἐν τῇ πόλει στρατιωτικὰ πράγματα, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν ὅπλων εἶχον τὴν διεύθυσιν τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ πολέμῳ. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἔμενον ἐπὶ πολὺ οἱ αὐτοὶ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, διότι καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει μένοντες στρατηγοὶ ἐξήρχοντο καὶ ὑπηρέτουν καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν πόλεμον.

§ 7. **Ταξίαρχοι.** Οὗτοι ἦσαν δέκα, διότι ἑκάστη φυλὴ ἐχειροτόνει ἕνα ἐξ αὐτῆς. Ἦσαν δὲ τεταγμένοι ὑπὸ τοὺς στρατηγούς, καὶ ἐπεθεώρουν τὸν στρατόν, ἔχοντες καταγεγραμμένους τοὺς στρατιώτας καὶ σημειοῦντες πλησίον τοῦ ὀνόματος αὐτῶν τοὺς καθυστεροῦντας, ὅπερ παραστίζειν ἐλέγετο. Διέταττον δὲ καὶ τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις καὶ ἐκανόνιζον τὰς ἀποσκευὰς καὶ τὰς τροφάς, ἃς ἕκαστος στρατιώτης ὤφειλε νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτοῦ. Εἶχον ὡσαύτως ἐξουσίαν νὰ ἀποπέμπωσι πάντα ἄπλοῦν στρατιώτην, ὅταν ἐξηλέγχετο κακῆς διαγωγῆς. Ἡ δικαιοδοσία ὅμως αὐτῶν ἐξετείνετο μόνον ἐπὶ τοῦ πεζικοῦ.

§ 8. **Ἵππαρχοι καὶ φύλαρχοι.** Οἱ ἵππαρχοι ἦσαν δύο μόνον καὶ διῴκουν τὸ ἱππικόν, ὑπείκοντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν στρατηγῶν. Οἱ δὲ φύλαρχοι ἦσαν δέκα, διότι ἐχειροτονεῖτο εἷς ἐξ ἑκάστης φυλῆς, καὶ ὑπεῖκον εἰς τοὺς ἱππάρχους. Εἶχον δὲ οὗτοι τὴν ἐξουσίαν νὰ ἀπαλλάττωσι τῆς ὑπηρεσίας τοὺς ἱππεῖς καὶ νὰ συμπληρῶσι τὰ κενά, ἀναλόγως τῆς παρουσιαζομένης ἀνάγκης.

§ 9. **Κατώτεροι ἀξιωματικοί.** Οἱ ὑποδεέστεροι ἀξιωματικοὶ ἐλάμβανον τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῶν ἢ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ σώματος τοῦ στρατοῦ, εἰς ὃ ἦσαν τεταγμένοι, ἢ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ· ὡς οἱ λοχαγοί, ἑκατόνταρχοι, χιλίαρχοι καὶ λοιποί.

§ 10. **Οἱ ἐν Σπάρτῃ στρατηγοί.** Εἰς τὴν Σπάρτην ἡ ὑπερτάτη ἀρχηγία ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς ἓν μόνον ἄτομον. Ἐξαιρετικαὶ δὲ ἦσαν αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς ἑκάτερος τῶν βασιλέων ἐλάμβανε τὴν στρατηγίαν τοῦ στρατεύματος. Τοῦτο ὅμως ἐγίνετο σπανίως· διότι οἱ Σπαρτιᾶται ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐγνώρισαν ἐκ πείρας τὸ ἄτοπον τοῦ νὰ ἔχωσι δύο στρατηγούς. Ὠνομάζετο δὲ ὁ ἡγεμὼν τοῦ στρατοῦ βαγός, εἰ καί τινες διισχυρίζονται ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη ἦτο κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς ἄρχοντας. Καίτοι δὲ συνήθως στρατηγὸς ἦν ὁ ἕτερος τῶν βασιλέων, ὅτε ὅμως ἀντικαθίστα αὐτὸν ὁ Πρόδικος ἢ ἕνεκα ἀνηλικιότητος ἢ δι' ἄλλην τινὰ ἀνάγκην, τότε οὗτος διηύθυνε τὰ στρατιωτικά, ὡς καὶ τὰ

πολιτικὰ πράγματα. Περὶ τὸν στρατηγὸν δὲ ἐμάχοντο οἱ 300 ἐκλεκτοὶ νέοι ὡς ἱππεῖς καὶ πεζοί, καὶ πρὸ τούτων ἐτάσσοντο οἱ εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας λαβόντες βραβεῖον. Ἐνομίζετο δὲ ἡ θέσις τούτων τῶν τελευταίων ὡς ἡ ἐντιμοτάτη τῶν θέσεων τοῦ στρατεύματος.

§ 11. **Οἱ δευτερεύοντες παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις ἄρχοντες τοῦ στρατοῦ.** Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν δευτερευόντων ἀρχόντων ὠνομάζετο πολέμαρχος. Τὰ δὲ τῶν λοιπῶν ὀνόματα οἷον λοχαγοί, πεντηκοστῆρες, ἐνωματάρχαι παρήγοντο ἐκ τῶν μοιρῶν τῶν στρατιωτῶν.

VI. ΕΠΩΝΥΜΙΑΙ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ.

§ 1. **Στρατιά.** Ὁλόκληρος ὁ στρατὸς συγκείμενος ἐκ τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ ὠνομάζετο στρατιά. Ἡ πρώτη ἐμπροσθία γραμμὴ ἐλέγετο πρῶτος ζυγὸς ἢ μέτωπον· ὁ δὲ πρῶτος στρατιώτης πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς πρώτης γραμμῆς πρωτοστάτης. Τὰ ἑκατέρωθεν ἄκρα ὠνομάζοντο πτέρυγες ἢ κέρατα, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς στρατιῶται παραστάται, οἱ δὲ κατὰ τὰς μεσαίας τάξεις ἐπιστάται. Ἡ τελευταία ὀπισθία γραμμὴ ὠνομάζετο ἔσχατος ζυγὸς ἢ οὐρά, καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς οὐραγὸς ἢ ὀπισθοφύλαξ.

§ 2. **Πεμπάς.** Σῶμα στρατιωτικὸν συγκείμενον ἐκ πέντε στρατιωτῶν ὠνομάζετο πεμπάς, πεμπτάς, πεντάς· ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῆς πεμπάδαρχος. Ἡ δεκὰς συνέκειτο ἐκ δέκα στρατιωτῶν καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐλέγετο δεκάδαρχος.

§ 3. **Λόχος, ἡμιλοχία, σύστασις, πεντηκονταρχία.** Ὁ λόχος συνίστατο ἐν γένει ἐκ 16 ἀνδρῶν, ὁ δὲ ἄρχων αὐτοῦ ἐλέγετο λοχαγός. Τὸ ἥμισυ τοῦ λόχου ὠνομάζετο διμοιρία ἢ ἡμιλοχία, καὶ ὁ ἄρχων αὐτῆς διμοιρίτης ἢ ἡμιλοχίτης. Συλλοχισμὸς δὲ ἦτο ἄθροισμα πλειόνων λόχων. Καὶ σύστασις μὲν ἐκαλεῖτο ὁ ἐκ δύο λόχων συγκείμενος (32 ἀνδρῶν) συλλοχισμός. Πεντηκονταρχία δὲ ἢ τετραρχία ὁ ἐκ τεσσάρων λόχων (64 ἀνδρῶν)· ὁ δ' ἄρχων αὐτῆς ὠνομάζετο πεντηκόνταρχος καὶ τετράρχης.

§ 4. **Ἑκατονταρχία.** Αὕτη ἐλέγετο καὶ τάξις· συνίστατο δὲ ἐκ δύο πεντηκονταρχιῶν (128 ἀνδρῶν). Ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐκαλεῖτο κατ' ἀρχὰς ταξίαρχος. Εἰς ἑκάστην δ' ἑκατονταρχίαν ἦσαν προσηρτημένοι πέντε ὑποδεέστεροι ἀξιωματικοί, οἵτινες ἐκαλοῦντο ἔκτακτοι, διότι δὲν κατετάσσοντο εἰς τὰς τάξεις τῶν στρατιωτῶν. Ἦσαν δὲ οὗτοι, ὁ στρατοκῆρυξ, ὅστις διὰ τῆς φωνῆς μετεβίβαζε τὰ προστάγματα τοῦ ἀρχηγοῦ· ὁ σημειοφόρος, ὅστις ἀνεκοίνου εἰς τοὺς στρατιώτας τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχηγοῦ διὰ σημείων, ὅτε ὁ ἐν τῇ μάχῃ θόρυβος ἔπνιγε τὴν φωνὴν τοῦ στρατοκήρυκος· ὁ σαλπιγκτής, ὅστις διὰ τῆς σάλπιγγος οὐ μόνον ἐνεθάρρυνε καὶ ἐνεψύχονε τοὺς στρατιώτας, ἀλλὰ καὶ ἐδήλου αὐτοῖς τὴν θέλησιν τῶν ἀρχηγῶν, ὅτε ὁ κονιορτὸς καθίστα τοὺς δύο πρώτους ἀχρήστους· ὁ ὑπηρέτης, ὅστις ἦν ἐπιφορτισμένος νὰ προμηθεύῃ τοῖς στρατιώταις τὰ ἀναγκαῖα. Οἱ τέσσαρες οὗτοι ἐτάσσοντο ἀμέσως ὄπισθεν τῆς πρώτης γραμμῆς τῶν στρατιωτῶν· ὁ δὲ εἰς τὴν τελευταίαν γραμμὴν τεταγμένος οὐραγὸς καθῆκον εἶχε νὰ ἐπαγρυπνῇ ἵνα μηδεὶς τῶν στρατιωτῶν μείνῃ ὀπίσω ἢ λειποτακτήσῃ.

§ 5. **Σύνταγμα, πεντακοσιαρχία, χιλιαρχία.** Τὸ σύνταγμα, ὅπερ καὶ παράταξις καὶ ψιλαγία ἐκαλεῖτο, συνίστατο ἐκ δύο τάξεων (ἐκ 256 ἀνδρῶν), ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ ἐκαλεῖτο συνταγματάρχης. Ἡ δὲ πεντακοσιαρχία περιεῖχε δύο συντάγματα (512 ἄνδρας), καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐλέγετο πεντακοσιάρχης. Ἡ χιλιαρχία, ἥτις καὶ σύστρεμμα καὶ ξεναγία ἐλέγετο, ἦτο διπλῆ πεντακοσιαρ-

χία (1024 ἄνδρες)· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ὠνομάζετο χιλίαρχος, χιλιοστὴς, συστρεμματάρχης ἢ ξεναγός.

§ 6. **Μεραρχία, φαλαγγαρχία, διφαλαγγία, τετραφαλαγγαρχία.** Ἡ μεραρχία, ἥτις ὀνομάζεται παρά τινων τέλος καὶ ἐπιξεναγία, περιεῖχε δύο χιλιαρχίας (2048 ἄνδρας)· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐκαλεῖτο μεράρχης, τελάρχης ἢ ἐπιξεναγός. Ἡ φαλαγγαρχία, ἥτις καὶ μέρος καὶ ἀποτομὴ κέρατος καὶ στίφος καὶ στρατηγία ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐκαλεῖτο, συνέκειτο ὑπὸ δύο τελῶν (4096 ἀνδρῶν)· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐκαλεῖτο φαλαγγάρχης καὶ στρατηγός. Ἡ διφαλαγγία, ὀνομαζομένη καὶ κέρας καὶ ἐπίταγμα ἢ μέρος, ἦτο σχεδὸν διπλασία τῆς φαλαγγαρχίας (ἐξ 8132 ἀνδρῶν), ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐκαλεῖτο κεράρχης. Ἡ δὲ τετραφαλαγγαρχία περιεῖχε δύο περίπου διφαλαγγίας (16384 ἄνδρας)· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἐκαλεῖτο τετραφαλαγγάρχης.

§ 7. **Φάλαγξ.** Διάφοροι ἀριθμοὶ στρατιωτῶν ἐκφράζονται διὰ τῆς λέξεως ταύτης· διότι ἄλλοτε μὲν ἐκλαμβάνεται ἀντὶ λόχου τινὸς στρατιωτῶν, ἄλλοτε ἀντὶ 28 ἀνδρῶν καὶ ἄλλοτε ἀντὶ 8 χιλιάδων. Ἀλλὰ πλήρης φάλαγξ κατά τινας ἦν ἰσοδύναμος τῇ τετραφαλαγγαρχίᾳ, καὶ ἐνίοτε φάλαγξ σημαίνει ὅλον τὸ πεζικὸν σῶμα. Φάλαγξ ὁμοίως ἐκαλεῖτο καὶ ἰδιαίτερόν τι εἶδος παρατάξεως τοῦ ὅλου στρατοῦ, καθ' ἣν οὗτος καθίστατο ἰσχυρότατος καὶ ἀδιάρρηκτος κατὰ πάσης ἐπιθέσεως. Διεκρίνοντο δὲ κυρίως οἱ Μακεδόνες διὰ τῆς τοιαύτης παρατάξεως τοῦ στρατοῦ ἐν ταῖς μάχαις. Ἡ φάλαγξ αὕτη ἦν τετράπλευρον τάγμα ἀνδρῶν λογχοφόρων κατὰ μῆκος μὲν 500, κατὰ βάθος δὲ 17 ἀνδρῶν, ἤτοι ἐν συνόλῳ (500×17=) 6500 ἀνδρῶν. Συνέκειτο δὲ αὕτη ἐκ τριῶν εἰδῶν στρατιωτῶν, ὁπλιτῶν, ψιλῶν καὶ πελταστῶν.

§ 8. **Μῆκος, βάθος, ζυγοί, στίχοι, διχοτομία καὶ συνοχὴ φάλαγγος.** Μῆκος φάλαγγος ἐκαλεῖτο ἡ πρώτη γραμμὴ ἢ τάξις τῆς φάλαγγος, ἡ ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἄκρας τῆς μιᾶς πτέρυγος μέχρι τῆς ἑτέρας ἐκτεινομένη. Συνώνυμοι τῷ μήκει εἰσὶν αἱ λέξεις μέτωπον, στόμα, ζυγός. Αἱ ὄπισθεν τῆς πρώτης τάξεως παραλλήλως αὐτῇ ἐπερχόμεναι τάξεις ὠνομάζοντο κατὰ τὴν σειρὰν αὐτῶν δεύτερος ζυγός, τρίτος ζυγὸς καὶ οὕτω καθεξῆς. Βάθος δὲ ἢ πάχος φάλαγγος, ὅπερ καὶ τοῖχος ἐνίοτε ἐλέγετο, ἦτο τὸ ἀπὸ τοῦ μετώπου μέχρι τῆς οὐρᾶς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τάξεων συνιστάμενον βάθος, καὶ στίχοι ἢ λόχοι ἦσαν αἱ ἀπὸ τοῦ μετώπου μέχρι τῆς οὐρᾶς κατὰ βάθος παράλληλοι σειραί. Διχοτομία δὲ φάλαγγος ἦτο ἡ διαίρεσις τῆς φάλαγγος εἰς δύο ἴσα μέρη, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο πλευραί, κέρατα ἢ πτέρυγες, τὸ μὲν κέρας εὐώνυμον ἢ οὐρά, τὸ δὲ κέρας δεξιὸν ἢ κεφαλή, καὶ δεξιὸν ἀκρωτήριον ἢ δεξιὰ ἀρχή. Ἄραρος δὲ, συνοχὴ ἢ ὀμφαλὸς ἦτο τὸ μέσον τῆς φάλαγγος τὸ μεταξὺ τῶν δύο πτερύγων τοποθετημένον.

§ 9. **Τὰ ἐκ τοῦ σχήματος τῆς φάλαγγος ὀνόματα.** Ἡ φάλαγξ εἶχε διάφορα ὀνόματα ἐκ τοῦ σχήματος, καθ' ὃ ἐν τῇ μάχῃ ἐτάσσοντο οἱ στρατιῶται. Ὀρθία φάλαγξ ὠνομάζετο ἡ ἔχουσα τὸ βάθος ὑπερέχον τοῦ πλάτους· πλατεῖα δὲ ἡ παράταξις, καθ' ἣν τὸ πλάτος ὑπερεῖχε τοῦ βάθους. Ἐπικαμπὴς δὲ ἡ ἔχουσα σχῆμα ἡμισελήνου, τῶν στρατιωτῶν κυκλοτερῶς ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ ἱσταμένων. Τοῦτο δὲ ἐγίνετο διττῶς: ἢ αἱ πτέρυγες προὐχώρουν πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸ μέσον ἵστατο ὀπίσω, ἢ τὸ μέσον προὐχώρει καὶ αἱ πτέρυγες ἔμενον ὀπίσω· ὅθεν καὶ κυρτὴ καὶ κοίλη ἐλέγετο. Πλινθίον δὲ ἐκαλεῖτο, ὅταν τὸ πλάτος τοῦ στρατοῦ ἦτο μεγαλείτερον τοῦ βάθους ἐν σχήματι κεράμου στέγης. Λοξὴ δὲ ἐλέγετο, ὅτε τὸ ἓν

κέρας αὐτῆς ἐπροχώρει ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, τὸ δὲ ἕτερον ἔμενεν εἰς ἀπόστασίν τινα ὀπίσω. Ἀμφίστομος ἐκαλεῖτο ἡ φάλαγξ, ὅτε οἱ στρατιῶται παρετάσσοντο ἔχοντες τὰ νῶτα ἐστραμμένα πρὸς ἀλλήλους, ἵνα ἑκατέρωθεν ἔκ τε τοῦ μετώπου καὶ τῆς οὐρᾶς ἔχωσι πρὸς τὸν ἐχθρὸν τὰ πρόσωπα αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἐγίνετο, ὅτε ἐπέκειτο κίνδυνος νὰ περικυκλωθῇ ἡ φάλαγξ. Ἡ ἀντίστομος διέφερε τῆς ἀμφιστόμου, καθ' ὅ,τι ἔστρεφον τὰ πρόσωπα οἱ μὲν πρὸς τὴν μίαν πλευρὰν τῆς φάλαγγος, οἱ δὲ πρὸς τὴν ἑτέραν, ὅτε ἡ ἐπίθεσις ἐγίνετο ἐκ τῶν πλευρῶν. Λεπτυσμὸς φάλαγγος ἐκαλεῖτο ἡ ἐλάττωσις τοῦ βάθους αὐτῆς, καὶ ὑπερφαλάγγισις, ὅτε αἱ δύο πτέρυγες ἐξετείνοντο ὑπὲρ τὸ μέτωπον τῆς ἐχθρικῆς στρατιᾶς καὶ ὑπερέβαινον αὐτήν. Ἐὰν δὲ τοῦτο ἔπραττε μόνον ἡ μία πτέρυξ, τότε ἡ ὑπέρβασις αὕτη ἐκαλεῖτο ὑπερκέρωσις.

§ 10. **Στρατιωτικαὶ διαιρέσεις τῶν Λακεδαιμονίων.** Οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον ἰδίας ὀνομασίας τῶν διαιρέσεων τοῦ στρατοῦ. Ὁλόκληρος ὁ στρατὸς αὐτῶν διῃρεῖτο εἰς μόρας, ὧν ἑκάστη κατὰ τὴν ἀρχαίαν διάταξιν τῆς πολιτείας περιεῖχε 400 ἄνδρας. Ὁ ἀρχηγὸς δὲ αὐτῆς ἐκαλεῖτο πολέμαρχος, καὶ ὁ ὑπὸ τοῦτον συμφορεύς. Τὸ τέταρτον τῆς μόρας ἐκαλεῖτο λόχος, καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ λόχου πεντηκοστύς, τὸ ἥμισυ δὲ τῆς πεντηκοστύος ἐνωμοτία, ἥτις ὠνομάζετο οὕτω, διότι οἱ ἐν αὐτῇ στρατιῶται ἦσαν ἐνώμοτοι διὰ σφαγείων, ἤτοι ὡρκισμένοι διὰ θυσίας ὅτι ἔσονται πιστοὶ εἰς τὸ καθῆκον αὐτῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐνωμοτίας συγκειμένης ἐξ 25 ἀνδρῶν ἐκαλεῖτο ἐνωμοτάρχης ἢ ἐνωμόταρχος.

§ 11. **Φάλαγξ σπαρτιατική.** Ὁ σπαρτιατικὸς στρατὸς συγκείμενος ἀπὸ ἓξ μορῶν καὶ διῃρημένος ὡς ἀνωτέρω ἐτάττετο εἰς πυκνὴν φάλαγγα, ἧς τὸ βάθος ἐξήρτητο ἐκ τῶν περιστάσεων. Διότι μία ἐνωμοτία ἐτάττετο ὁτὲ μὲν κατὰ ἁπλοῦν στίχον, ὁτὲ δὲ εἰς τρεῖς ἢ ἓξ ζυγούς. Ὁ ἐνωμοτάρχης προΐστατο τοῦ στίχου αὐτοῦ· ἢ ἐὰν ἡ ἐνωμοτία ἐχωρίζετο εἰς πλείω τοῦ ἑνὸς μέρη, ὁ ἐνωμοτάρχης ἵστατο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ δεξιοῦ στίχου (πρωτοστάτης)· ὁ δὲ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν τῆς ἐνωμοτίας ἵστατο εἰς τὴν οὐρὰν (οὐραγός). Ἀπῃτεῖτο δὲ νὰ ᾖ σπουδαῖος καὶ ὁ οὐραγὸς ὡς ὁ ἐνωμοτάρχης· διότι εἰς ἐξελιγμούς τινας ἐγίνετο οὗτος ὁδηγὸς τῶν κινήσεων. Ὑποτιθέντες δὲ ὅτι μία ἐνωμοτία ἐτάσσετο κατὰ 8 ζυγούς, ἤτοι εἰς τρεῖς στίχους, ἐξάγομεν ὅτι ἡ κατὰ μέτωπον γραμμὴ τοῦ στρατοῦ συνεκροτεῖτο τότε ἐκ 288 ἀνδρῶν. Καθότι ἓξ μόραι εἶχον 24 λόχους ἤτοι 96 ἐνωμοτίας, αἵτινες ἀνὰ τρεῖς στίχους (ἤτοι 8 ζυγούς) ἀποτελοῦσι 288 στίχους.

VII. ΤΑΚΤΙΚΗ.

§ 1. **Διδάσκαλοι τῆς τακτικῆς.** Οἱ Ἕλληνες εἶχον δημοσίους διδασκάλους τῆς τακτικῆς, ὀνομαζομένους τακτικοὺς (ἐκ τοῦ τάττειν), διότι ἐγύμναζον τοὺς νέους εἰς τὴν τέχνην ταύτην καὶ καθίστων αὐτοὺς ἐμπείρους εἰς τὰ πολεμικὰ πρὶν ἢ ριψοκινδυνεύσωσιν ἐν τῇ μάχῃ.

§ 2. **Κλίσεις.** Αἱ κινήσεις τῶν στρατιωτῶν, αἱ γινόμεναι κατὰ προσταγὴν τῶν ἀξιωματικῶν αὐτῶν ὠνομάζοντο κλίσεις. Οὕτως ἔλεγον κλίσις ἐπὶ δόρυ, ἤτοι κίνησις πρὸς τὰ δεξιά, διότι ἐκράτουν τὰ δόρατα διὰ τῶν δεξιῶν χειρῶν· κλίσις ἐπὶ ἀσπίδα, ἤτοι κίνησις πρὸς τὰ ἀριστερά, διότι διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἔφερον τὴν ἀσπίδα.

§ 3. **Παραγωγή.** Ὅτε ὁ στρατὸς εὑρίσκετο ἐν τῇ πορείᾳ, προηγεῖτο ἡ πρώτη ἐνωμοτία εἰς 2 ἢ 3 στίχους,

ἠκολούθουν δὲ αἱ ἄλλαι κατὰ διαδοχὴν εἰς 2 ἢ 3 στίχους ἐπίσης. Ἂν δ' ὁ στρατὸς ἐν τάξει πορείας ὢν ἤθελε νὰ μετασχηματισθῇ εἰς φάλαγγα, ἤρχετο τῆς κινήσεως ἡ ἐσχάτη ἐνωμοτία, τοποθετουμένη εἰς τὰ ἀριστερὰ τῆς ἀμέσως πρὸ αὐτῆς. Αἱ δύο αὗται ἐνωμοτίαι ἐξετέλουν τὴν αὐτὴν κίνησιν ὡς πρὸς τὰς πρὸ αὐτῶν καὶ οὕτω καθεξῆς, ἕως ὅτου ἐτίθεντο πᾶσαι αἱ ἐνωμοτίαι εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν μετὰ τῆς πρώτης ἐνωμοτίας, ἥτις νῦν ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸν στρατηγὸν κατεῖχε τὸ ἄκρον τῆς δεξιᾶς πτέρυγος. Ὁ ἐξελιγμὸς οὗτος ἐλέγετο παραγωγή. Ὁμοίως δ' ὠνομάζετο καὶ ἡ ἀντίστροφος κίνησις, ὅτε δηλαδὴ ἡ φάλαγξ μετεβάλλετο εἰς τάξιν πορείας.

§ 4. **Ἐξελιγμὸς κατὰ στίχον.** Ὅτε ἐπρόκειτο νὰ μεταβληθῇ τὸ βάθος τῆς φάλαγγος, οἷον νὰ ἐλαττωθῇ κατὰ τὸ ἥμισυ, τὸ ὄπισθιν μέρος ἑκάστης ἐνωμοτίας ἐβάδιζε πρὸς τὰ ἐμπρός, καὶ ἐτίθετο πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ ἑτέρου ἡμίσεως μέρους. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν κατὰ μέτωπον γραμμὴν ἐτοποθετοῦντο πάντοτε οἱ ἄριστοι, ἂν ἐφαίνετο ὄπισθεν ὁ ἐχθρὸς δὲν ἤρκει μόνον οἱ στρατιῶται νὰ στρέψωσιν ἁπλῶς τὸ μέτωπον κατ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπῃτεῖτο ἵνα τεθῶσιν ἐμπρὸς οἱ κράτιστοι. Τοῦτο δὲ ἐγίνετο κατὰ τρεῖς τρόπους· κατὰ τὸν μακεδονικόν, κατὰ τὸν λακωνικὸν καὶ κατὰ τὸν κρητικὸν ἢ περσικόν.

§ 5. **Μακεδονικὸς κατὰ στίχον ἐξελιγμός.** Κατὰ τὸν ἐλιγμὸν τοῦτον ὁ ὁδηγὸς ἑκάστου στίχου ἔμενεν ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ, στρέφων μόνον πρὸς τὸν ἐχθρόν, ὁ δ' ὄπισθεν ἐκείνου ἱστάμενος (ὁ ἐπιστάτης) στρατιώτης ὑπεχώρει, καὶ ἐλάμβανε πάλιν τὴν θέσιν αὐτοῦ ὄπισθεν τοῦ ὁδηγοῦ καὶ οὕτω καθεξῆς. Οὕτως ὁ στρατὸς ὑπεχώρει ἐκ τοῦ ἐχθροῦ διάστημα ἴσον πρὸς τὸ βάθος αὐτοῦ.

§ 6. **Λακωνικὸς κατὰ στίχον ἐξελιγμός.** Οὗτος

ἦν ἀντίστροφος τοῦ προηγουμένου· διότι ὁ ἔσχατος ἔμενεν ἐν τῇ θέσει του, οἱ δὲ ἄλλοι προὐχώρουν διαδοχικῶς ὁ εἷς πρὸ τοῦ ἄλλου. Κατὰ τοῦτον ὁ στρατὸς προὐχώρει κατὰ τοῦ ἐχθροῦ διάστημα ἴσον πρὸς τὸ βάθος αὐτοῦ.

§ 7. **Κρητικὸς κατὰ στίχον ἐξελιγμός.** Κατὰ τὸν κρητικὸν ἐξελιγμὸν ὁ ὁδηγὸς καὶ ὁ οὐραγός, ὁ δεύτερος καὶ ὁ πρὸ τοῦ οὐραγοῦ καὶ οὕτω καθεξῆς ἀντήλλασσον θέσεις οὕτως, ὥστε ὅλος ὁ στρατὸς ἔμενεν ἐν τῇ αὐτῇ ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἀποστάσει.

§ 8. **Ἐξελιγμὸς κατὰ ζυγά.** Ἂν ἐνομίζετο συμφέρον νὰ ᾖ ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἑτέρᾳ πτέρυγι, δὲν ἤρκει μόνον νὰ μεταβῇ οὗτος ἐκ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην, ἀλλ' ἔπρεπεν ὅλος ὁ στρατὸς νὰ μεταβάλῃ τὴν θέσιν του οὕτως, ὥστε ἡ δεξιὰ πτέρυξ νὰ γείνῃ ἀριστερά. Ὁ ἐξελιγμός, καθ' ὃν ἐγίνετο τοῦτο, ἐλέγετο κατὰ ζυγά, πρὸς ἀντίθεσιν τοῦ ἄλλου, ὅστις ἐλέγετο κατὰ στίχον ἢ κατὰ λόχον. Καὶ ὁ κατὰ ζυγὰ δ' ἐξελιγμὸς ἐγίνετο κατὰ τρεῖς τρόπους. Ὤφειλεν ὅμως πρὸ πάντων ὁ ἡγεμὼν τοῦ στρατοῦ νὰ προσέχῃ, ἵνα παρεμποδίζῃ τὴν τάσιν ἣν εἶχεν ὁ στρατὸς ἐν τῇ μάχῃ νὰ προχωρῇ ἀεὶ πρὸς τὰ δεξιά· διότι ἕκαστος στρατιώτης συνωθεῖτο ἐγγύτερον πρὸς τὸν εἰς τὰ δεξιὰ αὐτοῦ ἱστάμενον, ἵνα προφυλάττῃ τὴν ἀκάλυπτον αὐτοῦ πλευρὰν διὰ τῆς ἀσπίδος τοῦ ἑτέρου· ὥστε συνέβαινε πολλάκις τὸ δεξιὸν κέρας νὰ προχωρῇ πέραν τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος τοῦ ἐχθροῦ.

VIII. Αἱ ΠΡΟ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΔΙΑΤΥΠΩΣΕΙΣ.

§ 1. **Ἡ πρὸ τοῦ πολέμου προκήρυξις τῶν ἀδικημάτων.** Οἱ Ἕλληνες πρὶν ἢ ἀρχίσωσι τὸν πόλεμον συνείθιζον νὰ γνωστοποιῶσι τοῖς ἐχθροῖς τὰς ὑπ' αὐτῶν

πεπραγμένας βιαιοπραγίας καὶ ἀπήτουν διὰ πρέσβεων ἐπανόρθωσιν ἢ ἱκανοποίησιν. Ἡ ἄνευ τοιαύτης προκηρύξεως εἰσβολὴ εἰς τὴν χώραν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐπίθεσις κατ' αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ὡς λῃστεία μᾶλλον ἢ ὡς νόμιμος πόλεμος.

§ 2. **Πρέσβεις καὶ κήρυκες.** Οἱ πρέσβεις ἐκλεγόμενοι πάντοτε ἐκ τῶν διακεκριμένων ἐπ' ἀρετῇ καὶ ἐξεχόντων ἐπὶ προτερήμασιν ἀνδρῶν ἀπεστέλλοντο πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης, καὶ ἄλλοτε μὲν εἶχον περιωρισμένην ἐξουσίαν, ἄλλοτε δὲ ἀπεριόριστον· διὸ καὶ ἐκαλοῦντο πρέσβεις αὐτοκράτορες, διότι ἠδύναντο ὡς πληρεξούσιοι νὰ συνομολογήσωσιν ὅ,τι ἐδόκει αὐτοῖς ὠφελιμώτερον. Οἱ δὲ κήρυκες ἐπέμποντο μόνον πρὸς κήρυξιν πολέμου ἢ πρὸς διακανόνισιν διαφορῶν μεταξὺ δύο πολεμίων. Κατήγοντο δὲ οἱ μὲν τῶν Ἀθηναίων κήρυκες ἐκ τοῦ Κήρυκος (υἱοῦ τοῦ Ἑρμοῦ), οἱ δὲ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ τοῦ Ταλθυβίου (κήρυκος τοῦ Ἀγαμέμνονος). Ἔφερον δ' ἐν χερσὶν οἱ κήρυκες τὸ κυρύκειον, ἤτοι ῥάβδον δάφνης ἢ ἐλαίας, περὶ τὸ ὁποῖον εἰλίσσοντο δύο ὄφεις ἀνεστραμμένοι, ἔχοντες κεκλιμένας πρὸς τὰ κάτω τὰς κεφαλάς, ὡς σημεῖον εἰρήνης καὶ ὁμονοίας.

§ 3. **Συμφωνίαι.** Ὑπῆρχον τρία εἴδη συμφωνιῶν, σπονδή, ἐπιμαχία καὶ συμμαχία. Καὶ διὰ μὲν τῆς σπονδῆς, ἥτις καὶ συνθήκη καὶ εἰρήνη ἐλέγετο, ὑπεχρεοῦντο ἀμφότερα τὰ μέρη νὰ παύσωσι πάσης ἐχθροπραξίας, καὶ οὔτε ἀλλήλους οὔτε τοὺς συμμάχους αὐτῶν νὰ βλάπτωσι. Διὰ δὲ τῆς ἐπιμαχίας ὑπεχρεοῦντο νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν εἰσβάλλει εἰς τὴν χώραν τοῦ ἑτέρου ἐξ αὐτῶν. Συμμαχία δὲ ἐλέγετο, ὅτε συνεφώνουν νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους καὶ ἐν ἀμυντικῷ πολέμῳ καὶ ἐν ἐπιθετικῷ, καὶ νὰ θεωρῶσι τοὺς αὐτοὺς φίλους καὶ ἐχθρούς. Ὅλαι αὗται αἱ συμφωνίαι ἐπεβεβαιοῦντο πανδήμως δι' ἀμοιβαίων ὅρκων καὶ ἐνεγλύφοντο εἰς στήλας, τὰς ὁποίας ἀνήγειρον εἰς τόπους ἱεροὺς καὶ συχναζομένους ὑπὸ πολλῶν, πρὸς διαιώνισιν τῆς ὁμολογίας αὐτῶν. Ἐνίοτε δὲ ἀντήλλασσον σημεῖά τινα, ὀνομαζόμενα σύμβολα, τὰ ὁποῖα προσῆγον εἰς πᾶσαν περίστασιν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς συμφωνίας αὐτῶν. Αἱ δ' οὕτω πως ἑνούμεναι πολιτεῖαι συνήθιζον νὰ πέμπωσιν εἰς ἐποχὰς ὡρισμένους πρέσβεις πρὸς δημοσίαν ἀνανέωσιν τῶν πρώτων τελετῶν καὶ ἀμοιβαίαν ἐπικύρωσιν τῶν πρώτων συμφωνιῶν.

§ 4. **Προκήρυξις πολέμου.** Ὅτε ἐπρόκειτο νὰ κηρύξωσι πόλεμον, ἀφοῦ ἐξιλέευν τοὺς θεούς, ἔπεμπον κήρυκα, ὅστις ἀνήγγελλε τοῖς ἀδικήσασι νὰ ὦσιν ἕτοιμοι εἰς τὴν εἰσβολήν. Ἐνίοτε ὡς σημεῖον προκλήσεως ἔρριπτον λόγχην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἐχθρῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι συνήθιζον νὰ ἐκθέτωσιν ἄρνα ἐπὶ τῆς ἐχθρικῆς χώρας, δηλοῦντες διὰ τούτου ὅτι ἡ χώρα, ἥτις μέχρι τοῦδε κατοικεῖται ὑπὸ ἀνθρώπων, τοῦ λοιποῦ ἔσται ἔρημος καὶ ἐπιτηδεία εἰς νομὴν προβάτων. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ φράσις «ἄρνα προβάλλειν» εἰσέρχεσθαι εἰς πόλεμον δηλοῖ.

§ 5. **Ἐκστρατεία.** Οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἐξεστράτευον πρὶν ἢ λάβωσι τὴν γνώμην τῶν θεῶν καὶ συμβουλευθῶσι τοὺς οἰωνούς. Ἔκλειψις τῆς σελήνης ἢ ἄλλο τι ἀπαίσιον συμβεβηκὸς ἦτο ἱκανὸν νὰ τοὺς ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκστρατεύσωσιν. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀπεφάσιζόν ποτε νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐντὸς ἑβδόμης, ἤτοι πρὸ τῆς ἑβδόμης τοῦ μηνός· ἐξ οὗ καὶ ἡ φράσις «ἐντὸς ἑβδόμης» ἐπὶ τῶν ἐπιχειρούντων τι παρακαίρως λεγομένη. Τοῖς δὲ Λακεδαιμονίοις ἦν ἀπηγορευμένον κατὰ νόμον τὸ ἐκστρατεύειν πρὸ τῆς πανσελήνου.

§ 6. **Μέσα πρὸς διαμετακόμισιν προσταγμάτων.** Παντοῖοι ἄγγελοι καὶ διάφορα μέσα ἐχρησίμευον

παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πρὸς διαμετακόμισιν προσταγμάτων καὶ εἰδήσεων. Μεταξὺ τῶν ἀγγέλων διεκρίνοντο οἱ ἡμεροδρόμοι, οἵτινες ἦσαν ἐλαφρῶς ὡπλισμένοι δι' ἀκοντίου καὶ λόγχης. Εὐφυέστατος δὲ τρόπος τοῦ μεταδιδόναι διαταγὰς ἦν ἡ σκυτάλη τῶν Λακεδαιμονίων[1].

IX. ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΝ.

§ 1. **Κατασκευὴ τοῦ στρατοπέδου.** Οὐδὲν βέβαιον γνωρίζομον περὶ τοῦ σχήματος τῶν ἑλληνικῶν

1. Σκυτάλη (ἐκ τοῦ σκύτους) ἦτο ἱμὰς δέρματος ἐξειργασμένου, ὅστις περιτυλισσόμενος περὶ μέλαιναν ράβδον μήκους περίπου τεσσάρων πήχεων ἐχρησίμευε παρὰ τοῖς Λακεδαιμονίοις εἰς τὸ μεταδιδόναι τὰς διαταγάς. Ἐχρῶντο δ' αὐτῇ οὕτω (Πλούταρχ. ἐν βίῳ Λυσάνδρ.). «Ἐπὰν ἐκπέμπωσι ναύαρχον ἢ στρατηγὸν οἱ ἔφοροι, ξύλα δύο στρογγύλα μῆκος καὶ πάχος ἀκριβῶς ἀπισώσαντες, ὥστε ταῖς τομαῖς ἐφαρμόζειν πρὸς ἄλληλα, τὸ μὲν αὐτοὶ φυλάττουσι, θάτερον δὲ τῷ πεμπομένῳ διδόασι. Ταῦτα δὲ τὰ ξύλα σκυτάλας καλοῦσιν. Ὅταν οὖν ἀπόρρητόν τι καὶ μέγα φράσαι βουληθῶσι, βιβλίον ὥσπερ ἱμάντα μακρὸν καὶ στενὸν ποιοῦντες περιελίττουσι τὴν παρ' αὐτοῖς σκυτάλην, οὐδὲν διάλειμμα ποιοῦντες, ἀλλὰ πανταχόθεν κύκλῳ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς τῷ βιβλίῳ καταλαμβάνοντες. Τοῦτο δὲ ποιήσαντες, ἃ βούλονται καταγράφουσιν εἰς τὸ βιβλίον ὥσπερ ἐστὶ τῇ σκυτάλῃ περικείμενον· ὅταν δὲ γράψωσιν, ἀφελόντες τὸ βιβλίον ἄνευ τοῦ ξύλου πρὸς τὸν στρατηγὸν ἀποστέλλουσι. Δεξάμενος δὲ ἐκεῖνος ἄλλως μὲν οὐδὲν ἀναλέξασθαι δύναται τῶν γραμμάτων συναφὴν οὐκ ἐχόντων, ἀλλὰ διεσπασμένων, τὴν δὲ παρ' αὐτῷ σκυτάλην λαβὼν τὸ τμῆμα τοῦ βιβλίου περὶ αὐτὴν περιέτεινεν, ὥστε τῆς ἕλικος εἰς τάξιν ὁμοίως ἀποκαθισταμένης ἐπιβάλλοντα τοῖς πρώτοις τὰ δεύτερα κύκλῳ τὴν ὄψιν ἐπάγειν τὸ συνεχὲς ἀνευρίσκουσαν. Καλεῖται δὲ ὁμωνύμως τῷ ξύλῳ σκυτάλη τὸ βιβλίον, ὡς τῷ μετροῦντι τὸ μετρούμενον».

στρατοπέδων ἐν γένει. Λέγεται ἐν τούτοις ὅτι οἱ νόμοι τῶν Λακεδαιμονίων ἐπέταττον αὐτοῖς νὰ κατασκευάζωσι σφαιροειδῆ τὰ στρατόπεδά των ὡς ἁρμοδιώτατα οὕτω πρὸς ἄμυναν, καὶ ὅτι οἱ μὲν ἀνδρειότατοι στρατιῶται ἐτάττοντο ἐπὶ τὰ ἄκρα τοῦ στρατοπέδου, οἱ δὲ λοιποὶ ἐν τῷ μέσῳ. Ὅτε δὲ οἱ Ἕλληνες προὐτίθεντο νὰ στρατοπεδεύσωσιν ἐπί τινα καιρὸν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἐξέλεγον θέσιν πρὸς ἀνέγερσιν βωμῶν, καὶ ἐκεῖ ἐτέλουν τακτικῶς τὰς θρησκευτικὰς τελετάς. Ἐὰν δὲ ἐφοβοῦντο προσβολήν τινα κατὰ τοῦ στρατοπέδου, ὠχύρουν αὐτὸ διὰ τειχῶν καὶ τάφρων καὶ ἀνήγειρον πυργίδια εἰς τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἔβλαπτον τοὺς ἐχθροὺς βάλλοντες ἀκόντια ἢ βέλη.

§ 2. **Αἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ φυλακαί.** Αἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ φυλακαὶ διεκρίνοντο εἰς φυλακὰς ἡμερινὰς καὶ εἰς φυλακὰς νυκτερινάς. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐξετέλουν τὸ χρέος αὐτῶν τὴν ἡμέραν, αἱ δὲ ἄλλαι τὴν νύκτα. Κατὰ διαφόρους δ' ὥρας τῆς νυκτὸς ἀξιωματικοί τινες ὀνομαζόμενοι περίπολοι περιήρχοντο τὸ στρατόπεδον καὶ ἐπεσκέπτοντο τὰς φυλακάς, ἵνα πληροφορῶνται περὶ τῆς ἀγρυπνίας τῶν φυλάκων. Ἐπὶ τούτῳ ἔφερον κώδωνα, εἰς τὸν ἦχον τοῦ ὁποίου οἱ φύλακες στρατιῶται ἔπρεπε νὰ ἀποκριθῶσιν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον δύο φυλακάς, τὴν μὲν ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου ἵνα ἐπιτηρῇ τοὺς συμμάχους, τὴν δὲ ἐπὶ ὑψώματός τινος, ἵνα ἐπιτηρῇ τὰ κινήματα τῶν ἐχθρῶν. Αἱ νυκτοφυλακαὶ αὐτῶν δὲν ἐπετρέπετο νὰ φέρωσι τὰς ἀσπίδας των· τοῦτο δὲ ἵνα ὄντες οὕτως ἀνυπεράσπιστοι προσέχωσι μὴ ἀποκοιμηθῶσιν· οἱ λοιποὶ ὅμως στρατιῶται ἐκοιμῶντο ἔνοπλοι, ἵνα ὦσιν ἕτοιμοι εἰς μάχην εὐθύς, ὅτε ἠκούετο ἡ ἐλαχίστη ταραχὴ καὶ πρόσκλησις. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἐν τούτοις ποσάκις αἱ φυλακαὶ ἠλλάσσοντο.

§ 3. **Ἡ ἐν τῷ στρατοπέδῳ δίαιτα.** Ὁ τρόπος τοῦ ζῆν ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς διαθέσεως τῶν στρατηγῶν. Ἐν γένει ὅμως οὗτοι διῆγον βίον μᾶλλον ἄνετον ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἢ ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες δὲν ἦσαν ἔκδοτοι εἰς τὴν ἀσωτίαν, ὡς ἄλλοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων, διῃτῶντο μετὰ περισσοτέρας ἐλευθερίας καὶ καλλίτερον ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἢ ἐν τῇ πόλει αὐτῶν.

X. ΜΑΧΗ.

§ 1. **Ἡ εἰς μάχην προπαρασκευή.** Πρὶν ἢ ἀρχίσωσι τὴν μάχην οἱ στρατιῶται ἔτρωγον καὶ ἔπινον καλῶς, ἵνα ἀναλάβωσι τὰς δυνάμεις των. Τούτου δὲ γενομένου οἱ ἀρχηγοὶ παρέττατον τὸ στράτευμα κατὰ μέτωπον, καὶ τότε ὁ στρατηγὸς διὰ νευρώδους ἀγορεύσεως ἐνεψύχονε καὶ παρώρμα τὸν στρατὸν νὰ φανῇ γενναῖος κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τοιαῦτα δὲ ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν τοιούτων ἀγορεύσεων, ὥστε πολλάκις στρατοὶ κεκμηκότες καὶ ἀποτεθαρρυμένοι ὑπὸ τοσούτου κατελήφθησαν θάρρους, ὥστε ἀπώθησαν τοὺς προηγουμένως νικήσαντας αὐτοὺς ἐχθρούς.

§ 2. **Θυσίαι καὶ ὕμνοι.** Ἀφοῦ ἐγίνετο ἡ πρὸς μάχην προπαρασκευή, προσεφέρετο θυσία εἰς τοὺς θεούς, τὰ δὲ θύματα ἐξητάζοντο ὑπὸ τῶν μάντεων, καὶ ἐψάλλετο ὕμνος εἰς τὸν Ἄρην, παιὰν ἐμβατήριος λεγόμενος, διάφορος τοῦ ἐπινικίου παιᾶνος, ὃν ἔψαλλον πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ τὴν νίκην. Οἱ Λακεδαιμόνιοι συνείθιζον νὰ θυσιάζωσιν εἰς τὰς Μούσας. Οὐδέποτε δὲ οἱ στρατιῶται τῶν Ἑλλήνων ἤρχιζον τὴν μάχην πρὶν ἢ οἱ οἰωνοὶ φανῶσιν αἴσιοι.

§ 3. **Τὰ ἐν ταῖς μάχαις σύμβολα καὶ σημεῖα.** Οἱ Ἕλληνες μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς μάχαις σημεῖά τινα, ἅτινα διεκρίνοντο εἰς σύμβολα καὶ σημεῖα.

§ 4. **Σύμβολα.** Τὰ σύμβολα ἦσαν δύο εἰδῶν, φωνητικὰ καὶ ὁρατά. Καὶ τὰ μὲν φωνητικὰ σύμβολα ὠνομάζοντο συνθήματα καὶ ἐδίδοντο ἐν μυστικότητι ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς τοὺς κατωτέρους ἄρχοντας καὶ δι' αὐτῶν εἰς ὅλον τὸ στράτευμα, ἵνα διὰ τούτων διακρίνωσι τοὺς φίλους ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν. Περιεῖχε δὲ συνήθως τὸ σύνθημα αἰσίαν τινὰ λέξιν, οἷα ἡ λέξις νίκη, ἢ τὸ ὄνομα θεοῦ τινος, οἷον Ζεύς, σωτὴρ καὶ εἴ τι τοιοῦτον. Τὰ δὲ ὁρατὰ σύμβολα ὠνομάζοντο παρασυνθήματα· ἦσαν δὲ τοιαῦτα, τὸ νεῦμα τῆς κεφαλῆς, ἡ κίνησις τῶν χειρῶν, ἡ σύγκρουσις τῶν ὅπλων καὶ εἴ τι τοιοῦτον.

§ 5. **Σημεῖα.** Σημεῖα ἦσαν αἱ σημαῖαι, τὰς ὁποίας ὕψονον ἵνα δώσωσι τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς μάχης, καὶ κατεβίβαζον ἵνα δηλώτωσι τὴν ἀποχώρησιν. Κατεσκευάζοντο δὲ αἱ σημαῖαι ἐκ τεμαχίου ὑφάσματος συνήθως πορφυροῦ, ὅπερ ἀνήρτων εἰς τὸ ἄκρον λόγχης τινός. Ἕφερον δὲ αἱ σημαῖαι αὗται σχήματα ζώων, ἢ ἄλλην τινὰ εἰκόνα ἰδιάζουσαν ἑκάστη τῶν πόλεων. Οὕτως οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐξεικόνιζον ἐπὶ τῶν σημαιῶν αὐτῶν γλαῦκα, οἱ δὲ Θηβαῖοι σφίγγα. Ἀντὶ τῶν σημαιῶν μετεχειρίζοντο καὶ πυρσοὺς ἤτοι δᾷδας ἀνημμένας, τὰς ὁποίας ἔφερον ἄνδρες, οἵτινες ἐκαλοῦντο πυρφόροι ἢ πυροφόροι καὶ ἐθεωροῦντο ἱερεῖς τοῦ Ἄρεως. Ἡ χρῆσις τῶν σημείων ἀκολούθως ἐγκατελείφθη, καὶ ἀντ' αὐτῶν εἰσήχθησαν μουσικὰ ὄργανα, ἰδίᾳ δὲ αἱ σάλπιγγες, αἵτινες ἐχρησίμευον καὶ ὡς ἀνακλητήριον ὄργανον καὶ διὰ τὴν ἔφοδον καὶ δι' ἄλλας προσταγάς.

§ 6. **Ἐπίθεσις.** Οἱ Λακεδαιμόνιοι προέβαινον στερρῷ βήματι κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἀκολουθοῦντες τὸν ἦχον τῶν

αὐλῶν. Δὲν ἠδύναντο δὲ κατὰ νόμον νὰ καταδιώκωσι τὸν ἐχθρὸν φεύγοντα εἰς μεγάλην ἀπόστασιν, διότι ἐφοβοῦντο μὴ ὁ στρατὸς των ἐμπέσῃ εἰς ἀταξίαν κατὰ τὴν δίωξιν. Οἱ δὲ λοιποὶ Ἕλληνες ἐφώρμων ὡς μαινόμενοι κατὰ τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐφόδου ἐξέβαλλον γενικὴν βοήν· αὕτη δὲ ὠνομάζετο ἀλαλαγμὸς ἐκ τοῦ ὅτι οἱ στρατιῶται ἐβόων ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ἀλαλά. Τοσοῦτον δὲ ἀναγκαία ἦτο ἡ βοὴ αὕτη ἐν τῇ μάχῃ, ὥστε οἱ ποιηταὶ μεταχειρίζονται συχνάκις τὴν αὐτὴν καὶ βοὴν ὡς λέξεις συνωνύμους τῇ μάχῃ, καὶ ἓν τῶν κυριωτέρων πλεονεκτημάτων τοῦ στρατηγοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐθεωρεῖτο τὸ ἔχειν φωνὴν ἰσχυρὰν, ἵνα καὶ οἱ στρατιῶται δύνωνται νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν μακρόθεν, καὶ οἱ ἐχθροὶ ἐμβάλλωνται εἰς τρόμον. Διὸ καὶ ὁ Ὅμηρος τοὺς ἥρωας αὐτοῦ συνεχῶς βοὴν ἀγαθοὺς ὀνομάζει. Συνήθιζον δὲ οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ ἀποφασίζωσι τὰς διαφορὰς αὐτῶν ἀνατιθέντες τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου εἰς μονομαχίαν δύο ἢ περισσοτέρων μονομάχων ἐξ ἑκατέρου μέρους.

XI. ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΤΙΚΑΙ ΜΗΧΑΝΑΙ.

§ 1. **Σαγηνεύειν.** Ὅτε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες προὐτίθεντο νὰ κυριεύσωσι πόλιν τινὰ ἢ φρούριον, κατὰ πρῶτον περιεκύκλουν αὐτὸ πανταχόθεν, καὶ εἶτα προβαίνοντες ἐν καλῇ τάξει ἐπετίθεντο καθ' ὅλων τῶν μερῶν συγχρόνως. Τοῦτο δὲ ἐκαλεῖτο σαγηνεύειν. Ἐὰν ἡ πρώτη αὕτη ἔφοδος ἀπετύγχανε, τότε ἢ παρητοῦντο τῆς ἐπιχειρήσεως, ἢ μετέτρεπον τὴν πολιορκίαν εἰς ἀποκλεισμόν.

§ 2. **Ἀποκλεισμός.** Ὁ ἀποκλεισμὸς ἐγίνετο οὕτως,

Ἤγειρον κατὰ πρῶτον περιτείχισμα, ὅπερ καὶ περιτειχισμὸς ἐκαλεῖτο, ὅστις συνίστατο πολλάκις ἀπὸ διπλοῦ τείχους ἢ χαρακώματος. Καὶ διὰ μὲν τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀχυρώματος προεφυλάττοντο οἱ πολιορκοῦντες ἀπὸ τῶν αἰφνιδίων καὶ ἀπροσδοκήτων ἐξορμήσεων τῶν πολιορκουμένων· διὰ δὲ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐξησφαλίζοντο κατὰ τῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ἔλθωσι πρὸς ἐπικουρίαν τῶν πολιορκουμένων. Μετὰ τὸν περιτειχισμὸν ἐγίνετο ἡ χρῆσις τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν.

§ 3. **Διάφορα εἴδη μηχανῶν.** Αἱ περιφημότεραι πολιορκητικαὶ μηχαναὶ δὲν ἀνέρχονται πέραν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀρχαιότεραι ἦσαν αἱ κλίμακες, καὶ πρώτισται μεταξὺ τῶν μηχανῶν ἦσαν ἡ χελώνη, τὰ γέρρα, τὸ χῶμα, οἱ πύργοι, ὁ κριὸς καὶ οἱ καταπέλται.

§ 4. **Κλίμακες.** Τινὲς διατείνονται ὅτι αἱ κλίμακες ἦσαν γνωσταὶ ἐπὶ τῶν Τρωικῶν καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν Θηβαϊκῶν, ἄνευ ὅμως πειστικῶν ἀποδείξεων. Διεκρίνοντο δὲ κατόπιν αἱ κλίμακες εἰς πυκτὰς καὶ διαλυτάς. Καὶ πυκταὶ μὲν ἦσαν αἱ δυνάμεναι νὰ διπλωθῶσι, διαλυταὶ δὲ αἱ δυνάμεναι νὰ διαλυθῶσιν εἰς πολλὰ τεμάχια πρὸς εὐκολωτέραν μεταφοράν. Κατεσκεύαζον δ' αὐτὰς ἐκ ξύλων, σχοινίων, ἐρίων καὶ παντοδαπῆς ἄλλης ὕλης.

§ 5. **Χελώνη.** Ἡ χελώνη ἦτο μηχανὴ σκεπαστήριος· ὠνομάσθη δὲ οὕτω, διότι, ὅπως τὸ ὄστρακον τῆς χελώνης προφυλάττει αὐτὴν ἀπὸ πάσης προσβολῆς, οὕτω καὶ ἡ μηχανὴ αὕτη προεφύλαττε τοὺς στρατιώτας ἀπὸ τῶν ριπτομένων βελῶν, ὅτε οὗτοι ἐγέμιζον τάφρους, ἀνήγειρον χώματα, ὑπέσκαπτον τείχη καὶ ἐκίνουν τὸν κριόν. Ἐκινεῖτο δὲ αὕτη ἐπὶ τροχῶν καὶ ἐστεγάζετο συνήθως ἐκ μὴ εὐφλέκτων ὑλῶν. Ἡ στρατιωτικὴ δὲ λεγομένη χελώνη ἐσχηματίζετο οὕτως. Οἱ στρατιῶται συνεπυκνοῦντο πλησίον

ἀλλήλων, καὶ οἱ μὲν τῆς πρώτης γραμμῆς ἵσταντο ὄρθιοι, οἱ δὲ τῶν ἑπομένων ἔκλινον βαθμηδὸν μέχρις οὗ οἱ τῆς τελευταίας ἔθετον τὸ γόνυ ἐπὶ τῆς γῆς. Οἱ τῆς πρώτης γραμμῆς στρατιῶται ὡς καὶ αἱ τῶν πλαγίων ἐκάλυπτον τὰ σώματα αὐτῶν διὰ τῶν ἀσπίδων, οἱ δὲ λοιποὶ κρατοῦντες τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀσπίδας ὑπεράνω τῶν κεφαλῶν ἐσχημάτιζον στέγην συνεχῆ καὶ ἐπικλινῆ οὕτως, ὥστε πᾶσα ὕλη ριπτομένη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐπὶ τῆς ἀδιακόπου ταύτης ἐπιφανείας κατέρρεεν ὀπίσω καὶ ἔπιπτεν ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς τὸ ὕδωρ καταρρέει ἀπὸ τῆς στέγης. Μετεχειρίζοντο δὲ τὴν χελώνην ταύτην καὶ εἰς τὰ πεδία μὲν τῆς μάχης, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὅτε ἐπρόκειτο νὰ καταλάβωσιν αἰφνιδίως θέσιν τινὰ ἐξ ἐφόδου πρὶν ἢ οἱ πολιορκούμενοι προπαρασκευασθῶσιν, ἢ ὅτε ἐπλησίαζον εἰς τὰ τείχη.

§ 6. **Γέρρα.** Τὰ γέρρα ἦσαν πλέγματα ἐξ ἰτέας, ἅπερ οἱ στρατιῶται ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἵνα προφυλάττωσιν αὐτήν.

§ 7. **Χῶμα.** Τὸ χῶμα ἦτο συσσώρευσις χώματος, φρυγάνων, θάμνων ἢ συντριμμάτων ἄλλης ὕλης. Ἀνηγείρετο δὲ ἀπέναντι τῶν ὀχυρωμάτων τῶν πολιορκουμένων τοσοῦτον ὑψηλόν, ὥστε νὰ ὑπερβαίνῃ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἐξισοῦται πρὸς τὴν κορυφὴν τῶν τειχῶν. Καὶ ἔμπροσθεν μὲν ἦτο γυμνόν, ἵνα προβαίνῃ βαθμηδὸν πρὸς τὰ τείχη· ἐκ τῶν πλευρῶν ὅμως ἐστηρίζετο διὰ πλίνθων, λίθων, ἢ πασσάλων ἰσχυρῶν.

§ 8. **Πύργοι.** Οἱ πύργοι ὠνομάζοντο καὶ πύργοι φορητοί, διότι ἦσαν κινητοί. Κατεσκευάζοντο δὲ ἐκ ξύλων, καὶ τὸ μὲν μέτωπον εἶχον κεκαλυμμένον διὰ κεράμων, τὴν δὲ στέγην ἐκ δερμάτων ἀκατεργάστων, ἵνα προφυλάττωνται ἀπὸ τῶν πυρίνων σφαιρῶν καὶ τῶν ἄλλων καυστικῶν ὑλῶν, τὰς ὁποίας ἔρριπτον ἐπ' αὐτῶν οἱ ἐχθροί.

Τιθέμενοι δὲ ἐπὶ τοῦ χώματος ἐφέροντο ἐπὶ τροχῶν κεκρυμμένων ὑποκάτω καὶ ἀοράτων.

§ 9. **Κριός.** Ὁ κριὸς ἦτο μακρὰ δοκὸς κατεσκευασμένη ἐκ κορμοῦ πεύκης ἢ μελίας, καὶ ὡπλισμένη δι' ἰσχυρᾶς σιδηρᾶς κεφαλῆς, ἥτις καὶ ἐμβολὴ καλουμένη εἶχε σχῆμα κεφαλῆς κριοῦ. Δι' αὐτοῦ προσεβάλλοντο τὰ τείχη. Ἐχρῶντο δὲ τούτῳ τριχῶς. Πρῶτον ἔφερον διὰ τῶν χειρῶν τὴν δοκὸν πολλοὶ στρατιῶται (100 καὶ πλειότεροι) καὶ ὤθουν τὸν κριὸν μετὰ πολλῆς δυνάμεως κατὰ τοῦ τείχους. Δεύτερον περιδέσαντες τὴν δοκὸν σιδηροῖς στεφάνοις, οἷς ἦσαν κρίκοι ἢ δακτύλιοι προσκεκολλημένοι, ἐξήρτων αὐτὴν διὰ καλωδίων ἢ ἁλύσεων ἐξ ἑτέρας δοκοῦ ἐπικαρσίως προσηρμοσμένης τῷ κριῷ. Διὰ τοῦ μηχανήματος τούτου οἱ στρατιῶται ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τῆς ἀνάγκης τοῦ ἀνέχειν τὸ βάρος τοῦ κριοῦ. Ἡ χρῆσις μάλιστα τῆς μηχανῆς ταύτης καθίστατο εὐκολωτέρα, ὅταν ἡ δοκός, εἰς ἣν ἀνηρτᾶτο ὁ κριός, ἐτίθετο ἐπὶ τροχῶν. Ἦτο δὲ ἡ δοκὸς τοῦ κριοῦ πολλάκις μακροτάτη, καὶ ἵνα ἐνεργῇ μεσολαβούσης τάφρου, καὶ ἵνα οἱ κινοῦντες ταύτην ὦσιν ἀσφαλέστεροι. Τὸ τρίτον εἶδος διέφερε τῶν ἄλλων καθ' ὅ,τι ἐκαλύπτετο ὁ κριὸς ὑπὸ χελώνης, ἥτις ἐχρησίμευεν ἵνα προφυλάττῃ τοὺς κινοῦντας αὐτὸν στρατιώτας. Τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ κριοῦ ἀνάγουσι μέχρι τοῦ τρωικοῦ πολέμου, καὶ τὸν δούριον μάλιστα ἵππον ὡς κριὸν ὑποθέτουσι. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπίθανον, ἡ ἀρχὴ ὅμως τοῦ κριοῦ εἶναι ἀρχαιοτάτη, εἰ καὶ ἀπροσδιόριστος.

§ 10. **Ἑλέπολις.** Ἡ ἐφεύρεσις τῆς μηχανῆς ταύτης ἀποδίδεται εἰς Δημήτριον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντιγόνου. Αὕτη τὸν ἐβοήθησεν εἰς πολλὰς πολιορκίας, καὶ ἐκ ταύτης ὠνομάσθη πολιορκητής. Εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Ρόδου (306 π. Χ.) μετεχειρίσθη τὴν πολὺ μεγαλειτέραν τῶν ἄλλων.

Εἶχε δὲ πολλὴν ὁμοιότητα ἡ ἑλέπολις πρὸς τὸν κριόν, ἀλλ' ἐμπεριεῖχε καὶ ἄλλας μηχανὰς ἐπιτηδείας νὰ ρίπτωσι πέτρας καὶ βέλη.

§ 11. **Καταπέλται καὶ πετροβόλοι.** Καταπέλται καὶ πετροβόλοι ἦσαν μηχαναί, δι' ὧν ἐξηκοντίζοντο μετὰ τεραστίου δυνάμεως βέλη, μεγάλαι πέτραι, ὑπερμεγέθη τεμάχια ξύλων, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἰδίᾳ δὲ τὸν μὲν πετροβόλον μετεχειρίζοντο εἰς βολὴν πετρῶν, τὸν δὲ καταπέλτην εἰς ἐκτόξευσιν βελῶν καὶ ἀκοντίων. Ἐν πολιορκίᾳ πόλεως ὁ μὲν κριὸς ἐχρησίμευε πρὸς καταστροφὴν τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ τείχους, ὁ δὲ πετροβόλος πρὸς καταβολὴν τῶν ἐπάλξεων, καὶ ὁ καταπέλτης πρὸς τρῶσιν καὶ ἀναίρεσιν τῶν ἐπὶ τῶν τειχῶν καὶ ἐπάλξεων ἐφεστώτων.

§ 12. **Φρυκτοί.** Ὅτε προσήγγιζεν ὁ ἐχθρός, οἱ πολιορκούμενοι ἔσπευδον νὰ ἐκδηλώσωσι τοῦτο εἰς τοὺς συμμάχους διὰ πυκνοῦ καπνοῦ ἐν καιρῷ ἡμέρας, καὶ διὰ πυρῶν ἢ δᾳδων ἀνημμένων ἐν καιρῷ νυκτός. Ταῦτα δὲ τὰ πυρὰ καὶ ὁ καπνὸς ἐκαλοῦντο φρυκτοὶ ἢ φρυκτωρίαι, καὶ διεκρίνοντο εἰς φρυκτοὺς πολεμίους καὶ φρυκτοὺς φιλίους. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἦσαν οἱ καιόμενοι ὅτε ἐπλησίαζον φίλοι, καὶ διέφερον τῶν πολεμίων, διότι οὗτοι ἦσαν σταθεροὶ καὶ ἀμετακίνητοι, ἐνῷ οἱ πολέμιοι φρυκτοὶ ἐξ ἐναντίας ἀνέπεμπον εἰς τὸν ἀέρα φλόγας κυματοέσσας.

§ 13. **Ἡ ἄμυνα τῶν πολιορκουμένων.** Οἱ πολιορκούμενοι ἐφύλαττον τὰ τείχη αὐτῶν διὰ στρατιωτῶν, οἵτινες ἔρριπτον βροχηδὸν πέτρας καὶ παντοειδῆ ἀφετήρια ὄργανα[1] κατὰ τῶν πολιορκητῶν. Ἐματαίουν πρὸς

1. Πάντα τὰ ἐν πολέμῳ χρήσιμα βλήματα, ἢ διὰ τῆς χειρὸς ἐκτοξευόμενα ἢ διὰ τῆς βοηθείας ἐλαστικῶν ὀργάνων, ἐλέγοντο καθόλου ἀφετήρια.

τούτοις τοὺς ὑπονόμους τῶν πολιορκητῶν δι' ἀνθυπονόμων· ἐκρήμνιζον τὰ χώματα ἐκείνων ὑποσκάπτοντες τοὺς θεμελίους αὐτῶν· ἔκαιον τοὺς πύργους καὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν δι' ἐμπρηστικῶν ὑλῶν· κατασυνέτριβον τὰς κεφαλὰς τῶν κριῶν ρίπτοντες μεγάλας πέτρας κατ' αὐτῶν ἀπὸ τῶν τειχῶν, ἢ καθίστων αὐτοὺς ἀχρήστους κόπτοντες διὰ μακρῶν δρεπάνων ριπτομένων ἀπὸ τῶν ὀχυρωμάτων τὰ σχοινία, δι' ὧν διηυθύνοντο οἱ κριοί. Μετεχειρίζοντο ὡσαύτως δέρματα, στιβάδας μαλλίων καὶ ἄλλα πράγματα δυνάμενα νὰ προφυλάξωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀφετηρίων ὀργάνων τῶν πολιορκητῶν. Ἐνίοτε, ἂν δὲν ἔμενεν ἐλπὶς νὰ ὑπερασπίσωσι τὰ τείχη των, ἀνήγειρον ἐντὸς αὐτῶν ἄλλα νέα μετὰ πύργων, καὶ ἐματαίουν οὕτω τὴν ἐπιτυχίαν τῶν πολιορκητῶν.

§ 14. **Ἡ ἅλωσις.** Ὅτε πόλις τις ἐκυριεύετο, οἱ νικηταὶ ἐθανάτονον τοὺς ἄνδρας, τοὺς ὁποίους εὕρισκον εἰς τὰ ὅπλα, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐξηνδραπόδιζον καὶ τὰ τείχη καὶ τὰς οἰκίας κατηδάφιζον. Πολλάκις ὅμως ἄφινον τοὺς κατοίκους ἀβλαβεῖς ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ πληρώνωσι φόρον. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι συνείθιζον νὰ πέμπωσιν ἀποικίας εἰς τὰς πόλεις, τὰς ὁποίας εἶχον ἐκπορθήσει.

XII. ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΝ ΠΟΛΕΜΩ ΠΕΣΟΝΤΩΝ.

§ 1. **Τὸ πρὸς τοὺς πεσόντας σέβας.** Οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους αἰῶνας ἐφέροντο βαναύσως πρὸς τοὺς νεκροὺς τῶν ἐν πολέμῳ φονευθέντων· διότι ἠκρωτηρίαζον ἢ κατεκερμάτιζον μεληδὸν αὐτοὺς ἐκ νέου, ἵνα καταπαύσωσιν οὕτω τὴν λύσσαν των. Μόνον δὲ ἀντὶ βα-

ρέων λύτρων ἀπέδιδον τοὺς νεκροὺς πρὸς τοὺς συγγενεῖς των. Ὅτε ὅμως κατόπιν ἐπολιτίσθησαν ὁπωσοῦν, μεγίστη ἀσέβεια ἐνομίζετο τὸ νὰ μὴ ἐπιτραπῇ εἰς τὸν ἡττηθέντα ἐχθρὸν νὰ ἐνταφιάσῃ τοὺς νεκρούς του. Καὶ μάλιστα τοσοῦτον ἱερὸν ἐθεωρεῖτο τὸ καθῆκον τοῦτο, ὥστε τὸ στράτευμα, τὸ ὁποῖον ἀπωθεῖτο ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἔπεμπε κήρυκας εἰς τὸ ἕτερον ζητήσοντας ἀνακωχὴν πρὸς ἐνταφιασμὸν τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, καίτοι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπέβαλλε πᾶσαν ἀντιποίησιν τῆς νίκης.

§ 2. **Ἐνταφιασμός.** Οἱ ἐν τῇ μάχῃ πεσόντες ἢ ἐθάπτοντο εἰς τὸ μέρος αὐτό, ὅπου ἔπεσον, ὡς οἱ ἐν Μαραθῶνι πεσόντες, ἢ μετεφέροντο εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος. Εἰς μακρὰς ἐκστρατείας ἔκαιον τὸν νεκρὸν καὶ ἀπέστελλον τὴν κόνιν εἰς τοὺς συγγενεῖς του. Οἱ στρατηγοὶ μάλιστα οἱ μακρὰν τῆς πατρίδος αὐτῶν θανόντες ἐβαλσαμόνοντο μέλιτι ἢ κηρῷ, ὡς ὁ Κίμων καὶ ὁ Ἀγησίλαος, καὶ μετεφέροντο εἰς τὴν γενέτειραν γῆν. Παρευρίσκετο δὲ εἰς τὰς ἐπικηδείους τελετὰς ὅλος ὁ στρατός, καὶ οἱ στρατιῶται παρηκολούθουν τὴν κηδείαν ἔχοντες τὰ ὅπλα ἀνεστραμμένα. Καὶ οἱ μὲν τάφοι τῶν νεκρῶν ἐκοσμοῦντο δι' ἐπιγραφῶν, αἵτινες ἀνέφερον τὰ ὀνόματα αὐτῶν, τὰ κατορθώματα καὶ τοὺς συγγενεῖς των, τὰ δὲ ὅπλα ἐτίθεντο ἐπὶ τῶν τάφων.

§ 3. **Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων συνήθεια.** Οἱ Σπαρτιᾶται μετεκόμιζον τοὺς ἐν πολέμῳ πεσόντας εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἀσπίδων των. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ περιβόητος προσταγὴ τῆς Λακαίνης μητρὸς ἡ δοθεῖσα τῷ υἱῷ αὐτῆς «ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τᾶς». Ὅτε δὲ μετεφέροντο οἱ νεκροί, ἔσπευδον αἱ μητέρες νὰ ἀριθμήσωσι τὰς πληγὰς αὐτῶν. Καὶ ἐὰν μὲν αἱ ὄπισθεν πληγαὶ ἦσαν περισσότεραι τῶν ἔμπροσθεν, ἄφινον αὐτοὺς νὰ καῶσιν ἐπὶ τῆς κοι-

νῆς πυρᾶς, ἢ τοὺς ἔθαπτον ἄνευ πομπῆς καὶ τιμῶν· ἂν δὲ τοὐναντίον αἱ ἔμπροσθεν ἦσαν περισσότεραι τῶν ὄπισθεν, τότε λαμβάνουσαι τὸν νεκρὸν ἔφερον αὐτὸν εἰς τοὺς βραχίονας, καὶ ἀφοῦ τὸν ἐπεδείκνυον ὑπερηφάνως τὸν ἔθαπτον εἰς τοὺς τάφους τῶν προγόνων των. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐξέθετον τοὺς νεκροὺς των τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς κηδείας εἰς σκηνάς, ἵνα δύνηται ἕκαστος νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν τῷ γένει αὐτῷ προσήκοντα· τὴν δὲ τετάρτην ἡμέραν ἐστέλλοντο φέρετρα κυπαρίσσινα ὑφ' ἑκάστης φυλῆς ἵνα μετακομίσωσι τὰ ὀστᾶ τῶν φυλετῶν, καὶ ἅμαξα δὲ πενθίμως κεκαλυμμένη, ἐν ᾗ ἐτίθεντο τὰ τῶν μὴ ἀνεγνωρισμένων. Ταῦτα συνοδευόμενα ἐν πομπῇ ὑφ' ὅλου τοῦ λαοῦ ἐφέροντο εἰς τὸν Κεραμεικὸν καὶ ἐκεῖ ἐθάπτοντο. Ἐξεφωνεῖτο δὲ καὶ ἐπιτάφιος λόγος πρὸς ἔπαινον ὅλων, καὶ οἱ τάφοι ἐκοσμοῦντο διὰ στηλῶν καὶ ἐπιγραφῶν. Ἐν δὲ τοῖς καταλόγοις τὰ ὀνόματα τῶν θανόντων ἐσημειοῦντο διὰ τοῦ γράμματος Θ, τῶν δὲ τηρουμένων διὰ τοῦ γράμματος Τ.

XIII. ΛΕΙΑ, ΘΡΙΑΜΒΟΣ, ΤΡΟΠΑΙΑ.

§ 1. **Αἰχμάλωτοι, καὶ λάφυρα.** Ἡ λεία συνίστατο ἀπὸ αἰχμαλώτων, καὶ ἀπὸ λαφύρων. Καὶ οἱ μὲν αἰχμάλωτοι, οἵτινες καὶ δορυάλωτοι ἐλέγοντο, ἦσαν ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ δώσωσι τὰ πρὸς ἐξαγορὰν λύτρα. Οὗτοι ἐγίνοντο δοῦλοι καὶ ἢ ἐχρησίμευον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν νικητῶν ἢ ἐπωλοῦντο. Τὰ δὲ λάφυρα διεκρίνοντο εἰς σκῦλα καὶ λάφυρα. Ἦσαν δὲ σκῦλα μὲν τὰ ἀπὸ τῶν νεκρῶν λαμβανόμενα, λάφυρα δὲ τὰ ἀπὸ τῶν ζώντων.

§ 2. **Διανομὴ τῆς λείας.** Ἡ λεία ἐφέρετο ἐνώπιον τοῦ στρατηγοῦ, καὶ ἀφοῦ οὗτος ἐξέλεγε δι' ἑαυτὸν ὅ,τι ἤθελε καὶ ἔδιδε καὶ εἰς τοὺς διακριθέντας μαχητὰς μέρη

ἀνάλογα, τὰ ἐπίλοιπα διενέμοντο ἐξ ἴσου εἰς ὅλον τὸν στρατόν. Πρὸ τῆς διανομῆς ὅμως τῶν λαφύρων ἀπεχωρίζοντο τὰ πολύτιμα πράγματα ἵνα προσενεχθῶσι τοῖς θεοῖς, καὶ ταῦτα ἐκαλοῦντο ἀκροθίνια, πιθανῶς διότι ἐλαμβάνοντο ἀπ' ἄκρου τοῦ θινός, ἤτοι τῆς κορυφῆς τοῦ σωροῦ, ὃν ἀπετέλουν τὰ λάφυρα τεθειμένα ὁμοῦ. Ὅθεν καὶ «ἀκροθινιάζομαι» ἐκλέγω τι ὑπὲρ ἐμαυτοῦ σημαίνει.

§ 3. **Θρίαμβος.** Μετὰ τὴν νίκην οἱ Ἕλληνες προσέφερον θυσίας εἰς τοὺς θεούς. Εἶχον δὲ καὶ ἔθιμόν τι ὅμοιον τῷ ρωμαϊκῷ θριάμβῳ· διότι οἱ νικηταὶ ἐστεμμένοι στεφάνοις ἀνθέων, σύροντες κατόπιν τοὺς αἰχμαλώτους, ᾄδοντες ᾄσματα ἐπὶ τῇ νίκῃ, πάλλοντες τὰ ξίφη, ἐκτιθέντες τὰ λάφυρα ὑπερηφάνως, προέβαινον ἐν πομπῇ μέχρι τοῦ μέσου τῆς πόλεως, καὶ τοῦτο ἐκαλεῖτο θεατρίζειν.

§ 4 **Ρωμαϊκὸς θρίαμβος.** Ὁ θρίαμβος, ὅστις ἐγένετο τὸ ἰσχυρότερον κέντρον ἁμίλλης παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, ἐτελεῖτο οὕτως. Ἀφοῦ ὁ στρατηγὸς ἐπέστρεφε μετά τινα μεγάλην νίκην ἐκ τῆς ἐκστρατείας, ἵστατο μετὰ τῶν στρατιωτῶν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ἔνθα ἐξήρχετο ἡ βουλή, ἥτις ἐξετάσασα ἂν τὰ πολεμικὰ κατορθώματα τοῦ νικητοῦ συνήργησαν εἰς ἐπέκτασιν τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἢ ἂν ἐκέρδησε μάχην, ἐν ᾗ ἐφονεύθησαν ὑπὲρ τὰς 5 χιλιάδας ἐχθρῶν, ἐπεψήφιζε τῷ στρατηγῷ τὴν πομπώδη ταύτην εἰς τὴν πόλιν εἰσέλασιν. Τότε προηγουμένης τῆς βουλῆς ἠκολούθουν σαλπιγκταί, ᾄδοντες διὰ τῶν μουσικῶν αὐτῶν ὀργάνων. Εἵπετο δὲ σειρὰ ἁμαξῶν φερουσῶν τὰ ἐχθρικὰ λάφυρα, ὑπεράνω τῶν ὁποίων ἐπεδείκνυντο τὰ πολυτελέστερα καὶ τὰ ἀξιολογώτερα κατὰ τὴν τέχνην[1]. Πλησίον τῶν ἁμαξῶν τούτων ἐπορεύετο στρα-

1. Τὴν τύχην ταύτην ὑπέστησαν τὰ καλλιτεχνήματα τῆς Κορίνθου, κοσμήσαντα τὸν θρίαμβον Μομμίου τοῦ Ἀχαϊκοῦ.

τιώτης τις κρατῶν μακρὰν δοκόν, ἐπὶ τῆς αἰχμῆς τῆς ὁποίας ἦτο προσηρτημένη πλατεῖα σανίς, ἐφ' ἧς ἦτο γεγραμμένη μεγάλοις χαρακτῆρσιν ἡ ἀξία τῶν λαφύρων, τὰ ὀνόματα τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν. Μετὰ τὰς ἁμάξας ἠκολούθει σῶμα αὐλητῶν προπορευομένων πρὸ τοῦ πρὸς θυσίαν ἀγομένου λευκοῦ ταύρου, ἔχοντος κεκοσμημένην τὴν κεφαλὴν διὰ ταινιῶν ἐκ μαλλίνων ὑφασμάτων, τὴν δὲ ράχιν κεκαλυμμένην ὑπὸ πλατέος ὑφάσματος χρώματος λαμπροῦ. Μετὰ τὸ θῦμα εἵποντο οἱ ἱερεῖς, καὶ κατόπιν τούτων ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ ὅπλα, αἱ σημαῖαι καὶ τὰ ἄλλα τῶν ἡττηθέντων τρόπαια. Ἀμέσως μετ' αὐτὰ ἤρχοντο οἱ ἐν τῇ μάχῃ συλληφθέντες στρατηγοὶ καὶ ἡγεμόνες μεθ' ὅλης τῆς οἰκογενείας των, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ λοιποὶ αἰχμάλωτοι σιδηροδέσμιοι ἅπαντες[1]. Ἀκολούθως ἤρχοντο οἱ ῥαβδοῦχοι τοῦ στρατηγοῦ φέροντες ἐπὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν στολῆς τὸ κυριώτερον ἐξωτερικὸν τῶν Ρωμαίων ἔνδυμα τὴν ἐκ λευκοῦ ἐριούχου τήβενναν, καὶ ἔχοντες τὸ μέτωπον καὶ τὰς δέσμας αὐτῶν ἐστεμμένα δάφναις. Εὐθὺς μετ' αὐτοὺς ἤρχετο ὁ νικητὴς στρατηγός, ἐστεμμένος δάφνῃ, καὶ κρατῶν ἐν χερσὶν ἐλεφάντινον σκῆπτρον, ἐφ' οὗ ἐπεκάθητο ἀετὸς ἐλεφάντινος. Ὠχεῖτο δ' ἐπὶ ἅρματος ἐπιχρύσου συνήθως τεθρίππου, ἐφ' οὗ ἵστατο ὄρθιος, ἔχων παρ' ἑαυτῷ ἐν τῇ ἁμάξῃ τὰ νεώτερα τῶν τέκνων του, ἔφιππα δὲ παρὰ τῷ ἅρματι ἐκεῖνα, ἅπερ διῆλθον

1. Τὴν τύχην ταύτην ἔσχεν ὁ βασιλεὺς Περσεύς, κοσμήσας τὸν θρίαμβον τοῦ Παύλου Αἰμιλίου· ὁ Ἰουγούρθας βασιλεὺς τῆς Νομαδικῆς, κοσμήσας τὸν θρίαμβον τοῦ Μαρίου· οἱ Ἰουδαῖοι Ἰωάννης καὶ Σίμων, κοσμήσαντες τὸν τοῦ Τίτου· ἡ Ζηνοβία βασίλισσα τῆς Παλμύρας, δεδεμένη χρυσαῖς ἁλύσεσι, κοσμήσασα τὸν τοῦ αὐτοκράτορος Αὐρηλιανοῦ θρίαμβον.

τὴν νεανικὴν ἡλικίαν. Ὄπισθεν τοῦ νικητοῦ παρηκολούθει δοῦλός τις, φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ χρυσοῦν στέμμα, κεκοσμημένον ἐκ πολυτίμων λίθων. Τοῦτο δὲ ἵνα περιστέλληται ἡ ἐνδεχομένη ἀλαζονεία τοῦ νικητοῦ. Κατόπιν ἐβάδιζον οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, πάντες ἔφιπποι. Ἅπασα ἡ θριαμβευτικὴ αὕτη συνοδία περιεκλείετο ὑπὸ τῶν διαφόρων σωμάτων τῶν στρατιωτικῶν λεγεώνων. Οἱ ἐν ταῖς τάξεσι τούτων στρατιῶται βαστάζοντες κλάδους δάφνης ἐν χερσί, καὶ ἔχοντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν στεφάνους ἐκ δάφνης ἐπίσης, ἔψαλλον ἐν τῷ μεταξὺ ᾄσματα θριαμβευτικὰ πρὸς τιμὴν τοῦ νικητοῦ στρατηγοῦ. Μετὰ τοιαύτης πομπῆς ὁ νικητὴς ἐπορεύετο εἰς τὸ Καπιτώλιον, ὅπου εὐχαρίστει ἐπισήμως τοὺς θεοὺς διὰ τὴν νίκην, ἣν ἐχάρισαν αὐτῷ.

§ 5. **Τρόπαια.** Τὰ τρόπαια, ἅπερ καὶ τροπαῖα ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων, ἀφιεροῦντο εἴς τινας τῶν θεῶν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν Δία καὶ εἰς τὴν Ἥραν, οἵτινες ἐκαλοῦντο διὰ τοῦτο Τροπαῖος καὶ Τροπαία. Συνέκειτο δὲ τὸ τρόπαιον ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τῶν ὅπλων, ἅπερ ληφθέντα ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἐκρεμῶντο ἀπὸ κορμοῦ δένδρου τινός, ἢ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπὸ στήλης τινὸς λιθίνης, μετ' ἐπιγραφῆς δηλούσης τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ εἰς ὃν ἀφιεροῦντο, ὡς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νικήσαντος λαοῦ καὶ τὸ τοῦ νικηθέντος. Ἐνομίζετο δὲ ἀνόσιον τὸ νὰ καθαιρέσῃ τις τὸ τρόπαιον, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως κακὸν τὸ ν' ἀνορθώσῃ τις τρόπαιον καταπεσόν, διότι οὕτως ἀνενεοῦντο μίσῃ παλαιὰ πρὸ πολλοῦ ἐσβεσμένα.

XIV. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑΙ ΠΟΙΝΑΙ ΚΑΙ ΑΜΟΙΒΑΙ.

§ 1. **Ποιναί.** Αἱ τοῖς στρατιώταις ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ διὰ τὴν παράβασιν τῆς πειθαρχίας ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπροσδιόριστοι, διότι ἀφίεντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ στρατηγοῦ. Ὁ δὲ νόμος μόνον περὶ τῶν αὐτομόλων καὶ ἀστρατεύτων καί τινων ἄλλων προέβλεψε καὶ ὥρισεν.

§ 2. **Αὐτόμολοι, ἀστράτευτοι, λειποτάκται, δειλοὶ καὶ ριψάσπιδες.** Αὐτόμολοι ἐκαλοῦντο οἱ λειποτακτοῦντες ἀπὸ τοῦ ἰδίου αὐτῶν στρατεύματος καὶ μεταβαίνοντες εἰς τὸ ἐχθρικόν. Ἀστράτευτοι δέ, ὅσοι ἠρνοῦντο νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν στρατόν. Λειποτάκται, οἱ ἐγκαταλείποντες τὰς τάξεις των. Δειλοὶ δ' ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐφαίνοντο ὁπωσδήποτε ἄνανδροι· καὶ ριψάσπιδες, οἱ ἀποβαλόντες τὴν ἀσπίδα αὐτῶν. Καὶ οἱ μὲν αὐτόμολοι ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐν Ἀθήναις δὲν ἐπετρέπετο νὰ στεφανῶνται, οὔτε εἰς τὰ δημοτελῆ ἱερὰ νὰ λαμβάνωσι μέρος· ὑπεχρεοῦντο προσέτι νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς τὸ δικαστήριον τῆς Ἡλιαίας, ἔνθα κατεδικάζοντο εἰς πρόστιμον, ἢ εἰς ἄλλην τινὰ ζημίαν ἀνάλογον τοῦ ἐγκλήματος αὐτῶν, καὶ ἔμενον ἐν τῇ εἱρκτῇ μέχρι τῆς τελείας ἀποτίσεως τῆς ἐπιβληθείσης αὐτοῖς ζημίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ καταμηνύσας τινὰ ψευδῶς ὡς ρίψασπιν ἐζημιοῦτο ἐπίσης χρηματικῶς. Νόμος δέ τις τοῦ Χαρώνδα κατεδίκαζε τοὺς ἀστρατεύτους νὰ μένωσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐνδεδυμένοι γυναικεῖα φορέματα. Οἱ Σπαρτιᾶται τοὺς ἐνόχους τῶν τοιούτων ἐγκλημάτων ἐτιμώρουν αὐστηρότατα, στεροῦντες αὐτοὺς τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· ἰδίως δὲ ἐν Σπάρτῃ τὸ ὄνειδος τῆς ἀποβολῆς τῆς ἀσπίδος ἦτο μέγα.

§ 3. **Ἀμοιβαί.** Οἱ μαχηταὶ ὡς ἀμοιβὴν τῆς ἀνδρίας αὐτῶν ἐλάμβανον ἀνώτερον βαθμὸν ἢ ἀρχηγίαν, ἢ διὰ τὰς γενναίας αὐτῶν πράξεις ἀντημείβοντο ὑπὸ τῶν στρατηγῶν διὰ πολυτίμων δώρων. Ἄλλοτε ἐλάμβανον

στεφάνους, ἐφ' ὧν ἐπεγέγραπτο τὸ ὄνομα καὶ τὰ κατορθώματα αὐτῶν. Ἕτεροι ἐλάμβανον τὴν ἄδειαν νὰ ἀφιερώσωσι τοῖς θεοῖς στήλας ἢ ἀγάλματα, ἐφ' ὧν ἐνεχάραττον τὰς νίκας των. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι προσέφερον καὶ ἄλλην τιμὴν εἰς τούτους, τοῖς ἐπέτρεπον ν' ἀναθέσωσι τὰ ὅπλα των εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ νὰ ὀνομάζωνται Κεκροπίδαι. Εἰς ἄλλους ἐχάριζον πανοπλίαν, καὶ ἄλλους ἐτίμων δι' ὕμνων. Ἐδίδετο δ' αὐτοῖς καὶ προεδρία ἔν τε τῷ θεάτρῳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου. Καὶ τῶν μὲν πεσόντων ἐν τῇ μάχῃ διηώνιζον τὴν μνήμην διὰ λόγων ἐπιταφίων ἐκφωνουμένων κατ' ἔτος· οἱ δὲ ἀκρωτηριασθέντες ἐν τῷ πολέμῳ, οἵτινες ἐκαλοῦντο ἀδύνατοι, διετρέφοντο διὰ δημοσίων ἐξόδων, ἐὰν δὲν εἶχον ἐτήσιον εἰσόδημα τριῶν ἀττικῶν μνῶν. Ἐλάμβανον δὲ οὗτοι ἕνα ἢ τὸ πολὺ δύο ὀβολοὺς ἡμερήσιον σιτηρέσιον. Καὶ τὰ τέκνα δὲ τῶν πεσόντων εἰς τὴν μάχην ἀνετρέφοντο δημοσίᾳ δαπάνῃ, καὶ ὅτε ἐγίνοντο ἐνήλικα ἐδωρεῖτο αὐτοῖς τελεία πανοπλία. Καὶ περὶ τῶν γονέων δὲ, ὧν οἱ υἱοὶ ἔπεσον ἐν ταῖς μάχαις, ἐπρονόει ἡ πολιτεία.

ΧV. ΠΛΟΙΑ.

§ 1. Τὰ τῶν ἀρχαίων θαλασσοπόρων πλοῖα. Τὰ πλοῖα τῶν ἀρχαιοτάτων θαλασσοπόρων ἦσαν μόνον κορμοὶ δένδρων ἐσκαμμένοι εἰς σχῆμα σκάφης· ὅθεν καὶ σκάφη ὠνομάζοντο ἐκ τοῦ σκάπτεσθαι· ἐνίοτε ταῦτα ἐπλέκοντο καὶ ἐξ ἰτέας καὶ περιεκαλύπτοντο διὰ δερμάτων.

§ 2. Πεντηκόντοροι, ἑκατόντοροι. Ἐκ τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν ἀργοναυτικῶν ποιητῶν μανθάνομεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐπὶ τῶν ἡρωικῶν χρόνων εἶχον πλοῖα κατάλληλα διὰ μεμακρυσμένους πλοῦς· διότι καὶ πρὸ τῆς περιόδου ταύτης, ἐπειδὴ ἡ πειρατεία ἦτο λίαν κοινὴ, οἱ ἄνθρωποι ἠναγκάζοντο νὰ ναυπηγῶσι πλοῖα μακρὰ, κατάλληλα διά τε ἐμπορικοὺς σκοποὺς καὶ διὰ τὸν πόλεμον. Ἐπειδὴ δὲ, ὁπόταν δὲν ὑπάρχῃ ἀσφάλεια τοῖς πλέουσιν, ἡ ταχυπλοΐα εἶναι τὸ πρῶτον προτέρημα τοῦ πλοίου εἴτε δι' ἐπίθεσιν, εἴτε διὰ φυγὴν, ἡ δὲ ἰδιότης αὕτη εὑρίσκεται βεβαίως περισσότερον εἰς τὰ μακρὰ πλοῖα τόσον διὰ τὸ σχῆμα αὐτῶν, ὅσον καὶ διὰ τὴν πληθὺν τῶν κωπηλατῶν, τούτου ἕνεκα βαθμηδὸν ηὐξήθησαν οὗτοι ἀπὸ εἴκοσιν εἰς πεντήκοντα καὶ περισσοτέρους, καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν ἐκλήθησαν καὶ αἱ νῆες πεντηκόντοροι, ἑκατόντοροι.

§ 3. Τριήρεις. Ἡ λαμπροτέρα ἐποχὴ τῆς ἱστορίας τῆς ναυτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν κατεσκευάσθησαν αἱ τριήρεις, αἵτινες διεκρίνοντο ἐκ τῆς τριπλῆς τάξεως τῶν ἐδωλίων τῶν ἐπ' ἀλλήλων τεταγμένων. Ἐναυπηγήθησαν δὲ αἱ πρῶται τριήρεις ἐν Κορίνθῳ (περὶ τὰ 700 π. Χ.). Δὲν ἐγενικεύθη ὅμως ἡ ναυπηγία τοιούτων τριηρῶν, διότι μέχρι τῶν μηδικῶν ἡ χρῆσις τῶν μακρῶν πλοίων καὶ τῶν πεντηκοντόρων ἦτο κοινοτάτη· περὶ ταύτην δὲ τὴν ἐποχὴν οἱ Συρακούσιοι καὶ οἱ Κορίνθιοι ἐκτήσαντο στόλον ἐκ τριηρῶν.

§ 4. Διάφορα εἴδη πλοίων. Ὡς ἐκ τῆς χρήσεως, δι' ἣν κατεσκευάζοντο τὰ πλοῖα, διεκρίνοντο ἀκολούθως εἰς φορτηγὰ, πολεμικὰ καὶ ἐπιβατικά[1]. Καὶ τὰ μὲν φορτηγὰ πλοῖα, ὀνομαζόμενα καὶ ὁλκάδες καὶ φορτηγοὶ καὶ πλοῖα, ἦσαν συνήθως στρογγύλα καὶ εὐρύχωρα κοιλώματα, ἵνα περιλαμβάνωσιν ἱκανὸν ἀριθμὸν ζωοτροφιῶν καὶ παντοίων ἐμπορευμάτων· ἐκινοῦντο δὲ συνήθως δι' ἱστίων. Τὰ δὲ

1. Τὸ μικρὸν σκάφος, ὅπερ παρηκολούθει τὸ πλοῖον, ἐκαλεῖτο κελήτιον ὑποκοριστικῶς ἐκ τοῦ κέλητος τουτέστιν ἐλαφροῦ ἱππέως.

πολεμικὰ ἦσαν ἐπιμήκη (νῆες μακραί). Καίτοι δὲ καὶ ταῦτα εἶχον ἱστία, διηυθύνοντο ἐν τούτοις κυρίως διὰ κωπῶν, διότι αὗται παρεῖχον μεγαλειτέραν βεβαιότητα εἰς τὰς κινήσεις αὐτῶν ἐν καιρῷ τῆς μάχης. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐπίκωπα καὶ κωπήρη ἐκαλοῦντο. Εἶχον δὲ ταῦτα ἢ μίαν σειρὰν κωπῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐλέγοντο μονήρη καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωπῶν πεντηκόντοροι, ἑκατόντοροι, ἢ εἶχον σειρὰς ἐδωλίων, αἵτινες βαθμηδὸν ἀνυψοῦντο ὡς κλίμακες τρεῖς, τέσσαρες καὶ πέντε, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐκαλοῦντο τριήρεις, τετρήρεις, πεντήρεις[1]. Ὅσον δὲ περισσότεραι ἦσαν αἱ σειραὶ, τόσον καὶ αἱ νῆες ἦσαν ὑψηλότεραι. Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ κατεσκεύασε τεσσαρακοντήρη, ἥτις πλὴν τῶν ἐρετῶν καὶ τῶν ναυτῶν τῶν ἀναγκαίων δι' ὑπηρεσίαν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ 3 χιλιάδας στρατιωτῶν περίπου. Ἀλλ' αἱ ὑπερμεγέθεις αὗται τριήρεις ἐχρησίμευον μᾶλλον εἰς ἐπίδειξιν ἢ ἀληθῆ ὑπηρεσίαν. Τὰ δὲ ἐπιβατικὰ πλοῖα εἶχον διάφορα ὀνόματα· διότι, ἐὰν μὲν ἐχρησίμευον εἰς μετακόμισιν ἀνθρώπων, ὠνομάζοντο πόρια καὶ ἐπιβάδες, ἐὰν δὲ ἦσαν πλήρη ἀνδρῶν ἐνόπλων, ἐλέγοντο ὁπλιταγωγοὶ καὶ στρατιώτιδες. Τὰ πλοῖα δὲ τὰ μεταφέροντα ἵππους ἐκαλοῦντο ἱππαγωγοὶ, καὶ εἶχον ἐν γένει σχῆμα μικτὸν, μεταξὺ δηλονότι τῶν φορτηγῶν καὶ τῶν πολεμικῶν πλοίων· διότι ἦσαν μακρότερα μὲν τῶν πρώτων χωρητικώτερα δὲ τῶν δευτέρων.

§ 5. **Μέρη τοῦ πλοίου.** Τὰ κύρια μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων συνέκειντο τὰ πλοῖα ἦσαν τρία, τὸ σῶμα, ἤτοι τὸ μέσον τοῦ πλοίου, ἡ πρῶρα καὶ ἡ πρύμνη, ἥτις ὠνομάζετο ἐνίοτε καὶ οὐρά.

1. Φαίνεται δὲ ὅτι προηγήθησαν τούτων αἱ διήρεις. Διήρεις ἐν τούτοις ὠνομάζοντο καὶ μικρὰ πλοιάρια δίκωπα.

§ 6. **Τὸ σῶμα τοῦ πλοίου.** Εἰς τὸ σῶμα τοῦ πλοίου ὑπῆρχεν ἡ τρόπις, ἤτοι τὸ ὑποκάτω τοῦ πλοίου ὡς βάσις τεθειμένον μέγα ξύλον, περὶ ὃ ἡρμόζοντο αἱ πλευραί. Τοῦτο διὰ τὴν ἰσχὺν καὶ στερεότητα αὐτοῦ ἐκαλεῖτο καὶ στείρη. Κατεσκευάζετο δὲ ἡ τρόπις κοπτερὰ, ἵνα διασχίζῃ τὰ κύματα, καὶ φαίνεται ὅτι μόνον αἱ τριήρεις εἶχον τρόπιδα, τὰ δὲ λοιπὰ πλοῖα ἦσαν σχεδὸν ἐπίπεδα κάτωθεν. Περὶ τὴν τρόπιδα ἦσαν προσηλωμένα ὑποκάτω τεμάχια ξύλων, ἵνα προφυλάττωσιν αὐτὴν ἀπὸ πάσης βλάβης, καὶ ταῦτα ὠνομάζοντο χελύσματα. Ἀμέσως μετὰ τὴν τρόπιδα ἦτο ἡ φάλκις (ἢ ὁ φάλκης), δοκὸς προσηλωμένη τῇ τρόπιδι ὡς περίφραγμα, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἔκειτο ἡ δευτέρα τρόπις, ἥτις καλεῖται καὶ λέσβιον καὶ καλχήνη καὶ κλειτοπόδιον[1]. Ἐπὶ τῆς δευτέρας τρόπιδος καὶ ἐντὸς τῆς φάλκιδος εὑρίσκετο ἡ ἀντλία, δι' ἧς ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν τὸ εἰς τὸ πλοῖον εἰσερχόμενον ὕδωρ. Τὸ ἔδαφος τῆς νεὼς, ἢ ὁ ὑπεράνω τῆς ἀντλίας τόπος ἐπειδὴ ἦν πλατὺς, εὐρὺς καὶ κοῖλος, ὠνομάζετο κοίλη, κύτος καὶ γάστρα· διότι εἶχε σχῆμα ἀγγείου ἢ κοιλίας. Αὕτη δὲ ἡ γάστρα περιεκυκλοῦτο ὑπὸ πλαγίων ξύλων ἐξερχομένων ἐκ τῆς τρόπιδος καὶ πρὸς τὰ ἄνω ὑψουμένων. Τὰ ξύλα ταῦτα (στραβόξυλα) ὠνομάζοντο νομεῖς καὶ ἐγκοίλια, ὡς περιέχοντα ἐντὸς αὐτῶν τὴν κοιλίαν τοῦ πλοίου. Αἱ δὲ ἐπὶ τούτων τεθειμέναι σανίδες ἐκαλοῦντο ἐντερόνειαι ἢ ἐντεριωνίδες. Αἱ πλευραὶ τοῦ πλοίου συνέκειντο ἀπὸ πλατείας σανίδας ἐκτεινομένας ἀπὸ τῆς πρώ-

1. Τὸ καταλῆγον ἐπὶ τὴν πρῶραν μέρος τῆς καλχήνης ἐλέγετο παρεμβολίς· ρινοτηρία δὲ τὸ περὶ τὴν πρύμνην γυριστὸν ἢ ἐξέχον ἐν σχήτι ρινὸς μέρος τοῦ πλοίου. Ἐνδοτέρω δὲ ἑκατέρωθεν τῆς φάλκιδος ἦτο ἡ ἐφολκὶς λεγομένη.

ρας μέχρι τῆς πρύμνης· αὗται δὲ ἐκαλοῦντο ὑποζώματα, ζωστῆρες καὶ ζωμεύματα, διότι δι' αὐτῶν ἐζώννυτο καὶ περιεκυκλοῦτο ὁλόκληρον τὸ κατασκεύασμα. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς καλουμένας καὶ τοίχους εἶχον οἱ κωπηλάται τὰς ἕδρας των, αἵτινες ἔκειντο ἐπάλληλαι καὶ ὠνομάζοντο ἑδώλια. Καὶ ἡ μὲν κατωτάτη σειρὰ τῶν ἑδωλίων τῶν κωπηλατῶν ὠνομάζετο θάλαμος, καὶ οἱ καθήμενοι ἐπ' αὐτῶν ἐρέται θαλάμιοι ἢ θαλαμῖται· ἡ δὲ μεσαία ἐκαλεῖτο ζυγὰ καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς κωπηλάται ζύγιοι· ἡ δὲ ἀνωτάτη θρᾶνοι, καὶ οἱ κωπηλάται θρανῖται. Αἱ ὀπαὶ δέ, εἰς ἃς οἱ ἐρέται ἔθετον τὰς κώπας των, ἐκαλοῦντο τρύματα, τρυπήματα, ὀφθαλμοὶ καὶ ἐγκοπαί. Ἦσαν δὲ αἱ πλευραὶ τῶν τρυπημάτων τούτων κεκαλυμμέναι διὰ δέρματος, ὅπερ ὠνομάζετο ἄσκωμα. Τὸ δὲ χεῖλος τοῦ πλοίου, ἤτοι ἡ ἀνωτάτη ἄκρα, ὠνομάζετο τράφηξ.

§ 7. **Πρῶρα.** Ἡ πρῶρα ὠνομάζετο ἐνίοτε καὶ μέτωπον. Ἐκοσμεῖτο δὲ πλουσίως διὰ χρυσῶν καὶ διὰ ποικίλων χρωμάτων· τὰ δὲ κοσμήματα ἐξεικόνιζον ὁμοίωμα θεοῦ τινος, ζώου ἢ φυτοῦ. Εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τὸ μᾶλλον ἐν χρήσει χρῶμα ἦτο τὸ ἐρυθρόν, καὶ ἐντεῦθεν αἱ ὁμηρικαὶ νῆες ὠνομάζοντο κοινῶς μιλτοπάρῃοι καὶ φοινικοπάρῃοι. Μετεχειρίζοντο ἐν τούτοις καὶ τὸ κυανοῦν χρῶμα, ἐξ οὗ ὁ μὲν Ὅμηρος ὀνομάζει αὐτὰς κυανοπρώρους, ὁ δὲ Ἀριστοφάνης κυανεμβόλους. Αἱ πλευραὶ τῆς πρώρας ὠνομάζοντο πτερὰ καὶ παρειαί· ἡ δ' ἄκρα αὐτῶν καθὼς καὶ ἡ τῆς πρύμνης ὡς κενὴ ἐρετῶν οὖσα ἐκαλεῖτο παρεξειρεσία. Εἶχε προσέτι ἡ πρῶρα ὡς κόσμημα τὸν χηνίσκον καὶ τὰ ἀκροστόλια. Καὶ διὰ μὲν τοῦ χηνίσκου, ἔχοντος σχῆμα κεφαλῆς χηνός, ἀπείκαζον τὸ πλοῖον πρὸς χῆνα, οἰωνιζόμενοι δι' αὐτοῦ ὅτι ἀβάπτιστος ἡ ναῦς αὐτοῖς διατελέσει τρόπον χηνὸς ὑπερναίουσα τῶν κυμάτων. Τεθειμένος δὲ ὁ χηνίσκος εἰς τὸ ἄκρον τῆς πρώρας ἐσχημάτιζε τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς τρόπιδος καὶ ἐχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ προσδένηται εἰς αὐτὸν ἡ κάμιλος, ἥτις ἐκράτει τὴν ἄγκυραν ριπτομένην εἰς τὴν θάλασσαν. Τὰ δὲ ἀκροστόλια ἦσαν τὸ ἐγγεγλυμμένον ἐν σχήματι περικεφαλαίας ἢ ἐμψύχου τινὸς ὄντος ἄκρον μακρᾶς δοκοῦ ὀνομαζομένης στόλου καὶ τεθειμένης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς πρώρας. Ἐπὶ τῆς πρώρας τοῦ πλοίου ἐτίθετο καὶ στρογγύλον τι τεμάχιον ξύλου, ὅπερ ὠνομάζετο πτυχὺς καὶ ὀφθαλμὸς τοῦ πλοίου. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἦτο ἐγγεγραμμένον τοῦ πλοίου τὸ ὄνομα, ὅπερ ἐλαμβάνετο συνήθως ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ ἐν τῇ σημαίᾳ ὑπάρχοντος.

§ 8. **Πρύμνη.** Ἡ πρύμνη ἢ οὐρὰ ἦτο ὑψηλοτέρα καὶ στρογγυλοτέρα τῆς πρώρας· ἐπ' αὐτῆς δὲ ἵστατο ὁ πηδαλιοῦχος. Ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀκροστόλια κόσμημα ἐν τῇ πρύμνῃ ἦσαν τὰ ἄφλαστα ἐν εἴδει πτερύγων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχε ξύλον τι στηλὶς λεγόμενον.

§ 9. **Παράσημον, ἐπιτροπή.** Παράσημον, σημεῖον ἐπίσημον καὶ ἐπίσημα ἐλέγετο ἡ σημαία, δι' ἧς ἀνεγνωρίζετο τὸ πλοῖον. Ἐτίθετο δὲ αὕτη εἰς τὴν πρῶραν κάτωθεν τοῦ στόλου, οὖσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γεγλυμμένη, συνηθέστερον ὅμως ἐζωγραφημένη. Παρίστα δὲ αὕτη ἀδιαφόρως ὄρος, δένδρον, ποταμόν, καὶ εἴ τι ἄλλο, καὶ ἐκ τούτων ἐλάμβανε τὸ ὄνομα τὸ πλοῖον. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ Πηγάσου, τῆς Σκύλλης, τοῦ Ταύρου, ἅτινα οἱ ποιηταὶ παρέστησαν ὡς ἔμψυχα ὄντα μεταβιβάζοντα τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ἡραίας ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ ἦτο σημαία, ἥτις ἔφερε τὴν εἰκόνα θεοῦ τινος, εἰς οὗ τὴν προστασίαν τὸ πλοῖον ἦτο ἀνατεθειμένον. Αὕτη ἐθεωρεῖτο ἱερὰ καὶ ἄσυλον δι' ἐκείνους, οἵτινες κατέφευγον εἰς τὴν προστασίαν αὐτῆς· ἐνώπιον ταύτης ἐ-

γίνοντο αἱ εὐχαὶ καὶ παρακλήσεις καὶ αἱ θυσίαι αἱ προσφερόμεναι εἰς τὸν θεὸν τὸν ἐξεικονιζόμενον ἐπ' αὐτῆς. Καί τινες μὲν θέτουσιν αὐτὴν εἰς τὴν πρῶραν, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν πρύμνην. Συγχέουσιν ἐν τούτοις τινὲς τὴν ἐπιτροπὴν μετὰ τοῦ παρασήμου, διότι καὶ τὸ παράσημον ἔφερεν ἐνίοτε τὴν εἰκόνα θεοῦ τινος. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλα ἐπίσημα, τὰ ὁποῖα ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἀνύψουν ἢ κατεβίβαζον κατὰ σκοπόν. Ταῦτα δὲ ἦσαν πιθανῶς σημαῖαι ὑψούμεναι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἱστοῦ ἢ ἐπὶ τῆς στηλίδος.

§ 10. **Ὁ τοῦ πλοίου καθελκυσμός.** Ἀφοῦ τὸ πλοῖον ἐπερατοῦτο, ἵνα προφυλάττηται τὸ ξύλον ἀπὸ τοῦ ὕδατος καὶ ἵνα μὴ εἰσέρχηται ἐν αὐτῷ τὸ ὕδωρ, ἠλείφετο διὰ πίσσης. Διὸ καὶ ὁ Ὅμηρος μελαίνας καλεῖ τὰς ναῦς. Εἶτα ἀφοῦ ἐστέφετο ἄνθεσι καὶ στεφάνοις, ἐστεφανοῦντο δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ναῦται, τότε καθειλκύετο εἰς τὴν θάλασσαν, ἐπευφημοῦντος τοῦ πλήθους. Ἱερεὺς δέ τις δι' ἀνημμένων δᾳδῶν, δι' ὧν καὶ διὰ θείου ἐποίει τὸν καθαρμὸν αὐτοῦ καὶ τὸ ἀφιέρου εἰς τὸν θεόν, οὗτινος τὴν εἰκόνα ἔφερε τὸ πλοῖον ἐν τῇ σημαίᾳ. Τὸ μέρος τοῦ πλοίου, ὅπερ εὑρίσκετο ἐντελῶς ὑπὸ τὸ ὕδωρ, ἐκαλεῖτο γενικῶς ὕφαλα· τὸ δὲ ὑπεράνω τοῦ ὕδατος ἔξαλα.

XVI. ΕΞΑΡΤΥΣΙΣ ΚΑΙ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΛΟΙΟΥ.

§ 1. **Τὰ ἐν τῷ πλοίῳ ἀναγκαῖα ὄργανα.** Τὰ ἐν τῷ πλοίῳ ἀναγκαῖα πρὸς ἐξάρτυσιν αὐτοῦ ὄργανα, ἅπερ ἐν συνόλῳ ὅπλα ἐκαλοῦντο, ἦσαν τὸ πηδάλιον, ἡ ἄγκυρα, τὸ ἔρμα, ἡ βολίς, οἱ κοντοί, αἱ ἀναβάθραι, τὸ ἀντλίον, τὰ σχοινία, αἱ κῶπαι, οἱ ἱστοί, αἱ κεραῖαι, τὰ ἱστία, τὰ τῶν ἱστίων σχοινία, τὰ παραρρύματα.

§ 2. **Πηδάλιον.** Τὸ πηδάλιον ἐτίθετο εἰς τὸ ἄκρον τῆς πρύμνης· ἐλέγετο δὲ καὶ οἴαξ. Ἀλλὰ κυρίως οἴαξ ἐκαλεῖτο τὸ ἄκρον τοῦ πηδαλίου, τὸ μετ' αὐτὸ ἐλέγετο αὐχήν, τὸ μέσον φθεὶρ ἢ ὑπόζωμα καὶ τὸ τελευταῖον πτερύγιον. Πλοῖά τινα εἶχον δύο πηδάλια, δεξιὸν καὶ ἀριστερόν· οἰακονομοῦντο δὲ ἀμφότερα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πηδαλιούχου. Ἄλλα εἶχον τέσσαρα πηδάλια, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν τὴν θέσιν εἰς ἣν ἐτίθεσαν αὐτά[1]. Ἐνίοτε ὅτε τὰ πηδάλια ἦσαν δύο, τὸ ἓν ἐτίθετο εἰς τὴν πρῶραν, τὸ δ' ἕτερον εἰς τὴν πρύμνην.

§ 3. **Ἄγκυρα.** Ἡ Ἄγκυρα ἦτο κατ' ἀρχὰς λίθος βαρύς, ἀκολούθως δὲ κατεσκευάζετο ἐκ σιδήρου, ἔχουσα ἕνα ἢ δύο ὀδόντας. Ἕκαστον πλοῖον περιεῖχε πολλὰς ἀγκύρας· μία δὲ ἐξ αὐτῶν ὑπερεῖχε τὰς ἄλλας κατὰ τὸ βάρος καὶ ἐκαλεῖτο ἱερά. Ἐχρησίμευε δὲ αὕτη ἐν καιρῷ μεγάλου κινδύνου. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ φράσις «χαλᾶν τὴν ἱερὰν» σημαίνουσα μεταχειρίζεσθαι ἐν κρισίμῳ περιστάσει τὰ τελευταῖα μέσα, εἰς ἃ τις ἔχει ἐλπίδα.

§ 4. **Ἔρμα, βολίς, κοντοί, ἀναβάθραι, ἀντλίον.** Τὸ ἔρμα, ὅπερ καὶ θεμέλιος καὶ ἔρεισμα καὶ ἀσφάλισμα πλοίου ἐλέγετο (σαβούρα), συνίστατο ἀπὸ διαφόρους ὕλας βαρείας, κοινῶς δὲ ἀπὸ ἄμμον. Ἡ βολίς, ἥτις ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καταπειρατηρίη λέγεται, ἦτο χαλκίνη ἢ μολύβδινος ἢ ἐξ ἄλλου τινὸς μετάλλου σφαῖρα, προσδεδεμένη εἰς τὴν ἄκραν ἁλύσεως καὶ χρησιμεύουσα εἰς ἐξέτασιν τοῦ βάθους τῶν ὑδάτων. Οἱ κοντοὶ ἦσαν μακροὶ κάμακες (κοντάρια), χρησιμεύοντες εἰς τὸ νὰ ἐξετάζωσι τὰ ἀβαθῆ ὕδατα καὶ νὰ ἀπομακρύνωσι τὸ πλοῖον ἀπὸ τῶν ὑφάλων καὶ σκοπέλων. Αἱ ἀναβάθραι, ἐπιβάθραι

---

1. Ἡ περίφημος τεσσαρακοντήρης Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος εἶχε τέσσαρα πηδάλια.

καὶ κλίμακες ἦσαν σανίδες χρησιμεύουσαι εἰς τὸ νὰ ἑνόνωσι τὰ πλοῖα πρὸς ἄλληλα, ἢ τὰ πλοῖα πρὸς τὴν ξηράν. Ἀντλίον δὲ ἢ ἄντλον ἦτο μηχανή, δι' ἧς ἐξέβαλλον ἐκ τοῦ πλοίου τὸ εἰσρέον εἰς αὐτὸ ὕδωρ.

§ 5. **Σχοινία.** Τὰ σχοινία ὠνομάζοντο διαφόρως κατὰ τὴν διάφορον χρῆσιν, εἰς ἣν ἦσαν προωρισμένα. Πείσματα, κάμιλοι, κάλῳ ἦσαν χονδρὰ σχοινία, δι' ὧν ἔβαλλον τὴν ἄγκυραν εἰς τὴν θάλασσαν, τὰ ἀγκύρεια σχοινία λεγόμενα. Ἐπίγεια δὲ ἢ ἀπόγεια ἐλέγοντο τὰ σχοινία, δι' ὧν τὸ πλοῖον προσεδέετο εἰς τὴν ξηρὰν ἀπὸ δακτυλίων λελαξευμένων εἰς πέτρας κατὰ τὸ παράλιον· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἑτέρα ἄκρα αὐτῶν ἦτο δεδεμένη εἰς τὴν πρύμνην τοῦ πλοίου, καὶ πρυμνήσια ταῦτα ἐκαλοῦντο. Τὰ δὲ ρύματα, οἱ ὁλκοὶ καὶ αἱ σπεῖραι ἐχρισίμευον εἰς ρυμούλκησιν τοῦ πλοίου.

§ 6. **Κῶπαι.** Τῆς κώπης τὸ μέρος, οὗ λαμβάνονται οἱ ναῦται, ἐκαλεῖτο ἐγχειρίδιον ἢ λαβή· ἦτο δὲ αὕτη ἐν μέρει κεκαλυμμένη ἐκ μολύβδου, ἵνα τὸ ἐν τῇ νηὶ βραχύτερον μέρος τῆς κώπης ᾖ ἰσόσταθμον πρὸς τὸ ἔξωθεν τοῦ ὀφθαλμοῦ μέρος αὐτῆς. Τὸ μέσον δὲ τῆς κώπης ὠνομάζετο οὐρίαχος, καὶ τὸ πλατὺ μέρος πτερόν, πλάτη καὶ ταρσός, ὅστις περιεβάλλετο συνήθως καὶ χαλκῷ, ἵνα ὠθῶνται διὰ μεγαλειτέρας δυνάμεως τὰ κύματα. Αἱ κῶπαι τῆς κατωτάτης τῶν τριῶν τάξεων ἦσαν βραχύτεραι, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀναλόγως μακρότεραι. Σκαλμοὶ δὲ ἦσαν κυλινδροειδῆ τεμάχια ξύλων, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ναῦται ὅτε δὲν μετεχειρίζοντο τὰς κώπας προσήρτων αὐτὰς διὰ τῶν ἱμάντων τῶν λεγομένων τροπωτήρων ἢ τροπῶν. Ἐν μικροῖς πλοίοις οἱ σκαλμοὶ ἦσαν ἐπὶ τοῦ τράφηκος.

§ 7. **Ἱστὸς, κεραῖαι.** Τῶν ἀρχαίων τὰ πλοῖα εἶχον ἕνα ἢ δύο ἢ καὶ τρεῖς ἱστοὺς (κατάρτια). Ἐν ᾗ περιπτώσει ὑπῆρχον πλείονες τοῦ ἑνὸς, ὁ πρὸς τῇ πρύμνῃ ἦτο μεγαλείτερος. Διεκρίνοντο δὲ τρία μέρη τοῦ ἱστοῦ, ἡ πτέρνα, ὁ τράχηλος καὶ τὸ καρχήσιον. Καὶ ἡ μὲν πτέρνα, ἤτοι τὸ κατώτατον μέρος τοῦ ἱστοῦ, ἐτίθετο εἰς τὴν ὀπὴν, ἥτις ὅτε ὁ ἱστὸς ἦτο εἷς καὶ μόνος εὑρίσκετο εἰς τὸ μέσον τοῦ πλοίου καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάζετο μεσόδμη· ὁ δὲ τράχηλος ἢ λινὸς λεγόμενος ἦτο τὸ μέρος ὅπου προσηρτᾶτο τὸ ἱστίον, καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ ἦτο τὸ καρχήσιον, ἔχον σχῆμα ποτηρίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναβαίνοντες οἱ ναῦται διηυθέτουν τὸ ἱστίον, ἢ ἐξετόξευον βέλη, ἢ ἐπεσκόπουν μακράν. Τῷ καρχησίῳ προσετίθετο καὶ θωράκιον πρὸς προφύλαξιν τῶν ἐν αὐτῷ, καὶ τροχαλία χρησιμεύουσα διὰ τὰ σχοινία τῆς κεραίας, ἢ δι' ἄλλας ἀνάγκας. Ἡ ὑπὲρ τὸ καρχήσιον συνέχεια τοῦ ἱστοῦ ἐλέγετο ἠλακάτη ἢ ἄτρακτος καὶ ἐκοσμεῖτο διὰ τοῦ ἐπισείοντος (ταινίας ἀκαταπαύστως κινουμένης ὑπὸ τοῦ ἀνέμου). Αἱ κεραῖαι ἢ τὰ κέρατα (ἀντέναι) κατεσκευάζοντο ὡς καὶ οἱ ἱστοὶ ἐξ ἐλάτης καὶ ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἱστῶν. Εἰς τὴν κεραίαν προσηρτᾶτο τὸ μέγα ἱστίον, ὅπερ κατὰ τὰς χρείας ἀνεπετάννυτο ἢ περιεστέλλετο. Ὅτε δὲ ἀπεβιβάζοντο ἐκ τῶν πλοίων, ἀφῄρουν τὸν ἱστὸν ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ ἔθετον αὐτὸν εἰς τὴν ἱστοδόκην.

§ 8. **Ἱστία.** Τὰ ἀρχαιότερα πλοῖα εἶχον ἓν μόνον ἱστίον, ὅπερ προσηρτᾶτο τῇ κεραίᾳ· ἀκολούθως ἐγένετο χρῆσις περισσοτέρων ἱστίων. Ὠνομάζοντο δὲ τὰ τοῦ μεγάλου ἱστοῦ μεγάλα ἱστία, τὰ δὲ τοῦ ἐλάσσονος μικρὰ ἱστία. Συγγραφεῖς τινες ὀνομάζουσιν ἀκάτια τὰ μεγάλα ἱστία, ἄλλοι πάλιν τὰ μικρά. Ἀρτέμων δὲ ἐλέγετο τὸ ἱστίον, τὸ ὁποῖον προσηρτᾶτο εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ ἱστοῦ· δόλων τὸ μικρὸν ἱστίον τὸ ἔμπροσθεν τῆς πρώρας, καὶ ἐπίδρομος τὸ πλατύτερον τούτου ἱστίον τὸ ὄπισθεν τῆς πρώρας τεθειμένον.

§ 9. **Τὰ τῶν ἱστίων σχοινία.** Ταῦτα διέφερον τῶν

λοιπῶν σχοινίων τοῦ πλοίου, διότι ἦσαν λεπτότερα καὶ ἐπιμελέστερον κατεσκευασμένα, ἕκαστον δηλαδὴ τούτων ἐπίτηδες διὰ ὡρισμένον τινὰ τόπον, διὸ καὶ τοπεῖα ὠνομάζοντο. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πρότονοι, οἵτινες διερχόμενοι διὰ τοῦ καρχησίου ἄνω τοῦ ἱστοῦ προσεδέοντο εἰς τὴν πρῶραν καὶ εἰς τὴν πρύμνην καὶ ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ κρατῶσι τὸν ἱστὸν στερεὸν καὶ ἀκίνητον. Οἱ δὲ ἐπίτονοι ἦσαν τὰ σχοινία, δι' ὧν προσηρτῶντο αἱ κεραῖαι εἰς τὸν ἱστόν. Πόδες δὲ ἐλέγοντο τὰ σχοινία, δι' ὧν ἐκίνουν τὰς κεραίας. Καλώδια ὑποθέτουσί τινες ὅτι ἦσαν τὰ σχοινία, δι' ὧν ἐστερεοῦτο ὁ ἱστὸς εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ πλοίου.

§ 10. **Παραρρύματα.** Ταῦτα κατεσκευάζοντο ἐκ δέρματος ἢ ἐπλέκοντο ἐκ λύγων, καὶ ἐτίθεντο ὑπὲρ τὸν τράφηκα, ἵνα προφυλάττωσι τὸ μὲν σκάφος ἀπὸ τῶν μεγάλων κυμάτων, τοὺς δὲ ἐν τῷ πλοίῳ ἀπὸ τῶν βελῶν καὶ ἀκοντίων τοῦ ἐχθροῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι προσηρμόζοντο ἐπὶ τοῦ χείλους ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου καὶ ἀφῃροῦντο κατὰ τὴν ἀνάγκην.

§ 11. **Πολεμικὰ ὄργανα.** Τὰ ἐν τοῖς πλοίοις πολεμικὰ ὄργανα ἦσαν τὰ ἀκόλουθα. Τὸ ἔμβολον, ξύλινον ρύγχος περιβεβλημένον χαλκῷ καὶ τεθειμένον ἐν τῇ πρώρᾳ ἵνα τρυπᾷ τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα. Αἱ τριήρεις ἔφερον ἕως δέκα τοιαῦτα ἔμβολα, τὰ ὁποῖα κατ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν μακρὰ καὶ ἐτίθεντο εἰς ἱκανὸν ὕψος, εἶτα δὲ κατεσκευάζοντο βραχύτερα καὶ ἰσχυρότερα καὶ διετίθεντο οὕτως, ὥστε νὰ προσβάλλωσι τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Ὁ δελφὶν ἦτο μέγας ὄγκος μολύβδινος ἢ ἐκ σιδήρου ἐν σχήματι δελφῖνος, ὅστις ὑψούμενος εἰς τὸν ἱστὸν διὰ σχοινίων καὶ τροχαλιῶν ἐρρίπτετο ἐκεῖθεν μετὰ μεγάλης δυνάμεως εἰς τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ἵνα διατρυπήσῃ αὐτά. Ὑπῆρχον προσέτι καὶ μηχαναὶ κεραῖαι κα-

λούμεναι κατάλληλοι πρὸς ἐκσφενδόνισιν λίθων. Ἕτερον ἐργαλεῖον προσαρτώμενον εἰς τὸν μέγαν ἱστὸν ἐν εἴδει κριοῦ ἐχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ προσβάλλῃ τὰ πλευρὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων. Ἡ δὲ σιδηρᾶ χεὶρ ἦν ἁρπάγη σιδηρᾶ, ἥτις ἐρρίπτετο ἀπὸ μηχανῆς τινος εἰς τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον καὶ ἐχρησίμευεν ἵνα σύρῃ αὐτὸ πλησίον. Τὰ δόρατα ἦσαν μακραὶ λόγχαι. Τὸ δὲ δρέπανον ἦτο εἶδος δρεπάνου, ὅπερ τεθειμένον εἰς τὴν ἄκραν μακρᾶς ῥάβδου ἐχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ κόπτῃ τὰ ἄρμενα τοῦ ἐχθρικοῦ πλοίου. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἕτερον ἐργαλεῖον διὰ διπλοῦ δρεπάνου ὡπλισμένον καὶ χρησιμεῦον ἵνα κόπτῃ τὰ σχοινία τοῦ πηδαλίου. Αἱ ἐπωτίδες ἦσαν τεμάχια ξύλων, ἅπερ ἐτίθεντο εἰς ἑκατέραν τῶν πλευρῶν τῆς πρώρας ὡς ὦτα, καὶ ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ προφυλάττωσιν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἐχθρικῶν ἐμβόλων. Ἐνέδυον ἐπίσης καὶ τὴν πρύμνην διὰ πλακῶν ἐκ χαλκοῦ, ἵνα ἐξασφαλίζωσιν αὐτὴν ἐκ πάσης προσβολῆς. Ἐκάλυπτον προσέτι τὰ πλοῖα διὰ δερμάτων ἵνα ἐξασθενῶσι, ματαιόνωσιν ἢ ἀποκρούωσι τὰς ἐπ' αὐτῶν ριπτομένας μηχανάς.

§ 12. **Καταστρώματα.** Τὰ καταστρώματα ἢ καταφράγματα ἦσαν σανιδώματα, δι' ὧν αἱ νῆες ἦσαν κεκαλυμμέναι, καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάζοντο κατάφρακτοι πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τῶν φορτηγῶν, αἵτινες συνήθως ἦσαν ἄφρακτοι. Ἐχρησίμευον δὲ τὰ καταστρώματα εἰς τὸ νὰ ἵστανται ἐπ' αὐτῶν οἱ στρατιῶται ὅτε ἐμάχοντο κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἐπὶ τῶν Τρωικῶν δὲν ἦσαν αἱ νῆες κατάφρακτοι. Φαίνεται δὲ τότε ὅτι οἱ στρατιῶται ἐμάχοντο ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ μέρους τῆς πρώρας καὶ τῆς πρύμνης, καὶ ταῦτα ἦσαν ἴσως τὰ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφερόμενα ἰκρία.

§ 13. **Ναυτικαὶ φράσεις.** Συνήθεις ναυτικαὶ φράσεις ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι. «Τῆς κώπης ἐπιλαβέσθαι» λαμ-

βάνειν δηλαδὴ διὰ τῆς χειρὸς τὴν κώπην. «Τροποῦσθαι» κρεμᾷν τὰς κώπας ἀπὸ τῶν σκαλμῶν διὰ τοῦ τροποῦ. «Ἐρέσσειν» κωπηλατεῖν. «Ἐρείδειν» κύπτειν ἐπὶ τῆς κώπης. «Ἐλαύνειν» ἕλκειν τὰς κώπας. «Σχάζειν» ἀναχαιτίζειν τὴν κώπην. «Ὀρθοῦσθαι» ὑψόνειν τὸν ἱστόν. «Ἁπλοῦν ἱστία, πετᾷν ἱστία» ἀνοίγειν τὰ ἱστία. «Στέλλειν ἱστία, συστέλλειν ἱστία» μαζεύειν τὰ πανία. «Πρύμνην κρούεσθαι» παλινδρομεῖν διὰ τῶν κωπῶν. «Ὁρμίζειν» φέρειν τὸ πλοῖον πρὸς τὸν λιμένα. «Ὁρμίζεσθαι» ἀγκυροβολεῖν.

XVII. ΤΟ ΠΛΗΡΩΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ.

§ 1. **Οἱ ἐν τῷ πλοίῳ ἄνδρες.** Τὸ ὅλον τῶν ἀνδρῶν πλοίου τινὸς ὠνομάζετο πλήρωμα. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις οἱ αὐτοὶ ἄνδρες ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ κωπηλατῶσι καὶ εἰς τὸ νὰ μάχωνται· δι' ὃ καὶ αὐτερέται ἐκαλοῦντο. Εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ὅμως χρόνους οἱ ἐν τοῖς πολεμικοῖς πλοίοις διεκρίνοντο εἰς ἐρέτας, ναύτας καὶ ἐπιβάτας. Καὶ οἱ μὲν ἐρέται ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατάδικοι κακοῦργοι ἢ δοῦλοι· οἱ δὲ ναῦται δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ κωπηλατῶσιν, ἀλλ' ἐξετέλουν ὅλας τὰς ἄλλας ἐν τῷ πλοίῳ ὑπηρεσίας, καὶ ἵνα μὴ προκύπτῃ σύγχυσις, ἑκάστῳ αὐτῶν ἦτο τεταγμένον ἴδιον ἔργον· διότι ὁ μὲν ἐνησχολεῖτο εἰς τὸ νὰ ὀρθόνῃ τὸν ἱστόν, ἄλλος δὲ εἰς τὸ νὰ ἀνελκύῃ τὰ ἱστία, οἱ ἀρμενισταὶ λεγόμενοι, ἄλλοι εἰς τὸ νὰ ἀναβαίνωσι διὰ τῶν σχοινίων, οἱ σχοινοβάται, καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλας ἀνάγκας. Ὑπῆρχον δὲ καὶ οἱ μεσοναῦται, οἵτινες ἦσαν κατώτεροι τῶν ναυτῶν. Οὗτοι δὲν εἶχον ὡρισμένον ἔργον, ἀλλ' ἦσαν ἕτοιμοι εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις νὰ βοηθῶσι τοὺς ναύτας εἰς ὅ,τι τοῖς διέταττον. Οἱ δ' ἐπὶ τῶν πολεμικῶν πλοίων στρατιῶται ἐκαλοῦντο ἐπιβάται. Τὸ τακτικὸν δὲ πλήρωμα μιᾶς τριήρους λέγεται ὅτι συνίστατο ἐκ 200 ἀνδρῶν. Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν 140 ἐρέτας, 20 ναύτας καὶ 40 ἐπιβάτας.

§ 2. **Ὁπλισμὸς τοῦ πληρώματος.** Ὁ ἀμυντικὸς ὁπλισμὸς τῶν ἐπιβατῶν ἦτο ὁ αὐτὸς τῷ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς· διὸ καὶ οὗτοι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ μάχωνται ἐν ἀνάγκῃ καὶ κατὰ ξηράν. Ὡς ἐπιθετικὰ δὲ ὅπλα ἐν τῇ ναυμαχίᾳ, ὅτε μὲν ἦσαν μακρὰν τὰ πλοῖα, οἱ ἐπιβάται μετεχειρίζοντο βέλη καὶ ἀκόντια, ὅτε δὲ ἦσαν πλησίον, λόγχας καὶ μαχαίρας. Οἱ δὲ ἐρέται προσέβαλλον τοὺς ἐναντίους διὰ τῶν κωπῶν. Φαίνεται ὅμως ὅτι οὗτοι εἶχον καὶ ἄλλα ὅπλα· ἀλλὰ ταῦτα ἐπορίζετο ἕκαστος ἐξ ἰδίας δαπάνης καθ' ὅσον ἠδύνατο.

§ 3. **Μισθὸς τῶν ναυτῶν.** Ὁ μισθὸς τοῦ ναύτου ἦτο πιθανῶς ὁ αὐτὸς τῷ τοῦ πεζοῦ στρατιώτου, δύο δηλαδὴ ὀβολοὶ τὴν ἡμέραν ὡς μισθὸς καὶ δύο χάριν τροφῆς. Ὅτε δὲ ἡ τροφὴ ἐχορηγεῖτο εἰς εἶδος, οἱ ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στόλου τριηράρχαι ἐλάμβανον τὸ σιτηρέσιον καὶ ἐχορήγουν αὐτοῖς κρίθινον ἄλευρον (ἄλφιτα), τυρόν, κρόμμυα ἢ σκόροδον, τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς δίκτυα. Ἐδίδετο δὲ προσέτι αὐτοῖς καὶ μάζα, ἥτις συνέκειτο ἐκ κριθίνου ἀλεύρου μεμιγμένου μεθ' ὕδατος καὶ ἐλαίου, ἐνίοτε δὲ καὶ μετὰ οἴνου.

§ 4. **Οἱ ἐν τῷ στόλῳ ἀξιωματικοί.** Εἰς ὅλους τοὺς στόλους ὑπῆρχον δύο εἴδη ἀξιωματικῶν, οἱ κυβερνῶντες τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ναύτας, καὶ οἱ περιβεβλημένοι τὴν στρατηγίαν ἐπὶ τῶν στρατιωτῶν.

§ 5. **Οἱ ἐπὶ τῶν στρατιωτῶν ἀξιωματικοί.** Τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ προΐστατο ὁ στόλαρχος ἢ στρατηγός, ὁ ναύαρχος δηλαδή, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐξετε-

λεῖτο ποτὲ μὲν ὑφ' ἑνὸς μόνου, ἄλλοτε δὲ ὑπὸ δύο ἢ τριῶν. Μετὰ τὸν στρατηγὸν εἵπετο ὁ ἐπιστολεὺς ἢ ἀντιστόλαρχος, τουτέστιν ὑποναύαρχος, ὅστις διώκει τὸν στόλον ὑπὸ τὸν ναύαρχον. Μετ' αὐτοὺς ἤρχετο ὁ τριήραρχος, ὅστις διώκει τοὺς πολεμιστὰς τοὺς ἐπὶ τῆς τριήρους ἐπιβαίνοντας. Οὗτοι δὲ οἱ ἐπὶ τῶν στρατιωτῶν ἀξιωματικοὶ εἶχον ἐπίσης ἐξουσίαν καὶ ἐπὶ τῶν ἀξιωματικῶν τῶν πλοίων καὶ ἐπὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ναυτῶν.

§ 6. **Οἱ ἐπὶ τῶν ναυτῶν ἀξιωματικοί.** Οἱ τὴν φροντίδα τῶν πλοίων ἔχοντες ἀξιωματικοὶ ἦσαν οἱ ἀκόλουθοι. Ὁ ἀρχικυβερνήτης, ὅστις ἐφρόντιζε περὶ ὅλων τῶν ναυτικῶν ὑποθέσεων. Αὐτὸς διηύθυνε τὸν πλοῦν τοῦ στόλου καὶ ἐπρονόει περὶ τῶν καταλλήλων λιμένων καὶ τῶν ἀσφαλῶν προσορμίσεων. Ὁ δὲ κυβερνήτης ἦν ὁ πηδαλιοῦχος, ὅστις οὐ μόνον ἐκυβέρνα τὸ πλοῖον καθήμενος ἐν τῇ πρύμνῃ, ἀλλὰ καὶ εἶχε τὴν φροντίδα τοῦ πλοίου καὶ ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ ναυτικῶν πραγμάτων, οἷον τῆς διαχειρίσεως τῶν ἐργαλείων τῶν ἀναγκαίων εἰς τὰς ναυτικὰς ἐργασίας, ὡς καὶ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἀνέμων καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὁ κελευστὴς δὲ ἐκοινοποίει τὰς διαταγὰς εἰς τοὺς κωπηλάτας καὶ διένειμεν εἰς ὅλον τὸ πλήρωμα τὴν ἡμερησίαν τροφήν. Ὁ τριηραύλης διὰ τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἢ διὰ μουσικοῦ ὀργάνου ἐνεψύχονε τοὺς κωπηλάτας ἀποκαμόντας ἐκ τοῦ κόπου. Οἱ δίοποι ἢ ναυφύλακες προσεῖχον νὰ μὴ προσαράξῃ τὸ πλοῖον εἴς τινα ὕφαλον ἢ νὰ μὴ προσκρούσῃ ἐπὶ σκοπέλων. Πρὸς τοῦτο δὲ μετεχειρίζοντο συχνάκις καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ νυκτὸς τοὺς κοντοὺς καὶ τὴν βολίδα. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλοι κατώτεροι ἀξιωματικοί, ὡς ὁ πρωρεὺς ἢ πρωράτης, ὅστις ἦτο διάκονος τοῦ κυβερνήτου, οἱ τοίχαροι, οἵτινες ἐπετήρουν τὴν διατήρησιν τῶν τοίχων τοῦ πλοίου, ὁ ἐσχαρεύς, ὅστις ἱστάμενος περὶ τὴν

ἐσχάραν (περὶ τὸ πῦρ) ἡτοίμαζε τὴν τροφήν, ἣ προσέφερε τὰς θυσίας, ὁ ταμίας καὶ ὁ λογιστὴς ἢ γραμματεύς, ὅστις ἐκράτει ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ πλοίου.

XVIII. ΠΛΟΥΣ, ΝΑΥΜΑΧΙΑ.

§ 1. **Ὁ ἀπὸ τοῦ λιμένος ἔκπλους.** Οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζον, ὅτε προσωρμίζοντο, νὰ ἀνελκύωσι διὰ ξυλίνων φαλάγγων ἢ μοχλῶν τὰ πλοῖά των εἰς τὴν ξηράν. Ὅθεν, ὅτε ἐφίστατο ἡ στιγμὴ τοῦ νὰ ἐκπλεύσωσι καὶ ὁ στόλαρχος ἔδιδε τὸ σημεῖον τοῦ ἔκπλου, οἱ ναῦται καθεῖλκυον ταῦτα εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀφοῦ τὰ ἐκόσμουν δι' ἀνθέων καὶ στεφάνων ἐπέβαινον ἐπ' αὐτῶν. Εἶτα ἐπεκαλοῦντο δι' ἱκεσιῶν καὶ θυσιῶν τὴν προστασίαν τῶν θεῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ὡς οἰωνὸν ἀσφαλοῦς ἐπιστροφῆς ἀπέλυον περιστεράν. Ἀφοῦ δὲ ἐδίδετο ἐκ τῆς ναυαρχίδος τὸ σημεῖον διὰ φωνῆς ἢ σάλπιγγος, ἢ ἐν καιρῷ νυκτὸς διὰ φωτός, ἠνοίγοντο τὰ πλοῖα εἰς τὴν θάλασσαν πρῶτον μὲν τὰ ἐλαφρὰ, εἶτα τὰ πολεμικὰ καὶ τελευταῖα τὰ φορτηγά.

§ 2. **Ὁ εἰς τὸν λιμένα εὔσπλους.** Οἱ ἀρχαῖοι ἀφικνούμενοι εἰς τὸν λιμένα, ὅπου προὐτίθεντο νὰ προσορμισθῶσιν, ἀφοῦ ἐπὶ πρύμναν κρουόμενοι εἰσέπλεον, διέτασσον τὰ πλοῖα οὕτως, ὥστε νὰ ἔχωσι τὴν πρύμνην πρὸς τὸ παράλιον ἵνα ὦσι ταῦτα ἕτοιμα πρὸς ἔκπλουν. Ἀποβιβαζόμενοι δὲ ἐξεπλήρουν τὰς εὐχάς, τὰς ὁποίας ηὐχήθησαν τοῖς θεοῖς κατὰ τὸν διάπλουν, καὶ προσέφερον θυσίαν ἀποβατήριον τῷ ἀποβατηρίῳ Διί. Ἡ πρὸς ἀνάπαυσιν δὲ διασκευὴ ἐν τῷ πλοίῳ ἦτο τοσοῦτον ἀδιάφορος, ὥστε κατὰ μὲν τὴν βραχεῖαν αὐτῶν ἄνεσιν οἱ ἐρέται ἀνεπαύοντο ἐκ τοῦ πολλοῦ καμάτου μόνον ἐπὶ τῶν ἑδρῶν, ἐφ' ὧν διέμενον ἐφ' ὅλης τῆς ἡμέρας· ὅτε δὲ ἦσαν ἐν τῷ λιμένι, οὐδεὶς τῶν ἐν τῷ

πλοίῳ ἐκοιμᾶτο ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ κατεσκεύαζον στρατόπεδον εἰς τὸν αἰγιαλόν, ὅπου παρεσκεύαζον ὡσαύτως τὰς τροφάς των καὶ ἔτρωγον.

§ 3. **Λιμένες.** Οἱ λιμένες ἦσαν ἢ φυσικοὶ ἢ τεχνητοί. Οἱ πρῶτοι ἦσαν κοῖται ποταμῶν ἢ κολπίσκοι εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ξηράν. Οἱ τεχνητοὶ δὲ ἦσαν περιφράγματα ἐκ πασσάλων ἢ σωροῦ χώματος ἢ ἄλλων ὑλῶν, ὑψωμένα εἰς σχῆμα ἡμικυκλίου μετὰ βραχιόνων ἐκτεινομένων εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὀνομαζομένων χηλῶν ἐκ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν πρὸς τοὺς πόδας τῶν καραβίδων. Ἐπὶ ἀμφοτέρων δὲ τῶν πλευρῶν τῶν χηλῶν ἦσαν ἰσχυροὶ πύργοι, ἐν οἷς ἐφύλαττον καὶ ἠγρύπνουν στρατιῶται. Οὐχὶ μακρὰν τούτων ὑπῆρχε καὶ ἕτερος πύργος, φάρος ὀνομαζόμενος, ἐν ᾧ ἔκαιε πῦρ τὴν νύκτα πρὸς ὁδηγίαν τῶν πλεόντων. Καὶ αἱ μὲν χηλαὶ ἀπετέλουν τὸ πρῶτον μέρος τοῦ λιμένος, τὸ δὲ δεύτερον ἦτο τὸ στόμα, καὶ τὸ τρίτον τὸ ἐνδότατον τὸ πρὸς τὸν αἰγιαλὸν πλησιέστερον, ὅπερ ὠνομάζετο μυχός. Ἐν τούτῳ τῷ τελευταίῳ ἦσαν καὶ τὰ νεώρια, ἐν οἷς κατεσκευάζοντο ἢ ἐπεσκευάζοντο ἢ ἐξηρτύοντο τὰ πλοῖα. Τὸ σύνολον δὲ ὅλων τούτων ἐκαλεῖτο ναύσταθμος, καὶ ἐν αὐτῷ περιελαμβάνοντο ὅλα τὰ πρὸς καταρτισμὸν τοῦ πλοίου σκεύη. Ὅρμοι δὲ ἐκαλοῦντο οἱ σταθμοί, ἐν οἷς τὰ πλοῖα ἐπρομηθεύοντο ὕδωρ ἢ ἄλλα τινὰ ἀναγκαῖα.

§ 4. **Ναυμαχία.** Ὅτε ἐπρόκειτο νὰ ναυμαχήσωσι, τὸ πρῶτον ἔργον ἦτο νὰ ἐλαφρώσωσι τὰ πλοῖα ρίπτοντες εἰς τὴν θάλασσαν ὅλα τὰ περιττὰ πράγματα· ἔπειτα κατεβίβαζον τοὺς ἱστοὺς καὶ τὰ ἱστία καὶ μετεχειρίζοντο μόνον τὰς κώπας. Ἡ δὲ παράταξις μετεβάλλετο κατὰ τὰς περιστάσεις· διότι ἄλλοτε μὲν ἦν μηνοειδής, καὶ τότε αἱ πτέρυγες τοῦ στόλου, ἐν αἷς ἐτίθεντο αἱ ἰσχυρότεραι τριήρεις, ἐπλησίαζον πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἄλλοτε δὲ ἐπλησίαζεν ὁ στόλος τὸ κέντρον τοῦ ἐχθροῦ, καὶ τότε αἱ πτέρυγες ἀπεμακρύνοντο καὶ ἡ παράταξις ἦτο κυρτή· ἄλλοτε ἐλάμβανε τὸ σχῆμα **V**, καὶ τότε ἡ παράταξις ἐκαλεῖτο ἐπικαμπής. Πρὶν ἢ ἀρχίσωσι τὴν μάχην ἐπεκαλοῦντο τὴν θείαν βοήθειαν δι' εὐχῶν καὶ θυσιῶν, καὶ οἱ στόλαρχοι πλέοντες δι' ἐλαφροτέρων σκαφῶν μετέβαινον ἀπὸ πλοίου εἰς πλοῖον παρορμῶντες τὰ πληρώματα. Ὅτε δὲ τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα, ἐδίδετο τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως ἐκ τῆς ναυαρχίδος δι' ἐξαρτήσεως ἐπιχρύσου ἀσπίδος ἢ ἐρυθρᾶς σημαίας, καὶ τοῦτο ὠνομάζετο «αἴρειν σημεῖα»· ἀντήχουν δὲ ἀφ' ἑτέρου αἱ σάλπιγγες καὶ οἱ στρατιῶται ἔψαλλον παιᾶνα εἰς τὸν Ἄρην. Ἤρχιζε δὲ ἡ μάχη ἐν γένει ἐκ τοῦ πλοίου τοῦ στολάρχου, καὶ ἠκολούθουν τὰ λοιπὰ πλοῖα προσπαθοῦντα νὰ καταβάλλωσι καὶ νὰ καταβυθίζωσιν ἄλληλα διὰ τῶν ἐμβόλων· οἱ δὲ στρατιῶται ἔβλαπτον τοὺς ἐχθροὺς διὰ δοράτων καὶ σφενδονῶν, καὶ ὅτε συνελαμβάνοντο τὰ πλοῖα διὰ τῶν σιδηρῶν χειρῶν, ἐμάχοντο οὗτοι διὰ μαχαιρῶν καὶ λογχῶν. Ἡ μάχη διήρκει ἕως οὗ κατεβιβάζετο ἡ σημαία ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ στολάρχου. Μετ' αὐτὴν δὲ οἱ στρατιῶται ἔψαλλον ἕτερον παιᾶνα πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα.

§ 5. **Ἡ διὰ θαλάσσης πολιορκία.** Ὅτε ἐπολιόρκουν κατὰ θάλασσαν πόλιν τινά, περιεκύκλουν τὰ τείχη καὶ τὸν λιμένα αὐτῆς διὰ πλοίων τεταγμένων ἀπὸ τῆς μιᾶς ἄκρας τοῦ παραλίου μέχρι τῆς ἄλλης καὶ συνδεδεμένων πρὸς ἄλληλα δι' ἁλύσεων καὶ γεφυρῶν. Ἔκλειον δὲ καὶ τὸ στόμα τοῦ λιμένος ἢ δι' ἱστῶν ἢ βυθίζοντες εἰς τὴν θάλασσαν πλοῖα πεπληρωμένα ἐκ λίθων ἢ ἄμμου, ἵνα ἐμποδίσωσι πᾶσαν κατὰ θάλασσαν συγκοινωνίαν τῶν πολιορκουμένων. Καὶ ἡ μὲν ἅλυσις τῶν πλοίων ἐκαλεῖτο ζεῦγμα· ἐπὶ δὲ τῶν γεφυρῶν ἦσαν τεταγμένοι στρατιῶ-

ται ἔνοπλοι, οἵτινες ἔρριπτον λίθους καὶ βέλη ἐπὶ τῶν ὀχυρωμάτων τῆς πόλεως. Οἱ πολιορκούμενοι δὲ ἠμύνοντο ῥίπτοντες ἀκόντια, πέτρας, σφαίρας μολυβδίνας, πίσσαν καιομένην, καὶ ἐνίοτε ἀπέστελλον καὶ πυρφόρα πλοῖα ἐν μέσῳ τοῦ πολιορκοῦντος στόλου, δι' ὧν κατέκαιον τὰ πλοῖα αὐτοῦ.

§ 6 **Ἐπάνοδος τῶν νικητῶν.** Μετὰ τὴν νίκην οἱ νικηταὶ ἀνήγειρον τρόπαιον πλησίον τοῦ τόπου, ὅπου εἶχον ἀπαντήσει τοὺς ἐχθρούς, καὶ ἐπέστρεφον εἰς τὰ ἴδια ἀλαλάζοντες καὶ ἐπευφημοῦντες. Εἶχον δὲ κεκοσμημένα καὶ τὰ πλοῖα αὐτῶν διὰ στεφάνων, καὶ προσήρτων μάλιστα εἰς αὐτὰ τὰ ναυάγια τῶν ἐν τῇ μάχῃ καταστραφέντων πλοίων, ἤτοι τὰ ἔμβολα, τὰ ἄφλαστα, τὰ ἀκροστόλια, καὶ ἔσυρον κατόπιν αὐτῶν τὰς συλληφθείσας τριήρεις τῶν ἐχθρῶν καὶ τὰ κατασταθέντα ἄχρηστα πλοῖα. Ἀποβάντες δ' εἰς τὴν ξηρὰν ἤρχοντο ἀμέσως εἰς τοὺς ναοὺς καὶ ἀφιέρουν τὸ ἐκλεκτότερον μέρος τῶν λαφύρων, τὰ δὲ λοιπὰ ἀνέθετον εἰς διάφορα μέρη τῆς πόλεως, εἰς τὰς στοὰς καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας θέσεις πρὸς ἀνάμνησιν τῆς νίκης.

§ 7. **Ἆθλοι καὶ ποιναί.** Οἱ μὲν νικηταὶ ἐτιμῶντο δι' ἀνδριάντων καὶ ἐπιγραφῶν· οἱ δὲ ἀναύμαχοι, οἱ προσκαλούμενοι νομίμως καὶ μὴ θέλοντες νὰ ὑπηρετήσωσι κατὰ θάλασσαν, κατεδικάζοντο ἐν Ἀθήναις αὐτοί τε καὶ οἱ ἀπόγονοί των εἰς ἀτιμίαν. Οἱ λειποναῦται ἐδεσμεύοντο διὰ σχοινίων, ἐμαστιγοῦντο καὶ ἀπεκόπτοντο τὰς χεῖρας. Οἱ λοιποὶ ἔνοχοι ἐμαστιγοῦντο διὰ σχοινίων, ἔχοντες τὰ μὲν κατώτερα μέλη τοῦ σώματος αὐτῶν ἐντὸς τοῦ πλοίου, τὰς δὲ κεφαλὰς ἐκτὸς καὶ κρεμαμένας εἰς τὴν θάλασσαν. Ἄλλοτε ἐδένοντο διὰ σχοινίων ἀπὸ τὸ πλοῖον καὶ ἐσύροντο εἰς τὴν θάλασσαν, ἕως οὗ ἐπνίγοντο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ.

Ι. ΓΑΜΟΣ.

§ 1. **Ἀξία τοῦ γάμου.** Ἐκ παλαιοτάτων χρόνων παρ' Ἕλλησιν ἐθεωρεῖτο ὁ γάμος ἱερὸς καὶ τίμιος, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν τοῦ Λυκούργου καὶ Σόλωνος νόμων, καθ' οὓς ἐν μὲν Σπάρτῃ οἱ ὀψὲ νυμφευόμενοι ὑπέκυπτον εἰς τὴν ὀψιγαμίου λεγομένην γραφήν, ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις διὰ τοὺς μὴ νυμφευομένους ὑπῆρχεν ἡ ἀγαμίου γραφή. Ἀλλὰ καὶ κατὰ Πλάτωνα ὁ μὴ εἰσαγόμενος γυναῖκα μέχρις ἐτῶν πέντε καὶ τριάκοντα γενόμενος ἔπρεπε νὰ ζημιῶται χρήμασί τε καὶ ἀτιμίᾳ. Οἱ νόμοι μάλιστα τῆς Σπάρτης καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐτιμώρουν τοὺς ἀγάμους διὰ διαφόρων ποινῶν· κατεδίκαζον αὐτοὺς νὰ τρέχωσι τὸν χειμῶνα γυμνοὶ εἰς τὴν ἀγορὰν, τοὺς ἐμπόδιζον ἀπὸ τοῦ νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὰ γυμνάσια τῶν παρθένων, καὶ ἀπήλλασσον τοὺς νέους τοῦ νὰ σέβωνται αὐτοὺς γεγηρακότας. Ἐν Ἀθήναις δὲ ὁ νόμος ἀπηγόρευε τὸ ἐμπιστεύεσθαι τὴν τῶν δημοσίων ἀρχὴν εἰς πολίτην μὴ ἔχοντα τέκνα καὶ κτήματα.

§ 2. **Σκοπὸς τοῦ γάμου.** Σκοπὸς τοῦ γάμου ἦτο τὸ νὰ ἐγκαταλείψωσιν οἱ πολῖται γνησίους πολίτας, καὶ τὸ νὰ μὴ ἐξερημωθῇ ὁ οἶκος, ἀλλὰ νὰ ὑπάρχῃ ὁ μέλλων νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ἐν ταῖς κηδείαις νενομισμένα. Καθάπερ καὶ ὁ Ξενοφῶν (ἐν τῷ Οἰκονομικῷ) ἀποφαίνεται. «Οἱ θεοὶ λίαν διεσκεμμένως συντεθείκασι τὸ ζεῦγος τοῦτο, ὃ καλεῖται θῆλυ καὶ ἄρρεν, ἵνα μὴ ἐκλίπωσι ζώων γένη, καὶ ἵνα γηροβοσκοὺς κτῶνται ἑαυτοῖς οἱ ἄνθρωποι».

§ 3. **Ἡ εἰς γάμον ἁρμοδία ἡλικία καὶ ὥρα τοῦ ἔτους.** Ἂν καὶ ἡ εἰς γάμον ὡρισμένη ἡλικία δὲν ἦτο ἡ αὐτὴ ἐν ταῖς διαφόροις πολιτείαις τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὅλου ὅμως ἐνομίζετο πρέπον οἱ μὲν ἄνδρες νὰ νυμφεύωνται ἀπὸ τοῦ 30 μέχρι τοῦ 35 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, αἱ δὲ γυναῖκες περὶ τὸ εἰκοστόν. Ἁρμοδιωτάτη δὲ ὥρα τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς Ἀθηναίους ὁ χειμὼν κατὰ τὸν μῆνα Γαμηλιῶνα (ἰανουάριον), καὶ μάλιστα ὅτε ἐγίνετο σύνοδος τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης.

§ 4. **Ἐκλογὴ συζύγου.** Ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων αἱ γυναῖκες ἦσαν ἐν τῷ οἴκῳ ἀποκεκλεισμέναι, ἡ ἐκλογὴ συζύγου δὲν ἠδύνατο συνήθως νὰ προέλθῃ ἐκ προτέρων σχέσεων καὶ οἰκειότητος. Μόνος ὁ πατὴρ ἐμερίμνα νὰ ἐκδώσῃ τὴν θυγατέρα πρὸς ἄνδρα καλὸν, καὶ πρὸς τὸν υἱὸν αὐτὸν καὶ ἄκοντα πολλάκις νὰ δώσῃ γυναῖκα[1]. Αἱ παρθένοι ὤφειλον ἐντελῶς νὰ ὑπείκωσι τῇ γνώμῃ τῶν γονέων, καθάπερ καὶ ἡ παρ' Εὐριπίδῃ (ἐν Ἀνδρομάχῃ) Ἑρμιόνη λέγει

«Νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς
μέριμναν ἔξει κοὐκ ἐμὸν κρίνειν τάδε»,

καὶ ὁ παρὰ Ξενοφῶντι Ἰσχόμαχος (ἐν τῷ Οἰκονομικῷ) «βουλευόμενος ἔγωγε ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ οἱ σοὶ γονεῖς περὶ σοῦ... ἐγώ σε ἐξελεξάμην καὶ οἱ σοὶ γονεῖς, ὡς ἐοίκασιν, ἐκ τῶν δυνατῶν ἐμέ». Ἐὰν δὲ οἱ γονεῖς εἶχον ἀποθάνει, τότε ἀπῃτεῖτο διὰ τὸν γάμον τῶν παρθένων ἡ συ-

1. Ἐπειδὴ ἡ σωματικὴ ἀνάπτυξις προηγεῖται τῆς πνευματικῆς, τὴν δὲ τοῦ κόσμου πεῖραν χορηγεῖ ὁ χρόνος, διὰ τοῦτο πάντοτε ἐθεωρήθη ἀναγκαία ἡ συναίνεσις τῶν γονέων εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ γάμου, καὶ ὡς ἐχόντων πεῖραν περισσοτέραν τῶν τέκνων, καὶ ὡς μόνων τούτων πρὸ πάντων εἰλικρινῶς ἐνδιαφερομένων ὑπὲρ τῆς εὐδαιμονίας τῶν τέκνων αὐτῶν.

ναίνεσις τῶν ἀδελφῶν, ἢ ἐν ἐλλείψει τοιούτων τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν· καὶ ἐὰν αὗται δὲν εἶχον δίσλου συγγενεῖς, τότε παρεδίδοντο εἰς τὴν φροντίδα τῶν λεγομένων ἐπιτρόπων ἢ κυρίων[1]. Εἰς τὰς πλείστας δὲ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν οἱ εἰς γάμου κοινωνίαν συνερχόμενοι ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀμφότεροι πολῖται. Ἐν Ἀθήναις δὲ, ἐὰν ξένος μὲν ἐνυμφεύετο πολίτιδα, κατεδικάζετο εἰς ἀΐδιον δουλείαν, καὶ τὰ τέκνα τὰ ἐκ τοιούτων γάμων ἐγίνοντο δοῦλοι· ἐὰν δὲ Ἀθηναῖος ἐνυμφεύετο ξένην, κατεδικάζετο εἰς πρόστιμον χιλίων δραχμῶν, καὶ οἱ ἐκ τούτων παῖδες ἐστεροῦντό τινων δικαιωμάτων τῶν γνησίων πολιτῶν. Τὴν δὲ σοφὴν νουθεσίαν «Τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα» πολὺ ἐτήρουν οἱ ἀρχαῖοι ἐπὶ ταῖς συζεύξεσι. Διὸ καὶ ὁ Πλούταρχος λέγει «Ἐγγυᾶσθαι δὲ δεῖ τοῖς υἱοῖς γυναῖκας μήτε εὐγενεστέρας πολλῷ, μήτε πλουσιωτέρας· τὸ γὰρ «Τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα» σοφόν· ὡς οἵ γε μακρῷ κρείττους ἑαυτῶν λαμβάνοντες οὐ τῶν γυναικῶν ἄνδρες, τῶν δὲ προικῶν δοῦλοι λανθάνουσι γινόμενοι». Συγγένεια δὲ ἡ ἀγχιστεία δὲν ἦσαν νόμιμον πρὸς γάμου κώλυμα οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος· διότι καὶ τοῖς μὴ ὁμομητρίοις ἀδελφοῖς ἐπετρέπετο ὁ γάμος, καὶ μόνον μεταξὺ ἀμέσως κατιόντων συγγενῶν ἀπηγορεύετο.

§ 5. **Ἐγγύησις.** Τὸ σπουδαιότατον πρὸ τοῦ γάμου ἔργον ἦν ἡ ἐγγύησις (ὁ ἀρραβών), ἥτις ἦτο ἀναπόφευκτος, ἵνα ἔχῃ τέλειον κῦρος τὸ γαμικὸν συμβόλαιον. Ἐν αὐτῇ παρῆσαν ὡς μάρτυρες οἱ συγγενεῖς ἀμφοτέρων τῶν μελλονύμφων. Ὁ δὲ συνήθης τρόπος τῆς μνηστεύσεως ἦτο τὸ νὰ δίδῃ ὁ πατὴρ (ἢ ὁ νόμιμος κύριος) τὴν θυγατέρα

1. Ὑπῆρχον καὶ προμνήστριαι ἢ προμνηστρίδες, ἔχουσαι ἔργον τὸ συνάγειν ἀνθρώπους εἰς γάμον· ἀλλ' αὗται ἦσαν καὶ χρησταὶ καὶ κακαί.

αὐτοῦ εἰς τὸν μέλλοντα σύζυγον λέγων «Παίδων σπόρῳ τῶν γνησίων δίδωμί σοι τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέρα», ἤτοι δίδωμί σοι τὴν ἐκ τοῦ ἐμοῦ αἵματος θυγατέρα μου[1]. Ἐνίοτε δὲ ἐμνημόνευε καὶ τῆς προικὸς, ἣν ἐσκόπει νὰ δώσῃ εἰς αὐτήν. Οἱ δὲ μνηστοὶ ὤμνυον ἀμοιβαίαν πίστιν φιλοῦντες ἀλλήλους ἢ διδόντες τὰς δεξιὰς χεῖράς των.

§ 6. **Προίξ.** Εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας ἡ νύμφη ἠγοράζετο ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ὡς τοῦτο διδάσκει ἡμῖν ὁ Ὅμηρος (ἐν Ἰλιάδι) λέγων, ὅτι οἱ ἄνδρες προσεκτῶντο τὰς γυναῖκας διδόντες αὐταῖς τε καὶ τοῖς τούτων συγγενέσι πολλὰ δῶρα, οἷον βόας, αἶγας, πρόβατα καὶ ἄλλα. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἡ συνήθεια τοῦ προικίζειν τὰς γυναῖκας ἐγένετο τοσοῦτον κοινὴ, ὥστε ὁ Λυκοῦργος, ἵνα μὴ μένωσιν ἄγαμοι ἐν Σπάρτῃ αἱ μὴ ἔχουσαι προῖκα, κατήργησε διὰ νόμου τὴν συνήθειαν τοῦ προικίζειν γυναῖκα. Καὶ ὁ Σόλων ἐπίσης διέταξεν ἵνα ἡ προῖξ συνίσταται ἐκ μικρᾶς ἀξίας πραγμάτων. Ὠνομάζετο δὲ ἡ προῖξ ἐνίοτε καὶ ἕδνα (ἤτοι ἑδανὰ παρὰ τοῦ ἥδειν ἡδύνειν). Ἐλέγετο δὲ καὶ φερνὴ (ἐκ τοῦ φέρειν), διότι ἡ γυνὴ ἔφερεν αὐτὴν εἰς τὸν ἄνδρα. Ὅτε δὲ ἡ γυνὴ εἶχε προῖκα, ἐπειδὴ αὐτὴ ἦτο κυρίως καθιερωμένη εἰς διατήρησιν τῶν ἐκ τοῦ γάμου γεννηθησομένων τέκνων, ὁ ἀνὴρ ἐξησφάλιζεν αὐτὴν δι' ὑποθήκης κτημάτων ἀναλόγου ἀξίας· ἡ δὲ ἀσφάλεια αὕτη ὠνομάζετο ἀποτίμημα. Ἐν Ἀθήναις ἐὰν ὑπῆρχεν ὀρφανή τις παρθένος ἀκτήμων (ἥτις ἐλέγετο θῆσσα), ταύτην ὤφειλε νὰ νυμφευθῇ ὁ πλησιέστατος συγγενὴς, ἢ νὰ τὴν προικίσῃ ἀναλόγως τῆς καταστάσεώς του, ὁ μὲν πεντακοσιομέδιμνος χορηγῶν προῖκα πέντε μνῶν, ἤτοι

1. Τὸ διδόναι τὴν θυγατέρα εἰς γάμον ἐλέγετο ἐγγυᾶν, διεγγυᾶν, διδόναι καὶ ἁρμόζειν.

500 δραχμῶν, ὁ δὲ ἱππεὺς 300 δραχμῶν, καὶ ὁ ζευγίτης 150. Ἐὰν ὅμως ἡ ὀρφανὴ αὕτη εἶχε πολλοὺς συγγενεῖς τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ, τότε ὅλοι συνεισέφερον ἀναλόγως ἵνα συμπληρώσωσι τὸ ποσὸν τοῦτο.

§ 7. **Τελεταὶ τοῦ γάμου.** Τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου ἐτελοῦντο τὰ προτέλεια γάμου ἢ προγάμεια λεγόμενα[1]. Ἦσαν δὲ ταῦτα προσφοραὶ θυσιῶν εἰς τοὺς θεοὺς (ἰδίως εἰς τὴν Ἄρτεμιν τὴν προστάτιδα τῆς παρθενίας), καθ' ἃς οἱ μάντεις ἵνα συμβουλευθῶσι τοὺς θεοὺς ἐξήταζον τὰ σπλάγχνα τῶν θυμάτων, ἀφοῦ πρῶτον ἀφῄρουν ἀπ' αὐτῶν τὴν χολὴν, ὡς ἔδραν τῆς ὀργῆς καὶ τῆς κακίας, καὶ ἔρριπτον αὐτὴν ὀπίσω τοῦ βωμοῦ. Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου ἐγίνετο τὸ νυμφικὸν λουτρὸν, ἡ λοῦσις δηλαδὴ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἐν ὕδατι κομιζομένῳ ἐξ εἰδικῆς τινος πηγῆς. Μετεφέρετο δὲ τὸ ὕδωρ ὑπό τινος ἄρρενος ἢ θήλεος παιδὸς λουτροφόρου καλουμένου, ἐν Ἀθήναις μὲν ἐκ τῆς Καλιρρόης πηγῆς, ἐν Θήβαις δὲ ἐκ τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ. Ἀμφότεροι δὲ ὅ τε γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη, κεκαλυμμένη αὕτη, ἦσαν λαμπρῶς ἐνδεδυμένοι καὶ κεκοσμημένοι καὶ στεφάνοις ἐστεφανωμένοι. Ἀνέστεφον καὶ τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν ἐλαίᾳ καὶ δάφνῃ. Ἡ νύμφη ἔφερε προσέτι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῆς ἀγγεῖον (φρύγετρον καλούμενον) κατάλληλον πρὸς ὄπτησιν κριθῆς, ὑπομιμνῆσκον αὐτῇ τὰ καθήκοντα τῆς νέας θέσεώς της, καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν μετεφέρετο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ.

§ 8. **Ἡ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ μετάβασις τῆς νύμφης.** Ὁ νυμφίος, παραλαμβάνων τὴν νύμφην

1. Τέλος καὶ γάμος θεωροῦνται ἐνταῦθα ὡς ταὐτόσημα, ὡς εἰ ἦν ὁ γάμος τὸ τέλος, ἤτοι ἡ τελειοποίησις τῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐσίας. Ὅθεν καὶ δόμος ἡμιτελὴς ἐλέγετο ὁ ἄνευ ἀνδρὸς οἶκος, ἤτοι ἀτελὴς οἶκος.

ἀπὸ τῆς πατρῴας οἰκίας, ἦγεν αὐτὴν ἑσπέρας ἐπὶ ζεύγους ἡμιόνων ἢ βοῶν εἰς τὴν ἑαυτοῦ. Ἐκάθηντο δὲ ἐπὶ τῆς ἁμάξης ἐν τῷ μέσῳ μὲν ἡ νύμφη, ἑκατέρωθεν δὲ ὁ νυμφίος καί τις τῶν ἐπιστηθίων φίλων αὐτοῦ, ὅστις διὰ τοῦτο ὠνομάζετο παράνυμφος καὶ (ἐκ τοῦ παροχεῖσθαι τοῖς νυμφίοις) πάροχος[1]. Ἡ νυμφικὴ πομπὴ συνωδεύετο ὑπὸ ἱκανῆς συνοδίας συγγενῶν, οἰκείων καὶ φίλων, ὧν προηγοῦντο ἕτεροι φέροντες ἐν χερσὶν δᾷδας, ἄλλοι αὐλοῦντες, ἢ ᾄδοντες πρὸς τὸν αὐλὸν καὶ ἄλλοι ὀρχούμενοι. Εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἵστατο ἡ μήτηρ αὐτοῦ μετὰ δᾳδῶν πρὸς ὑποδοχὴν τῆς νύμφης. Ὅτε δὲ ἡ συνοδία ἔφθανε, κατέχεον ἐπὶ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης σῦκα καὶ ἄλλα καταχύσματα λεγόμενα, εἰς σημεῖον εὐπορίας καὶ εὐθύμου βίου. Ἐν Βοιωτίᾳ ἦν συνήθεια νὰ καίωσι πρὸ τῆς θύρας τὸν ἄξονα τῆς ἁμάξης, δηλοῦντες διὰ τούτου ὅτι ἡ νύμφη ὤφειλε νὰ ἦναι προσηλωμένη πρὸς τὸν οἶκον τοῦτον, ὡς ἀνηρημένου τοῦ ἁπάξοντος.

§ 9. **Γαμήλιον συμπόσιον.** Ἀφοῦ ἡ νύμφη ἀφικνεῖτο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἐκάθητο εἰς πολυτελὲς συμπόσιον, ὅπερ ὠνομάζετο γάμος καὶ ἦν κυρίως τοῦτο ὁ γάμος· διότι οἱ ἐν τῇ γαμικῇ ταύτῃ θοίνῃ προσκεκλημένοι ἐχρησίμευον ὡς μάρτυρες αὐτόπται τῆς τελέσεως τοῦ γάμου. Προσεκαλοῦντο δὲ ἐν τῷ συμποσίῳ τούτῳ παρὰ τὴν κοινὴν τοῖς Ἕλλησι συνήθειαν καὶ γυναῖκες. Φαίνεται ὅμως ὅτι αὗται ἐκάθηντο ἐν χωρισταῖς

1. Ὅτε παρεκάθητο γυνὴ παρὰ τῇ νύμφῃ, αὕτη ἐκαλεῖτο νυμφεύτρια. Ἐνίοτε καὶ πεζὴ ἤρχετο ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, διὸ καὶ χαμαίπους ἐλέγετο. Εἰς δὲ τοὺς δευτερογάμους δὲν ἐπετρέπετο νὰ παραλαμβάνωσι τὴν νύμφην ἐκ τῆς πατρῴας οἰκίας, ἀλλ' εἷς τῶν φίλων ἦγεν αὐτήν, ὅστις ἐκαλεῖτο νυμφαγωγὸς καὶ νυμφοστόλος.

τραπέζαις μετὰ τῆς νύμφης, ἥτις ἦτο ἔτι κεκαλυμμένη. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ συμποσίου ἐψάλλοντο ὕμνοι, οἵτινες ὠνομάζοντο ὑμέναιοι ἢ ὑμένες ἐκ τοῦ ὅτι ἐπεκαλοῦντο ἐν αὐτοῖς συχνάκις τὸν θεὸν τοῦ γάμου Ὑμέναιον.

§ 10. **Ἐπιθαλάμια.** Μετὰ τὴν τράπεζαν εἰσήγετο ἡ νύμφη κεκαλυμμένη εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον, ἔνθα αὐτή τε καὶ ὁ γαμβρὸς κατὰ νόμον τινὰ τοῦ Σόλωνος ἐγεύοντο κυδώνιον εἰς σημεῖον τῆς ἐξῆς γλυκείας καὶ τερπνῆς συμβιώσεως αὐτῶν. Μετὰ ταῦτα ᾖδοντο ὑπὸ χοροῦ παρθένων τὰ ἐπιθαλάμια λεγόμενα ᾄσματα ἕως μέσης νυκτός· ἀπὸ δὲ πρωΐας ἐψάλλοντο τὰ ἐγερτικὰ ἐπιθαλάμια.

§ 11. **Τὰ δῶρα.** Τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ γάμου ἐδίδοντο δῶρα πρὸς τοὺς νυμφίους παρὰ τῶν συγγενῶν, οἰκείων καὶ φίλων. Τὰ δῶρα ταῦτα ἐφέροντο μετὰ μεγάλης πομπῆς ὑπὸ γυναικῶν. Εἰς ἄλλην πάλιν ἡμέραν ἡ νύμφη καὶ ὁ γαμβρὸς συνήθιζον νὰ δίδωσι δῶρα πρὸς ἀλλήλους. Ἐτέλουν δὲ καὶ θυσίαν γαμήλιον λεγομένην.

§ 12. **Ὁ ἐν Σπάρτῃ γάμος.** Ἐν Σπάρτῃ ὁ γάμος ὡμοίαζε μᾶλλον πρὸς ἁρπαγὴν ἢ πανηγυρικὴν τελετήν. Διότι ὁ γαμβρὸς πρὶν ἢ λάβῃ τὴν νύμφην μόνον κρυφίως ἐπετρέπετο νὰ εἰσέρχηται εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς. Τὰς δὲ κρυφίας ταύτας συνεντεύξεις ἐπέτρεψεν ὁ Λυκοῦργος νομίζων, ὅτι οὕτως ἠδύνατο νὰ διατηρῆται ζωηρὰ ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων.

§ 13. **Αἱ μεταξὺ συζύγων σχέσεις.** Ὁ Ὅμηρος, λαλῶν περὶ τῆς Ἀνδρομάχης ζητούσης νὰ ἀποτρέψῃ τὸν Ἕκτορα ἀπὸ τοῦ πολέμου, θέτει εἰς τὸ στόμα αὐτῆς τάδε

> Ἕκτορ, ἀτὰρ σύ μοι ἔσσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ,
> ἠδὲ κασίγνητος, σὺ δέ μοι θαλερὸς παρακοίτης.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον γίνεται, ὅτι τῇ γυναικὶ ἦν ὁ ἀνὴρ ἀντὶ πατρὸς καὶ μητρὸς καὶ ἀδελφοῦ. Ὁ δὲ Πλάτων (ἐν Μέ-

νωνι) «εἰ δὲ βούλει (λέγει) γυναικὸς ἀρετήν, οὐ χαλεπὸν διελθεῖν, ὅτι δεῖ αὐτὴν τὴν οἰκίαν εὖ οἰκεῖν, σώζουσάν τε τὰ ἔνδον καὶ κατήκοον οὖσαν τοῦ ἀνδρός». Ὁ δὲ Ξενοφῶν κοινωνὸν βέλτιστον τοῦ οἴκου καὶ τῶν τέκνων ὀνομάζει τὴν γυναῖκα. Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν ἕπεται, ὅτι ἡ γυνὴ ὤφειλε νὰ ὑπακούῃ τῷ ἀνδρὶ καὶ νὰ ὑποτάσσηται αὐτῷ περιέπουσα αὐτὸν καὶ τὸν οἶκον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνὴρ ἐτίμα καὶ ἐσέβετο τὴν σώφρονα γυναῖκα, προσέχων μὴ πράξῃ ἢ εἴπῃ τι αὐτῇ, ὃ δούλων ἦν ἔργον. Μετ' αὐτῆς συνέτρωγε καὶ συνέπινεν, ὅτε μετ' ἀνδρῶν οὐ συνεδείπνει. Ὅτι δὲ ἐκ τῆς τοιαύτης σώφρονος καὶ κοσμίου διαγωγῆς τῆς γυναικὸς καὶ ἐκ τῆς συνέσεως τοῦ ἀνδρὸς ἀνεπτύσσετο ἀμφοτέροις φιλία καὶ ἀγάπη πρὸς ἀλλήλους τοιαύτη, ὥστε καὶ τὰ φυσικὰ ἔστιν ὅτε ἐλαττώματα νὰ καθίστανται ἀφανῆ ἕνεκα τῆς στοργῆς, τοῦτο δηλοῖ ὁ Πλούταρχος λέγων περὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἱέρωνος «λοιδορηθείς ποτε (ὁ Ἱέρων) ὑπό τινος εἰς τὴν δυσωδίαν τοῦ στόματος, ἐλθὼν οἴκαδε πρὸς τὴν γυναῖκα, τί λέγεις; εἶπεν· οὐδὲ σύ μοι τοῦτο ἔφρασας; ἡ δὲ οὖσα σώφρων καὶ ἄκακος, ὤμην, εἶπεν, ὅτι τοιοῦτο πάντες ὄζουσιν οἱ ἄνδρες». Τὰς δὲ οὕτω σωφρονούσας καὶ οἰκουρούσας γυναῖκας ἐτίμων καὶ ἄλλοι ἄνδρες, καὶ σφόδρα εὐλαβοῦντο μὴ φανῶσι κακοὶ πρὸς αὐτάς. Διὸ καὶ εἰς οἰκίαν γείτονος παρακαλούμενος βοηθὸς ἀνὴρ, ἐφυλάσσετο νὰ εἰσέλθῃ, μὴ παρόντος τοῦ κυρίου. Ὅτι δὲ τὸν ἀπ' ἀλλήλων χωρισμὸν τῶν συζύγων σκληρότατον ἐθεώρουν ἐκεῖνοι, παράδειγμα ἡ Πηνελόπη καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ἐξ ὧν ἡ μὲν οὐδένα δέχεται τῶν μνηστήρων, ὁ δὲ εἰς οὐδὲν λογίζεται τὸ κάλλος τῆς Καλυψοῦς, οὔτε τὴν ἀθανασίαν, ἣν ὑπόσχεται ἐκείνη αὐτῷ, ἀλλὰ τὴν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐπάνοδον ἐπιζητεῖ.

§ 14. **Τὰ νῦν τηρούμενα ἀρχαῖα ἤθιμα.** Ὡς τὸ

πάλαι οὕτω καὶ νῦν ὁ γάμος θεωρεῖται τίμιος καὶ ἱερός. Δι' αὐτοῦ ἀποκτῶσιν οἱ ἄνθρωποι τέκνα, ἅτινα θὰ γηροκομήσωσι τοὺς γονεῖς, θὰ κλείσωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, θὰ τελέσωσι τὰ νενομισμένα τοῖς νεκροῖς, καὶ θὰ κληρονομήσωσι τὴν οὐσίαν. Ὡς τὸ πάλαι, οὕτω καὶ νῦν ὁ ἀνὴρ ὑπερφέρει τῆς γυναικὸς, αὕτη δέ ἐστιν ὑποδεεστέρα ἐκείνου. Τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος μαρτυρεῖ «αἱ γυναῖκες ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς τὸ Κυρίῳ, ὅτι ὁ ἀνὴρ κεφαλή ἐστι τῆς γυναικός». Ἡ σώφρων γυνὴ οὐδὲν ἔχει τιμιώτερον ἐπὶ τῆς γῆς ἢ τὸν ἄνδρα αὐτῆς· τοῦτον καλεῖ ζωὴν, φῶς, αὐθέντην καὶ κύριον. Ὅθεν καὶ τὰ τέκνα αὐθέντην, κύριον (κύρην) καλοῦσι τὸν πατέρα, τὴν δὲ σύζυγον ὁ ἀνὴρ κυράν, οἰκοκυράν. Καὶ τὸν ἀπ' ἀλλήλων δὲ χωρισμὸν πικρότατον καὶ ἤδη λογίζονται, ὡς γίνεται δῆλον ἔκ τε τῶν ἐπωνυμιῶν, ἃς διδοῦσιν εἰς τὴν ξένην γῆν, τὰ ἔρημα τὰ ξένα καλοῦντες αὐτὴν, καὶ ἐκ τοῦ περιορισμοῦ, εἰς ὃν ὑποβάλλει ἑαυτὴν ἡ γυνὴ κατὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ ἀνδρὸς κατακλειομένη ἐν τῷ οἴκῳ, καταγινομένη περὶ τὰ οἰκεῖα, καὶ ἀποφεύγουσα τὰς ἐκ τοῦ οἴκου ἐξόδους. Καὶ νῦν ἔτι μέμφονται, καὶ ἰδίᾳ ἐν τοῖς χωρίοις, τὰς μετ' ἀλλοδαπῶν συζεύξεις. Καὶ νῦν ἀπαιτεῖται ἡ τῶν γονέων ἐν τῷ γάμῳ συναίνεσις παρά τε τῆς Ἐκκλησίας (εὐχαὶ γονέων στηρίζουσιν οἴκους) καὶ τῆς πολιτείας. Τὴν προμνήστριαν ἀντικαθιστᾷ σήμερον ἡ προξενῆτις, τὴν δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς γινομένην τότε διεγγύησιν, ὁ ἀρραβών. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὅτι ἐδίδοντο τότε δῶρα ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ νῦν ἔτι ἐν Σπάρτῃ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Κυζίκῳ εἴθισται δίδοσθαι δῶρα ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τῇ τε νέᾳ καὶ τοῖς γονεῦσι τῆς νύμφης. Ἀλλὰ καὶ τὴν μεταγενεστέραν συνήθειαν τὴν τῆς προικοδοτήσεως τηροῦσι καὶ σήμερον. Τὸ ὕδωρ τῆς ἐγχωρίου πηγῆς ἀντικαθιστᾷ σή-

μερον τὸ λουτρὸν, τὸν δὲ πάροχον ὁ παράνυμφος. Ὡς τότε ἔφερον τοὺς νεονύμφους μετὰ δᾳδῶν, προηγουμένων μουσικῶν, οὕτω καὶ νῦν μετὰ λαμπάδων πεζῇ ἢ ἐφ' ἁμάξης φέρονται οὗτοι ἐκ τοῦ ναοῦ ἐν παρατάξει (τὸ καμάρωμα) εἰς τὸν οἶκον, προηγουμένων καὶ μουσικῶν ὀργάνων. Καὶ τότε μὲν, εἰσερχομένων τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν οἰκίαν, κατεχέοντο ἐπ' αὐτῶν τὰ καταχύσματα· νῦν δὲ, ὅταν διέρχωνται ἡ νύμφη καὶ ὁ γαμβρὸς τὰς ὁδοὺς πορευόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἢ ἐξερχόμενοι ἐξ αὐτῆς, ῥίπτονται σταφίδες, κόκκοι βάμβακος ἢ ὀρύζης, καὶ κατὰ τὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ εἴσοδον διαρρηγνύεται ριπτόμενον χαμαὶ ῥοῖδιον εἰς δήλωσιν πολυτεκνίας, συζυγικῆς ἁρμονίας καὶ φρονίμου διοικήσεως τοῦ οἴκου. Τότε ἐν Βοιωτίᾳ ἦν συνήθεια νὰ καίωσι πρὸ τῆς θύρας τὸν ἄξονα τῆς ἁμάξης· καὶ νῦν ἔν τισι χωρίοις (τοῖς περὶ τὸν Πίνδον) θραύουσι τὸ σάγμα τῆς ἡμιόνου, ἐφ' οὗ κάθηται ἡ νύμφη ὀχουμένη εἰς τοῦ γαμβροῦ τὴν οἰκίαν. Καὶ συμπόσιον δὲ παρατίθεται καὶ νῦν καὶ ἄσματα διάφορα ᾄδονται, ἰδίᾳ χορευούσης τῆς νύμφης, ἀντικείμενον αὐτὴν ἔχοντα. Καὶ δῶρα δὲ οἱ φίλοι εἴθισται πρὸς τοὺς νεονύμφους νὰ φέρωσιν ἐν πολλαῖς χώραις.

§ 15. **Διαζύγιον.** Ἡ διάζευξις ἠδύνατο νὰ ἐνεργηθῇ διττῶς, ἢ τῆς γυναικὸς ἀπολειπούσης τὸν ἄνδρα, ἢ τοῦ ἀνδρὸς ἀποπέμποντος αὐτήν[1]. Ἀλλ' οἱ περὶ διαζυγίων νόμοι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν διάφοροι· διότι τινὲς ἐπέτρεπον νὰ ἀποπέμπωσιν οἱ ἄνδρες τὰς συζύγους των δι' ἀσημάντους αἰτίας· οἷον οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέπεμπον αὐτὰς διὰ παραμικρὰς ἀφορμὰς, ἐνῷ ἐν Σπάρτῃ σπανίως ἐχωρίζοντο. Ἐν αὐτῇ ἡ στείρωσις τῆς γυναικὸς ἦν λόγος διαζεύξεως.

1. Ἐπὶ μὲν τοῦ ἀνδρὸς ἦσαν ἐν χρήσει τὰ ῥήματα ἀποπέμπειν, ἀπολύειν, ἐπὶ δὲ τῆς γυναικὸς ἀπολείπειν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀθήναις ἐὰν ἡ ἀποπεμφθεῖσα γυνὴ παρεπονεῖτο εἰς τὸν ἄρχοντα, τὸ διαζύγιον τότε ἐλάμβανε κῦρος, ἐὰν ἐνεκρίνετο ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος δι' ἀποφάσεως περιλαμβανούσης τὸν λόγον τῆς διαζεύξεως. Ὅσοι δὲ ἐν Ἀθήναις ἀπέπεμπον τὰς γυναῖκάς των, ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀποδίδωσι τὰς προῖκάς των· ἄλλως ὤφειλον νὰ πληρόνωσιν εἰς αὐτὰς ἐννέα ὀβολοὺς τὸν μῆνα δι' ἑκάστην μνᾶν τῆς προικὸς (τουτέστι δέκα καὶ ὀκτὼ τοῖς ἑκατὸν τὸ ἔτος[1]) πρὸς διατροφήν των. Ἐν τούτοις ὅσον εὐκόλως ὁ ἀνὴρ ἀπέπεμπε τὴν σύζυγόν του, τόσον ἄτιμον ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ ἀπολείπῃ γυνὴ τὸν ἄνδρα της. Ἀλλ' ἐν Ἀθήναις οἱ νόμοι κατὰ τοῦτο ἦσαν ὀπωσοῦν εὐνοϊκώτεροι εἰς τὴν σύζυγον, διότι ἐπέτρεπον εἰς αὐτὴν διὰ δεδικαιολογημένας αἰτίας νὰ ἀπολείπῃ τὸν σύζυγόν της, ἀφοῦ ἐξέθετε δι' ἀναφορᾶς (ἀπολείψεως γράμματος) εἰς τὸν ἄρχοντα τὰ παράπονά της. Πολλάκις ὁ δεσμὸς τοῦ γάμου ἐλύετο δι' ἀμοιβαίας τῶν συζύγων συγκαταθέσεως, καὶ τότε οἱ οὕτω χωριζόμενοι ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ συνάψωσιν ἄλλον γάμον. Παράδειγμα τὸ παρὰ Πλουτάρχου (ἐν βίῳ Περικλ.) ἀναφερόμενον. «Τῆς συμβιώσεως οὐκ ἀρεστῆς αὐτοῖς οὔσης, ἐκείνην μὲν ἑτέρῳ βουλομένην ἐξέδωκε (Περικλῆς), αὐτὸς δὲ τὴν Ἀσπασίαν λαβὼν ἔστερξε διαφερόντως»[2].

1. Ἡ δραχμὴ εἶχεν 6 ὀβολοὺς, ἡ δὲ μνᾶ 100 δραχμάς. Ἄρα 600: 100=9:χ, ἤτοι χ=$\frac{9}{6}$=$\frac{3}{2}$ ὀβολῶν, καὶ $\frac{3}{2}\times 12=\frac{36}{2}=18$.

2. Μολονότι ἐκτὸς τῆς συζύγου (κουριδίης ἀλόχου) ἐπετρέπετο τοῖς ἀρχαίοις νὰ ἔχωσι καὶ ἄλλας γυναῖκας, ἐν τούτοις αὗται ἐθεωροῦντο πολὺ ὑποδεέστεραι τῆς γαμετῆς, καὶ δὲν ἀπήλαυον τῶν αὐτῶν τιμῶν καὶ προνομίων. Οἱ τὰ συζυγικὰ δὲ καθήκοντα παραβιάζοντες ἐτιμωροῦντο διὰ διαφόρων ποινῶν· ἐλιθοβολοῦντο, ἢ ἐξωρρύσσοντο τοὺς ὀφθαλ-

II. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ.

§ 1. **Οἶκος.** Αἱ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι τῶν Ἑλλήνων διῃροῦντο εἰς δύο διακεκριμένα μέρη τὴν ἀνδρωνίτιδα καὶ τὴν γυναικωνίτιδα. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους ὁ γυναικὼν ἦτο εἰς τὸ ὑπερῷον· εἰς τοὺς μετέπειτα ὅμως χρόνους ὅ τε ἀνδρὼν καὶ ὁ γυναικὼν ἔκειντο ἐπὶ τοῦ ἰσογείου. Εἶχε δὲ τότε ἡ οἰκία δύο αὐλὰς ὑπαίθρους, ὧν ἡ μὲν πρώτη, ἡ καὶ μικροτέρα, ἦτο ἡ τῆς ἀνδρωνίτιδος, ἡ δὲ δευτέρα ἡ τῆς γυναικωνίτιδος. Ἡ αὐλὴ τῆς ἀνδρωνίτιδος, ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ περιστύλιον, περιεστοιχίζετο πανταχόθεν ὑπὸ στοῶν, αἵτινες ἐχρησίμευον εἰς περίπατον καὶ ἄλλας ἀσκήσεις, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐδείπνουν ὑπ' αὐτάς· κατὰ δὲ τὰς περὶ τὸ περιστύλιον τρεῖς πλευρὰς ὑπῆρχον τὰ πρὸς χρῆσιν τῶν ἀνδρῶν τεταγμένα δωμάτια δι' ἑστιάσεις, συμπόσια καὶ ἀναψυχήν, ὡς καὶ ἕτερα μικρότερα χρησιμεύοντα ὡς κοιτῶνες, βιβλιοθῆκαι, πινακοθῆκαι καὶ ταμεῖα. Ἐν τῇ τετάρτῃ πλευρᾷ ἦτο ἡ αὔλειος θύρα, ἔχουσα ἔνθεν μὲν αὐτῆς τὸ θυρωρεῖον, ἐν ᾧ μετὰ τοῦ θυρωροῦ ἔμενε καὶ ὁ κύων, ἔνθεν δὲ τοὺς σταύλους. Ἡ αὐλὴ αὕτη συνεκοινόνει τῇ τῆς γυναικωνίτιδος διὰ τῆς μεσαύλου ἢ μεταύλου λεγομένης θύρας, ἥτις ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τῆς στοᾶς τῆς ἀπέναντι τῆς εἰς τὴν πρώτην αὐλὴν εἰσόδου. Καὶ ἐν τῇ τῆς γυναικωνίτιδος δὲ αὐλῇ ὑπῆρχε περιστύλιον, ὅπερ εἶχε κατὰ τὰς τρεῖς μόνον αὐτοῦ πλευρὰς στοάς, κατὰ δὲ τὴν ἀπέναντι τῆς μεσαύλου θύρας πλευρὰν δύο παραστάδας, αἵτινες ἀπεῖχον ἱκανῶς ἀπ' ἀλλήλων. Ἐν τῇ μεταξὺ δ' αὐτῶν τῶν παραστάδων ἀποστάσει ὑπῆρχεν αἴθουσα, ἥτις ἐλέγετο προστάς, παραστὰς καὶ ἴσως παστάς, ἔτι δὲ καὶ πρόδομος[1]. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς προστάδος ὑπῆρχεν ὁ θάλαμος καὶ ὁ ἀμφιθάλαμος, ὧν ὁ πρῶτος ἦν ὁ κυρίως κοιτὼν τῆς οἰκίας, καὶ ἐνταῦθα ἐφυλάσσοντο τὰ πολύτιμα κοσμήματα καὶ σκεύη· εἰς δὲ τὸν ἀμφιθάλαμον πιθανὸν ὅτι διέτριβε τὴν ἡμέραν ἡ οἰκοδέσποινα μετὰ τῶν τέκνων της. Περὶ δὲ τὸ περιστύλιον ἦσαν ἑστιατόρια, κοιτῶνες, ἀποθῆκαι καὶ ἄλλα ἐν κοινῇ χρήσει οἰκήματα. Ὄπισθεν δὲ τοῦ θαλάμου καὶ ἀντιθαλάμου ἦσαν οἱ ἱστῶνες καὶ ἡ κηπαία θύρα ἤτοι ἡ εἰς τὸν κῆπον φέρουσα. Τινὲς τῶν οἰκιῶν εἶχον καὶ ὑπερῷον, ὅπερ σπανίως ἐξετείνετο ἐπὶ ὅλου τοῦ πατώματος. Ἀνήρχοντο δὲ ἐνίοτε εἰς αὐτὸ διὰ κλίμακος ἐκτὸς τῆς οἰκίας οὔσης καὶ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ἀγούσης, καὶ ἐχρησίμευε τοῦτο κυρίως εἰς κατοικίαν τῶν δούλων.

μους, ἢ δι' ἐρίου ἐστεμμένοι ἐφέροντο δι' ὅλης τῆς πόλεως εἰς τὸ δικαστήριον, ὅπου κατεδικάζοντο εἰς ἀτιμίαν, ἐστεροῦντο δηλαδὴ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου καὶ οὐδεμίαν ἀρχὴν ἠδύναντο τοῦ λοιποῦ νὰ λάβωσιν. Αἱ γυναῖκες μάλιστα εἰς ἀγορὰν ἀγόμεναι ἐπὶ λίθου καθίσταντο, καὶ εἶτα ἐπὶ ὄνου ἀναβιβαζόμεναι, ἀφοῦ περιήγοντο τὴν πόλιν κύκλῳ, τοῦ λοιποῦ ὀνοβάτιδες προσηγορεύοντο. Ἐν Ἀθήναις αἱ τῶν τοιούτων τιμωρίαι ἀφίνοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος· καὶ αἱ μὲν τῶν πτωχῶν τιμωρίαι ἦσαν ὀδυνηραί, οἱ δὲ πλούσιοι ἀπηλλάσσοντο αὐτῶν διὰ προστίμου, ὅπερ ἐκαλεῖτο μοιχάγρια. Αὐστηρότεροι ἦσαν ἐν Ἀθήναις ὡς πρὸς τὰς τιμωρίας τῶν γυναικῶν· δὲν ἐπέτρεπον αὐταῖς νὰ ἐνδύωνται λαμπρὰ φορέματα, οὐδὲ νὰ εἰσέρχωνται εἰς τοὺς ναούς· προσέτι δὲ καὶ τοὺς ἀναλαμβάνοντας ταύτας εἰς τὰς οἰκίας των συζύγους ἐτιμώρουν δι' ἀτιμίας. Αἱ δὲ λεγόμεναι ἑταῖραι διεκρίνοντο ἐκ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν ἐνδυμασίας. Φαίνεται δὲ ὅτι αὗται ὑπερεῖχον τῶν πολιτίδων γυναικῶν κατὰ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, καὶ διὰ τοῦτο ἐσχετίζοντο αὐτὰς οἱ ἐπισημότεροι τῶν ἀνδρῶν. Τῶν τελευταίων τούτων γυναικῶν τὰ ὀνόματα ἔφερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατάληξιν οὐδετέρου γένους, ὡς ἡ Λεόντιον.

1. Οὗτος ἦτο προθάλαμος, μόνον ὑπὸ τῶν τριῶν πλευρῶν κεκλεισμένος διὰ τοίχων, διότι τὸ πρὸς τὴν αὐλὴν μέρος αὐτοῦ ἦτο ἀνοικτόν.

§ 2. **Ἡ τῶν γυναικῶν δίαιτα.** Αἱ γυναῖκες πρὸ τοῦ γάμου ἐφρουροῦντο ἐν περιορισμῷ· διότι τὸ δημοσίᾳ φαίνεσθαι αὐτὰς ἐθεωρεῖτο ἀπρεπές. Μόνον ἐν εἰδικαῖς τισι περιστάσεσιν ἐφαίνοντο εἰς τὸ δημόσιον, οἷον ὅτε ἦσαν μέτοχοι θρησκευτικῶν τινων πομπῶν, καὶ τότε ὡς εἰκὸς οἱ νέοι ὥριζον τὴν μέλλουσαν αὐτῶν σύζυγον. Ἄλλως, ταῖς τε παρθένοις καὶ ταῖς γήραις καὶ αὐταῖς ταῖς νεονύμφοις, πρὶν ἢ γεννήσωσι τὸ πρῶτον αὐτῶν τέκνον, αὐστηρῶς ἐπεβάλλετο τὸ οἰκουρεῖν. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ὕπανδροι δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐξέρχωνται ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἀνδρός· καὶ ὅτε ἐξήρχοντο ἢ ἐφαίνοντο εἰς τὸ κοινόν, εἶχον κεκαλυμμένα τὰ πρόσωπα διὰ καλυπτρῶν. Καίτοι δὲ ἡ γυνὴ συνεδείπνει τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, δὲν ἤρχετο ὅμως μετ' αὐτοῦ καλουμένου ἵνα δειπνήσῃ παρ' ἄλλῳ, οὔτε συνέτρωγεν οἶκοι μετὰ ξένων ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ δεῖπνον κεκλημένων. Ἐν γένει δὲ ἡ τῆς γυναικὸς δίαιτα ὤφειλε νὰ ᾖ τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ παρέχῃ ἀφορμὴν λόγων παρὰ τοῖς ἀνδράσι· διότι καθ' ἃ καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀποφαίνεται ἐκείνης τῆς γυναικὸς ἡ δόξα ἦτο μεγάλη, περὶ ἧς ἐλάχιστος μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν γίνεται λόγος περὶ ἀρετῆς ἢ ψόγου.

§ 3. **Ἡ παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις δίαιτα τῶν γυναικῶν.** Τὸ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις περὶ περιορισμοῦ τῶν γυναικῶν ἔθος ἐπεκράτει φαίνεται καὶ ἐν Θήβαις. Ἐν Σπάρτῃ ὅμως καὶ ἐν ἄλλαις δωρικαῖς πόλεσιν ἡ μεταξὺ τῶν δύο γενῶν δημοσία συγκοινωνία συγκριτικῶς ἦν μᾶλλον ἐλευθέρα καὶ ἀπεριόριστος. Ἐκεῖ αἱ ἄγαμοι γυναῖκες ἦσαν ἧττον περιωρισμέναι ἢ αἱ ἔγγαμοι. Ἐκεῖναι μὲν ἐξήρχοντο ἔχουσαι τὸ πρόσωπον ἀκάλυπτον, αὗται δὲ κεκαλυμμέναι. Αἱ Σπαρτιάτιδες πρὸς τούτοις παρθένοι συνήθιζον νὰ ἐνασχολῶνται εἰς ἐπιπόνους γυμνάσεις, καὶ νὰ φαίνωνται γυμναὶ εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας, ὅπου οἱ ἄνδρες ἦσαν θεαταί. Καίτοι δὲ ὑπῆρχεν οὕτως ἐν Σπάρτῃ φαινομενική τις ἀσχημοσύνη, ἐν τούτοις ἡ ἀσέλγεια καὶ ἡ διαφθορὰ ἦσαν πολὺ σπάνια παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις· ἡ δὲ γυμνότης τῶν παρθένων οὐδὲν αἰσχρὸν εἶχε κατὰ Πλούταρχον (ἐν βίῳ Λυκ.), αἰδοῦς μὲν παρούσης, ἀκρασίας δ' ἀπούσης.

§ 4. **Αἱ τῶν γυναικῶν ἐργασίαι.** Κατὰ τοὺς μέχρι τῶν Τρωικῶν χρόνους αἱ γυναῖκες καὶ αὐταὶ μάλιστα αἱ θυγατέρες καὶ σύζυγοι τῶν βασιλέων δὲν εὕρισκον ἀνάξιον ἑαυτῶν νὰ φέρωσιν ὕδωρ, νὰ πλύνωσιν ἰδιοχείρως εἰς τοὺς ποταμοὺς τὰ ἐνδύματά των, νὰ βόσκωσι τὰ ποίμνιά των, νὰ δίδωσι τροφὴν εἰς τοὺς ἵππους τῶν ἀνδρῶν καὶ νὰ πράττωσιν ἄλλα τοιαῦτα. Αἱ συνηθέστεραι ὅμως ἐργασίαι τῶν γυναικῶν καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων ἦσαν τὸ ὑφαίνειν, νήθειν, ῥάπτειν, ποικίλλειν καὶ αἱ λοιπαὶ οἰκιακαὶ ἐργασίαι. Ὁ Πλάτων συνοψίζει τὰ χρέη τῆς καλῆς γυναικὸς εἰς ταμιείαν, θεραπείαν καὶ παιδοτροφίαν. Καὶ ἡ μὲν ταμιεία περιλαμβάνει τὴν διάταξιν τῶν ἔσω τῆς οἰκίας πραγμάτων καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν σκευῶν, ἐπίπλων, ζωοτροφιῶν, μαγειρικῆς καὶ τῶν ὑπηρετῶν. Διαπίστευσις ὅμως τοιαύτη δὲν ἐδίδετο γυναικὶ νέᾳ πρὶν ἢ ἀποκτήσῃ πεῖράν τινα. Διότι τί δύναται νὰ γνωρίζῃ, λέγει ὁ Ξενοφῶν (ἐν Οἰκον.), γυνὴ δεκαπενταέτις ὑπανδρευθεῖσα, καὶ πρὸ τοῦ γάμου ὑπὸ πολλῆς ἐπιμελείας ζήσασα καὶ μόνον τὸ σωφρονεῖν παρὰ τῆς μητρὸς διδαχθεῖσα; Ἡ δὲ θεραπεία περιελάμβανε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀσθενούντων ἐλευθέρων καὶ δούλων. Καὶ ἡ παιδοτροφία τὴν φυσικὴν ἀνατροφὴν τῶν παίδων.

III. ΤΕΚΝΑ.

§ 1. **Τοκετός.** Ἐπιστάντος τοῦ τοκετοῦ αἱ γυναῖκες συνήθιζον νὰ ἐπικαλῶνται τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς Εἰληθυίας (Ἥρας)· μετεπέμποντο δὲ καὶ τὴν μαῖαν.

§ 2. **Μαῖαι.** Ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους δὲν ὑπῆρχον μαῖαι, ἀλλ' ἐξετέλουν τὸ ἔργον αὐτῶν οἱ ἰατροί. Πρώτη ἡ Ἀγνοδίκη ἐνδυθεῖσα ἀνδρικὰ ἐσπούδασε τὴν ἰατρικήν, καὶ ἀφοῦ ἀπέκτησεν ἱκανὰς γνώσεις ἀπεκαλύφθη εἰς τὰς γυναῖκας ὡς μαῖα. Οἱ ἰατροὶ ζημιούμενοι ἐκ τῆς ἐμφανίσεώς της ἐνήγαγον κατ' ἀρχὰς αὐτήν, νομίζοντες ὅτι ἦτο ἀνὴρ καὶ ὅτι ἵνα ἐξαπατᾷ τὰς γυναῖκας ἐφόρει γυναικεῖα. Ὅτε ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο γυνή, κατηγορήθη τότε διὰ τὴν εἰς ἀνδρικὰ καθήκοντα ἐπέμβασίν της, καὶ θὰ κατεδικάζετο, ἐὰν αἱ ἐπισημότεραι γυναῖκες τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπαρουσιάζοντο εἰς τὸ δικαστήριον ἵνα αἰτήσωσι τὴν τῆς προσφιλοῦς αὐτῶν μαίας ἀθῴωσιν, ἣν καὶ ἐπέτυχον λέγουσαι πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ καταδικάσωσι τὴν Ἀγνοδίκην δὲν εἶναι σύζυγοι, ἀλλ' ἄσπονδοι ἐχθροὶ τῆς πόλεως. Ἔκτοτε ἐπετράπη εἰς τὰς γυναῖκας νὰ μετέρχωνται τὸ ἐπάγγελμα τῆς μαιευτικῆς.

§ 3. **Ἡ πρώτη ὑπὲρ τοῦ νεογνοῦ φροντίς.** Εὐθὺς ὅτε ἐγεννᾶτο τὸ νεογνὸν ἐλούετο δι' ὕδατος καὶ τυλιχθὲν ἐν σπαργάνοις ἐτίθετο ἀλλαχοῦ μὲν ἐπὶ ἀσπίδος, ἀλλαχοῦ δὲ ἐπὶ λίκνου πραγματικοῦ ἢ ἐκ χρυσοῦ ἢ ἄλλης τινὸς ὕλης κατεσκευασμένου. Ἐθεώρουν δὲ τὰ λίκνα, δι' ὧν λικνίζουσι τὸν σῖτον, ὡς προοιωνίσματα πλούτου καὶ ἀφθονίας. Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν σπαργάνων εἶχον ἐντετυπωμένην τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργόνος τὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς προστάτιδος τῶν Ἀθηνῶν παρισταμένην· διότι οὕτως ἐνόμιζον ὅτι ἔθετον τὸ νεογνὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς θεᾶς ταύτης. Ἐξαιρετικῶς μόνον ἐν Σπάρτῃ κατὰ τὸ πρῶτον λουτρὸν τοῦ νεογνοῦ μετεχειρίζοντο ἀντὶ ὕδατος οἶνον, βάσανόν τινα ποιούμενοι τῆς κράσεως αὐτοῦ.

§ 4. **Ἡ ἐν Σπάρτῃ ἐξέτασις τοῦ νεογνοῦ.** Εὐθὺς ὅτε ἐγεννᾶτο ἐν Σπάρτῃ τὸ βρέφος, ἐφέρετο ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰς τὸν τόπον τὸν ὀνομαζόμενον Λέσχην, καὶ ἐκεῖ ἐξητάζετο ὑπὸ τῶν γερόντων τῆς φυλῆς. Καὶ ἂν μὲν ἐφαίνετο δύσμορφον ἢ ἀδύνατον, ἀπέπεμπον αὐτὸ εἰς τοὺς ἀποθέτας, τόπον βαραθρώδη παρὰ τὸ Ταΰγετον. Ἐὰν δὲ ἐφαίνετο ρωμαλέον καὶ ὑγιές, ἀπέδιδον αὐτὸ εἰς τοὺς γονεῖς, ἵνα τὸ ἀναθρέψωσι μέχρι τοῦ ἑβδόμου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ.

§ 5. **Ἔκθεσις τῶν βρεφῶν.** Τὴν συνήθειαν τοῦ ἐκθέτειν τὰ βρέφη, ἐὰν δὲν ἐνεθάρρυνον, ἠνείχοντο ὅμως πολλαὶ τῆς Ἑλλάδος πολιτεῖαι ἐκτὸς τῶν Θηβῶν. Διότι ἐν Θήβαις οὐκ ἐξῆν ἀνδρὶ Θηβαίῳ ἐκθεῖναι παιδίον ἢ εἰς ἐρημίαν αὐτὸ ρίψαι· ἀλλ' ἐὰν μὲν ἦτο πένης εἰς τὰ ἔσχατα ὁ πατὴρ αὐτοῦ, εἴτε ἄρρεν τοῦτο εἴτε θῆλυ ἦν, ὤφειλεν ἐπὶ τὰς ἀρχὰς κομίζειν ἐξ ὠδίνων τῶν μητρῴων σὺν τοῖς σπαργάνοις αὐτό. Οἱ δὲ ἄρχοντες λαβόντες ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ πληρώσῃ τὰ γενόμενα ἔξοδα ὑπηρετοῦν ὡς δοῦλος.

§ 6. **Ἡ μετὰ τὴν γέννησιν πέμπτη, ἑβδόμη καὶ τεσσαρακοστὴ ἡμέρα.** Τὴν πέμπτην μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέραν ἡ τροφὸς, κρατοῦσα τὸ βρέφος εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς, περιήρχετο τὴν ἑστίαν, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἔθετεν αὐτὸ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἐφεστίων θεῶν. Τὴν δὲ ἑβδόμην, ὀγδόην ἢ καὶ δεκάτην ἡμέραν ἐδίδετο τὸ ὄνομα τοῦ βρέφους ἐπὶ παρουσίᾳ πολλῶν φίλων. Ὁ δὲ πατὴρ συνήθως ὠνόμαζεν αὐτὸ διὰ τοῦ ὀνόματος

ἐνδόξου τινὸς προπάτορος, ἢ ἐνίοτε ἀπό τινος κατορθώματος τῶν γονέων ἢ ἀπὸ συμβεβηκότος τινὸς ἀναφερομένου εἰς τὸ βρέφος. Οὕτως ὠνομάσθη ὁ Οἰδίπους, διότι εἶχε τοὺς πόδας ἐξοιδημένους. Ἐτελεῖτο δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ δεῖπνον εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ πατὴρ ἀνεγνώρισεν ὡς γνήσιον τὸ τέκνον. Τὴν τεσσαρακοστὴν δὲ μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμέραν ἡ λεχὼ ἀφοῦ ἐλούετο μετέβαινεν εἰς τὸν ναὸν συνήθως τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ προσέφερεν εὐχαριστήριον εἰς τὴν θεὰν θυσίαν διὰ τὸν εὐτυχῆ τοκετόν. Αἱ τὸ πρῶτον τεκοῦσαι γυναῖκες ἀνέθετον τῇ θεᾷ καὶ τὴν ζώνην των· διὸ ἡ Ἄρτεμις καὶ λυσιζώνη ἐκαλεῖτο.

§ 7. **Τροφός.** Ἡ τροφὸς ὠνομάζετο καὶ τίτθη καὶ τιθήνη. Ἐξερχομένη εἰς τὰς ὁδοὺς ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς καὶ σπόγγον βεβρεγμένον εἰς τὸ μέλι, ἵνα ἡμερόνῃ τὸ νήπιον κλαῖον. Ἵνα ἀποκοιμήσῃ δὲ τὸ παιδίον ᾖδε τὰ ἄσματα, ἄτινα βαυκαλήσεις καὶ νίννυα ὠνομάζοντο. Τοιοῦτον βαυκάλημα ἀπαντᾷ παρὰ Θεοκρίτῳ λεγόμενον ὑπὸ τῆς Ἀλκμήνης κοιμιζούσης τὰ δίδυμά της.

« Ἄπτομένα δὲ γυνὰ κεφαλὰς μυθήσατο παίδων·
Εὕδετ' ἐμὰ βρέφεα γλυκερὸν καὶ ἐγέρσιμον ὕπνον·
Εὕδετ' ἐμὰ ψυχά, δύ' ἀδελφεώ, εὔσοα τέκνα·
Ὄλβιοι εὐνάζοισθε καὶ ὄλβιοι ἀῶ ἔκοισθε».

Ἐνίοτε ἵνα καταπραΰνῃ τὸ παιδίον ἡ τροφὸς μετεχειρίζετο τὸ μορμολύκειον. Αἱ Λάκαιναι τιτθαὶ ἦσαν τόσον περίφημοι, ὥστε προσελαμβάνοντο καὶ εἰς ξένας πόλεις. Οὕτως ἱστοροῦσιν ὅτι τὸν Ἀλκιβιάδην ἐτίτθευσε Λάκαινα[1].

1. Ἐν Σπάρτῃ ἡ τροφὸς ἀνεδέχετο τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ βρέφους μετὰ τέχνης. Ἀνέτρεφε δὲ αὐτὸ ἄνευ σπαργάνων καὶ τὸ καθίστα εὐκίνητον, εὐειδὲς καὶ ἄφοβον εἰς τὸ σκότος καὶ εἰς τὴν ἐρημίαν.

§ 8. **Ἀνατροφὴ καὶ παίδευσις τῶν παίδων.** Καὶ τὰ ἄρρενα καὶ τὰ θήλεα συνηθίζοντο πρωίμως εἰς τὸν κόπον. Καὶ τὰ μὲν θήλεα κλειόμενα ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐνησχολοῦντο εἰς τὸ νήθειν μαλλίον· τὰ δὲ ἄρρενα τὰ ἔχοντα γονεῖς πλουσίους παρεδίδοντο εἰς παιδαγωγοὺς ἢ παιδοτρίβας καὶ διδασκάλους. Καὶ τῶν μὲν παιδαγωγῶν ἔργον ἦν νὰ διδάσκωσι τοὺς παῖδας τοὺς τρόπους τῆς εὐκοσμίας, οἷον νὰ περιπατῶσι κοσμίως εἰς τὰς ὁδούς, νὰ σέβωνται τοὺς πρεσβυτέρους, νὰ ὑπανίστανται τῆς ἕδρας καὶ νὰ σιγῶσι πρὸ αὐτῶν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Τῶν δὲ διδασκάλων μέλημα ἦσαν τὰ γράμματα καὶ τὰ ἄλλα μαθήματα. Ἐδιδάσκοντο δὲ οἱ παῖδες τρία κυρίως πράγματα, γράμματα, γυμναστικὴν καὶ μουσικήν. Γράμματα δὲ οἱ ἀρχαῖοι λέγοντες ἐδήλουν τὸ ἀναγινώσκειν, γράφειν καὶ ἀριθμεῖν. Καί τινες μὲν θέτουσιν ὡς ἐποχὴν τῆς εἰς τὰ σχολεῖα φοιτήσεως τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας· ὅτε δὲ οἱ παῖδες ἐγίνοντο ἱκανοὶ νὰ ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ ἐννοῶσι τὰ γεγραμμένα, παρετίθεσαν αὐτοῖς πρὸς ἀνάγνωσιν ποιήματα ποιητῶν, ἵνα διδάσκωνται τὰ πρὸς ἀρετὴν προτρεπτικὰ παραδείγματα καὶ διαπλασθῶσι καλοὶ κἀγαθοὶ ἄνδρες. Πρὸς σωφρονισμὸν δὲ καὶ διόρθωσιν ἀπειθῶν καὶ δυστρόπων παίδων ὁ θεῖος Πλάτων συμβουλεύει τὸ νουθετεῖν, καὶ τὰ καλὰ παραδείγματα. Ἐνίοτε ὅμως ἐχρῶντο καὶ ταῖς ἀπειλαῖς καὶ ταῖς πληγαῖς· ὅθεν καὶ ἡ γνωστὴ γνώμη «ὁ μὴ δαρεὶς οὐ παιδεύεται». Ἔπαιον δὲ τὰ παιδία εἰς τὰς πυγὰς διὰ σανδάλου ἢ διὰ σχοινίου ἢ δι' ἱμάντος.

§ 9. **Ἡ παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις ἀνατροφή.** Ἐν Σπάρτῃ, ὅτε τὸ παιδίον ἐγίνετο ἑπταετές, κατετάσσετο τῇ συγκαταθέσει τῶν γονέων αὐτοῦ εἰς μίαν τῶν ἀγελῶν, ἤτοι τῶν τάξεων, ἔνθα ἡ ἀνατροφὴ ἦν ἀρκούντως αὐστηρά. Πολὺ δὲ αὐστηροτέρα ἦτο αὕτη μετὰ τὸ δωδέκατον

ἔτος. Κατὰ τὸ δέκατον πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας οἱ παῖδες ἐκαλοῦντο σιδεῦναι[1], καὶ κατὰ τὸ δέκατον ὄγδοον ὅτε κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἐφήβους ἐλέγοντο μελείρενες. Εἰκοσαετεῖς γενόμενοι ἐκαλοῦντο εἴρενες· καὶ τέλος κατὰ τὸ τριακοστὸν ἔτος κατεγράφοντο εἰς τοὺς ἄνδρας καὶ ὠνομάζοντο τότε ἔξηβοι, ὡς ὄντες ἔξω τῆς ἡβικῆς ἡλικίας.

§ 10. **Οἱ ἐν Σπάρτῃ παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι.** Ἐν Σπάρτῃ πᾶς πολίτης τίμιος ἐθεωρεῖτο ὡς πατὴρ καὶ παιδαγωγὸς τῶν νέων. Οὗτοι δὲ ἐπείθοντο αὐτοῖς, ὑπεξανίσταντο ὅτε τοὺς ἔβλεπον ἐρχομένους καὶ ὑπεχώρουν τῆς ὁδοῦ ὅτε τοὺς ἀπήντων. Ἰδίᾳ ὅμως ἐπετήρουν τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων ὁ παιδονόμος μετὰ τῶν βιδιαίων καὶ ἐφόρων. Ὁ δὲ ἀγελάρχης, ὁ καὶ βουαγὸς λεγόμενος, ἦν ὁ ἄμεσος ἐπιστάτης τῆς ὑπ' αὐτὸν ἀγέλης. Ἐξελέγετο δὲ εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ θυμοειδέστατος καὶ μαχιμώτατος τῶν εἰρένων, καὶ οὗτος ἦτο ὁ ἀληθῶς μαστιγοφόρος τῶν ἐφήβων, ὅστις ἐκόλαζεν αὐτοὺς καὶ ἐνώπιον τῶν πολιτῶν. Καὶ τὸ μὲν πλεῖστον τῆς ἡμέρας κατέτριβον οἱ παῖδες ἀσκούμενοι εἰς τὰ γυμνάσια· κατ' οἶκον δὲ μετεχειρίζετο ὁ βουαγὸς τοὺς παῖδας ὡς ὑπηρέτας· προσέταττε δηλαδὴ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἰσχυροτέρους νὰ φέρωσι ξύλα διὰ τὸ δεῖπνον, τοὺς δὲ μικροτέρους λάχανα. Ταῦτα δὲ ἔφερον οὗτοι ἢ εἰς τοὺς κήπους μεταβαίνοντες, ἢ εἰς τὰ συσσίτια κρυφίως εἰσερχόμενοι καὶ κλέπτοντες αὐτά[2]. Μετὰ δὲ τὸ δεῖπνον, ὅπερ ἦτο ἁπλοῦν καὶ ὀλίγον (κρέας, ζωμὸς καὶ σῖτος), ἐξηπλοῦτο ὁ βουαγὸς καὶ τὸν μὲν ἐκέλευε νὰ ψάλῃ ᾠδήν τινα, εἰς ἄλλον δὲ προέτεινεν ἐρώτησίν τινα, εἰς ἣν ὤφειλεν ὁ παῖς ν' ἀπαντήσῃ εὐφυῶς καὶ συντόμως· εἰ δὲ ἐσφάλλετο οὗτος, ἐκολάζετο λαμβάνων δῆγμα εἰς τὸν ἀντίχειρα.

§ 11. **Ἡ παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις παιδεία τῶν παίδων.** Ἐπειδὴ ἡ πολιτεία τῆς Σπάρτης πρὸς μίαν μόνην ἀρετὴν τὴν πολεμικὴν ἀπέβλεπε, διὰ τοῦτο οἱ Σπαρτιᾶται καθὼς καὶ ἐν γένει οἱ Δωριεῖς δὲν ἐλάμβανον τόσην φροντίδα, ὅσην οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ παιδείας τοῦ πνεύματος. Περιωρίζετο δὲ ἡ πνευματικὴ παιδεία τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τρία τινά, τὴν βραχυλογίαν, τὴν ὀρχηστικὴν καὶ τὴν μουσικήν. Καὶ ἡ μὲν βραχυλογία (λακωνικῶς λαλεῖν) συνίστατο εἰς τὴν εὐφυᾶ, πρόσφορον, μετὰ πικρίας καὶ χάριτος μεμιγμένην βραχυλογίαν ἐν ἐπιστολαῖς, ἀποκρίσεσι καὶ ἐν τῇ ὁμιλίᾳ. Ἐγυμνάζοντο δὲ εἰς αὐτὴν οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ εἴρηνος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ συσσίτια φοιτῶντες. Ἐγυμνάζοντο πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὸ νὰ σκώπτωσιν ἄνευ βωμολοχίας, καὶ σκωπτόμενοι νὰ μὴ δυσχεραίνωσι· διότι καὶ τὸ σκώμματος ἀνέχεσθαι λακωνικὸν ἦν. Τὴν ὀρχιστικὴν δὲ ἐμάνθανον ἀπὸ πέντε ἐτῶν ὡς προγύμνασμα τοῦ πολέμου (τὴν πυρρίχην). Ἡ δὲ μουσικὴ αὐτῶν ἦτο διεγερτικὴ θυμοῦ καὶ φρονήματος. Ἦσαν δὲ τὰ μέλη αὐτῶν ἢ εὐχαὶ πρὸς τοὺς θεούς, ἢ ἔπαινοι τῶν ἀγαθῶς ζησάντων καὶ ἐν πολέμῳ πεσόντων, ἢ ψόγοι τῶν τρεσάντων, ἢ παρορμήσεις τῶν ζώντων πρὸς ἀρετήν[1].

1. Τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐκ τῶν χόρτων, ἐφ' ὧν ἐκοιμῶντο. Σίδη ἡ σίβδη φυτὸν καλαμῶδες ἐν ὑγρῷ μόνον φυόμενον.

2. Ἐπειδὴ τὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἦσαν κοινὰ τῆς πολιτείας, ἐπετρέπετο τὸ κλέπτειν, ὡς γυμνάζον τοὺς παῖδας νὰ ἀφαιρῶσιν ἐπιτηδείως τὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἐὰν ὅμως συνελαμβάνοντο κλέπτοντες, τότε ἐτιμωροῦντο διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα αὐτῶν.

1. Τριῶν χορῶν κατὰ τὰς ἡλικίας συνισταμένων ἐν ταῖς ἑορταῖς, ὁ μὲν τῶν γερόντων ἀρχόμενος ᾖδεν «Ἄμμες ποκ' ἦμες ἄλκιμοι νεανίαι». Ὁ δὲ τῶν ἀκμαζόντων ἀμειβόμενος ἔλεγεν. «Ἄμμες δὲ γ' εἰμέν· αἱ δὲ

§ 12. **Διάφορα εἴδη τέκνων.** Ὑπῆρχον τρία εἴδη τέκνων, τὰ γνήσια, ἅτινα ἐγεννήθησαν ἐκ νομίμου γάμου, τὰ νόθα καὶ τὰ θετά, τὰ ὁποῖα ἦ ἦσαν τέκνα νόθα τοῦ υἱοθετοῦντος, ἦ τέκνα ἄλλων γονέων. Ἀλλὰ τὰ ἐξ ἄλλων γονέων τέκνα δὲν ἠδύνατό τις νὰ τὰ υἱοθετήσῃ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν γονέων των. Οἱ θετοὶ δὲ οὗτοι παῖδες, ἦ εἰσποιητοὶ λεγόμενοι, ἀπελάμβανον ὅλα τὰ προνόμια καὶ δικαιώματα τῶν θετῶν πατέρων καὶ εἶχον τὰς αὐτὰς πρὸς τούτους ὑποχρεώσεις τῶν γνησίων τέκνων.

IV. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ.

§ 1. **Κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν γνησίων τέκνων.** Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τὰ γνήσια τέκνα διένεμον μεταξὺ αὐτῶν τὴν περιουσίαν ἐξ ἴσου· ἄφινον δὲ καὶ μικρόν τι μέρος εἰς τοὺς μὴ γνησίους τυχὸν ἀδελφούς των ὅ,τι ἤθελον· διότι οἱ νόθοι ἀπαιτήσεις μὲν ἐπὶ τῆς κληρονομίας δὲν εἶχον, ἐλάμβανον ὅμως καὶ αὐτοὶ μικρόν τι μέρος τὰ νόθεια λεγόμενα. Ἐὰν δὲ δὲν ὑπῆρχον ἄρρενα γνήσια τέκνα, ἐκληρονόμει κατὰ νόμον πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σόλωνος ἡ θυγάτηρ, ἥτις ὠνομάζετο ἐπίκληρος· ἀλλ' ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει νὰ νυμφευθῇ αὕτη τὸν πλησιέστερον τῶν συγγενῶν τῆς οἰκογενείας. Ἐὰν δὲ ἐπροίκιζέ τις τὴν θυγατέρα του καὶ ἔπειτα ἀπέθνησκε μὴ ἐγκαταλείπων ἄρρενα τέκνα, τότε ὁ πλησιέστερος τῶν συγγενῶν ἠδύνατο νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν κληρονομίαν, μὴ συμπεριλαμ-

λῆς πεῖραν λαβέ». Ὁ δὲ τρίτος ὁ τῶν παίδων, «Ἄμμες δὲ γ' ἐσσόμεθα πολλῷ κάρρονες».

βανομένης τῆς προικός· ἠδύνατο μάλιστα οὗτος καὶ νὰ νυμφευθῇ τὴν ἐπίκληρον ἀφαιρῶν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἀνδρός της.

§ 2. **Διαθῆκαι.** Κατά τινα νόμον τοῦ Σόλωνος ὁ πολίτης, ὅστις ἦτο ἄπαις, ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τὴν περιουσίαν του ὑπὲρ οὗ ἤθελεν, ὑπὸ τοὺς ἀκολούθους ὅμως ὅρους. α'] Ὁ διαθέτης ἔπρεπε νὰ ἦναι πολίτης Ἀθηναῖος· διότι ἐὰν ἦτο δοῦλος ἢ ξένος, ἡ περιουσία αὐτοῦ ἐδημεύετο πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου. β'] Δὲν ἔπρεπε νὰ ἦναι υἱοθετημένος, διότι ἡ περιουσία τῶν υἱοθετημένων τέκνων ἐπέστρεφεν εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ υἱοθετήσαντος αὐτά. γ'] Δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ γνήσια τέκνα, διότι κατὰ νόμον ταῦτα ἐκληρονόμουν τοὺς γονεῖς. δ'] Ἔπρεπε νὰ ἦναι εἰκοσαετής, τουτέστιν ἐνῆλιξ. ε'] Ἔπρεπε νὰ ἔχῃ σώας τὰς φρένας. ς'] Ἔπρεπε νὰ ἦναι ἐλεύθερος πάσης βίας, καὶ νὰ μὴ ἦναι φυλακισμένος. ζ'] Δὲν ἔπρεπε νὰ παρασυρθῇ ἐκ τῶν θωπειῶν, τῶν θελγήτρων ἢ τῆς ἀπάτης γυναικός τινος.

§ 3. **Διαθῆκαι.** Ἀφοῦ αἱ διαθῆκαι ὑπεγράφοντο ἐνώπιον μαρτύρων καὶ ἐσφραγίζοντο καὶ ὑπὸ τούτων, ἔπειτα παρεδίδοντο εἰς τὰς χεῖρας τῶν θεματοφυλάκων, τῶν ἐπιμελητῶν ὀνομαζομένων. Ἀπεσφραγίζοντο δὲ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διαθέτου πρὶν ἢ γείνῃ ἡ ἐκφορά, διότι πολλάκις περιείχοντο ἐν τῇ διαθήκῃ αἱ περὶ ἐκφορᾶς τοῦ ἀποθανόντος θελήσεις. Συνήθως δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς διαθήκης εὑρίσκοντο τὰ ἑξῆς. «Τάδε διέθετο ὁ δεῖνα», ἢ «ἔσται μὲν εὖ, ἐὰν δέ τι συμβαίνῃ διατίθεμαι», ἐλπίζω δηλαδὴ ὅτι θὰ γείνω καλά, ἐν ἐναντίᾳ ὅμως περιπτώσει διατίθεμαι ὡς ἑξῆς τὰ πράγματά μου· ἢ «τάδε διατίθεμαι περὶ τῶν κατ' ἐμαυτὸν, ἐὰν μὴ δυνηθῶ τὴν ἀρρωστίαν ταύτην ἐπενεγκεῖν». Ἐν τέλει δὲ εὑρίσκοντο ἀραὶ κατὰ τοῦ μὴ ἐκτελέσοντος τὰς θελήσεις τοῦ διατιθεμένου.

§ 4. **Καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς.**

Τὰ τέκνα εἶχον καθῆκον νὰ προσφέρωσι μέγιστον σέβας πρὸς τοὺς γονεῖς, νὰ γηροκομῶσιν αὐτοὺς (γηροβοσκεῖν) καὶ ἀποθνήσκοντας νὰ τοὺς ἀξιῶσι τῆς προσηκούσης ταφῆς. Οἱ παραμελοῦντες τοῦ ἱεροῦ τούτου καθήκοντος ἐθεωροῦντο ἐναγεῖς. Διὸ καὶ ὁ Ξενοφῶν (ἐν Ἀπομνημ.) λέγει «ἐὰν δέ τις γονέας μὴ θεραπεύῃ, ἀποδοκιμάζουσα (ἡ πόλις) οὐκ ἐᾷ ἄρχειν τοῦτον, ὡς οὔτε ἂν τὰ ἱερὰ εὐσεβῶς θυόμενα ὑπὲρ τῆς πόλεως τούτου θύοντος, οὔτε ἄλλο καλῶς καὶ δικαίως οὐδὲν ἂν τούτου πράξαντος. Καὶ ἐάν τις τῶν γονέων τελευτησάντων τοὺς τάφους μὴ κοσμῇ, καὶ τοῦτο ἐξετάζει ἡ πόλις ἐν ταῖς τῶν ἀρχόντων δοκιμασίαις». Ἐν Ἀθήναις ὅμως ὁ Σόλων ἀπήλλαττε τὰ τέκνα τοῦ καθήκοντος τοῦ γηροκομῆσαι τοὺς γονεῖς, ἐὰν ὁ πατὴρ δὲν ἐφρόντισε νὰ διδαχθῶσι ταῦτα βιοποριστικόν τι ἐπάγγελμα, ἢ ἐὰν ἐγεννῶντο ἀπὸ μὴ νομίμου γάμου.

§ 5. **Ἀποκηρυττόμενος.** Ἐὰν ὁ πατὴρ εἶχε λόγους δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ τὸν ἀποκληρώσῃ. Ἀλλ' ἐν Ἀθήναις ἦτο ἀνάγκη νὰ παρασταθῇ οὗτος ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου καὶ νὰ ἐκθέσῃ τοὺς λόγους τούτους. Ἐὰν δὲ οἱ δικασταὶ εὕρισκον αὐτοὺς ἀποχρῶντας, τότε ὁ δημόσιος κῆρυξ ἐκήρυττεν ὅτι ὁ δεῖνα ἀπεκήρυξε τὸν υἱὸν αὐτοῦ· ὠνομάζετο δὲ οὗτος ἀποκηρυττόμενος, ἀποκήρυκτος (ἐκπίπτειν τοῦ γένους). Ἀλλ' ἠδύνατο καὶ πάλιν ὁ πατὴρ νὰ ἀναλάβῃ τὸν υἱόν, ὅτε ἔβλεπεν αὐτὸν διορθούμενον, καὶ τοῦτο ἐκαλεῖτο «ἀναλαμβάνεσθαι εἰς τὸ γένος».

§ 6. **Ὑποκατάστασις τοῦ υἱοῦ εἰς τὴν πατρικὴν περιουσίαν.** Ὁσάκις ὁ πατὴρ ἢ δι' ἀσθένειαν ἢ διὰ βαθὺ γῆρας ἢ διὰ βλακίαν, ἢ δι' ἄλλην διανοητικὴν ἀσθένειαν ἦτο ἀνίκανος νὰ διαχειρίζηται τὴν περιουσίαν του, ὁ υἱὸς ἠδύνατο νὰ ἀναφέρῃ τὸ πρᾶγμα ἐνώπιον τῶν φρατόρων, οἵτινες εἶχον τὴν ἐξουσίαν νὰ ὑποκαταστήσωσι τὸν υἱὸν εἰς τὴν πατρικὴν περιουσίαν. Τοιαύτην τινὰ κατηγορίαν προέβαλον οἱ υἱοὶ τοῦ Σοφοκλέους κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ δὲ Σοφοκλῆς, ἀναγνοὺς εἰς τοὺς δικαστὰς ἀντὶ πάσης ἀπολογίας τὸν ἐπὶ Κολωνῷ Οἰδίποδα, ἠρώτησεν, ἂν τις πάσχων τὸν νοῦν ἠδύνατο νὰ γράψῃ οὕτω, καὶ ἡ ἀγωγὴ τῶν υἱῶν ἀπερρίφθη.

V. ΣΙΤΙΑ ΚΑΙ ΠΟΤΑ.

§ 1. **Ἄρτος καὶ μάζα.** Ἡ κυριωτέρα τροφὴ τῶν Ἑλλήνων ἦτο ὁ ἄρτος, καὶ ἐντεῦθεν ἡ λέξις αὕτη ἐκλαμβάνεται ἀντὶ τροφῆς ἐν γένει. Κατεσκευάζετο δὲ ὁ ἄρτος ἀπὸ σίτου· διὸ καὶ μετωνυμικῶς οὗτος παρ' Ὁμήρῳ καὶ ἄλλοις συγγραφεῦσιν ὀνομάζεται σῖτος. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κριθῶν κατεσκευάζετο ἄρτος, ὅστις ἐλέγετο ἰδίᾳ ἄλφιτον. Ὁ μετὰ ζύμης γινόμενος ἄρτος καὶ ἐν κριβάνῳ ὀπτώμενος ἐκαλεῖτο ζυμίτης καὶ κριβανίτης· ὁ δὲ ἄνευ ζύμης καὶ ἐν ἀνθρακιᾷ ὀπτώμενος ἐλέγετο ἄζυμος καὶ ἰδίᾳ σποδίτης. Ἐφέρετο δὲ ὁ ἄρτος ἐντὸς κανίστρων, ἄτινα κατεσκευάζοντο ἐξ ἰτέας καὶ ὠνομάζοντο κανᾶ. Μάζα δὲ ἐκαλεῖτο ὁ ἐξ ἀλεύρου ἢ ἐξ ἀλφίτων μετὰ ἅλατος, ὕδατος, ἐνίοτε δὲ καὶ μετὰ ἐλαίου κατασκευαζόμενος ζωμός. Ἦν δὲ ἡ μάζα κοινὴ καὶ ἀγαπητὴ τοῖς Ἕλλησι τροφή.

§ 2. **Ὄψον.** Ὄψον ἐλέγετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅ,τι μετὰ τοῦ ἄρτου ἤσθιον προσφάγιον. Ἐχρησίμευε δὲ ὡς τοιοῦτον πᾶν τὸ ἀπὸ τῆς γῆς φυόμενον ἢ τρεφόμενον, οἷον ὄσπρια, λάχανα, ἐλαῖαι, τυρός, κρέας (βόειον, ἄρνειον, ὕειον, ὀρνίθειον). Ἔτρωγον δὲ τὸ κρέας ἐν γένει ὀπτὸν καὶ σπανίως βραστόν. Ἠγάπων προσέτι οἱ Ἕλληνες πολὺ

καὶ τοὺς ἰχθῦς, καὶ ἰδίως τὰς ἐγχέλεις, τὰς ὁποίας παρεσκεύαζον διὰ τεύτλων· διὸ καὶ ἐντετευτλανωμένας αὐτὰς ἐκάλουν. Ἀλλὰ καὶ τεταριχευμένους ἰχθῦς ἤθιον (οἷαι αἱ ἀφύαι), οὓς ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου ἢ ἐκ τοῦ Εὐξείνου πόντου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξεκόμιζον. Καὶ ἡ Βοιωτία δὲ ἦτο περίφημος διὰ τὰς ἐγχέλεις της, καθὼς καὶ ἡ Σαλαμὶς διὰ τὰς νήσσας της. Κατεσκεύαζον δὲ οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἁλλᾶντας ἐκ λεπτῶν ἐντέρων σφαγείου, ἅτινα ἐπλήρουν ἐκ τεμαχίων λεπτῶν κρεάτων καὶ ἐξ αἵματος.

§ 3. **Πλακοῦντες.** Τὰ παρατιθέμενα ἐν τῇ τραπέζῃ ζυμαρικὰ ἢ γλυκύσματα ἐκαλοῦντο κοινῷ ὀνόματι πλακοῦντες ἢ πέμματα. Τούτων ὀνομαστότερα ἦσαν τὸ θρῖον, ὅπερ κατασκευαζόμενον ἐκ βουτύρου, ὠῶν, μέλιτος καὶ ἀλεύρου περιετυλίσσετο εἰς θρῖον (φύλλον κυρίως συκῆς, καὶ ἐν γένει φύλλον) καὶ ἐτηγανίζετο· ἡ μελιττοῦτα, ἥτις κατεσκευάζετο ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος· ἡ ἀμυλος ἀπὸ λεπτοτάτου σιτίνου ἀλεύρου· ὁ σησαμοῦς ἐκ σησαμίου καὶ μέλιτος· ὁ πυραμοῦς ἀπὸ σίτου καὶ μέλιτος· τὰ ἰτρία ἀπὸ φύλλων πληρουμένων καὶ ἐξ ἄλλων καρυκευμάτων. Τὰ δὲ ἀρτοκρέατα κατεσκευάζοντο ὡς καὶ παρ' ἡμῖν αἱ κρεατόπηται. Περίφημοι ἦσαν αἱ Ἀθῆναι διὰ τὰ ζυμαρικά, καὶ ἡ Καππαδοκία δι' εἶδός τι πλακοῦντος κατεσκευασμένου ἐκ σιτίνου ἀλεύρου, γάλακτος, ἐλαίου καὶ ἅλατος.

§ 4. **Τραγήματα.** Τραγήματα, τρωκτὰ καὶ ἐπιδορπίσματα ἦσαν αἱ ὀπῶραι, οἷον κάρυα, ἀμύγδαλα, σῦκα, σταφυλαί, σταφίδες, ῥόαι, φοίνικες καὶ ἄλλα. Ἡ Εὔβοια ἦτο περίφημος διὰ τὰ μῆλα αὐτῆς, ἡ Φοινίκη διὰ τοὺς φοίνικας, ἡ Κόρινθος διὰ τὰ κυδώνια, καὶ ἡ Νάξος διὰ τὰ ἀμύγδαλα.

§ 5. **Οἶνος.** Εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους οἱ Ἕλληνες ἔπινον μόνον ὕδωρ· ἐκ τῶν πρώτων δὲ ποτῶν ἦτο καὶ τὸ γάλα. Ὕστερον ὅμως, ὅτε ἐγένετο γνωστὸς ὁ καρπὸς τῆς ἀμπέλου, ἔπινον καὶ οἶνον, ὃν ἐνίοτε συνήθιζον νὰ ἀρωματίζωσι. Περίφημος οἶνος ἦν ὁ Θάσιος, ὁ ὑπὸ τοῦ ἐν Ἰσμάρῳ τῆς Θρᾴκης κατοικοῦντος ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος Μάρωνος τῷ Ὀδυσσεῖ δοθείς. Ἐπὶ δὲ τῆς λαμπροτέρας ἱστορικῆς ἐποχῆς περιφημότεροι οἶνοι ἦσαν ὁ Θάσιος, ὁ Λέσβιος, ὁ Χῖος, ὁ Κῶος, ὁ Κρὴς, ὁ Κύπριος καὶ ὁ (ἐκ Μαρέης πόλεως πλησίον τῆς Ἀλεξανδρείας κειμένης) Μαρεώτης. Οἱ Λακεδαιμόνιοι συνήθιζον νὰ βράζωσιν ἐπὶ τοῦ πυρὸς τὸ γλεῦκος, ἤτοι τὸν γλυκὺν καὶ ἀζύμωτον ζωμὸν τῆς σταφυλῆς (μοῦστον) μέχρις οὗ ἔμενε τὸ πέμπτον μέρος αὐτοῦ, καὶ μετὰ παρέλευσιν τεσσάρων ἐτῶν νὰ πίνωσιν αὐτόν.

§ 6. **Πῶς ἐτηρεῖτο ὁ οἶνος.** Οἱ Ἕλληνες ἔθετον τὸν οἶνον ἐντὸς πίθων κατεσκευασμένων ἐκ κεραμίτιδος γῆς καὶ ἐτοποθέτουν αὐτοὺς ἐν τῷ ἰσογείῳ μακρὰν παντὸς τόπου ἀποφέροντος ὀσμὴν ἢ δυσωδίαν. Καὶ τὰ μὲν κοινὰ εἴδη τῶν οἴνων ἐλάμβανον ἀμέσως ἐκ τοῦ πίθου, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ πίωσι· τοὺς δὲ ἐκλεκτοὺς οἴνους μετήγιζον εἰς ἀμφορεῖς, λαγήνους δηλαδὴ κατεσκευασμένους ἐκ κεραμίτιδος γῆς καὶ μεταγενεστέρως ἐξ ὑάλου. Τὰ ἀγγεῖα δὲ ταῦτα ἐπωματίζοντο στεγανῶς διὰ πωμάτων, ἐκ ξύλου ἢ φελλοῦ, ἀλειφομένων μάλιστα καὶ πίσσῃ, ἵνα μὴ διέρχηται δι' αὐτῶν ἀήρ. Ἐπέγραφον δὲ ἐπὶ τῶν ἀγγείων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ οἴνου, δηλοῦντες συνάμα καὶ τὸν χρόνον τοῦ τρυγητοῦ.

VI. ΔΕΙΠΝΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΟΣΙΑ.

§ 1. **Δεῖπνον.** Οἱ ἀρχαῖοι ἔτρωγον ἐκπαλαι συνήθως τρὶς τῆς ἡμέρας. Πρῶτον τὸ πρωΐ, ὅτε ἠγείροντο ἐκ τῆς

κλίνης, ἤσθιον ἄρτον βεβρεγμένον εἰς ἄκρατον οἶνον, ἐξ οὗ καὶ ἀκράτισμα ἐκαλεῖτο ἡ πρωινὴ τροφή· ἀλλὰ καὶ ἄριστον ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καλεῖται τὸ φαγητὸν τοῦτο. Δεύτερον ἔτρωγον περὶ τὴν μεσημβρίαν μαγείρευμα, καὶ τοῦτο δεῖπνον ἢ γεῦμα ἐκαλεῖτο. Τρίτον δὲ ἧσθιον πρὸς βαθεῖαν ἑσπέραν, καὶ ἡ τροφὴ αὕτη ἐλέγετο δόρπος. Φαίνεται ὅμως ὅτι παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν ὁ δόρπος καὶ τὸ δεῖπνον ἐσήμαινον τὸ αὐτὸ φαγητόν, καὶ ὅτι εἰς ταύτην τὴν περίστασιν τὸ ἀκράτισμα καὶ τὸ ἄριστον διακεκριμένα ὄντα ἀπ' ἀλλήλων ἀπετέλουν τὰ δύο φαγητά, τὸ δὲ δεῖπνον ἦν τὸ κυριώτερον, καὶ εἰς τοῦτο προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ξένοι.

§ 2. **Τὰ τρία μέρη τοῦ δείπνου.** Τὸ δεῖπνον διῃρεῖτο εἰς τρία διακεκριμένα μέρη· πρῶτον εἰς δεῖπνου προοίμιον, συνιστάμενον ἀπὸ κραμβολαχάνων, ὠῶν, ὀστρυδίων, οἰνομέλιτος (μίγματος ἐξ οἴνου καὶ μέλιτος) καὶ ἐξ ἄλλων ἱκανῶν νὰ διεγείρωσι τὴν ὄρεξιν· δεύτερον εἰς δεῖπνον, ὅπερ περιεῖχε τὴν ἀφθονωτέραν καὶ στερεωτέραν τροφήν, καὶ τρίτον εἰς δευτέραν τράπεζαν, ἥτις συνίστατο ἐκ παντοδαπῶν γλυκυσμάτων καὶ τραγημάτων.

§ 3. **Ἡ εἰς τὸ τρώγειν λιτότης.** Οἱ λιτώτατοι εἰς τὸ τρώγειν ἦσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες εἰς τὰ συσσίτιά των ἔτρωγον μόνον ἁπλούστατον φαγητόν, ἡ ποσότης τοῦ ὁποίου μάλιστα ἦν περιωρισμένη. Μετὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ἐγκρατέστεροι τῶν ἄλλων ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Εἰς τὰς ἄλλας δὲ πόλεις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ τρόπος τοῦ ζῆν ἦτο τρυφηλότερος.

§ 4. **Τραπεζικὰ σκεύη.** Οἱ ἀρχαῖοι δὲν μετεχειρίζοντο τὰ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει τραπεζικὰ σκεύη, ἀλλ' ἐλάμβανον τὰς τροφὰς διὰ τῶν δακτύλων, ἀσκούμενοι εἰς τοῦτο ἐκ παίδων. Τὸ μόνον ἐν ταῖς τραπέζαις σκεῦος ἦν

τὸ κοχλιάριον, τὸ ὁποῖον καὶ μυστίλη καὶ μύστρα καὶ γλῶσσα ἐλέγετο. Πολλοὶ ὅμως καὶ τούτῳ οὐκ ἐχρῶντο, ἀλλὰ κοιλαίνοντες τεμάχιον ἄρτου δι' αὐτοῦ ἐρρόφων τὸν ζωμόν. Εἶχον ἐν τούτοις πινάκια ἐν ταῖς τραπέζαις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ χειρόμακτρα· διότι τὰς κατὰ τὸ δεῖπνον ἀλειφομένας χεῖρας ἐσπόγγιζον εἴς τι μαλακὸν τεμάχιον ψωμοῦ, ὅπερ ἀκολούθως ἔρριπτον εἰς τοὺς κύνας· καὶ τοῦτο ἐκαλεῖτο ἀπομαγδαλία. Εἰς δὲ τὰ χειρόμακτρα, ὧν γίνεται μνεία, ἀπέμασσον τὰς χεῖρας, ὅτε μετὰ τὸ δεῖπνον ἐνίπτοντο.

§ 5. **Ποτήρια.** Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φαίνεται ὅτι ἔπινον διὰ κεράτων βοείων· ἀλλ' εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους μετεχειρίζοντο ποτήρια κατεσκευασμένα ἀπὸ πηλοῦ, ξύλου, ὑάλου, σιδήρου, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Ὠνομάζετο δὲ τὸ ποτήριον δέπας, κύπελλον, ἀμφικύπελλον, κυμβίον, σκῦφος (ποτήριον ἰδίως τῶν πτωχῶν), κώθων (λακωνικὸν πήλινον ποτήριον) καὶ φιάλη. Καί τινα μὲν τῶν ὀνομάτων τῶν ποτηρίων παρήγοντο ἀπὸ τοῦ σχήματος τοῦ ποτηρίου, ἄλλα δὲ ἐκ τῆς ὕλης, ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο. Τὰ ἐν τοῖς συμποσίοις ποτήρια ἦσαν περιεστεμμένα στεφάνοις καὶ πλήρη μέχρι χειλέων.

§ 6. **Συμπόσια.** Τὸ δεῖπνον, εἰς ὃ προσεκαλοῦντο φίλοι καὶ γνώριμοι ἢ ξένοι ἐκαλεῖτο ἑστίασις, συμπόσιον. Εἶχον δὲ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δύο εἴδη συμποσίων, τὴν εἰλαπίνην ἢ εὐωχίαν, ἥτις ἐγίνετο διὰ δαπάνης ἑνός, καὶ τὸν ἔρανον, ὅστις ἐγίνετο διὰ συνεισφορᾶς ὅλων τῶν παρόντων. Καὶ ἡ μὲν συνεισφορὰ αὕτη ἐκαλεῖτο συμβολή, τὸ δὲ δεῖπνον ἐλέγετο καὶ δεῖπνον ἀπὸ σπυρίδος, διότι ἕκαστος τῶν συνεισφερόντων ἔφερε τὸ συσκευαζόμενον εἰς σπυρίδα. Μόνοι οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ ἄλλοι, ὅσοι ἤρχοντο πρὸς διασκέδασιν τῶν συμποτῶν, δὲν συνεισέφερόν τι, καὶ οὗτοι ἐλέγοντο ἀσύμβολοι.

§ 7. **Ὁ ἐν τοῖς συμποσίοις ἱματισμός.** Οἱ εἰς τὰ συμπόσια προσερχόμενοι ξένοι ἐφόρουν λευκὰ ἢ ἐξ ἄλλου τινὸς λαμπροῦ χρώματος ἐνδύματα, καὶ ἦσαν ἐστεφανωμένοι δι' ἀνθέων, ἔχοντες τὴν κεφαλὴν ἠλειμμένην ἀρώμασι. Πρὶν δὲ ἢ καθίσωσιν εἰς τὴν τράπεζαν οἱ συνδαιτυμόνες, ὑπέλυον αὐτῶν τὰ ὑποδήματα οἱ δοῦλοι καὶ ἔπλυνον τοὺς πόδας· εἶτα τοῖς ἔχουσιν ὕδωρ ἵνα νίψωσι καὶ τὰς χεῖρας. Ταύτας δὲ ἐνιπτον καὶ μεθ' ἑκάστην τράπεζαν.

§ 8. **Τὰ ἐν τῷ συμποσίῳ περὶ τὴν τράπεζαν καθίσματα.** Δειπνοῦντες οἱ Ἕλληνες συνήθιζον τὸ πάλαι νὰ κάθωνται ἐπὶ καθισμάτων. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τρία εἴδη καθισμάτων, τὸν δίφρον χωρητικὸν δύο ἀνθρώπων, τὸν θρόνον, ἐφ' οὗ ἐκάθηντο ὄρθιοι ἔχοντες τοὺς πόδας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ὑποποδίου (θρήνυος καλουμένου), καὶ τὸν κλισμόν, ἐφ' οὗ ἐκάθηντο κλίνοντες ὀλίγον πρὸς τὰ ὀπίσω. Ἀλλ' ὅτε ἐγένοντο τρυφηλότεροι εἰσήγαγον τὰς κλίνας, ἐφ' ὧν κατεκλίνοντο περὶ τὴν τράπεζαν. Ἦσαν δὲ αἱ τράπεζαι χαμηλαὶ καὶ κοινῶς μὲν ἁπλαῖ, στηριζόμεναι ἐπὶ τριῶν ποδῶν· αἱ τῶν πλουσίων ὅμως περιεβάλλοντο ἐνίοτε χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, καὶ ἵσταντο ἐπὶ ἑνὸς ποδὸς ἐλεφαντίνου καὶ ἐγγεγλυμμένου εἰς σχῆμα λέοντος ἢ ἄλλου ζώου. Αἱ δὲ περὶ τὴν τράπεζαν κλῖναι ἦσαν ἐσκεπασμέναι δι' ὑφασμάτων ἢ ταπήτων. Ἐπ' αὐτῶν ἐπετίθεντο προσκεφάλαια ἵνα ἵσταται ὀρθὸν τὸ σῶμα τῶν κατακλινομένων καὶ ἐπερείδηται ὁ ἀριστερὸς βραχίων (ὅθεν καὶ ἡ φράσις ἐπ' ἀγκῶνος δειπνεῖν). Καὶ ἐνώπιον μὲν ἑκάστου τῶν δαιτυμόνων ἐτίθετο ἰδία τράπεζα· ἐὰν δὲ περισσότερα τοῦ ἑνὸς πρόσωπα ἦσαν ἐπὶ τῆς αὐτῆς κλίνης, τότε ὁ ἔχων τὴν προεδρείαν ἐν τῇ τραπέζῃ, ὅστις ἦν ὁ κράτιστος, ἤπλονε τοὺς πόδας ὀπίσω τοῦ δευτέρου· τούτου δὲ ἡ κεφαλὴ ἦτο κάτω τοῦ στήθους τοῦ πρώτου, οἱ δὲ πόδες ὀπίσω τῶν νώτων τοῦ τρίτου καὶ οὕτω καθεξῆς.

§ 9. **Ἡ ἐν τοῖς δείπνοις καὶ τοῖς συμποσίοις θυσία.** Πρὶν ἢ ἀρχίσῃ τὸ δεῖπνον προσεφέρετο ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης θυσία πρῶτον εἰς τὴν Ἑστίαν καὶ εἶτα εἰς ἄλλους τινὰς θεούς. Ὅτε δὲ ἐφίστατο τὸ τέλος τοῦ πότου, ἔσπενδον τῷ Ἑρμῇ ὡς προστάτῃ τοῦ ὕπνου.

§ 10. **Ὁ κρατήρ.** Κρατὴρ ἐλέγετο τὸ ἀγγεῖον, ὅπου ἐγίνετο ἡ μετὰ τοῦ ὕδατος κρᾶσις τοῦ οἴνου, καὶ ἐξ οὗ ἐπλήρουν τὰ ποτήρια· ἦτο δὲ ἀργυροῦς ἢ χρυσοῦς ἢ ἐπίχρυσος. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ὁ κρατὴρ ἵστατο ἐπὶ τρίποδος παρὰ τῷ θρόνῳ τοῦ ἐπισημοτάτου τῶν δαιτυμόνων. Ἐν τοῖς κατόπιν δὲ χρόνοις, μετὰ τὸ τέλος τοῦ δείπνου αἰρομένων τῶν τραπεζῶν, ἐπληροῦντο τρεῖς κρατῆρες μεγέθους ἀναλόγου τῆς πληθύος τῶν συμποσιαστῶν. Ὁ πρῶτος τούτων ἦν ἱερὸς τῷ Ἑρμῇ, ὁ δεύτερος τῷ Χαρισίῳ Διΐ, καὶ ὁ τρίτος Διὶ τῷ Σωτῆρι.

§ 11. **Πότος.** Ἀφοῦ οἱ δαιτυμόνες ἀπεγεύοντο, οἱ δοῦλοι ἀφῄρουν τὰς τραπέζας, ἐξέφερον αὐτὰς, καὶ ἐκάθαιρον τὸ δωμάτιον ἀπὸ τῶν καταπιπτόντων ὀστέων, φλοιῶν καὶ τῶν παρομοίων, ἅτινα ἐκεῖνοι δὲν ἐνόμιζον ἁρπεπὲς τρώγοντες νὰ ῥίπτωσι χαμαί. Εἶτα προσέφερον ὕδωρ καὶ σάπωνα εὐώδη, ὃν σμῆγμα ἐκάλουν, ἵνα ἀπονιφθῶσιν οἱ σύνδειπνοι. Εἰσαγομένων δὲ τῶν δευτέρων τραπεζῶν, ἤρχετο ὁ πότος, ἤτοι τὸ συμπόσιον· διότι οἱ Ἕλληνες συνήθως δὲν ἔπινον ἐσθίοντες, ἀλλ' ὁ οἶνος εἰσήγετο μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐδεσμάτων. Πολλάκις μάλιστα παρευρίσκοντο ἐν τῷ πότῳ ἢ συμποσίῳ κατὰ πρόσκλησιν συμπόται, οἵτινες δὲν ἔλαβον μέρος ἐν τῷ δείπνῳ. Πρὶν δὲ ἢ τραπῶσιν εἰς τὸν πότον, προσεφέρετο ἄκρατος οἶνος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἔπινον ἐπιλέγοντες «ἀγαθοῦ

δαίμονος ἢ ὑγιείας», ὅπερ ἐσήμαινε τὸν ἐφευρετὴν τοῦ οἴνου Βάκχον· ἅμα δὲ συνῆδον πρὸς αὐλῷ καὶ ᾠδήν τινα τῷ θεῷ. Ἀρχομένου τοῦ πότου ἔπινε πρῶτος ἐκ τοῦ ποτηρίου ὁ ἄρχων τοῦ συμποσίου, καὶ ἔπειτα ἔδιδεν οὗτος αὐτὸ εἰς τὸν ἐπισημότατον τῶν ξένων λέγων, «χαῖρε προπίνωσοι καλῶς». Ἐκεῖνος δὲ δεχόμενος ἀπήντα, «λαμβάνω ἀπὸ σοῦ ἡδέως». Ὁ τρόπος ὅμως τοῦ πίνειν δὲν ἦτο ὁ αὐτὸς εἰς ὅλας τὰς πόλεις· διότι οἱ μὲν Χῖοι καὶ οἱ Θάσιοι ἔπινον διὰ μεγάλων ποτηρίων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι διὰ μικρῶν. Μετέδιδον δὲ ἅπαντες τὰ ποτήρια πρὸς τὰ δεξιά. Ὅθεν «ἐπὶ δεξιὰ πίνειν, ἐπὶ δεξιὰ περιάγειν τὴν κύλικα, ἐπὶ δεξιὰ λόγον εἰπεῖν» (Πλάτ. ἐν συμπ.), διότι ἡ αὐτὴ τάξις ἐτηρεῖτο καὶ εἰς τὴν συνδιάλεξιν. Εἰς τὴν Λακεδαίμονα ἕκαστος ἔπινεν ἐξ ἰδίου ποτηρίου, ὅπερ ἅμα κενούμενον ἐπλήρου ὁ ὑπηρέτης. Συνήθιζον ὡσαύτως νὰ προπίνωσιν εἰς τιμὴν τῶν θεῶν, ὑπὲρ τῶν παρόντων καὶ ὑπὲρ τῶν ἀπόντων ἓν ἢ περισσότερα ποτήρια οἴνου, χύνοντες ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν ὁσάκις ἐμνημόνευον ὀνόματός τινος. Ἐνίοτε δὲ ἠμιλλῶντο τίς νὰ πίῃ περισσότερον τοῦ ἄλλου. Ἐὰν δέ τις τῶν συμποτῶν μεθυσθεὶς ἐκοιμᾶτο, ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ἑωλοκρασίας· κατέχεον δηλαδὴ ἐπ' αὐτοῦ τοὺς ζωμοὺς τῶν ἑώλων δείπνων κεκραμένους.

§ 12. **Ἄρχοντες καὶ ὑπηρέται τοῦ συμποσίου.** Ἐν τοῖς συμποσίοις ὑπῆρχεν ὁ συμποσίαρχος, ὁ ἄρχων δηλαδὴ τοῦ συμποσίου ἢ βασιλεύς, ὅστις ἦτο συνήθως ὁ προσκαλῶν εἰς τὰ συμπόσια, ἢ ὁ εἰς τὰ ἐξ ἐράνου συμπόσια ἐκλεγόμενος διὰ κλήρου. Αὐτὸς διώριζε τὴν τάξιν τῆς διαχύσεως καὶ προέτεινεν ὅ,τι ἐνόμιζε συντεῖνον πρὸς ψυχαγωγίαν τῶν συμποτῶν. Ἐπίσης ὥριζεν οὗτος καὶ τὴν ἀναλογίαν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ κράματος, καὶ ἀφοῦ συνεφώνουν πῶς ἔπρεπε νὰ πίνωσιν, ὥριζε καὶ τὴν ἀναλογίαν

τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ἕκαστος ὤφειλε νὰ πίῃ· διότι δὲν ἀφίνετο εἰς τὴν θέλησιν τῶν συμποτῶν νὰ πίνῃ ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν. Τοῦτο ἐγίνετο μόνον, ὅτε δὲν ὑπῆρχε συμποσίαρχος. Ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ συμποσιάρχου διετέλουν οἱ οἰνοχόοι, οἵτινες ἐμίγνυον τὸν οἶνον ὕδατι ἐν τοῖς κρατῆρσι καὶ οἰνοχόουν. Ἦσαν δὲ οὗτοι δοῦλοι, ἐν γένει νέοι ὡραῖοι· ὁ δὲ δαιτρὸς ἦτο ὁ χωρίζων καὶ διανέμων τὸ φαγητὸν ἑκάστῳ τῶν συνδαιτυμόνων.

§ 13. **Αἱ ἐν τοῖς συμποσίοις διαχύσεις καὶ ψυχαγωγίαι.** Ὁ συμποσίαρχος ἐπέταττεν εἰς ὅντινα ἤθελεν ὅ,τι ἤθελεν, ὁ δὲ ἐπιταχθεὶς ἐπέταττε καὶ οὗτος τῷ ἐπὶ τὰ δεξιὰ καὶ οὕτω καθεξῆς. Αἱ ἐπιταγαὶ ὅμως αὗται ἐγίνοντο ἕνεκα εὐθυμίας καὶ εὐφροσύνης· λόγου χάριν ἐπετάττοντο νὰ ᾄδωσιν οἱ ψελλοί, ἢ νὰ κτενίζωνται οἱ φαλακροί. Εἰ δὲ ὁ ἐπιταττόμενος ἀπεποιεῖτο νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιβαλλόμενον αὐτῷ, ἐζημιοῦτο πίνων μέγα ποτήριον οἴνου. Ἄλλοτε ἐπετάττοντο νὰ πίωσι διὰ μιᾶς τὸν ἐν τῷ ποτηρίῳ οἶνον· καὶ τοῦτο μὲν ἐλέγετο ἀπνευστὶ ἢ ἀμυστὶ πίνειν, τὸν δὲ κατορθώσαντα αὐτὸ ἐπευφήμουν οἱ συμπόται ἐπιφωνοῦντες «ζήσειας». Καὶ ἄλλαι παιδιαὶ καὶ ψυχαγωγίαι ἐγίνοντο ἐν τοῖς συμποσίοις. Προετείνοντο καὶ ἐλύοντο αἰνίγματα καὶ γρῖφοι[1]. Ἐπαίζετο ὁ κότταβος, ἡ πεττεία, ἡ κυβεία καὶ ὁ ἀστραγαλισμός. Παρίσταντο

1. Ὁ Πολυδεύκης ποιεῖ διάκρισιν τοῦ αἰνίγματος καὶ γρίφου, λέγων ὅτι τὸ μὲν παιδιὰν ἔχει, ὁ δὲ καὶ σπουδήν. Ἀλλ' εἰς τοὺς σωζομένους συγγραφεῖς οὐδαμοῦ γίνεται διάκρισις. Γρῖφος ἢ αἴνιγμα εἶναι τὸ τοῦ Κλεοβούλου παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ, περὶ τοῦ ἔτους τῶν μηνῶν καὶ τοῦ ἡμερονυκτίου ἀπαντώμενον. «Εἷς ὁ πατὴρ παῖδες δὲ δώδεκα· τῶν δὲ θ' ἑκάστῳ παῖδες ἔασι τριήκοντ' ἄνδιχα εἶδος ἔχουσαι. ἡ μὲν λευκαὶ ἔασιν ἰδεῖν, ἡ δ' αὖται μέλαναι· ἀθάνατοι δὲ τ' ἐοῦσαι ἀποφθίνουσιν ἅπασαι».

οἱ ψηφοπαῖκται, οἵτινες διὰ τῆς ὀξυχειρίας αὐτῶν κλέπτοντες καὶ ἀπατῶντες τὰς ὄψεις τῶν θεατῶν ἐποίουν διάφορα ὑπερφυῆ ἔργα, οἷον κατεβρόχθιζον πινάκια, μαχαίρας καὶ ἄλλα πράγματα, ἅτινα ἀπροσδοκήτως ἐξέβαλλον ἐκ τῆς ρινὸς ἢ ἐκ τοῦ στόματος ἢ ἐξ ἄλλου μέρους τοῦ σώματος, καὶ οὕτως ἐκίνουν τὸν θαυμασμὸν τῶν θεωμένων. Οἱ δὲ γελωτοποιοὶ καὶ οἱ θαυματοποιοί, οἷοι ἦσαν οἱ εἰς μαχαίρας κυβιστῶντες, οἱ ἐπὶ κάλων μετέωροι βαδίζοντες, οἱ ὥσπερ ὄρνεα πετώμενοι διὰ τοῦ ἀέρος, ὧν τὸ σφάλμα θάνατος ἦν, ἐκίνουν οὐ μόνον τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκπληξιν τῶν θεωμένων[1]. Ἀλλὰ καὶ αὐλητρίδες παρῆσαν αὐλοῦσαι ἢ κιθαρίζουσαι. Ἐπιχαριτώτερον δὲ ἐγίνετο τὸ συμπόσιον διὰ τῶν ᾀσμάτων καὶ τοῦ χοροῦ. Ἀλλὰ καὶ σπουδαῖαι καὶ ἀστεῖαι ἐγίνοντο ἐν τῷ συμποσίῳ ὁμιλίαι καὶ φιλοσοφικοὶ διάλογοι. Ὁ Πλάτων μάλιστα, πολεμῶν τὰς ἄλλας ψυχαγωγίας, προτιμᾷ τὴν ἐν λόγοις διασκέδασιν λέγων ὅτι καταφεύγουσιν εἰς τὰς ἄλλας ψυχαγωγίας μόνον ἄνδρες ἀνίκανοι νὰ διασκεδάζωσι διαλεγόμενοι.

§ 14. **Τὰ ἐν τοῖς συμποσίοις ᾄσματα καὶ οἱ χοροί.** Τὰ παρὰ τὰ συμπόσια ᾀδόμενα ᾄσματα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αὐτοσχέδια. Ἤδοντο δὲ οὐχὶ κατὰ τάξιν, ἀλλ' ὁτὲ μὲν ὑπὸ τούτου, ὁτὲ δὲ ὑπ' ἐκείνου, διὸ καὶ σκολιὰ ὠνομάσθησαν. Οἱ δὲ χορευταὶ ὠρχοῦντο πρὸς τὸν αὐλὸν, ἄλλοι μὲν ὡς Χάριτες, Ὧραι καὶ Νύμφαι, ἄλλοι δὲ ἐμιμοῦντο τὸν μῦθον τοῦ Πανὸς καὶ τῆς Σύριγγος· ὁ μὲν δηλαδὴ ἱκέτευε πείθων, ἡ δὲ ἀμελοῦσα ἐμειδία· ὁ μὲν ἐδίωκε καὶ ἐπ' ἄκρων ὀνύχων ἔτρεχεν, ἡ δὲ ἐνέφαινε τὴν κάμνουσαν ἐν τῇ φυγῇ. Ἄλλοι ἐμιμοῦντο ἄλλα μυθικὰ ἢ καὶ ἱστορικὰ διηγήματα.

§ 15. **Κῶμος καὶ νηφαλιότης.** Πολλοὶ τῶν προσκεκλημένων νέων μετὰ τὸ τέλος τῆς ἑστιάσεως καὶ τοῦ συμποσίου συνοδευόμενοι ὑπὸ αὐλητρίδων καὶ ψαλτριῶν ἐβάδιζον εἰς ἄλλας οἰκίας καὶ διέτριβον ἐκεῖ τὸ λοιπὸν τῆς νυκτός. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἐλέγετο κῶμος. Φαίνεται δὲ ὅτι πάντα τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη ἦσαν ἔκδοτα εἰς τὴν πολυποσίαν, πλὴν τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ἐμμένωσιν ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς νηφαλιότητος κατὰ νόμον τινὰ τοῦ Λυκούργου, ὅστις διέταττεν ἅπαντας νὰ ἐπιστρέφωσιν ἀπὸ τῶν συμποσίων ἄνευ λαμπάδος δεικνυούσης εἰς αὐτοὺς τὴν ὁδόν. Καὶ ἐν Ἀθήναις δὲ ἐάν ἄρχων τις ἐξηλέγχετο μεθύων, ἐθανατοῦτο κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος.

1. Ἐν τοῖς γελωτοποιοῖς ἐλογίζοντο καὶ οἱ παράσιτοι, οἵτινες ἄκλητοι φοιτῶντες εἰς τὰ δεῖπνα ἐζήτουν διὰ παντοίων καὶ γελοίων μιμήσεων καὶ κολακειῶν νὰ ἐγείρωσι τὸν γέλωτα τῶν συνδείπνων καὶ συμποτῶν. Ἦσαν δὲ οὗτοι τοσοῦτον ἀφιλότιμοι καὶ μικρόψυχοι, ὥστε ἀταράχως καὶ γελῶντες πάντα ὑπέμενον ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ σκώμματα καὶ ραπίσματα καὶ πληγάς.

VI. ΞΕΝΙΑ.

§ 1. **Ξενία.** Ὅτε τὰ κράτη καὶ οἱ νόμοι τῶν ἐθνῶν δὲν παρεῖχον ἀποχρῶσαν προστασίαν καὶ ἀσφάλειαν τοῖς ξένοις, καὶ ὅτε δὲν ὑπῆρχον πρὸς ὑποδοχὴν καὶ περιποίησιν τῶν ὁδοιπόρων κοιναὶ πανδοχεῖα, ἡ παρ' ἰδιωτῶν φιλοξενία ἦν ἀπολύτως ἀναγκαία καὶ τὸ τῆς ξενίας δίκαιον ἦν ὑπὸ τῆς θρησκείας καθιερωμένον. Ὅθεν εὐθὺς, ὅτε ἀφικνεῖτο ξένος, ἐγίνετο εὐμενῶς δεκτὸς χωρὶς νὰ ἐρωτᾷ αὐτὸν ὁ ξενούμενος τίς ἦν καὶ διὰ τί ἦλθεν. Οὐ μόνον δὲ ἐπροστατεύετο ἀπὸ πάσης καταδιώξεως, ἀλλὰ καὶ ἀναχωροῦντι αὐτῷ ἐδίδοντο δῶρα καὶ εὐχαί. Ὅτε δὲ ἤρξατο

καθισταμένη τακτικωτέρα ἡ συγκοινωνία μεταξὺ Ἑλλήνων, τότε κατεσκευάσθησαν πανδοχεῖα διὰ τοὺς μὴ ἔχοντας ἰδικὰς γνωριμίας ξένους, καὶ μάλιστα διὰ τοὺς ἐρχομένους εἴς τινα τόπον ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς μεγάλην καὶ ἐθνικήν τινα πανήγυριν παρεσκεύαζεν ἡ πόλις πρόσκαιρα καταλύματα ἢ σκηνώματα περὶ τὸν ναόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἰδιῶται παρεῖχον πάντοτε τοῖς γνωστοῖς ξένοις τὴν ξενίαν, ἥτις ὀλίγον διέφερε τῆς παρ' ἡμῖν ἐθιζομένης. Καὶ αὕτη ἦν ἡ λεγομένη ξενία ἢ ἰδιωτικὴ φιλοξενία.

§ 2. **Προξενία.** Πολὺ σπουδαιοτέρα ἦν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ δημοσία ξενία, ἥτις καὶ προξενία ἢ καὶ ἁπλῶς ξενία ἐλέγετο. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐγεννήθη αὕτη ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς ξενίας. Ὅτε δὲ δύο πόλεις ἐποιοῦντο ἀλλήλοις ξενίαν, ἀπεδείκνυεν ἑκατέρα τινὰς τῶν ἰδιωτῶν πολιτῶν ἵνα ξενῶνται τοὺς ἐκ τῆς ἄλλης πόλεως ἐρχομένους πολίτας καὶ ἐπιμελῶνται τῶν συμφερόντων ἐκείνων. Καὶ οἱ μὲν εἰς τοῦτο τὸ ἔργον οὕτως ἀποδεικνυόμενοι ὠνομάζοντο πρόξενοι· οἱ δὲ ἑκουσίως καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἀναλαμβάνοντες τοῦτο ἐκαλοῦντο ἐθελοπρόξενοι. Ὅταν δὲ ὑπὸ πόλεώς τινος ἀπεδεικνύετο πρόξενος εἰς ἄλλην πόλιν, οὗτος ἦτο ἢ ἐκ τῶν πολιτῶν τῆς πόλεως, ἥτις ἀπέστελλεν αὐτὸν ἵνα διαμείνῃ εἰς τὴν δευτέραν πόλιν, ἢ ἐκ τῶν πολιτῶν αὐτῆς τῆς δευτέρας πόλεως. Τοιοῦτος ἦν ὁ Νικίας ἐν Ἀθήναις πρόξενος τῶν Σπαρτιατῶν. Τὰ κυριώτερα δὲ καθήκοντα τοῦ προξένου ἦσαν οὐ μόνον τὸ φροντίζειν περὶ τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἐκ τῆς πόλεως, ἧς πρόξενος διετέλει, ἐρχομένων, ἰδίᾳ δὲ τῶν πρεσβευτῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς εἰς τὸν δῆμον προσόδου αὐτῶν καὶ περὶ ἕδρας ἐν τῷ θεάτρῳ· ἔτι δὲ τὸ προστατεύειν αὐτοὺς καὶ παρεμβαίνειν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων, ἐάν ποτε ἀνεφύοντο ἔριδες. Αἱ δὲ τιμαὶ καὶ προνομίαι, ἃς ἐχορήγει ἡ πόλις εἰς τὸν ἐκπροσωποῦντα αὐτὴν ἔν τινι πόλει ξένον πολίτην, ἦσαν διάφοροι παρὰ ταῖς διαφόροις πόλεσι. Τινὲς πόλεις ἀπένεμον τῷ μὴ πολίτῃ αὐτῶν προξένῳ τελείαν ἰσοπολιτείαν καὶ ἄλλας εὐεργεσίας.

§ 3. **Τὸ κατὰ τὴν ξενίαν ἐν τοῖς συμποσίοις ἔθιμον.** Οἱ νόμοι τοῦ προσκαλεῖν εἰς συμπόσια ξένους ἦσαν οἱ αὐτοί, ὡς καὶ οἱ τοῦ προσκαλεῖν φίλους. Ἡ μόνη διαφορὰ ἦτο ὅτι ἐτίθετο ἐν γένει ἄλας ἐνώπιον τῶν ξένων πρὶν ἢ ἀρχίσωσι τὸ γεῦμα. Τοῦτο δὲ ἐσήμαινεν ὅτι, καθὼς τὸ ἅλας προφυλάττει ἀπὸ τῆς φθορᾶς, οὕτω καὶ ἡ ἀρχομένη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον φιλία πρέπει νὰ ᾖ σταθερὰ καὶ μόνιμος.

VIII. ΙΜΑΤΙΣΜΟΣ.

§ 1. **Καλύμματα τοῦ σώματος.** Τὸ τοῦ σώματος κάλυμμα ὠνομάζετο διὰ τῶν γενικῶν ὅρων ἐσθὴς, ἔσθημα, ἔσθησις καὶ ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἷμα. Διεκρίνοντο δὲ τὰ καλύμματα ταῦτα εἰς δύο εἴδη, εἰς ἐνδύματα καὶ ἐπιβλήματα ἢ περιβλήματα ἢ περιβόλαια. Καὶ ἐνδύματα μὲν λέγονται ἐκεῖνα, ἅτινα ἐνεδύοντο ἐσωτερικῶς ὡς ὑποκάμισα, ἐπιβλήματα δὲ τὰ ἐπιρριπτόμενα ἄνωθεν τῶν ἐνδυμάτων.

§ 2. **Χιτών.** Τὸ μόνον ἐσωτερικὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔνδυμα τῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἦτο ὁ χιτών, τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον δύο εἴδη ὁ δωρικὸς καὶ ὁ ἰωνικός. Ὁ δωρικός, ὅστις ἦτο κοινὸς ὅλων τῶν Ἑλλήνων χιτών, κατεσκευάζετο ἐξ ἑρίου ἄνευ χειρίδων, καὶ συγκείμενος ἐκ δύο τμημάτων τετραγώνων ἢ ἐπιμήκων προσεδέετο ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὤμων διὰ πορπῶν ἢ περονῶν. Πολλάκις συνερράπτετο κατὰ τὴν μίαν πλευράν, κατὰ τὴν ἄλλην δὲ ἔμενεν ἐν μέρει ἄρραφος ἢ κεχωρισμένος (σχιστὸς χιτών), καί ποτε εἶχεν ἀμφοτέρας τὰς πτέρυγας σχιστάς.

Ἦτο δὲ ὁ δωρικὸς χιτὼν πολλάκις τοσοῦτον βραχύς, ὥστε οὐδὲ μέχρι τῶν γονάτων καθῆκεν. Ὁ δὲ ἰωνικὸς χιτὼν ἦτο μακρὸν καὶ πλατὺ ἔνδυμα κατασκευαζόμενον ἐν γένει ἐκ λίνου καὶ καθῆκον μέχρι τῶν ποδῶν (ποδήρης χιτών) μετὰ εὐρέων χειρίδων (κορῶν). Ἀλλ' αἱ χειρίδες φαίνεται ἐκάλυπτον μόνον τὸ ἄνω μέρος τοῦ βραχίονος· ἐνίοτε δὲ οὐδὲ συνερραμμέναι ἦσαν, ἀλλὰ συνείχοντο συνεχέσι περόναις χρυσαῖς καὶ ἀργυραῖς. Ἀμφότερα τὰ εἴδη τῶν χιτώνων περιεδέοντο κατὰ τὴν ὀσφὺν διὰ ζώνης· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἰωνικὸς χιτὼν ἦν συνήθως μακρότερος τοῦ σώματος, μέρος αὐτοῦ ἀνεσύρετο ἄνωθεν τῆς ζώνης, ἵνα μὴ ἐκτείνηται πέραν τῶν ποδῶν· τὸ δὲ οὕτως ἀνασυρόμενον καὶ ὑπερκρεμάμενον τῆς ζώνης μέρος ὠνομάζετο κόλπος. Ὁ μὴ ζωννύμενος χιτὼν ἐκαλεῖτο χιτὼν ὀρθοστάδιος· συμμετρία δὲ ὁ μέχρις ἀστραγάλων καθήκων, καὶ συρτὸς, εἰ ἐσύρετο.

§ 3. **Ὁ τῶν Σπαρτιατίδων καὶ Ἀθηναίων χιτών.** Αἱ Σπαρτιάτιδες παρθένοι ἐφόρουν τὸν δωρικὸν χιτῶνα μόνον, ἄνευ δηλαδὴ ἄλλης ἀναβολῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλοῦντο μονοχίτωνες καὶ γυμναί. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις κατέλειπον ἀμφοτέρας τὰς πτέρυγας τοῦ χιτῶνος σχιστάς, ἐλέγοντο διὰ τοῦτο ἐνίοτε καὶ φαινομηρίδες. Αἱ δ' ἐν Ἀθήναις γυναῖκες ἐφόρουν πρότερον καὶ αὗται δωρικὸν χιτῶνα. Ἀλλ' ἀφότου εἶχον ἀποκτείνει διὰ τῶν περονῶν αὐτῶν τὸν μόνον ἐκ τῆς κατὰ τῆς Αἰγίνης ἐκστρατείας διασωθέντα Ἀθηναῖον, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδεχθῶσι τὸν ἰωνικὸν χιτῶνα, ἐν ᾧ δὲν ἐγίνετο χρῆσις περονῶν.

§ 4. **Ἀμφιμάσχαλος καὶ ἑτερομάσχαλος χιτών.** Ὁ τῶν ἀνδρῶν χιτὼν ἦν ἀμφιμάσχαλος ἢ ἑτερομάσχαλος. Ὁ πρῶτος ὠνομάζετο οὕτω, διότι εἶχε δύο χειρίδας, ἢ καὶ τὰς δύο μασχάλας ἀνοικτὰς πρὸς ἔξοδον ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Οὗτος ἦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς

ἐλευθέροις πολίταις. Ὁ δεύτερος εἶχε μίαν μόνην μασχάλην ἀνοικτὴν, ἢ μίαν μόνην χειρίδα τὴν ἀριστερὰν, καὶ ἄφινε τὴν δεξιὰν χεῖρα μετὰ τοῦ ὤμου καὶ ἓν μέρος τοῦ στήθους ἀκάλυπτον, ἐφ' ᾧ καὶ ἐξωμὶς ὁ χιτὼν οὗτος ἐλέγετο. Ἐφόρουν δὲ αὐτὸν ἰδίᾳ οἱ οἰκέται καὶ οἱ ἐργατικοὶ, προσαρμόζοντες τὰς μὲν ἄνωθεν ἄκρας τὰς ἐπὶ τοῦ ἠνεφγμένου ὤμου διὰ περόνης ἢ διὰ κομβίου, τὰς δὲ κάτωθεν προσδένοντες ἢ προσράπτοντες μέχρι τῆς ὀσφύος. Καὶ οἱ ἄνδρες δὲ οἱ φέροντες μόνον χιτῶνας ἄνευ ἐμβλήματος ἐκαλοῦντο μονοχίτωνες.

§ 5. **Χιτωνίσκος, χιτώνιον.** Παρεκτὸς τοῦ χιτῶνος εὑρηνται καὶ τὰ ὑποκοριστικὰ χιτωνίσκος καὶ χιτώνιον. Καί τινες μὲν ὑποθέτουσιν ὅτι ὁ μὲν χιτωνίσκος ἦν ὁ χιτὼν τῶν ἀνδρῶν, τὸ δὲ χιτώνιον ὁ τῶν γυναικῶν. Ἄλλοι ὅμως νομίζουσιν ὅτι ὁ χιτὼν δὲν ἐφορεῖτο κατάσαρκα (ἐν χρῷ, ἐπὶ γυμνοῦ), ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τοῦτον ἐφόρουν οἱ ἄνδρες ὑπένδυμα μικρὸν, τὸν χιτωνίσκον· καὶ ὅτι ἂν ὑποτεθῇ καὶ οὗτος ὡς συνώνυμος τῷ χιτῶνι, αἱ γυναῖκες ὅμως συνήθιζον νὰ φορῶσιν ὑπὸ τὸν χιτῶνα τὸ χιτώνιον.

§ 6. **Ἱμάτιον.** Τὸ ἱμάτιον ἦν τὸ κοινότερον ἐπίβλημα, ἤτοι ἐξωτερικὸν ἔνδυμα τῶν ἀνδρῶν παρ' Ἕλλησιν, ὡς ἡ τήβεννα παρὰ Ρωμαίοις. Ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες ἐφόρουν ἱμάτια. Ἦν δὲ τὸ ἱμάτιον ἕτοιμον πρὸς χρῆσιν ἅμα ὑφανθὲν ἄνευ ἄλλης παρασκευῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ ράπτου. Πολλάκις τοῦτο ἐκοσμεῖτο κροσοῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑφάσματος. Ἐν γένει δὲ διέφερον ἀλλήλων τὰ ἱμάτια οὐ μόνον κατὰ τὰ κοσμήματα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ χρῶμα καὶ κατὰ τὴν λεπτότητα καὶ πυκνότητα τῆς ὑφῆς. Τετράγωνον δὲ ὂν τὸ ὕφασμα τοῦτο ἐπετίθετο ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου καὶ εἶτα ἐσύρετο ὄπισθεν καὶ ὑπὸ τὸν δεξιὸν βραχίονα, ὃν καταλεῖπον γυμνὸν ἐρρίπτετο πάλιν ἐπὶ τοῦ

ἀριστεροῦ ὤμου. Τὸ ἱμάτιον περιεβάλλετο ἀναμφιβόλως περὶ τὸ σῶμα ἁπλῶς πρὸς προφύλαξιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ψύχους, καὶ οὐχὶ πρὸς κόσμον καὶ χάριν. Οἱ φέροντες μόνον ἱμάτια ἄνευ χιτῶνος ἐκαλοῦντο ἀχίτωνες.

§ 7. **Διάφορα εἴδη ἱματίων.** Τὸ ἐξ ἐρίου κατασκευαζόμενον ἱμάτιον καὶ ἐν χειμῶνι φερόμενον ὠνομάζετο χλαῖνα (καὶ ὑποκοριστικῶς χλαινίδιον, χλαινὶς, χλανίδιον, χλανίσκιον, χλανισκίδιον). Τὸ λεπτὸν θερινὸν ἱμάτιον ἐλέγετο λῆδος καὶ ληδάριον. Ἐν γένει δὲ τὰ θερινὰ ἐνδύματα, ἅπερ ἦσαν λεπτὰ, ἐκαλοῦντο θέριστρα καὶ θερίστρια. Ἡ διπλοὶς (διπλοΐδιον, ἡμιδιπλοΐδιον) ἦτο κατά τινας συγγραφεῖς εἶδος μικροῦ ἐπιβλήματος, ὅπερ ἐρρίπτετο ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐπωμὶς ἐλέγετο· κατ' ἄλλους δὲ ἦτο εἶδός τι χιτῶνος. Ὁ δὲ πέπλος ἦτο περικαλλὲς φόρεμα, ὅπερ ἐφόρουν ἰδίᾳ αἱ γυναῖκες, ὡς καὶ τὸ κροκωτόν. Ὁ τρίβων ἢ τὸ τριβώνιον ἦτο τραχὺ καὶ εὔωνον ἱμάτιον, ὅπερ ἐφόρουν οἱ φιλόσοφοι καὶ ἐνδεεῖς τετριμμένον μάλιστα ὡς ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως. Βαίτη δὲ ἢ διφθέρα ἦτο τὸ ἐκ δέρματος ζώου κατεσκευασμένον ἱμάτιον, ὅπερ ἐφόρουν οἱ ποιμένες καὶ χωρικοί. Κατωνάκη ἦτο δουλικὸν φόρεμα, πεποικιλμένον εἰς τὰ κάτω δι' ἐρίου. Σισύρα δὲ ἐκαλεῖτο τὸ ἐκ παχέος ὑφάσματος κατεσκευασμένον.

§ 8. **Χλαμύς.** Ἡ χλαμὺς διέφερε τοῦ ἱματίου, διότι ἦτο πολὺ μικροτέρα, μαλακωτέρα, ποικιλωτέρα κατὰ τὰ χρώματα καὶ ἐπιδεικτικωτέρα. Ἐφόρουν δὲ αὐτὴν οἱ ἔφηβοι, οἱ στρατιῶται καὶ οἱ κυνηγοί. Ἡ τῶν ἐφήβων ἦτο κροκωτὴ, ἡ στρατιωτικὴ πορφυρᾶ καὶ ἡ τῶν κυνηγῶν οὐχὶ χρώματος λαμπροῦ, ἵνα μὴ πόρρωθεν καθορῶνται ὑπὸ τῶν θηρίων. Αἱ τῶν γυναικῶν χλαμύδες διεκοσμοῦντο φιλοκάλως διὰ παρυφῶν. Ἔφερον δὲ συνήθως τὴν

χλαμύδα περιφέροντες τὴν βραχυτέραν πλευρὰν αὐτῆς περὶ τὸν λαιμὸν καὶ προσάπτοντες διὰ περόνης αὐτὴν ἐπὶ τοῦ στήθους ἢ ἐγκομβοῦντες ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου οὕτως, ὥστε νὰ κρέμαται ὄπισθεν καὶ ἐν γένει νὰ συντελῇ διὰ τῶν ποικίλων διαθέσεων αὐτῆς εἰς τὸ ἐπιδεικνύειν τὸν φέροντα. Ἡ δὲ εὐκολία τοῦ νὰ διατίθηται ἡ χλαμὺς περὶ τὸ σῶμα πολυτρόπως καθίστα αὐτὴν καὶ πρὸς ἄμυναν χρήσιμον. Οὕτως οἱ κυνηγοὶ περιείλισσον τὴν χλαμύδα τῇ λαιᾷ χειρὶ, ὁπότε κατεδίωκον ἢ ἐμάχοντο πρὸς θηρία. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέθανεν ἔχων περιτετυλιγμένην τὴν χλαμύδα περὶ τὴν λαιὰν χεῖρα, διότι ταύτην ἀντὶ ἀσπίδος μετεχειρίσθη ἀμυνόμενος.

§ 9. **Ἡ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς εὐθέτησις.** Οἱ Ἕλληνες περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες τὴν εὐθέτησιν καὶ τὸν καλλωπισμὸν τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς. Παρὰ ταῖς γυναιξὶ μάλιστα καὶ ἰδίᾳ ταῖς παρθένοις ἡ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς διάθεσις ἦν χαρίεσσα καὶ θαυμαστή. Αὗται ἀνεῖλκον πολλάκις τὰς ὄπισθεν καὶ τὰς κατὰ τοὺς κροτάφους τρίχας ἄνωθεν τῶν ὤτων καὶ προσέδεον αὐτὰς οὕτως, ὥστε ἀπετελεῖτο καλὸς καὶ κομψὸς δεσμὸς, ὃν ἐκάλουν κόρυμβον. Παρομοία ἐμπλοκὴ (πλεξοῦδα) τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνδρῶν ἐκαλεῖτο κρωβύλος. Οἱ ἀρχαῖοι μάλιστα Ἀθηναῖοι ἐξήρτων ἐξ αὐτοῦ καὶ χρυσοῦς τέττιγας, ἵνα δείξωσιν ὅτι ἦσαν αὐτόχθονες.

§ 10. **Καλύμματα τῆς κεφαλῆς.** Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον τὴν κεφαλὴν ἀσκεπῆ καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς οἰκίας. Μόνον οἱ ὁδοιπόροι, οἱ στρατιῶται, οἱ κυνηγοὶ, οἱ ναῦται, οἱ γεωργοὶ, καὶ καθόλου οἱ ἐργατικοὶ ἐκάλυπτον κατ' ἀνάγκην τὴν κεφαλήν. Ἦσαν δὲ τὰ καλύμματα τῆς κεφαλῆς ἐκτὸς τῆς κυνέης καὶ τοῦ κράνους ὁ πῖλος, ὅστις εἶχε σχῆμα κωνοειδὲς, ὁ πέτασος, ὅστις ταπεινὸς ὢν εἶχεν εὐρεῖαν στεφάνην, καὶ ἄλλα.

§ 11. **Τὰ τῆς κεφαλῆς τῶν γυναικῶν καλύμματα.** Αἱ γυναῖκες εἶχον πάντοτε τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένην, ὅτε ἐξήρχοντο ἐκ τῆς οἰκίας. Τὰ δὲ καλύμματα αὐτῶν ἦσαν ἡ καλύπτρα, λεπτὸν ὕφασμα δι' οὗ περιετύλισσον τὴν κεφαλὴν ἅπασαν πλὴν τῶν ὀφθαλμῶν, ὡς καὶ τὸ κρήδεμνον, ὅπερ κατέβαινεν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τῶν ὤμων· ὁ δὲ κεκρύφαλος ἐπλέκετο ὡς δείκτυον ἐξ ἱμάντων ἢ χρυσῶν νημάτων καὶ περιέκλειε τὴν κόμην. Ἡ μίτρα ἦτο στενὴ ταινία, ἣν ἐφόρουν περὶ τὴν κεφαλήν. Ἡ δὲ κατὰ τὸ μέσον μὲν πλατεῖα, κατὰ τὰς ἄκρας δὲ εἰς στενὸν ἀπολήγουσα ταινία ἐκαλεῖτο σφενδόνη, καὶ ἦτο πολλάκις ἐξ ὕλης πολυτίμου πεποιημένη, οἷον ἐκ χρυσοῦ, μαργαριτῶν καὶ πολυτίμων λίθων. Προσέδενον δὲ τὰς ἄκρας αὐτῆς ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς. Καὶ ὁ ἄμπυξ ἦτο πλατεῖα ταινία ἢ πλὰξ μεταλλίνη, ἣν ἔφερον ἐπίσημοι Ἑλληνίδες δέσποιναι ἐπὶ τοῦ μετώπου ὡς μέρος κόσμου τῆς κεφαλῆς τιμαλφέσι λίθοις ἐνίοτε κεκοσμημένον.

§ 12. **Ὁ λοιπὸς τῶν γυναικῶν κόσμος.** Αἱ γυναῖκες ἔφερον προσέτι εἰς τὰ ὦτα καὶ κρεμαστῆρας, ὀνομαζομένους ἔρματα, ἐνώτια καὶ ἕλικας. Εἶχον δὲ καὶ περιτραχήλιον, ὀνομαζόμενον ὅρμον καὶ περιδέραιον, καὶ δακτυλίους δὲ ἐκ χρυσοῦ ἢ ἐλέφαντος ἢ ἠλέκτρου κοσμοῦντας τοὺς δακτύλους, καὶ ψέλλια περὶ τοὺς βραχίονας, ἄτινα διὰ τὸ ὀφιοειδὲς σχῆμα αὐτῶν ὄφεις καὶ ὄφεις ἐκαλοῦντο.

§ 13. **Ὑποδήματα.** Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οὐκ ἦν ἄκοσμόν τι καὶ ἀπρεπὲς τὸ ἀνυποδήτως ἐν ταῖς οἰκίαις εἶναι καὶ διὰ τῆς ἀγορᾶς πορεύεσθαι καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ χειμῶνος. Ἐφόρουν ἐν τούτοις καὶ ὑποδήματα, τὰ ὁποῖα κατεσκεύαζον ἐκ τεμαχίου δέρματος, ὅπερ κόπτοντες κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ πέλματος τοῦ ποδὸς ἔδενον ἄνωθεν αὐτοῦ

ἢ δι' ἑνὸς ἱμάντος καλουμένου ζυγοῦ, ἢ διὰ δύο ἱμάντων, ὧν ἑκάτερος ἦτο ἐρραμμένος ἐπὶ ἑκατέρου τῶν πλαγίων τοῦ δέρματος. Ἄλλοτε ἔρραπτον αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ἄκρας τοῦ δέρματος καὶ διαπερῶντες διὰ μέσου τῶν δύο μεγάλων δακτύλων τοῦ ποδὸς τοὺς προσέδεον ἄνωθεν αὐτοῦ μετὰ τῶν ταινιῶν, τὰς ὁποίας ἔρραπτον κατὰ τὰ πλάγια τοῦ πέλματος ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν. Καὶ ἄλλα μὲν τούτων τῶν ὑποδημάτων ἦσαν μονόπελμα, ἄλλα δὲ πολύπελμα, τινὰ δὲ εἶχον καὶ μεταξὺ τῶν πελμάτων φελλούς. Ὑπῆρχον δὲ καὶ τὰ κοῖλα ὑποδήματα, τὰ ὁποῖα δηλαδὴ εἶχον καθ' ἑκάτερον τῶν πλαγίων τοῦ πέλματος συνημμένα λεπτότερα τεμάχια δέρματος. Ἄλλα δὲ ἦσαν πολὺ ὑψηλὰ καὶ προσηρμόζοντο καλῶς περὶ τὰς κνήμας αἱ εὐδρομίδες λεγόμεναι.

§ 14. **Ἐπωνυμίαι διάφοροι ὑποδημάτων.** Διάβαθρα ἦσαν ὑποδήματα κοινὰ ταῖς τε γυναιξὶ καὶ τοῖς ἀνδράσι. Τὰ σάνδαλα δὲ ἢ σανδάλια εἶχον ἱμάντας ἐπιχρύσους καὶ πεποικιλμένους. Ταῦτα ἐφόρουν τὸ πάλαι ἰδίως αἱ ἡρωίδες καὶ αἱ πλούσιαι καὶ ἐπιδεικτικαὶ γυναῖκες. Περσικαὶ ἦσαν γυναικεῖα ὑποδήματα λευκόχροα. Λακωνικαὶ ἢ ἀμυκλαῖδες ἦσαν σπαρτιατικὰ ὑποδήματα ἐρυθρόχροα. Αἱ κρηπῖδες ἦσαν εἶδος ὑποδημάτων, τὰ ὁποῖα ἐφόρουν οἱ στρατιωτικοί. Οἱ ἐμβάται ἦσαν ὑποδήματα τῶν κωμῳδῶν, καὶ οἱ κόθορνοι ὑποδήματα ὑψηλά, τὰ ὁποῖα ἐφόρουν οἱ τραγῳδοί. Ταῦτα καὶ ἐμβάδες ἐλέγοντο.

IX. ΠΑΙΔΙΑΙ.

§ 1. **Σκοπὸς τῶν παιδιῶν.** Τινὲς τῶν παιδιῶν ἐνομίζοντο ὡς προγυμνάσματα πρὸς εὐεξίαν σώματος καὶ

νοήσεως, ἄλλαι δὲ ὡς πρὸς τέρψιν τῶν παίδων ἢ πρὸς ψυχαγωγίαν τεἰνουσαι. Ἦσαν δὲ αὗται πολλαὶ καὶ διάφοροι, ἐξ ὧν ὀλίγας μόνον θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα.

§ 2. **Ἀγκοτύλη.** Ἡ παιδιὰ αὕτη, ἥτις ὠνομάζετο καὶ ἱππὰς καὶ κυβησίνδα, ἐπαίζετο οὕτως. Ἔστρεφέ τις τὰς χεῖρας ὀπίσω καὶ συνέπλεκε τοὺς δακτύλους ἔχων τὸ κοῖλον πρὸς τὰ ἄνω· ἕτερος δέ τις, ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ κοίλου τούτου διὰ τῶν γονάτων καὶ καλύπτων διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ πρώτου, ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ τὸν φέρῃ εἰς τὸν προσδιωρισμένον τόπον.

§ 3. **Ἀποδιδρασκίνδα.** Ἐνὸς τῶν συμπαιζόντων καθημένου ἐκλείοντο οἱ ὀφθαλμοί· οἱ δὲ ἀπεδίδρασκον. Ὅτε δὲ ἐκεῖνος ἀνιστάμενος ἐζήτει νὰ εὕρῃ τινὰ, ἕκαστος τῶν ἄλλων ἐφρόντιζε νὰ προφθάσῃ εἰς τὸν τόπον ἐκείνου.

§ 4. **Ἀπόρραξις.** Ἔρριπτέ τις τὴν σφαῖραν πρὸς τὸ ἔδαφος οὕτως, ὥστε ἐκείνη μὲν ἀποκρουομένη ἀνεπήδα, ὁ δὲ καὶ πάλιν ἔτυπτεν αὐτὴν διὰ τῆς χειρός. Ὁ πλεονάκις τύψας καὶ ὑποδεξάμενος ἐλογίζετο νικητὴς, καὶ ὠνομάζετο βασιλεύς. Καὶ οὗτος μὲν διέταττεν, ὁ δὲ νικηθεὶς ὀνομαζόμενος ὄνος ὑπεχρεοῦτο νὰ πράττῃ τὸ προστατόμενον. Τῆς ἀπορράξεως διέφερεν ἡ οὐρανία, διότι κατ' αὐτὴν ἀνέρριπτον τὴν σφαῖραν εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ὁ ἁρπάσας αὐτὴν πρὶν ἢ πέσῃ εἰς τὴν γῆν ἐθεωρεῖτο νικητής.

§ 5. **Ἀρτιάζειν.** Ἡ καὶ παρ' ἡμῖν κοινοτάτη παιδιὰ αὕτη (ζυγὰ ἢ μονὰ) ἐπαίζετο διὰ κυάμων, λεπτοκαρύων ἢ ἄλλων πραγμάτων, ἅτινα κλείων τις ἐν τῇ χειρὶ ἠρώτα τὸν ἄλλον, ἄρτιος ἢ περιττὸς ὁ ἐν τῇ χειρί μου ἀριθμός; Ὁ ἐπιτυγχάνων ἐν τῇ ἀπαντήσει ἐλάμβανεν αὐτὰ, ὁ δὲ ἀποτυγχάνων ἐπλήρονεν ὅσα ὁ πρῶτος ἐκράτει ἐν τῇ χειρί.

§ 6. **Ἀστραγαλισμός.** Ἡ παιδιὰ αὕτη ἀναγομένη εἰς τὰ τυχηρὰ παιγνίδια, ἐπαίζετο διὰ τεσσάρων ἀστραγάλων, ὧν ἕκαστος εἶχεν ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς σεσημειωμένον ἕνα ἀριθμὸν, οἷον ἐπὶ μὲν τῆς κοίλης πλευρᾶς τὴν μονάδα (1), ἐπὶ δὲ τῆς ἀντιθέτου τὸν ἀριθμὸν 2, ἐπὶ τῆς τρίτης τὸν 4, καὶ ἐπὶ τῆς τετάρτης τὸν 6. Ἕκαστος βόλος ἐπικρουσίαζε καί τινα συνδυασμὸν τῶν ἀριθμῶν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔφερε καὶ ἴδιον ὄνομα, οἷον ὅταν ἔπιπτον τέσσαρες ἀριθμοὶ διάφοροι καὶ τὸ ἄθροισμα αὐτῶν ἀπετέλει τὸν 14, ὁ βόλος ἐκαλεῖτο Ἀφροδίτη, καὶ ὁ ῥίψας αὐτὸν ἐλέγετο βασιλεύς[1]. Ὁ βόλος ὁ συγκείμενος ἐκ δύο μονάδων καὶ δύο τριάδων, συμποσουμένων ὅλων εἰς 8, ἐκαλεῖτο Στησίχορος[2]. Ἄλλοι βόλοι εἶχον ὀνόματα θεῶν, ἡρώων, ἐνδόξων ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν. Τὸ παίζειν δὲ τοὺς ἀστραγάλους ἐλέγετο ἀστραγαλίζειν.

§ 7. **Διελκυστίνδα καὶ ἑλκυστίνδα.** Κατὰ μὲν τὴν διελκυστίνδαν δύο μοῖραι παίδων ἀνθεῖλκον ἑκατέρας· ἡ δὲ πρὸς ἑαυτὴν τὴν ἑτέραν προσελκύσασα ἐνίκα. Κατὰ δὲ τὴν ἑλκυστίνδαν δοκὸς ἀνδρομήκης ἵστατο τετρημένη τὸ μέσον· διὰ τῆς ὀπῆς διήρχετο σχοινίον, τοῦ ὁποίου τὰς ἄκρας ἐκράτουν δύο νέοι, ἔχοντες τὰ νῶτα ἐστραμμένα πρὸς τὴν δοκόν. Ἐκεῖνος δὲ ἐνίκα, ὅστις κατώρθου διὰ τῆς βίας νὰ φέρῃ τὰ νῶτα τοῦ ἑτέρου εἰς τὴν δοκόν. Τοῦτο καὶ «σκαπέρδαν ἕλκειν» ἐλέγετο.

§ 8. **Ἐποστρακισμός.** Κατὰ τὴν παιδιὰν ταύτην ὄστρακον ἢ πλατέα λιθίδια μεθ' ὁρμῆς ριπτόμενα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν λιμνῶν ἢ θαλασσῶν ἐπέτρεχον ὑπεράνω τοῦ ὕδατος καὶ ἀνεπήδων πολλάκις μεχρισοῦ βυθισθῶσιν. Ἐκ δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πηδημάτων ἐξηρτᾶτο ἡ νίκη.

1. Ἐντεῦθεν φαίνεται ὅτι καὶ ἡ μία πλευρὰ τοῦ ἀστραγάλου ἐν τῇ παρ' ἡμῖν ὁμοίᾳ παιδιᾷ ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην.

2. Τὸ ὄνομα ἐλήφθη παρὰ τὸ συνεστηκέναι τὸν ἐν Ἱμέρᾳ τάφον Στησιχόρου τοῦ μελοποιοῦ ἐξ ὀκτὼ γωνιῶν.

§ 9. **Ἐφεδρισμός.** Κατ' αὐτὸν οἱ παῖδες καθίστων που λίθον καὶ μακρόθεν ἔρριπτον σφαίρας ἢ λίθους ἵνα τὸν χρημνίσωσιν. Ὁ ἐπιτυχὼν τούτου ἀνέβαινεν ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἀποτυχόντος καὶ κρατῶν διὰ τῶν χειρῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκείνου ἐφέρετο εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἦτο ὁ κρημνισθεὶς λίθος, καὶ ὅστις ἐκαλεῖτο δίορον.

§ 10. **Ἐφετένδα ἢ φανίνδα.** Οἱ τὴν σφαῖραν παίζοντες νέοι, προσποιούμενοι ὅτι ἤθελον νὰ κτυπήσωσι δι' αὐτῆς τινα, αἰφνιδίως ἐκτύπουν ἄλλον· διὸ καὶ φενακικὴ ἡ παιδιὰ αὕτη ἐκαλεῖτο, ὡς δι' ἀπάτης γινομένη.

§ 11. **Κάλαμον ἐπιβαίνειν.** Αὕτη ἦν παιδιὰ τῶν παίδων, οἵτινες ἐπιβαίνοντες καλάμου ἢ ξύλου ἔτρεχον ὡς ἔφιπποι. Τοῦτο καὶ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεὺς Ἀγησίλαος φιλότεκνος ὢν συνέπαιζε τοῖς μικροῖς αὐτοῦ παιδίοις. Ὀρθεὶς δὲ ὑπό τινος τῶν φίλων παρεκάλει μηδενὶ φράσαι πρὶν ἂν καὶ αὐτὸς πατὴρ παίδων γένηται.

§ 12. **Κολλαβισμός.** Ἔκλειέ τις τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ· ἄλλος δέ τις τῶν κτυπῶν αὐτὸν ἔλεγε «πότερος τετύπηκεν»; ὁ δὲ, ἐπιτυχὼν τοῦ τύψαντος ἐνίκα.

§ 13. **Κότταβος.** Τὸ παίγνιον τοῦτο ἦν παρ' Ἀθηναίοις τοιοῦτον. Ῥάβδος μακρὰ ἦν πεπηγμένη τῇ γῇ, καὶ ἑτέρα ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῆς ὁριζοντίως κειμένη εἶχε δύο πλάστιγγας ἐξηρτημένας ἀφ' ἑκατέρας ἄκρας ὡς ἐπὶ τῆς ζυγοῦ. Ὑποκάτω τῶν πλαστίγγων ἦσαν δύο κρατῆρες πλήρεις ὕδατος, καὶ ὑπὸ τὸ ὕδωρ ἀνδριὰς χαλκοῦς καὶ ἐν συμποσίοις κεχρυσωμένος. Πᾶς δὲ τῶν παιζόντων ἀνίστατο ἔχων φιάλην γέμουσαν ἀκράτου οἴνου, καὶ μακρόθεν ἱστάμενος ἔπεμπε τὸν οἶνον ἀνὰ μίαν σταγόνα εἰς τὴν πλάστιγγα, ἵνα γεμισθεῖσα βαρυνθῇ καὶ κατέλθῃ, καὶ κατελθοῦσα κρούσῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ ὑπὸ τὸ ὕδωρ

κεκρυμμένου, καὶ ποιήσῃ ἦχον. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἕτερον εἶδος κοττάβου, καθ' ὃ ἔχοντες κενὰς φιάλας ἐντὸς λεκάνης πλήρους ὕδατος ἠγωνίζοντο νὰ τὰς βυθίσωσι χύνοντες εἰς αὐτὰς ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ ποτηρίου αὐτῶν.

§ 14. **Κυνδαλισμός.** Ἕκαστος τῶν συμπαιζόντων παίδων, ἔχων πασσάλους, ἐσπούδαζε ῥίπτων ἕνα ἐξ αὐτῶν μεθ' ὁρμῆς νὰ τὸν ἐμπήξῃ εἰς κάθυγρόν τινα λάκκον· ἕτερος δὲ ἐφιλοτιμεῖτο πλήξας τὸν ἐμπαγέντα διὰ τῶν ἰδίων πασσάλων νὰ ἐκκρούσῃ αὐτὸν καὶ νὰ ἐμπήξῃ τὸν ἴδιον. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία «ἦλῳ τὸν ἦλον, πατταλῶ τὸν πάτταλον».

§ 15. **Κυβεία.** Ἡ κυβεία ἦτο τυχηρὸν παιγνίδιον παιζόμενον πρὸς διασκέδασιν ἢ πρὸς κέρδος διὰ τριῶν κύβων. Κατεσκευάζοντο δὲ οἱ κύβοι ἢ ἐξ ὀπτῆς γῆς, ἢ ἐκ λίθου λευκοῦ, ἢ ἐξ ἄλλων τιμαλφῶν λίθων, καὶ εἶχον ἐν ἑκάστῃ αὐτῶν πλευρᾷ σεσημειωμένον ἕνα ἀριθμὸν, ἤτοι ἐν μιᾷ τὴν μονάδα (1) καὶ ἐν τῇ ἀντιθέτῳ τὸν 6, ἐν ἄλλῃ τὸν 2 καὶ ἐν τῇ ἀντιθέτῳ ταύτης τὸν 5, οὕτως ἐν ταῖς ἄλλαις δυσὶ τὸν 3 καὶ τὸν 4. Ἔπρεπε δὲ ὁ παίζων νὰ θέσῃ τοὺς κύβους εἰς μικρόν τι κοῖλον σκεῦος, ὅπερ ἐλέγετο φιμὸς, καὶ ἀφοῦ σείσῃ αὐτὸ ἰσχυρῶς, εἶτα νὰ καταρρίψῃ αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἄβακος (τοῦ κυβευτικοῦ ὀργάνου). Καὶ ὅτε μὲν ὁ βόλος ἐπαρουσίαζε τρὶς 6, ἐδήλου τὴν νίκην· ὅτε δὲ τρεῖς κύβους, ἤτοι τρεῖς μονάδας (διότι κύβος ἐσήμαινε τὴν μονάδα), τοῦτο ἐδήλου τὴν ἥτταν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία «ἢ τρὶς ἓξ, ἢ τρεῖς κύβοι», τουτέστιν ἢ ὅλα ἢ μηδέν.

§ 16. **Μηλολάνθη καὶ μυῖα χαλκῆ.** Ἡ μηλολάνθη ἦτο παιδιὰ τῶν παίδων. Οὗτοι δένοντες ἐκ τοῦ ποδὸς τὸ ζωύφιον τοῦτο, ὅπερ ὅμοιόν ἐστι τῷ κανθάρῳ, τὸ ἄφινον νὰ πετᾷ εἰς τὸν ἀέρα. Καὶ τὴν χαλκῆν δὲ μυῖαν ἔπαιζον οἱ παῖδες οὕτως. Ἔδενον διὰ ταινίας τοὺς ὀφθαλμοὺς

ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, οὗτος δὲ περιστρεφόμενος καὶ διώκων τὰ ἄλλα παιδία ἵνα συλλάβῃ αὐτὰ ἐφώνει· «χαλκῆν μυῖαν θηράσω»· οἱ δὲ ἀπεκρίναντο «θηράσεις ἀλλ' οὐ λήψει»· ἅμα δὲ ἔπαιον αὐτὸν μεχρισοῦ συνελάμβανεν ἕνα ἐξ αὐτῶν.

§ 17. **Πεντάλιθα.** Ἡ παιδιὰ αὕτη, ἥτις ἐπαίζετο διὰ πέντε λιθιδίων ἢ ψήφων ἢ καὶ δι' ἀστραγάλων, ἐκαλεῖτο καὶ πεντόβολα. Ἦτο δὲ χαρίεσσα παιδιὰ τῶν γυναικῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν νεανίδων. Αὗται, ῥίπτουσαι τοὺς ἀστραγάλους ἢ τὰ λιθίδια εἰς τὰ ἄνω, ἀνέστρεφον ἀμέσως τὴν χεῖρα καὶ τὰ ἐδέχοντο εἰς τὸ ὄπισθεν τῆς χειρὸς μέρος (τὸ ὀπισθέναρ), τὰ δὲ καταπίπτοντα ἀνελάμβανον ἐπιτηδείωςδιὰ τῶν δακτύλων, διατηρουμένων τῶν λοιπῶν εἰς τὴν θέσιν αὐτῶν.

§ 18. **Πεττεία.** Αὕτη ἐπαίζετο διὰ ψήφων κατεσκευασμένων ἐκ μετάλλου, ἐλέφαντος, ὑάλου ἢ κεράμων. Ἦσαν δὲ αἱ ψῆφοι αὗται, αἵτινες καὶ πεσσοὶ καὶ τὰ πεσσὰ ἐλέγοντο, μέλαιναι καὶ ἐρυθραί. Τοὺς πεσσοὺς τούτους ἐκίνουν οἱ παίζοντες ἐπὶ γραμμῶν διαγεγραμμένων ἐπὶ ἄβακος. Αἱ γραμμαὶ δὲ αὗται ἦσαν δέκα, καὶ ἡ ἐν τῷ μέσῳ τούτων ἐκαλεῖτο ἱερά. Ἑκάτερος τῶν παιζόντων εἶχε πέντε ψήφους[1] καὶ πέντε γραμμάς, καὶ προσεπάθει διὰ τῆς θέσεως καὶ ἀναθέσεως τῶν ψήφων νὰ ἀποκλείσῃ καὶ νὰ ἐπάρῃ τὰς τοῦ ἐναντίου. Ἦτο δὲ ἡ κίνησις τινῶν μὲν ψήφων ὡρισμένη, ἄλλων δὲ ἐγίνετο κατ' ἀρέσκειαν τοῦ παίζοντος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀποκλειόμενος καὶ ἀφαιρούμενος τὰς ψήφους ἐκίνει μόνον κατ' ἀνάγκην ἐν τῇ πενταγράμμῳ πεττείᾳ τὸν ἀφ' ἱερᾶς (γραμμῆς), ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία «κινεῖν τὸν ἀφ' ἱερᾶς», λεγομένη ἐπὶ τῶν ἀπεγνωσμένων καὶ ἐσχάτης βοηθείας δεομένων(2).

1. Ἐὰν αἱ διαγεγραμμέναι γραμμαὶ ἦσαν πλείονες, τότε ἑκάτερος τῶν παιζόντων εἶχε καὶ περισσοτέρας ψήφους.

2. Καὶ ὁ διαγραμμισμὸς ἐγίνετο διὰ 60 ψήφων, ἄλλων μὲν μελαίνων, ἄλλων δὲ λευκῶν, ἐπὶ γραμμῶν διαγεγραμμένων ἐπὶ σανίδος ἢ ἄλλου τινὸς ἐπιπέδου ὡς ἡ Δάμα, τὸ Σκάκι, τὸ Τριώδι.

§ 19. **Πλατυγίζειν.** Ἐπὶ τῶν δύο πρώτων δακτύλων τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς συμβληθέντων εἰς σχῆμα κύκλου ἐτίθετο φύλλον μήκωνος ἢ ἄλλου τινὸς φυτοῦ· εἶτα ἐτύπτετο τοῦτο διὰ τοῦ κοίλου τῆς δεξιᾶς, καὶ ἐὰν ἐτρυπᾶτο μετὰ κρότου, ἐσήμαινεν ὅτι ἐμέμνητο τοῦ τύπτοντος ἐκεῖνος, ὃν εἶχεν οὗτος ἐν τῷ νῷ.

§ 20. **Σχοινοφιλίνδα.** Οἱ μὲν παῖδες ἐκάθηντο κύκλῳ, εἷς δὲ σχοινίον κρατῶν ἐζήτει κρύφα νὰ καταθέσῃ αὐτὸ ὀπίσω ἑνὸς τῶν παρακαθημένων. Τούτου γενομένου, ὁ θεὶς περιτρέξας τὸν κύκλον ἔτυπτε τὸν μὴ γνόντα, εἰ δὲ ἐκεῖνος ἐνόει ἐγερθεὶς ἔτυπτε τὸν θέντα.

§ 21. **Τρόπα.** Ἀνορύττοντες τρύπαν ἐν τῇ γῇ οἱ παῖδες ἔρριπτον εἰς αὐτὴν μακρόθεν ἱστάμενοι καρύδια ἢ ἀστραγάλους ἢ λιθίδια. Ἐκεῖνος δὲ ἐνίκα, ὅστις κατώρθου νὰ ῥίψῃ αὐτὰ ἐντὸς τῆς τρύπας. Ὅτε ἀντὶ τρύπας περιεγράφετο κύκλος καὶ οἱ ἀστράγαλοι ἢ τὰ λιθίδια ἐρρίπτοντο ἐντὸς τοῦ κύκλου, ἡ παιδιὰ ἐκαλεῖτο ὤμιλλα.

§ 22. **Τροχός.** Ὁ τροχὸς ἦτο στέφανος ἐκ ξύλου ἢ μετάλλου κατεσκευασμένος· τυπτόμενος δὲ δι' ἐλατῆρος ὑπὸ τῶν παίδων περιέτρεχε θαυμαστῶς, καὶ ἔτερπεν αὐτούς. Εἶχε δὲ καί ποτε κώδωνας ἢ κρίκους προσηρτημένους, οἵτινες ἐκροκίλιζον κατὰ τὴν περιστροφήν· διὸ καὶ κρικηλασία ἐλέγετο ἐκ τοῦ ἤχου ἡ παιδιὰ αὕτη. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τροχοῦ περιλαμβάνεται καὶ ὁ στρόβιλος, ὅστις ἦν κῶνος πίτυος ἢ ξύλινον ἐργαλεῖον ἐκ πύξου, ὅπερ ἔστρεφον οἱ παῖδες πλήττοντες αὐτὸ διὰ μάστιγος ἐπιδεξίως καὶ ἐπιφωνοῦντες «τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα».

§ 23. **Τρυγοδίφησις.** Ἡ γέλωτος πρόξενος παιδιὰ αὕτη ἐπαίζετο οὕτως. Ἐρρίπτετο εἰς τὸν πυθμένα λεκά-

νης πλήρους τρυγὸς δακτυλίδιον ἢ ἄλλο τι. Καί τις ἔχων δεδεμένας τὰς χεῖρας ὀπίσω ἔκυπτεν ἵνα λάβῃ αὐτὸ διὰ τοῦ στόματος(1).

§ 24. **Χαλκισμός.** Περιέστρεφον μετὰ πολλῆς δυνάμεως νόμισμα ὀρθὸν, ὁ δὲ κατορθώσας νὰ στήσῃ αὐτὸ τῷ δακτύλῳ ἐνίκα.

§ 25. **Χυτρίνδα.** Ἐκάθητό τις ἐν τῷ μέσῳ φέρων ἐπὶ κεφαλῆς χύτραν, ἣν ἐκράτει διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός· οἱ δὲ συμπαίζοντες περιέτρεχον τύπτοντες αὐτὸν καὶ λέγοντες «τίς τὴν χύτραν» ; αὐτὸς δὲ ἀπήντα «ἐγὼ ὁ Μίδας». Ἀντικαθίστατο δὲ οὗτος δι' ἐκείνου, ὃν περιστρεφόμενος ἔτυπτε διὰ τοῦ ποδός.

X. ΚΗΔΕΙΑΙ.

§ 1. Ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις περὶ τῶν νεκρῶν φροντίς. Οἱ Ἕλληνες δοξάζοντες ὅτι αἱ ψυχαὶ χωριζόμεναι τῶν σωμάτων δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰ Ἠλύσια πεδία, ἀλλ' ἐπλανῶντο ταλαιπωρούμεναι καὶ τρυχόμεναι ἐφ' ὅσον τὰ σώματα ἔμενον ἄταφα, ἐφρόντιζον νὰ ἀπονέμωσι τὰς ἐπικηδείους τελετὰς εἰς τοὺς ἀποθανόντας φίλους ἢ συγγενεῖς αὐτῶν. Διὸ καὶ εἴ τις ὁδοιπόρος περιετύγχανε κείμενόν που ἄταφον, καὶ οὗτος καθῆκον εἶχε νὰ θάπτῃ αὐτὸν ὅσον ἠδύνατο, ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἐπιρρίψῃ ἐπ' αὐτοῦ τρεῖς δράκας χώματος ἢ ἄμμου. Τρομερωτέρα δὲ ἀρὰ ἦτο τὸ νὰ καταρασθῇ τίς τινα νὰ μείνῃ ἄταφος, «ἄταφος ἐκπίπτειν χθονός». Τούτων ἕνεκα καὶ τὸ ἐπὶ πλοίου ἀπολέσθαι ἐθεωρεῖτο τρομερὸν,

(1). Εἴθισται τοῦτο καὶ νῦν, πληρουμένης τῆς λεκάνης ἀλεύρου, ἐπειδὴ ἀλευροῦται τὸ πρόσωπον τοῦ ἐπιζητοῦντος τὸ ἐν τῇ λεκάνῃ ριφθὲν, κινεῖται ὁ γέλως τῶν παρόντων.

διότι τότε τὸ σῶμα ἐρρίπτετο εἰς τὰ κύματα. Εἴς τινας ὅμως περιστάσεις αἱ συνήθεις ἐπικήδειοι τελεταὶ ἦσαν ἀπηγορευμέναι, οἷον εἰς τοὺς αὐτοκτονήσαντας, εἰς τοὺς μὴ ἀποτίσαντας τὰ χρέη αὐτῶν, εἰς τοὺς ἱεροσύλους, εἰς τοὺς κεραυνοπλήκτους καὶ εἰς τοὺς σταυρωθέντας ἢ ἀνασκολοπισθέντας κακούργους. Τῶν τελευταίων τούτων μάλιστα τὰ σώματα ἀφίεντο βορὰ τῶν κυνῶν καὶ τῶν ὀρνέων, ἢ ἐγκατελείποντο εἰς τὸν σταυρὸν ἢ τὸν σκόλοπα μέχρι τῆς ἐντελοῦς σήψεως καὶ ἀποσυνθέσεως αὐτῶν· τῶν δὲ κεραυνοπλήκτων τὰ σώματα ἐθάπτοντο χωριστὰ, ἵνα μὴ βεβηλώσωσι τὰ λείψανα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Κατ' ἄλλην δὲ γνώμην οἱ κεραυνόπληκτοι, ὡς ἱεροὶ νεκροὶ λογιζόμενοι, ἐθάπτοντο ἐν ᾧ τόπῳ ἐπλήχθησαν.

§ 2. Τελεταὶ γινόμεναι κατὰ τὸν θάνατον. Ὅτε ἔπνεέ τις τὰ λοίσθια, περιεκύκλουν τὴν κλίνην αὐτοῦ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἵνα ἀκούσωσι τοὺς τελευταίους λόγους, οὓς καὶ ἐτήρουν μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ. Εἶτα ἀπέδιδον αὐτῷ τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν ἐπιθέτοντες τὸ στόμα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ στόματος ἐκείνου, ἵνα δεχθῶσι τὴν τελευταίαν πνοὴν τοῦ θνήσκοντος. Ὅτε δὲ ἐξέπνεεν, οἱ συγγενεῖς καὶ οἰκεῖοι, ἰδίᾳ αἱ γυναῖκες τῶν οἰκείων, συνέκλειον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καὶ τὸ στόμα, καὶ τοῦτο ἐκαλεῖτο «καθαιρεῖν, συναρμόττειν καὶ συγκλείειν τοὺς ὀφθαλμούς». Οὕτω καὶ ὁ Κρίτων ὡς εἶδε τὸν Σωκράτην ψυχθέντα ὑπὸ τοῦ φαρμάκου καὶ στήσαντα τὰ ὄμματα, «ξυνέλαβε τὸ στόμα τε καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς», ὡς ἱστορεῖ Πλάτων (ἐν Φαίδωνι). Ἔπειτα οἱ αὐτοὶ ἔλουον καὶ ἐμύρουν τὸν νεκρὸν, καὶ ἀφοῦ ἐτύλισσον αὐτὸν μανδύᾳ, τὸν ἐπεκάλυπτον πολυτελεῖ χλαμύδι συνήθως χρώματος λευκοῦ. Τοσαύτην δὲ σημασίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς χλαίνης ταύτης, ὥστε πολλάκις ἰδίαις χερσὶ

παρεσκεύαζον τὴν δι' ἑαυτοὺς ἢ διὰ τοὺς φίλους προωρισμένην. Ἀκολούθως τάττοντες εὐσχήμως τὰ μέλη τοῦ νεκροῦ ἐξέτεινον αὐτὸν θερμὸν ἔτι ὄντα καὶ τὸν ἔθετον ἐπὶ φερέτρου[1], καλύπτοντες τὸ σῶμα διὰ κλάδων πρασίνων καὶ στεφάνων ἐξ ἀνθέων. Ἔθετον προσέτι εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ καὶ ὀβολὸν[2], δανάκην λεγομένην, μισθὸν τῷ πορθμεῖ ναυτιλίας γενησόμενον (κατὰ Λουκιανόν).

§ 3. **Ἔκθεσις τοῦ νεκροῦ.** Ὁ ἐπὶ τοῦ φερέτρου τεταμένος νεκρὸς ἐξετίθετο ἀκολούθως εἰς τὴν εἴσοδον τῆς οἰκίας ἔχων τοὺς πόδας πρὸς τὴν θύραν, καὶ τοῦτο ἐκαλεῖτο «προτίθεσθαι». Ἐτίθεντο δὲ παρὰ τὸ φέρετρον καὶ ἐζωγραφημένα πήλινα ἀγγεῖα, ἅτινα ἐκαλοῦντο λήκυθοι· καὶ ἀγγεῖον πλῆρες ὕδατος, ἀρβάνιον καὶ γάστρα λεγόμενον, ἔκειτο πρὸ τῆς θύρας, ἵνα καθαίρωνται νιπτόμενοι ὅσοι ἥπτοντο τοῦ νεκροῦ· καὶ τοῦτο «λούεσθαι ἀπὸ τοῦ νεκροῦ» ἐλέγετο. Κατὰ δὲ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκθέσεως ἡ κόμη τοῦ νεκροῦ ἐκρέματο εἰς τὴν θύραν, ὅπερ ἐδήλου ὅτι ἡ οἰκογένεια ἦν εἰς πένθος.

§ 4. **Θρῆνοι.** Ἀφοῦ ἐγίνοντο αἱ κατὰ θάνατον εἰθισμέναι τελεταί, ἃς ἐν συνόλῳ κηδείαν ἐκάλουν, ἤρχοντο οἱ θρῆνοι, τὰ δάκρυα δηλαδὴ καὶ οἱ κοπετοὶ τῶν συγγενῶν. Ἐγίνοντο δὲ οὗτοι μετὰ τοσαύτης ὑπερβολῆς, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγριοι· διότι οἱ θρηνοῦντες ἔτυπτον τὴν κεφαλήν, τοὺς μηροὺς καὶ τὰ στέρνα, ἐμάδων τὴν κόμην, ἐσπάρατ-τον τὰς σάρκας, ἤμυσσον τὰς παρειάς, διερρήγνυον τὰ ἱμάτια, ἐκυλινδοῦντο χαμαί, καὶ ἐν γένει ἐγίνοντο εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἄλλων οἰκτρότεροι τοῦ νεκροῦ. Πιστεύοντες

1. Τὸ φέρετρον ἦτο ὑψηλόν, ἢ ἐτίθετο ἐπί τινος τραπέζης, ἵνα οὕτω πρόκηται ὑψηλὸς καὶ μετέωρος ὁ νεκρός.

2. Ἐν τοῖς ἀνορυχθεῖσιν ἀρχαίοις τάφοις εὑρέθησαν ὀβολοὶ κείμενοι μεταξὺ τῶν ὀδόντων τῶν σκελετῶν.

δὲ ὅτι οἱ θεοὶ ἐνδόντες εἰς ἐκδίκησιν ἢ εἰς φθόνον προὐξένησαν αὐτοῖς τὴν δυστυχίαν ταύτην, ἐμέμφοντο καὶ κατηρῶντο αὐτούς. Προσεκαλοῦντο πρὸς τούτοις καὶ θρηνῳδοί, οἵτινες καθῆκον εἶχον νὰ ἐπιδεικνύωσι τὴν βιαιοτέραν ἀπελπισίαν καὶ νὰ ᾄδωσι τὰ πένθιμα ᾄσματα ἐν ταῖς κηδείαις, ἅτινα ἐκαλοῦντο ὀλοφυρμοὶ καὶ λίνοι καὶ συνῳδεύοντο ὑπὸ αὐλῶν. Τοὺς ἀσχήμους ἐν τούτοις τούτους θρήνους ἀπηγόρευσαν ὁ Σόλων καὶ ὁ Πλάτων, ὡς καὶ ὁ Χαρώνδας, ὅστις ἔγραψε νὰ τιμῶσιν ἕκαστον τῶν τετελευτηκότων «μὴ δακρύοις, μηδὲ οἰκτοις, ἀλλὰ μνήμῃ ἀγαθῇ, καὶ τῇ τῶν κατ' ἔτος ὡραίων ἐπιφορᾷ· ὡς ἀχαριστίας οὔσης πρὸς δαίμονας χθονίους λύπης ὑπὲρ τὸ μέτρον γιγνομένης».

§ 5. **Ἐκφορά.** Ὁ νεκρὸς κείμενος ἐπὶ τοῦ φερέτρου, ἢ ἐν Λακεδαίμονι ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, ἐξεφέρετο ἀπὸ τῆς οἰκίας ἐν καιρῷ ἡμέρας. Ὅτε ὅμως οἱ ἀποθανόντες ἦσαν νέοι ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, οὗτοι ἐθάπτοντο κατὰ τὴν αὐγήν, διότι ἐνομίζετο ἀνόσιον νὰ ἀποκαλύψωσι τῷ ἡλίῳ τοσοῦτον ἀσυνήθη καὶ ὀδυνηρὰν δυστυχίαν. Ἡ ἐκφορὰ δὲ τοῦ νεκροῦ ἐγίνετο οὕτω. Προηγοῦντο αὐτοῦ μισθωτοὶ θρηνῳδοὶ ἢ αὐλητρίδες· εἶτα ἐβάδιζον οἱ οἰκεῖοι καὶ φίλοι τοῦ θανόντος, καὶ κατόπιν ἐφέρετο ὁ νεκρὸς ὑπὸ τῶν νεκροφόρων ἢ νεκροθαπτῶν καλουμένων, ἐν δὲ ταῖς τῶν ἐπισήμων κηδείαις ὑπὸ νέων προκεκριμένων, ἢ καὶ ὑπὸ ζεύγους ἡμιόνων ἢ ἵππων· εἵποντο τούτοις οἱ συγγενεῖς καὶ αἱ οἰκεῖαι γυναῖκες, αἷς ἠκολούθουν καὶ φίλαι. Κατά τινα ὅμως νόμον τοῦ Σόλωνος αἱ συνοδεύουσαι τὸν νεκρὸν γυναῖκες ὤφειλον νὰ ἔχωσιν ἡλικίαν ἐντὸς ἑξήκοντα ἐτῶν. Εἰς τὰς κηδείας τῶν ἀρχόντων ἐφέροντο ἐν μεγάλῃ πομπῇ καὶ τὰ διακριτικὰ σημεῖα τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Τὸ δὲ ἐκφέρειν τὸν νεκρὸν ὠνομάζετο ἐκφορὰ καὶ ἐκκομιδή

§ 6. **Ἐπικήδειοι πυραί.** Πυραὶ ἐκαλοῦντο οἱ σωροὶ τῶν ξύλων, ἐφ' ὧν ἐκαίετο ὁ νεκρός. Φαίνεται δὲ ὅτι αὗται δὲν κατεσκευάζοντο κατά τι σχῆμα σταθερόν, καὶ ὅτι οὐδ' ἐκ τῆς αὐτῆς συνίσταντο πάντοτε ὕλης. Ἐτίθετο δὲ ὁ νεκρὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς πυρᾶς, καὶ ἐὰν οὗτος ἦτο διακεκριμένον τι πρόσωπον ἐτίθεντο κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους μετ' αὐτοῦ καὶ διάφορα ζῶα, ἐνίοτε δὲ καὶ αἰχμάλωτοι ἢ δοῦλοι, καὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ θανόντος, τοῦ δὲ στρατιωτικοῦ καὶ τὰ ὅπλα. Εἶτα ἔβαλλον πῦρ εἰς τὴν πυρὰν οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς ἢ φίλοι τοῦ νεκροῦ, οἵτινες παρεκάλουν τοὺς ἀνέμους νὰ βοηθήσωσι τὰς φλόγας ὅπως καταφλεχθῇ ταχέως ὁ νεκρός. Ἔχυνον δὲ εἰς τὰς φλόγας καὶ παντοδαπὰ πολύτιμα ἔλαια καὶ ἀρώματα, καὶ ἐνόσῳ ἔκαιεν ἡ πυρὰ οἱ φίλοι τοῦ ἀποθανόντος ἱστάμενοι πλησίον ἔχυνον σπονδὰς οἴνου καὶ ἐκάλουν κατ' ὄνομα τὸν νεκρόν[1]. Ἀφοῦ δὲ ἐκαίετο ἡ πυρὰ καὶ κατέπαυον αἱ φλόγες, ἐσβέννυτο τὸ πῦρ δι' οἴνου, καὶ εἶτα ἐσύναζον τὴν τέφραν καὶ τὰ ὀστᾶ, καὶ ἔθετον αὐτὰ εἰς κάλπας ξυλίνας, λιθίνας, πηλίνας, ἀργυρᾶς ἢ χρυσᾶς κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀποθανόντος. Ταύτας δὲ ἀπέθετον μετὰ ταῦτα εἰς τὴν γῆν.

§ 7. **Ἐνταφιασμός.** Τὸ ἐνταφιάζειν ἄκαυστον τὸν νεκρὸν ἐλέγετο κατορύττειν, καὶ τοῦτο φαίνεται ἦτο ἀρχαιότερον τοῦ καίειν. Τὴν λέξιν δὲ θάπτειν μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις. Ὅτε οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἄκαυστοι, ἐτίθεντο ἐντὸς λάρνακος, ἥτις κατεσκευάζετο ἐκ κυπαρίσσου ἢ ἐκ κεράμου καὶ ἐλέγετο σορὸς ἢ κιβωτός. Ἐτίθετο δὲ τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολάς. Συγκατωρύττοντο προσέτι μετὰ

1. Εἰς τὰς κηδείας τῶν στρατηγῶν, οἱ στρατιῶται περιέτρεχον τρὶς περὶ τὴν πυρὰν ἐν πομπῇ.

τῶν νεκρῶν καὶ πράγματα πολύτιμα, οἷον ψέλλια, ἐνώτια, δακτύλιοι καὶ ἄλλα, πρὸς δὲ καὶ πήλινα ἀγγεῖα καὶ λήκυθοι, ἄτινα κοινῶς ὀστράκινα ἐκαλοῦντο.

§ 8. **Νεκροταφεῖα.** Ὁ τόπος, εἰς ὃν ἐξεφέροντο οἱ νεκροὶ πρὸς ταφὴν, ἐκαλεῖτο τάφοι, θῆκαι, σήματα καὶ μνήματα, ἐκ τοῦ ὅτι μνήμης χάριν τῶν τεθνεώτων ἱδρύοντο. Ἔκειντο δὲ αὐτὰ ἔν τισι μὲν πόλεσιν ἐντὸς, ἔν τισι δὲ ἐκτὸς αὐτῶν. Ἐν Σπάρτῃ ἐθάπτοντο οἱ νεκροὶ ἐντὸς τῆς πόλεως· διότι ὁ Λυκοῦργος, θέλων νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν δεισιδαιμονίαν περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν νεκρῶν, ἐπέτρεψεν ὅπως ἐντὸς τῆς πόλεως οὗτοι ἐνταφιάζωνται. Ἐν Ἀθήναις ὅμως ἐθάπτοντο ἐκτὸς τῆς πόλεως, καὶ πολλοὶ ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτῶν ἀγροῖς· διὸ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀνορύσσονται ἔν τισιν ἀγροῖς τάφοι ἀρχαῖοι. Ἄνδρες δὲ ὀνομαστοὶ καὶ εὐεργέται τῆς κοινωνίας ἐθάπτοντο παρὰ τὰς δημοσίους ὁδοὺς, καὶ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ Κεραμεικῷ.

§ 9. **Τάφοι.** Ἐν τοῖς μνημείοις πάντες οἱ πολῖται καὶ μάλιστα οἱ δυνάμενοι εἶχον ἴδιον μνῆμα, ἐνῷ ἐθάπτοντο πάντες οἱ τοῦ αὐτοῦ γένους. Τὰ τοιαῦτα μνήματα ἐκαλοῦντο πατρῷα μνήματα. Καὶ τὰ μὲν παλαιότατα μνήματα ἦσαν ὑψώματα ἢ ὀγκώματα γῆς, ἄτινα ἐκαλοῦντο χώματα, κολῶναι καὶ τύμβοι. Ὕστερον ὅμως ἤρξαντο οἱ ἀρχαῖοι νὰ κατασκευάζωσι μεγαλοπρεπῆ καὶ πολυτελέστατα μνήματα, μικρὰ καὶ κομψὰ οἰκοδομήματα, ἄτινα ὠνόμαζον ναΐδια καὶ ἡρῷα. Ἄλλοτε δὲ ἀνήγειρον στήλας ἢ κίονας ἐπὶ τῶν τάφων, καὶ ἐπὶ τῶν στηλῶν ἐνεχαράττετο σύντομός τις ἐπιγραφὴ, τὸ ὄνομα τοῦ ἀποθανόντος, ἢ καὶ σύντομός τις παραίνεσις πρὸς τοὺς ζῶντας, ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ νεκροῦ, ἢ ἀντικείμενόν τι ἀναπολοῦν περίστασίν τινα τοῦ βίου ἐκείνου. Κατέστη ἐν τούτοις ἡ ἴδρυσις τῶν μνημάτων τοσοῦτον ἀπανηρὰ, ὥστε ὁ Σόλων ἔγραψε

νόμον διατάσσοντα ὅπως ἡ κατασκευὴ τοῦ μνήματος γίνηται εἰς τρεῖς τὸ πολὺ ἡμέρας, ἐργαζομένων μόνον δέκα ἀνδρῶν καθ' ἑκάστην. Ἠγείροντο δὲ ὡσαύτως καὶ μνημεῖα εἰς μνήμην τῶν ἐν ξέναις χώραις ἀξιωθέντων ἐπικηδείων τελετῶν, ὡς καὶ ὑπὲρ τῶν μὴ λαβόντων ποτὲ νόμιμον κηδείαν, οἷον τῶν ἐν θαλάσσῃ πνιγέντων ἢ ἐκείνων, ὧν τὰ σώματα δὲν ἀνευρέθησαν. Τὰ δὲ μνημεῖα ταῦτα ἐκαλοῦντο κενοτάφια καὶ κενήρια· διότι δὲν περιεῖχον οὐδὲν λείψανον ἐντὸς αὐτῶν. Ὅλοι δὲ οἱ τάφοι ἐνομίζοντο ἱεροί, καὶ ἡ ἀκρωτηρίασις αὐτῶν ἢ ἡ καθ' οἱονδήποτε τρόπον παραβίασις ἐλογίζετο ἱεροσυλία.

§ 10. **Ἐπικήδειοι λόγοι καὶ ἀγῶνες.** Πρὶν ἢ ἀναχωρήσωσιν ἐκ τοῦ τάφου οἱ συνοδεύοντες τὸν νεκρόν, ἐξεφωνεῖτο καὶ λόγος ἐπιτάφιος. Ἐν Ἀθήναις ὅμως κατὰ νόμον τοῦ Σόλωνος περιωρίσθη τοῦτο μόνον ἐπὶ τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων· ὁ δὲ λόγος ἐγίνετο ὑπὸ ῥήτορος ἐπὶ τούτῳ προσδιωρισμένου, καὶ ἐπανελαμβάνετο τὸ τοιοῦτο κατὰ τὴν ἐπέτειον ἡμέραν. Καὶ ἀγῶνες δὲ κατὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους ἐτελοῦντο ἐν ταῖς κηδείαις τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν.

§ 11. **Τιμαὶ ἀπονεμόμεναι τῇ μνήμῃ τοῦ θανόντος.** Μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν πάντες οἱ τῷ γένει τοῦ ἀποβιώσαντος προσήκοντες καὶ οἱ συνοδεύσαντες τὸν νεκρὸν συνήρχοντο εἰς τὴν οἰκίαν ἑνὸς τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν τοῦ ἀποθανόντος, ὅπου οὗτοι παρεσκεύαζον δεῖπνον, τὸ περίδειπνον ἢ νεκρόδειπνον καλούμενον[1]. Τὴν δευτέραν δὲ μετὰ τὴν κηδείαν ἡμέραν προσεφέρετο τῷ θανόντι θυσία τρίτα ὀνομαζομένη, καὶ ἐπανελαμβάνετο αὕτη καὶ τὴν ἐννάτην καὶ τὴν τριακοστὴν μετὰ τὴν κη-

1. Τὰ περίδειπνα εἰκονίζοντο πολλάκις ἐπὶ τῶν ἐπιταφίων μνημείων, ἐν γωνίᾳ τινὶ τῶν ὁποίων μάλιστα ἐτίθετο ὁμοίωμα κεφαλῆς ἵππου, τὸ ὁδοιπορικὸν τοῦ θανάτου ὑποσημαίνοντος.

δείαν ἡμέραν (τὰ ἔνατα καὶ ἡ τριακάς), ὡς καὶ καθ' ὅλας τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς οἱ ἐπιζῶντες συγγενεῖς ἀπητεῖτο νὰ μνημονεύωσι τῶν ἀποθανόντων. Ἰδίως ἡμέραι τινὲς τοῦ Ἀνθεστηριῶνος (κατὰ τὰ Ἀνθεστήρια) ἦσαν φαίνεται προσδιωρισμέναι διὰ τὰς τελετὰς ταύτας ἐν διαφόροις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος. Ἑωρτάζετο ὡσαύτως καὶ ἡ ἐπέτειος ἡμέρα τοῦ θανάτου. Αἱ δὲ πρὸς τοὺς θανόντας προσφερόμεναι θυσίαι συνίσταντο ὁτὲ μὲν ἀπὸ μελαίνας δαμάλεις, ὁτὲ δὲ ἀπὸ μέλανα πρόβατα, καὶ ἐν γένει ἀπὸ σπονδῶν μέλιτος, οἴνου, γάλακτος, ὕδατος. Κατά τινας δὲ ἡμέρας ἐκοσμοῦντο καὶ οἱ τάφοι τῶν θανόντων δι' ἀνθέων καὶ χόρτων, ἐξ ὧν τὸ σέλινον ἦν κυρίως ἐν χρήσει. Τὸ ταῦτα δὲ προσφέρειν ἐλέγετο ἐναγίζειν, καὶ τὰ προσφερόμενα ἐναγίσματα καὶ κοινότερον χοαί[1].

§ 12. **Πένθος.** Τὸ πένθος διήρκει μέχρι τῆς τριακοστῆς μετὰ τὴν ταφὴν ἡμέρας· ἐν Σπάρτῃ δὲ ἦν ἑνδεκαήμερον. Ὁ δὲ συνήθης τρόπος τοῦ ἐκδηλοῦν τὴν ὑπὲρ τῶν ἀποθανόντων θλῖψιν ἦτο τὸ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν συμποσίων καὶ τῶν διασκεδάσεων καὶ τὸ μὴ φαίνεσθαι δημοσίᾳ· προσέτι δὲ τὸ μελανειμονεῖν, ἀποτίθεσθαι πάντα κόσμον, καὶ κείρειν τὴν κόμην, ἣν πολλάκις μάλιστα ἔβαλλον εἰς τὴν ἐπικήδειον πυρὰν ἢ ἔρριπτον εἰς τὸν τάφον. Ὅτε δὲ ἀπέθνησκον δημόσιοι ἄρχοντες ἢ ἔξοχοι ἄνδρες, ἢ συνέβαινε δημοσία τις δυστυχία, πᾶσαι αἱ δημόσιαι συνελεύσεις διεκόπτοντο, τὰ σχολεῖα, τὰ λουτρά, τὰ ἐργαστήρια ἐκλείοντο, καὶ ὁλόκληρος ἡ πόλις παρίστατο πενθοῦσα.

1. Τὰ γενέσια φαίνεται ὅτι ἦσαν ἐναγίσματα προσφερόμενα τῇ γενεθλίῳ ἡμέρᾳ τοῦ τεθνεῶτος· τὰ δὲ νεκύσια τῇ τῆς θανῆς.

XI. ΧΡΟΝΟΣ.

§ 1. **Μονάδες τοῦ χρόνου.** Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου γεννᾶται εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῶν μεταβολῶν, ἃς τὰ ὄντα ὑρίστανται. Διὸ καὶ ἡ Μυθολογία παρέστησε τὸν Θεὸν τοῦ χρόνου Κρόνον ὡς τέκνον τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, τῶν ἐκ τοῦ χάους κατ' αὐτὴν γεννηθέντων, ἐμφαίνουσα διὰ τούτου ὅτι ὁ χρόνος ἤρξατο νοούμενος ἀπ' αὐτῆς τῆς δημιουργίας, ἤτοι τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐπελθούσης μεταβολῆς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ χρόνος εἶναι ποσὸν ῥέον καὶ συνεχές, πρὸς καταμέτρησιν αὐτοῦ ὡρίσθησαν μονάδες τινὲς κατὰ συνθήκην ἐξ αὐτῶν τῶν φυσικῶν φαινομένων λαμβανόμεναι, ἤτοι μεταβολαί τινες σταθερῶς ἐν αὐτῇ τῇ φύσει ἐπαναλαμβανόμεναι. Ὡς τοιαῦται δὲ ἐχρησίμευσαν ἡ ἡμέρα, ἡ διάρκεια δηλαδὴ τῆς ἀεννάως ἐπαναλαμβανομένης ταύτης μεταβολῆς διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἡλίου ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος, ὁ σεληνιακὸς μήν, ἤτοι ὁ ἀπὸ μιᾶς νέας σελήνης μέχρι τῆς προσεχοῦς ἀπαιτούμενος χρόνος, καὶ ἡ διάρκεια προσέτι τῆς περιοδικῆς μεταβολῆς τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους, τὸ ἡλιακὸν καλούμενον ἔτος.

§ 2. **Διαίρεσις τῆς ἡμέρας.** Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἡ ἡμέρα δὲν διῃρεῖτο εἰς ἴσα μέρη, ἀλλ' ὡρίζετο ἀπὸ τῆς παρουσίας καὶ ἀπουσίας τοῦ ἡλίου. Καὶ τὸν μὲν χρόνον τὸν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου διέκρινον εἰς τρία μέρη, ὧν τὸ πρῶτον ἐκαλεῖτο ἠώς, ἤτοι πρωΐα, τὸ δεύτερον μέσον ἦμαρ, ἤτοι μέσον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ τρίτον δείλη, ἤτοι ἑσπέρα. Ἡ δείλη δὲ πάλιν διεκρίνετο εἰς δείλην πρωΐαν, ἥτις ἦν τὸ πρῶτον μέρος μετὰ τὸ γεῦμα, ὅτε ὁ ἥλιος ἤρχιζε νὰ κλίνῃ, καὶ εἰς δείλην ὀψίαν, τὸ δεύτερον μέρος τὸ πρὸς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ νὺξ διεκρίνετο εἰς τρία μέρη,

τὸ πρῶτον ἐλέγετο ἕσπερος ἢ περὶ λύχνον ἁφάς, τὸ δεύτερον μέσαι νύκτες καὶ τὸ τρίτον ὄρθρος, ὅστις ἦν ὁ πρὸ τοῦ λυκαυγοῦς χρόνος. Τὴν δὲ διαίρεσιν τῆς ἡμέρας εἰς δώδεκα ἴσα μέρη, ὡς καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ πόλου καὶ τοῦ γνώμονος φαίνεται κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον ἐκ τῶν Βαβυλωνίων.

§ 3. **Ὡρολόγια.** Ὡρολόγια ὠνόμαζον οἱ ἀρχαῖοι διαφόρους μηχανάς, δι' ὧν ἐμέτρουν τὸν χρόνον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός. Ὡς ἀρχαιόταται καὶ ἁπλούσταται μηχαναὶ ἀναφέρονται οἱ πόλοι καὶ οἱ γνώμονες, αἵτινες διαιροῦσαι τὴν ἡμέραν εἰς δώδεκα ἴσα μέρη ἦσαν εἶδος ἡλιακῶν ὡρολογίων. Ὁ γνώμων, ὅστις ἐκαλεῖτο καὶ στοιχεῖον, ἦν ἁπλουστέρα τοῦ πόλου μηχανή· συνίστατο δὲ ἐκ στήλης ἢ ῥάβδου, ἥτις καθέτως ἱσταμένη ἐπί τινος θέσεως καὶ εἰς τὸν ἥλιον ἐκτεθειμένη (σκιάθηρον) ἀπετέλει σκιάν, ἣν εὐκόλως ἐμέτρουν διὰ τῶν ποδῶν, σεσημειωμένων ἴσως ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἐφ' ἧς ἔπιπτεν αὕτη. Ἦτο δὲ ἡ σκιὰ αὕτη 10 ἢ 12 ποδῶν μακρὰ κατὰ τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τοῦ ἡλίου. Ἀλλὰ διὰ τοῦ γνώμονος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαιρῆται ἡ ἡμέρα ἀκριβῶς εἰς ἴσα μέρη. Ὁ πόλος ὅμως, ὅστις καὶ ἡλιοτρόπιον ἐλέγετο, ἦτο τελειότερον εἶδος ὡρολογίου, ἀλλ' οὐχὶ πολὺ ἐν χρήσει· συνίστατο δὲ ἐκ λεκανίδος, ἐν τῷ μέσῳ μὲν τῆς ὁποίας ἵστατο καθέτως προσηλωμένος ὁ γνώμων, διὰ γραμμῶν δὲ ἦσαν ἐν αὐτῇ σεσημειωμένα τὰ δώδεκα μέρη τῆς ἡμέρας, ἅτινα πολὺ μεταγενεστέρως (ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀστρονόμων) ἐκλήθησαν ὧραι. Ἕτερον εἶδος ὡρολογίου ἦν ἡ κλεψύδρα, ἥτις κατὰ πρῶτον ἦτο ἁπλῆ φιάλη ἐκ διαφανοῦς ἢ μὴ διαφανοῦς ὕλης, ἔχουσα ἐν τῷ πυθμένι αὐτῆς διάφορα τρυπήματα, δι' ὧν τὸ περιεχόμενον ὕδωρ κατέπιπτε τρόπον τινὰ λάθρα. Τὰ τὴν διαίρεσιν δηλοῦντα

σημεῖα ἢ ἦσαν ἐγκεχαραγμένα εἰς αὐτὴν τὴν διαφανῆ φιάλην, ἢ εἰς τὴν τὸ ὕδωρ ὑποδεχομένην λεκάνην. Ἡ παρὰ τοῖς δικαστηρίοις ἐν χρήσει κλεψύδρα δὲν ἦτο κυρίως εἰπεῖν ὡρολόγιον· διότι ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῆς ὑποθέσεως ἐξηρτᾶτο ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου καὶ ἐπομένως τῆς ποσότητος τοῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον ἔβαλλεν εἰς αὐτὴν ὁ ἐφ' ὕδωρ. Εὑρυὴς ἐφεύρεσις ἦν τὸ ὑπὸ τοῦ περιφήμου μαθηματικοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας Κτησιβίου κατασκευασθὲν (135 π. Χ.) ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον. Ἐν τούτῳ τὸ ὕδωρ καταπίπτον κατὰ σταγόνας ἐπὶ τροχοῦ ἔστρεφεν αὐτόν· αὐτὸς δὲ ἐπηρέαζε διὰ τῆς τακτικῆς στροφῆς μικρὸν ἀγαλμάτιον, ὅπερ βαθμηδὸν ἀνυψούμενον ἐδείκνυε διὰ δείκτου τὰς ἐπὶ στήλης τινὸς προσηρμοσμένης τῇ μηχανῇ σεσημειωμένας ὥρας.

§ 4. **Διαίρεσις τοῦ ἔτους.** Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους παρ' Ἕλλησιν ἡ διαίρεσις τοῦ ἔτους ἦν ἁπλουστάτη· διότι δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη, εἰμὴ ἡ εἰς θέρος καὶ εἰς χειμῶνα, ἢ ἡ ὥρα τοῦ κόπου καὶ ἡ τῆς ἀναπαύσεως· εἶτα διεκρίθη καὶ τὸ ἔαρ καὶ ἡ ὀπώρα. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ὧραι τοῦ ἔτους ἦσαν σπουδαῖαι μάλιστα παρὰ τοῖς γεωργοῖς, ἐθεωρήθη πάντοτε ἀναγκαῖος ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐνάρξεως καὶ τελευτῆς ἑκάστης αὐτῶν διὰ τῆς ἀνατολῆς ἢ τῆς δύσεως ἀστέρων τινῶν· διότι αὗται ἐχρησίμευον κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους ὡς οἱ μόνοι ὁδηγοὶ εἰς τὰ γεωργικὰ ἔργα. Ὁ Ἡσίοδος διορίζει τὸν χρόνον τῶν ἐπιτολῶν τῶν Πλειάδων ὡς καιρὸν θερισμοῦ καὶ ἀρότρου.

«Πληιάδων Ἀτλαγενέων ἐπιτελλομενάων,
ἄρχεσθ' ἀμήτου· ἀρότοιο δὲ δυσομενάων».

Ὅταν δηλαδὴ αἱ Πλειάδες ἀνατέλλωσι συγχρόνως τῇ ἀνατολῇ τοῦ Ἡλίου, καιρὸς θερισμοῦ, καὶ ὅταν μετὰ τὴν

δύσιν τοῦ Ἡλίου, καιρὸς τοῦ ἀρότρου. Ὡς ὥραν δὲ τρυγητοῦ ὥρισε τὴν ἐωθινὴν τοῦ ἀρκτούρου ἀνατολήν.

§ 5. **Κύκλοι.** Ἐπειδὴ τὸ ἔτος ὑπελογίζετο ὡς συγκείμενον ἐκ μηνῶν σεληνιακῶν δώδεκα, ὁ δὲ σεληνιακὸς μὴν ἐκ 30 ἡμερῶν, τὸ σεληνιακὸν ἔτος περιλαμβάνον οὕτω 360 ἡμέρας ἦτο μικρότερον τοῦ ἡλιακοῦ[1], καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἀνεφαίνοντο πάντοτε κατὰ τοὺς αὐτοὺς μῆνας αἱ ἐπιτολαὶ τῶν αὐτῶν ἀστέρων. Ὅθεν οὐ μόνον αἱ γεωργικαὶ ἐργασίαι κατὰ τοὺς αὐτοὺς σεληνιακοὺς μῆνας δὲν ἠδύναντο νὰ συμπίπτωσιν, ἀλλὰ καὶ αἱ κατ' αὐτοὺς ὡρισμέναι θρησκευτικαὶ ἑορταὶ δὲν ἦτο δυνατὸν κατὰ τὰς αὐτὰς ὥρας τοῦ ἔτους νὰ πανηγυρίζωνται. Τούτων λοιπὸν ἕνεκα ἐγένοντο πολλαὶ ἀπόπειραι ὅπως συνδυάσωσι τὸ σεληνιακὸν ἔτος μετὰ τοῦ ἡλιακοῦ ἢ τροπικοῦ λεγομένου ἔτους δι' ἐπακτῶν ἡμερῶν προστιθεμένων εἰς τὸ τέλος ἔτους τινός, ἢ δι' ἐμβολίμων μηνῶν προστιθεμένων εἰς κύκλον τινὰ ἐτῶν. Τοιοῦτοι δὲ κύκλοι ἦσαν ἡ τριετηρίς, ἡ πενταετηρίς, ἡ ἐννεατηρίς, ὁ μετώνειος καὶ ἄλλοι.

§ 6. **Τριετηρίς, πενταετηρίς, ἐννεατηρίς.** Ὅτε παρετηρήθη ὅτι ὁ σεληνιακὸς μὴν δὲν συνέκειτο ἐκ 30 ἡμερῶν, ὥρισαν ἐναλλὰξ ἀνὰ 29 καὶ 30 ἡμέρας εἰς ἕκαστον τῶν μηνῶν καὶ περιώρισαν οὕτω τὸ ἔτος εἰς 354 ἡμέρας. Ἀλλ', ἵνα ἐξισώσωσιν αὐτὸ πρὸς τὸ ἡλιακόν, ἐνέβαλλον εἰς τὸ τέλος ἑκάστης διετίας ἀναπληρωτικὸν μῆνα ἐκ 30 ἡμερῶν, ὀνομαζόμενον Ποσειδεῶνα. Κατὰ δὲ τὴν τροποποίησιν ταύτην τὸ ἀττικὸν ἔτος ἀπὸ τῶν χρόνων

(1). Τὸ ἡλιακὸν ἔτος σύγκειται ἐκ 365 ἡμερῶν, 5 ὡρῶν, 48 λεπτῶν, 49 δευτερολέπτων, καὶ 6 τριτολέπτων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σεληνιακὸς μὴν περιλαμβάνει 29 ἡμέρας, 12 ὥρας, 44′ 2″ καὶ 8‴, περιέχονται ἐν τῷ ἡλιακῷ ἔτει μῆνες σεληνιακοὶ 12 σὺν ἡμέραις 11, σὺν 17 δευτερολέπτοις, σὺν 6 τριτολέπτοις.

τοῦ Σόλωνος ὑπερεῖχε τοῦ ἡλιακοῦ ἐν τῷ τέλει ἑκάστης διετηρίδος κατὰ 7 ἡμέρας, 12 ὥρας καὶ 22 λεπτά. Ὁ δὲ κύκλος οὗτος ἐπειδὴ ἤρχετο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἑκάστου τρίτου ἔτους, ὠνομάσθη καὶ τριετηρίς. Διὰ τὸ σφαλερὸν ὅμως καὶ τούτου τοῦ κύκλου ἐξευρέθη κατόπιν ἡ τετραετηρὶς, καθ' ἣν ὑπελογίζετο μὲν τὸ ἔτος πρὸς 360 ἡμέρας, προσετίθεντο ὅμως εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ δύο ἐμβόλιμοι ἡμέραι, αἵτινες ἐλέγοντο ὑπερβαίνουσαι ἢ ὑπερβάλλουσαι καὶ ἀρχαιρέσιαι ἢ ἄναρχοι (διότι κατ' αὐτὰς ἔπαυον ἐν Ἀθήναις αἱ ἐτήσιαι ἀρχαὶ διοριζομένων ἄλλων ἀρχόντων), ἀφῃρεῖτο δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ κύκλου τούτου ἐκ τῶν 8 ἐμβολίμων ἡμερῶν ἡ μία, ἥτις καὶ ἐξαιρέσιμος ἐλέγετο. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ὁ κύκλος οὗτος, ὅστις καὶ πενταετηρὶς ἐκαλεῖτο, δὲν ἐπέφερε τὴν ἐξίσωσιν τοῦ σεληνιακοῦ πρὸς τὸ ἡλιακὸν ἔτος, εἰσήχθη ἀκολούθως ὑπὸ Κλεοστράτου τοῦ Τενεδίου ὁ ἐξ 8 ἐτῶν κύκλος ἡ ὀκταετηρὶς ἢ ἐννεατηρὶς λεγομένη. Κατ' αὐτὴν δὲ, τοῦ ἔτους ὑποτιθεμένου ἐκ 365 ἡμερῶν καὶ $^1/_4$, ἠριθμοῦντο ἡμέραι 2922 ἐν διαστήματι 8 ἐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ 8 σεληνιακοὶ ἐνιαυτοὶ περιεῖχον 2832 μόνον ἡμέρας, τὸ ὑπόλοιπον τῶν 90 ἡμερῶν ἀνεπληροῦτο διὰ τριῶν ἐμβολίμων μηνῶν παρεντιθεμένων εἰς τρεῖς διαφόρους τῆς ὀκταετηρίδος ἐνιαυτοὺς τὸν γ΄ τὸν ε΄ καὶ τὸν η΄. Οὕτω δὲ τὰ τρία ταῦτα ἔτη τῆς ἐννεατηρίδος εἶχον ἀνὰ 13 μῆνας.

§ 7. **Μετώνειος κύκλος.** Ἀφοῦ πολλαὶ καὶ ἄλλαι ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἐξίσωσιν τῶν δύο ἐτῶν τοῦ σεληνιακοῦ καὶ ἡλιακοῦ, Μέτων ὁ Ἀθηναῖος κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα (432 π. Χ.) ἐπενόησεν ἕτερον κύκλον ἐκ 19 ἐτῶν τὴν ἐννεακαιδεκαετηρίδα λεγομένην. Ὁ Μέτων ὑπελόγισεν ὅτι εἰς τὸ τέλος τοῦ κύκλου τούτου, ἐνῷ ὁ ἥλιος ἀποπερατοῖ τὴν δεκαενναετῆ περίοδόν του, ἡ δὲ σελήνη συμπληροῖ

τὴν διακοσιοστὴν τριακοστὴν πέμπτην, ἀμφότερα τὰ σώματα ταῦτα ἐπανέρχονται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ἐν ᾗ ἦσαν καὶ πρὸ 19 ἐτῶν. Ὅθεν, ἵνα συμπεριλάβῃ τοὺς 235 σεληνιακοὺς μῆνας ἐντὸς τοῦ κύκλου αὐτοῦ, ὥρισεν ὥστε 12 μὲν τῶν ἐτῶν τοῦ κύκλου τούτου νὰ ἀριθμῶσιν ἀνὰ 12 μῆνας ἕκαστον, 7 δὲ ἀνὰ 13. Ἦσαν δὲ τὰ ἔτη τὰ δεχόμενα τοὺς ἐμβολίμους μῆνας τὸ γ΄, ε΄, η΄, ια΄, ιγ΄, ις΄, ιθ΄. Ἀφ' ἑτέρου ὑπολογίζων ὁ Μέτων τὸ ἡλιακὸν ἔτος πρὸς 365 ἡμέρας, 6 ὥρας καὶ 19 λεπτὰ, ἠρίθμει κατὰ τὸν ἐννεακαιδεκαετῆ αὐτοῦ κύκλον 6940 ἡμέρας. Ἐπειδὴ δὲ, ἐὰν ὁ σεληνιακὸς μὴν ὑπελογίζετο ἀνὰ 30 ἡμέρας, οἱ 235 μῆνες θὰ ἀπετέλουν 7050 ἡμέρας, ὁ Μέτων, ἵνα ἐξαλείψῃ τὸ περίσσευμα τῶν 110 ἡμερῶν ἐκ τοῦ κύκλου του, ἀφῄρει τὴν ἑξηκοστὴν τρίτην ἡμέραν καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῶν 235 μηνῶν, ἤτοι ὑπελόγιζε τὸν μὲν πρῶτον καὶ δεύτερον μῆνα τοῦ κύκλου ἀνὰ 30 ἡμέρας, τὸν δὲ τρίτον (ἐν ᾧ ἔπιπτεν ἡ ξγ΄ ἡμέρα) ἀνὰ 29, καὶ πάλιν ἀριθμῶν ἀπὸ τῆς τετάρτης ἡμέρας τοῦ τρίτου μηνὸς 63 ἡμέρας, ὑπελόγιζε τὸν μῆνα ἐκεῖνον ἐν ᾧ ἔπιπτεν ἡ ξγ΄ ἐξ 29 ἡμερῶν, καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ αὐτὸς μὴν ἐν τῇ ἐννεακαιδεκαετηρίδι ἠδύνατο νὰ ᾖ κατὰ τὸ πρῶτον μὲν ἔτος πλήρης τουτέστιν ἐκ 30 ἡμερῶν, εἰς ἄλλο δὲ ἔτος κοῖλος ἤτοι ἐξ 29 ἡμερῶν. Οὕτω δὲ ἀφῃροῦντο ἐκ τοῦ ὅλου δεκαεννεαετοῦς κύκλου ἡμέραι 110, ἐνῷ κατὰ τὴν παλαιὰν μέθοδον τοῦ ἀφαιρεῖν μίαν ἐξ ἑκάστου ἐναλλὰξ μηνὸς, ἤτοι 6 ἡμέρας κατ' ἔτος, ἀφῃροῦντο περισσότεραι ἡμέραι, τουτέστι (19×6=) 114.

§ 8. **Οἱ μετὰ τὸν Μέτωνα κύκλοι.** Ἐπειδὴ κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Μέτωνος ἐν τῷ ἡλιακῷ ἔτει ἐτίθετο πλεόνασμα 30 λεπτῶν περίπου, τὰ 19 ἔτη τοῦ μετωνείου κύκλου ὑπερέβαλον τὰ 19 ἡλιακὰ ἔτη κατὰ 9 περί-

που ὥρας καὶ ἡμίσειαν. Ἵνα διορθώσῃ τοῦτο ὁ Κυζικηνὸς Κάλιππος ἐπενόησε κύκλον 76 ἐτῶν, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ 330 π. Χ. Ἀλλ' ὁ Κάλιππος ὑπελογίσατο ὅτι τὸ σφάλμα τοῦ Μέτωνος ἦτο μία μόνον ἡμέρα ἐν τῷ διαστήματι 76 ἐτῶν, ἐνῷ τοῦτο ἦτο 38 ὡρῶν. Ὅθεν ὁ ἐκ Νικαίας περίφημος ἀστρονόμος Ἵππαρχος ἐφεῦρε πρὸς διόρθωσιν ἕτερον κύκλον περιέχοντα τέσσαρας κύκλους τοῦ Καλλίπου.

§ 9. **Διαίρεσις τῶν μηνῶν.** Ἐπὶ Ὁμήρου ἤδη φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὴ ἡ εἰς δώδεκα σεληνιακοὺς μῆνας διαίρεσις τοῦ ἔτους. Ἕκαστος δὲ τῶν μηνῶν τούτων κατὰ τὴν αὔξησιν καὶ φθίσιν τῆς Σελήνης ἐμερίζετο εἰς περιόδους δύο. Καὶ ἡ μὲν πρώτη πάσης Σελήνης ἡμέρα ἐλέγετο νουμηνία, ὁ δὲ ἀπὸ ταύτης μέχρι τῆς πανσελήνου χρόνος ἐλέγετο «μηνὸς ἱσταμένου», καὶ ὁ μετὰ τὴν πανσέληνον μέχρι τέλους «μηνὸς φθίνοντος»· ἡ δὲ τριακοστὴ ἑκάστου μηνὸς ἐκαλεῖτο τριακὰς ἢ κατὰ διάταξίν τινα τοῦ Σόλωνος ἕνι καὶ νέα· διότι μέρος μὲν ταύτης τῆς ἡμέρας ἀνῆκεν εἰς τὸν φθίνοντα μῆνα, μέρος δὲ εἰς τὸν ἀρχόμενον. Οἱ ἀττικοὶ ἐν τούτοις μῆνες διηροῦντο εἰς τρεῖς δεκάδας, ὧν ἡ πρώτη διεκρίνετο διὰ τῆς φράσεως «μηνὸς ἱσταμένου» καὶ αἱ ἡμέραι αὐτῆς ἐμετροῦντο, νουμηνία, δευτέρα μηνὸς ἱσταμένου, τρίτη μηνὸς ἱσταμένου καὶ οὕτω καθεξῆς· τῆς δὲ δευτέρας δεκάδος αἱ ἡμέραι ἐλέγοντο πρώτη ἐπὶ δέκα ἢ μεσοῦντος καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Ἡ εἰκοστὴ ὠνομάζετο εἰκάς· αἱ δὲ μετὰ ταύτην ἡμέραι μέχρι τέλους τοῦ μηνὸς ἐμετροῦντο διττῶς, πρώτη, δευτέρα, τρίτη ἐπὶ εἰκάδι, ἢ ὅπερ συνηθέστερον ὀπισθοβατικῶς, ἤτοι ἡ 21 ἐλέγετο ἐννάτη φθίνοντος, ἡ 22 ὀγδόη φθίνοντος καὶ οὕτως ἐφεξῆς· κατὰ δὲ τοὺς κοίλους μῆνας ἤτοι τοὺς ἔχοντας 29 ἡμέρας παρέλιπον τὴν δευτέραν φθίνοντος.

§ 10. **Ἀττικοὶ μῆνες.** Καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔτους καὶ τὰ

τῶν μηνῶν ὀνόματα διέφερον παρὰ ταῖς διαφόροις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος. Ἓν τισι μάλιστα οὐδ' ὑπῆρχον ὅλως μηνῶν ὀνόματα, διακρινομένων αὐτῶν ἀριθμητικῶς· ἔλεγον δηλαδὴ πρῶτος μήν, δεύτερος καὶ καθεξῆς. Τοῦ δὲ ἀττικοῦ ἔτους, ὅπερ ἦρχετο ἀπὸ τῆς θερινῆς τροπῆς, οἱ μῆνες ἐκαλοῦντο διαδοχικῶς οὕτως. Ἑκατομβαιών, Μεταγειτνιών, Βοηδρομιών, Πυανεψιών, Μαιμακτηριών, Ποσειδεών, Γαμηλιών, Ἀνθεστηριών, Ἐλαφηβολιών, Μουνυχιών, Θαργηλιών, Σκιροφοριών. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐλήφθησαν ἀπὸ τῶν ἑορτῶν τῶν γινομένων κατ' αὐτούς[1].

§ 11. **Χρονολογία.** Ἐπίσημα γεγονότα φυσικά, θρησκευτικὰ ἢ πολιτικὰ ἀποτελοῦσιν ἐποχήν, ἀπὸ τῆς ὁποίας χρονολογοῦνται τὰ ἔτη τοῦ παρελθόντος, τοῦ ἐνεστῶτος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὡς τοιαῦτα ἐχρησίμευσαν

(1). Ὁ Ἑκατομβαιὼν ἐκλήθη οὕτως ἀπὸ τῶν πολλῶν ἑκατομβῶν, ἃς προσέφερον κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, καθ' ὃν ἐτελοῦντο ἐκτὸς τῶν μεγάλων Παναθηναίων καὶ τὰ Κρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Κρόνου. Ὁ Μεταγειτνιὼν δὲ ἐκλήθη ἐκ τῆς ἑορτῆς τοῦ Μεταγειτνίου Ἀπόλλωνος· ὁ Ποσειδεών, καθ' ὃν συνέπιπτε καὶ ἡ μικροτέρα τοῦ ἔτους ἡμέρα, ἐκ τῶν Ποσειδωνίων. Ὁ δὲ Γαμηλιὼν ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὴν θεὰν τοῦ γάμου τὴν γαμήλιον Ἥραν. Ὁ Ἐλαφηβολιὼν ἐκλήθη ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τῆς πρὸς τιμὴν τῆς Ἐλαφηβόλου Ἀρτέμιδος· ὁ Μουνυχιὼν ἐκ τῆς πρὸς τιμὴν τῆς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος τελουμένης ἐν Μουνυχίᾳ ἑορτῆς· ὁ Θαργηλιὼν ἐκ τῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡλίου καὶ τῶν Ὡρῶν ἢ κατ' ἄλλους τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος τελουμένων Θαργηλίων, ὅτε ἐγίνοντο καὶ καθαρμοὶ πρὸς ἀποτροπὴν λιμοῦ τε καὶ λοιμοῦ καὶ τῶν τοιούτων. Ὁ Σκιροφοριὼν δὲ φέρει τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἐλευσῖνος κώμης Σκίρας, ἀφ' ἧς ἐκλήθη ἡ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς ἑορτή, ἢ ἐκ τοῦ σκίρου ἤτοι γύψου, ἐξ οὗ ὁ Θησεὺς κατεσκεύασε τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ταύτης μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης ἐπιστροφήν, ἢ ἀπὸ τοῦ σκίρου ἤτοι σκιαδίου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον περιέφερον οἱ ἱερεῖς τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἐν τῇ λιτανείᾳ.

παρ' Ἕλλησιν ἡ ἄριξις τοῦ Κέκροπος (1582 π. Χ.), ἡ ἅλωσις τῆς Τροίας (1184 π. Χ.). Προσέτι δὲ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τῶν βασιλέων αὐτῶν ἢ τῶν ἐτησίων ἀρχόντων, καὶ ἐν Ἄργει τὰ τῆς ἀρχιερείας τῆς Ἥρας Ἡρεσίδος, ἥτις εἶχε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ διὰ βίου. Ἀλλὰ περιφημοτέρα παρ' Ἕλλησι χρονολογία ἦν ἡ κατὰ Ὀλυμπιάδας τετραετηρίς, ἧς ἡ ἀρχὴ τίθεται τῷ 776 π. Χ. καὶ ἦν πρῶτος Τίμαιος ὁ ἱστορικὸς (περὶ τὰ 260 π. Χ.) μετεχειρίσθη.

§ 12. **Ὀλυμπιάδες.** Ἐπειδὴ οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἐπανηγυρίσθησαν ἐπὶ 293 περιόδους, ἡ κατὰ Ὀλυμπιάδας χρονολογία περιλαμβάνει ἔτη (776 π.Χ. καὶ 396 μ. Χ. ἤτοι τὸ ὅλον) 1172. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρώτη Ὀλυμπιὰς ἤρξατο τῷ 776 π. Χ., τὸ πρῶτον ἔτος μ. Χ. συμπίπτει τῇ 195 Ὀλυμπιάδι. Ἐὰν λοιπὸν θέλωμεν νὰ ἀναγάγωμεν τὰ ἔτη τῶν Ὀλυμπιάδων εἰς ἔτη π.Χ. ἢ μ.Χ., ὅταν μὲν ὁ ἀριθμὸς τῆς περιόδου τῶν Ὀλυμπιάδων ἦναι ἐλάσσων τοῦ 195, ἐλαττοῦμεν αὐτὸν κατὰ μονάδα καὶ τότε τὸν πολλαπλασιάζομεν ἐπὶ 4, τὸ δὲ γινόμενον ἀφαιροῦμεν ἀπὸ τοῦ 776, ἐκ δὲ τοῦ ὑπολοίπου ἀφαιροῦμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν τῆς Ὀλυμπιάδος μεῖον ἑνός. Οὕτως εὑρίσκομεν ὅτι τὸ 3 ἔτος τῆς 80 Ὀλυμπιάδος συμπίπτει πρὸς τὸ 458 π. Χ.(1). Ὅταν δὲ ὁ ἀριθμὸς τῆς περιόδου τῶν Ὀλυμπιάδων ἦναι μεῖζων τοῦ 195, ἀφαιροῦμεν ἀπὸ τούτου τὸν 195 καὶ τὸ ὑπόλοιπον πολλαπλασιάζομεν ἐπὶ 4, εἰς δὲ τὸ γινόμενον προσθέτομεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν τῆς Ὀλυμπιάδος. Οὕτω τὸ δεύτερον ἔτος τῆς 198 Ὀλυμπιάδος εὑρίσκομεν ὅτι συμπίπτει τῷ 14 μ. Χ.(2). Ὅταν δὲ

(1). 80—1=79. 79×4=316. 776—316=460. 460—2=458 π. Χ.

(2). 198—195=3. 3×4=12. 12+2=14 μ. Χ.

πρόκηται νὰ ἀναγάγωμεν ἀριθμόν τινα ἐτῶν π. Χ. ἐλάσσονα τοῦ 776 εἰς Ὀλυμπιάδας, ἀφαιροῦμεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ 776 καὶ τὸ ὑπόλοιπον διαιροῦμεν διὰ τοῦ 4, εἰς δὲ τὸ πηλίκον προσθέτομεν 1 ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον τῆς διαιρέσεως. Οὕτως εὑρίσκομεν ὅτι τῷ 434 π. Χ. ἔτος συμπίπτει πρὸς τὸ 3 ἔτος τῆς 86 Ὀλυμπιάδος(1), ὡς καὶ τὸ 773 πρὸς τὸ 4 ἔτος τῆς 1 Ὀλυμπιάδος(2). Ἐὰν δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν ἀνήκῃ εἰς τὰ μ. Χ. ἔτη, προσθέτομεν τοῦτον εἰς τὸ 776 καὶ τὸ ἄθροισμα διαιροῦμεν διὰ τοῦ 4, εἰς δὲ τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως προστίθεται 1. Οὕτως εὑρίσκομεν ὅτι τὸ 14 μ. Χ. ἔτος συμπίπτει πρὸς τὸ 2 ἔτος τῆς 198 Ὀλυμπιάδος(3).

XII. ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ, ΣΤΑΘΜΑ, ΜΕΤΡΑ.

§ 1. **Νομίσματα.** Τὰ νομίσματα ἐκαλοῦντο καὶ ἀργύρια καὶ χρήματα. Νομίσματα μὲν, διότι ἐκ συνηθείας καὶ νόμου ἦσαν ὡρισμένα· ἀργύρια δὲ, διότι τὰ ἐπικρατοῦντα παρ' Ἕλλησι νομίσματα ἦσαν ἀργυρᾶ· καὶ χρήματα ὠνομάσθησαν ἕνεκα τῆς χρήσεως αὐτῶν.

2. **Ἀρχὴ τῶν νομισμάτων.** Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὅτε τις εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην πράγματός τινος, ὅπερ ὁ ἴδιος δὲν ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ ἢ νὰ πορισθῇ παρὰ τῆς φύσεως, ἐλάμβανε τοῦτο ἀπὸ τοῦ ἔχοντος διδοὺς αὐτῷ ζῶα, δέρματα, καρποὺς, ξύλα ἢ ὅ,τι ἄλλο ἐκέκτητο. Τὸ σφαλερὸν ὅμως τῆς τοιαύτης ἀνταλλαγῆς κατενοήθη

(1). 776—434=342. 342 : 4=85 καὶ ὑπόλοιπον 2. 85+1, καὶ 2+1=86 Ὀλυμπιάδος 3 ἔτος.

(2). 776—773=3. 3 : 4=0 καὶ ὑπόλοιπον 3. 0+1, καὶ 3+1=1 Ὀλυμπιάδος 4 ἔτος.

(3). 776+14=790. 790 : 4=197 καὶ ὑπόλοιπον 2. 197+1, καὶ 2=198 Ὀλυμπιάδος 2 ἔτος.

ταχέως, διότι ἄλλοτε μὲν δὲν ὑπῆρχον τὰ ἀνταλλαχθησόμενα, ἄλλοτε δὲ δὲν διηροῦντο ταῦτα χωρὶς νὰ ἀπολέσωσι τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Τούτων ἕνεκα ἀφέντες τὴν ἀνταλλαγὴν ταύτην εἰσήγαγον στοιχεῖά τινα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν πραγμάτων, καὶ ὡς τοιαῦτα μετεχειρίσθησαν τὰ μέταλλα, καὶ διότι εἶναι στερεὰ καὶ διότι εὐκόλως δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα μετεχειρίζοντο ὡς πραγματείας· διότι προσδιώριζον τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἀναλόγως τοῦ βάρους. Βαθμηδὸν ὅμως ἐγκατελείφθη καὶ ἡ χρῆσις τῶν ἀσήμων μετάλλων καὶ ἤρξαντο ποιοῦντες σημεῖά τινα ἁπλᾶ ἐπὶ τοῦ μετάλλου, δι' ὧν διεκρίνετο ἡ ποιότης αὐτοῦ καὶ τὸ βάρος. Ἀλλὰ, πότε ἐκόπησαν τὰ πρῶτα ἐν Ἑλλάδι νομίσματα καὶ εἰς τίνα ἀνήκει ἡ δόξα τῆς ἐφευρέσεως αὐτῶν, οὐ ῥᾴδιον εὑρεῖν. Ὁ Πλούταρχος ἱστορεῖ ὅτι ὁ Θησεὺς ἔκοψε νόμισμα, «βοῦν ἐγχαράξας» ἢ διὰ τὸν Μαραθώνιον ταῦρον, ἢ ἵνα προτρέψῃ τοὺς πολίτας πρὸς γεωργίαν. Ἄλλοι λέγουσιν ὅτι Φείδων[1] ὁ τοῦ Ἄργους βασιλεὺς ἔκοψε πρῶτος ἐν Αἰγίνῃ χαλκοῦ καὶ ἀργύρου νομίσματα, καὶ ὅτι πρῶτος οὗτος εἰσήγαγε σύστημα σταθμῶν καὶ μέτρων. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ ὅτι ο Λυδοὶ πρῶτοι ἀνθρώπων νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἐχρήσαντο.

§ 3. **Ὕλη τῶν ἀρχαίων νομισμάτων.** Ἡ διὰ τὰ νομίσματα ὕλη ἀπαιτεῖται ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχῃ ἄφθονος, νὰ ἔχῃ γενικῶς παραδεδεγμένην ἀξίαν, νὰ ἀντέχῃ εἰς φθορὰν ἢ ὀξείδωσιν, νὰ ᾖ εὐφόρητος, εὐδιαίρετος, καὶ νὰ λαμβάνῃ εὐκόλως τὸ μέγεθος καὶ τὸν τύπον τὸν ὁρίζοντα καὶ βεβαιοῦντα τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν αὐτῆς. Οἱ ὅροι οὗτοί εἰσιν εὐκατόρθωτοι εἰς χρυσὸν, ἄργυρον, καὶ χαλκὸν,

1. Οὗτος κατὰ μὲν τὰ Πάρια χρονικὰ ἤκμασε κατὰ τὸ 895 π. Χ., κατὰ δὲ τὴν γνώμην τῶν νεωτέρων μεταξὺ τοῦ 783 καὶ 720 π. Χ.

καὶ ἐκ τούτων τῶν μετάλλων εἴτε κεχωρισμένως εἴτε ἐν ἐπιμίξει ἀλλήλων ἐκόπησαν νομίσματα σχεδὸν ὁπουδήποτε ἐγένετο χρῆσις αὐτῶν. Ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐν Ἀθήναις τε καὶ ἄλλαις πόλεσι δὲν ἐκόπτετο χρυσοῦν νόμισμα, ἀλλ' ἀργυροῦν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Βυζάντιοι ἐχρήσαντο σιδήρῳ ὡς καὶ οἱ Κλαζομένιοι, ἴσως ἕνεκα τῆς ἐν Λακωνικῇ καὶ ταῖς παραλίαις τοῦ Εὐξείνου ἀφθονίας τοῦ μετάλλου τούτου. Ἐκ ψευδαργύρου δ' ἔκοψε νόμισμα ἐν Συρακούσαις ὁ Διονύσιος. Λέγεται δὲ ὅτι παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις (ὡς καὶ παρὰ Καρχηδονίοις καὶ Ρωμαίοις) ἐγένετο χρῆσις καὶ σκυτίνων νομισμάτων.

§ 4. **Ἀξία καὶ διαφορὰ τῶν νομισμάτων.** Ἡ μονὰς τῶν νομισμάτων ἦτο ἡ δραχμὴ, δύο δραχμαὶ ἀπετέλουν ἓν διδραχμον, ἑκατὸν δὲ δραχμαὶ ἠδύναντο μίαν μνᾶν, καὶ ἑξήκοντα μναῖ ἓν τάλαντον. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ἀμφότερα ἥ τε μνᾶ καὶ τὸ τάλαντον ἦσαν λογιστικὰ νομίσματα. Ἡ δραχμὴ δὲ πάλιν ἠδύνατο ἑξ ὀβολούς, ὁ δὲ ὀβολὸς ὀκτὼ χαλκοῦς καὶ ὁ χαλκοῦς ἑπτὰ λεπτά. Ἦσαν δὲ τὰ μικρότερα νομίσματα, ὡς τὸ λεπτὸν, ὁ χαλκοῦς καὶ τὰ λοιπὰ, ἐν γένει χάλκινα, πλὴν τῆς δραχμῆς καὶ τοῦ διδράχμου ἅπερ ἦσαν ἀργυρᾶ. Ὑπῆρχεν ὡσαύτως τετράδραχμον, ὀνομαζόμενον γλαῦξ, διότι ἐπὶ τοῦ ἑνὸς μὲν προσώπου εἶχεν ἐγκεχαραγμένην τὴν κεφαλὴν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου γλαῦκα. Τὸ τετράδραχμον τοῦτο ἐν ὑστάτοις χρόνοις ὠνομάζετο στατήρ[1].

1. Ὁ στατὴρ ἦτο ἀργυροῦν νόμισμα δυνάμενον δύο δραχμάς, ἤτοι δίδραχμον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ δίδραχμον ἐπεκράτει ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις νομίσμασιν, ὠνομάσθη καὶ στατὴρ, δηλαδὴ βάσις νομισματική. Ἐκ τούτου δὲ ὕστερον, ὅτε ἤρξαντο κόπτειν χρυσᾶ νομίσματα, ὠνομάσθησαν εἰδικῶς στατῆρες τὰ κυριώτερα χρυσᾶ νομίσματα, ἅτε τῆς αὐτῆς ὁλκῆς τῷ ἀργυρῷ διδράχμῳ ὄντα.

Τὰ εἰρημένα ὅμως νομίσματα ἦσαν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὸ βάρος διάφορα κατὰ τὰς διαφόρους πολιτείας, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐκόπτοντο. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀττικὴ δραχμὴ σὺν τῷ χρόνῳ μετεβλήθη. Ὁ χρυσοῦς στατὴρ ἐζύγιζε δύο ἀττικὰς δραχμὰς καὶ ἰσοδυνάμει πρὸς 25 δραχμάς. Ὁ κυζικηνός, ὁ φιλιππικὸς καὶ ὁ ἀλεξανδρινὸς στατὴρ ἰσοδυνάμει πρὸς 28 δραχμάς· ὁ δαρεικὸς καὶ ὁ τοῦ Κροίσου στατὴρ πρὸς 50 δραχμάς. Τὸ ἀττικὸν τάλαντον εἶχε μίαν μνᾶν, ἤτοι 100 δραχμάς. Τὸ τῆς Αἰγίνης ἠδύνατο 10 χιλιάδας ἀττικῶν δραχμῶν. Τὸ τῶν Κορινθίων εἶχε τὴν αὐτὴν περίπου ἀξίαν. Τὸ τῶν Ροδίων ἠδύνατο 4 χιλιάδας ἀττικὰς δραχμάς. Τὸ Εὐβοϊκὸν ἦν μικρόν τι μεῖζον τοῦ Ἀττικοῦ. Τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἠδύνατο 1500 ἀττικὰς δραχμάς. Ἐλάχιστον πάντων ἦν τὸ Σικελικὸν τάλαντον[1].

§ 5. **Ἀξία τῶν νομισμάτων ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλληλα.**

Λεπτὸν								
7	Χαλκοῦς							
14	2	Δίχαλκος						
28	4	2	Ἡμιοβόλιον					
56	8	4	2	Ὀβολός				
112	16	8	4	2	Διώβολον			
224	32	16	8	4	2	Τριώβολον		
336	48	24	12	6	3	$1\frac{1}{2}$	Δραχμὴ	
672	96	48	24	12	6	3	2	Δίδραχμον
1344	192	96	48	24	12	6	4	2 Τετράδραχμ. ἢ Στατὴρ
1680	240	120	60	30	15	$7\frac{1}{2}$	5	$2\frac{1}{2}$ $1\frac{1}{4}$ Πενταδραχμον

1. Ἕτερον τάλαντον πολὺ ἀρχαιότερον καὶ μικροτέρας ἀξίας τοῦ ἀττικοῦ ἦτο τὸ λεγόμενον ὁμηρικὸν χρυσοῦν τάλαντον, τὸ ὁποῖον ὑποθέτουσί τινες ὅτι ἰσοδυνάμει πρὸς 24 δραχμάς. Ἀλλὰ τὸ τάλαντον, οὗ ἡ ἀξία διέφερε κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους καὶ τόπους, παρ' Ὁμήρῳ σημαίνει κοινῶς πλάστιγγα. Συνήθως δὲ ἢ σταθμὸν ἢ ποσότητά τινα χρημάτων.

§ 6. **Ἀξία τῶν νομισμάτων ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ γαλλικὸν φράγκον.**

ὀβολὸς	φρ.	0,15
δραχμὴ ἢ 6 ὀβολοί	»	0,90
στατὴρ χρυσοῦς ἢ 25 δραχμαί	»	22,50
στατὴρ κυζικηνὸς ἢ 28 δραχμαί . . .	»	25,20
στατὴρ δαρεικὸς ἢ 50 δραχμαί. . . .	»	45
στατὴρ ἀργυροῦς ἢ μνᾶ (ἤτοι 100 δραχμαί)	»	90
τάλαντον ἀττικὸν ἢ 60 μναῖ , . . .	»	5400

§ 7. **Σταθμά.** Τὰ σταθμὰ φαίνονται ὅτι προηγήθησαν τῶν μέτρων. Ἀμφότερα δὲ ἔσχον τὴν ἀρχὴν ἐκ συστήματος ἐπικρατοῦντος ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων παρὰ τοῖς ἐν Βαβυλωνίοις Χαλδαίοις. Τὸ σύστημα τούτων εἰσήχθη ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὁμήρου· διότι ὁ Ὅμηρος μεταχειρίζεται μόνον τὴν λέξιν τάλαντον ὡς δηλωτικὴν βάρους. Αἱ ἐπωνυμίαι δὲ τῶν σταθμῶν ἐχρησίμευσαν ἐπίσης καὶ εἰς τὰ νομίσματα· διότι ἡ ἀξία ἐκείνων ἦτο προσδιωρισμένη ἐπὶ τοῦ βάρους τοῦ ἀργύρου. Μονὰς τοῦ βάρους ἦτο ἡ δραχμή.

§ 8. Ἀναλογίαι τῶν σταθμῶν πρὸς ἄλληλα.

Λεπτὸν	Χαλκοῦς	Ἡμιωβόλιον	Ὀβολὸς	Διώβολον	Δραχμὴ	Δίδραχμον	Μνᾶ	Τάλαντον[1]
7	Χαλκοῦς							
28	4	Ἡμιωβόλιον						
56	8	2	Ὀβολὸς					
112	16	4	2	Διώβολον				
336	48	12	6	3	Δραχμὴ			
672	96	24	12	6	2	Δίδραχμον		
33,600	4,800	1,200	600	500	100	50	Μνᾶ	
2,016,000	288,000	72,000	36,000	18,000	6,000	3,000	60	Τάλαντον

§ 9. **Μέτρα.** Τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων διακριτέα εἰς δύο· εἰς μέτρα, δι' ὧν ἐμέτρουν τὰ μήκη, καὶ εἰς μέτρα, δι' ὧν ἐμέτρουν τὰ ξηρὰ καὶ ὑγρά. Ἀλλὰ καὶ τὰ μέτρα τοῦ μήκους διακρίνονται εἰς μέτρα, δι' ὧν ἐμέτρουν βραχέα μήκη, καὶ εἰς μέτρα ὁδοιπορικά. Τῶν βραχέων μηκῶν μονὰς ἐκλήπτεα ὁ δάκτυλος, τῶν δὲ μακρῶν ὁ ποῦς[2]. Μονὰς δὲ τῶν ὑγρῶν καὶ ξηρῶν μέτρων ἦν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ κοχλιάριον καὶ μετὰ τοῦτο συνηθέστερον τὸ ποτήριον, ἡ κοτύλη.

1. Ὑπολογίζουσι τὸ βάρος τοῦ ταλάντου πρὸς 20 ὀκάδας 180 δράμια καὶ $\frac{101}{1000}$. Ὑπῆρχον δὲ καὶ σταθμὰ τῆς φαρμακοποιίας καὶ μικρότερα σταθμὰ χρήσιμα ἰδίως εἰς τὴν ἱππιατρικήν.

2. Ὁ ποῦς ἰσομετρεῖται πρὸς τρεῖς παλάμας, ὀκτὼ γραμμὰς καὶ $\frac{64}{100}$ τῆς γραμμῆς. Τὸν τρίτον π. Χ. αἰῶνα εἰσήχθη κυρίως εἰς τὴν Ἀσίαν νέος ποῦς, ὅστις ὑπερέβαινε κατὰ δύο σχεδὸν δακτύλους τὸν κοινὸν ὀλυμπιακὸν πόδα, καὶ κατ' ἀναλογίαν αὐτοῦ ηὐξήθησαν καὶ τὰ ἄλλα μέτρα. Τὸ Ἀρσὶν ἐλογίσθη ἴσον πρὸς 0,6661, ὁ δὲ ἐνδεζὲς πρὸς 0,6479 τοῦ βασιλικοῦ πήχεως.

§ 10. Ἀναλογίαι τῶν μέτρων τῶν βραχέων μηκῶν πρὸς ἄλληλα.

Δάκτυλος	Κόνδυλος	Παλαιστὴ, Δῶρον, Δοχμὴ ἢ Δακτυλοδοχμὴ	Δίχας ἢ Ἡμιπόδιον	Δίχας	Ὀρθοδῶρον	Σπιθαμὴ	Πούς	Πυγμὴ	Πυγών	Πῆχυς	Ξύλον[1]	Ὀργυιά
2	Κόνδυλος											
4	2	Παλαιστὴ, Δῶρον, Δοχμὴ ἢ Δακτυλοδοχμὴ										
8	4	2	Δίχας ἢ Ἡμιπόδιον									
10	5	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{4}$	Δίχας								
11	$5\frac{1}{2}$	$2\frac{3}{4}$	$1\frac{3}{8}$	$1\frac{1}{10}$	Ὀρθοδῶρον							
12	6	3	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{5}$	$1\frac{1}{11}$	Σπιθαμὴ						
16	8	4	2	$1\frac{3}{5}$	$1\frac{5}{11}$	$1\frac{1}{3}$	Πούς					
18	9	$4\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{4}{5}$	$1\frac{7}{11}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{8}$	Πυγμὴ				
20	10	5	$2\frac{1}{2}$	2	$1\frac{9}{11}$	$1\frac{2}{3}$	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{9}$	Πυγών			
24	12	6	3	$2\frac{2}{5}$	$2\frac{2}{11}$	2	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{3}$	$1\frac{1}{5}$	Πῆχυς		
72	36	18	9	$7\frac{1}{5}$	$6\frac{6}{11}$	6	$4\frac{1}{2}$	4	$3\frac{3}{5}$	3	Ξύλον[1]	
96	48	24	12	$9\frac{3}{5}$	$8\frac{8}{11}$	8	6	$5\frac{1}{3}$	$4\frac{4}{5}$	4	$1\frac{1}{3}$	Ὀργυιά

1. Τὸ ξύλον ἐμετρεῖτο συνήθως ὑπὸ τῶν ναυπηγῶν καὶ ἐκαλεῖτο ἐνίοτε καὶ ὀργυιὰ ξυλεία δι' αὐτούς.

FENER
YOKUŞMION RÜM KIZ LİSESİ

§ 11. Ἀναλογίαι τῶν μέτρων τῶν μακρῶν μηκῶν πρὸς ἄλληλα.

Ποδῦς	Πῆχυς	Βῆμα	Ὄργυια	Κάλαμος, Ἄχαινα ἢ Δεκάπους	Ἄμμα	Πλέθρον	Στάδιον ἢ Στάδιος	Δίαυλος	Ἱππικὸν	Μίλιον	Παρασάγγης[1]
$1\frac{1}{3}$	$1\frac{1}{3}$	$2\frac{2}{3}$	$1\frac{2}{3}$	10	$16\frac{2}{3}$	$1\frac{2}{3}$	10	20	40	$3\frac{3}{4}$	$7\frac{1}{2}$
$2\frac{1}{2}$	2	5	3	15	25	$2\frac{1}{2}$	15	30	60	$7\frac{1}{2}$	15
5	4	10	6	30	50	5	30	60	120	15	30
10	8	20	12	60	100	10	60	120	240	30	60
15	12	30	18	90	150	15	90	180	360	45	90
30	24	60	36	180	300	30	180	360	720	90	180
60	48	120	72	360	600	60	360	720	1,440	180	360
120	96	240	144	720	1,200	120	720	1,440	2,880	360	720
240	192	480	288	1,440	2,400	240	1,440	2,880	5,760	720	1,440
480	384	960	576	2,880	4,800	480	2,880	5,760	11,520	1,440	2,880
600	480	1,200	720	3,600	6,000	600	3,600	7,200	14,400	1,800	3,600
1,200	960	2,400	1,440	7,200	12,000	1,200	7,200	14,400	28,800	3,600	7,200
2,400	1,920	4,800	2,880	14,400	24,000	2,400	14,400	28,800	57,600	7,200	14,400
4,800	3,840	9,600	5,760	28,800	48,000	4,800	28,800	57,600	115,200	14,400	28,800
9,600	7,680	19,200	11,520	57,600	96,000	9,600	57,600	115,200	230,400	28,800	57,600
19,200	15,360	38,400	23,040	115,200	192,000	19,200	115,200	230,400	460,800	57,600	115,200
38,400	30,720	76,800	46,080	230,400	384,000	38,400	230,400	460,800	921,600	115,200	230,400
76,800	61,440	153,600	92,160	460,800	768,000	76,800	460,800	921,600	1,843,200	230,400	460,800
153,600	122,880	307,200	184,320	921,600	1,536,000	153,600	921,600	1,843,200	3,686,400	460,800	921,600
307,200	245,760	614,400	368,640	1,843,200	3,072,000	307,200	1,843,200	3,686,400	7,372,800	921,600	1,843,200
614,400	491,520	1,228,800	737,280	3,686,400	6,144,000	614,400	3,686,400	7,372,800	14,745,600	1,843,200	3,686,400
1,228,800	983,040	2,457,600	1,474,560	7,372,800	12,288,000	1,228,800	7,372,800	14,745,600	29,491,200	3,686,400	7,372,800
2,457,600	1,966,080	4,915,200	2,949,120	14,745,600	24,576,000	2,457,600	14,745,600	29,491,200	58,982,400	7,372,800	14,745,600
4,915,200	3,932,160	9,830,400	5,898,240	29,491,200	49,152,000	4,915,200	29,491,200	58,982,400	117,964,800	14,745,600	29,491,200
9,830,400	7,864,320	19,660,800	11,796,480	58,982,400	98,304,000	9,830,400	58,982,400	117,964,800	235,929,600	29,491,200	58,982,400
19,660,800	15,728,640	39,321,600	23,592,960	117,964,800	196,608,000	19,660,800	117,964,800	235,929,600	471,859,200	58,982,400	117,964,800
39,321,600	31,457,280	78,643,200	47,185,920	235,929,600	393,216,000	39,321,600	235,929,600	471,859,200	943,718,400	117,964,800	235,929,600
78,643,200	62,914,560	157,286,400	94,371,840	471,859,200	786,432,000	78,643,200	471,859,200	943,718,400	1,887,436,800	235,929,600	471,859,200
157,286,400	125,829,120	314,572,800	188,743,680	943,718,400	1,572,864,000	157,286,400	943,718,400	1,887,436,800	3,774,873,600	471,859,200	943,718,400
314,572,800	251,658,240	629,145,600	377,487,360	1,887,436,800	3,145,728,000	314,572,800	1,887,436,800	3,774,873,600	7,549,747,200	943,718,400	1,887,436,800
629,145,600	503,316,480	1,258,291,200	754,974,720	3,774,873,600	6,291,456,000	629,145,600	3,774,873,600	7,549,747,200	15,099,494,400	1,887,436,800	3,774,873,600
1,258,291,200	1,006,632,960	2,516,582,400	1,509,949,440	7,549,747,200	12,582,912,000	1,258,291,200	7,549,747,200	15,099,494,400	30,198,988,800	3,774,873,600	7,549,747,200
2,516,582,400	2,013,265,920	5,033,164,800	3,019,898,880	15,099,494,400	25,165,824,000	2,516,582,400	15,099,494,400	30,198,988,800	60,397,977,600	7,549,747,200	15,099,494,400
5,033,164,800	4,026,531,840	10,066,329,600	6,039,797,760	30,198,988,800	50,331,648,000	5,033,164,800	30,198,988,800	60,397,977,600	120,795,955,200	15,099,494,400	30,198,988,800
10,066,329,600	8,053,063,680	20,132,659,200	12,079,595,520	60,397,977,600	100,663,296,000	10,066,329,600	60,397,977,600	120,795,955,200	241,591,910,400	30,198,988,800	60,397,977,600
20,132,659,200	16,106,127,360	40,265,318,400	24,159,191,040	120,795,955,200	201,326,592,000	20,132,659,200	120,795,955,200	241,591,910,400	483,183,820,800	60,397,977,600	120,795,955,200
40,265,318,400	32,212,254,720	80,530,636,800	48,318,382,080	241,591,910,400	402,653,184,000	40,265,318,400	241,591,910,400	483,183,820,800	966,367,641,600	120,795,955,200	241,591,910,400
80,530,636,800	64,424,509,440	161,061,273,600	96,636,764,160	483,183,820,800	805,306,368,000	80,530,636,800	483,183,820,800	966,367,641,600	1,932,735,283,200	241,591,910,400	483,183,820,800
161,061,273,600	128,849,018,880	322,122,547,200	193,273,528,320	966,367,641,600	1,610,612,736,000	161,061,273,600	966,367,641,600	1,932,735,283,200	3,865,470,566,400	483,183,820,800	966,367,641,600
322,122,547,200	257,698,037,760	644,245,094,400	386,547,056,640	1,932,735,283,200	3,221,225,472,000	322,122,547,200	1,932,735,283,200	3,865,470,566,400	7,730,941,132,800	966,367,641,600	1,932,735,283,200
644,245,094,400	515,396,075,520	1,288,490,188,800	773,094,113,280	3,865,470,566,400	6,442,450,944,000	644,245,094,400	3,865,470,566,400	7,730,941,132,800	15,461,882,265,600	1,932,735,283,200	3,865,470,566,400
1,288,490,188,800	1,030,792,151,040	2,576,980,377,600	1,546,188,226,560	7,730,941,132,800	12,884,901,888,000	1,288,490,188,800	7,730,941,132,800	15,461,882,265,600	30,923,764,531,200	3,865,470,566,400	7,730,941,132,800
2,576,980,377,600	2,061,584,302,080	5,153,960,755,200	3,092,376,453,120	15,461,882,265,600	25,769,803,776,000	2,576,980,377,600	15,461,882,265,600	30,923,764,531,200	61,847,529,062,400	7,730,941,132,800	15,461,882,265,600
5,153,960,755,200	4,123,168,604,160	10,307,921,510,400	6,184,752,906,240	30,923,764,531,200	51,539,607,552,000	5,153,960,755,200	30,923,764,531,200	61,847,529,062,400	123,695,058,124,800	15,461,882,265,600	30,923,764,531,200
10,307,921,510,400	8,246,337,208,320	20,615,843,020,800	12,369,505,812,480	61,847,529,062,400	103,079,215,104,000	10,307,921,510,400	61,847,529,062,400	123,695,058,124,800	247,390,116,249,600	30,923,764,531,200	61,847,529,062,400
20,615,843,020,800	16,492,674,416,640	41,231,686,041,600	24,739,011,624,960	123,695,058,124,800	206,158,430,208,000	20,615,843,020,800	123,695,058,124,800	247,390,116,249,600	494,780,232,499,200	61,847,529,062,400	123,695,058,124,800
41,231,686,041,600	32,985,348,833,280	82,463,372,083,200	49,478,023,249,920	247,390,116,249,600	412,316,860,416,000	41,231,686,041,600	247,390,116,249,600	494,780,232,499,200	989,560,464,998,400	123,695,058,124,800	247,390,116,249,600
82,463,372,083,200	65,970,697,666,560	164,926,744,166,400	98,956,046,499,840	494,780,232,499,200	824,633,720,832,000	82,463,372,083,200	494,780,232,499,200	989,560,464,998,400	1,979,120,929,996,800	247,390,116,249,600	494,780,232,499,200
164,926,744,166,400	131,941,395,333,120	329,853,488,332,800	197,912,092,999,680	989,560,464,998,400	1,649,267,441,664,000	164,926,744,166,400	989,560,464,998,400	1,979,120,929,996,800	3,958,241,859,993,600	494,780,232,499,200	989,560,464,998,400
329,853,488,332,800	263,882,790,666,240	659,706,976,665,600	395,824,185,999,360	1,979,120,929,996,800	3,298,534,883,328,000	329,853,488,332,800	1,979,120,929,996,800	3,958,241,859,993,600	7,916,483,719,987,200	989,560,464,998,400	1,979,120,929,996,800
659,706,976,665,600	527,765,581,332,480	1,319,413,953,331,200	791,648,371,998,720	3,958,241,859,993,600	6,597,069,766,656,000	659,706,976,665,600	3,958,241,859,993,600	7,916,483,719,987,200	15,832,967,439,974,400	1,979,120,929,996,800	3,958,241,859,993,600
1,319,413,953,331,200	1,055,531,162,664,960	2,638,827,906,662,400	1,583,296,743,997,440	7,916,483,719,987,200	13,194,139,533,312,000	1,319,413,953,331,200	7,916,483,719,987,200	15,832,967,439,974,400	31,665,934,879,948,800	3,958,241,859,993,600	7,916,483,719,987,200
2,638,827,906,662,400	2,111,062,325,329,920	5,277,655,813,324,800	3,166,593,487,994,880	15,832,967,439,974,400	26,388,279,066,624,000	2,638,827,906,662,400	15,832,967,439,974,400	31,665,934,879,948,800	63,331,869,759,897,600	7,916,483,719,987,200	15,832,967,439,974,400
5,277,655,813,324,800	4,222,124,650,659,840	10,555,311,626,649,600	6,333,186,975,989,760	31,665,934,879,948,800	52,776,558,133,248,000	5,277,655,813,324,800	31,665,934,879,948,800	63,331,869,759,897,600	126,663,739,519,795,200	15,832,967,439,974,400	31,665,934,879,948,800
10,555,311,626,649,600	8,444,249,301,319,680	21,110,623,253,299,200	12,666,373,951,979,520	63,331,869,759,897,600	105,553,116,266,496,000	10,555,311,626,649,600	63,331,869,759,897,600	126,663,739,519,795,200	253,327,479,039,590,400	31,665,934,879,948,800	63,331,869,759,897,600
21,110,623,253,299,200	16,888,498,602,639,360	42,221,246,506,598,400	25,332,747,903,959,040	126,663,739,519,795,200	211,106,232,532,992,000	21,110,623,253,299,200	126,663,739,519,795,200	253,327,479,039,590,400	506,654,958,079,180,800	63,331,869,759,897,600	126,663,739,519,795,200
42,221,246,506,598,400	33,776,997,205,278,720	84,442,493,013,196,800	50,665,495,807,918,080	253,327,479,039,590,400	422,212,465,065,984,000	42,221,246,506,598,400	253,327,479,039,590,400	506,654,958,079,180,800	1,013,309,916,158,361,600	126,663,739,519,795,200	253,327,479,039,590,400
84,442,493,013,196,800	67,553,994,410,557,440	168,884,986,026,393,600	101,330,991,615,836,160	506,654,958,079,180,800	844,424,930,131,968,000	84,442,493,013,196,800	506,654,958,079,180,800	1,013,309,916,158,361,600	2,026,619,832,316,723,200	253,327,479,039,590,400	506,654,958,079,180,800
168,884,986,026,393,600	135,107,988,821,114,880	337,769,972,052,787,200	202,661,983,231,672,320	1,013,309,916,158,361,600	1,688,849,860,263,936,000	168,884,986,026,393,600	1,013,309,916,158,361,600	2,026,619,832,316,723,200	4,053,239,664,633,446,400	506,654,958,079,180,800	1,013,309,916,158,361,600
337,769,972,052,787,200	270,215,977,642,229,760	675,539,944,105,574,400	405,323,966,463,344,640	2,026,619,832,316,723,200	3,377,699,720,527,872,000	337,769,972,052,787,200	2,026,619,832,316,723,200	4,053,239,664,633,446,400	8,106,479,329,266,892,800	1,013,309,916,158,361,600	2,026,619,832,316,723,200
675,539,944,105,574,400	540,431,955,284,459,520	1,351,079,888,211,148,800	810,647,932,926,689,280	4,053,239,664,633,446,400	6,755,399,441,055,744,000	675,539,944,105,574,400	4,053,239,664,633,446,400	8,106,479,329,266,892,800	16,212,958,658,533,785,600	2,026,619,832,316,723,200	4,053,239,664,633,446,400
1,351,079,888,211,148,800	1,080,863,910,568,919,040	2,702,159,776,422,297,600	1,621,295,865,853,378,560	8,106,479,329,266,892,800	13,510,798,882,111,488,000	1,351,079,888,211,148,800	8,106,479,329,266,892,800	16,212,958,658,533,785,600	32,425,917,317,067,571,200	4,053,239,664,633,446,400	8,106,479,329,266,892,800
2,702,159,776,422,297,600	2,161,727,821,137,838,080	5,404,319,552,844,595,200	3,242,591,731,706,757,120	16,212,958,658,533,785,600	27,021,597,764,222,976,000	2,702,159,776,422,297,600	16,212,958,658,533,785,600	32,425,917,317,067,571,200	64,851,834,634,135,142,400	8,106,479,329,266,892,800	16,212,958,658,533,785,600
5,404,319,552,844,595,200	4,323,455,642,275,676,160	10,808,639,105,689,190,400	6,485,183,463,413,514,240	32,425,917,317,067,571,200	54,043,195,528,445,952,000	5,404,319,552,844,595,200	32,425,917,317,067,571,200	64,851,834,634,135,142,400	129,703,669,268,270,284,800	16,212,958,658,533,785,600	32,425,917,317,067,571,200
10,808,639,105,689,190,400	8,646,911,284,551,352,320	21,617,278,211,378,380,800	12,970,366,926,827,028,480	64,851,834,634,135,142,400	108,086,391,056,891,904,000	10,808,639,105,689,190,400	64,851,834,634,135,142,400	129,703,669,268,270,284,800	259,407,338,536,540,569,600	32,425,917,317,067,571,200	64,851,834,634,135,142,400
21,617,278,211,378,380,800	17,293,822,569,102,704,640	43,234,556,422,756,761,600	25,940,733,853,654,056,960	129,703,669,268,270,284,800	216,172,782,113,783,808,000	21,617,278,211,378,380,800	129,703,669,268,270,284,800	259,407,338,536,540,569,600	518,814,677,073,081,139,200	64,851,834,634,135,142,400	129,703,669,268,270,284,800
43,234,556,422,756,761,600	34,587,645,138,205,409,280	86,469,112,845,513,523,200	51,881,467,707,308,113,920	259,407,338,536,540,569,600	432,345,564,227,567,616,000	43,234,556,422,756,761,600	259,407,338,536,540,569,600	518,814,677,073,081,139,200	1,037,629,354,146,162,278,400	129,703,669,268,270,284,800	259,407,338,536,540,569,600
86,469,112,845,513,523,200	69,175,290,276,410,818,560	172,938,225,691,026,956,800	103,762,935,414,616,227,840	518,814,677,073,081,139,200	864,691,128,455,135,232,000	86,469,112,845,513,523,200	518,814,677,073,081,139,200	1,037,629,354,146,162,278,400	2,075,258,708,292,324,556,800	259,407,338,536,540,569,600	518,814,677,073,081,139,200
172,938,225,691,026,956,800	138,350,580,552,821,637,120	345,876,451,382,053,913,600	207,525,870,829,232,455,680	1,037,629,354,146,162,278,400	1,729,382,256,910,270,464,000	172,938,225,691,026,956,800	1,037,629,354,146,162,278,400	2,075,258,708,292,324,556,800	4,150,517,416,584,649,113,600	518,814,677,073,081,139,200	1,037,629,354,146,162,278,400
345,876,451,382,053,913,600	276,701,161,105,643,274,240	691,752,902,764,107,827,200	415,051,741,658,464,911,360	2,075,258,708,292,324,556,800	3,458,764,513,820,540,928,000	345,876,451,382,053,913,600	2,075,258,708,292,324,556,800	4,150,517,416,584,649,113,600	8,301,034,833,169,298,227,200	1,037,629,354,146,162,278,400	2,075,258,708,292,324,556,800
691,752,902,764,107,827,200	553,402,322,211,286,548,480	1,383,505,805,528,216,320,000	830,103,483,316,929,822,720	4,150,517,416,584,649,113,600	6,917,529,027,641,081,856,000	691,752,902,764,107,827,200	4,150,517,416,584,649,113,600	8,301,034,833,169,298,227,200	16,602,069,666,338,596,454,400	2,075,258,708,292,324,556,800	4,150,517,416,584,649,113,600
1,383,505,805,528,216,320,000	1,106,804,644,422,573,096,960	2,767,011,611,056,432,640,000	1,660,206,966,633,859,645,440	8,301,034,833,169,298,227,200	13,835,058,055,282,163,712,000	1,383,505,805,528,216,320,000	8,301,034,833,169,298,227,200	16,602,069,666,338,596,454,400	33,204,139,332,677,192,908,800	4,150,517,416,584,649,113,600	8,301,034,833,169,298,227,200
2,767,011,611,056,432,640,000	2,213,609,288,845,146,193,920	5,534,023,222,112,865,280,000	3,320,413,933,267,719,290,880	16,602,069,666,338,596,454,400	27,670,116,110,564,327,424,000	2,767,011,611,056,432,640,000	16,602,069,666,338,596,454,400	33,204,139,332,677,192,908,800	66,408,278,665,354,385,817,600	8,301,034,833,169,298,227,200	16,602,069,666,338,596,454,400
5,534,023,222,112,865,280,000	4,427,218,577,690,292,387,840	11,068,046,444,225,730,560,000	6,640,827,866,535,438,581,760	33,204,139,332,677,192,908,800	55,340,232,221,128,654,848,000	5,534,023,222,112,865,280,000	33,204,139,332,677,192,908,800	66,408,278,665,354,385,817,600	132,816,557,330,708,771,635,200	16,602,069,666,338,596,454,400	33,204,139,332,677,192,908,800
11,068,046,444,225,730,560,000	8,854,437,155,380,584,775,680	22,136,092,888,451,461,120,000	13,281,655,733,070,877,163,520	66,408,278,665,354,385,817,600	110,680,464,442,257,309,696,000	11,068,046,444,225,730,560,000	66,408,278,665,354,385,817,600	132,816,557,330,708,771,635,200	265,633,114,661,417,543,270,400	33,204,139,332,677,192,908,800	66,408,278,665,354,385,817,600
22,136,092,888,451,461,120,000	17,708,874,310,761,169,551,360	44,272,185,776,902,922,240,000	26,563,311,466,141,753,344,000	132,816,557,330,708,771,635,200	221,360,928,884,514,619,392,000	22,136,092,888,451,461,120,000	132,816,557,330,708,771,635,200	265,633,114,661,417,543,270,400	531,266,229,322,835,086,540,800	66,408,278,665,354,385,817,600	132,816,557,330,708,771,635,200
44,272,185,776,902,922,240,000	35,417,748,621,522,338,102,720	88,544,371,553,805,844,480,000	53,126,622,932,283,506,688,000	265,633,114,661,417,543,270,400	442,721,857,769,029,238,784,000	44,272,185,776,902,922,240,000	265,633,114,661,417,543,270,400	531,266,229,322,835,086,540,800	1,062,532,458,645,670,173,081,600	132,816,557,330,708,771,635,200	265,633,114,661,417,543,270,400
88,544,371,553,805,844,480,000	70,835,497,243,044,676,204,160	177,088,743,107,611,688,960,000	106,253,245,864,567,013,376,000	531,266,229,322,835,086,540,800	885,443,715,538,058,477,568,000	88,544,371,553,805,844,480,000	531,266,229,322,835,086,540,800	1,062,532,458,645,670,173,081,600	2,125,064,917,291,340,346,163,200	265,633,114,661,417,543,270,400	531,266,229,322,835,086,540,800
177,088,743,107,611,688,960,000	141,670,994,486,089,352,408,320	354,177,486,215,223,377,920,000	212,506,491,729,134,026,752,000	1,062,532,458,645,670,173,081,600	1,770,887,431,076,116,955,136,000	177,088,743,107,611,688,960,000	1,062,532,458,645,670,173,081,600	2,125,064,917,291,340,346,163,200	4,250,129,834,582,680,692,326,400	531,266,229,322,835,086,540,800	1,062,532,458,645,670,173,081,600
354,177,486,215,223,377,920,000	283,341,988,972,178,704,816,640	708,354,972,430,446,755,840,000	425,012,983,458,268,053,504,000	2,125,064,917,291,340,346,163,200	3,541,774,862,152,233,910,272,000	354,177,486,215,223,377,920,000	2,125,064,917,291,340,346,163,200	4,250,129,834,582,680,692,326,400	8,500,259,669,165,361,384,652,800	1,062,532,458,645,670,173,081,600	2,125,064,917,291,340,346,163,200
708,354,972,430,446,755,840,000	566,683,977,944,357,409,633,280	1,416,709,944,861,116,889,600,000	850,025,966,916,536,107,008,000	4,250,129,834,582,680,692,326,400	7,083,549,724,304,467,820,544,000	708,354,972,430,446,755,840,000	4,250,129,834,582,680,692,326,400	8,500,259,669,165,361,384,652,800	17,000,519,338,330,722,769,305,600	2,125,064,917,291,340,346,163,200	4,250,129,834,582,680,692,326,400
1,416,709,944,861,116,889,600,000	1,133,367,955,888,714,819,266,560	2,833,419,889,722,233,779,200,000	1,700,051,933,833,072,214,016,000	8,500,259,669,165,361,384,652,800	14,167,099,448,608,935,641,088,000	1,416,709,944,861,116,889,600,000	8,500,259,669,165,361,384,652,800	17,000,519,338,330,722,769,305,600	34,001,038,676,661,445,538,611,200	4,250,129,834,582,680,692,326,400	8,500,259,669,165,361,384,652,800
2,833,419,889,722,233,779,200,000	2,266,735,911,777,429,638,533,120	5,666,839,779,444,467,558,400,000	3,400,103,867,666,144,428,032,000	17,000,519,338,330,722,769,305,600	28,334,198,897,217,871,282,176,000	2,833,419,889,722,233,779,200,000	17,000,519,338,330,722,769,305,600	34,001,038,676,661,445,538,611,200	68,002,077,353,322,891,077,222,400	8,500,259,669,165,361,384,652,800	17,000,519,338,330,722,769,305,600
5,666,839,779,444,467,558,400,000	4,533,471,823,555,574,046,720,000	11,333,679,558,888,935,116,800,000	6,800,207,735,332,288,856,064,000	34,001,038,676,661,445,538,611,200	56,668,397,794,435,742,564,352,000	5,666,839,779,444,467,558,400,000	34,001,038,676,661,445,538,611,200	68,002,077,353,322,891,077,222,400	136,004,154,706,645,782,154,444,800	17,000,519,338,330,722,769,305,600	34,001,038,676,661,445,538,611,200
11,333,679,558,888,935,116,800,000	9,066,943,647,111,148,093,440,000	22,667,359,117,777,870,233,600,000	13,600,415,470,664,577,712,128,000	68,002,077,353,322,891,077,222,400	113,336,795,588,871,485,128,704,000	11,333,679,558,888,935,116,800,000	68,002,077,353,322,891,077,222,400	136,004,154,706,645,782,154,444,800	272,008,309,413,291,564,308,889,600	34,001,038,676,661,445,538,611,200	68,002,077,353,322,891,077,222,400
22,667,359,117,777,870,233,600,000	18,133,887,294,222,296,186,880,000	45,334,718,234,444,740,467,200,000	27,200,831,941,329,155,424,256,000	136,004,154,706,645,782,154,444,800	226,673,591,177,742,970,257,408,000	22,667,359,117,777,870,233,600,000	136,004,154,706,645,782,154,444,800	272,008,309,413,291,564,308,889,600	544,016,618,826,583,128,617,779,200	68,002,077,353,322,891,077,222,400	136,004,154,706,645,782,154,444,800
45,334,718,234,444,740,467,200,000	36,267,774,588,444,592,373,760,000	90,669,436,468,889,480,934,400,000	54,401,663,882,658,310,848,512,000	272,008,309,413,291,564,308,889,600	453,347,182,355,485,940,514,816,000	45,334,718,234,444,740,467,200,000	272,008,309,413,291,564,308,889,600	544,016,618,826,583,128,617,779,200	1,088,033,237,653,166,257,235,558,400	136,004,154,706,645,782,154,444,800	272,008,309,413,291,564,308,889,600
90,669,436,468,889,480,934,400,000	72,535,549,175,111,184,747,520,000	181,338,872,937,778,961,868,800,000	108,803,327,765,316,621,697,024,000	544,016,618,826,583,128,617,779,200	906,694,364,710,971,881,029,632,000	90,669,436,468,889,480,934,400,000	544,016,618,826,583,128,617,779,200	1,088,033,237,653,166,257,235,558,400	2,176,066,475,306,332,514,471,116,800	272,008,309,413,291,564,308,889,600	544,016,618,826,583,128,617,779,200
181,338,872,937,778,961,868,800,000	145,071,098,350,222,369,495,040,000	362,677,745,875,557,923,737,600,000	217,606,655,530,633,243,394,048,000	1,088,033,237,653,166,257,235,558,400	1,813,388,729,421,943,762,059,264,000	181,338,872,937,778,961,868,800,000	1,088,033,237,653,166,257,235,558,400	2,176,066,475,306,332,514,471,116,800	4,352,132,950,612,665,028,942,233,600	544,016,618,826,583,128,617,779,200	1,088,033,237,653,166,257,235,558,400
362,677,745,875,557,923,737,600,000	290,142,196,700,444,738,990,080,000	725,355,491,751,115,847,475,200,000	435,213,311,060,633,243,394,048,000	2,176,066,475,306,332,514,471,116,800	3,626,777,458,843,887,524,118,528,000	362,677,745,875,557,923,737,600,000	2,176,066,475,306,332,514,471,116,800	4,352,132,950,612,665,028,942,233,600	8,704,265,901,225,330,057,884,467,200	1,088,033,237,653,166,257,235,558,400	2,176,066,475,306,332,514,471,116,800
725,355,491,751,115,847,475,200,000	580,284,393,400,889,477,980,160,000	1,450,710,983,502,231,694,950,400,000	870,426,622,121,266,486,788,096,000	4,352,132,950,612,665,028,942,233,600	7,253,554,917,687,775,048,237,056,000	725,355,491,751,115,847,475,200,000	4,352,132,950,612,665,028,942,233,600	8,704,265,901,225,330,057,884,467,200	17,408,531,802,450,660,115,768,934,400	2,176,066,475,306,332,514,471,116,800	4,352,132,950,612,665,028,942,233,600
1,450,710,983,502,231,694,950,400,000	1,160,568,786,801,778,955,960,320,000	2,901,421,967,004,463,389,900,800,000	1,740,853,244,242,532,973,576,192,000	8,704,265,901,225,330,057,884,467,200	14,507,109,835,375,550,096,474,112,000	1,450,710,983,502,231,694,950,400,000	8,704,265,901,225,330,057,884,467,200	17,408,531,802,450,660,115,768,934,400	34,817,063,604,901,320,231,537,868,800	4,352,132,950,612,665,028,942,233,600	8,704,265,901,225,330,057,884,467,200
2,901,421,967,004,463,389,900,800,000	2,321,137,573,603,557,911,920,640,000	5,802,843,934,008,926,779,801,600,000	3,481,706,488,485,065,947,152,384,000	17,408,531,802,450,660,115,768,934,400	29,014,219,670,751,100,192,948,224,000	2,901,421,967,004,463,389,900,800,000	17,408,531,802,450,660,115,768,934,400	34,817,063,604,901,320,231,537,868,800	69,634,127,209,802,640,463,075,737,600	8,704,265,901,225,330,057,884,467,200	17,408,531,802,450,660,115,768,934,400
5,802,843,934,008,926,779,801,600,000	4,642,275,147,207,115,823,841,280,000	11,605,687,868,017,853,559,603,200,000	6,963,412,976,970,131,894,304,768,000	34,817,063,604,901,320,231,537,868,800	58,028,439,341,502,200,385,897,472,000	5,802,843,934,008,926,779,801,600,000	34,817,063,604,901,320,231,537,868,800	69,634,127,209,802,640,463,075,737,600	139,268,254,419,605,280,926,151,475,200	17,408,531,802,450,660,115,768,934,400	34,817,063,604,901,320,231,537,868,800
11,605,687,868,017,853,559,603,200,000	9,284,550,294,414,231,647,682,560,000	23,211,375,736,035,713,119,206,400,000	13,926,825,953,940,263,788,609,536,000	69,634,127,209,802,640,463,075,737,600	116,056,878,683,004,400,771,794,944,000	11,605,687,868,017,853,559,603,200,000	69,634,127,209,802,640,463,075,737,600	139,268,254,419,605,280,926,151,475,200	278,536,508,839,210,561,852,302,950,400	34,817,063,604,901,320,231,537,868,800	69,634,127,209,802,640,463,075,737,600
23,211,375,736,035,713,119,206,400,000	18,569,100,588,828,463,295,365,120,000	46,422,751,472,071,426,238,412,800,000	27,853,650,883,880,527,577,219,072,000	139,268,254,419,605,280,926,151,475,200	232,113,757,366,008,801,543,589,888,000	23,211,375,736,035,713,119,206,400,000	139,268,254,419,605,280,926,151,475,200	278,536,508,839,210,561,852,302,950,400	557,073,017,678,421,123,704,605,900,800	69,634,127,209,802,640,463,075,737,600	139,268,254,419,605,280,926,151,475,200
46,422,751,472,071,426,238,412,800,000	37,138,201,177,657,141,390,730,240,000	92,845,502,944,142,852,476,825,600,000	55,707,301,767,760,055,154,438,144,000	278,536,508,839,210,561,852,302,950,400	464,227,514,732,017,602,307,179,776,000	46,422,751,472,071,426,238,412,800,000	278,536,508,839,210,561,852,302,950,400	557,073,017,678,421,123,704,605,900,800	1,114,146,035,356,842,247,409,211,801,600	139,268,254,419,605,280,926,151,475,200	278,536,508,839,210,561,852,302,950,400
92,845,502,944,142,852,476,825,600,000	74,276,402,355,314,281,981,460,480,000	185,691,005,888,285,704,953,651,200,000	111,414,603,535,520,110,308,876,288,000	557,073,017,678,421,123,704,605,900,800	928,455,029,464,035,204,614,359,552,000	92,845,502,944,142,852,476,825,600,000	557,073,017,678,421,123,704,605,900,800	1,114,146,035,356,842,247,409,211,801,600	2,228,292,070,713,684,494,818,423,603,200	278,536,508,839,210,561,852,302,950,400	557,073,017,678,421,123,704,605,900,800
185,691,005,888,285,704,953,651,200,000	148,552,804,710,628,563,962,920,960,000	371,382,011,776,571,409,907,302,400,000	222,829,207,071,040,220,617,752,576,000	1,114,146,035,356,842,247,409,211,801,600	1,856,910,058,928,070,409,228,719,104,000	185,691,005,888,285,704,953,651,200,000	1,114,146,035,356,842

§ 14. **Ἀττικὰ μέτρα χωρητικότητος διὰ τὰ ξηρά.**

Κοχλιάριον							
10	Κύαθος						
15	$1\frac{1}{2}$	Ὀξύβαφον					
60	6	4	Κοτύλη ἢ Ἡμίνα				
120	12	8	2	Ξέστης			
240	24	16	4	2	Χοῖνιξ		
960	96	64	16	8	4	Ἡμίεκτον	
1,920	192	128	32	16	8	2	Ἕκτος=ρωμαϊκῷ modio
11,520	1,152	768	192	96	48	12	6 Μέδιμνος[1]

1. Ὁ τριτεὺς ἦτο τὸ τρίτον τοῦ μεδίμνου· δύο τριτεῖς ἀπετέλουν ἕνα ἑκτέα. Ἠδύνατο δὲ ὁ μέδιμνος νὰ περιλάβῃ ὀκάδας ὕδατος 40 καὶ δράμια 200.

39473

ΤΕΛΟΣ

πχ μαρι

Τιμᾶται γροσίων ἀργυρῶν 12